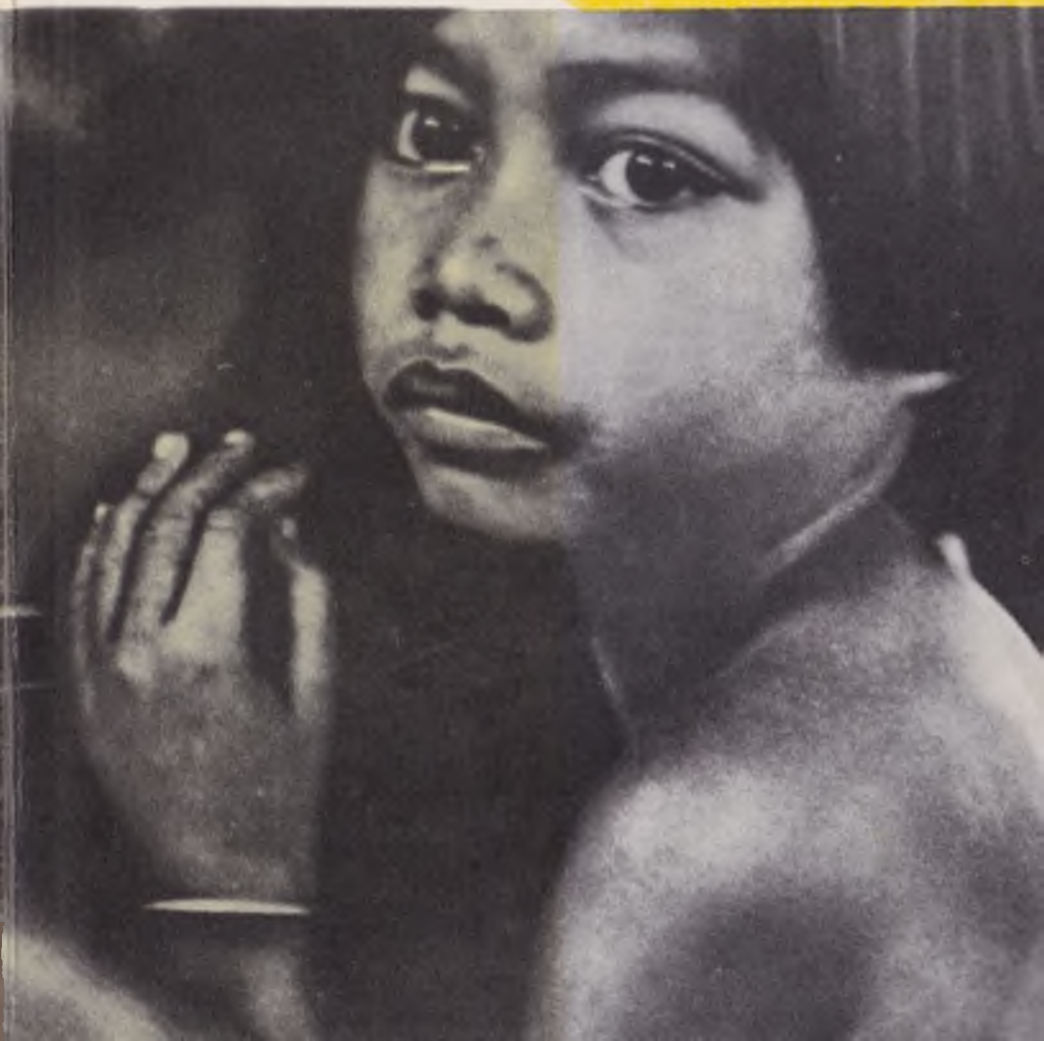

C: LEVI-STRAUSS

TROPICE TRISTE

PREFAȚA ȘI NOTE DE
ION VLADUȚIU, doctor în istorie

COPERTA DE
HARRY GUTTMAN

CLAUDE LÉVI-STRAUSS

TROPICE TRISTE

IN ROMANEȘTE DE
EUGEN SCHILERU • IRINA PÎSLARU-LUKACSIK

EDITURA ȘTIINȚIFICA

BUCUREȘTI, 1968

CLAUDE LÉVI-STRAUSS

TRISTES TROPIQUES

PLOM

PARIS 1956

PREFATA

Personalitate marcantă în domeniul științelor antropologice și etnologice, mereu prezentă în viața științifică și culturală a Franței contemporane, prezent prin ideile și lucrările elaborate nu numai în atenția specialiștilor din domeniul său sau din disciplinele înrudite, ci și în general a oamenilor de știință din științele sociale, autorul, Claude Lévi-Strauss, este astăzi binecunoscut atît în afara hotarelor țării sale, cît și în cadrul disciplinei pe care o slujește — etnologia. Lucrările și studiile publicate, îndeosebi cele în care a aplicat metoda structuralistă în studiul anumitor probleme de etnologie, formează obiectul unor analize și dispute științifice, deseori aprig controverse, a numeroși cercetători din diferitele discipline ale științelor sociale.

Larga circulație a ideilor lui Claude Lévi-Strauss se datorește în bună măsură și cărții de față pe care o supunem atenției cititorului nostru, carte ce face parte dintre primele sale lucrări originale de mai mare amploare și în care, neadresîndu-se numai unui cerc restrîns de specialiști, autorul își expune pînote de vedere într-un limbaj accesibil unui public mai larg.

În prezent, profesor la Collège de France, director al Laboratorului de Antropologie socială (Laboratoire d'Anthropologie Sociale) ce aparține de Collège de France și École Pratique des Hautes Études, Claude Lévi-Strauss, azi în vîrstă de 60 de ani (născut în anul 1908 la Cevennes, în Franța), a desfășurat de-a lungul anilor o prodigioasă activitate în domeniul etnologiei.

Studiile superioare și le-a făcut la Paris, specializîndu-se în filozofie. După terminarea lor, timp de doi ani predă această materie la licee din provincie. În anul 1934 au loc evenimente ce produc schimbări importante în viața lui Claude Lévi-Strauss și care au semnificații hotărîtoare pentru activitatea sa științifică ulterioară :

i se propune să ocupe un post de profesor la catedra de sociologie din orașul brazilian São Paulo. Acceptînd, el pleacă acolo în anul 1935.

Aici, în Brazilia, începe de fapt cariera de etnograf și etnolog a lui Claude Lévi-Strauss, anume în timpul misiunilor de cercetare științifică pe care le întreprinde în interiorul acestei țări la cîteva populații băștinașe aflate pe treapta de dezvoltare a comunei primitive. Obținînd, în primele sale contacte cu băștinașii sud-americani, rezultate deosebit de interesante, tînărul etnolog este remarcat de etnologi, savanți de mare prestigiu — Alfred Métraux, H. Lowie — și bucurîndu-se de aprecierea lor este sprijinit în mod eficient pentru a organiza alte misiuni de cercetare la populații primitive de pe teritoriul brazilian. Pînă în anul 1939 el efectuează cercetări etnografice de teren în regiunea braziliană Mato Grosso, cunoscută prin dificultățile pe care le întîmpină cei ce încearcă să pătrundă acolo, și în Amazonia Meridională, unde studiază triburile kaingang, caduveo, bororo, paressi, nambikwara, mundê, tupi-kawahib. Unele dintre aceste populații, de pildă mundê, sînt consemnate în literatura etnografică de specialitate pentru prima oară de către Claude Lévi-Strauss.

Reîntors în Franța în anul 1939, în scurtă vreme e mobilizat și numai cu multă greutate reușește apoi să plece în Statele Unite ale Americii. Cîteva episoade ale acestei plecări precipitate și pline de peripeții sînt povestite mai pe larg și în această carte. Ajuns la New York, el își desfășoară activitatea în învățămînt și în același timp aici își elaborează primele studii de antropologie. Mediul în care se afla în acea vreme are o puternică influență asupra sa: aici el se afla în strîns contact cu mulți savanți de renume: etnologi, antropologi, lingviști, adică într-un mediu de intensă cercetare științifică.

După război el devine atașat cultural al ambasadei franceze însă nu peste multă vreme, în 1947, renunță la acest post pentru a se dedica în întregime cercetării științifice. La început lucrează la Musée de l'Homme din Paris, iar apoi la Ecole Pratique des Hautes Études; din anul 1959 Claude Lévi-Strauss este numit profesor titular al catedrei de antropologie socială la Collège de France.

Rezultatele de cercetare științifică ale lui Claude Lévi-Strauss s-au impus atenției opiniei științifice de specialitate, în primul rînd datorită aplicării metodei de analiză structurală la studiul problemelor de etnologie. Lui i se datorește, în mare măsură, in-

producerea metodei de analiză structurală în antropologie (prin acest din urmă termen în uz în țările de limbă engleză înțelegându-se aproximativ ceea ce se definește prin termenul de etnologie, cu specificarea că diviziunea a fost extinsă, după scopul de cercetare propus, la antropologie socială și culturală). Autorului acestei cărți îi aparțin câteva lucrări în care analiza structuralistă a fenomenelor etnografice ocupă un loc important. Lucrările sale mai importante sînt : *La Vie familiale et sociale des Indiens Nambikwara* (1948), *Les structures élémentaires de la parenté* (1949), *Race et histoire* (1952), *Tristes Tropiques* (1955), *Anthropologie structurale* (1958), *Le Totémisme d'aujourd'hui* (1962), *La Pensée sauvage* (1962), volumele „*Mithologiques*“ din care au apărut pînă în prezent două : *Le Cru et le Cuit* (1964) și *Du miel aux cendres* (1966), iar cel de-al treilea se află în curs de elaborare.

Claude Lévi-Strauss se numără printre structuraliștii de seamă din zilele noastre. Structuralismul constituie astăzi unul dintre curentele care se află în centrul atenției a numeroși oameni de știință din diferite domenii ale științelor sociale. Nu intenționăm să înfățișăm în această prefață discuțiile ample ce se poartă azi pe marginea structuralismului, ci să atragem doar atenția cititorului asupra unor probleme de bază legate de structuralism pentru a înțelege mai exact locul lucrării de față în activitatea științifică a autorului, care, în cercetările sale, a aplicat analiza structuralistă cu rezultate pozitive.

Se poate spune că într-o anumită măsură structuralismul a devenit o „modă“. Încercările reprezentanților diferitelor discipline de a aplica *metoda* structuralistă în analiza fenomenelor contemporane sînt numeroase, iar tematica abordată e foarte variată. Cercetarea interdisciplinară a realității sociale contemporane, care cunoaște în zilele noastre o deosebită amploare, înlesnește extinderea într-un domeniu științific învecinat a metodelor de analiză științifică a faptelor folosite de o altă disciplină înrudită. Metoda structuralistă, care a dat rezultate foarte interesante în lingvistică și semiologie, a cunoscut, în ultimele decenii, o largă aplicabilitate și în alte domenii ale științei. Un rol important în aplicarea ei în analiza unor fenomene folclorice și etnografice revine lui Vladimir Propp, Claude Lévi-Strauss, precum și unor etnologi care în prezent desfășoară o bogată activitate în această direcție, cum sînt Jean Pouillon, Maurice Godelier ș.a.

În prezent se continuă cu pasiune disputele cu privire la conținutul ce trebuie dat termenului „structură“. Ce se poate înțelege

prin „structură“ ? Este ea doar o abstracție, un model stabilit de cercetător în vederea analizării unor fenomene sau are ea valoare obiectivă ? Părerile structuraliștilor oscilează între aceste puncte de vedere. Mulți dintre ei nu împărtășesc punctul de vedere mai realist, conform căruia structura poate servi ca o schemă de lucru care să ajute la aprofundarea fenomenelor numai dacă structura e căutată în însăși realitatea studiată. Claude Lévi-Strauss referindu-se la raportul dintre formă și conținut consideră că „*forma se definește prin opoziție cu o materie care îi este străină ; dar structura nu are un conținut distinct ; ea este conținutul însuși, înțeles într-o organizare logic concepută ca proprietate a realului* (sublinierea noastră — I.V.)“ (Claude Lévi-Strauss, *La Structure et la Forme*, în „Cahier de S.E.A.“, 1960, p. 3).

Latura pozitivă în esența ei a structuralismului, pe care autorul acestei lucrări o scoate din plin în evidență în scrierile sale, este aprofundarea cu această metodă de analiză a studierii raporturilor dintre elementele întregului, explicarea raporturilor cauzale între „structuri“, definirea sistemului acestor raporturi, degajarea structurii subiacente a fiecărei instituții și obicei. Structuralismul a dat rezultate fructuoase și în cercetarea unor probleme de etnologie. Prin metoda structuralistă s-au descoperit relații noi, raporturi cauzale, care sînt insesizabile dacă cercetarea se face numai cu ajutorul metodelor obișnuite de analiză a fenomenelor etnografice. Asemenea rezultate a obținut Claude Lévi-Strauss în studierea relațiilor de înrudire și în studiul mitologiei populațiilor primitive. Într-o recentă notă consacrată semnificativ temei a fi sau a nu fi structuralist, relevîndu-se aportul autorului la teoria miturilor, se sublinia că „și Lévi-Strauss, explicînd miturile, a reușit să descopere noi tipuri de înrudire, de raporturi cauzale, de „structuri“ ale gîndirii primitive, care dovedesc aspecte fundamentale comune, în pofida distanțelor enorme la care se găsesc unele față de altele“ (Ileana Mărculescu, *A fi sau a nu fi structuralist*, în „Lupta de clasă“, seria a V-a, anul XLVII, mai 1967, pp. 102—103).

Reprezintă oare structuralismul o nouă ideologie sau trebuie considerat numai o metodă de analiză ? Părerile cu privire la această chestiune sînt împărțite. Există tendința de a înfățișa structuralismul ca o veritabilă filozofie, pe care unii încearcă, fără succes, să o opună marxismului. Alții atribuie structuralismului doar atributul de metodă. C. Lévi-Strauss consideră structuralismul drept o *metodă* de analiză, care în cazul etnologiei poate fi aplicată în stu-

dierea diferitelor probleme : „Cercetările de structură nu revendică un domeniu propriu printre faptele societății ; ele constituie mai curînd o metodă (sublinierea noastră. — I. V.) susceptibilă de a fi aplicată la diverse probleme etnologice, iar ele se înrudesesc cu formele de analiză structurală în uz în domeniul diferite“. (Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, Plon, 1958, p. 306).

În ceea ce privește aprecierea pe plan filozofic a metodei și rezultatelor obținute în etnologie, în particular în cercetarea miturilor, el consideră că nu sînt încă acumulate îndeajuns de multe analize. În ultimul său volum consacrat mitologiei el preciza că „în Franța cît și în străinătate, metoda urmată și rezultatele anunțate în primul volum au suscitat multe discuții. Se pare că nu a sosit încă momentul pentru a răspunde. Decît să lăsăm discuția să ia un contur filozofic, care ar face-o repede sterilă, mai curînd noi preferăm să ne urmăm sarcina și să îmbogățim dosarul. Adversarii și apărătorii vor dispune de mai multe piese de convingere. Cînd întreprinderea se va apropia de sfîrșitul său și noi vom fi produs toate mărturiile noastre, cînd vom etala toate dovezile noastre, procesul se va putea pleda“ (Claude Lévi-Strauss, *Mithologiques. Du miel aux centres*, Plon, 1966, p. 7).

Rezultatele și metoda cercetărilor sale, ca și ale altor structuraliști, pot fi, fără îndoială, și trebuie apreciate și interpretate în cadrul filozofiei cunoașterii, ele dînd prilej de reflecții și considerații filozofice și servind interpretărilor de această natură.

Fără a ignora aportul adus științei de structuralism, privit sub toate laturile și aspectele sale, atît a celor pozitive, cît și a limitelor sale, structuralismul nu poate fi considerat, pentru etnologie, decît ca o metodă de analiză. Structuralismul nu suplinește și nici nu poate înlocui analiza marxistă a fenomenelor. Limitele îi ies cu putere în evidență atunci cînd metoda structuralistă este aplicată la cercetarea istorică, la studiul evoluției fenomenelor. Analiza structuralistă nu poate atinge profunzimea dialecticii evoluției fenomenelor contemporane în accepția concepției materialismului dialectic și istoric.

Cercetările structuraliste ale lui Claude Lévi-Strauss au adus contribuții noi în etnologie, iar în analiza structuralistă aplicată găsim și unele interpretări materialiste a fenomenelor studiate. Claude Lévi-Strauss nu este marxist. Aceasta rezultă cu limpezime — fără a ne mai referi și la alte lucrări și studii ale sale — chiar și din

poziția sa nemarxistă în cele câteva probleme pe care le abordează în lucrarea de față cînd se referă la înțelegerea de către marxism a comportamentului uman, cînd pune pe același plan critica marxistă și critica budistă sau face aprecieri asupra dezvoltării societății, a luptei de clasă.

Lucrările lui Marx au avut însă, după cum remarcă Lévi-Strauss și în lucrarea de față și după cum mărturisește și în alte prilejuri, influențe asupra evoluției gândirii sale. Cu privire la această chestiune, Claude Lévi-Strauss preciza că lectura cărților lui Marx în tinerețea sa „...a fost un fel de revelație și, firește, am rămas sub această influență. Probabil acest fapt este mai mult decît un simplu incident în evoluția mea individuală. Este o clarificare critică a unor probleme de viață socială sau gîndire intelectuală”. (*O polemică răsunătoare*, în „Secolul 20”, 1967, nr. 5, p. 76). Ceva mai departe, cu același prilej, Claude Lévi-Strauss preciza că „firește, nu sînt un marxist în accepția obișnuită a cuvîntului. Concepția mea despre viață este diferită, dar lipsită în orice caz de orice fel de misticism” (*ibidem*, p. 78). Concepția filozofică a lui Claude Lévi-Strauss este cea durkheimiană, el însuși declarîndu-se adept al gîndirii durkheimiene a cărei caracteristică o constituie interpretarea vieții sociale în spiritul idealismului obiectiv.

Tristes Tropiques, una dintre primele lucrări de mai mare amploare ale autorului, conține și unele vederi structuraliste izvorîte din concepția generală a autorului, fără a fi fost însă concepută ca o lucrare de analiză structuralistă cum sînt, spre pildă *Les structures élémentaires de la parenté* sau *Mythologiques, Le Cru et le Cuit* și *Du miel aux cendres*. *Tropicele triste* poate fi situată cu deplin temei în cadrul lucrărilor de călătorii. Materialele etnografice culese în aceste călătorii de autor i-au slujit mai apoi într-o mare măsură analizei structuraliste a anumitor probleme etnologice.

Ideea de a-și depăna amintiri, de a descrie impresiile din călătoriile pe care le-a întreprins în cele peste două decenii de cînd practica, la vremea cînd scrisese cartea, în 1954—1955, meseria de etnograf se pare că nu i-a surîs de loc autorului și că nu i-a fost ușor să înceapă a le așterne pe hîrtie. Poate de aceea nici nu avem de-a face cu o descriere de călătorie în sensul obișnuit al acestui gen de lucrări; aceasta ar putea fi una din pricinile pentru care este greu de definit într-un singur cuvînt caracterul acestei cărți: carte de călătorie, memorii, note etnografice, note sociologice sau

reflecții pe marginea unor probleme. Privind mai atent conținutul însuși al acestei lucrări se poate spune mai degrabă că ea însumează toate aspectele menționate mai sus. *Tropice triste* trebuie privită, într-un anumit sens, și ca o lucrare cu caracter autobiografic. Ea conține numeroase referiri despre tinerețea sa, despre preocupările sale, se scot în evidență influențele avute asupra evoluției gândirii sale ; multă atenție acordă și procesului său de formare ca etnograf ; Claude Lévi-Strauss nu se sfiște să dezvăluie și aspecte negative ale societății sale ; el critică cu asprime deficiențele învățămîntului filozofic din acea vreme care „exersa inteligența, dar seca spiritul“ (p. 42). Cartea oferă prilejul de a cunoaște nu numai exploratorul, savantul, ci și omul. El împărtășește multe din momentele sale de intimitate, de reflecții personale, de gândire originală. El descrie totodată, cu pasiune și talent, greutățile unor misiuni de cercetare etnografică, momente hotărîtoare din lupta cu necunoscutul, dar în același timp îi aparțin și descrieri ale naturii de un remarcabil talent literar.

În partea de început a cărții, ea însăși o relatare de călătorie, Claude Lévi-Strauss se pronunță cu hotărîre împotriva superficialității povestirilor de călătorie, ține în acest sens o adevărată pledoarie care din cînd în cînd capătă accente foarte polemice, chiar dure, de rechizitoriu, la adresa călătorilor contemporani. Uneori se fac divagații și considerații de un caracter cu totul general, foarte discutabile, care nu întotdeauna în contextul cărții și-ar avea locul. Toate se împletesc însă cu amintiri ce preced, coincid sau succed efectuării călătoriilor sale în Brazilia în cel de-al treilea deceniu al secolului nostru.

De fapt, pledoaria autorului pare că izvorăște, pe de o parte, din dorința subiectivă de a preveni pe cititor asupra „pericolelor“ pe care le implică „înghițirea“ oricăror povestiri de călătorii, pe de altă parte, însă ea izvorăște dintr-o profundă și nuanțată analiză a posibilităților contemporane, raportate la cele din evul mediu, de a mai descoperi noi colectivități omenești, care să nu fi venit într-un contact prea strîns cu alte societăți, să nu fi fost supuse unor influențe culturale sau etnice prea puternice. Este evident că dacă călătorul din epoca noastră face eforturi deosebit de mari pentru a descoperi vestigii ale unor realități dispărute, cel din evul mediu, căruia îi scăpa de multe ori aproape totul, le privea cu nepăsare sau minie, cu sarcasm sau chiar desgust, atenția fiindu-i îndreptată spre realizarea altor obiective.

Aceasta fiind starea de lucruri, necesită a fi reținută părerea autorului conform căreia în profesiunea de etnograf aventura nu-și are locul. În general, cititorul este înclinat să vadă doar partea romantică a unei călătorii, peripețiile ieșite din comun. În fond, situațiile cele mai neașteptate cărora trebuie să le facă față etnograful, mai ales atunci când efectuează cercetarea la populații primitive care nu au contact permanent cu lumea civilizată, întâmplări comice sau uneori tragice, sînt atît de obișnuite acestei profesiuni, pe cît de obișnuite sînt pentru alții cititul, plimbarea etc. Aceasta însă nu înseamnă că în zilele noastre descoperirile de populații cu totul sau aproape necunoscute s-ar înfăptui ușor. De aceea cu greu s-ar putea accepta ideea, acreditată de autor, că astăzi exploratorii nu fug decît după niște imagini în culori pe care mai apoi urmează să le prezinte la conferințe în fața publicului. Se prea poate ca unii ziariști să procedeze încă în felul consemnat de autor; ei însă nu fac explorări. Exploratorii propriu-ziși sînt foarte puțini la număr și firește că atunci cînd anumiți oameni și-au concentrat eforturile în acțiuni de investigație a puținelor pete albe rămase necunoscute încă pe glob, aportul lor la descoperirea și cunoașterea de noi populații, de noi aspecte de viață și cultură, nu poate fi ignorat sau minimalizat. Este de reținut însă și faptul că sînt îndeajuns de rare cazurile cînd exploratorul este în același timp și om de știință și că aceste noțiuni nu pot fi considerate identice.

Să vedem, așadar, ce aduce nou această lucrare, laturile sale pozitive, aportul ei. Valoarea lucrării supuse atenției cititorului nostru constă în primul rînd în contribuția originală a autorului la cunoașterea trecutului, culturii, modului de viață al unor populații aflate pe treapta de dezvoltare istorică a comunei primitive, puțin cunoscute în literatura de specialitate și cu atît mai puțin unui public mai larg. Regiunile Mato Grosso și Amazonia Meridională unde și-a întreprins Claude Lévi-Strauss cercetările fac parte dintre zonele cele mai greu accesibile ale Braziliei. Cercetările sale au îmbogățit esențial cunoștințele științifice despre o seamă de triburi din această parte a continentului sud-american, cu deosebire despre kaingang, caduveo, nambikwara, tupi-kawahib.

Valoroasă este, în al doilea rînd, încercarea de a da o sinteză asupra vieții și culturii populațiilor care trăiesc, pe diferite continente, la tropice. Ca termeni de comparație ia zonele cele mai

dens populate ale regiunii tropicale de pe continentul asiatic și zonele cu populația cea mai rară de pe continentul american.

Tratarea citorva probleme majore ale istoriei populațiilor băștinașe de pe întreg continentul american constituie, în al treilea rând, o altă contribuție valoroasă adusă de autor în paginile acestei cărți. Analizând problemele privind obârșia ameroindienilor Claude Lévi-Strauss subliniază unitatea istorică a societăților băștinașe din cele două Americi. Abordînd problema populării continentului american, autorul insistă în mod deosebit asupra profunzimii problemelor privind etnogeneza populațiilor băștinașe. El acordă o mare importanță legăturilor existente între cultura triburilor primitive din Indonezia, America și regiunea scandinavă, insistînd asupra însemnătății acestor regiuni pentru istoria precolumbiană a Americii. Privind lucrurile în acest cadru general Claude Lévi-Strauss evidențiază, cu temeinică îndreptățire, complexul de greutate ce se ridică în fața cercetătorului ce studiază probleme de acest fel în America tropicală. Cum și cînd au ajuns aici populațiile băștinașe actuale, cum a evoluat cultura lor, ce mișcări și deplasări demografice au avut loc și în ce direcții, este mult mai greu de stabilit, deoarece din cauza condițiilor geografice locale în zona tropicală a Americii de Sud urmele arheologice nu s-au putut păstra. În această situație datele etnografice și lingvistice au o însemnătate cu totul deosebită și pentru elucidarea unor probleme mai generale din istoria ameroindienilor. Privite lucrurile și prin această prismă se poate sublinia odată mai mult însemnătatea cercetărilor înfățișate de autor în această carte.

Cartea *Tropice triste* este elaborată pe baza datelor rezultate din cercetările științifice întreprinse de autor, a observațiilor cu caracter etnografic și sociologic făcute cu prilejul unor călătorii efectuate în diferite țări din zona tropicală. Ca urmare, înfățișarea veridică a realității constituie ea însăși un inedit.

Autorul consemnează fapte, descrie lucruri văzute, întâmplări trăite, care în numeroase cazuri, deși nu în toate, sînt ele însele grăitoare pentru a caracteriza anumite aspecte din viața și cultura unor populații. Chiar și din expunerea faptelor ca atare se degajează cu prisosință ceea ce autorul vrea să sugereze prin titlul lucrării, anume că tropicele sînt triste, triste prin realitatea existentă acolo. În țările tropicale cea mai mare parte a populației trăiește într-o mizerie cumplită. Situațiile concrete pe care le prezintă autorul în

lucrări sînt zguduitoare ; ele denunță cu putere exploatarea crîncenă a maselor muncitoare de către colonialiști. S-ar putea spune că autorul înfățișează un tablou sumbru al mizeriei umane în zona tropicală a diferitelor continente, cu deosebire a celui asiatic și american.

Puternic impresionat de ceea ce a văzut la tropice, autorul se revoltă de starea de neagră mizerie în care trăiesc aceste populații, de samavolniciile unor măsuri îndreptate împotriva maselor. Prins însă în limitele gîndirii și ale raporturilor societății capitaliste din care face parte, autorul reține doar unele momente din viața și cultura unor popoare, unele atitudini psihologice ; referindu-se spre pildă la situația din țările continentului asiatic, el reține doar o anume atitudine defetistă a populației locale pe care nu încearcă să o examineze prin prisma situației de clasă a societăților respective, prin prisma mișcărilor de eliberare națională din această parte a lumii. În acest fel și ideile umanitariste expuse în lucrare se contrazic cu altele, cuprinse în considerațiile pe care le face pe marginea contactului avut cu societățile acestui continent.

Autorul reduce în aceste cazuri raporturile de la individ la individ și nu le privește de la clasă la clasă în cadrul societății care generează fenomene sociale de felul celor la care se referă, el nu se revoltă împotriva clasei care exploatează, ci împotriva individului cu care vine nemijlocit în contact. Prins în limitele ideologiei burgheze, autorul nu vede ieșiri din starea existentă a lucrurilor. Mai mult, îl sperie procesul demografic de creștere a populației globului, iar soluțiile la care se referă pentru înlăturarea supra-populării nu sînt altceva decît soluții malthusianiste. Deși îl sesizează, autorul nu arată unde duce procesul de proletarizare a populațiilor din țările tropicale, nu pomenește de existența luptei de clasă și de mișcarea de eliberare colonială puternică și în țările din zona tropicală a globului. De altfel, aprecierile generale pe care le face și cu privire la dezvoltarea țărilor africane nu mai corespund întru totul situației actuale. Or, nici în cazul celor mai generalizatoare lucrări de sinteză nu se poate să nu fie prezentată diferențiat situația dintre diferitele țări, iar în interiorul lor situația dintre diferitele clase.

Lucrarea de față cuprinde, de asemenea, și alte probleme care sub raport filozofic sînt interpretate de autor într-un spirit idealist. Prin această prismă sînt examinate problemele referitoare la cul-

tură și civilizație, la umanism global și concret, la sensul noțiunii de libertate, la conținutul concepției de spațiu, la calitatea umană, la proprietate, la tradiție, la funcția războaielor, la rolul și conținutul religiilor, la teoria cunoașterii, asupra căreia atragem atenția cititorului nostru.

Cartea eruditului etnolog francez Claude Lévi-Strauss, dincolo de neajunsurile și limitele arătate, aduce noi contribuții la cunoașterea vieții și culturii popoarelor de la tropice, consemnează încă un moment din istoria eforturilor ce se întreprind pentru deslegarea unor probleme fundamentale din istoria culturii omenești.

ION VLĂDUȚIU

Doctor în istorie

PARTEA ÎNTÎI

SFÎRȘITUL CĂLĂTORIILOR

1 PLECAREA

Detest călătoriile și exploratorii. Și iată-mă gata să-mi povestesc expedițiile. Dar cită vreme mi-a trebuit pînă să mă hotărăsc ! Au trecut 15 ani de cînd am părăsit pentru ultima oară Brazilia și în acest timp deseori m-am gîndit să încep această carte. De fiecare dată însă mă reținea un fel de rușine, un soi de dezgust. Cum adică ? Să povestești de-a fir a păr, atîtea întîmplări neînsemnate ? Aventura nu-și are locul în profesiunea de etnograf ; este doar o servitute care copleșește munca în sine cu timpul pierdut pe drum săptămîni și luni de-a rîndul, cu orele care se scurg în van atunci cînd cel de la care încerci să afli ceva se ascunde ; cu povara foamei, a oboselii, uneori a bolii și, întotdeauna, a miilor de corvezi care-ți mănîncă zilele degeaba, făcînd din viața primejdioasă în inima pădurii virgine un fel de replică a stagiului militar... Și faptul că trebuie să risipești în mod inutil atîta energie ca să-ți atingi scopul studiilor nu sporește cu nimic valoarea a ceea ce ar trebui considerat, mai degrabă, aspectul negativ al meseriei noastre. Adevărurile pe care le căutăm atît de departe n-au valoare decît dezbrăcate de aceste balasturi. Putem, bineînțeles, să batem drumurile lipsiți de mijloace și sleiți de puteri, timp de șase luni, ca să culegem un mit încă necunoscut, o nouă regulă de căsătorie, o listă completă a numelor gentilice, lucru care s-ar putea face foarte bine în cîteva zile, uneori chiar în cîteva ore ; dar această urmă de memorie : „La ora 5 și 30 de minute a.m. intram în rada portului Recife, în țipătul pescărușilor, înconjuțați de o flotilă de vînzători de fructe exotice“, o amintire atît de banală merită, oare, osteneala de a lua pana și a o așterne pe hîrtie ?

Totuși acest gen de povestire este foarte gustat, fapt pe care nu mi-l pot explica. Regiunea Amazoanelor, Tibetul și Africa invadează librăriile sub forma cărților de călătorie, a dărilor de seamă

despre expediții, a albumelor de fotografii în care grija pentru efect predomină prea mult ca cititorul să mai poată aprecia valoarea celor relatate. Departe de a-și forma spiritul critic, cititorul cere din ce în ce mai mult acest produs pe care-l înghite în cantități uriașe. Astăzi, a fi explorator a devenit o meserie; meserie care nu constă, așa cum s-ar putea crede, în descoperirea, după ani de studiu, a unor fapte încă necunoscute, ci în parcurgerea unui mare număr de kilometri și în adunarea unui mare număr de imagini, fixe sau mobile, de preferință în culori, cu ajutorul cărora se va umple, câteva zile în șir, o sală cu un auditoriu numeros, pentru care platitudinile și banalitățile devin, ca prin miracol, revelații și aceasta pentru simplul fapt că autorul, în loc să le extragă din ceea ce se petrece în jur, le sanctifică prin străbaterea a 20 000 de kilometri.

Ce auzim în acele conferințe, ce citim în acele cărți? Inventarul lăzilor, poznele cățelușului de la bord și, presărate cu anecdote, câteva informații perimate, întâlnite de un secol prin toate manualele și pe care unii, cu o doză de nerușinare rar întâlnită, dar corespunzând perfect naivității și ignoranței consumatorilor, nu se sfiesc să le prezinte drept mărturii, ba mai mult chiar, descoperiri originale. Sînt, bineînțeles, și excepții; fiecare epocă și-a avut călătorii săi adevărați. Printre cei apreciați și astăzi de public aș cita cu plăcere unul sau doi. Scopul meu însă nu este acela de a denunța mistificările sau de a decerna diplome, ci mai curînd de a încerca să înțeleg un fenomen moral și social caracteristic Franței și de dată recentă chiar și la noi.

Acum 20 de ani nu se călătorea de loc și povestitorii de aventuri nu aveau la dispoziție săli ca Pleyel, pline pînă la refuz. Singurul loc din Paris rezervat acestui gen de manifestări era micul amfiteatru sumbru, glacial și dărăpănat al vechiului pavilion din Jardin des Plantes, situat undeva în fundul grădinii. Societatea prietenilor muzeului organizau acolo, în fiecare săptămînă — poate mai organizează și astăzi — conferințe despre științele naturii. Pe un ecran prea mare, insuficient luminat, se proiectau umbre difuze pe care conferențiarul, cu nasul aproape-n perete, le distingea cu greutate, ca să nu mai vorbim de publicul care nu le deslușea de loc de petele de umezeală de pe perete. La un sfert de ceas după ora anunțată ne mai întrebam încă, cu neliniște, dacă vom avea alt auditoriu în afara celor cîțiva obișnuiți ai locului, siluete răzlețe pe treptele amfiteatrului. În momentul în care începeam să

ne pierdem nădejdea, sala se umplea pe jumătate cu copii aduși de mame sau de bone, unii ahtiați după un divertisment gratuit, alții oboșiți de zgomotul și praful de afară. În fața acestui auditoriu pestrîț alcătuit din fantome mîncate de molii și din plozi nerăbdători — supremă recompensă a atîtor eforturi, griji și trude — făceam uz de dreptul de a deschide un tezaur de amintiri, încremenite pentru totdeauna de o asemenea prezentare a conferințelor și pe care, vorbind în penumbra sălii, le simțeam cum se desprind de noi, una cîte una, căzînd ca pietrele în fundul unei fîntîni.

Așa arăta întoarcerea, ceva mai sinistră decît solemnitatea plecării : banchet oferit de Comitetul Franța-America într-un hotel de pe bulevardul care poartă astăzi numele lui Franklin Roosevelt ; locuință, pînă atunci nelocuită, în care, cu două ore înainte, un serviciu de livrări la domiciliu își adusesese reșourile și vesela, fără ca aerisirea, făcută la repezeală, să alunge izul persistent de dezolare.

Obișnuiți tot atît de puțin cu cadrul pompos, cît și cu plictiseala prăfuită pe care el o degaja, așezați în jurul unei mese prea mici pentru vastul salon din care se măturase în grabă doar centrul în care ne aflam, luam pentru prima oară contact unii cu alții : tineri profesori care abia ne făcusem debutul în liceele noastre din provincie și care prin capriciul, întrucîtva pervers, al lui Georges Dumas aveam să trecem de la hibernarea în umezeala hotelurilor mobilate ale subprefecturii respective, impregnate de miros de grog, de pivniță și de curpeni umezi, la mărilor tropicale și la vapoarele de lux ; experiențe care de altfel corespundeau foarte vag imaginii fără doar și poate false pe care, prin fatalitatea proprie călătoriilor, ne-o făcusem despre ele.

Fusesem elevul lui Georges Dumas¹ în perioada *Tratatului de psihologie*. O dată pe săptămînă, nu mai știu dacă joia sau duminica dimineața, acesta îi aduna pe studenții în filozofie într-una din sălile de la Sainte-Anne, sală al cărei perete din partea opusă ferestrelor era acoperit cu picturi vesele de alienați. De la început ne simțeam introduși într-o atmosferă deosebită de exotism ; pe o estradă Dumas își instala trupul robust, croit ca din topor, pe care

¹ Psiholog francez născut la Lédignan (1866—1946), care a condus elaborarea unui mare *Tratat de psihologie*. — I.V.

se înălța un cap colțuros ca o rădăcină groasă, albită și netezită după o îndelungă ședere pe fundul mării. Căci tenul său ca ceara dădea o nuanță unică chipului său, părului alb, tuns scurt ca o perie, și barbișonului, tot alb, crescut în toate direcțiile. Această ciudată epavă vegetală, încă plină de radicelele sale, căpăta brusc o înfățișare umană datorită privirii ochilor negri ca tăciunii, privire ce sublinia albeața capului, contrast prelungit apoi de albul cămășii cu gulerul scrobite, opusă pălăriei cu boruri largi, lavalierii și costumului, întotdeauna negre.

Cursurile sale nu aduceau mare lucru ; niciodată nu-și pregătea vreunul, sigur de farmecul fizic pe care-l exercita asupra auditoriului jocul expresiv al buzelor deformate de un rictus mobil și, în special, vocea sa răgușită și melodioasă, adevărată voce de sirenenă ale cărei inflexiuni stranii aminteau nu numai Languedoc-ul său natal, dar și, dincolo de orice particularitate regională, anumite moduri arhaice ale muzicalității francezei vorbite, astfel încât atât vocea, cât și obrazul evocau, în două registre ale sensibilității, același stil rustic și incisiv : cel al umaniștilor secolului al XVI-lea. medici și filozofi, a căror rasă părea s-o continue prin corp și spirit.

Ora a doua, uneori și cea de-a treia, erau consacrate prezentării bolnavilor. Asistam atunci la numere extraordinare între practicianul șiret și bolnavi bine antrenați, după ani de azil, în exerciții de acest gen ; știind perfect ce li se cere, manifestând tulburări la comandă sau rezistând împlinzitorului doar atât cât să-i ofere prilejul de a-și executa numărul de bravură. Fără a fi înșelat, auditoriul se lăsa deseori bucuros fascinat de aceste demonstrații de virtuozitate. Dacă cineva reușea să atragă atenția maestrului era recompensat primind un pacient pentru o convorbire particulară. Nici un contact cu indienii primitivi nu m-a intimidat mai mult decât cea dimineață petrecută cu o bătrână infolită în pulovere, care se compara pe sine cu o scrumbie putredă prinsă într-un bloc de gheață : intactă în aparență, dar amenințată să se descompună de îndată ce se va fi topit învelișul protector.

Acest savant, întrucâtva mistificator, animatorul unor lucrări de sinteză al căror obiectiv amplu rămânea tributar unui pozitivism critic destul de minor, era un om de o mare noblețe. Avea să mi-o dovedească mai târziu, imediat după armistițiu și cu puțin timp înainte de a muri când, aproape orb, și trăind, retras în satul său

natal Lédignan, a ținut să-mi scrie o scrisoare discretă și plină de atenție, care nu avea alt scop posibil decât acela de a-și afirma solidaritatea cu primele victime ale evenimentelor.

Am regretat întotdeauna de a nu-l fi cunoscut în plină tinerețe când, smead și bronzat aidoma unui conchistador fremătînd în fața perspectivelor științifice deschise de psihologia secolului al XIX-lea, pornise la cucerirea spirituală a Lumii Noi. În acest gen de revelație fulgerătoare, care avea să se producă între ei și societatea braziliană, s-a manifestat un fenomen misterios atunci când s-au întilnit, s-au recunoscut și, în parte, s-au recontopit două fragmente ale unei Europe vechi de 400 de ani, din care s-au păstrat unele elemente esențiale, pe de o parte într-o familie protestantă meridională, pe de alta într-o burghezie foarte rafinată și puțin decadentă, trăind în ritm încetinit la tropice. Eroarea lui Georges Dumas constă în aceea de a nu fi realizat vreodată caracterul cu adevărat arheologic al acestei conjuncturi. Singura Brazilie pe care a știut să o cîștige (și căreia o scurtă perioadă de dominație avea să-i dea iluzia că e și cea adevărată) a fost Brazilia proprietarilor funciari care-și deplasau treptat capitalurile către investiții industriale cu participare străină și care își căutau o acoperire ideologică într-un regim parlamentar onorabil : aceia pe care studenții noștri, fii de imigranți recentî sau de mici gentilomi legați de pămînt și ruinați de fluctuațiile comerțului mondial, îi numeau cu necaz *grao fino*, marele fin, adică cei din fruntea bucatelor. Și, luoru ciudat : fundarea universității din São Paulo, marea operă a vieții lui Georges Dumas, avea să favorizeze ascensiunea celor din mica burghezie care puteau obține astfel diplome deschizîndu-le drumul spre posturile din administrație. Misiunea noastră universitară a contribuit astfel la formarea unei noi elite, care avea să se desprindă de noi în măsura în care Dumas, și în urma lui Quai d'Orsay-ul, refuzau să înțeleagă că aceasta era în realitate opera noastră cea mai prețioasă, chiar dacă avea să contribuie la subminarea acelei feudalități care ne introdusese în Brazilia ; ne introdusese ce-i drept, dar aceasta pe de-o parte pentru a-i servi drept garanție, iar pe de alta ca distracție.

Dar în seara dînelui Franța—America, noi nu eram, colegii mei și cu mine — împreună cu soțiile noastre care veniseră și ele — în măsură să apreciem rolul pe care, în mod involuntar, aveam să-l jucăm în evoluția societății braziliene. Atunci eram prea ocupați ca să ne observăm unii pe alții și eventualele noastre gafe; Georges

Dumas ne prevenise că va trebui să ne pregătim să ducem aceeași viață ca și noii noștri stăpîni : adică să frecventăm Automobil-Clubul, cazinourile și hipodromurile, lucru ce ni se părea extraordinar nouă, tineri profesori care cîștigasem pînă atunci doar 26 000 franci pe an și asta chiar după ce ni se triplaseră lefurile (într-atît erau de rare cazurile de expatriere).

„Va trebui, mai ales, să fiți bine îmbrăcați“ ne spusese Dumas. Pentru a ne liniști, adăugase cu o candoare înduioșătoare, că asta se putea face cu puțină cheltuială, într-un mic magazin numit „A la Croix de Jeanette“, nu departe de Halle, magazin de care se folosise mult pe timpul cînd era student în medicină la Paris.

2. PE VAPOR

În orice caz, nu bănuiam că în următorii patru sau cinci ani micul nostru grup avea să constituie — cu rare excepții — întregul efectiv al clasei I de pe pacheboturile mixte ale Companiei de transporturi maritime care deservea America de Sud. Ni se propunea clasa a II-a pe unicul vas de lux al liniei, sau clasa I, pe vasele mai modeste. Intriganții alegeau prima formulă, plătind diferența din buzunar; sperau să intre astfel în legătură cu ambasadorii și să obțină eventuale avantaje. Noi, ceilalți, ne îmbarcam pe vase mixte, care făceau șase zile în plus și numeroase escale, dar pe care eram stăpîni.

Astăzi, aș dori să-mi fi fost dat acum douăzeci de ani să apreciez, la adevărata lor valoare, luxul nemaipomenit, privilegiul regal de a ocupa în exclusivitate, împreună cu alți opt sau zece pasageri, puntea, cabinele, fumoarul și sala de mese din clasa I ale unei nave de 100—150 de persoane. Pe mare, timp de 19 zile, acest spațiu aproape nelimitat, pentru că nu mai era altcineva, era o provincie a noastră; acest apanaj al nostru călătorea împreună cu noi. După două sau trei traversări ne regăseam navele, obiceiurile și îi cunoșteam pe nume, încă înainte de a ne îmbarca, pe toți acei excelenți stewarzi marsiliezi, mustăcioși, duhnind a usturoi cînd ne serveau în farfurie ciulamaua de pui și fileul de calcan. Meniul, abundent în sine, devenea și mai pantagruelic prin faptul că eram puțini la bord.

Sfîrșitul unei civilizații, începutul alteia, descoperirea bruscă a faptului că lumea noastră începe să devină prea mică pentru oamenii care o locuiesc, toate aceste adevăruri nu mi le fac concrete cifrele, statisticile și schimbările care au loc, ci mai degrabă răspunsul primit prin telefon, cu cîteva săptămîni în urmă, atunci

cînd mă frămînta gîndul de a-mi regăsi, după 15 ani, tinerețea, cu prilejul unei noi vizite în Brazilia : pentru orice eventualitate trebuia să-mi rețin locul pe vas cu patru luni înainte.

Și eu care crezusem că, de cînd s-au introdus liniile aeriene pentru pasageri, între Europa și America de Sud, doar niște excenrice mai luau vaporul. Dar, vai, din păcate, înseamnă să-ți mai faci iluzii cînd crezi că pătrunderea unui element îl eliberează pe un altul. Faptul că există avioane de tip „Constellation“ nu conferă mării mai multă liniște decît ar reda Parisului un aspect rural, parcelările în serie de pe Coasta de Azur.

Dar între minunatele traversări ale oceanului din perioada 1935 și aceea din urmă, la care m-am grăbit să renunț, avusese loc o alta, în 1941, a cărei putere de a simboliza viitorul nici nu-mi trecuse prin minte. Imediat după armistițiu, atenția prietenească acordată de Robert H. Lowie¹ și A. Métraux² lucrărilor mele de etnografie, dublată de vigilența unor rude din Statele Unite, m-au ajutat să obțin o invitație la „New School for Social Research“ din New York, în cadrul planului Fundației Rockefeller de salvare a savanților europeni amenințați de ocupația germană. Trebuia să plec, dar cum ? Prima mea idee a fost să invoc dorința de a reveni în Brazilia pentru a-mi continua cercetările dinainte de război. În micul apartament din Vichy, în care era instalată ambasada Braziliei, a avut loc o scenă scurtă și pentru mine tragică, cînd m-am dus să cer reînnoirea vizei. Ambasadorul, Luis de Souza-Dantas, pe care-l cunoșteam bine, și care ar fi procedat la fel chiar dacă nu m-ar fi cunoscut, tocmai ridicase sigiliul, pregătindu-se să-mi stampileze pașaportul, cînd un consilier deferent și glacial îl întrerupse, anunțîndu-l că noi dispoziții legislative îi retrăseseră acest drept. Timp de cîteva secunde brațul rămase suspendat în aer. Cu o privire neliniștită, aproape rugătoare, ambasadorul căuta să-l determine pe colaboratorul său să-și întoarcă privirea, în timp ce stampila s-ar fi lăsat să cadă pe pașaport, îngăduindu-mi astfel măcar să părăsesc Franța, dacă nu puteam intra în Brazilia. În zadar ; privirea consilierului rămase pironită pe mîna care, în cele din urmă, recăzu alături de document. N-aveam să primesc viza și pașaportul mi-a fost restituit cu un gest de dezolare.

¹ Renunit etnolog american contemporan. — I.V.

² Erudit etnolog francez, specialist în etnografia popoarelor de pe continentul sud-american, din Africa și Oceania. A adus valoroase contribuții inedite privind populațiile din America de Sud. — I.V.

M-am reîntors în casa mea din Ceveni, care se afla aproape de Montpellier, unde întâmplarea a făcut ca în urma retragerii să fiu demobilizat, și am plecat să lîncezesc la Marsilia. Acolo, din conversațiile auzite în port am aflat de apropiata plecare a unui vapor spre Martinica. Din doc în doc, din birou în birou, am aflat în cele din urmă că vaporul aparținea aceleiași Companii de transporturi maritime a cărei clientă, fidelă și foarte exclusivă, o constituise, în anii precedenți, misiunea universitară franceză din Brazilia. În februarie 1941, pe un vînt aspru de iarnă, am găsit în birourile neîncălzite și pe trei sferturi închise un funcționar care venea pe vremuri să ne salute în numele Companiei. Da, vaporul exista, da, avea să plece, dar nu-l puteam lua. De ce ? Nu-mi dădeam seama ; nu putea să-mi explice ; acum nu va mai fi ca înainte. Dar cum ? Oh, foarte lung, foarte anevoios, nici nu mă putea imagina pe vaporul acela.

Bietul om vedea încă în mine un ambasador în miniatură al culturii franceze, în timp ce eu mă simțeam un vînat pentru lagărele de concentrare. În plus, petrecusem cei doi ani precedenți mai întîi în plină pădure virgină, iar apoi, din cantonament în cantonament, într-o retragere dezordonată care mă dusesese de la linia Maginot la Béziers, trecînd prin Sarthe, Corrèze și Aveyron : din trenuri pentru vite prin stîne. Scrupulele interlocutorului meu mi se păreau de-a dreptul nepotrivite. Mă vedeam reluînd pe ocean viața vagabondă, primit să împart munca și masa frugală a unui mînunchi de mateloți aruncați la întâmplare pe un vas clandestin, dormind pe punte și lăsat, timp de multe zile, în binefăcătoarea tovărășie a mării.

În fine, am primit biletul de călătorie pe nava „Căpitanul Paul-Lemerle“, dar am început să înțeleg unele lucruri abia în ziua îmbarcării, cînd am străbătut cordonul gărzilor cu căști și automate gata de tragere ce încadrau cheiul și împiedicau orice contact între pasageri și rudele sau prietenii veniți să-i conducă, scurtînd rămasul bun cu lovituri și înjurături ; era vorba, într-adevăr, de o aventură solitară, asistam mai curînd la plecarea unor deținuți. Mai mult decît felul în care eram tratați, mă uimea numărul nostru. Circa 350 de persoane erau îngrămădite pe un mic vas care nu posedă — aveam s-o verific de îndată — decît două cabine, adică în total șapte cușete. Într-una din ele fuseseră instalate trei doamne, iar cealaltă urma să fie împărțită între patru bărbați, printre care mă număram și eu, favoare extraordinară datorită faptu-

lui că M. B. (căruia țin să-i mulțumesc pe această cale) nu putea concepe să-l transporte ca pe o vită pe unul dintre foștii săi pasageri de lux. Căci restul tovarășilor mei de drum, bărbați, femei și copii, era îngrămădit în cale, fără aer și lumină, unde dulgheria marinei înjghebaseră sumare paturi suprapuse, cu saltele de paie. Dintre cei patru bărbați privilegiați, unul era un comerciant de metale austriac, care numai el știa cât îl costase acest avantaj; altul, un tânăr *béké* — creol bogat, izolat din cauza războiului de țara sa de baștină, Martinica, și care merita un tratament special pe acest vapor, fiind singurul ce nu putea fi bănuțit a fi evreu, străin sau anarhist; ultimul, în sfârșit, un ciudat personaj nord-african care pretindea că se duce doar pentru câteva zile la New York (proiect extravagant dacă se ține seama de faptul că aveam să facem trei luni pînă acolo), avea în valiza sa un Degas și, deși evreu ca și mine, părea *persona grata* față de toate polițiile, siguranțele, jandarmeriile și serviciile de securitate ale coloniilor și protectoratelor, mister ciudat în această conjunctură, pe care nu l-am descifrat niciodată.

Prostimea, cum spuneau jandarmii, cuprindea, printre alții, pe André Breton și Victor Serge. André Breton, care se simțea foarte prost pe această galeră, măsura în lung și-n lat cele câteva spații goale de pe punte. Îmbrăcat într-un palton de pluș, părea un urs albastru. Între noi avea să înceapă o prietenie durabilă printr-un schimb de scrisori care s-a prelungit destul de mult în timpul acestei interminabile călătorii, scrisori în care discutam raporturile dintre frumosul estetic și originalitatea absolută. Cît despre Victor Serge, trecutul său, de tovarăș al lui Lenin, mă intimidă, dar în același timp îmi era greu să-l asociez cu personajul care amintea mai degrabă o bătrînă domnișoară principială. Fața spîină, trăsăturile fine, vocea cristalină și manierele afectate și pedante formau laolaltă acel caracter aproape asexual, pe care aveam să-l întîlnesc mai tîrziu la călugării budiști de la frontiera birmană, foarte depărtat de temperamentul viril și de surplusul de forță vitală care, după tradiția franceză, sînt asociate activităților numite subversive. Asta se întîmplă pentru că tipurile culturale care se repetă în fiecare societate, construite pe opoziții simple, sînt de fapt folosite, de fiecare grup, pentru a îndeplini funcții sociale deosebite. Funcția socială a lui Serge se putuse actualiza într-o carieră revoluționară îndeplinită în Rusia. Ce ar fi putut deveni în altă parte? De-

sigur, raporturile dintre două societăți ar fi ușurate, dacă s-ar putea stabili — cu ajutorul unui fel de grătar — un sistem de echivalențe între modurile în care fiecare dintre ele folosește tipuri umane analoge pentru funcții sociale diferite. În loc de a se mărgini să se confrunte — așa cum se procedează astăzi — medicii cu medicii, industriașii cu industriașii, profesorii cu profesorii, s-ar descoperi poate că există unele corespondențe mai subtile între indivizi și rolurile lor.

În afara încărcăturii umane, nava mai transporta nu știu ce material clandestin. Am pierdut un timp enorm pe Mediterana și pe coasta occidentală a Africii, refugiindu-ne din port în port, pentru a scăpa, pare-se, de controlul flotei engleze. Posesorilor de pașapoarte franceze li se îngăduia uneori să coboare pe țarm, ceilalți rămânând imobilizați pe cei câțiva zeci de centimetri pătrați de care dispuneau, pe o punte pe care căldura — crescînd pe măsură ce ne apropiam de tropice și făcînd imposibilă șederea în cală — o transforma treptat în ceva care era în același timp sufragerie, dormitor, creșă, spălătorie și solar. Lucrul cel mai neplăcut era însă ceea ce se numește în armată „îngrijirea corporală“. Dispuse simetric în lungul bastingajului, la babord pentru bărbați, la tribord pentru femei, echipajul construisese patru barăci din scînduri, fără aer, nici lumină; una cu cîteva dușuri funcționînd numai dimineața, cealaltă cu un jgheab lung, din lemn, căptușit grosolan cu zinc în interior și dînd înspre ocean, juca un rol ușor de ghicit. Cei care detestau o prea mare promiscuitate și căroră le făcea silă cinchitul în colectiv, — de altfel foarte instabil din pricina tanga-jului — nu aveau altă soluție decît aceea de a se scula foarte devreme; în tot timpul traversării s-a organizat un fel de cursă între cei mai delicați, astfel încît spre sfîrșit nu te mai puteai aștepta la o oarecare singurătate decît înspre ora 3 dimineața. Ajunsesem să nu ne mai culcăm. Același lucru se petrecea, dar cu o diferență de circa două ore, cu dușurile, unde se manifesta, dacă nu aceeași pudoare, în orice caz preocuparea de a-ți face un loc în îngrămădeală, pentru că apa, insuficientă și parcă vaporizată în contactul cu atîtea corpuri umede, nu ajungea pînă la piele. În ambele împrejurări toți se grăbeau să termine și să iasă cît mai repede, deoarece barăcile neaerisite, confecționate din scînduri verzi de brad, fiind îmbibate cu apă murdară, urină și aer marin, începură să fermenteze la soare, degajînd un miros încins, dulceag și grețos,

care, completat cu atâtea alte mirosuri, devenea insuportabil mai ales pe marea agitată.

Cînd, după o lună de traversare, s-a zărit în noapte farul de la Fort-de-France, nu speranța unei mese comestibile, a unui pat cu cearșaf sau a unei nopți liniștite a străbătut inimile pasagerilor. Toți acești oameni, care pînă la îmbarcare se bucuraseră de ceea ce englezii numesc foarte plastic „binefacerile“ civilizației, suferiseră de murdăria impusă, agravată de căldură, a celor patru săptămîni, mai mult decît de foame, de oboseală, de insomnie, de promiscuitate și de dispreț. La bord se aflau femei tinere și frumoase; se legaseră prietenii, se creaseră apropieri. Pentru ele, a apărea înainte de despărțire într-o lumină favorabilă era mai mult decît o problemă de cochetărie: era o poliță de plătit, o datorie de îndeplinit, o dovadă că nu erau, în fond, nedemne de atențiile pe care, cu o înduioșătoare delicatețe, le considerau ca pe un fel de credit care li se făcuse. Era deci nu numai o latură comică, ci și o nuanță de patetism în acest strigăt pornit din toate piepturile, care înlocuia tradiționalul „Pămînt! Pămînt!“ al tuturor povestirilor tradiționale cu navigatori, printr-un: „O baie! În sfîrșit o baie! Mîine o baie!“ . Îl auzeai din toate părțile în timp ce se făcea cu înfrigurare inventarul ultimelor bucăți de săpun, al prosoapelor încă nemurdărite, al cămășii păstrate cu strășnicie pentru această mare ocazie.

În afară de faptul că acest vis hidroterapeutic implica un punct de vedere exagerat de optimist în ceea ce privește nivelul de civilizație la care ne putem aștepta după patru secole de colonizare (căci în Fort-de-France sălile de baie sînt rare), pasagerii aveau să descopere, destul de repede, că vasul lor supraîncărcat și jegos era un lăcaș idilic în comparație cu primirea care avea să li se facă, abia intrați în radă, de către o soldățime manifestînd un fel de dereglare cerebrală colectivă, formă care ar fi meritat să rețină atenția etnologului, dacă acesta nu și-ar fi folosit toate resursele intelectuale, încercînd să scape de urmările ei dezastruoase.

Majoritatea francezilor trăiseră un război „ciudat“, dar cel al ofițerilor de garnizoană din Martinica nu poate fi calificat precis de nici un superlativ. Unica misiune a acestor ofițeri, aceea de a păzi aurul Băncii Franței, se transformase într-un fel de coșmar care se datora doar în parte abuzului de puncti. Un rol mult mai perfid, dar nu mai puțin important, îl jucau situația insulară, de-

părtarea de metropolă și o tradiție istorică bogată în amintiri cu piraiți, în care supravegherea nord-americană și misiunile secrete ale flotei germane de submarine luau fără greutate locul vechilor protagoniști cu cercel de aur, cu un ochi scos și cu picior de lemn. Așa a luat naștere o psihoză a stării de asediu care, fără să se fi dat vreo luptă, și nu fără motiv, și fără ca vreun inamic să se fi arătat vreodată, trezise la cei mai mulți dintre ei un sentiment de panică. Cît despre băștinași, ceea ce spuneau ei dovedea, într-un mod ceva mai prozaic, preocupări intelectuale de același tip : „Nu se mai găsea morun, insula s-a dus dracului...” auzai deseori, în timp ce alții explicau că Hitler nu e de fapt decît Iisus Hristos coborît pe pămînt pentru a pedepsi rasa albă care, timp de 2 000 de ani nu-i urmase cum trebuie învățătura.

În momentul armistițiului, gradații, în loc să se alătore Franței libere s-au simțit solidari cu regimul din metropolă. Ei aveau să rămînă „în afară” ; iar dacă s-ar fi întîmplat vreodată să ia parte la vreun război, rezistența lor fizică și morală, minată timp de luni de zile, i-ar fi făcut inapți de luptă. Spiritul lor bolnav se găsea, într-un fel, în siguranță, dacă înlocuia un inamic real, dar atît de îndepărtat încît devenise invizibil și aproape abstract, germanii, cu unul imaginar, dar avînd avantajul de a fi aproape și palpabil. americanii. De altfel, două nave de război ale S.U.A. patruleau în permanență în fața radei. Un abil adjutant al comandantului-șef al forțelor franceze lua în fiecare zi dejunul la bord, în timp ce superiorul său stîrnea în rîndul trupelor de sub comanda sa ura și resentimentul împotriva anglo-saxonilor.

În ceea ce privește inamicii față de care trebuiau să-și arate agresivitatea acumulată luni de zile, cei răspunzători pentru înfrîngerea de care se simțeau străini pentru că nu participaseră la lupte, dar de care, pe de altă parte, se simțeau într-un mod confuz vinovați (nu dăduseră ei exemplul cel mai perfect, nu realizaseră oare în modul cel mai complet nepăsarea, iluzia și oboseala de care, cel puțin în parte suferise țara lor ?), vaporul nostru le aducea cîteva mostre bine alese. Era ca și cum, lăsîndu-ne să ne imbarcăm cu destinația Martinica, autoritățile de la Vichy nu făcuseră altceva decît să livreze acestor domni o încărcătură de țapi ispășitori pentru a-și ușura năduful. Militarii în șorturi, cu căști și arme, care se instalaseră în biroul comandantului, nu ne spuneau, pe fiecare dintre noi, care apăream unul cîte unul, unui interogatoriu de frontieră ci, mai degrabă ne împrôșcau cu insulte pe care noi nu aveam altă alegere decît să le ascultăm. Cei care nu erau

francezi erau tratați drept inamici ; celor care erau li se nega în mod brutal această calitate, acuzați fiind că, plecînd, își părăseau cu lașitate patria ; imputare nu numai nedreaptă, dar și ciudată pentru unii oameni care de la declararea războiului trăiseră de fapt la adăpostul doctrinei Monroe...

Adio băi ! S-a hotărît internarea tuturor într-un lagăr numit Lazaret, situat de cealaltă parte a golfului. Doar trei persoane au primit autorizația de a coborî : *beke*-ul, scos din cauză, misteriosul tunisian, după ce prezentase documentele și eu, printr-o favoare specială cerută comandantului de către Controlul Naval, căci ne regăsisem vechi cunoștințe : fusese secund pe unul din vasele în care călătorisem înainte de război.

3. ANTILELE

La ora două după amiază Fort-de-France era un oraș mort ; s-ar fi putut crede că nu locuia nimeni în maghernițele ce mărgineau o piață lungă, plantată cu palmieri și acoperită cu bălării, pârînd mai degrabă un maidan pe care fusese uitată statuia înverzită a Josephinei Tascher de la Pagerie, mai tîrziu Beauharnais. Abia instalați într-un hotel pustiu, tunisianul și cu mine, încă tulburați de evenimentele petrecute de dimineață, ne-am aruncat într-o mașină închiriată, pentru a merge la Lazaret ca să ne îmbărbătăm tovarășii.

În timp ce vechiul Ford urca cu viteza întii pantele accidentate, iar eu recunoșteam cu încîntare atîtea specii vegetale pe care le mai întîlnisem în Amazonia și pe care aveam să le cunosc aici sub alte denumiri (*caimite* în loc de *fruta do conde* — un fel de anghinare închisă într-o pară — *corrosol* în loc de *graviola*, *papaya* în loc de *mammão*, *sapotillia* în loc de *mangabeira*) îmi treceau prin minte scenele penibile la care asistasem și încercam să le leg de alte întîmplări de același fel. Căci tovarășilor mei, aruncați în brațele aventurii după o existență adesea liniștită, acest amestec de răutate și de prostie le apărea ca un fenomen nemaipomenit, unic, excepțional, ca o catastrofă internațională fără precedent în istorie. Mie însă, care văzusem lumea și care, în ultimii ani mă aflasem în situații puțin banale, genul acesta de experiență nu-mi era complet străin. Știm că, încet dar sigur, vor începe să se scurgă ca o apă înveninată a unei umanități saturate de propriul său număr și de complexitatea tot mai mare a problemelor sale, ca și cînd epiderma i-ar fi fost iritată de frecările rezultînd din schimburi materiale și intelectuale sporite de intensitatea comunicații-

lor. Pe acest pământ francez¹ războiul și înfrîngerea nu făcuseră altceva decît să grăbească desfășurarea unui proces universal, să înlesnească pătrunderea unei infecții durabile ce nu avea să dispară niciodată complet de pe fața pământului, renăscînd într-un punct cînd va fi cedat în altul. Toate aceste manifestări stupide, dușmănoase și credule pe care grupările sociale le secretă ca pe un puroi cînd începe să le lipsească spațiul, nu le întîlneam atunci pentru prima oară.

Parcă fusese ieri cînd, cu puține luni înainte de declararea războiului, în drum spre Franța, mă aflam la Bahía plimbîndu-mă în partea de sus a orașului, mergînd de la una la alta din cele, pare-se, 365 de biserici, cîte una pentru fiecare zi a anului și variînd ca stil și decorație interioară a idoma zilelor și anotimpurilor. Fotografiam detalii de arhitectură, urmărit din loc în loc de o ceată de negrișori pe jumătate goi care mă rugau : „*tira o retrato ! tira o retrato !*“ („fă-ne o fotografie !“). Pînă la urmă, mișcat de un fel atît de grațios de a cerși — o fotografie pe care nu o vor vedea niciodată, în loc de cîțiva bani — accept să fac plăcerea copiilor. N-am făcut însă nici 100 m cînd simții pe umăr o mîină : doi agenți civili care mă urmăriseră pas cu pas de la începutul plimbării îmi aduc la cunoștință că am comis un act ostil Braziliei : acea fotografie, folosită în Europa, putea confirma spusele după care în Brazilia n-ar exista decît oameni cu pielea neagră și că ștregarii din Bahía umblă desculți. Am fost arestat din ferice pentru puțin timp, căci vaporul trebuia să plece.

Vaporul acela îmi aducea, fără îndoială, ghinion ; cu cîteva zile mai înainte mi se întîmplase ceva asemănător, de data aceea la îmbarcare și încă pe cheiul portului Santos : abia urcat la bord un comandant al marinei braziliene, în uniformă de gală, urmat de doi pușcași din marină cu baioneta la armă, mă făcură prizonier în cabină. Au fost necesare patru sau cinci ore pentru ca misterul să fie dezlegat : expediția franco-braziliană pe care o condusesem timp de un an fusese obligată să procedeze la împărțirea colecțiilor între cele două țări. Această împărțire trebuia făcută sub controlul Muzeului Național din Rio de Janeiro care anunțase imediat toate punctele de graniță ale țării : în cazul în care, nutrind gînduri ascunse, aș fi încercat să ies din țară cu o întregă încărcătură de arcuri, săgeți și podoabe capilare din pene care ar fi depășit

¹ Este vorba despre insula Martinica din arhipelagul Antilelor Mari, devenită posesiune franceză încă din anul 1635. — I. V.

cota-parte atribuită Franței, trebuia să fie pus în siguranță cu orice preț. Numai că, la înapoierea expediției, Muzeul din Rio își schimbase părerea hotărîndu-se să cedeze partea braziliană unui institut științific din São Paulo. Fusesem informat că, în consecință, partea franceză trebuia să plece prin Santos și nu prin Rio, dar cum între timp se uitase că problema fusese rezolvată altfel, anul trecut am fost declarat delincvent în virtutea unor instrucțiuni vechi pe care autorii lor le uitaseră, dar nu și cei care trebuiau să le execute.

Din fericire, în perioada aceea mai dormita încă în fiecare funcționar brazilian un anarhist, ținut treaz de acele frînturi de texte din Voltaire și Anatole France care, chiar în inima junglei, rămîneau în suspensie în cultura națională. („Ah, domnule, sînteți francez! Ah, Franța! Anatole! Anatole!” striga tulburat, strîngîndu-mă în brațe, un bătrînel dintr-un orașel din interiorul țării și care pînă atunci nu întîlnise niciodată vreun compatriot de-al meu). Avînd, așadar, suficientă experiență pentru a acorda tot timpul necesar manifestării sentimentelor mele de respect pentru statul brazilian, în general și pentru autoritățile maritime, în special, am încercat să fac să vibreze unele coarde sensibile. Nu fără succes, pentru că după cîteva ore în care m-au trecut sudorii reci (colecțiile etnografice fiind amestecate în lăzi cu mobilierul și biblioteca mea personală, căci părăseam definitiv Brazilia, și mă temusem să nu fie făcute fărîme pe chei în timp ce vasul va ridica ancora) am dictat eu însumi interlocutorului meu termenii usturători ai unui raport, în care acesta își atribuia meritul de a fi evitat, autorizînd plecarea mea și a bagajelor mele, un conflict internațional și implicit o situație umilitoare pentru statul său.

De altfel, poate că nu aș fi acționat cu atîta îndrăzneală, dacă nu aș fi fost încă sub impresia unei amintiri ce dovedea neseriozitatea polițiilor sud-americane. Cu două luni mai înainte, obligat să schimb avionul într-un mare sat din sudul Boliviei, m-am găsit blocat, timp de cîteva zile, împreună cu doctorul J. A. Vellard, în așteptarea unei corespondențe care nu venea. În 1938 aviația semăna prea puțin cu ceea ce este astăzi. Depășind, în unele regiuni îndepărtate ale Americii de Sud, unele etape ale progresului, înlocuise dintr-o dată căruța pentru toți acei țărani care, în lipsa drumurilor, pierdeau cîteva zile mergînd călare sau pe jos spre tîrgul din vecinătate. Acum însă, un zbor de cîteva minute (deși deseori întîrziat cu un număr mult mai mare de zile) le permitea să-și transporte găinile și rațele. De cele mai multe ori tre-

buia să stai între ele, cinchit, căci micile avioane erau pline ochi cu țărani desculți, cu păsăret de ogradă și lăzi prea grele sau prea voluminoase pentru a putea fi cărăușite pe drumuri de pădure.

Hoinăream deci, fără nici o treabă, pe străzile orașului Santa Cruz della Sierra, transformate de anotimpul ploios în torente noroioase pe care le treceam sărind pe bolovani așezați din loc în loc, la intervale regulate ca niște pasaje însemnate pentru pietoni, care barează drumul vehiculelor, când o patrulă observă chipurile noastre neobișnuite. A fost de ajuns ca să ne aresteze și să ne închidă pînă ce aveam să dăm explicațiile cerute, într-o încăpere de un lux desuet: vechiul palat al guvernatorului provinciei, cu pereții acoperiți de lambriuri încadrînd rafturi cu geam pline cu volume groase legate somptuos. Între ele, un panou înrămat, și el acoperit cu geam, purta curioasa inscripție caligrafiată pe care o traduc din spaniolă: „Ruperea paginilor din arhivă și folosirea lor în scop particular sau igienic, strict interzisă. Contravenienții vor fi aspru pedepsiți“.

Trebuie să recunosc că în Martinica situația mea s-a îmbunătățit datorită intervenției unui înalt funcționar al Administrației podurilor și șoselelor care ascundea, în dosul unei atitudini rezervate și oarecum reci, sentimente deosebite de cele ale cercurilor oficiale. Poate și datorită deselor mele vizite făcute sediului unui ziar religios, în birourile căruia părinții nu știu cărui ordin adunaseră lăzi pline cu vestigii arheologice din perioada ocupației indiene, pe care le inventariam în timpul liber.

Intr-o zi am intrat în sala Curții cu Jurați care era tocmai în sesiune. Vizitam pentru prima oară un tribunal și avea să fie și singura dată. Era judecat un țăran care, în toiul unei certe, mușcase o bucată din urechea adversarului său. Acuzatul, reclamantul și martorii vorbeau o creolă volubilă a cărei prospețime cristalină avea, în acel loc, ceva nefiresc. Se traducea apoi totul celor trei judecători care abia mai suportau în căldura sălii togile roșii și blănurile înmuiate de umezeală care le atîrnau în lungul corpului ca niște bandaje însîngerate. După nu mai mult de cinci minute irascibilul negru se văzu condamnat la opt ani de închisoare. În mintea mea justiția era și rămîne și acum asociată cu dubiul, scrupulul și cu respectul. Să poți dispune, cu asemenea dezinvoltură, de o ființă omenească, într-un timp atît de scurt, m-a uluit. Nu puteam să cred că fusesem aveau la o asemenea întîmplare. Chiar și astăzi, nici un vis, oricît de fantastic și de grotesc, nu-mi dă o senzație de imposibil ca atunci.

Cît despre tovarășii mei de călătorie, ei își datorează punerea în libertate unui conflict dintre autoritățile maritime și comerțianții locali. Dacă primii îi considerau spioni și trădători, pentru ceilalți era o sursă de profituri pe care internarea în Lazaret, chiar cu plată, nu le permitea să o exploateze. Aceste ultime considerente au triumfat și, timp de 15 zile, toți au fost liberi să-și cheltuiască ultimele bancnote franceze sub supravegherea foarte activă a poliției care urzea în jurul fiecăruia, și în special al femeilor, o rețea de tentații, de provocări, de seducții și de represalii. În același timp, implorau viza consulatului dominican, colecționau zvonuri în legătură cu sosirea unor ipotetice vapoare care urmau să ne scoată de acolo. Situația se schimbă din nou atunci cînd comerțul sătesc, invidios pe prefectură, își ceru, la rîndul său, dreptul asupra refugiaților. De la o zi la alta, toată lumea primi domiciliu obligatoriu în satele din interior. Eu am scăpat și de data asta dar, dorind să nu-mi părăsesc prietenii de la noua reședință aflată la poalele muntelui Pele, datorez acestei ultime mașinații polițienești plimbări de neuitat în acea insulă de un exotism mult mai clasic decît cel al continentului sud-american: sumbră agată înveșmîntată în vegetație, înconjurată de o aureolă de plaje de nisip negru împodobit cu paiete de argint, în ale cărei văi, învăluite într-o ceață lăptoasă, abia se putea ghici — și asta mai mult prin auz decît prin văz, într-un picur neîntreput — gigantul mușchi, aidoma unor pene gingașe, al ferigilor arborescente, deasupra fosilelor vii ale trunchiurilor lor.

Dacă pînă atunci, în comparație cu ceilalți tovarăși ai mei, fusem oarecum favorizat, mă preocupa totuși o problemă despre care trebuie să vorbesc aici, pentru că de rezolvarea ei avea să depindă redactarea volumului de față, soluție care n-a fost de loc ușoară. Luasem cu mine, ca singură avere, o valiză plină cu documente din expedițiile pe care le întreprinsesem: fișe lingvistice și tehnologice, jurnal de călătorie, note luate pe teren, hărți, planuri, negative fotografice, mui de fițuici, fișe și clișee. Un material atît de suspect trecuse frontiera împreună cu riscul, destul de mare, pentru cel care-și luase răspunderea lor. Din primirea ce ni se făcuse în Martinica dedusesem că nu pot să las poliția și Biroul 2 al Amiralității să-și arunce ochii, la vamă, asupra a ceea ce avea, desigur, să li se pară niște instrucțiuni în limbaj cu cod (de fapt vocabularul indigenilor) și releveurile unor dispozitive strategice sau planuri pentru o invazie (adică hărțile, schemele, fotografiile). Am hotărît deci să declar valiza în tranzit și ea fu expediată, plumbuită, în

depozitele vămii. Prin urmare, după cum mi s-a comunicat ulterior, eu trebuia să părăsesc Martinica pe un vas străin, pe care valiza urma să fie transbordată direct (și am depus multe eforturi pentru ca autoritățile să accepte acest compromis). Dacă aș fi pretins că mă duc la New York la bordul lui *D'Aumale* (adevărat vas fantomă pe care tovarășii mei l-au așteptat timp de o lună pînă ce s-a materializat într-o dimineață, ca o jucărie mare din alt secol, și a cărei pictură fusese reîmprospătată), valiza ar fi trebuit să intre mai întîi în Martinica și apoi să reiasă. Nici vorbă de așa ceva. M-am îmbarcat deci în direcția Puerto-Rico pe un cargou suedez de transportat banane de o albeață imaculată și, timp de patru zile, am putut savura cu amintirea timpurilor trecute o traversare liniștită și aproape solitară — eram doar opt pasageri la bord — de care era bine să profit.

După poliția franceză, cea americană. Coborînd la Puerto-Rico am descoperit două lucruri : primul, că în timpul celor două luni de la plecarea din Marsilia legislația privind imigrarea în Statele Unite se modificase și documentele pe care le dețineam de la New School for Social Research nu mai corespundeau noilor regulamente ; al doilea, și cel mai important, că bănuielile pe care le atribuisem poliției din Martinica în legătură cu documentele mele etnografice și de care mă ferisem atît de bine, poliția americană le împărțasea în cel mai înalt grad. Căci, după ce la Fort-de-France fusesem tratat ca iudeo-mason în solda americanilor, acum aveam compensația, destul de amară, de a constata că din punctul de vedere al S.U.A. aveam toate șansele să fiu considerat un emisar al Vichyului, dacă nu chiar al germanilor. Așteptînd ca New School (unde am telegrafiat de urgență) să îndeplinească formalitățile cerute de lege și, mai ales, ca un specialist al F.B.I.-ului, capabil să citească limba franceză, să sosească la Puerto Rico (știind că trei sferturi din termenii aflați pe fișele mele proveneau din dialecte aproape necunoscute, vorbite în Brazilia centrală, mă îngrozeam la ideea timpului necesar pentru a descoperi un expert) serviciile de imigrare hotărîră să mă interneze, de altfel pe spezele Companiei de navigație, într-un hotel auster, potrivit tradiției spaniole, unde eram hrănit cu carne de vacă fiartă și năut, în timp ce doi polițiști indigeni, foarte murdari și nerași, făceau de planton cu schimbul la ușa mea, zi și noapte.

Îmi amintesc că în acest hotel Bertrand Goldschmidt, sosit cu același vapor și devenit de atunci director la Comisariatul pentru energie atomică, mi-a explicat într-o seară principiul bombei ato-

nice și îmi destăinui (eram atunci în mai 1941) că principalele țări erau angajate într-o cursă științifică ce va asigura victoria aceleia care se va clasa prima.

După câteva zile, ultimii mei tovarăși de drum și-au rezolvat dificilele probleme personale și au plecat spre New York. Am rămas singur la San Juan, încadrat de cei doi polițiști care, la cerea mea mă conduceau de câte ori voiam în cele trei locuri autorizate : Consulatul francez, Banca și Serviciul de Imigrări. Pentru orice altă deplasare trebuia să cer o autorizație specială. Într-o zi primesc autorizația de a merge la universitate unde gardianul meu de serviciu are bunăvoința de a nu intra împreună cu mine. Pentru a nu mă umili el mă așteaptă la ușă. Și cum și el, și camaradul său se plictisesc, calcă uneori regulamentul permițându-mi, din inițiativa lor, să-i iau la cinema. Numai în cele 48 de ore care s-au scurs între eliberarea și îmbarcarea mea am putut vizita insula condus cu amabilitate de dl. Christian Belle, pe atunci consul general, și în care am descoperit, cu oarecare surprindere în condiții atât de neobișnuite, un coleg americanist, care să știe atâtea povestiri cu corăbii cabotînd de-a lungul coastelor sud-americe. Cu puțin timp înainte presa de dimineață anunțase sosirea unui personaj politic, care întreprindea un turneu prin Antile pentru a-i câștiga pe rezidenții francezi de partea generalului de Gaulle. Mi-a trebuit o altă autorizație pentru a-l întâlni.

La Puerto Rico am luat deci contact cu Statele Unite ; am respirat pentru prima dată veniul călduț și *winter-green*-ul¹ (numit înainte ceai de Canada), poli olfactivi între care se desfășoară gama confortului american : de la automobil la toalete, trecînd pe la postul de radio, pe la cofetărie și pastă de dinți ; și am încercat să descifrez, dincolo de masca lor de fard, gîndurile domnișoarelor de la *drug-store*², cu rochii liliachii și părul roșu. Tot acolo, în perspectiva atât de deosebită a Antilelor Mari, am zărit pentru prima oară aspectele tipice ale orașului american : mereu același prin construcțiile ușoare, prin interesul pentru efect, prin solicitarea trecătorului la un fel de expoziție universală devenită permanentă, cu singura deosebire că aici puteam crede că ne aflam mai curînd în sectorul spaniol.

Hazardul călătoriilor oferă deseori astfel de ambiguități. Faptul că pretrecusem la Puerto Rico primele mele săptămîni pe pămînt

¹ Diferite plante care rămîn verzi toată iarna (din l. engleză), — *N.T.*

² Magazine cu mărfuri variate care sînt deschise pînă noaptea tîrziu. — *I.V.*

american mă va face, de acum încolo, să regăsesc America în Spania. După cum, mulți ani mai târziu, faptul că vizitasem prima universitate engleză în clădirile construite în stil neogotic, de la Dacca, în Bengalul oriental, mă face astăzi să consider Oxfordul un fel de Indie care a reușit să domine noroiul, umezeala și proliferarea vegetală.

Inspectorul de la F.B.I. a sosit la trei săptămîni după debarcarea mea la San Juan. Alerg la vamă, deschid cufărul. Momentul e solemn. Un tînăr politicos se apropie, trage la întîmplare o fișă, privirea-i devine firoasă, se întoarce spre mine, feroce: „E în germană!” Intr-adevăr era vorba de fișa lucrării clasice a lui von den Steinen, ilustrul și îndepărtatul meu predecesor în regiunea centrală a Matto Grossoului, *Unter den Naturvölkern Zentral Brasiliens, Berlin, 1894*. Liniștit de această explicație, pe mult așteptatul expert nu-l mai interesează de fel întreaga poveste. În regulă, O.K. Sînt admis pe pămîntul Americii, sînt liber.

Dar trebuie să mă opresc, pentru că fiecare dintre aceste mici aventuri îmi trezește altele în minte. Unele, ca cea pe care am relatat-o mai sus, legate de război, altele, mai vechi. Aș mai putea adăuga și unele mai recente dacă m-aș referi la călătoriile din ultimii ani făcute pe continentul asiatic. Dar binevoitorul inspector al F.B.I. n-ar mai fi astăzi atît de ușor de mulțumit. Atmosfera devine din ce în ce mai încărcată peste tot.

4. ÎN CAUTAREA PUTERII

Un incident banal care mi-a rămas în memorie ca o prevestire a fost primul indiciu al acelor izuri dubioase, al vînturilor schimbătoare anunțînd tulburări adînci. Renunțînd să-mi reînnoiesc contractul cu Universitatea din São Paulo, pentru a mă consacra unei lungi campanii în interiorul țării, luasem cu cîteva săptămîni înaintea colegilor mei vaporul care avea să mă readucă în Brazilia. Eram deci, pentru prima oară după patru ani, singurul universitar la bord și tot pentru prima oară pasagerii erau numeroși : oameni de afaceri străini dar mai cu seamă efectivul complet al unei misiuni militare care se îndrepta spre Paraguay. Obișnuita traversare devenea de nerecunoscut ca și atmosfera, cîndva atît de senină, de la bordul pachebotului. Ofițerii și soțiile lor luau călătoria transatlantică drept o adevărată expediție colonială și activitatea de instructori ai unei armate, în fond destul de modeste, cu cea de ocupanți ai unui teritoriu cucerit, sarcină pentru care se pregăteau, cel puțin din punct de vedere moral, pe puntea transformată în tabără, rolul indigenilor fiind rezervat pasagerilor civili. Aceștia din urmă nu știau cum să evite o insolență atît de ostentativă care crease nemulțumiri pînă și pe puntea de comandă. Atitudinea șefului misiunii era însă diferită de cea a subordonaților săi ; atît el cît și soția sa se purtau discret, prevenitor. S-au apropiat de mine într-o zi, în colțul retras în care încercam să scap de gălăgie, m-au întrebat despre lucrările mele anterioare, despre scopul actualei misiuni, făcîndu-mă, prin cîteva aluzii, să înțeleg rolul lor de matori neputincioși și lucizi. Contrastul era atît de flagrant, încît părea să ascundă un mister. Mi-am reamintit incidentul, trei sau patru ani mai tîrziu, întîlnind în presă numele acelui ofițer superior a cărui poziție personală era într-adevăr paradoxală.

Să fi înțeles oare atunci, pentru prima dată, ceea ce avea să mă învețe, mai apoi, o dată pentru totdeauna, în alte regiuni ale lumii, împrejurări tot atât de demoralizatoare ? Călătorii, casete magice cu promisiuni de vis, nu veți mai oferi tezaure intacte. O civilizație proliferantă și surexcitată tulbură pe vecie liniștea mărilor. Miresmele tropicelor și proștețimea ființelor sînt alterate de o fermentație cu iz suspect care ne torturează dorințele împiedicîndu-ne să mai culegem amintiri intacte.

Astăzi, cînd insulele polineziene, înecate în beton, sînt transformate în portavioane puternic ancorate în Mările Sudului, cînd întreaga Asia ia aspectul unei zone bolnave, cînd cartierele de maghernițe devorează Africa, cînd aviația comercială și cea militară pîngăresc puritatea pădurii americane sau a celei melaneziene chiar înainte de a-i putea distruge virginitatea, ce oare ar mai putea oferi așa-numita evaziune a călătoriei decît să ne pună față în față cu cele mai nenorocite forme ale existenței noastre istorice ? Această mare civilizație occidentală n-a reușit, desigur, să creeze minunile de care ne bucurăm fără un revers al medaliei. Ca operă a sa cea mai renumită, șantierul unde se elaborează arhitecturi de o complexitate neîntîlnită, ordinea și armonia Occidentului cer în același timp eliminarea unei mari cantități de subproduse nocive care, astăzi, infectează pămîntul. Ceea ce ne arătați, în primul rînd, călătorilor, este propriul nostru gunoi aruncat în obrazul omenirii.

Înțeleg atunci pasiunea, nebunia, înșelătoria povestirilor de călătorie. Ele întrețin iluzia existenței unor lucruri care nu mai sînt, dar care ar trebui să mai fie, și aceasta pentru a scăpa de copleșitoarea realitate că s-au scurs 20 000 de ani de istorie. Nu mai e nimic de făcut : civilizația nu mai e acea floare gingașă, păstrată, crescută cu mare trudă în unele colțuri ferite ale unei zone bogate în specii rustice, periculoase, desigur, prin vitalitatea lor, dar care îngăduiau totodată o îmbogățire și o îmbogățire a semănăturilor. Omenirea se instalează în monocultură : se pregătește să producă civilizație în masă, precum sfecla. Hrana ei nu va mai consta în curînd decît din acest fel de mîncare unic.

Odinioară, unii își riscau viața în Indii sau în cele două Americi pentru a se înapoia cu bunuri care, azi, ni se par derizorii : lemn de jeratic (*de braise* — de unde și Brazilia), vopsea roșie sau piperul care, pe timpul lui Henric al IV-lea înnebunise în așa măsură curtea Franței, încît boabele erau oferite în bomboniere. Aceste stimulente vizuale sau olfactive, acea căldură plăcută ochilor, acea

delicioasă pișcătură pe limbă adăugau un nou registru claviaturii senzoriale ale unei civilizații care nu-și dăduse seama cât era de fadă. Nu cumva, înversînd de două ori situația, modernii noștri Marco Polo readuc, de pe aceleași tărîmuri, dar de data aceasta sub formă de fotografii, de cărți și povestiri, condimentele morale de care societatea noastră are o nevoie cu atît mai mare cu cît simte că se cufundă în plictiseală ?

O altă asociație mi se pare mai potrivită. Căci aceste asezonări moderne sînt, vrînd nevrînd, falsificate. Și aceasta nu pentru că ar fi de natură pur psihologică, dar și pentru că, oricît de sincer ar fi povestitorul, el nu poate, nu mai poate să le redea într-o formă autentică. Pentru a fi acceptate de noi, amintirile trebuie triate, filtrate, faptul trăit fiind înlocuit cu clișeul, printr-o operație care doar la cei mai sinceri e inconștientă. Iată, deschid aceste cărți cu povestirile exploratorilor : pentru un anume trib, descris ca fiind sălbatic și păstrînd pînă azi obiceiurile nu știu cărei umanități primitive, caricaturizate în cîteva capitoleșe ușurele, mi-am petrecut săptămîni întregi, pe timpul studenției, scoțînd note din studii pe care i le consacraseră, acum 50 de ani sau chiar mai recent, unii oameni de știință, și asta înainte ca legătura cu albi și epidemiile care i-au urmat să-l fi redus la un mănunchi de oameni nefericiți. Sau acel grup, a cărui existență ar fi fost — spun unii — descoperită și studiată în 48 de ore de un călător adolescent, a fost zărit, de fapt, (și aceasta nu e de neglijat) în timp ce se deplasa în afara teritoriului său, într-o tabără care a fost luată, cu naivitate, drept o așezare stabilă, și s-au distrus sistematic toate modalitățile de acces care ar fi dezvăluit existența postului misionar ce menținea, de 20 de ani, o legătură permanentă cu indigenii. Sau mica linie de nave cu motor care pătrunde adînc în regiune și a cărei existență poate fi dedusă imediat de mici detalii ale documentelor fotografice, cadrul nereușind întotdeauna să evite bidoanele ruginite în care această populație, așa-numită primitivă, își prepară bucatele.

Vanitatea acestor pretenții, credulitatea naivă cu care sînt primite și care, într-o oarecare măsură, le și determină, în fine, meritul atribuit atîtor eforturi inutile (ce contribuie, de fapt, la extinderea unui proces de deteriorare pe care, pe de altă parte, încearcă să-l mascheze), toate acestea implică, atît la cei care joacă rolul de exploratori, cît și la publicul lor, unele mobiluri psihologice puter-nice pe care studiul anumitor instituții autohtone le poate scoate

la lumină. Căci etnografia trebuie să ajute la înțelegerea modei, care atrage spre ea toate aceste contribuții care o deservesc.

La un mare număr de triburi din America de Nord prestigiul social al fiecărui individ e determinat de condițiile în care au loc probele la care sînt supuși tinerii ajunși la vîrsta pubertății. Unii se lasă în voia sorții pe o plută solitară; alții se izolează în munți, expunîndu-se fiarelor sălbatice, frigului și ploilor. Zile, săptămîni sau chiar luni de-a rîndul, după caz, se lipsesc de hrană consumînd doar produse brute sau postînd perioade lungi, ba chiar agravîndu-și starea fiziologică ruinată prin consumul de substanțe vomitative. Orice e un pretext pentru a provoca moartea: băile înghețate și prelungite, mutilarea voită a uneia sau a mai multor falange, ruperea aponevrozelor prin introducerea sub mușchii dorsali a unor bețișoare ascuțite de care se leagă cu frînghii niște greutatea pe care încearcă să le tîrască după sine. Chiar și în cazurile cînd nu recurg la astfel de soluții extreme se epuizează în munci gratuite: epilarea corpului, fir cu fir sau smulgerea, unul după altul a acelor de pe ramurile de brad; sau scobirea blocurilor de piatră.

Prin stările de prostrație, de slăbiciune sau de delir provocate de aceste încercări, ei speră să comunice cu lumea supranaturală. Înduioșată de intensitatea suferinței și rugăciunilor lor trebuie să aibă viziunea unei vietăți magice, viziune care le va revela pe acela ce va fi de atunci înainte îngerul lor păzitor și, totodată, numele prin care vor fi cunoscuți, și puterea specială pe care o vor primi de la protectorul lor și care-și vor obține, în sinul grupului social respectiv, privilegiile și rangul¹.

Putem spune, oare, că acești băștinași n-au nimic de așteptat de la societate? Pentru ei instituțiile și obiceiurile sînt un fel de mecanism a cărui funcționare monotonă nu lasă loc hazardului, șansei sau talentului. Singurul mijloc de a forța soarta ar fi acela de a se aventura în limitele periculoase în care normele sociale nu mai au nici un sens și în care dispar atît garanțiile, cît și cerințele grupului: a merge pînă la frontierele civilizației, pînă la limitele rezistenței fiziologice sau ale suferinței fizice și morale. Căci, ajuns la această limită instabilă, ești pus în situația fie de a cădea dincolo

¹ Aici nu e vorba numai de prestigiul social al individului. Inițierea despre care se relatează în text are loc în cea mai mare parte a triburilor primitive și este însoțită, în general, de încercări fizice la care sînt supuși tinerii ce urmează să treacă în societatea oamenilor maturi. Aceste inițieri sînt însoțite și de ceremonialuri cu caracter totemic. — I.V.

pentru totdeauna, fie, dimpotrivă, de a capta din imensul ocean de forțe neexploatate ce înconjură o societate bine reglementată, o rezervă proprie de forță cu ajutorul căreia se poate revoca, în favoarea riscului total, o ordine socială pînă atunci imuabilă.

Totuși, o astfel de interpretare ar fi încă prea superficială. Căci la aceste triburi, din șesurile sau de pe podișul continentului nord-american, nu e vorba de un conflict între credințe individuale și de o doctrină colectivă. Întreaga dialectică rezultă din obiceiurile și din filozofia grupului respectiv. Indivizii sînt educați de grup; credința în spirite protectoare aparține grupului și întreaga societate își educă membrii să creadă că șansa pe care o au în cadrul ordinii sociale date depinde doar de încercarea absurdă și desepărată de a ieși din ea.

Cine nu-și dă seama în ce măsură această „căutare a puterii“ a revenit la loc de cinste în societatea franceză contemporană, sub forma naivă a raporturilor dintre public și exploratorii „săi“? Și tinerii noștri găsesc, încă de la vîrsta pubertății, un mijloc de a nu se supune stimulilor la care totul le impune încă din copilărie și de a trece, pe o cale sau alta, peste autoritatea momentană a civilizației lor. Aceasta se poate face fie în înălțime, prin ascensiunea vreunui munte, fie în adîncime, coborînd în abisuri, fie orizontal, pătrunzînd în inima unor teritorii îndepărtate. În sfîrșit, mult căutata lipsă de măsură poate fi și de ordin moral, ca la cei care se situează voit în împrejurări prea grele pentru ca nivelul de cunoștințe actual să le asigure posibilitatea de a supraviețui.

Față de rezultatele acestor aventuri, pe care le-am dori raționale, societatea manifestă o indiferență totală. Nu e vorba nici de descoperiri științifice, nici de o îmbogățire pe tărîm poetic sau literar, mărturiile fiind de cele mai multe ori de o sărăcie de-a dreptul supărătoare. Ceea ce contează e încercarea, nu obiectul ei. Că în exemplul nostru dat din viața băștinașilor, tînărul care, timp de cîteva săptămîni sau luni, s-a izolat de grup pentru a se expune (cînd convins și sincer, cînd, dimpotrivă, cu prudentă și șiretenie, societățile indigene cunoscînd și ele aceste nuanțe) unei situații extreme, revine investit cu o putere ce se manifestă la noi, prin articole în presă, prin tiraje mari și conferințe cu ușile închise, dar al cărei caracter magic e dovedit de procesul de automatizare al grupului, care explică în toate cazurile fenomenul. Căci acești primitivi pe care e de ajuns să-i vizitezi pentru a reveni cu aureolă, acele culmi înghețate, acele grote și păduri adînci, templele unor revelații înalte sînt, la moduri diferite, inamicii unei societăți ca-

re-și joacă sie însăși comedia înnobilării lor în momentul în care i-a suprimat și care nu avea pentru ei, atunci cînd îi erau adversari adevărați, decît spaimă și dezgust. Biet vînat prins în capcana civilizației mecanice, sălbatici ai pădurii amazoniene, victime delicate și neputincioase, eu pot să mă resemnez, înțelegînd destinul care vă distruge, dar nu mă pot lăsa înșelat de această vrăjitorie mai ineficace decît a voastră, vrăjitorie care agită în fața unui public avid, în locul măștilor voastre distruse, albume colorate. Speră oare ca prin intermediul lor să capteze farmecele voastre ? Nesatisfăcut nici cu așa ceva și nici măcar conștient că vă distruge, trebuie să sature cu umbrele voastre canibalismul nostalgic al unei istorii pentru care voi ați murit.

Predecesor albit al acestor vînători de junglă, să fi rămas eu oare singurul care n-a apucat cu mîinile decît cenușă ? Glasul meu solitar va aduce el oare mărturia eșecului evadării ? Ca indianul mitic am mers atît de departe pe cît mi-a îngăduit pămîntul, iar cînd am ajuns la capătul lui am cercetat ființe și lucruri pentru a regăsi aceeași decepție : „Rămase acolo cu ochii plini de lacrimi, rugîndu-se și gemînd. Și totuși nu auzii nici un zgomot misterios : nici nu adormii pentru a fi dus, în somn, în templul animalelor magice. Nu mai putea avea nici o îndoială : nu promise, de la nimeni, nici o putere...”

Visul, „zeul sălbaticilor“, cum îl numeau vechii misionari, mi-a alunecat mereu printre degete ca mercurul. Unde mi-a lăsat cîteva frînturi sclipitoare ? La Cuiabá al cărei sol dăduse cîndva pepite de aur ? La Ubatuba, astăzi port părăsit, unde acum 200 de ani se încărcau galioane ? Zburînd peste deșerturile Arabiei, trandafirii și verzi ca sideful haliotisului ? În America, în Asia ? Pe banchizele Newfoundlandului, pe platourile Boliviei sau pe colinele de la frontiera Birmaniei ? Aleg, la întîmplare, un nume încă plin de prestigiu legendar : Lahore.

Un teren de aviație într-o nedefinită margine de oraș. Intermiabile bulevarde mărginite cu pomi și vile. Într-un loc împrejmuit, un hotel semănînd cu o stațiune de montă normandă, cu cîteva clădiri aliniate, toate la fel, ale căror uși la același nivel, ca la boxele unei herghelii, duc spre apartamente identice : în față salonul, în spate toaleta, la mijloc dormitorul. Un kilometru de bulevard duce la o piață de provincie, de la care pornesc alte bulevarde mărginite cu cîteva clădiri : farmacia, atelierul fotografic, librăria, ceasornicăria. Prizonier al acestei imensități fără rost, ținta mi se pare de neatins. Unde e vechiul, adevăratul Lahore ? Pentru a-l

afla la capătul acestei periferii prost așezate și dărăpănate trebuie să mai parcurgi 1 km de bazar unde, alături de un atelier de bijuterie, la îndemîna buzunarelor sărace și în care aurul, de grosimea tablei, e tăiat cu ferăstrăul mecanic, întâlnești produse cosmetice, medicamente, materiale plastice de import. Îl voi afla oare, în fine, pe aceste străduțe sumbre, unde trebuie să mă lipesc de ziduri pentru a face loc cîrdurilor de oi cu lîna vopsită în bleu și roz sau bivoliilor — mari cît trei vaci — care mă împing fără dușmănie sau, de cele mai multe ori, camioanelor? În fața acestor lambriuri care se năruie roase de ani? Le-aș putea ghici dantelăria și cizelarea dacă accesul nu mi-ar fi interzis de pînza de păianjen metalică a unei instalații electrice aruncate neglijent de la un zid la altul al vechiului oraș. Din cînd în cînd, desigur, timp de cîteva secunde, pe cîteva metri, o imagine, un ecou venit din fundul timpurilor : pe străduță aurari și argintari, clinchet molcom și limpede ca al unui xilofon lovit cu mii de brațe de un geniu distrat. Dar ies de acolo ca să dau imediat de vasta rețea de bulevarde tăind brutal ruinele (datorite unei răscoale recente) unor case vechi de 500 de ani, distruse și reparate de atîtea ori, încît vechimea lor extraordinară nu mai are vîrstă. Îmi recunosc imaginea : călător, arheolog al spațiului, încercînd zadarnic să reconstitui exotismul cu ajutorul fragmentelor și al ruinelor.

Atunci, perfidă, iluzia începe să-și întindă capcanele. Aș vrea să fi trăit pe timpul călătoriilor *adevărate*, cînd se oferea, în toată splendoarea, un spectacol încă intact, necontaminat, pur ; aș fi vrut să nu fi trecut de acest prag ci, ca Bernier, Tavernier, Manucci... o dată început, jocul presupunerilor n-are limită. Cînd trebuia văzută India, în ce perioadă studiul primitivilor din Brazilia ar fi putut să dea satisfacția cea mai pură, cînd ar fi putut ei oare să fie cunoscuți în forma lor cea mai puțin alterată ? Ar fi fost mai bine oare să ajung la Rio cu Bougainville, în secolul al XVIII-lea, sau cu Léry și Thevet, în al XVI-lea ? Cu fiecare interval de cinci ani făcut înapoi salvez un obicei, cîștig o sărbătoare, împărtășesc o credință în plus. Dar cunosc textele prea bine pentru ca să nu știu că, lăsîndu-mi-se un secol, trebuie, în același timp, să renunț la unele informații și curiozități care îmi pot îmbogăți cunoașterea. Și iată-mă în fața unui cerc de netrecut : cu cît culturile umane erau mai puțin în măsură să comunice între ele și deci să se influențeze reciproc, cu atît emisarii respectivi erau mai puțin în stare să-și dea seama de bogăția și semnificația acestei diversități. Pînă la urmă mă aflu prizonierul unei alternative : cînd călător vechi,

confruntat cu un spectacol prodigios, din care însă totul sau aproape totul îmi scapă — și mai mult încă, îmi provoacă sarcasmul și dezgustul; cînd călător modern, gonind după vestigiile unei realități dispărute. În ambele alternative pierd și mai mult chiar decît poate să pară, deoarece eu, care gem în fața umbrelor, nu sînt oare impermeabil la spectacolul adevărat care ia formă în momentul acesta, dar pentru sesizarea căruia nu am încă sensibilitatea cerută? Peste cîteva sute de ani, în același loc, un alt călător, tot atît de desperat ca și mine, va deplînge dispariția a ceea ce eu aș fi putut vedea, dar care mi-a scăpat. Victimă a unei duble infirmități, tot ce văd mă supără și, în același timp, îmi reproșez neconținut că nu privesc destul.

Paralizat mult timp de această dilemă îmi pare totuși că tulburarea a început să scadă. Forme evanescente se precizează, confuzia dispare treptat. Să fi fost altceva decît fuga timpului? Luînd cu sine amintirile mele, uitarea a făcut mai mult decît să le uzeze și să le îngroape. Edificiul vast pe care l-a construit din aceste fragmente oferă pașilor mei un echilibru mai stabil, privirii mele un contur mai limpede. O ordine a înlocuit-o pe alta. Acum, între aceste țărături abrupte, creînd o distanță între privire și obiectul ei, anii care le distrug au început să îngrămădească rămășițele. Crestele se tocesc, se prăbușesc pereții întregi; epocile și locurile se ciocnesc, se suprapun sau se răstoarnă ca sedimentele dislocate de tremurul unei scoarțe îmbătrînite. Un detaliu vechi și neînsemnat răsare ca un vîrf de munte, în timp ce straturi întregi din trecutul meu se năruie fără urme. Întîmplări fără nici o legătură aparentă, provenind din perioade și regiuni diferite, alunecă unele peste altele pînă cînd, imobilizîndu-se deodată, iau parcă forma unui castel ale cărui planuri ar fi fost gîndite de un arhitect mai înțelept decît istoria mea. „Fiecare om, scria Chateaubriand, poartă în el o lume compusă din tot ce a văzut și iubit, lume în care reintră neîncetat chiar cînd străbate și pare a locui o lume străină“ (*Voyage en Italie*, la data de 11 decembrie). De acum înainte trecerea e posibilă. Pe neașteptate, între viață și mine timpul și-a prelungit istmul. Au fost necesari 20 de ani de uitare pentru a mă readuce față în față cu o veche experiență căreia, urmărind-o cît era pămîntul de lung, nu-i putusem găsi sensul ascuns și intim.

PARTEA A DOUA

FOI DE DRUM

5. PRIVIND ÎN URMĂ

Carierea mea s-a hotărât într-o duminică din toamna anului 1934, la ora 9 dimineța, printr-un telefon. Era Célestin Bouglé, pe atunci director al Școlii normale superioare. De câțiva ani îmi arăta o bunăvoință întrucîtva distantă și reticentă: în primul rînd pentru că nu eram un fost normalist, dar mai cu seamă pentru că, admitînd că aș fi fost, nu făceam parte din categoria pentru care nutrea sentimente foarte exclusive. Fără îndoială că nu putuse face o alegere mai bună, căci mă întrebă brusc: „Mai doriți să vă ocupați de etnografie?” — „Desigur!” — „Atunci depuneți-vă candidatura pentru postul de profesor de sociologie la Universitatea din São Paulo. Periferiile sînt pline de indieni; le veți consacra *week-end*-urile. Dar trebuie să-i dați un răspuns definitiv lui Georges Dumas înainte de prînz“.

Brazilia și America de Sud nu însemnau mare lucru pentru mine. Totuși îmi mai amintesc încă foarte clar imaginile iscate de această propunere neprevăzută. Țările exotice îmi apăreau ca opusul celor ale noastre, termenul „antipozi“ căpătînd în mintea mea un sens mai bogat și mai naiv decît conținutul său literal. Aș fi fost foarte surprins dacă mi s-ar fi spus că o specie animală sau vegetală poate avea același aspect pe ambele părți ale globului. Fiecare animal, fiecare copac, fiecare fir de iarbă trebuia să fie absolut diferit și să-și demonstreze foarte vizibil originea sa tropicală. În imaginația mea, Brazilia apărea cu pîlcuri de palmieri contorsionați ascunzînd arhitecturi bizare, totul învăluit într-un miros de afumătoare, detaliu olfactiv strecurat, pare-se, datorită omofoniei inconștient percepute a cuvintelor *Bresil* (Brazilia) și *grésiller* (a sfîrîi) și care, dincolo de întreaga mea experiență, explică faptul că și astăzi încă mai asociez Brazilia cu un parfum care arde.

Privind în urmă, aceste imagini nu mi se mai par atât de arbitrare. Am învățat că adevărul unei situații nu se află în observarea ei zilnică, ci în acea distilare lentă și fracționată pe care senzația echivocă a parfumului mă incita poate de pe atunci să o pun în practică, așa cum apărea, sub forma ei de calambur spontan, vehicularea unei lecții de simbolică pe care nici măcar nu mi-o puteam formula clar. Explorarea e mai puțin o parcurgere cât o cercetare : o scenă fugitivă, un colț de peisaj, o observație culeasă din zbor fac posibile înțelegerea și interpretarea unor orizonturi altfel sterile.

În momentul acela extravaganta propunere a lui Bouglé, referitoare la indieni, îmi punea alte probleme. De unde certitudinea lui că São Paulo e un oraș băștinaș, cel puțin prin mahalalele sale ? Fără îndoială, confundându-l cu Mexico City sau cu Tegucigalpa. Acest filozof, care scrisese cândva o lucrare despre *Regimul Castelor* din India, fără a-și fi pus un singur moment problema dacă n-ar fi fost mai bine să se convingă în prealabil *de visu*, proclama cu seamă, în prefața din 1927, când nu credea că situația băștinașilor ar putea avea vreo influență serioasă asupra anchetei etnografice : „În fluxul evenimentelor instituțiile sînt cele care rămîn la suprafață“. Se știe, de altfel, că nu era singurul, printre sociologii oficiali, care dădea dovadă de acea indiferență ce dănuie pînă în zilele noastre.

Oricum, eram prea neștiutor, eu însumi, pentru a nu-mi face iluzii atât de favorabile planurilor mele ; cu atât mai mult cu cât și Georges Dumas avea noțiuni tot atât de imprecise despre problema respectivă : cunoscuse sudul Braziliei într-o perioadă cînd exterminarea populațiilor băștinașe nu ajunsese încă la capăt, iar societatea compusă din dictatori, feudali și mecena, în care el se complăcuse, nu-i furnizase nici un fel de date în această privință.

Am fost deci foarte mirat cînd, în cursul unui dejun la care mă luase Victor Margueritte, am auzit din gura ambasadorului Braziliei la Paris, versiunea oficială : „Indieni ? dar bine, domnul meu, sînt zeci de ani de cînd au dispărut cu toții. Oh, e o pagină foarte tristă, foarte rușinoasă din istoria țării mele. Dar coloniile portughezi din secolul al XVI-lea erau oameni lacomi și brutali. Cum să le reproșezi că au luat parte la brutalitatea generală ? Îi prindeau pe indieni, îi legau de gurile tunurilor și-i sfîrtecau de vii cu obuzele. Așa au fost decimați pînă la ultimul. Ca sociolog veți descoperi în Brazilia lucruri pasionante, dar la indieni nici să nu vă mai gîndiți, nu veți mai găsi nici unul...“.

Cînd îmi amintesc astăzi aceste cuvinte, mi se par de necrezut chiar în gura unui *grão fino* din 1934 și chiar știind în ce măsură, mai cu seamă elita braziliană (care, din fericire, s-a schimbat de atunci) avea oroare de orice aluzie la băștinași, și mai ales la condițiile primitive din interiorul țării, în afară de aceea de a admite — și chiar a sugera — faptul că o străbună indiană fusese cînda la originea unei fizionomii vag exotice și nu acele picături sau acei litri de sînge negru pe care bunul-gust din acel timp (spre deosebire de epoca imperială) cerea să se încerce a fi date uitării. Totuși, la Luis de Souza-Dantas ascendența indiană nu putea fi pusă la îndoială și ar fi putut să fie mîndru de ea. Dar, brazilian de export, care adoptase Franța încă din adolescență, nu mai cunoștea situația reală a țării sale, situație înlocuită în memoria sa printr-un fel de clișeu oficial și distins. În măsura în care îi mai rămăseseră unele amintiri, prefera, cred, de asemenea, să-i ponegrească pe brazilienii secolului al XVI-lea, pentru a distra atenția de la ceea ce fusese distracția favorită a generației părinților săi și chiar în timpul tinereții sale : și anume, aceea de a aduna de prin spitale hainele infectate ale victimelor variolei și a le agăța, împreună cu alte daruri, de-a lungul drumurilor pe care mai umblau încă triburile de băștinași. Datorită acestui fapt s-a obținut următorul rezultat : Statul São Paulo, mare cît Franța, și care pe hărțile din 1918 mai figura cu mențiunea : „două treimi teritoriu necunoscut locuit numai de indieni“ nu mai număra, cînd am sosit eu, în 1935, un băștinaș, cu excepția unui grup de familie care locuiau pe coastă și care veneau să vîndă duminica, pe plajele de la Santos, așa-zise curiozități. Noroc că în lipsa periferiilor din São Paulo, la 3 000 km în interior mai existau încă indieni.

Mi-e imposibil să trec peste această perioadă fără a arunca o privire prietenească asupra unei alte lumi pe care Victor Margueritte, cel care m-a introdus la Ambasada Braziliei, m-a făcut s-o întrevăd. Rămăsesem prieteni după o scurtă perioadă în care fusesem secretarul său, în ultimii mei ani de studenție. Avusesem rolul de a asigura publicarea uneia dintre cărțile sale — *Patria umană* — prin vizitarea a vreo sută de personalități pariziene, cărora le ofeream exemplarul pe care maestrul — ținea mult la acest titlu — li-l dedicase. Trebuia, de asemenea, să redactez note și preținse ecouri menite să sugereze criticii comentariile de rigoare. Victor Margueritte rămîne în amintirea mea nu numai prin delicatetea comportării sale față de mine, dar și (așa cum se întîmplă cu tot ce mă impresionează adînc) din pricina contradicției ce exista la el între per-

soană și operă. Pe cât ar putea să pară aceasta de simplistă și de bolovănoasă, în ciuda generozității sale, pe atât ar merita să dănuie memoria omului. Fața sa avea grația și finețea — oarecum feminine — ale unui înger gotic și întreaga sa purtare degaja o noblețe atât de naturală încît defectele sale, dintre care vanitatea nu era cel mai neglijabil, nu reușeau să supere sau să irite, într-atît păreau a fi, o dată în plus, dovada unui privilegiu de stirpe sau de spirit.

Locuia în arondismentul al XVII-lea, într-un mare apartament burghez și desuet în care, aproape orb, era înconjurat de grija permanentă a soției sale, a cărei vîrstă (ce excludea acea confuzie, posibilă doar în tinerețe, între caracterele fizice și cele morale) descompusese în urîțenie și vioiciune ceea ce cîndva fusese, probabil, un farmec picant.

Primea foarte puțină lume, nu numai fiindcă se socotea neînțeles de generațiile tinere și pentru că cercurile oficiale îl repudiaseră dar, mai cu seamă pentru că se situa pe un piedestal atât de înalt, încît îi era greu să-și mai găsească interlocutori corespunzători. Spontan sau din calcul — n-am putut să aflu niciodată — contribuise împreună cu alți cîțiva, la constituirea unei confrerii internaționale de supraoameni, din care făceau parte cinci sau șase persoane : el, Keyserling, Ladislas Reymond, Romain Rolland și, pentru un timp, cred, Einstein. Baza ei consta în faptul că de fiecare dată cînd vreunul dintre membrii acesteia publica o carte, ceilalți, răspîndiți în diferite puncte ale globului, se grăbeau să o salute ca pe una dintre manifestările cele mai înalte ale geniului uman.

Dar ceea ce emoționa cel mai mult la Victor Marguerite era simplitatea cu care voia să-și asume, prin persoana sa, întreaga istorie a literaturii franceze. Îi venea cu atât mai ușor cu cât se născuse într-un mediu literar : mama sa era vara primară a lui Mallarmé. Anecdotele, amintirile, îi întrețineau afectarea. La el acasă se vorbea cu familiaritate despre Zola, frații Goncourt, Balzac, Hugo, ca despre unchi și bunici ce i-ar fi dat în grijă administrarea moștenirii lor. Iar cînd striga impacientat : „Se spune că scriu fără stil ! Dar ce, Balzac avea stil ?“ te puteai crede în fața unui descendent din regi care-și justifica una dintre pozne prin temperamentul năvalnic al unui strămoș ; faimosul temperament pe care oamenii de rînd îl evocă nu ca pe o trăsătură personală, ci ca explicația oficial recunoscută a unei mari transformări a istoriei contemporane, înfiorați de plăcere cînd o găsesc întrupată. Alți scriitori au avut mai mult talent ; puțini însă au știut să-și făurească, și asta cu atîta farmec, o concepție atât de aristocratică despre meseria lor.

6. CUM DEVII ETNOGRAF

Îmi pregăteam agregația¹ în filozofie, disciplină către care mă îndreptasem mai puțin dintr-o vocație adevărată, cât din pricina repulsiei căpătate pentru toate celelalte studii de pînă atunci. Cînd intrasem în clasa de filozofie eram vag pătruns de un monism raționalist pe care mă pregăteam să-l justific și să-l consolidez. Făcusem deci tot ce se putea pentru a intra în secția al cărei profesor se bucura de reputația de a fi cel mai „înaîntat”. E adevărat că Gustave Rodrigues era un militant al S.F.I.O.-ului dar, pe plan filozofic, doctrina sa era un amestec de bergsonism și neokantianism care mă decepționa. Punea în serviciul unei uscăciuni dogmatice o fervoare care se traducea, pe toată durata cursului, printr-o gesticulație pasionată. Niciodată nu mi-a fost dat să întîlnesc o convingere atît de candidă asociată cu o gîndire atît de săracă. S-a sinucis în 1940 la intrarea germanilor în Paris.

Acolo am început să învăț că orice problemă, serioasă sau superficială, poate fi rezolvată ușor dacă se aplică o metodă, mereu aceeași, și care constă în opunerea a două puncte de vedere tradiționale privind problema respectivă : introducîndu-l pe cel dintîi prin justificări de bun-simț ; distrugîndu-le apoi cu ajutorul celui de-al doilea și, în sfîrșit, confruntîndu-le cu ajutorul unui al treilea, menit să releve caracterul parțial al celorlalte două, devenite, prin artificii de vocabular, aspecte complementare ale aceleiași realități : formă și fond, conținător și conținut, ființă și aparență, continuu și discontinuu, esență și existență etc. Aceste exerciții devin repede verbale, bazîndu-se pe arta calamburului ce înlocuiește reflecția,

¹ Grad de profesor de liceu sau în învățămîntul superior, obținut pe baza de concurs. — *N.T.*

pe asonanțele termenilor, pe omofoniile și ambiguitățile care oferă progresiv material pentru lovituri de teatru speculative, după ingeniozitatea cărora se recunosc bunele lucrări filozofice.

Cinci ani de Sorbona se reduceau la deprinderea acestei gimnastici ale cărei pericole sînt totuși evidente. În primul rînd, pentru că resortul acestor exerciții este atît de simplu, încît nu există problemă care să nu poată fi abordată în felul acesta. Pentru a pregăti concursul și acea probă supremă, lecția (care constă în tratarea, după cîteva ore de pregătire, a unei probleme trase la sorți), tovarășii mei și cu mine propuneam temele cele mai extravagante. Eu îmi făceam o glorie din a pregăti în zece minute o conferință de o oră, cu un solid schelet dialectic, despre superioritatea cînd a autobuzelor, cînd a tramvaielor. Metoda oferea nu numai o cheie pentru toate ușile, dar, în plus, te făcea să nu vezi, din bogăția temelor, decît o formă unică, mereu aceeași, cu condiția de a aduce cîteva corecturi elementare : ceva în genul muzicii care s-ar reduce la o singură melodie, de îndată ce ai înțeles că poate fi citită fie în cheia lui sol, fie în cheia lui fa. Din acest punct de vedere, învățămîntul filozofic exersa inteligența, dar seca spiritul.

Văd un pericol și mai mare în confuzia care se face între progresul cunoașterii și complexitatea mereu crescîndă a construcțiilor spiritului. Eram invitați să practicăm o sinteză dinamică plecînd de la teoriile cele mai puțin adecvate pentru a ne ridica treptat pînă la cele mai subtile ; în același timp însă (și din pricina scrupulozității istorice care-i obseda pe profesorii noștri) trebuia să explicăm cum acestea se nășteau treptat din celelalte. În fond, nu era vorba să descoperim adevărul și neadevărul, ci mai degrabă, să înțelegem modul în care oamenii reușiseră să depășească, treptat, contradicțiile. Filozofia nu era *ancilla scientiarum*, sluga și auxiliarul explorării științifice, ci un fel de autocontemplare estetică a conștiinței însăși. O vedeam, de-a lungul secolelor, elaborînd construcții din ce în ce mai ușoare și mai îndrăznețe, o vedeam rezolvînd probleme de echilibru sau de greutate, inventînd rafinamente logice, și toate acestea erau considerate a fi cît atît mai valabile cu cît era mai mare perfecțiunea tehnică sau coerența internă. Învățămîntul filozofic era comparabil cu acel al unei istorii a artelor care ar proclama că goticul este, fără îndoială, superior romanului și din gotic, cel *flamboyant* ar fi mai perfect decît cel primitiv, în care însă nimeni nu și-ar pune întrebarea ce este și ce nu este frumos. Sem-

nificantul nu se raporta la nici un semnificat, nu mai exista nici un punct de referință. Procedeu, rețeta înlocuiau pasiunea pentru adevăr. După ce am consacrat mulți ani acestor exerciții, m-am regăsit față în față cu anumite convingeri primare care nu sînt foarte diferite de cele pe care le aveam la 15 ani. Poate că-mi dau mai bine seama de insuficiența unor asemenea unelte, dar ele au măcar o valoare instrumentală care le face apte de a răspunde serviciului cerut. Nu sînt în pericol de a mă lăsa păcălit de complicațiile lor interne și nici de a uita rolul lor practic, pentru a mă pierde în contemplarea minunatei lor articulații.

Totuși bănuiesc motive mult mai personale pentru care dezgustul m-a îndepărtat, în scurt timp, de filozofie și a făcut să mă agăț de etnografie ca de un colac de salvare. După ce am petrecut la liceul din Mont-de-Marsan un an fericit, pregătind și predînd cursul meu, am descoperit îngrozit, la începutul anului următor, cînd fusesem numit la Laon, că va trebui să-l repet tot restul vieții mele. Mintea mea prezintă această particularitate, care este, fără îndoială, o infirmitate, deoarece mi-e greu să o fixez de două ori asupra aceluiași obiect. De obicei, concursul de agregatie este considerat ca o probă inumană, la terminarea căreia, dacă vrei, îți cîștigi definitiv dreptul la repaus. Pentru mine era invers. Admis la primul meu concurs, cel mai tînăr din promoția mea, fusesem fără nici o greutate învingătorul acestui raliu printre doctrine, teorii și ipoteze. Dar chinul meu avea să înceapă mai tîrziu : îmi va fi fizic imposibil să-mi expun lecțiile, dacă nu voi fabrica în fiecare an un nou curs. Incapacitate care se dovedea și mai stînjeitoare atunci cînd îndeplineam funcția de examinator : căci trăgînd la îndeplinire întrebările programului nu mai știam nici măcar ce răspunsuri ar fi trebuit să-mi dea candidații. Cel mai nul îmi părea că spune tot. Era ca și cum toate subiectele s-ar fi dizolvat în fața mea prin simplul fapt că meditaseam cîndva asupra lor.

Astăzi mi se întîmplă să mă întreb dacă n-am fost atras fără să-mi dau seama de etnografie din pricina unei afinități de structură între civilizațiile pe care le studiază și cea a propriei mele gîndiri. Îmi lipsesc aptitudinile necesare menținerii unui domeniu cultivabil, ale cărua recolte să le strîng an după an : inteligența mea e neolitică. Asemenea incendiilor din hățșurile indigene, ea cuprinde terenuri adesea neexplorate ; le fecundează, poate, pentru a obține la repezeală cîteva recolte și lasă în urmă un teritoriu devastat. În perioada aceea însă nu-mi puteam da seama de aceste cauze adînci. Nu

cunoșteam de loc etnologia ¹, nu urmasem niciodată vreun asemenea curs, iar cînd Sir James Frazer a făcut ultima sa vizită la Sorbona, unde a ținut o conferință memorabilă — cred, că prin 1928 — cu toate că fusesem înștiințat, nici nu-mi trecuse prin minte să asist.

Avusesem, bineînțeles, încă din fragedă copilărie o colecție de curiozități exotice. Dar era o ocupație de anticar, îndreptată spre domenii în care lucrurile nu-mi erau inaccesibile din punct de vedere financiar. În adolescență vocația mea era încă atît de neprecizată, încît primul care a încercat să formuleze un diagnostic, profesorul meu de filozofie din ultima clasă de liceu, André Cresson, m-a îndrumat spre studiile juridice, considerînd că ele corespund cel mai bine temperamentului meu ; păstrez memoriei sale o mare recunoștință din pricina adevărului parțial pe care-l ascundea această greșeală.

Am renunțat deci la Școala normală și m-am înscris la drept pregătindu-mi totodată licența în filozofie ; numai fiindcă era atît de ușor. Cursurile de drept sînt supuse unei ciudate fatalități. Prinse între teologie, de care se apropiau prin spirit la acea epocă, și gaze-tărie, spre care tinde să le împingă reforma actuală, s-ar părea că ele nu-și pot afla o bază în același timp solidă și obiectivă : încercînd să cucerească sau să-și mențină una din virtuți, o pierd pe cealaltă. Obiect de studiu pentru savant, juristul îmi părea un animal care ar pretinde să facă proiecții cu lanterna magică unor naturaliști. Din fericire, pe atunci puteai să-ți pregătești examenele de drept în 15 zile cu ajutorul unor *memento*-uri învățate pe de rost. Dar mai mult decît sterilitatea disciplinei îmi displăceau uceniciei ei. Observația mai e oare valabilă și astăzi ? Mă îndoiesc. Dar în jurul anului 1928, studenții diferitelor secții ale primului an erau împărțiți în două „specii“, am putea chiar spune în două „rase“ distincte : de o parte dreptul și medicina, de alta literele și științele.

Oricît de neatractivi ar fi termenii de extrovertit și introvertit, ei exprimă cel mai bine diferența. Pe de o parte un „tineret“ (în sensul pe care, în folclorul tradițional, termenul desemnează o generație) gălăgios, agresiv, dornic să se afirme chiar cu prețul celei mai mari vulgarități, orientat din punct de vedere politic spre extrema

¹ Termenul *etnologie* este folosit în literatura franceză de specialitate în mod curent alături de cel de *etnografie*. Etnografia este considerată ca o disciplină ce descrie popoarele, cultura și modul lor de trai ; etnologia, ca știință, sintetizează comparativ datele etnografice. Etnografia marxistă nu face o asemenea delimitare ; ea nu se oprește la descrierea faptelor, ci face sintezele care rezultă din analiza datelor etnografice. — I.V.

dreaptă (a epocii); pe de alta adolescenți îmbătrâniți înainte de vreme, discreți, retrași, situați de obicei „la stînga” și făcînd toate eforturile pentru a fi admiși în rîndurile acelei categorii de adulți spre care năzuiau.

Diferența se explică destul de ușor. Cei dinții, care se pregătesc pentru viitoarea lor profesiune, sărbătoresc prin felul lor de comportare eliberarea de sub tutela școlii și totodată noua poziție dobîndită în complexul funcțiilor sociale. Aflîndu-se într-o situație intermediară, între starea nediferențiată a liceanului și activitatea specializată spre care se îndreaptă, se simt într-un fel de zonă neutră, revendicîndu-și în consecință privilegiile contradictorii, proprii celor două poziții.

La „litere” și „științe” perspectivele obișnuite: profesoratul, activitatea de cercetător și unele profesii nedefinite sînt însă de altă natură. Studentul care le-a ales nu numai că nu-și ia rămas bun de la universul copilăriei ci, dimpotrivă, încearcă să-l păstreze. Oare profesoratul nu e pentru adulți singura posibilitate de a rămîne în școală? Studentul în litere sau în științe se caracterizează printr-un fel de refuz pe care-l opune exigențelor grupului. Printr-o reacție aproape monahală se retrage, pe o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată, în studiu, în activitatea de păstrare și transmitere a unui patrimoniu independent de timpul care trece. Cît despre viitorul savant, obiectul studiului său se poate măsura doar cu durata universului. Nimic mai greșit decît să-i convingi să se angajeze; chiar cînd sînt convinși că o fac, angajarea lor nu constă în acceptarea unui post, în identificarea cu o funcție, în asumarea unor șanse și riscuri personale, ci în aprecierea lor dinafară, ca și cum nu i-ar privi direct; angajarea lor e încă un mod particular de a rămîne neangajați. Învățămîntul și munca de cercetător nu se aseamănă, din acest punct de vedere, cu deprinderea unui meșteșug. Sînt fie un refugiu, fie o misiune și în aceasta constă marea, dar și mizeria lor.

În cadrul acestei antinomii care opune meseria propriu-zisă unei tentative ambigue care oscilează între misiune și refugiu, și participă mereu la amîndouă, fiind cînd mai curînd una, cînd mai curînd cealaltă, etnografia ocupă, desigur, un loc privilegiat. E forma cea mai extremă a celei de a doua posibilități. Dorindu-se cît mai uman, etnograful încearcă să cunoască și să judece omul dintr-un punct de vedere destul de ridicat și de îndepărtat pentru a-l sustrage convingerilor particulare ale unei anumite societăți sau civilizații.

Condițiile sale de viață și de muncă îl izolează fizic, pe lungi perioade, de grupul din care face parte¹; prin brutalitatea schimbărilor la care se expune ajunge un fel de dezrădăcinat cronic: nu se va mai simți acasă nicăieri, psihic va fi un mutilat. Ca și matematicile sau muzica, etnografia este una dintre rarele vocații adevărate. Ți-o poți descoperi fără să o fi deprins undeva.

Particularităților individuale și atitudinilor sociale trebuie să le mai adăugăm și motivări de natură pur intelectuală. În Franța, perioada 1920—1930 a fost aceea a difuzării teoriilor psihanalitice. Datorită lor am înțeles că antinomiile statice în jurul cărora ni se sugera să ne construim disertațiile filozofice și, mai târziu, lecțiile — rațional și irațional, intelectual și afectiv, logică și prelogică — se reduceau la un simplu joc gratuit. Exista, în primul rînd, dincolo de rațional, o categorie mai importantă și mai temeinică, aceea a semnificativului, expresia cea mai înaltă a raționalului, dar pe care profesorii noștri (meditînd mai mult la *Eseul asupra datelor imediate ale conștiinței* decît la *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure) nici măcar nu-l menționau. Apoi, opera lui Freud îmi revela faptul că aceste opoziții nu erau cu adevărat antinomice, de vreme ce tocmai comportările, în aparență cele mai afective, operațiile cele mai puțin raționale, manifestările declarate prelogice sînt de fapt cele mai semnificative. În locul declarațiilor de credință și tuturor *petitio principii* ale bergsonismului, care reduceau ființele și lucrurile la o magmă informă, pentru a scoate mai bine în evidență natura lor inefabilă, mă convingeam de faptul că aceste ființe și lucruri își pot păstra valorile proprii, fără a-și pierde precizia conturului care le demarcă și le conferă fiecăreia o structură inteligibilă. Cunoașterea nu se bazează pe renunțare sau pe troc, ci constă în alegerea aspectelor *adevărate*, adică a celor care coincid cu proprietățile gîndirii mele. Nu cum pretindeau neokantienii, pentru că aceasta ar exercita o inevitabilă constrîngere asupra

¹ În acest caz autorul se referă numai la cercetarea etnografiei exotice, adică a așa-numitelor populații primitive. Autorul pune în acest caz în valoare eforturile etnografilor de a înțelege în profunzime societatea studiată, nu numai din punctul de vedere al societății din care el face parte, ci și din interiorul societății cercetate.

Cercetarea etnografică a popoarelor cărora le aparțin și cercetătorii care le studiază nu pun probleme de „izolare“ de grupul din care fac parte și cu atît mai mult nu pun probleme de „dezrădăcinare cronică“. Dimpotrivă, aici etnograful se va simți mereu acasă. — I.V.

lucrurilor, ci, mai de grabă, pentru că gîndirea mea este ea însăși un obiect. Fiind „din această lume“, participă la natura ei.

Această evoluție intelectuală în care mă întîlneam cu alții din generația mea căpăta totuși o nuanță deosebită din pricina nepotolitei curiozități care mă împinsese încă din copilărie spre geologie : și astăzi număr printre amintirile mele cele mai dragi nu o expediție într-o zonă necunoscută a Braziliei centrale, ci urmărirea, pe coasta unui platou calcaros din Languedoc, a liniei de contact dintre două straturi geologice. În cazul acesta este vorba de altceva decît de o plimbare sau de o simplă explorare a spațiului : această căutare, incoerentă pentru un observator neinițiat, mi se pare imaginea însăși a cunoașterii, cu greutățile pe care le ai de întîmpinat și cu bucuriile pe care le speri.

Orice peisaj apare mai întîi ca o imensă dezordine care-ți lasă libertatea de a alege sensul pe care vrei să i-l dai. Dar dincolo de speculațiile agricole, de accidentele geografice, de avatarurile istoriei și ale preistoriei, sensul suprem nu e oare cel care precede, determină și, într-o mare măsură, le explică pe celelalte ? Această linie palidă și neclară, această diferență deseori imperceptibilă în forma și consistența resturilor de roci mărturisesc că aici, unde văd astăzi un pămînt arid, s-au succedat cîndva două oceane. Urmărind dovezile stagnării lor milenare și depășind toate obstacolele — pereți abrupti, surpături, hățisuri, culturi — indiferent la cărări ca și la obstacole, pari să acționezi în sens invers. Or, această nesupunere are drept unic scop descoperirea unui sens major, fără îndoială obscur, dar față de care toate celelalte nu sînt decît transpuneri parțiale sau deformatate.

Cînd, după oum se întîmplă uneori, se produce miracolul, cînd, de o parte și de cealaltă ale unei falii ascunse apar alături două plante verzi din specii diferite, care au ales fiecare solul cel mai prielnic ; și cînd în aceeași clipă ghicești că în rocă coexistă doi amoniți cu involuții diferit complicate, dovedind, în felul lor, un interval de cîteva zeci de milenii : spațiul și timpul se contopesc brusc ; diversitatea vie a momentului alătură și continuă erele. Gîndirea și sensibilitatea ating o dimensiune nouă în care fiecare picătură de sudoare, fiecare flexiune musculară, fiecare respirație devin tot atîtea simboluri ale unei istorii căreia corpul meu îi re-produce mișcarea, în timp ce cugetul îi acceptă semnificația. Mă simt stăpînit de o inteligibilitate mai consistentă, în sînul căreia secolele și locurile își răspund vorbind, în fine, aceeași limbă.

Cînd am făcut cunoștință cu teoriile lui Freud, ele mi s-au părut aplicarea la individul izolat a unei metode care-și avea canonul în geologie. În ambele cazuri, cercetătorul se află de la început în fața unor fenomene aparent de nepătruns ; în ambele cazuri, pentru a inventaria și a aprecia elementele unei situații complexe, are nevoie de calități de finețe : sensibilitate, fler, bun-gust. Și totuși, ordinea care intervine într-un ansamblu, la prima vedere, incoerent, nu e nici întîmplătoare nici arbitrară. Spre deosebire de istoria istoriografilor, aceea a geologului, ca și aceea a psihanalistului, încearcă să proiecteze în timp, oarecum în genul tablourilor vii, anumite proprietăți fundamentale ale universului fizic sau psihic. Vorbeam de tabloul viu ; într-adevăr, jocul „proverbelor în acțiune“ oferă o imagine naivă a tentativei de a interpreta fiecare gest ca o desfășurare în timp a anumitor adevăruri eterne, adevăruri pe care proverbele încearcă să le materializeze, pe plan moral, sub aspectul lor concret și care, în alte domenii, se numesc, foarte precis, legi. În toate aceste cazuri, solicitarea curiozității estetice te duce direct spre cunoaștere.

Pe la 17 ani fusesem inițiat în marxism de un tînăr socialist belgian pe care-l cunoscusem în vacanță și care astăzi este ambasadorul țării sale în străinătate. Lectura operelor lui Marx mă entuziasmase cu atît mai mult cu cît luam astfel, prin acest mare gînditor, primul meu contact cu acel curent filozofic care duce de la Kant la Hegel : aveam revelația unei lumi întregi. De atunci înainte fervoarea mea nu avea să scadă niciodată și rareori încerc să dezleg o problemă de sociologie sau de etnologie fără ca, în prealabil, să-mi fi împrăpat gîndirea cu cîteva pagini din *18 Brummar al lui Louis Bonaparte* sau din *Critica economiei politice*. De altfel nu se pune problema dacă Marx a prevăzut just una sau alta dintre dezvoltările istoriei. După Rousseau — și într-o formă care mi se pare hotărîtoare — Marx a arătat că știința socială nu se construiește pe planul evenimentelor, după cum nici fizica nu pornește de la datele sensibilității : scopul e de a construi un model, de a-i studia proprietățile și diferitele reacții în laborator, pentru a aplica apoi observațiile respective în interpretarea faptelor empirice și care pot fi foarte departe de previziuni.

La un alt nivel al realității, marxismul mi se părea că procedează ca și geologia și psihanaliza, luată în sensul dat de fondatorul acesteia : toate trei demonstrează că înțelegerea unui fenomen constă în reducerea unui tip de realitate la un altul ; că adevărata realitate nu e niciodată cea mai evidentă și că natura adevărului

transparente chiar și în grija cu care se ascunde. În toate cazurile se pune aceeași problemă, aceea a raportului dintre senzorial și rațional, iar scopul urmărit e același: un fel de *supraraționalism* urmărind integrarea primului în cel de al doilea fără a-i sacrifica proprietățile.

Eram deci refractar la noile tendințe ale gândirii metafizice, așa cum începuseră ele să se contureze. Fenomenologia mă supăra în măsura în care postula un continuu între trăire și real. Gata să recunosc că acesta din urmă o îmbracă și o explică pe cea dintii, deprinsesem din cele trei învățături că trecerea de la un ordin la celălalt este discontinuă; că pentru a ajunge la real trebuie mai întâi să înlături trăirea, chiar dacă urma să o reintegrezi mai târziu într-o sinteză obiectivă, eliberată de orice sentimentalism. Cît despre curentul de gândire care avea să înflorească în existențialism, el îmi părea contrarul raționamentului valabil tocmai prin complezența lui față de iluziile subiectivității. Acest mod de a ridica preocupările personale la rangul de probleme filozofice riscă prea mult să devină o metafizică pentru midinete; scuzabilă ca procedeu didactic, dar foarte periculoasă, dacă trebuie să îngăduie tergiversări cu acea misiune care-i revine filozofiei pînă în momentul în care știința va fi suficient de dezvoltată pentru a o înlocui: înțelegerea ființei în raport cu ea însăși și nu în raport cu eul. În loc să înlătore metafizica, fenomenologia și existențialismul au introdus două metode care să-i ofere un alibi.

Între marxism și psihanaliză, care sînt științe umanistice, prima cu perspectivă socială, cea de-a doua cu perspectivă individuală, și geologie, știință fizică — dar totodată mamă și doică a istoriei, atît prin metoda cît și prin obiectul său — etnografia își găsește spontan domeniul: căci această umanitate, pe care o considerăm fără alte limite decît cele spațiale, dă un sens nou transformărilor suferite de globul pămîntesc, transformări pe care le transmite istoria geologică: travaliu indisolubil care se continuă de-a lungul mileniilor, în opera societăților anonime, precum forțele telurice și gândirea indivizilor care se oferă psihologului sub forma cazurilor particulare. Mie etnografia îmi dă o satisfacție intelectuală: ca și istoria, care unește prin cele două extremități ale sale, pe cea a lumii și pe a mea ca individ, ea dezvăluie concomitent semnificația lor comună. Propunîndu-mi să studiez omul, mă liberează de îndoială, căci vede în el acele deosebiri și acele modificări care au un sens pentru toți oamenii, cu excepția doar a acelor aparținînd unei singure civilizații și care ar dispărea în cazul în care am vrea să rămînem în afară.

În fine, ea calmează acea dorință neliniștită și distructivă despre care am mai vorbit, oferind reflecției un material aproape inepuizabil prin diversitatea moravurilor, a obiceiurilor și instituțiilor. Ea îmi împacă viața cu caracterul.

După toate acestea, poate să pară surprinzător faptul că am rămas atîta timp insensibil la un mesaj care-mi fusese transmis totuși încă din clasa de filozofie, prin operele maeștrilor școlii sociologice franceze. De fapt, am avut această revelație abia în 1933 sau 1934, citind din întâmplare o carte mai veche: *Primitive Sociology*, de Robert H. Lowie. Aceasta, pentru că în locul noțiunilor împrumutate din cărți și transformate apoi imediat în concepte filozofice eram confruntat cu o experiență trăită de societățile băștinașe, experiență care prin angajarea autorului își păstrase întreaga semnificație. Gîndirea mea scăpa de acea sudație în vas ermetic la care o reducea obișnuința gîndirii filozofice, dusă în aer liber, se simțea înmprospătată de un suflu nou. Aidoma unui orășean care s-a pomenit în mijlocul munților, mă îmbătam de spațiu în timp ce, fermecat, ochiul meu măsura bogăția și varietatea obiectelor.

Așa a început lunga intimitate cu etnologia anglo-americană, stabilită de la distanță, prin lecturi și menținută apoi prin contacte personale, intimitate care avea să dea naștere la neînțelegeri grave. Mai întîi în Brazilia, unde profesorii mei de la universitate ar fi dorit să contribuie la predarea sociologiei durkheimiene spre care-i împinsese tradiția pozitivistă, atît de vie în America de Sud, și dorința de a da o bază filozofică liberalismului moderat, obișnuita armă ideologică a oligarhiilor împotriva puterii personale. Am ajuns acolo în stare de rebeliune fățișă împotriva lui Durkheim și a oricărei încercări de a folosi sociologia în scopuri metafizice. Bineînțeles că nu aveam să contribuie la ridicarea unor ziduri vechi într-un moment în care căutam, din toate puterile, să-mi lărgesc orizontul. Ulterior mi s-a reproșat deseori nu știu ce înfeudare față de gîndirea anglo-saxonă. Ce prostie ! În afară de faptul că sînt la ora actuală mai fidel decît oricare altul gîndirii durkheimiene — nu se înșală cei din străinătate — autorii față de care țin să-mi exprim recunoștința : Lowie, Kroeber, Boas, mi se par cît se poate de departe de această filozofie americană, de tipul lui James sau Dewey (iar azi de pretinsul pozitivism logic) de mult perimat. Europeni prin naștere, formați în Europa, sau de maeștri europeni, ei reprezintă cu totul altceva : o sinteză reflectind, în planul cunoașterii, pe aceea căreia Columb îi dăduse, cu patru secole mai înainte, prilejul obiectiv de a exista ; în zilele noastre, sinteza dintre o me-

toată științifică viguroasă și terenul experimental unic oferit de Lumea Nouă, și aceasta într-un moment în care, avînd la dispoziție cele mai bune biblioteci, puteam să ne părăsim universitățile și să mergem în mediul băștinaș tot atît de ușor cum ne-am fi dus în Țara Bascilor sau pe Coasta de Azur. Aduc un omagiu nu unei anumite tradiții intelectuale, ci unei anumite situații istorice. Să ne gîndim numai ce privilegiu e acela de a ajunge la populații care nu au format vreodată obiectul unor cercetări serioase și totuși suficient de bine conservate, datorită faptului că nu a trecut prea mult timp de cînd a început exterminarea lor. O anecdotă va explica destul de bine acest lucru : aceea a indianului scăpat singur, printr-un miracol, din campania de exterminare a triburilor californiene încă sălbatice și care a trăit ani de zile, necunoscut, în apropierea marilor orașe, cioplindu-și vîrfurile de piatră ale săgeților cu care vîna. Încetul cu încetul însă, vînatul a dispărut ; indianul fu descoperit într-o zi, înfometat, la marginea unei periferii. Și-a sfîrșit viața în tihnă ca portar al Universității din California.

7. APUSUL SOARELUI

Iată un preambul cam lung și inutil, pentru a ajunge la acea dimineață de februarie din 1934, când am ajuns la Marsilia pentru a mă îmbarca cu destinația Santos. Mai târziu aveam să cunosc și alte plecări, dar toate se suprapun în memorie, unde n-au rămas decât unele imagini : în primul rînd, acea veselie specială a iernii din sudul Franței. Sub un cer de un albastru foarte deschis, devenit parcă și mai imaterial, aerul tăios îmi oferea acea plăcere, aproape insuportabilă, când, însetat, bei prea repede o apă minerală rece ca gheața. În contrast, pe coridoarele pachebotului, imobil și supraîncălzit, plutea, greu, un amestec de miresme marine, de mirosuri venind de la bucătărie și de vopsea proaspătă de ulei. În sfîrșit, îmi amintesc plăcerea și tihna, aș spune chiar acea mulțumire placidă pe care ți-o dă, în mijlocul nopții, zgomotul în surdină al trepidațiilor motoarelor și fișiiitul apei ; ca și cum mișcarea ar crea o stabilitate mai perfectă decât nemișcarea ; aceasta, dimpotrivă, trezindu-te brusc din somn în escalele nocturne, îți dă un sentiment de nesiguranță și de neliniște ; nemulțumirea dată de întreruperea bruscă a ceea ce devenise ordinea firească a lucrurilor.

Vapoarele noastre făceau multe escale. De fapt, prima săptămîină a călătoriei o petreceam aproape numai pe uscat, în timp ce se încărca și se descărca marfa ; navigam noaptea. De fiecare dată ne trezeam dimineața la cheiul unui alt port : Barcelona, Tarragona, Valencia, Alicante, Malaga, uneori Cadiz ; sau alteori Alger, Oran, Gibraltar, înaintea etapei mai lungi pînă la Casablanca, și, în sfîrșit, Dakar. Abia atunci începea marea traversare, fie direct pînă la Rio și Santos, fie, dar asta mai rar, încetinită spre sfîrșit, printr-un nou cabotaj în lungul coastei braziliene, cu escale la Recife, Bahía și Victoria. Aerul se încălzea treptat, *sierrele* spaniole defilau încet

la orizont și miraje în formă de faleze prelungeau zile întregi priveliștea în largul coastei africane, prea joasă și prea mlăștinoasă pentru a fi pe de-a întregul vizibilă. Era opusul unei călătorii. Vaporul ni se părea mai mult decât un mijloc de transport, un fel de casă, de cămin al nostru, în dreptul ușii căruia discul mobil al Pământului ar fi oprit în fiecare zi, în rotirea sa, câte un alt decor.

Dar pe atunci spiritul etnografic îmi era încă atât de străin, încât nu-mi trecea prin minte să profit de aceste ocazii. Am învățat însă de atunci că aceste scurte priviri aruncate asupra unui oraș, asupra unei regiuni sau a unei culturi sînt un bun exercițiu pentru spiritul de observație, permițîndu-ne uneori — prin intensa concentrare cerută de timpul scurt pe care-l avem la dispoziție — să descoperim lucrurilor unele proprietăți care, în alte împrejurări, ne-ar fi rămas multă vreme ascunse. Alte priveliști mă atrăgeau mai mult și, cu naivitatea debutantului, priveam cu pasiune, de pe puntea pustie, cataclismele supranaturale născute în fiecare zi, pentru cîteva clipe, de răsăritul și apusul soarelui ; metamorfozele și sfîrșitul lor în cele patru colțuri ale unui orizont mai vast decât oricare altul din cîte văzusem pînă atunci. Dacă aș fi putut găsi un limbaj care să fixeze aceste aspecte schimbătoare ce se refuzau oricărei încercări de a le descrie, dacă mi-ar fi fost cu putință să comunic altora frazele și articulațiile unui eveniment în esență sa unic și care niciodată nu se va mai reproduce în aceiași termeni, atunci, credeam eu, aș fi pătruns dintr-o dată misterul meseriei mele : ancheta etnografică nu m-ar mai fi putut expune nici unei experiențe bizare sau excepționale ale cărei semnificații și importanță să nu le pot explica, într-o bună zi, tuturor.

Voi mai putea oare, după atîția ani, să regăsesc această stare de har ? Voi mai putea retrăi acele clipe înfrigurate cînd, cu carnetul în mîină, notam în fiecare secundă expresia care mi-ar fi permis, poate, să fixez acele forme vagi și mereu reînnoite ? Jocul mă mai fascinează încă și mă surprind deseori încercînd același risc.

Scris pe vapor.

Pentru savanți, răsăritul și apusul soarelui sînt unul și același fenomen, iar vechii greci gîndeau la fel de vreme ce nu aveau decât un singur cuvînt, cu semnificații diferite, după întrebuintare, pentru dimineață și seară. Confuzie dovedind interesul major pentru speculațiile teoretice și un ciudat dezinteres pentru aspectul concret al lucrurilor. Că un punct oarecare al Pământului se deplasează printr-o

mişcare indivizibilă între zona de incidență a razelor solare și cea în care lumina îi scapă sau îi revine, da, se poate. Dar în realitate, nimic nu e mai diferit decât seara și dimineața. Răsăritul e un preludiu, apusul, o uvertură care ar avea loc nu la început, ci la sfârșit, ca în vechile opere. Fața soarelui prevestește ceea ce va urma ; este sumbră și lividă când primele ore ale dimineții vor fi ploioase ; trandafirie, vapoasă, spumoasă când lumina va străluci limpede. Dar restul zilei, aurora nu îl prevede. E doar începutul unui buletin meteorologic : va ploua, va fi vreme frumoasă. Apusul e altceva ; e o reprezentare completă, cu un început, un mijloc și un final. Și spectacolul e, într-un fel, o imagine în mic a luptelor, triumfurilor și înfrîngerilor care s-au succedat, palpabil, în decursul a 12 ore, dar o imagine încetinită. Zorile nu sînt decît începutul zilei ; asfințitul, o repetiție.

Iată de ce oamenii sînt mai atenți la apusul soarelui decît la răsăritul lui ; zorile nu le oferă decît indicații suplimentare celor ale termometrului, barometrului și — pentru cei mai puțin civilizați — ale fazelor lunii, ale zborului păsărilor sau ale oscilațiilor mării. Un asfințit de soare însă îi înalță, unind în misterioase configurații peripețiile vîntului, ale frigului, ale căldurii și ploii care au pus la încercare existența lor fizică. Jocurile conștiinței pot fi descifrate și în aceste constelații de vată. Când cerul începe să se lumineze la asfințit (așa cum, în unele teatre începutul spectacolului e anunțat printr-o bruscă iluminare a rampei și nu prin tradiționalele trei lovituri), țăranul își curmă umbletul pe cărare, pescarul își oprește barca, iar omul primitiv clipește, așezat lângă focul care pălește. Aducerea aminte este una dintre marile voluptăți ale omului, dar nu în măsura în care memoria e literală, căci puțini sînt cei care ar accepta să rețrăiască oboseala și suferințele pe care totuși și le amintesc cu plăcere. Amintirea este viața însăși, însă de o altă calitate. Când soarele coboară către suprafața netedă a unei ape liniștite, asemenea obolului unui avar ceresc, sau cînd discul său taie creasta munților ca pe o foaie dură și dantelată, atunci omul are, prin excelență, într-o scurtă fantasmagorie, revelația forțelor opace, a unor fluide și străfulgerări ale căror conflicte obscure le resimțise vag, în el însuși, în tot lungul zilei.

Trebuie să fi avut loc în suflete lupte foarte sinistre, căci evenimentele exterioare, neînsemnate nu justificau nici un dezmăț atmosferic. Această zi nu fusese marcată cu nimic. Către ora 16 — exact în acel moment al zilei în care Soarele, la jumătatea drumului său, își pierde din precizie, dar nu și din strălucire, în care totul e înecat

într-o densă lumină aurie ce pare să se acumuleze înapoi pentru a masca niște pregătiri ascunse — Mendoza își schimbase ruta ¹. La fiecare dintre oscilațiile provocate de o hulă ușoară începusem să simțim mai intens căldura, însă curba descrisă era atât de puțin marcată, încât puteam lua schimbarea de direcție drept o slabă creștere a ruliului. Nimeni, de altfel, nu-i dăduse vreo atenție, căci nimic nu seamănă mai mult cu o translație geometrică decât o traversare în plină mare. Nici un peisaj nu dovedește trecerea lentă de-a lungul latitudinilor, depășirea izotermelor și a curbelor pluviometrice. Cincizeci de kilometri pe uscat pot da impresia unei schimbări de planură, dar 3 000 km de ocean oferă o imagine neschimbată, cel puțin pentru un ochi neexersat. Nici o preocupare pentru itinerar, pentru orientare, nici cunoașterea pământurilor invizibile, dar totuși prezente dincolo de orizontul rotund, nimic din toate acestea nu neliniștea mintea pasagerilor. Li se părea că sînt închiși între pereți înărginiți, pentru un număr de zile fixat dinainte, nu pentru a învinge vreo distanță, ci mai degrabă pentru a ispăși privilegiul de a fi transportați dintr-un capăt în celălalt al Pământului fără ca membrele lor să trebuie să facă vreun efort; prea vlăguiți de sculațul firziu și de mesele leneșe, care încetaseră de mult să le mai ofere o satisfacție senzuală, devenind, în schimb, o distracție (și încă cu condiția de a o prelungi peste măsură), menită a umple golul zilelor.

Cît despre efort, nu era dovedit cu nimic. Știam bine că undeva, în fundul acestei mari cutii se aflau mașini și împrejurul lor oameni care le făceau să funcționeze. Aceștia, însă, nu țineau să primească vizite; pasagerii nu țineau să-i viziteze și nici ofițerii să-i prezinte pe unii altora și invers. N-aveai altceva de făcut decât să te tîrăști în jurul carcasei, unde treaba unui matelot solitar, punînd cîteva tușe de vopsea pe o gură de aer, gesturile măsurate ale stewardzilor în haină de dril albastru împingînd o cîrpă umedă pe coridorul de clasa I, erau singurele dovezi ale lunecării regulate a milelor din care nu azeai decât vag clipeala apei la poalele cocăi ruginite.

La ora 17,40 spre vest cerul părea ocupat de un edificiu complex, perfect orizontal în partea inferioară, asemănător cu marea de pe care ai fi crezut că a fost dezlipit printr-o inexplicabilă ridicare deasupra orizontului, sau poate prin interpunerea, între ele, a unei

¹ Este vorba despre Louis de Mendoza, unul dintre căpitaniii lui Magellan, care conducea vasul „Victoria”. El a încercat să se răscolească împotriva lui Magellan, ceea ce a avut ca urmare pieirea lui. — I.V.

plăci groase și invizibile de cristal. În vârful său, spre zenit, suspendate parcă sub efectul unei gravitații inverse, eșafodaje instabile, piramide umflate, clocote încremenite ca niște stucaturi imitând norii, dar cu care ar fi semănat, de fapt, înșiși norii în măsura în care imitau luciul și reliefurile sculptate și aurite. Acest conglomerat confuz, care masca soarele, se detașa în tonuri sumbre, cu rare scăpărări, cu excepția părții superioare unde zburătăceau soartei.

Mai sus pe cer, irizări blonde se desfășeau în sinuozități lenevoase, aparent imateriale și cu aspect pur luminos.

Urmărind cu privirea orizontul către nord, vedeam cum motivul principal se subțiază și se destramă într-un șir de nori dincolo de care, foarte departe, se ivea o bară mai înaltă, efervescentă în partea de sus ; părții celei mai apropiate de soare — care era încă invizibil — lumina îi punea un contur viguros. Mai spre nord, reliefulurile dispăreau și nu mai rămânea decât bara, ternă și plată, topindu-se în mare.

Spre sud, bara reapărea, încununată însă de mari lespezi de nori sprijinite ca niște dolmene cosmologice pe crestele-i fumegînde.

În sfîrșit, cînd întorceai cu totul spatele soarelui și priveai spre răsărit, vedeai două grupuri de nori suprapuse, desfășurîndu-se în lungime, decupate ca umbrele chinezești de incidența razelor solare pe un fundal plin de umflături și rotunjimi, dar aerian și sidefat de reflexe trandafirii, violete și argintii.

Între timp, în spațiile stîncilor cerești ce astupau orizontul spre apus, soarele evolua lent ; urmîndu-l în cădere, cîte una din raze spărgea masa opacă sau își croia drum pe căi a căror traiectorie, în momentul irumperii razei, decupa obstacolul în sectoare circulare de diferite mărimi și intensități luminoase. Din cînd în cînd, lumina se retrăgea ca un pumn care se strînge și din manșonul nebulos nu mai ieșeau decât unul sau două degete strălucitoare și țepene. Sau cîte o caracatiță incandescentă ieșind din grotlele vapoaroase și precedînd o nouă retragere.

La un apus de soare se disting două faze deosebite. La început, astrul e arhitect. Abia mai tîrziu (cînd razele sale ajung să fie reflectate) devine pictor. Deîndată ce dispăre după orizont, lumina scade și face să apară planuri din ce în ce mai complexe. Lumina de plină zi e inamica perspectivei, dar între zi și noapte este loc pentru o arhitectură pe cît de fantastică pe atît de vremelnică. O dată cu întunericul totul își pierde din nou relieful, ca o jucărie japoneză splendid colorată.

La 17,45 a început prima fază. Soarele coborise mult, fără însă a atinge linia orizontului. În momentul în care a ieșit de sub construcția de nori, păru să se spargă ca un gălbenuș, mînjind cu lumină formele de care mai era agățat. Această revărsare de lumină fu înlocuită repede de o retragere ; împrejurimile deveniră mate și în acest vid, ținînd la distanță limita superioară a oceanului și cea inferioară a norilor, apărură un lanț de munți vaporosi, adineaori încă strălucitor și nedistinct, acum accentuat și sumbru. Plat la început, acum căpăta volum. Aceste mici obiecte solide și negre se plimbau, migrație leneșă pe o întinsă lespede roșietică — inaugurînd faza culorilor — care se înălța lent de la orizont spre cer.

Puțin cîte puțin construcțiile adinci ale serii s-au chirchit. Masa de nori, care toată ziua împînzise cerul la apus părea acum subțiată ca o foaie metalică, luminată din spate de un foc mai întii auriu, după aceea rumen, în sfîrșit, vișiniu. Acesta și începuse să topească și să smulgă, într-un vârtej de particule, norii contorsionați care dispărură treptat.

Apărură, atunci, pe cer, nenumărate rețele vaporose ; păreau întinse în toate direcțiile : orizontal, oblic, perpendicular și chiar în spirală. Pe măsură ce coborau, razele soarelui (ca un arcuș înclinîndu-se sau ridicîndu-se pentru a atinge coarde diferite) le făceau să explodeze succesiv, una după alta, într-o gamă de culori pe care ai fi putut s-o crezi proprietatea exclusivă și arbitrară a fiecăreia. Cînd apărea, fiecare rețea avea claritatea, precizia și delicata rigiditate a firelor de sticlă, dar, încetul cu încetul, se dizolva ca și cum materia ei, supraîncălzită de o prea lungă expunere pe un cer învăluit în flăcări, întunecîndu-se și pierzîndu-și individualitatea, s-ar fi întins, într-o pînză din ce în ce mai subțire, pînă la dispariția ei de pe scenă, pentru a scoate la iveală o nouă rețea, proaspăt țesută. La sfîrșit, nu mai rămîneau decît tonuri confuze, amestecate unele cu altele, întocmai cum se amestecă într-o cupă lichide de culori și densități diferite care, mai întii suprapuse, ajung încetul cu încetul să se confunde în ciuda aparentei lor stabilități.

După aceea e foarte greu să urmărești un spectacol care pare să se repete la intervale de cîteva minute și chiar de cîteva secunde în colțuri îndepărtate ale cerului. Spre răsărit, deîndată ce discul solar a depășit orizontul opus, brusc s-au materializat foarte sus și în tonalități de un violet aprins nori, pînă atunci invizibili. Apariția s-a desfășurat repede, îmbogățindu-se cu detalii și nuanțe, apoi totul începu să dispară lateral, de la dreapta spre stînga, ca ștearsă de un burete plimbat cu o mișcare sigură și lentă. După cîteva secunde

n-a mai rămas decât tăblia curată a cerului, deasupra meterezului de nori care trecea de la alb la cenușiu, în timp ce cerul se rumenea.

În partea dinspre soare se înălța o nouă bară de nori, în spatele celei dinainte, devenită un ciment uniform și confuz. Acum, cealaltă era în flăcări. Când lumina ei roșie începu să pălească, irizările zenitului, care nu-și jucaseră rolul pînă atunci, crescură încet. Fața lor inferioară se auri și se sparse, creasta lor, mai înainte strălucitoare, deveni cafenie și violetă. În același timp, textura lor apărea ca la microscop: descopereai că e formată din mii de filamente minuscule, susținînd ca un schelet, formele lor pline.

Acum, razele directe ale soarelui au dispărut complet. Cerul nu mai avea decât culori trandafirii și galbene: roz-portocaliu, roz-gălbui, galben închis, galben ca paiul; și văzurăm cum dispare și această discretă bogăție. Peisajul ceresc renăștea într-o gamă de alb, de albastru și de verde. Totuși, la orizont, mici colțuri aveau încă o viață efemeră și independentă. În stînga, un vâl care trecuse neobservat se afirmă deodată ca un capriciu al unor tonuri de verde amalgamate și misterioase; ele trecură treptat spre roșuri, mai întii intense, apoi sumbre, apoi violete, apoi brune și, în curînd, n-a mai rămas decât urma neregulată a cărbunelui pe o hîrtie granuloasă. În spate, cerul era de un galben-verzui alpestru, iar bara rămînea opacă cu un contur riguros. Pe cerul dinspre vest, mici striuri aurii, orizontale scînteiară încă o clipă, dar spre nord era aproape întu-neric: meterezul cu rotunjimi nu mai avea decât umflături albicioase sub un cer ca varul.

Nimic mai misterios decât ansamblul de procedee mereu identice, dar imprezvizibile, prin care noaptea urmează zilei. Amprenta sa apare brusc pe cer însoțită de nesiguranță și neliniște. Nimeni n-ar putea prevedea forma pe care o va lua, de data aceasta unică între toate, apariția nopții. Printr-o alchimie tainică, fiecare culoare reușește să se transforme în complementara ei, cînd pe paletă ar trebui să deschizi alt tub pentru a obține același rezultat. Dar, în cazul nopții, amestecurile nu au limită căci începe un spectacol fals: cerul trece de la roz la verde, dar aceasta fiindcă n-am remarcat că unii nori au devenit de un roșu aprins făcînd astfel, prin contrast, să pară verde cerul care era, de fapt, roz, dar de o nuanță atît de palidă, încît nu poate lupta cu valoarea foarte accentuată a noii tente pe care totuși nu o remarcasem, pentru că trecerea de la auriu la roșu era mai puțin surprinzătoare decât cea de la roz la verde. Noaptea se furișă deci prin înșelăciune.

Astfel, spectacolului cu aur și purpură noaptea a început să-i substituie negativul său, în care tonurile calde erau înlocuite de albul și griuri. Placa nocturnă revelă, încet deasupra mării, un peisaj marin, imens ecran de nori destrămându-se în fața unui cer oceanic, în peninsule paralele, ca o coastă netedă și nisipoasă întrezărită dintr-un avion zburind la mică înălțime și aplecat pe o aripă. Iluzia era sporită de ultimele raze ale zilei care, lăsându-se foarte pieziș pe aceste creste ale norilor, le dădea un relief ca cel al stîncilor — sculptate și ele, dar la alte ore, de umbre și lumini — ca și cum astrul nu și-ar mai putea exercita dălțile strălucitoare pe porfiri și granituri, ci numai pe substanțe slabe și vaporoză, păstrându-și însă și în declin același stil.

Pe măsură ce se limpezea cerul pe acest fond de nori, care semăna cu un peisaj de coastă, apăruă plaje, lagune, o mulțime de insulițe și de bancuri de nisip inundate de inertul ocean al cerului care ciurua cu fiorduri și cu lacuri interioare pînza ce se destrăma. Și pentru că cerul, mărginind sulițele de nori, seamănă cu un ocean, și pentru că marea reflectă, de obicei, culoarea cerului, acest tablou cereșc reconstituia un peisaj îndepărtat asupra căruia soarele urma din nou să se culce. De altfel, pentru a scăpa de miraj, era de ajuns să privești dedesubt adevărata mare: nu mai era lespedea arzătoare de la amiază și nici suprafața grațioasă și ondulată a după-amiezei. Razele de lumină, primite aproape orizontal, nu mai luminau din micile valuri decît partea întoarsă spre ele, cealaltă fiind complet întunecată. Apa căpăta, astfel, un relief cu umbre nete, apăsată, gravate, parcă, în metal. Orice transparență dispăruse.

Atunci, printr-o trecere foarte obișnuită, dar, ca întotdeauna, imperceptibilă și imediată, seara făcu loc nopții. Totul se schimbă. Pe cerul opac la orizont, apoi deasupra, de un galben livid trecînd spre albastru la zenit, se risipeau ultimii nori zămisliți de sfîrșitul zilei. Foarte repede n-au mai fost decît umbre slabe și bolnăvicioase ca scheletul unui decor căruia, după spectacol și pe o scenă întunecată, îi descoperi deodată sărăcia, fragilitatea și caracterul provizoriu și faptul că realitatea, a cărei iluzie reușiseră să o creeze, nu ținea de natura lor, ci de un truc de lumină sau de perspectivă. Pe cît de vii erau adineaori și se transformau în fiecare clipă, pe atît par acum imobilizați într-o formă definitivă și dureroasă, în mijlocul unui cer a cărui întunecime crescîndă îi va înghiți în curînd.

PARTEA A TREIA

LUMEA NOUĂ

*

8. CALMURILE ECUATORIALE

La Dakar ne luasem rămas bun de la Lumea Veche și fără a zări insulele Capului Verde ajunsesem la acea fatidică cifră 7° nord, unde la a treia sa călătorie din 1498, Columb, care luase direcția cea bună pentru a descoperi Brazilia, își modificase ruta în direcția nord-vest și ajunsese, printr-un miracol, 15 zile mai târziu, la Trinidad și pe coasta Venezuelei.

Ne apropiam de acele calmuri ecuatoriale de care se temeau vechii navigatori. Vânturile celor două emisfere încetează de-o parte și de alta a acestei zone în care pînzele navelor atîrnau săptămîni de-a rîndul fără să le poată umfla vreo boare de aer. Aici, aerul, de altfel, este atît de imobil, încît te crezi într-un spațiu închis și nu în larg; nori întunecați, al căror echilibru nu este modificat de nici o briză, sensibili numai la greutate, coboară și se destramă încet în apropierea mării. Extremitățile lor joase ar mătura suprafața netedă a apei, dacă inerția lor n-ar fi atît de mare. Oceanul, luminat indirect de razele unui soare invizibil, are reflexe uleioase și monotone, mai mari decît ale cerului de cerneală, ceea ce inversează raportul normal al valorilor de lumină dintre apă și aer. Cînd lași capul pe spate vezi o priveliște marină mai firească, în care cerul ia locul mării și invers. În lungul acestui orizont, ce capătă un caracter aproape intim din cauza pasivității tuturor elementelor sale și a lipsei de lumină, trec leneș cîteva trombe, coloane scurte și ne-definite, care micșorează și mai mult distanța vizibilă dintre apă și plafonul de nori. Între aceste suprafețe vecine vaporul lunecă cu un fel de grabă neliniștită, ca și cum ar ști că pentru a scăpa de sufocare, timpul e foarte limitat. Uneori, o trombă se apropie, își pierde contururile, umple spațiul biciuind puntea cu stropii săi mari. Apoi, de cealaltă parte, își regăsește forma vizibilă, în timp ce-i dispare făptura sonoră.

Orice viață dispăruse de pe mare. În fața vaporului nu mai vedeam, solidă și mult mai ritmată decît asaltul spumei pe etravă, acea învălătucire neagră a bandei de delfini care se întreceau grațios cu valurile albe. Jetul delfinului nu mai tăia orizontul ; nici o clipă marea intens albastră nu mai era populată de flotila nautililor cu delicate voaluri membranoase violete și roz.

Vor fi încă acolo, de cealaltă parte a gropii, toate acele minuni văzute de navigatorii secolelor trecute ? Parcurgînd spații virgine, ei erau mai puțin preocupați să descopere o lume nouă, cît să verifice trecutul celei vechi. Adam, Ulisse își primeau confirmarea. Cînd atinse, în prima sa călătorie, coasta Antilelor, Columb credea, poate, că a ajuns în Japonia, dar mai cu seamă credea că a regăsit Paradisul. Nu cei 400 de ani care s-au scurs de atunci ar putea anula acel mare decalaj prin care, timp de 10 sau 20 de milenii Lumea Nouă a rămas departe de frămîntările istoriei¹. Ar rămîne ceva, pe un alt plan. Aveam să-mi dau repede seama că dacă America de Sud încetase de a mai fi raiul de înainte de căderea în păcat, ea datora tocmai acestui mister faptul că rămăsese o vîrstă de aur, cel puțin pentru cei care aveau bani. Șansa sa se topea însă ca zăpada la soare. Dar astăzi ? Rămasă o mică băltoacă prețioasă la care de atunci încolo, nu pot ajunge decît privilegiații, ea a suferit transformări în însăși natura sa, devenind din eternă istorică, din metafizică socială. Raiul, așa cum îl întrevăzuse Columb, se continua și se distrugea în același timp prin viața dulce, accesibilă numai boșailor.

Cerul tuciuriu al calmurilor ecuatoriale, atmosfera apăsătoare, nu sînt numai dovada palpabilă a liniei ecuatoriale. Ele rezumă climatul în care s-au confruntat două lumi. Acest element posomorît care le separă, această acalmie în care par să se refacă doar forțele malefice, reprezintă ultima barieră mistică între ceea ce ieri mai erau încă două planete opuse, datorită unor condiții atît de diferite încît primii martori oculari nu puteau să creadă că ar fi tot umane. Un continent abia atins de om se oferea unor oameni a căror aviditate nu mai putea fi satisfăcută de al lor. Totul avea să fie pus sub semnul întrebării prin acest al doilea păcat : Dumnezeu, morala, legile. Totul va fi, în mod concomitent și în același timp contradictoriu, verificat în fapt, revocat în drept. Verificate vor fi : Paradisul

¹ Autorul se referă la istoria europeană. Istoria populațiilor băștinașe de pe continentul american cunoscuse în această perioadă și ea numeroase și profunde frămîntări. — I.V.

biblic, Vîrsta de aur a antichității, Izvorul tinereții, Atlantida, Hesperidele, Pastoralele și Insulele fericite ; dar totodată puse în dubiu prin spectacolul oferit de o omenire mai pură și mai fericită (care, desigur, nu era într-adevăr așa, dar pe care, remușcări secrete, o făceau să pară) : revelația, mîntuirea, moravurile și dreptul. Niciodată omenirea n-a cunoscut și nu va cunoaște o încercare atît de sfișietoare decît, poate, în ziua în care, la milioane de kilometri de al nostru, un alt glob se va dovedi locuit de ființe raționale. Și noi știm teoretic că aceste distanțe pot fi străbătute, dar primii navigatori se temeau să înfrunte neantul.

Pentru a măsura caracterul absolut, total, intransigent, al dilemelor în care se simțea închisă lumea secolului al XVI-lea, e cazul să ne amintim unele incidente. În această Hispaniola (astăzi Haiti și San Domingo), în care băștinașii în număr de circa o sută de mii în 1492 nu mai erau decît 200 cu un secol mai tîrziu, murind de oroare și de dezgustul pentru civilizația europeană mai mult decît de variolă și de lovituri¹, colonizatorii trimiteau o comisie după alta pentru a determina natura lor. Dacă erau într-adevăr oameni, trebuiau oare considerați urmașii celor zece triburi pierdute ale Israelului ? Mongoli sosiți pe elefanți ? Sau scoțieni aduși aici cu cîteva secole în urmă de prințul Modoc ? Rămîneau de origine păgînă sau foști catolici botezați de Sf. Toma și eretici ? Nu erau nici măcar siguri că era vorba de oameni și nu de creaturi diabolice sau de animale. Aceasta era impresia regelui Ferdinand, deoarece în 1512 importa sclave albe în Indiile occidentale pentru a-i împiedica pe spanioli să se însoare cu băștinașele care „sînt departe de a fi creaturi raționale“. În fața eforturilor lui Las Casas pentru a suprima munca forțată, colônii se arătau mai mult increduli decît indignați : „Atunci, strigau ei, nu putem nici măcar să ne folosim de vite de muncă ?“

Dintre toate aceste comisii, pe drept cuvînt cea mai celebră, cea a călugărilor Ordinului Sf. Ieronim, impresionează pe de o parte, prin scrupulul pe care colonialiștii l-au uitat cu desăvîrșire după 1517 și, pe de alta, prin lumina pe care o aruncă asupra atitudinii epocii. În timpul unei adevărate anchete psihosociologice, con-

¹ Anchetele despre care se pomenește nu serveau decît pentru a „justifica“ exploatarea sălbatică la care europenii supuseseră populația băștinașă a regiunilor nou descoperite. Exterminarea a o sută de mii de indieni din Hispaniola nu mai apare ca un „incident“, cum e calificat în carte ; în acest context apare limpede că nu poate fi acceptată ideea ce se acreditează în continuare cum că băștinașii au murit mai mult de dezgust. — I.V.

cepută după metodele cele mai moderne, colonii fuseseră supuși unui chestionar care să demonstreze dacă, după părerea lor, indienii erau sau nu „capabili să trăiască pe cont propriu, ca țăranii din Castilia“. Toate răspunsurile au fost negative : „Eventual, poate nepoții lor ; cu toate că băștinașii sînt atît de vicioși încît e puțin probabil ; dovada : fug de spanioli, refuză să lucreze fără plată, dar duc perversitatea pînă la a-și dărui bunurile ; nu acceptă să-și izgonească semenii cărora spaniolii le-au tăiat urechile“. Și concluzia unanimă : „Pentru indienii e mai bine să devină oameni sclavi decît să rămînă animale libere...“

O mărturie făcută, cîțiva ani mai tîrziu, încheie acest rechizitoriu : „Ei mănîncă carne de om, nu au justiție ; umbă goi, mănîncă purici, păianjeni și viermi cruzi... N-au barbă și dacă, din întîmplare, le crește, se grăbesc s-o epileze“ (Ortiz, în fața Consiliului Indiilor, 1525).

De altfel, în același timp și pe o insulă vecină (Puerto Rico, după mărturia lui Oviedo) indienii îi capturau pe albi și-i omorau înecîndu-i, apoi stăteau de gardă, timp de săptămîni, în jurul înecașilor, pentru a vedea dacă putrezesc sau nu. Din comparația între anchete rezultă două concluzii : albi invocau științele sociale, iar indienii aveau, mai degrabă, încredere în științele naturale ; și, în timp ce albi găseau că indienii sînt animale, aceștia se mulțumeau doar să-i bănuiască pe albi a fi niște zei. Plecînd de la o ignoranță egală, procedeul acesta din urmă era, desigur, mai demn de oameni adevărați.

Încercările la care erau supuși din punct de vedere intelectual dau un plus de patetism tulburării de ordin moral. Pentru călătorii noștri totul era mister : *Image du Monde* a lui Pierre d'Ailly vorbește despre o lume proaspăt descoperită și extrem de fericită, *Gens Beatissima*, compusă din pigmei, din macrobi și chiar și din acefali. Petrus Martyr descrie animale monstruoase : șerpi semănînd cu crocodilii, animale avînd corpul unui bou cu trompa unui elefant, pești cu patru labe și cu cap de bou, avînd spatele acoperit de mii de negi și cu carapace de broască țestoasă, tiburoni devorînd oameni. Aceștia nu sînt, de fapt, decît șerpi boa, tapiri, lamantini sau hipopotami și rechini (în portugheză *tubarão*). Dar, pe de altă parte, aparente mistere erau luate ca firești. Pentru a justifica acea bruscă schimbare a rutei care l-a făcut să piardă Brazilia, Columb nu povestise el oare în rapoartele sale oficiale despre situații nemaipomenite și care nu s-au repetat niciodată de atunci încoace, mai ales în această zonă mereu umedă : căldura

arzătoare care făcea imposibilă vizitarea calelor, așa încît au plesnit recipientele cu apă și vin, a ars griul, iar slănina și carnea uscată s-au prăjit timp de o săptămînă ; soarele pîrjolea atît de tare încît echipajul credea că va arde de viu. Fericit secol în care totul era încă posibil, ca și astăzi, poate, grație farfuriilor zburătoare.

Nu oare în aceste ape în care plutim acum întîlnise Columb niște sirene ? De fapt, le-a văzut la sfîrșitul primei călătorii în Marea Caraibilor, dar ele n-ar fi fost nelalocul lor nici în largul deltei Amazonului. „Cele trei sirene, povestea el, își ridicau trupul deasupra oceanului și, cu toate că nu erau chiar atît de frumoase cum apar în picturi, fața lor rotundă avea, fără îndoială, o formă omenească“. Lamantinii au capul rotund și mamele pe piept : cum femelele își alăptează puii strîngîndu-i cu labele la piept, identificarea nu este atît de surprinzătoare într-o epocă în care călătorii se pregăteau să descrie (și chiar să deseneze) bumbacul, pe care-l vor denumi pomul cu oi : un arbore purtînd în loc de fructe oi întregi atîrnate, a căror lînă era suficient să o tunzi.

Ca și în *A patra carte despre Pantagruel*, Rabelais, bazîndu-se, desigur, pe dările de seamă ale vreunui navigator sosit din cele două Americi, face prima caricatură a ceea ce etnologii numesc astăzi un sistem de relații de rudenie, brodînd liber pe fragila canava ; căci puține sînt sistemele de relații de rudenie posibile în care un bătrîn să poată numi o fetiță „tată“. În toate aceste cazuri, conștiinței secolului al XVI-lea îi lipsea un element mai important decît datele științifice : o calitate indispensabilă gîndirii științifice. Oamenii acestei perioade nu erau sensibili la stilul universului ; cum ar fi astăzi, în domeniul artelor frumoase, un primitiv care, sesizînd anumite caractere exterioare ale picturii italiene sau ale sculpturii negre, dar nu și armonia lor semnificativă, ar fi incapabil să deosebească un Botticelli fals de unul autentic sau un obiect de bazar de o figurină Pahouin. Sirenele și pomul cu oi sînt altceva și mai mult decît simple erori obiective : pe plan intelectual, ele sînt mai degrabă niște erori de gust ; defectuozitatea unor spirite care, cu toată genialitatea lor și cu tot rafinamentul de care dădeau dovadă în alte domenii, erau infirme din punctul de vedere al capacității de observație. Aceasta nu este o critică pe care le-o aducem, ci mai degrabă un sentiment de respect în fața rezultatelor obținute în ciuda acestor grave lacune.

Mai mult decît Atena, puntea unui vapor în drum spre America poate fi, pentru omul modern, o acropolă a rugăciunilor. Ți le refuzăm de acum înainte, zeită anemică, fondatoare a unei civili-

zații închistate ! Dincolo de acești eroi — navigatori, exploratori și cuceritori ai Lumii Noi — care (așteptînd călătoria în lună) au trăit singura aventură întregă oferită omenirii, gîndul meu se îndreaptă spre voi, supraviețuitori ai unei ariergărzi care a plătit atît de scump onoarea de a ține porțile deschise : indieni care prin Montaigne, Rousseau, Voltaire, Diderot, prin exemplul lor au îmbogățit substanța cu care m-a hrănit școala, voi huroni și irochezi, caraibi, tupinezi, iată-mă !

Primele lumini zărite de Columb și pe care le-a luat drept coastă proveneau dintr-o specie marină de viermi lucitori care-și depuneau ouăle între apusul soarelui și răsăritul lunii, căci pămîntul încă nu putea să fie vizibil. Și totuși el este, prin luminile pe care i le ghicesc, în această noapte petrecută fără somn pe puntea de pe care pîndeam America.

De ieri încă, Lumea Nouă e prezentă, nu vederii, coasta fiind prea îndepărtată, cu toată schimbarea de rută a vaporului ce înaintează oblic spre sud pentru a se plasa pe o axă care, începînd de la Cabo São Agostino și pînă la Rio, va rămîne paralelă cu malul. Timp de cel puțin două zile, poate trei, vom naviga paralel cu țarmul american și nu marile păsări marine ne anunță sfîrșitul călătoriei : petreli tiranici care-i silesc în plin zbor pe nebuni¹ să-și regurgiteze prada ; căci aceste păsări riscă să zboare departe de pămînt ; Columb a aflat-o pe pielea lui, deoarece în mijlocul oceanului fiind, saluta apariția lor ca pe o victorie personală. Cît despre peștii zburători — propulsați de o lovitură de ooadă, lovind apa și duși departe de aripioarele lor deschise, scînteii de argint țîșnind în toate sensurile deasupra creuzetului albastru al mării —, ei începușeră să se împutineze de cîteva zile încoace. Lumea Nouă îi apare navigatorului care se apropie de ea, în primul rînd ca un parfum foarte diferit de cel sugerat încă de la Paris printr-o asonanță verbală, dar greu de descris celui care nu l-a mirosit vreodată.

La început ți se pare că miresmele marine ale săptămînilor precedente nu mai circulă liber ; par să se lovească de un zid invizibil ; immobilizate astfel nu mai atrag atenția, aceasta îndreptîndu-se spre miresme de altă natură, necunoscute încă : adiere de pădure alternînd cu un parfum de seră, chintesență a regnului vegetal a cărui prospețime specifică ar fi atît de concentrată încît ar da naștere unei adevărate beții olfactive, o ultimă notă a unui acord vîguros,

¹ Pasăre marină foarte mare, palmipedă, din familia *Sulidae*, ordinul *Pelicaniformes*. — I.V.

arpegiat ca pentru a izola și a contopi totodată succesiunea de arome cu buchete diferite. Numai aceia care au mirosit de aproape miezul unui ardei exotic abia despicat, după ce respiraseră în vreun *botequin* dintr-un *sertão* brazilian torsada dulceagă și neagră a lui *Fumo de rolo*, foi de tutun fermentate și răsucite în funii de mai mulți metri, numai aceia care în amestecul acestor miresme înrudite regăsesc această Americă care, singură, timp de milenii, le-a deținut secretul, numai aceia pot înțelege.

Dar, când la orele patru dimineața ale zilei următoare apare, în fine, la orizont imaginea vizibilă a Lumii Noi, ea pare demnă de mireasma sa. Timp de două zile și două nopți descoperim un lanț muntos, o *cordillera* imensă ; imensă, desigur, dar nu prin înălțime, ci pentru că se reproduce pe ea însăși fără ca să-i poți descoperi un început sau o întrerupere în înlanțuirea dezordonată a creștelor sale. La mai multe sute de metri deasupra valurilor acesti munți își înalță pereții de piatră lustruită, vâlmășag de forme sfidătoare, sălbătice, cum se văd câteodată la castelele de nisip roase de ape, dar care n-am bănui că pot exista, cel puțin pe planeta noastră, la o scară atât de mare.

Această impresie de imensitate e proprie Americii ; o avem peste tot, în orașe ca și la țară ; am resimțit-o în fața coastei și pe podișurile Braziliei centrale ; în Anzii bolivieni și în Munții Stîncoși din Colorado ; în mahalalele din Rio, în periferiile din Chicago, pe străzile din New York. Peste tot ai același șoc ; aceste spectacole evocă altele, străzile sînt străzi, munții sînt munți, fluviile sînt fluvii ; de unde sentimentul de înstrăinare ? Pur și simplu din faptul că raportul dintre dimensiunea omului și cea a lucrurilor s-a mărit într-atît, încît nu mai există o măsură comună. Ulterior, când te-ai familiarizat cu America, faci aproape inconștient această acomodare care restabilește un raport normal între termeni ; operația a devenit imperceptibilă, verificată doar de declanșarea mintală din momentul coborîrii din avion. Dar această imensitate congenitală a celor două lumi pătrunde în judecata noastră și ne-o deformează. Cei care susțin că New Yorkul e urît sînt doar victimele unei iluzii a percepției. Pentru că n-au învățat încă să schimbe registrul se încăpățînează să privească New Yorkul ca pe un oraș, criticîndu-i bulevardele, parcurile, monumentele. Bineînțeles, obiectiv vorbind, New Yorkul este un oraș, dar spectacolul pe care-l oferă sensibilității europene este dintr-un alt ordin de mărime ; altul decît al propriilor noastre peisaje ; în timp ce peisajele americane ne-ar oferi, ele însele, un sistem încă mai mare și pentru

care nu avem echivalente. Frumusețea New Yorkului nu ține deci de caracterul său de oraș, ci de transpunerea orașului — inevitabilă pentru ochiul nostru, dacă nu ne crispăm — într-un peisaj artificial în care nu mai funcționează principiile urbanismului : singurele valori importante fiind dulceața luminii, finețea depărtărilor, sublimul prăpăstiilor deschise la picioarele zgîrie-norilor și umbroasele văi presărate cu automobile multicolore, aidoma florilor.

După asta îmi este și mai greu să vorbesc de Rio de Janeiro, care nu mă atrage în ciuda mult lăudatei sale frumuseți. Cum să spun ? Mi se pare că peisajul din Rio nu este la scara propriilor sale dimensiuni. Căpățîna-de-zahăr, Corcovado, toate aceste puncte atât de lăudate, par călătorului care pătrunde în golf ca niște cioturi de dinți pierdute în cele patru colțuri ale unei guri știrbe. Aproape în permanență înecați în ceața noroioasă a tropicelor, aceste accidente geografice nu ajung să umple un orizont prea larg pentru ele. Dacă vrei să vezi o panoramă trebuie să mergi înapoi în golf și să-ți oferi priveliștea ei de la înălțime. Dinspre mare, printr-o iluzie exact inversă celei date de New York, natura are aici aspectul unui șantier.

De aceea, dimensiunile golfului de la Rio nu sînt vizibile cu ajutorul reperelor vizuale : înaintarea lentă a vaporului, manevrele sale pentru a evita insulele, răcoarea și miresmele ce coboară brusc din pădurile care înveșmîntează piscurile izolate stabilesc, prin anticipație, un fel de contact fizic cu flori și roci care încă nu există ca obiecte, dar prefigurează pentru călător fizionomia unui continent. Și din nou ne revine în memorie Columb : „Copacii erau atât de înalți încît păreau să atingă cerul ; și, dacă am înțeles bine, nu-și pierd niciodată frunzele : căci i-am văzut în noiembrie tot atât de verzi și de proaspeți cum sînt în Spania în luna mai ; unii erau chiar în floare, alții purtau roade... ori încotro mă întorceam cînta privighetoarea, isonul ținîndu-i-l mii de păsări de specii diferite“. Iată America ; continentul impunător. E făcut din toate acele prezențe care însuflețesc la asfințit orizontul nebulos al golfului ; dar pentru noul-sosit, aceste mișcări, aceste forme, aceste lumini nu reprezintă provincii, sate și orașe ; ele nu sînt păduri, cîmpii, văi și peisaje ; ele nu traduc activitatea, munca unor indivizi izolați, închiși fiecare în strîmtul orizont al familiei și meseriei lor. Totul are o existență unică și globală. Ceea ce mă înconjură din toate părțile și mă strivește nu este diversitatea nelimitată a lucrurilor și ființelor, ci o singură și formidabilă entitate : Lumea Nouă.

9. GUANABARA

Rio e mușcat pînă în inimă de golful său ; debarci în plin centru ca și cum cealaltă jumătate, noul YS, ar fi fost înghițită de ape. Într-un sens e adevărat, deoarece prima așezare, un simplu fort, se afla pe acea insuliță stîncoasă pe lîngă care trecuse vaporul mai înainte și care mai poartă încă numele întemeietorului : Villegaignon. Pășesc pe Avenida Rio-Branco, unde se înălțau odinioară satele tupinamba, dar îl am în buzunar pe Jean de Lery, breviar al etnologului.

Acum 378 de ani, aproape în aceeași zi, sosea aici cu alți zece genovezi protestanți, trimiși de Calvin la cererea fostului său discipol, Villegaignon, care s-a convertit la un an aproape după ce se instalase în golful din Guanabara. Acest ciudat personaj, care trecuse succesiv prin toate meseriile, care abordase toate problemele, se bătuse împotriva turcilor, arabilor, italienilor, scoțienilor (o răpise pe Maria Stuart, pentru a-i permite să se căsătorească cu Francisc al II-lea), englezilor. Fusese văzut la Malta, la Alger și în bătălia de la Cêrisoles. Și doar spre sfîrșitul carierei sale aventuroase, cînd părea că se consacrase arhitecturii militare, în urma unei decepții avute în cariera sa, se hotărăște să plece în Brazilia. Dar și în acest caz, planurile sale sînt pe măsura spiritului său neliniștit și ambițios. Ce vrea să facă în Brazilia ? Să întemeieze o colonie, dar în același timp să-și constituie și un imperiu ; și, ca obiectiv imediat, să înjghebeze un refugiu pentru protestanții persecutați care ar vrea să părăsească metropola. Catholic el însuși, și probabil liber-cugetător, reușește să obțină patronajul lui Coligny și al cardinalului de Lorena. După o campanie de recrutări purtată printre adepții celor două culte, desfășurată și în piața publică printre destrăbălați și sclavi fugari, reușește pînă în cele din urmă să îmbarce la 12 iulie 1555, pe două nave, 600 de persoane : amestec de pionieri din toate

domeniile vieții publice și de criminali scoși din închisoare. Nu uitase decît femeile și alimentele.

Plecarea a fost anevoioasă ; de două ori s-au reîntors la Dieppe ; în fine, la 14 august ridică ancora definitiv și greutatea încep : încăierări în insulele Canare, stricarea apei de la bord, scorbut. La 10 noiembrie, Villegaignon debarcă în golful de la Guanabara, unde francezii și portughezii își disputau de cîtiva ani favoarea băștinașilor.

Poziția privilegiată a Franței pe coasta braziliană ridică în epoca aceea probleme ciudate care s-au afirmat, probabil, pe la începutul secolului, cînd au fost semnalate numeroase călătorii efectuate de francezi — de exemplu cea a lui Conneville, în 1503, care-și aduse din Brazilia un ginere indian — în același timp cu descoperirea Santei Cruz, în 1500, de către Cabral. Trebuie să căutăm mai departe ? Să tragem oare concluzia din faptul că acest nou teritoriu a fost numit imediat de către francezi Brazilia (atestat cel puțin din secolul al XII-lea, ca fiind denumirea — secret păstrat cu sfințenie — continentului mitic de unde provenea iernul colorat) și din marele număr de termeni împrumutați direct de limba franceză din dialectele populației băștinașe, fără a mai trece prin intermediul limbilor iberice : *ananas, manioc, tamandua, tapir, jaguar, saguan, aguti, ara, caiman, tucan coati, mahon*¹ etc. ; că tradiția dieppeză conform căreia Brazilia fusese descoperită de Jean Cousin cu patru ani înaintea primei călătorii a lui Columb se întemeia pe un fond de adevăr ? Cousin avusese la bord pe un oarecare Pinzón și niște Pinzón i-au dat curaj lui Columb la Palos cînd părea gata să renunțe la proiectul său ; tot un Pinzón comanda *La Pinta* în cursul primei călătorii, și cu el se sfătuiește Columb de fiecare dată cînd intenționează să-și schimbe ruta ; în fine, renunțînd la acea rută care-l va duce, un an mai tîrziu, pe un alt Pinzón, pînă la Cabo São-Agostino, asigurîndu-i prima descoperire oficială a Braziliei, Columb ratează, cu foarte puțin, un alt titlu de glorie.

Problema nu va fi niciodată rezolvată decît doar printr-o minune, deoarece arhivele din Dieppe, inclusiv relatarea lui Cousin, au dispărut în secolul al XVII-lea, în cursul unui incendiu provocat de bombardamentele englezilor. Punînd însă pentru prima oară piciorul pe pămîntul Braziliei nu m-am putut împiedica să evoc toate aceste incidente burlești și tragice, dovada intimității care

¹ În limba franceză *acajou*. — I.V.

exista acum 400 de ani între francezi și indieni : interpreți. normanzi cucerii de starea naturală, luîndu-și neveste băstinașe și devenind antropofagi ; și nefericitul Hans Staden care a petrecut ani întregi de spaimă, așteptînd în fiecare zi să fie mîncat și fiind de fiecare dată salvat de hazard, încercînd să treacă drept francez, arborînd în acest scop barba sa roșie prea puțin iberică, fapt care-i atrage din partea regelui Quoniam Bêbê următoarea replică : „Am mai prins și-am mai mîncat cinci portughezi și toți pretindeau că sînt francezi ; mințeau !“ Și cîte călătorii n-au fost necesare pentru ca în 1531 fregata *La Pélerine* să poată aduce în Franța, împreună cu 3 000 de piei de leopard și 300 de maimuțe masculine și femele, 600 de papagali „știind deja cîteva vorbe franțuzești...”

Villegaignon întemeiază, pe o insulă situată în inima golfului, fortul Coligny ; indienii îl construiesc și aprovizionează mica colonie ; dezgustați însă repede de a da fără să primească ceva în schimb, dispar, își părăsesc satele. Foamea și bolile pun stăpînire pe fort. Villegaignon începe să-și arate temperamentul tiranic ; ocnașii se revoltă : sînt masacrați. Epidemia se extinde pe uscat : puținii indieni rămași fideli misiunii se molipsesc. 800 dintre ei mor din această pricină.

Villegaignon disprețuiește lucrurile materiale ; trece printr-o criză sufletească. În contact cu protestanții se convertește, apelează la Calvin pentru a obține misionari care să-l îndrume în noua lui credință. Și astfel se organizează, în 1556, călătoria din care va face parte Léry.

Istoria ia atunci o întorsătură atît de stranie, încît mă mir că n-a trezit interesul nici unui romancier sau scenarist. Ce film ar mai face ! Izolați pe un continent tot atît de necunoscut ca și o altă planetă, necunoscînd de fel natura și oamenii, incapabili să lucreze pămîntul pentru a-și asigura traiul, depinzînd, pentru toate nevoile lor, de o populație care nu-i înțelege și care, de altfel, a început să-i urască, asaltați de boli, acest mănunchi de francezi care se expuseseră tuturor pericolelor, pentru a scăpa de luptele din metropolă și pentru a-și întemeia un cămin, în care credințele să coexiste într-un regim de toleranță și de libertate, se găsesc prinși în propria lor capcană. Protestanții încearcă să-i convertească pe catolici, iar aceștia pe protestanți. În loc să muncească pentru a supraviețui, petrec săptămîni întregi în discuții absurde : cum trebuie interpretată Cina cea de taină ? Trebuie să se amestece vinul cu apă la împărțășanie sau nu ? Euharistia, botezul devin

tema unor adevărate turniruri teologice în urma cărora Villegaignon se convertește sau, mai bine zis, revine la vechea credință.

Se ajunge pînă acolo încît se trimite un emisar în Europa pentru a-l consulta pe Calvin și a-l ruga să rezolve problemele litigioase. Între timp, conflictele se întetesc. Minteia lui Villegaignon se tulbură : Léry povestește că toanele și severitatea lui puteau fi prevăzute după culoarea hainelor pe care le purta. În cele din urmă devine antiprotestant și începe să-i persecute pe protestanți prin înfometare ; aceștia nu mai participă la viața comunității, trec pe continent și devin aliații indienilor. Idilei care se înfiripă între ei îi datorăm acea capodoperă a literaturii etnografice, *Le Voyage fait en la Terre du Brésil* de Jean de Léry. Sfîrșitul aventurii e trist : genovezii reușesc, nu fără greutate, să se întoarcă pe un vapor francez ; nu mai e cazul, ca la venire, cînd aveau superioritate să „degrezeze“ — adică să jefuiască — corăbiile întîlnite pe parcurs ; la bord domnește foamea. Sînt mîncate maimuțele și acei papagali atît de prețioși, încît o indiană, prietenă a lui Léry, l-ar fi cedat pe al său doar în schimbul unei piese de artilerie. Șobolanii și șoarecii din cale, ultimele alimente, ating prețul de 4 taleri bucata. Nu mai e nici apă. În 1558 echipajul debarcă în Bretagne pe jumătate mort de foame.

Colonia rămasă pe insulă se descompune într-o atmosferă de execuții și de teroare ; urît de toți, considerat de unii trădător, iar de alții renegat, temut de indieni, speriat de portughezi, Villegaignon renunță la visul său. Fort-Coligny, sub comanda nepotului său, Bois de Compte, cade în 1560 în mîna portughezilor.

În acest Rio, pe care-l am acum la dispoziție, ceea ce caut să discern în primul rînd este atmosfera acestei aventuri. Într-adevăr, mi-era dat să o întrezăresc într-o zi, cu prilejul unei excursii arheologice organizate de *Museu Nacional* în fundul golfului, în onoarea unui savant japonez. O vedetă ne lăsase pe o plajă mlăștinoasă pe care zăcea ruginită o veche carcasă ce eșuase acolo ; fără îndoială că nu era din secolul al XVI-lea ; aducea însă în aceste locuri, în care nimic nu dovedea scurgerea timpului, o dimensiune istorică. Sub norii joși, sub ploaia fină care cernea fără întrerupere din zori, orașul dispăruse în depărtare. Dincolo de crabii care mișunau în noroiul negru și de arborii tropicali despre care nu știi niciodată dacă își desfășoară formele pentru că cresc sau pentru că se descompun, pe fundalul pădurii se conturau siluete ude de colibe din paie care nu aparțineau nici unei epoci. Și mai departe, povîrnișurile muntoase erau învăluite într-o ceață

alburie. Ajunși lângă copaci atinsesem ținta : o carieră de nisip unde țăranii descoperiseră, nu de mult, fragmente de vase. Pipăii această ceramică groasă, de tip incontestabil tupinez prin *angoba*¹ ei albă cu chenar roșu și prin fina rețea de linii negre, labirint care, pare-se, făcea să dispară spiritele negre care căutau osemintele omeștești păstrate cîndva în aceste urne. Mi se spune că am fi putut ajunge aici și cu mașina, fiind doar la 50 km depărtare de centrul orașului, dar că din pricina ploii, care desfundase șoseaua, riscam să rămînem împotmoliți chiar și o săptămîină. Ar fi însemnat să ne apropiem și mai mult de un trecut ce nu putuse transforma acest loc trist, în care Lery căuta să umple timpul lung al așteptării privind mișcarea rapidă a unei mîini brune care făcea, cu o spatulă înmuiată în verniul negru, aceste „o mie de mici drăgălășenii : linii înlănțuite, lacuri de dragoste și alte caraghioslicuri“ a căror enigmă o cercetez astăzi pe dosul unui ciob ud.

Primul contact cu Rio a fost diferit. Iată-mă, pentru prima oară în viață, de cealaltă parte a ecuatorului, la tropice, în Lumea Nouă. După ce semn voi recunoaște această triplă mutație ? Ce voce mi-o va confirma, ce notă neuzită încă îmi va răsuna mai întîi în ureche ? Prima mea remarcă e frivolă : mă aflu într-un salon. Îmbrăcat mai ușor ca de obicei și pășind prin meandrele unui mozaic alb și negru, deslușesc pe străzile înguste și umbroase care se întretaie cu bulevardul principal o ambianță deosebită ; trecerea de la case la stradă e mai puțin evidentă decît în Europa ; magazinele, în ciuda luxului din vitrine, își expun mărfurile aproape pînă în stradă ; nu-ți mai dai seama dacă te afli înăuntru sau afară. De fapt, strada nu este numai un loc de trecere, ci și un loc în care poți să și stai. Plină de viață și liniștită în același timp, mai animată și mai ferită decît ale noastre, regăsesc termenul de comparație pe care mi-l inspiră. Căci schimbarea de emisferă, de continent și de climă n-au făcut, deocamdată, altceva decît să pară și mai superficial acoperișul subțire de sticlă care, în Europa, creează, în mod artificial, condiții identice : Rio pare să reconstituie în aer liber *Galerias*-urile de la Milano, *Galerij*-ile din Amsterdam, *Panoramas* sau holul gării *Saint-Lazare*.

În general, călătoriile sînt considerate a fi deplasări în spațiu. E prea puțin. O călătorie are loc, în același timp, în spațiu, în timp și în ierarhia socială. Nici o impresie nu poate fi definită

¹ Strat de materie pămîntoasă (un fel de smalt) cu care se acoperă piesa ceramică. — I.V.

decît dacă e raportată, în același timp, la aceste trei axe și, cum spațiul are el însuși trei dimensiuni, ar fi necesare cel puțin cinci pentru a-ți face despre călătoria respectivă o imagine corespunzătoare. Mi-am dat seama de acest lucru imediat după debarcarea în Brazilia. Fără îndoială, mă aflu de cealaltă parte a Atlanticului și a ecuatorului și foarte aproape de tropic. Mi-o dovedesc multe lucruri : căldura calmă și umedă care-mi eliberează trupul de obișnuita greutate a îmbrăcămintei de lînă și înlătură contrastul (pe care-l constat privind în urmă, că aparține civilizației din care fac parte) dintre casă și stradă ; de altfel, îmi voi da repede seama că aceasta subliniază, de fapt, un altul, acela dintre om și junglă, care nu intervine în imaginile mele complet umanizate ; mi-o dovedesc, de asemenea, palmierii, o altă floră și, în vitrinele cafelelor, grămezile de nuci-de-cocos verzi din care sugi, după ce le-ai crestat, suc dulce și răcoros cu iz de pivniță.

Constat, însă și alte schimbări : eram sărac, acum sînt bogat. Mai întii, pentru că s-a schimbat situația mea materială, apoi, pentru că prețul produselor locale este neînchipuit de scăzut : un ananas m-ar costa 20 sous¹, un ciorchine de banane, 2 franci, niște pui fripți pe frigare de un birtăș italian, 4 franci. Pare-am fi în palatul „doamnei Tartină“ ! În sfîrșit, lipsa de ocupație pe care ți-o oferă, gratuit, fiecare escală și obligația pe care o simți de a profita de ea, te transpun într-o stare ciudată, de pierdere a controlului de sine și de tentație, aproape rituală, spre risipă. Fără îndoială, călătoria poate avea și efecte diametral opuse, experiență pe care am făcut-o cînd am ajuns fără bani, la New York, după armistițiu. Fie că este vorba de un plus sau de un minus, în sensul îmbunătățirii sau înrăutățirii situației materiale, doar printr-un miracol nu s-ar produce nici o schimbare în această privință. Ducîndu-te la depărtări de mii de kilometri, călătoria te face să urci sau să cobori citeva trepte pe scara societății, făcîndu-te să guști culoarea și savoarea locurilor de pe poziția, întotdeauna neprevăzută, în care te afli.

A fost un timp cînd călătoria îl pune pe călător în fața unor civilizații cu totul altele decît cea din care făcea el parte, impresionîndu-l, în primul rînd, prin ciudătenia lor. Dar de citeva secole aceste ocazii devin din ce în ce mai rare. Fie că se află în India sau în America, călătorul modern e tot mai puțin surprins decît

¹ Mică monedă de aramă echivalentă cu a 20-a parte dintr-un franc sau cu 5 centime. — I.V.

vrea el să recunoască. Alegîndu-ți singur obiectivele și itinerarele ești liber să accepți o anumită dată și un anumit ritm de pătrundere a civilizației mecanice în locul altora. Goana după exotism se reduce la a colecționa stări anticipate sau întirziate ale unei desfășurări obișnuite. Călătorul devine un fel de colecționar de vechituri, obligat de lipsa unor obiecte să renunțe la galeria sa de obiecte de artă neagră, mulțumindu-se cu suvenirurile învechite, tocmita la tarabele târgurilor de vechituri întîlnite în cale.

Aceste deosebiri sînt vizibile și în interiorul unui oraș. Aidoma plantelor care înfloresc fiecare la timpul său, cartierele poartă amprenta secolelor în care au crescut, au înflorit și au decăzut. În această grădină cu vegetație urbană deosebești concomitențe și succesiuni. La Paris, Marais-ul¹ era în floare în secolul al XVII-lea, iar astăzi îl macină igrasia. Construit mai tîrziu, arondismentul al IX-lea a înflorit sub cel de al II-lea Imperiu, dar casele sale, astăzi veștejite, sînt locuite de o faună de mici burghezi care, ca și insectele, găsesc acolo terenul propice unor activități mărunte. Arondismentul al XVII-lea rămîne imobilizat în luxul său mort, ca o crizantemă mare care-și poartă cu noblețe corola uscată peste vremea sa. Al XVI-lea era strălucitor ieri, astăzi superbele lui flori sînt înecate într-un hățiș de clădiri care dau, încetul cu încetul, peisajului aspectul de periferie. Atunci cînd comparăm orașe foarte îndepărtate geografic și istoric, deosebirile ciclurilor se mai complică și cu ritmurile inegale. De îndată ce te îndepărtezi de centrul orașului Rio, care îți lasă impresia că ești la începutul secolului, ajungi pe străzi liniștite, pe lungi bulevarde plantate cu palmieri, manghieri și palisandri tunși și cu grădini ce înconjură vile demodate. Îmi amintesc (ca mai tîrziu în cartierele de locuințe din Calcutta) de Nisa sau de Biarritz sub Napoleon al III-lea. Tropicile sînt mai puțin exotice pe cît de demodate. Nu vegetația o dovedește, ci mici detalii de arhitectură și sugerarea unui mod de viață care te duc, pe nesimțite, înapoi în timp, mai mult decît te faci să crezi că ai străbătut spații imense.

Rio de Janeiro nu e construit ca un oraș obișnuit. Stabilite mai întii pe terenul neted și mlăștinos din lungul golfului, a pătruns printre culmile abrupte care-l strîng din toate părțile ca degetele unei mînuși prea strîmte. Tentacule urbane, uneori lungi de cîte 20—30 km, se prelungesc la poalele unor formații granitice, cu pantele atît de povîrnite, încît acolo nu poate să crească nici un fel de

¹ Vechi cartier al Parisului (în al III-lea și al IV-lea arondisment). — I.V.

vegetație. Totuși, din loc în loc, pe cîte o terasă izolată sau în vreun horn adînc s-a format cîte un ostrov de pădure, cu atît mai virgin cu cît locul, deși aproape de oraș, rămîne inaccesibil; din avion ai impresia că-i atingi ramurile prin coridoarele răcoroase și grave în care planezi, printre tapiserii somptuoase, înainte de a ateriza la poalele lor. Orașul, cu atît de multe coline, le tratează cu dispreț poate, în parte, explicat de lipsa apei pe aceste culmi. Din acest punct de vedere, Rio este opusul Chittagongului din golful Bengal: într-o vale mlăștinoasă, pe mici dealuri formate din argile roșietice lucind sub iarba verde, răsare cîte o vilă solitară, fortăreață a bogățiilor care se apără astfel împotriva căldurii copleșitoare și a păduncherîței din mahalale. La Rio e invers: calotele rotunde, cu granitul parcă turnat într-un bloc compact, reflectă atît de puternic căldura, încît briza care circulă în fundul defileurilor nu poate să urce pînă acolo, sus. Poate că urbanismul a rezolvat astăzi problema, dar în 1935, la Rio, locul fiecăruia în ierarhia socială se putea măsura cu altimetrul: era cu atît mai jos cu cît domiciliul se afla mai sus. Săracii trăiau cocoțați pe piscuri, în *favellas*, în care populația de culoare, în zdrențe bine spălate, improviza la ghitară melodii vioaie care, în timpul carnavalului, aveau să coboare împreună cu ei, din înălțimi, invadînd orașul.

Orașul se schimbă și în întindere, și în înălțime. De cum intri pe una din căile urbane care-și poartă meandrele printre coline, aspectul devine, repede, unul de periferie. Botafogo, situat în capătul bulevardului Rio-Branco, e încă un oraș de lux, dar după Flamengo te-ai putea crede la Neuilly, iar în dreptul tunelului de la Copacabana, acum 20 de ani era un fel de Saint Denis sau Le Bourget, cu un aspect ceva mai rural, așa cum trebuie să fi fost periferia noastră înainte de 1914. În Copacabana, azi un arici de zgîrie-nori, vedeam pe atunci doar un mic oraș de provincie cu comerțul și dughenile sale caracteristice.

O ultimă amintire de la Rio, înaintea plecării mele definitive: un hotel, pe coasta muntelui Corcovado, unde am făcut o vizită colegilor mei americani. Ajungeai acolo cu un funicular înjghebat în mijlocul grohotișului, jumătate garaj, jumătate refugiu de munte, avînd la posturile de comandă valeți bine inițiați: un fel de Luna-Parc. Toate acestea pentru ca în vîrfurile colinei să ajungi, după ce ai urcat de-a lungul unor terenuri murdare și stîncose, deseori aproape verticale, la o mică reședință din epoca imperială, casă *terrea*, adică fără etaj, decorată cu stucaturi și zugrăvită în ocră, unde masa se lua pe o platformă transformată în terasă, deasupra

unui amestec incoerent de clădiri din beton, de colibe și de diferite alte construcții urbane, avînd ca fundal, în locul coșurilor de uzină la care te așteptai, ca limită a acestui peisaj heteroclit, o mare tropicală strălucitoare și mătăsoasă dominată de un monstruos clar de lună.

Revin la bord. Vaporul se pregătește de plecare și pîlpîie cu toate luminile sale ; defilează în fața mării care se zbuciumă și pare că trece în revistă un capăt mișcător de uliță rău famată. Spre seară se iscăse furtună și marea lucește în larg ca un pîntece de animal. Totuși, luna e mascată de fișii de nori pe care vîntul îi deformează în zigzaguri, în cruci și triunghiuri. Aceste figuri bizare par luminate din interior ; pe fondul negru al cerului ai zice că e o auroră boreală pentru uzul tropicelor. Din cînd în cînd, dincolo de aceste apariții de fum, întrezărești cîte un fragment din luna roșiatică ce se duce încoace și-ncolo și dispare ca o lanternă rătăcitoare, neliniștită.

10. TRECEREA TROPICULUI

Coasta dintre Rio și Santos îți oferă încă tropice de vis. Lanțul de munți de pe coastă, depășind într-un punct chiar 2 000 m, coboară repede spre mare formînd insulițe și golfuri ; plaje de nisip fin, străjuite de cocotieri și de păduri jilave, năpădite de orhidee, sînt stăvilite de zidurile de gresie și de bazalt. În micile porturi, situate la depărtări de cîte 100 km, pescarii locuiesc în case cîndva elegante, azi în ruină, durate din piatră încă din secolul al XVIII-lea de către armatori, căpitani și viceguvernatori. Angra dos Rios, Ubatuba, Parati, São-Sebastião, Villa Bella, tot atîtea localități de unde solesc pe spinarea catirilor, după săptămîni de drum peste munți, aurul, diamantele, topazele și crisolitele extrase din Minas Gerais — „minele generale“ ale regatului. Cînd căutăm urma acestor piste în lungul *espigões*-urilor (al crestelor) ne imaginăm cu greu un trafic atît de important, încît să facă posibilă organizarea unei întregi industrii din recuperarea potcoavelor pierdute pe drum de animale.

Bougainville a povestit la vremea sa despre atenția cu care erau privite exploatarea minelor și transportul. Abia extras, aurul trebuia predat Caselor de Fundare din fiecare district : Rio Mortes, Sabara, Serro-Frio. Se încasau taxe Coroanei, iar ceea ce revenea exploataretilor le era înmînat sub forma unor lingouri pe care se marcase ră greutatea, titlul, numărul și armele regelui. O agenție centrală, situată la mijlocul drumului între mine și coastă, efectua un nou control. Un locotenent, împreună cu 50 de oameni, lua taxa vamală pe oap de om și de animal. Taxa era împărțită între rege și detașament și, prin urmare, nu era nimic surprinzător în faptul că toate caravanele, venind de la mine și trecînd în mod obligatoriu prin acest registru erau oprite și controlate cu cea mai mare strictețe.

Particularii duceau apoi lingourile de aur la monetăria din Rio de Janeiro care le preschimba în demidubloane în valoare de 8 piaș-

tri spanioli ; la fiecare din ei regele cîștiga cîte 1 piastru la aliaj și la dreptul de a bate moneda. Și Bougainville adăuga : „Palatul monetației... este unul dintre cele mai frumoase din cîte există ; e prevăzut cu tot confortul necesar pentru a putea lucra cu maxim de rapiditate. Cum aurul iese din mine în același timp în care sosesc și flotele din Portugalia, trebuie accelerată fabricarea monedelor și ele sînt bătute cu o viteză surprinzătoare“.

În ceea ce privește diamantele, sistemul era și mai strict. Antreprenorii, povestește Bougainville, „sînt obligați să dea o socoteală foarte precisă a diamantelor găsite și să le predea intendentului, îndeplinind această funcție din ordinul regelui. Intendentul depune imediat diamantele într-o casetă cercuită cu fier și ferecată cu trei încuietori. Una dintre chei o ține el, o alta viceregele și o a treia, *provadorul* Haciendei Real. Caseta e închisă într-o alta în care se află sigiliile celor menționați și care conține cele trei chei ale primei. Viceregele nu are dreptul să vadă ce cuprinde ; depune doar totul într-o casă de bani pe care o expediază la Lisabona după ce i-a sigilat încuietorea. E desfăcută în prezența regelui care-și alege diamantele pe care le dorește, plătindu-le antreprenorului conform unui tarif stabilit prin convenție“.

Din această activitate intensă, în urma căreia au rezultat, doar în anul 1762, cu transportul, controlul, baterea monedei și expedierea, 119 arrobi-aur, adică mai mult de o tonă și jumătate, n-a mai rămas nici o urmă pe această coastă redată Paradisului, cu excepția unor fațade maiestuoase, solitare în acel fund de golf, ziduri bătute de valuri la ale căror picioare ancorau galioanele. Am fi ispitiți să credem că în aceste păduri grandioase, în micile golfuri virgine, pe stîncile abrupte, s-au strecurat doar cîțiva băștinași desculți coboriți de pe podișuri și nu că ele au adăpostit atelierele în care, încă de acum 200 de ani, se făurea destinul lumii moderne.

După ce s-a îmbuibat de aur, lumea a dorit zahăr ; numai că acesta era el însuși un consumator de sclavi. Secarea minelor — precedată de altfel de devastarea pădurilor ce furnizau combustibilul pentru creuzete — desființarea sclavajului, în sfîrșit, o cerință mereu crescîndă, pe scară mondială, au schimbat orientarea statului São Paulo și a portului său Santos, spre cafea. Din galben, și apoi alb, aurul deveni negru. Dar în pofida acestor transformări care au făcut din Santos unul din centrele comerțului internațional, locul păstrează o frumusețe discretă ; cînd vaporul a pătruns încet printre insule am simțit primul șoc al tropicelor. Sîntem închiși într-un șe-

nal¹ înfrunzit. Întinzînd mîna, aproape că putem să apucăm aceste plante pe care Rio le ține încă la distanță, în serele sale de pe înălțimi. Pe o scenă mai modestă refacem contactul cu peisajul.

Inima Santosului, șes inundat, ciuruit de lagune și de mlaștini, brăzdat de rîuri, de strîmtori și de canale, al căror contur se pierde mereu în aburul sidefiu, pare imaginea Pămîntului însuși, ridicîndu-se din ape la începutul lumii. Plantațiile de bananieri care o acoperă au verdele cel mai proaspăt și mai delicat ce se poate imagina, mai viu decît aurul verde al cîmpurilor de iută din delta Brahmaputrei, cu care îmi place să-l asemuiesc în gînd ; dar însăși fragilitatea nuanței, delicatețea ei nesigură comparată cu somptuozitatea calmă a celui alt întregesc acest decor de început de lume. Timp de o jumătate de oră înaintăm printre bananieri, plante mastodonti și nu arbori pitici, trunchiuri pline de sevă terminîndu-se în desişul frunzelor zvelte deasupra unei mîini cu 100 de degete ce ies dintr-un enorm lotus cafeniu și roz. Apoi drumul suie la 800 m altitudine pînă în vîrf *sierr*i. Pe această coastă, ca peste tot, pantele abrupte au ferit de atingerea omului o pădure virgină atît de bogată, încît pentru a-i găsi perechea trebuie să străbați mai multe mii de kilometri spre nord, pînă aproape de bazinul Amazoanelor. În timp ce mașina geme în viraje ce nici măcar nu mai pot fi numite „în vîrf de ac”, așa sînt de cotite, printr-o ceață care-ți dă iluzia unei altitudini mari, din alte zone, am timp să examinez copacii și plantele care se oferă privirii mele suprapuse ca exponatele unui muzeu.

Pădurea este cu totul alta decît a noastră prin contrastul dintre frunziș și trunchiuri. Ultimele sînt mai întunecate, nuanțele lor de verde amintind parcă de regnul mineral decît de cel vegetal, în timp ce la primul predomină jadu și turmalina mai mult decît smaraldul și peridotul. În schimb, trunchiurile albe sau de un cenușiu deschis par oseminte desprinse din fundul întunecat al frunzișului. Aflîndu-ne prea aproape de perete pentru a privi în ansamblu, examinăm în primul rînd detaliile. Plante luxuriante, altele decît cele ale continentului european, își înalță tulpinile și frunzele ce par decupate din metal ; sînt atît de precise și de drepte, încît forma lor plină de sens pare ferită de vitregiile timpului. Privită dinafară, această natură pare cu totul alta decît a noastră : sugerează într-o mai mare măsură o prezență și o permanență. Ca și în peisajele

¹ Trecere navigabilă, naturală sau artificială, între stînci, insule sau bancuri de nisip. — I.V.

² Silicat de magneziu și fier din rocile eruptive, verde-măsliniu. — I.V.

exotice ale lui Henri Rousseau, elementele sale se ridică la rangul de obiecte.

Am mai avut o dată aceeași impresie. Era cu prilejul primelor mele vacanțe în Provence, după ani petrecuți în Normandia și Bretagne. Unei vegetații, pentru mine confuze și lipsite de interes, îi urma o alta în care fiecare specie îmi apărea purtătoarea unei semnificații deosebite. Era ca și cum așa fi trecut dintr-un sat banal într-un centru arheologic, în care pietrele n-ar mai fi elemente constitutive ale unor case, ci martori. Treceam, exaltat, printre stînci spunîndu-mi că fiecare firisor de buruiană de aici se numește cimbru, maghiran, rozmarin, busuioc, dafin, levănțică, pomișor, caper, că fiecare își avea titlul de noblețe, și-și primise funcția privilegiată. Iar amețitoarea mireasmă a rășinii era pentru mine dovada și în același timp rostul unui univers vegetal mai adevărat. Ceea ce-mi adusese atunci, prin aromă, flora provensală, azi mi-o sugerează flora tropicală prin formă. Nu o lume de parfumuri și de scopuri utilitare, ierbar pentru rețete și superstiții : mai degrabă un fel de corp vegetal asemănător celui al unor mari dansatoare care și-au încremenit, fiecare, gestul în poziția cea mai grăitoare, ca pentru a încerca să dea o formă concretă unui rost mai bine conturat prin nemișcare : balet imobil, tulburat doar de freamătul mineral al izvoarelor.

Ajuns pe culme, totul se schimbă din nou ; s-a sfîrșit cu căldura umedă a tropicelor, cu învălmășeala eroică a lianelor și a stîncilor. Înlocuind imensa panoramă sclipitoare care, din promontoriul *sierrei* și se așterne pentru ultima oară la picioare, îți apare acum, în direcție opusă, un platou golaș și inegal ce-și desfășoară crestele și prăpăstiile sub un cer capricios. Cerne o burniță bretonă. Doar ne aflăm la aproape 1 000 m altitudine, deși marea e încă aproape. În vârful acestui perete încep munții, succesiune de trepte din care prima, și cea mai abruptă, e lanțul din lungul coastei. Aceste înălțimi coboară pe nesimțite în direcția nord. Pînă în bazinul Amazoanelor în care se prăvălesc cu falii mari, la 3 000 km de aici, declinul nu va mai fi întrerupt decît de două ori prin șiruri de faleze : în Serra din Botucatu, la aproape 500 km de coastă, și în Chapada de Mato Grosso, la 1 500 km. Le voi străbate, una după alta, înainte de a putea regăsi în jurul marilor fluvii amazoniene, o pădure identică cu aceea care se agață de pereții abrupti ai coastei ; cea mai mare parte a Braziliei, cuprinsă între Atlantic, Amazon și Paraguay, e un platou în pantă, mai ridicat înspre mare ; trambulină cu suprafața înveșmîntată în hățîșul vegetației, strînsă în chînga umedă a junglei și a mlaștinilor.

În jurul meu eroziunea a răvășit acest pământ cu relieful neterminat ; dar, în primul rînd, omul e răspunzător de aspectul haotic al peisajului. Întîi a fost destelenit pentru a fi cultivat, dar după cîtiva ani, solul secătuit și spălat de ploi s-a refuzat plantațiilor de cafea. Și ele au fost strămutate mai departe, în locuri unde pămîntul era încă virgin și fertil. Între om și sol n-a existat niciodată acea reciprocitate atentă care, în Lumea Veche, fusese baza intimității milenare, în decursul căreia s-au format reciproc. Aici solul a fost violat și distrus. O agricultură de jaf a pus mîna pe o bogăție latentă, pe care a părăsit-o, mutîndu-se în altă parte, după ce i-a smuls unele profituri. Pe drept cuvînt, zona de activitate a pionierilor a fost numită *franj*. Căci, devastînd solul tot atît sau aproape tot atît de repede pe cît îl defrișau, păreau condamnați să nu ocupe niciodată altceva decît o bandă rulantă, care pe de o parte mușca din solul virgin, iar pe de alta abandona ogoarele vlăguite. Acest sistem pîrjitor de agricultură a străbătut timp de 100 de ani statul São Paulo ca un foc de stepă fugind în calea epuizării propriei sale substanțe. Aprins pe la mijlocul secolului al XIX-lea de către *mineiros*, care părăseau filoanele secătuite, a pornit de la răsărit spre apus și aveam să-l ajung din urmă, pe celălalt mal al fluviului Paranã, unde-și croia drum printr-o masă confuză de trunchiuri doborîte și de familii dezrădăcinate.

Teritoriul străbătut de drumul care merge de la Santos la São Paulo este unul dintre cele mai vechi din țară în ceea ce privește exploatarea ; de aceea pare un șantier arheologic consacrat unei agriculturi defuncte. Coaste de deal, povîrnișuri cîndva împădurite își arată scheletul sub haina rară a ierburilor aspre. Ici și colo se mai ghicește traseul punctat al moviștelor care marcau locul arborilor de cafea ; acestea se ridică sub scoarța acoperită cu iarbă ca niște mamele atrofiate. În văi, vegetația a pus din nou stăpînire pe sol ; dar nu mai regăsim nobila arhitectură a pădurilor virgine ; *capoeira*, adică pădurea secundară, renaște ca un desiș neîntreput de arbuști firavi. Din loc în loc descoperim coliba vreunui emigrant japonez care încearcă, prin metode arhaice, să regenereze un petic de pămînt pentru a cultiva zarzavaturi.

Călătorul european e surprins de acest peisaj care nu intră în nici una din categoriile cunoscute de el. Noi nu avem știință despre natura virgină ; peisajul nostru este vizibil dominat de om ; uneori ni se pare sălbatic și aceasta nu pentru că ar fi într-adevăr așa, ci pentru că schimbările s-au produs într-un ritm mai lent — ca în

pădure, de exemplu, sau ca la munte — pentru că problemele care se puneau erau atât de complexe, încît omul, în loc să le rezolve sistematic, a întreprins, în decursul secolelor, numeroase acțiuni de detaliu ; soluțiile de ansamblu care le rezumă, pentru că nu au fost vrute sau concepute ca atare, par să aibă, privite de la distanță, un caracter primitiv. Sînt luate drept o sălbăcie autentică a peisajului, cînd ele nu sînt decît o succesiune de inițiative și de hotărîri inconștiente.

Dar chiar și cele mai sălbatice peisaje ale Europei dovedesc o ordine, pe care Poussin a interpretat-o în maniera sa incomparabilă. Duceți-vă în munți : observați contrastul dintre pantele aride și păduri ; etajarea acestora mai sus de cîmpie, diversitatea nuanțelor după cum predomină o esență vegetală sau alta, în funcție de poziția pe care o ocupă și de versantul pe care se află ; trebuie să fi călătorit prin America pentru a ști că această armonie sublimă, departe de a fi o expresie spontană a naturii, rezultă din acorduri îndelung căutate în colaborarea dintre om și loc. Ceea ce omul admiră cu năvitate sînt urmele muncii sale din trecut.

În America locuită, atât în cea de Nord cît și în cea de Sud (cu excepția podișurilor din Anzi, a Mexicului și a Americii Centrale, în care o populație mai densă și mai permanentă, creează asemănări cu aspecte europene), nu avem de ales decît între o natură supusă atât de brutal încît seamănă mai de grabă cu o uzină în aer liber decît cu un peisaj rural (mă gîndesc la cîmpurile de trestie din Antile și la cele de porumb în *cornbelt*) și o alta care, asemenea aceleia despre care e vorba acum, a fost ocupată de oameni un timp destul de lung pentru a fi devastată, dar nu suficient pentru a fi și ridicată, printr-o lentă și continuă coabitare, pînă la rangul de peisaj. În împrejurimile statului São Paulo, ca și mai tîrziu în statul New York, în Connecticut și chiar în Munții Stîncoși mă familiarizam cu o natură mai sălbatică decît a noastră, pentru că era mai puțin populată și cultivată, și totuși lipsită de o adevărată prospețime : nu sălbatică, ci deklasată.

Aceste terenuri mari cît niște provincii, oamenii le-au posedat cîndva, de mult și pentru puțin timp ; apoi au plecat în altă parte, lăsînd în urma lor un relief stîlcit, plin de vestigii. Și pe aceste cîmpuri de bătălie, unde timp de cîteva decenii au înfruntat pămîntul necunoscut, renaște încet o vegetație monotonă într-o dezordine cu atât mai înșelătoare cu cît păstrează, sub masca unei false virginități, amintirea și tiparul luptelor.

11. SAO PAULO

America a fost definită de un malițios ca țară care a trecut de la barbarie la decadență, fără a fi cunoscut civilizația. Formula s-ar potrivi, cred, mai bine orașelor Lumii Noi : trec, fără să se fi învechit, de la prosperitate la decrepitudine. Una dintre studentele mele braziliene s-a întors plîngînd din Franța : Parisul, cu clădirile lui înnegrite, i se păruse murdar. Albeața și curățenia erau singurele criterii pe care le avea la îndemîină pentru a aprecia un oraș. Dar aceste vacanțe în afara timpului, la care te îmbie genul monumental, această viață fără vîrstă ce caracterizează cele mai frumoase orașe, devenite obiecte de contemplație și meditație și nu simple instrumente ale funcției urbane — orașele americane nu ți le oferă niciodată. În orașele Lumii Noi, fie că este vorba de New York, Chicago sau Săo Paulo, cu care s-a făcut deseori comparația, ceea ce mă surprinde nu e lipsa vestigiilor trecutului, absența lor fiind tocmai unul dintre elementele definitorii ale acestor orașe. Spre deosebire de unii turiști europeni care se necăjesc cînd nu-și pot atîrma la panoplie încă o catedrală din secolul al XIII-lea, eu mă adaptez cu plăcere unui sistem lipsit de dimensiune temporală, încercînd să interpretez o formă diferită de civilizație. Cad însă în extrema opusă : dacă orașele respective sînt noi și dacă tocmai noutatea le caracterizează și le justifică, nu le pot ierta faptul că nu rămîn așa. Pentru orașele europene succesiunea secolelor reprezintă o consacrare ; pe cele americane, anii le devalorizează. Nu numai pentru că au fost construite recent, dar și pentru că trebuiau să se reînnoiască tot atît de repede, adică prost. În momentul ridicării lor, noile cartiere aproape că nu sînt elemente de urbanism ; sînt prea strălucitoare, prea noi, prea veșele pentru asta. Ne-am putea crede într-un iarmoroc, la o expoziție internațională montată pentru cîteva luni. După acest interval sărbă-

toarea ia sfârșit și aceste mari bibelouri decad : fațadele brăzdate de ploaie și de funingine se cojesc, stilul se demodează, ordinea inițială dispăre sub demolările impuse alături, de o nouă nerăbdare. Nu sînt orașe noi contrastînd cu altele vechi : ci orașe cu un ciclu de evoluție foarte scurt în comparație cu orașele cu ciclu lent. Anumite orașe ale Europei se cufundă lent în somnul morții ; cele ale Lumii Noi trăiesc febril într-o stare de maladie cronică ; mereu tinere, nu sînt totuși niciodată sănătoase.

Cînd am vizitat New Yorkul sau Chicagoul în 1941, cînd am sosit la São Paulo în 1935, ceea ce m-a surprins în primul rînd nu a fost noul, ci ravagiile timpului. Nu mă miram că le lipseau zece secole, mă surprindea însă faptul că unele cartiere împliniseră 50 de ani ; că-și etalau fără rușine ofilirea ; pentru că singura podoabă de care se puteau prevala era aceea a unei tinereți, trecătoare ca și aceea a ființelor vii. Fierărie, tramvaie roșii ca mașinile de pompieri, baruri din lemn de mahon cu balustrade din alamă lustruită, antrepozite din cărămidă pe străduțe izolate, în care doar vîntul mătură gunoaiele ; parohii rustice la poalele clădirilor cu birouri și ale burseilor în gen de catedrală ; labirinturi de clădiri înverzite dominînd prăpăstii peste care se întretaie tranșee, poduri cotite, pasarele ; orașe crescînd neîncetat în înălțime prin acumularea propriilor lor dărîmături care susțin construcții noi : Chicago, imagine vie a Americilor, nu e de mirare că tocmai în tine Lumea Nouă respectă amintirile anilor 1880 ; căci singura antichitate la care poate pretinde în dorința sa de a se reînnoi este acest modest interval de o jumătate de secol, prea scurt pentru aprecierea societăților noastre milenare, dar care-i dă, lui, pentru care timpul e de neconceput, o mică posibilitate de a se înduioșa la gîndul tinereții sale trecătoare.

În 1935, cei din São Paulo se lăudau că în orașul lor se construiește, în medie, cîte o casă pe oră. Pe atunci era vorba de vile ; am fost asigurat că ritmul a rămas același la clădirile mari. Orașul se dezvoltă atît de repede, încît e imposibil să-ți procuri un plan al lui ; în fiecare săptămînă ar fi necesară o nouă ediție. Se pare chiar că, mergînd cu taxiul la o întîlnire fixată cu cîteva săptămîni înainte, riști să ajungi cu un avans de o zi față de cartier. În aceste condiții, amintirile vechi de 20 de ani par fotografii îngălbenite de vreme. Dar, cel puțin pot avea un interes documentar ; îmi las vechile amintiri arhivelor municipale.

Pe atunci se vorbea despre São Paulo ca despre un oraș urît. Fără îndoială că imobilele din centru erau pompoase și demodate ; sărăcia

pretențioasă a decorațiilor era sporită de sărăcia materialelor folosite : statuile și ghirlandele nu erau din piatră, ci din ipsos mînjit cu galben pentru a imita patina. În general, orașul apărea în tonurile tipătoare și false caracteristice construcțiilor proaste la care arhitectul trebuie să recurgă la bidinea nu numai pentru a le feri, dar și pentru a ascunde fondul.

La construcțiile din piatră, extravaganțele stilului 1890 pot fi în parte scuzate de greutatea și densitatea materialelor : se situează pe un plan secundar. Acolo însă acele excrescențe laborioase nu amințesc decît de improvizațiile dermice ale leprei. Sub culorile în tonuri false, umbrele reies și mai negre ; străzile înguste nu permit stratu-lui de aer prea subțire, să „facă atmosferă“ și rezultatul este o senzație de ireal, ca și cînd întreg ansamblul nu ar fi oraș, ci un decor cinematografic sau de teatru, înjghebat în grabă.

Și totuși, São Paulo nu mi s-a părut niciodată urît ; era un oraș cu aspect sălbatic, ca toate orașele americane, cu excepția poate a Washington-ului, D.C., care nu e nici sălbatic, nici domesticit, ci mai degrabă prizonier și murind de plictiseală în cușca stelată a bulevardelor în care a fost închis de Lenfant. Cît despre São Paulo, era încă nedomesticit. Construit inițial pe un platou în formă de pinten îndreptat spre nord, la confluența a două rîuri, Anhangabahu și Tamanduatehy, care se varsă ceva mai jos, în Rio Tietê, afluentul Paranei, era o simplă „rezervație de indieni“ : centru misionar în jurul căruia iezuiții portughezi încercaseră, încă din secolul al XVI-lea, să grupeze băștinașii pe care voiau să-i inițieze în bineface-rile civilizației. Pe taluzul ce coboară spre Tamanduatehy și care domină cartierele populare Braz și Penha, mai existau încă, în 1935, cîteva străduțe provinciale și *largos* — piețe pătrate năpădite de iarbă, înconjurate de case joase, vărute, cu acoperișul din țigle și cu mici ferestre cu grilaj, iar într-o parte, cu o austeră biserică parohială fără nici o altă decorație în afara dublei acolade ce taie fron-tonul baroc în partea superioară a fațadei. Foarte departe, spre nord, Rio Tietê își prelungea meandrele argintii în *varzeas* — mlaștini care se transformau treptat în orașe — înconjurate de colierul nere-gulat al mahalalelor și al terenurilor împărțite în loturi. Imediat în spatele lor se afla centrul de afaceri, credincios ca stil și perspectivă Expoziției din 1889 : La Praça da Sé, piața catedralei, situată la jumătatea drumului între șantier și ruine. Apoi faimosul Triunghi, de care São Paulo era tot atît de mîndru ca Chicago de Loop-ul său : zonă comercială formată din intersecția străzilor Direita, São-Bento și 15 noiembrie, străzi pline cu reclame în care se înghesuia o mul-

țime de negustori și de funcționari, demonstrând prin costumul închis pe care-l purtau, pe de o parte adeziunea la valorile europene sau nord-americane, iar pe de alta, mândria de a se afla la cei 800 m altitudine care-i eliberau de lincezeala caracteristică tropicului (deși acesta trecea prin mijlocul orașului).

În ianuarie la São Paulo ploaia nu „sosește“ ci se formează din umezeala locală, ca și cum vaporii de apă ce îmbibă totul s-ar materializa în perle de apă, căzând în ploaie deasă, și parcă totuși frânate în cădere de afinitatea cu tot acest abur prin care lunecă. Nu e, ca în Europa, o ploaie în șiroaie, ci o scinteiere palidă alcătuită dintr-o mulțime de mici bule de apă rostogolindu-se într-o atmosferă umedă : cascadă de supă limpede, cu tapioca. Și ploaia nu încetează când a trecut norul, ci atunci când aerul a pierdut, prin punctia ploioasă, surplusul de umezeală. Atunci cerul se înseninează, un albastru palid apare între norii bălai, în timp ce pe străzi se scurg torente alpestre.

La extremitatea de nord a terasei se deschidea un imens șantier : acel al Avenidei São João, arteră lungă de câțiva kilometri, care începea să fie trasată de-a lungul râului Tietê, urmând vechea șosea din nord de Itu, Sorocaba și bogatele plantații de la Campinas. Agățat, la început, de o extremitate a pintelului, bulevardul coboară spre ruinele vechilor cartiere. Lasă mai întâi, în dreapta, strada Florencio-de-Abreu, care duce spre gară trecând printre bazarele siriene ce aprovizionau întreg ținutul cu mărfuri ieftine și atelierele liniștite ale șelarilor și tapițerilor în care continua — pentru cât timp oare? — fabricarea șeilor înalte din piele argăsită, a păturilor pentru cai din fire groase de bumbac, a hamurilor decorate cu argint, toate pentru plantatorii și peonii din hățişul apropiat. Apoi bulevardul, trecând prin fața unui zgânie-nori — pe atunci singurul, și neterminat — trandafiriul Predio Martinelli, pătrundea în Campos-Elyseos, cândva locuită de bogătași, unde vilele de lemn vopsit cădeau în paragină în grădinile de eucalipti și manghieri, populara Santa Ifigenia, străjuită de un cartier ce case dărăpănate în care, din mezaninurile puțin mai ridicate decât nivelul străzii, prostituatele își invitau, pe geam, clienții. În fine, la marginile orașului se întindeau loturile micii burghezii din Perdizes și Agua-Branca, pierzându-se, spre sud-vest, în colina înverzită și mai aristocratică, de la Pacaembu.

Spre sud, terasa continuă să urce, cu bulevarde modeste unite în partea de sus, chiar pe creastă, cu Avenida Paulista care trece prin fața reședințelor, odinioară fastuoase, ale milionarilor de acum o jumătate de secol, construcții într-un stil ce amintește de cazinourile

și localitățile balneare. La capăt, spre răsărit, bulevardul domină valea, trecînd deasupra cartierului nou din Pacaembu, în care vilele cubice cresc dezordonat, în lungul străzilor șerpuitoare, pudrate cu albastrul-violet al *jacarandailor*¹ înfloriți, între întinderi de gazon și mœvile de pămînt gălbui. Dar milionarii au părăsit Avenida Paulista. Urmînd extinderea orașului, au coborît cu el în partea de sud a dealului, în cartiere liniștite cu străzi cotite. Locuințele lor, de inspirație californiană, construite din ciment cu mică și cu balustrade din fier forjat se ghicesc în fundul parcurilor croite în boschetele sălbatice în care pătrund aceste loturi ale bogătașilor.

La picioarele blocurilor din beton se întind pășuni pentru vaci. Un cartier răsare ca un miraj, bulevarde mărginite de locuințe luxoase se opresc în marginea văgăunilor. Între bananieri curge un torent noroios, sursă de alimentare și totodată canal de scurgere pentru bordeiele de chirpici și împletitură din nuiele de bambus în care regăsim aceeași populație neagră care, la Rio, se instalase în vârful căpăținilor muntoase. Caprele aleargă de-a lungul povârnișurilor. Unele locuri privilegiate ale orașului reușesc să îmbine toate aceste aspecte. Astfel, urmînd două străzi divergente ce duc spre mare, ajungi pe buza malului înalt al râului Anhangabahu, străbătut de un pod care este în același timp și una dintre arterele principale ale orașului. În fundul rîpei se află un parc în stil englezesc : peluze cu statui și chioșcuri, iar în partea de sus clădirile principale: teatrul municipal, hotelul Esplanada, Automobil Clubul, birourile Companiei canadiene care asigură iluminatul și transportul. Masele lor heteroclite se înfruntă într-o dezordine împietrită. Pe acest cîmp de bătaie clădirile îmi amintesc mari turme de mamifere adunate, seara, la malul unei ape, ezitînd, imobile pentru cîteva clipe, dar împinse de o nevoie mai puternică decît frica să se amestece pentru un timp cu speciile inamice. Dar evoluția în lumea animală urmează faze mai lente decît cele ale vieții urbane ; dacă m-aș duce astăzi în același loc aș constata, poate, că hibrida turmă a dispărut, călcată în picioare de o „rasă“ mai puternică și mai omogenă de zgîrie-nori instalați pe aceste maluri pe care o autostradă le-a fosilizat cu asfalt.

La adăpostul acestei faune din piatră, elita din São Paulo, asemenea orhideelor sale favorite, forma o floră trîndavă și mai exotică decît putea crede ea însăși. Botaniștii ne spun că speciile tropicale sînt mai bogate în varietăți decît cele ale zonelor temperate, cu toate că fiecare este, în schimb, compusă dintr-un număr foarte re-

¹ Nume brazilian al unui arbore tropical din familia bignoniaceelor. — I.V.

strîns de indivizi. *Grão fino*-ul local împinsese această specializare la extrem.

O societate puțin numeroasă își împărțise rolurile. Puteai întîlni toate ocupațiile, gusturile, curiozitățile posibile ale civilizației contemporane, dar fiecare reprezentată de un singur individ. În acest sens, prietenii noștri nu erau într-adevăr persoane, ci mai de grabă funcții a căror importanță intrinsecă — și nu disponibilitatea fiecăruia — părea să fi fost aceea care a determinat alegerea. Erau deci catolicul, liberalul, legitimistul, comunistul ; sau, pe alt plan, gastronomul, bibliofilul, amatorul de cîini (sau de cai) de rasă, de pictură veche, de pictură modernă ; de asemenea, eruditul local, poetul suprealist, muzicologul, pictorul. La originea acestor vocații nu aflam nici o dorință adevărată de a aprofunda vreun domeniu al cunoașterii ; dacă doi indivizi, în urma unei manevre greșite sau a geloziei, ajungeau să ocupe aceeași bucată de pămînt sau una prea aproape de cea a adversarului, n-aveau altă preocupare decît să se distrugă reciproc și o făceau cu o tenacitate și o ferocitate remarcabile. În feudele învecinate însă se obișnuiau vizitele intelectuale, plecăciunile : fiecare dorind nu numai să-și apere funcția, dar și să se perfecționeze în acest menuet sociologic care părea să fie, pentru societatea din São Paulo, un nepuizabil prilej de desfătare.

Trebuie să recunoaștem că unele roluri erau jucate cu un brio extraordinar, datorită îmbinării dintre averea moștenită, farmecul în-născut și șmecheria dobîndită, încîntîndu-i dar și decepționîndu-i totodată pe cei ce frecventau saloanele. Dar distribuirea tuturor rolurilor în așa fel încît să întregească acest microcosm și să joace marele rol al civilizației implica și unele paradoxuri : comunistul se întîmpla să fie tocmai bogatul moștenitor al feudalității locale. Societatea, foarte austeră, permitea totuși unuia dintre membrii săi, doar unuia singur — pentru că trebuiau să-și aibă și poetul de avangardă — să-și scoată în lume tînăra metresă. Unele funcții nu fuseseră îndeplinite decît de persoane întîmplătoare, din lipsă de ceva mai potrivit: criminologul era un dentist care introdusese în poliția judiciară locală, ca mijloc de identificare, mulajul maxilarelor în locul amprentelor digitale, iar monarhistul trăia pentru a colecționa piese de veselă ce aparținuseră tuturor familiilor regale ale lumii ; pereții salonului său erau acoperiți cu farfurii, cu excepția doar a locului ocupat de o casă de bani unde păstra scrisorile prin care damele de onoare ale reginelor își exprimau interesul pentru cerințele sale menajere.

Această specializare pe plan monden era susținută de o curiozitate enciclopedică. Brazilia cultă devora manualele și operele de popularizare. În loc să se fâlească cu prestigiul, pe atunci încă neegalat al Franței în străinătate, miniștrii noștri ar fi dat dovadă de mai multă înțelepciune dacă ar fi încercat să înțeleagă în ce constă acesta ; încă de pe atunci însă, din nefericire, el se datoră mai puțin bogăției și originalității unei creații științifice în declin, cât talentului cu care mulți dintre savanții noștri știau să facă accesibile probleme dificile, la soluționarea cărora ei nu aduseseră de fapt decât o contribuție modestă. În acest sens, dragostea Americii de Sud pentru Franța era susținută, în parte, de o secretă complicitate în plăcerea, aceeași și aici și acolo, de a consuma și de a ușura și altora consumul, în loc de a produce. Marile nume venerate acolo : Pasteur, Curie, Durkheim aparțineau toate trecutului, fără îndoială destul de apropiat pentru a justifica încă marele credit de care se bucurau ; dar acestui credit care ni se făcea, noi nu-i mai răspundeam decât cu banii mărunți, apreciați în măsura în care clientela risipitoare era ea însăși dispusă mai mult să cheltuiască decât să investească. Noi o scuteam doar de oboseala creației.

E trist să constatăm că pînă și acest rol de misit intelectual spre care se lăsa să lunece Franța, pare să-i fi devenit prea greu. Oare sîntem într-o asemenea măsură prizonierii perspectivei științifice moștenite de la secolul al XIX-lea, perspectivă în care fiecare domeniu de gîndire era suficient de restrîns pentru ca un om, beneficiind de calitățile franceze tradiționale : cultură generală, vioiciune și claritate, spirit logic și talent literar, să-l poată cuprinde în întregime și, lucrînd izolat, să reușească a-l lărgi și sintetiza ? Fie că ne face sau nu plăcere, știința modernă nu mai permite această exploatare artizanală. Cînd înaintea un singur specialist putea să-și reprezinte țara, astăzi pentru același scop e necesară o armată, care ne lipsește ; bibliotecile personale au devenit curiozități muzeografice, dar bibliotecile noastre publice, fără localuri, fără credite, fără personal documentar și chiar fără numărul de scaune necesare cititorilor, resping cercetătorii în loc să-i servească. În fine, creația științifică reprezintă astăzi un efort colectiv și în mare parte anonim, fapt pentru care sîntem foarte puțin pregătiți, preocupați fiind, în mod prea exclusiv, să prelungim, dincolo de timpul lor, succesele ușoare ale bătrînilor virtuoși. Vor mai putea ei crede mult timp că stilul impecabil poate salva lipsa oricărei partituri ?

Țări mai tinere au înțeles lecția. În această Brazilie care cunoscuse câteva strălucitoare, deși rare, reușite individuale: Euclides da Cunha, Oswaldo Cruz, Chagas, Villa-Lobos, cultura rămăsese, pînă de curînd, o jucărie pentru cei bogați. Și numai pentru că această oligarhie avea nevoie de o opinie publică de inspirație civilă și laică pentru a ține piept influenței tradiționale a bisericii și armatei, ca și puterii personale, ea a creat Universitatea din São Paulo deschizînd unui public mai larg porțile culturii.

Sosit în Brazilia pentru a participa la fundarea ei priveam — îmi mai aduc aminte și astăzi — cu o milă ușor disprețuitoare situația umilă a colegilor mei locali. Cînd vedeam acești profesori prost plătiți, obligați la tot felul de munci obscure pentru a avea ce mânca, eram mîndru că aparțin unei țări cu o veche cultură, unde profesiile libere sînt înconjurate de o anumită garanție și de un anumit prestigiu. Nu bănuiam că 20 de ani mai tîrziu elevii mei trudiți de atunci vor ocupa catedre universitare, uneori mai numeroase și mai bine utilizate decît ale noastre, deservite de biblioteci cum am dori să avem și noi.

Veneau totuși de departe acești bărbați și aceste femei de toate vîrstele, care asistau la cursurile noastre cu o fervoare bănuitoare: tineri pîndind posturile la care puteau ajunge cu diplomele date de noi, sau avocați, ingineri, politicieni cu situație, dar care se temeau de viitoarea concurență a titlurilor universitare, în cazul în care nu și le-ar fi procurat ei înșiși. Erau toți frămîntați de un spirit bulevardier și distructiv, inspirat în parte de o tradiție franceză desuetă, în stilul unei „vieți pariziene“ de acum un veac, introdus de cîțiva brazilieni înrudiți cu personajul lui Meilhac și Halévy¹, dar în primul rînd anunțînd o evoluție socială care fusese și aceea a Parisului secolului al XIX-lea și pe care São Paulo (și Rio de Janeiro) o refăcea pe cont propriu: diferențierea accelerată între oraș și sat, primul dezvoltîndu-se în pofida celui de-al doilea și avînd ca rezultat dorința celor proaspăt urbanizați de a ieși din acea naivitate rustică, simbolizată în Brazilia secolului al XX-lea, de *caipira* — adică țărănoiul — de genul tipului din Arpajon sau Charentonneau, din teatrul nostru bulevardier. Îmi amintesc un fel de exemplu de umor dubios.

¹ Henry Meilhac (1831—1897), autor dramatic francez, și Ludovic Halévy (1834—1908), autor, împreună cu primul, de operețe și comedii spirituale ca: *Frumoasa Elena*, *Micul duce*, *Pericola*, *Froufrou*. — N.R.

În mijlocul uneia din aceste străzi aproape rurale, deși lungi de câte 3 sau 4 km, care prelungeau centrul orașului, colonia italiană ridicase o statuie a împăratului August. Era o reproducere în bronz, în mărime naturală, a unei marmuri antice, în realitate mediocră, dar care merita totuși un oarecare respect într-un oraș în care nimic nu evoca trecutul istoric dincolo de secolul trecut. Populația din São Paulo hotărâse totuși că brațul ridicat pentru salutul roman însemna : „Aici locuiește Carlito“. Carlos Pereira de Souza, fost ministru și om politic influent avea, în direcția indicată de mîna imperială, una dintre acele imense case fără etaj, din cărămidă și chirpici, cu o tencuială de var cenușie care începea să se cojească cu 20 de ani în urmă, dar pe care voiseră să sugereze, prin volute și ornamente în formă de trandafir, fastul epocii coloniale.

Se ajunsese și la concluzia că August purta șorț, ceea ce nu era decît pe jumătate glumă, dat fiind că majoritatea trecătorilor nu cunoștea fusta romană. Aceste glume făcuseră ocolul orașului la o oră după inaugurare, oamenii și le repetau, bătîndu-se pe spate, la „serata elegantă“ care avusese loc în aceeași zi la cinematograful Odeon. Burghesia din São Paulo (care inițiasse un spectacol cinematografic săptămînal cu preț ridicat, pentru a se feri de contactul cu plebea) se răzbuna astfel pentru faptul că lăsase, din neglijență, să se formeze o aristocrație de emigranți italieni, sosiți cu o jumătate de secol în urmă, pentru a vinde cravate pe străzi, azi posesorii celor mai excentrice locuințe de pe „Avenida“ și cei care donaseră mult comentatul bronz.

Studentii noștri voiau să știe tot ; dar, din toate domeniile care existau, numai teoria cea mai recentă li se părea demnă de reținut. Blazați de toate ospețele intelectuale ale trecutului, pe care nu le cunoșteau, de altfel, decît din auzite, deoarece nu citeau operele originale, păstrau un entuziasm mereu treaz pentru mîncăruri noi. În cazul lor însă ar fi mai potrivită comparația cu moda decît cu bucărtăria : ideile și doctrinele nu aveau în ochii lor un interes intrinsec, ei considerîndu-le ca instrumentele de prestigiu a căror întiietate trebuiau să și-o asigure. A împărtăși cu alții aceeași teorie era ca și cum ar fi purtat o rochie care mai fusese văzută ; risca să te faci de rîs. Dimpotrivă, avea loc o concurență înverșunată, folosindu-se toate revistele de popularizare, manualele, periodicele de senzație, pentru a se obține în exclusivitate modelul cel mai recent din domeniul ideilor. Elemente selecționate de grajdurile academice, colegii mei și cu mine ne simțeam adesea foarte încurcați : dresați să nu

respectăm decît ideile mature, consacrate, eram asaltați de studenți care ignorau cu totul trecutul, dar ale căror informații erau întotdeauna cu cîteva luni înaintea celor deținute de noi. Cu toate acestea erudiția, pentru care nu dovedeau nici înclinație nici metodă, le apărea totuși ca o datorie ; așa că disertațiile lor constau, indiferent de temă, dintr-o evocare a istoriei generale a umanității, începînd cu maimuțele antropoide, pentru a se încheia, după cîteva citate din Platon, Aristotel și Comte, într-un fel de parafrază a unui poligraf năclăit a cărui lucrare avea cu atît mai mult preț cu cît însăși obscuritatea ei îndepărta pe oricine ar fi putut să-i fure ideile.

Universitatea le apărea ca un fruct ademenitor, dar veninos. Pentru acești tineri care nu văzuseră lumea și a căror situație, deseori foarte modestă, nu le permitea nici măcar să spered că vor cunoaște Europa, noi eram un fel de magi exotici ; fiii de familie ne detestau și mai mult : în primul rînd, pentru că reprezentau clasa dominantă și apoi în virtutea modului lor cosmopolit de viață care le dădea un avantaj față de toți cei rămași la sate, dar care totodată le tăiaseră legăturile cu viața și aspirațiile naționale. Ca și aceștia din urmă noi le eram suspecti ; dar aduceam în mîinile noastre fructul cunoașterii și studenții fugeau de noi făcîndu-ne în același timp curte, cînd captivați, cînd rebeli. Fiecare dintre noi își măsura influența după mica curte organizată în jurul lui. Aceste cliențele purtau între ele un război de prestigiu al cărui simbol, beneficiar și victimă era profesorul îndrăgit. Luptele se traduceau prin *homenagens*, adică manifestări în cinstea maestrului, dejunuri și ceaiuri oferite grație unor eforturi cu atît mai înduioșătoare cu cît presupuneau adevărate sacrificii. Persoanele și disciplinele aveau fluctuațiile valorilor de bursă, în funcție de prestigiul instituției, de numărul participanților, de poziția personalităților mondene sau oficiale care acceptau să participe. Și cum fiecare mare națiune își avea la São Paulo o ambasadă sub formă de magazin : *Tea-room* englezesc, Patiserie vieneză sau pariziană, Berărie germană etc. alegerea onora sau a altora exprima intenții ascunse.

Aș dori ca toți care vă veți arunca ochii asupra acestor pagini, voi, fermecători elevi, azi profesori stimați, să nu-mi purtați pică. Gîndindu-mă la voi, evocîndu-vă, după obiceiul vostru, cu prenumele, atît de baroce pentru o ureche europeană, dar a căror diversitate exprimă privilegiul, care a fost și acel al părinților voștri, de a culege liber, din toate florile unei umanități milenare, fragedul buchet care sînteți voi : Anita, Corina, Zenaida, Lavinia, Thais, Gioconda, Gilda, Oneida, Lucilla, Zenith, Cecilia, și voi Egon, Mario-Wagner, Nica-

nor, Ruy, Livio, James, Azor, Achilles, Decio, Euclides, Milton ; evoc fără ironie această perioadă de început. Dimpotrivă, ea m-a învățat ceva : precaritatea avantajelor oferite de timp. Când mă gîndesc la ceea ce era pe atunci Europa și la ceea ce este acum îmi dau seama că am învățat, văzînd cum ați străbătut în cîțiva ani o distanță intelectuală pe care am fi putut-o considera de ordinul cîtorva zeci de ani, cum dispar și cum se nasc societățile ; și că aceste mari zguduri ale istoriei care par, în cărți, să rezulte din jocul unor forțe anonime acționînd în inima întunericului, pot să aibă loc, într-un moment luminos, grație hotărîrii virile a unui mănunchi de copii înzestrați.

PARTEA A PATRA

PĂMINTUL ȘI OAMENII

12. ORAȘE ȘI SATE

La São Paulo puteai face etnografie de amator. Nu pe lângă indienii din cartierele mărginașe, cum greșit mi se promisese ; aceste cartiere erau siriene sau italiene, iar obiectivul etnografic cel mai apropiat se afla la vreo 15 km și consta dintr-un sat primitiv a cărui populație, în zdrențe, trăda prin ochii albaștri și părul blond o origine germanică de dată recentă ; în aceste regiuni, cele mai puțin tropicale ale țării, se așezaseră, în jurul anului 1820, câteva grupuri de coloniști germani. Aici se contopiseră, se pierduseră întrucîtva în mizera țărăniime locală, dar mai la sud, în statul Santa Catarina, micile orașe Joinville și Blumenau perpetuau, sub araucani, atmosfera secolului trecut : străzile mărginite cu case cu acoperișul foarte înclinat purtau nume germane ; limba vorbită era numai aceasta. Pe terasele braseriilor, bătrîni cu favoriți și mustăți fumau din pipe lungi cu cap de porțelan.

În împrejurimile orașului São Paulo se aflau și mulți japonezi, de care însă te apropiai mai greu. Societățile de imigrare îi recrutau, le asigurau transportul, cazarea temporară la sosire și-i îndrumau apoi spre fermele din interiorul țării, care aveau ceva de sat și, totodată, de tabără militară. Găseai reunite toate serviciile utilitare, școli, ateliere, dispensar, prăvălii, locuri de distracție. Imigranții petreceau acolo lungi perioade de izolare într-o oarecare măsură voită, în orice caz încurajată sistematic, plătindu-și datorii față de Companie și depunîndu-și câștigurile în casele ei de bani. La rîndul ei, aceasta își lua angajamentul ca după un anumit număr de ani să-i readucă în țara străbunilor lor, ca să poată muri acolo, iar în cazul în care malaria i-ar fi doborît mai devreme, să le repatrieze trupurile. Totul era organizat astfel încît să nu aibă nicicînd sentimentul că au părăsit Japonia. Dar nu e chiar atît de sigur că preocupările antreprenorilor erau doar de ordin financiar,

economic sau umanitar. Un examen atent al hărților scotea în evidență ascunsele preocupări strategice care ar fi putut să determine amplasarea fermelor. Dificultatea extremă de a pătrunde în birourile societăților *Kaigai-Iju-Kumiai* sau *Brazil-Takahoka-Kumiai* și, mai mult încă, în rețelele, aproape clandestine, de hoteluri, spitale, cărămidării, joagăre, cu ajutorul cărora colonia imigranților își satisfăcea singură necesitățile, în fine, în înseși centrele agricole, ascundea intenții obscure; separarea coloniștilor în locuri bine alese, pe de o parte, și pe de altă parte cercetările arheologice (conduse metodic cu prilejul muncilor agricole, pentru a sublinia anumite analogii între vestigiile indigene și cele ale neoliticului japonez) nu erau, probabil, decât verigile extreme ale unui și aceleiași lanț.

În inima orașului, anumite piețe din cartierele populare erau ținute de negri. Mai precis — fiindcă epitetul nu are sens într-o țară în care o mare diversitate a raselor, asociată cu foarte puține prejudecăți, cel puțin în trecut, a îngăduit amestecuri de tot felul — puteai distinge *mesticoșii* — amestec de albi cu negri, *cabocloșii* — amestec de albi cu indieni și *cafusoșii* — amestec de indieni cu negri. Produsele vândute păstrau un stil mai pur: *peneiras* — site pentru făina de manioc, de factură tipic indiană, alcătuite dintr-o împletitură rară de bambus despicat și prins în laturi; *abanicos*, evantaie pentru așțitarea focului, moștenite și ele din tradiția indigenă și amuzante de studiat, pentru că fiecare tip reprezintă o soluție ingenioasă de transformare, prin împletire, a structurii dezordonate și permeabile a frunzei de palmier pentru a obține o suprafață rigidă și continuă care să poată deplasa aerul atunci când e agitată cu putere. Cum există mai multe posibilități de rezolvare a problemei și mai multe tipuri de frunze de palmier, ele se pot combina dându-li-se toate formele posibile și colecționându-se apoi mostrele care, toate, ilustrează mici teoreme tehnologice.

Există două tipuri principale de frunze de palmier: cele cu foliolele dispuse simetric de o parte și de alta ale unei tije și cele dispuse în evantai. Primul tip permite două metode: aceea de a îndoi toate foliolele aflate pe aceeași parte a tijeii și de a le împleti pe toate împreună, sau aceea de a împleti separat fiecare grup, legând foliolele în unghi drept și trecând apoi extremitățile unora prin partea inferioară a celorlalte, și invers. Se obțin astfel două tipuri de evantaie: în formă de aripă și de fluture. Cel de al doilea tip oferă mai multe posibilități care sînt totdeauna, deși într-o măsură diferită, o combinație a celorlalte două, iar rezultatul — în

O figa antică găsită la Pompei (extremitatea degetului mare este spartă).

formă de linguriță, de paletă sau de rozetă — seamănă ca structură cu un mare coc turtit.

Un alt obiect deosebit de atrăgător, din piețele din São Paulo e *figa* — smochina — vechi talisman mediteranean în formă de antebraț terminat cu un pumn închis al cărui deget mare iese printre primele falange ale degetelor din mijloc. Este vorba, probabil, de o imagine simbolică a actului sexual. *Figas*-urile pe care le puteai găsi în aceste piețe erau brelocuri din abanos sau argint, sau niște obiecte mari, sculptate naiv și vopsite peștriț în culori vii. Le atârnăm în ciorchini veseli de tavanul casei mele, vilă spoită cu humă, în stilul roman al anilor 1900, așezată în partea de sus a orașului. Intrați printr-o boltă de iasomie, iar în spate avea o veche grădină la capătul căreia îl rugasem pe proprietar să-mi planteze un bananier care să mă convingă că mă aflam la tropice. După câțiva ani, simbolicul bananier devenise o mică pădure din care-mi culegeam recolta de banane.

În împrejurimile orașului São Paulo puteai în sfârșit să observi și să culegi un folclor rustic: la sărbătorile din mai, când satele erau împodobite cu frunze verzi de palmier, la luptele simbolice între *mouros* și *cristãos*, fidele unei tradiții portugheze, la procesiunea *nau catarinetai* — navă de carton cu pânzele de hîrtie, la pelerinajele în îndepărtatele parohii protectoare ale leproșilor unde, în miasmele puturoase emanate de *pinga* — alcool din trestie-de-zahăr, foarte diferit de rom și care se bea pur sau în *batida*, adică

amestecat cu zeamă de lămâie — barzi mețiși încălțați cu cizme, în costume bălțate și beți turtă, se provocau unii pe alții, în sunetul tobei, la dueluri de cîntece satirice. Mai erau interesante de localizat și credințele și superstițiile ca : vindecarea ulcioarelor prin atingerea lor cu un inel de aur, împărțirea alimentelor în două grupuri : *comida quente* și *comida fria* — hrana caldă și hrana rece ; și alte asociații neobișnuite ca : pește cu carne, mango cu o băutură alcoolică, banană cu lapte.

În interiorul țării însă, mai pasionante decît urmele tradițiilor mediteraneene erau formele particulare create de o societate în formație. Tema era aceeași ; era vorba tot despre trecut și prezent, dar spre deosebire de ancheta etnografică de tip clasic care încearcă să explice prezentul prin trecut, aici tocmai prezentul, labil, părea să refacă etape foarte vechi ale evoluției europene. Asistai, ca pe timpul Franței merovingiene, la nașterea vieții urbane și comunale, într-o regiune rurală latifundiară.

Aglomerările urbane care se nășteau nu erau ca orașele de astăzi — atât de uzate, încît e greu să mai descoperi amprenta istoriei lor proprii — contopite cum sînt într-o formă din ce în ce mai omogenă, în care apar doar distincții administrative. Pe acestea, dimpotrivă, le puteai examina precum un botanist studiază plantele, recunoscînd după numele, aspectul și structura fiecăreia, apartenența ei la cutare sau cutare mare familie a unui regn adăugat de om naturii : regnul urban.

În cursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea cercul mobil al zonei de penetrație a pinierilor se deplasase de la răsărit spre apus și de la sud spre nord. Către 1836, doar Norte, adică țara aflată între Rio și São Paulo fusese definitiv ocupată, iar mișcarea de infiltrare atingea zona centrală a statului. Douăzeci de ani mai tîrziu, colonizarea se extinsese spre nord-est, în la Mogiana și la Paulista ; în 1886 intra în Araraquara, în Alta Sorocabana și Noroeste. În acestea din urmă, încă din 1935, curba demografică coincidea cu cea a producției de cafea, în timp ce în vechile teritorii din nord prăbușirea uneia anticipa cu o jumătate de secol descreșterea celeilalte : scăderea factorului demografic începuse să se facă simțită începînd din anul 1920, deși pămînturile secătuite cad în paragină încă din 1854.

Acest ciclu de utilizare a spațiului corespundea unei evoluții istorice a cărei urmă era și ea trecătoare. Doar în marile orașe de pe coastă — Rio și São Paulo — expansiunea urbană pare să fi avut o bază suficient de solidă pentru a lua un caracter ireversibil :

São Paulo număra, în 1900, 240 000 de locuitori, în 1920, 580 000, în 1928 depășea milionul, iar astăzi și-l dublează. În interior însă speciile urbane se nașteau și dispăreau : provinciile, cînd se umpleau cînd se goleau de locuitori ; mutîndu-se dintr-un loc într-altul fără să se înmulțească, locuitorii își modificau tipul social și, examinînd în paralel orașe-fosile și orașe-embriolare, puteai face, în ceea ce privește oamenii și pe perioade extrem de scurte, studii tot atît de surprinzătoare în ceea ce privește transformările, ca și cele ale paleontologului care compară în lungul stratelor geologice faze, de milioane de secole, ale evoluției speciilor organizate.

De cum părăseai coasta nu trebuia să pierzi din vedere faptul că de un secol încoace, Brazilia mai mult s-a transformat decît s-a dezvoltat.

În epoca imperială așezările umane erau puține, dar destul de bine repartizate. Dacă orașele de pe litoral sau din vecinătate rămîneau mici, cele din interior aveau o vitalitate mai mare decît în prezent. Printr-un paradox istoric, pe care prea deseori îl trecem cu vederea, insuficiența generală a mijloacelor de comunicație ajungea să le favorizeze pe cele mai proaste dintre ele ; cînd n-aveai altă posibilitate decît pe aceea de a merge călare erai mai tentat să-ți prelungești călătoriile cu lunile în locul săptămînilor sau zilelor și să pătrunzi acolo unde se încumetau doar catîrii. Interiorul Braziliei trăia, solidar, o viață, fără îndoială, lentă dar continuă ; pe rîuri navigai la date fixe, în etape scurte care se prelungeau timp de mai multe luni ; unele drumuri, complet, date uitării în 1935, ca cele de la Cuiabá la Goiás, serveau încă acum un secol, unui trafic intens al caravelor, numărînd 50—200 de catîri.

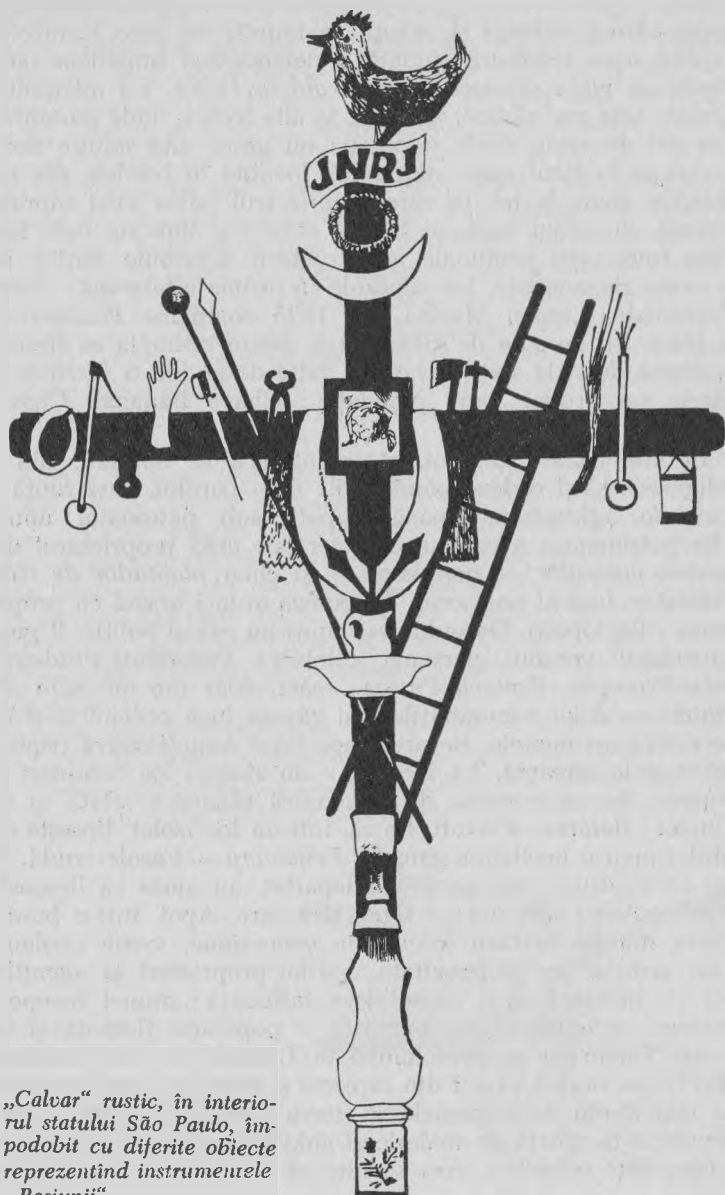
Dacă exceptăm regiunile cele mai îndepărtate, starea de abandon în care se afla Brazilia centrală la începutul secolului al XX-lea nu era o dovadă de înapoiere : era prețul plătit pentru intensificarea populației și a schimburilor din regiunile de coastă, ca urmare a condițiilor moderne de viață care se dezvoltau, în timp ce interiorul, în care progresul era prea dificil, regresa în loc să-și urmeze mai departe ritmul său lent. Așa au decăzut în toată lumea, din pricina navigației cu abur care scurta traseele, porturi de escală cîndva celebre și ne putem întreba dacă aviația, făcîndu-ne să sărîm capra peste etape întregi ale trecutului, nu va îndeplini aceeași funcție. În fond, de ce nu ne-am imagina că progresul mecanic își smulge singur prețul de răscumpărare în care ne-am pus speranța : obligîndu-l să restituie banii mărunți ai singurăității și

uitării pentru intimitatea a cărei plăcere ne-o răpește într-o atît de mare măsură.

Interiorul statului São Paulo și regiunile vecine ilustrează, la scară redusă, aceste transformări. Bineînțeles că nu mai era nici urmă din acele orașe-forturi prin întemeierea cărora se baza odinioară dreptul de proprietate asupra unei provincii și din care s-au născut atîtea din orașele braziliene de pe coastă sau de lîngă fluvii : Rio de Janeiro, Florianópolis în insula S-ta Catarina, Bahia (Salvador) și Fortaleza pe capurile respective, Manaus, Obidos, pe malul Amazoanelor, sau Villa Bella de Mato Grosso ale cărei ruini, supuse periodic năvălirii indienilor nambikwara, se păstrează lîngă Guaporê, cîndva garnizoană celebră a *capitão*-ului *do mato* — căpitan al junglei — la frontiera boliviană, chiar pe linia trasată simbolic în 1493 de Papa Alexandru al VI-lea prin Lumea Nouă, încă necunoscută, pentru a împăca poftete rivale ale coroanelor Spaniei și Portugaliei.

Spre mieznoapte și spre răsărit existau cîteva orașe miniere, astăzi părăsite, ale căror monumente în ruină — biserici în stilul baroc flamboyant al secolului al XVIII-lea — contrastau prin somptuozitate cu aspectul dezolant din jur. Fremătînd de viață cînd minele erau în exploatare, azi lincezînd, păreau să se fi încăpățînat să rețină, în fiecare adîncitură, în fiecare sinuozitate a colonadelor răsucite, a frontoanelor cu volute și a statuilor drapate, ceva din bogăția care le ruinase ; exploatarea subsolului se plătea cu prețul devastării teritoriilor rurale, mai ales a pădurilor al căror lemn alimentase topitoriile. Aidoma incendiului, după ce și-au consumat însăși substanța, orașele miniere s-au stins pe loc.

Statul São Paulo mai evocă și alte evenimente : conflictul care, încă din secolul al XVI-lea i-a opus pe plantatori iezuiților, fiecare susținînd o altă formă de populare a regiunii. În cadrul acțiunii de supunere, iezuiții voiau să-i scoată pe indieni din viața lor primitivă și să-i grupeze sub conducerea lor într-o formă de viață comunală. În unele regiuni îndepărtate ale statului, aceste prime sate braziliene pot fi recunoscute după numele lor, *aldeia* sau *missão* și, mai mult încă, după planul lor amplu și funcțional : în centru, biserica dominînd o piață dreptunghiulară din pămînt bătut, năpădită de ierburi — *largo da matriz*, înconjurată de străzi în unghi drept, mărginite de case joase care înlocuiesc colibeile băștinașe de altădată. Plantatorii, *fazendeiros*, invidiau puterea lumească a misiunilor care le frîna abuzurile în perceperea taxelor, luîndu-le totdeauna și mîna de lucru. Întreprindeau expediții de pedepsire în

„Calvar“ rustic, în interiorul statului São Paulo, împodobit cu diferite obiecte reprezentând instrumentele „Pasiunii“.

urma cărora indienii și preoții se împrăștiau care încotro. Așa se explică acea trăsătură ciudată a demografiei braziliene, și anume faptul că viața sătească, urmașa *aldeias*-urilor, s-a menținut în regiunile cele mai sărace, pe cînd, în alte locuri, unde pămîntul bogat era atît de aprig dorit, populația nu găsea altă soluție decît de a se grupa în jurul casei stăpînului, locuind în bordeie din paie sau chirpici, toate la fel, în care proprietarul putea să-și supravegheze colônii. Și astăzi încă, în lungul anumitor linii de cale ferată, în lipsa unei vieți comunale, constructorii distribuie stațiile arbitrar, la intervale regulate, botezîndu-le în ordine alfabetică : Buarquina, Felicidade, Limão, Marilia, (în 1935 compania *Paulista* ajunsese la litera P). Pe sute de kilometri se poate întîmpla ca trenul să nu oprească decît la stații „cheie“ : halte deservind o *fazenda* în jurul căreia s-a grupat toată populația : Chave Bananal, Chave Conceição, Chave Elisa...

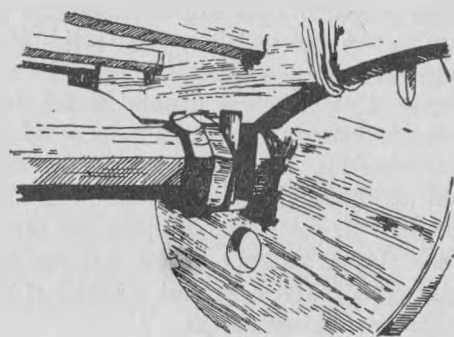
În alte cazuri, dimpotrivă, plantatorii se hotărau, din motive religioase, să-și cedeze pămînturile unei parohii. Lua ființă un *patrimônio*, aglomerare umană grupată sub patronajul unui sfînt. Alte patrimoniis aveau un caracter laic cînd proprietarul dorea să devină *povoador* — populator — și chiar *plantador de cidade* — plantator, însă al unui oraș. Își boteza atunci orașul cu propriul său nume : Paulopolis, Orlandia, sau dintr-un calcul politic, îl punea sub patronajul vreunui personaj celebru : Presidente-Prudente, Cornelio-Procopio, Eptacio-Pessoa... căci chiar într-un ciclu de viață limitat ca al lor comunitățile mai găseau încă prilejul să-și schimbe de cîteva ori numele, fiecare etapă fiind semnificativă pentru viitorul care le așteaptă. La început e un simplu loc cunoscut printr-o poreclă, fie că e vorba de vreo mică plantație aflată în mijlocul junglei : *Batatas*—Cartofi, fie că, într-un loc izolat, lipsește combustibilul pentru încălzirea gamelei *Feijão-cru* — Fasole crudă, fie pentru că în drum spre un loc îndepărtat, au ajuns să lipsească proviziile : *Arroz sem Sal* — Orez fără sare. Apoi, într-o bună zi, pe cîteva mii de hectare primite în concesiune, vreun „colonel“, — titlu acordat cu generozitate marilor proprietari și agenților politici — încearcă să-și consolideze influența ; atunci începe să recruteze, să angajeze, să oprească o populație flotantă și în felul acesta *Feijão-cru* se preschimbă în *Leopoldina* sau *Fernandopolis*. Mai tîrziu, orașul născut din capriciu și ambiție se stinge și dispăre ; nu mai rămîn decît numele și cîteva cocioabe în care se stinge o populație decimată de malarie și *ankylostomiază*. Sau orașul capătă o conștiință colectivă, vrea să uite că a fost jucăria și instrumentul

unui om : o populație proaspăt emigrată din Italia, din Germania și din diferite alte locuri simte nevoia unor rădăcini și caută în dicționare elementele unui nume indigen, de cele mai multe ori tupi, care-i conferă în ochii lor un prestigiu precolumbian : Tanabi, Votupuranga, Tupão sau Aymorê...

Tîrgurile fluviale au murit ucise de calea ferată ; din ele au mai rămas, doar ici și colo, mărturiile unui ciclu părăsit : la început, un han și cîteva hangare pe mal care îngăduiau celor care navigau cu pirogile să-și petreacă noaptea în siguranță, la adăpost de capcanele indienilor ; apoi, o dată cu mica navigație cu abur, s-au născut *portos de lenha* în care, la intervale de circa 30 km, vapoarele cu zaturi și coș înalt se aprovizionau cu lemne ; și, în sfîrșit, porturile fluviale aflate la cele două extremități ale porțiunii navigabile cu centre de transbordare în locurile devenite impracticabile din pricina vîltoirilor și cascadelor.

În 1935, două tipuri de orașe, deși vii, își mai păstrau aspectul tradițional : erau *pousos* — sate de la răscruci — și *boccas do sertão* — „gurile junglei“ de la capătul drumurilor. Camionul începuse să înlocuiască vechile mijloace de transport : caravanele de cătîri sau carele cu boi. Urmînd aceleași drumuri nesigure trebuia să parcurgă sute de kilometri în viteza întîi sau a doua, păstrînd ritmul vitelor de povară și aceleași etape în care șoferii, în salopete pline de ulei, se întîlneau cu *tropeiros* înveșmîntați în straie de piele.

Drumurile nu corespundeau așteptărilor. Diferite ca origine, unele, cîndva drumuri de caravane, erau folosite fie pentru transportul cafelei, alcoolului din trestie și zahărului, fie pentru transportul sării, legumelor uscate și făinii, sau întretăiate din loc în loc,

Car pentru boi ; detaliu de osie.

în plină junglă, de un *registro* — ca barieră din lemn înconjurată de câteva colibe în care reprezentantul unei autorități foarte dubioase, un țăran în zdrențe, cerea taxa de tranzit; altele, explicate de cele de mai sus, erau mai secrete: *estradas francanas* care evitau aceste vămi, și, în sfârșit, *estradas muladas*, drumul catîrilor și *estradas boiadas*, drumurile carelor cu boi. Pe acestea din urmă puteai să auzi, timp de două sau trei ore în șir, țipătul monoton și sfîșietor — care te făcea să-ți pierzi capul dacă nu erai obișnuit — produs de frecatul osiei carelor ce se apropiau agale. Aceste care, vechi tipuri mediteraneene importate în secolul al XVI-lea și care nu se schimbaseră din timpurile proto-istorice, erau formate dintr-un coș masiv cu pereții din împletitură de nuiele, cu oiște, așezat direct pe osia solidă cu roțile pline, fără butuc. Animalele înhămate se osteneau mai mult să învingă rezistența stridentă a osiei decît să tragă carul.

Drumurile erau, deci, rezultatul, în mare măsură întâmplător, al nivelării produse de animale, căruțe și camioane care se îndreptau, mai mult sau mai puțin, în aceeași direcție de repetate ori, dar care încercau, fiecare, în funcție de ploi, de prăbușirile de teren sau de creșterea vegetației, să-și găsească drumul cel mai potrivit: caier de șanțuri și de pante golașe izbutind uneori să se unească pe o lățime de o sută de metri, ca un bulevard în plină junglă ce-mi amintea de drumurile de oi din munții Ceveni sau, desfăcîndu-se către cele patru colțuri ale orizontului, fire ale Ariadnei dintre care nu știai niciodată pe care să-l urmezi ca nu cumva să te trezești, după vreo 30 km cîștigați în câteva ore de înaintare plină de riscuri, pierdut în mijlocul nisipurilor sau al mlaștinilor. În sezonul ploilor, drumurile transformate în canale de noroi gras, deveneau impracticabile; primul camion care izbutea să treacă după aceea, brăzda argila cu șanțuri adînci care, uscîndu-se, căpătau în trei zile consistența și soliditatea cimentului. Celelalte vehicule nu mai aveau altă soluție decît să intre cu roțile în aceste făgașe și să continue drumul astfel, bineînțeles cu condiția să aibă aceeași distanță între roți și aceeași înălțime de la pămînt ca cel dinaintea lor. Dacă distanța dintre roți era aceeași, dar șasiul era mai jos, bolta din mijlocul pistei se sălta brusc și mașina se trezea cocoțată pe un soclu compact pe care trebuia să-l sfărîmi cu cazmaua. Dacă distanța dintre roți era alta, trebuia să mergi zile întregi cu o roată în fundul șanțului și cu cealaltă sus, cu riscul de a te răsturna în orice clipă.

Îmi mai amintesc încă de o călătorie în care René Courtin și-a sacrificat Fordul său nou. El, Jean Maugué și cu mine ne propusesem să mergem atât cât ne va duce mașina. Drumul s-a terminat la 1 500 km de São Paulo, în coliba unei familii de indieni karaja, pe malurile râului Araguaya ; la înapoiere s-au rupt arcurile din față, și am rulat 100 km cu blocul-motor direct pe șasiu, apoi alți 600 km cu motorul susținut de o lamă de oțel pe care un meșteșugar dintr-un sat a consimțit să o lipească. Îmi amintesc însă, mai cu seamă, de orele de tensiune, la căderea nopții, când conduceam fără să știm în ce clipă ne va trăda brazda pe care o luasem, între alte zece brazde, drept drum — căci satele sînt rare în jurul lui São Paulo și a Goiás-ului. Deodată, din pînza de întuneric ciuruită de stele tremurătoare apărea *pouso* : becuri electrice alimentate de un motoraș a cărui vibrație o puteai auzi uneori cu cîteva ceasuri mai devreme, dar pe care o confundai cu zgomotele nocturne ale junglei. Hanul avea paturi de fier sau hamacuri și o dată cu zorile străbăteam *rua direita a cidadei viajante* — oraș de haltă, cu casele și bazarurile sale, cu piața ocupată de *regatões* și *mascates* : negustori, medici, dentiști și chiar notari ambulanti.

În zilele de tîrg era forfotă mare : sute de țărani izolați își părăseau cu acest prilej colibe, cu întreaga lor familie, pentru o călătorie de mai multe zile în care pot, o dată pe an, să-și vîndă cîte un vițel, un catîr, o piele de tapir sau de puma, cîteva saci cu porumb, cu orez sau cu cafea ; în schimbul acestor produse se întorc cu o bucată de stambă, cu sare, cu petrol lampant și cu cîteva gloanțe pentru pușcă.

În fundal se întinde platoul, acoperit de hățșuri cu arbuști rari. O eroziune recentă — despădurirea datînd de acum o jumătate de veac — l-a dezgolit ușor și parcă cu mici lovituri de topor. Diferențe de nivel de cîteva metri delimitează începutul teraselor și marchează obîrșia rîpelor. Nu departe de albia unei ape largi, dar puțin adînci — mai mult capriciul unei inundații decît un rîu cu albia fixă — două sau trei căi paralele mărginesc terenurile luxuriante din jurul *ranchos*-urilor din chirpici, cu acoperiș de țigla, a căror albeață lăptoasă a varului e intensificată de chenarul cafeniu al obloanelor și de culoarea roșiatică a solului. Încă de la primele locuințe, un fel de hale ascunse de fațadele străpunse de mari ferestre fără geamuri și aproape întotdeauna larg deschise, încep preeriile cu iarba aspră pe care vitele o pasc pînă la rădăcină. În vederea tîrgului care urma să aibă loc, organizatorii au făcut provizii de furaj : frunze uscate de trestie-de-zahăr sau frunze

tinere de palmier legate cu nuiete sau cu fire de iarbă. Vizitatorii poposesc între aceste blocuri cubice, cu căruțele lor cu roți pline țintuite de jur împrejur. În căruțe i-au adăpostit pereții din împletitură nouă de nuiete, și acoperișul din piei de bou, solid fixate cu frînghiile; aici adăpostul e completat de o streășină din frunze de palmier sau de cortul din pînză albă care prelungește partea din spate a căruței. Orezul, fasolea neagră și carnea uscată sînt gătite în aer liber; copiii în pielea goală aleargă printre picioarele boilor ce mestecă trestia ale căror tulpini flexibile le atîrnă din gură ca niște jeturi verzi de apă.

Cîteva zile mai tîrziu toată lumea a plecat; călătorii s-au topit în junglă; *pouso* doarme la soare; timp de un an viața la țară se va reduce la animația cotidiană a *villas*-urilor *do Domingo*, închise toată săptămîna; acolo, la o răscruce a drumurilor, unde se află o cîrciumă și cîteva colibe, se întîlnesc călăreții, duminica.

13. ZONA DE PIONERAT

În interiorul Braziliei scenele de acest fel se repetă la infinit, cu cît te depărtezi de coastă, înspre nord sau vest, acolo unde jungla se întinde pînă la mlaștinile Paraguay-ului sau la pădurile-galerii ale afluenților Amazoanelor. Satele se răresc, spațiile dintre ele devin din ce în ce mai vaste : cînd degajate și atunci ai *campo limpo* — savana „curată“, — cînd pline de hățisuri, *campo sujo* — savana „murdară“, sau *cerrado* și *caatinga*, alte două feluri de deșisuri.

Spre sud, în direcția statului Paraná, depărtarea treptată de tropice, creșterea în altitudine a terenurilor și originea vulcanică a subsolului sînt elemente care determină, într-o măsură mai mare sau mai mică, deosebiri de peisaj și modul de viață. Poți găsi resturi de populație băștinașă aproape de centre de civilizație și de formele cele mai moderne ale colonizării zonelor de interior. De aceea mi-am îndreptat primele excursii spre această zonă Norte-Paraná.

Nu-ți trebuiau mai mult de 24 de ore de drum pentru a ajunge dincolo de frontiera statului São Paulo, marcată de fluviul Paraná, în marea pădure de conifere, cu climă temperată și umedă, a cărei masă compactă se opusese un timp atît de îndelungat pătrunderii plantatorilor ; pînă în jurul anului 1930 rămăsese, practic, virgină ; nu o străbătuseră decît cete de indieni, care mai rătăceau încă prin ea, și cîțiva pioneri izolați, în general țărani săraci, care cultivau porumb pe mici parcele de pădure defrișate.

Cînd am ajuns în Brazilia regiunea era pe cale să se deschidă, în primul rînd sub influența unei întreprinderi britanice care obținuse de la guvern concesionarea, la început, a unui milion și jumătate de hectare în schimbul angajamentului de a construi drumuri și căi ferate. Englezii își propuneau să revîndă teritoriul,

în loturi, unor emigranți proveniți mai ales din Europa centrală și răsăriteană, păstrînd dreptul asupra căii ferate, al cărei trafic ar fi fost asigurat de producția agricolă. În 1935 experiența era în plină desfășurare; în pădure, calea ferată progresa în ritm regulat: la începutul anului 1930 cu 50 km, la sfîrșitul lui cu 125, în 1932 cu 200 și în 1935 cu 250 km. La intervale de cîte 15 km se instala, la marginea unui teren defrișat, cu o suprafață de 1 km², cîte o stație care mai apoi avea să devină oraș. Acesta se popula cu timpul, astfel că, parcurgînd traseul, treceai mai întîi prin capul de linie Londrina, cel mai vechi oraș, numărînd 3 000 de locuitori, apoi Nova Dantzic cu 90 de locuitori, Rolândia cu 60 și nou născutul Arapongas, care, în 1935 avea o singură casă și un singur locuitor, un francez care nu mai era la prima tinerețe și care se îndeletnicea cu speculații în deșert; purta jambiere militare din războiul 1914—1918 și pe cap o canotieră. Pierre Monbeig îmi spuse că, în 1950 Arapongas avea 10 000 de locuitori.

Cînd străbăteau ținutul, călare sau cu camionul, pe drumurile de curînd trasate în lungul crestelor, asemenea drumurilor romane din Galia, era imposibil să-ți dai seama dacă ținutul era populat sau nu; loturile prelungi se sprijineau de-o parte pe șosea, de cealaltă pe rîul care curgea în fundul fiecărei văi; așezarea însă începuse să se înfiripe jos, lîngă apă; *derrubada* — „defrișarea” — urca încet panta, iar șoseaua, simbol al civilizației, rămînea încă strînsă în chinga groasă a păturii forestiere care urma să mai îmbrace încă cîteva luni sau chiar cîteva ani culmile colinelor. Pe fundul văilor însă, primele recolte, întotdeauna fabuloase în această *terra roxa* — pămînt violet și virgin — ieșeau la lumină printre trunchiurile marilor copaci căzuți și printre bușteni. Ploile de iarnă aveau grijă să-i descompună într-un humus fertil, pe care, foarte curînd, aveau să-l antreneze în lungul pantelor, o dată cu cel care hrănise cîndva pădurea dispărută, pentru că acum nu mai erau rădăcini care să-l rețină. Cît timp va trebui oare — 10, 20 sau 30 ani — pînă cînd această țară a Chanaan-ului se va transforma într-un peisaj arid și devastat?

Deocamdată emigranții trăiau bucuriile aspre ale abundenței: familiile din Pomerania și Ucraina — care nu avuseseră încă timpul să-și construiască o casă și împărțeau cu vitele un adăpost din scînduri, pe marginea rîului — cîntau această glie miraculoasă pe care trebuiseră mai întîi să o supună, ca pe un cal sălbatic, pentru ca porumbul și bumbacul să dea rod în loc să se piardă într-o vegetație luxuriantă. Un cultivator german plîngea de bucu-

rie arătându-ne boschete de lămii răsăriți din cițiva sîmburi. Căci acești oameni ai Nordului erau uluiți nu numai de fertilitate, dar mai mult încă, de anumite culturi pe care nu le cunoșteau decît din basme. Cum țara se află la hotarul dintre zonele tropicală și temperată, o distanță de cițiva metri corespunde unor importante diferențe de climă : puteau face să crească, una lîngă alta, plante din țara de baștină și altele din America și, încîntați de aceste divertismente agricole, asociau grîul cu trestia-de-zahăr, inul cu cafeaua...

Tinerele orașe erau în întregime nordice ; noua imigrație se alătura celei vechi : germană, polonă, rusă, într-o măsură mai mică italiană, care abia cu 100 de ani în urmă se grupase în sudul statului, în jurul localității Curitiba. Case din scînduri sau din trunchiuri jupuite aminteau de Europa centrală și răsăriteană. Șarete lungi cu patru roți cu spițe, trase de cai, înlocuiau carele iberice cu boi. Dar ceea ce pasiona mai mult era profilul unui viitor care se contura într-un ritm accelerat și nu aceste neprevăzute rămășițe ale trecutului. Un spațiu, pînă atunci inform, căpăta zi de zi o structură urbană ; se diferenția așa cum embrionul se separă în celule și acestea, la rîndul lor, în grupuri, specializate fiecare de funcția sa. Pe vremea aceea Londrina era un oraș organizat, cu stradă principală, cu centru de afaceri, cu cartier al meșteșugarilor și cu o zonă de locuințe. Dar ce elemente de formare misterioase acționau pe terenul viran al Rolândiei și mai cu seamă al Arapongasului, gata să împingă unele tipuri de locuitori într-o direcție, pe altele, într-alta, impunînd fiecărei zone o funcție și o vocație particulară ? În aceste cadrilatere despădurite arbitrar în inima codrilor, străzile, în unghi drept, se aseamănă la început : trasee geometrice, lipsite de calități proprii. Cu toate acestea, unele sînt centrale, altele periferice ; unele paralele, altele perpendiculare pe calea ferată sau pe șosea ; astfel, primele sînt în sensul traficului, ultimele legîndu-le și întrerupîndu-le. Comerțul și afacerile le vor alege pe cele dintîi, care au format deja vad, iar pentru alte motive, locuințele particulare și anumite instituții publice le vor prefera pe cele din urmă sau le vor îndepărta de acolo. Jocul acestor opoziții între central și periferic, pe de-o parte, și paralel și perpendicular, pe de alta, determină patru moduri diferite de viață urbană care îi vor forma pe viitorii locuitori, favorizîndu-i pe unii, descurajîndu-i pe alții, generatoare de succese sau de eșecuri. Și asta nu e totul ; locuitorii sînt de două tipuri : gregarii, pentru care o zonă va fi cu atît mai atrăgătoare cu cît

inplantația urbană va fi mai înaintată și solitarii, dornici de libertate ; și iată că se naște un nou contrapunct care-l va complica pe cel dintii.

În sfârșit, trebuie să lăsăm locul lor cuvenit unor factori misterioși care operează în atâtea orașe, alungându-le spre vest și condamnând cartierele lor estice la mizerie și decadentă.¹ Este, poate, simpla expresie a acestui ritm cosmic care a dat omenirii, de la începutul ei convingerea instinctivă că sensul mișcării solare este pozitiv iar sensul invers, negativ ; că cel dintii exprimă ordinea, celălalt dezordinea. Am încetat de mult să mai adorăm soarele și să atribuim punctelor cardinale calități magice, culori și virtuți. Dar oricât de rebel ar fi devenit spiritul nostru euclidian față de concepția calitativă a spațiului, regiunile poartă, independent de voința noastră, amprenta imperceptibilă, dar de neînălțurat, a marilor fenomene astronomice sau chiar meteorologice ; pentru toți oamenii direcția est-vest este aceea a împlinirii ; pentru așezările din regiunile temperate ale emisferei boreale, nordul este sediul frigului și al nopții, iar sudul, cel al luminii și căldurii. Nimic din toate acestea nu reiese din activitatea rațională a fiecărui individ. Și totuși viața urbană prezintă un ciudat contrast. Deși e forma cea mai complexă și mai rafinată a civilizației, printr-o excepțională concentrare demografică pe un spațiu redus și prin durata ciclului ei, ea precipită în creuzetul ei atitudini incoștiente, care, luate în parte, sînt infimezimale, dar care, datorită numărului indivizilor la care se manifestă în același sens, pot avea urmări importante. Astfel, dezvoltarea orașelor de la răsărit spre apus și polarizarea, în lungul acestei axe, a luxului și mizeriei, ar fi un fenomen de neînțeles dacă n-am recunoaște orașelor privilegiul — sau servitutea — de a face să apară pe lama conștiinței, ca la microscop, prin capacitatea lor caracteristică de supradimensionare, mișunarea microbilor superstițiilor noastre ancestrale și mereu vii.

Dar e vorba oare de superstiții ? În această privință văd, mai degrabă, semnul unei înțelepciuni practicate spontan de popoarele primitive și față de care răzvrătirea modernă pare o ade-vărată nebulie. Acele popoare știuseră, în repetate rînduri, să-și cîștige armonia spiritului cu mai puțină cheltuială. De cîtă uzură,

¹ Existența mizeriei și decadenței nu poate fi explicată prin acțiunea unor „factori misterioși“ la care se fac referirile aici. Starea de mizerie a populației din aceste cartiere este cauzată de exploatarea la care este supusă. — I.V.

de cite supărări inutile nu ne-am scuti dacă am vrea să recunoaştem adevăratele condiții ale experienței umane și faptul că nu de noi depinde ieșirea integrală din cadrele și ritmurile ei? Spațiul are valorile sale proprii, după cum și sunetele și parfumurile au culori, iar sentimentele, o anumită greutate. Această căutare a corespondențelor nu este un joc de poet sau o mistificare (cum a îndrăznit cineva să scrie în legătură cu sunetul vocalelor, exemplu astăzi clasic pentru lingvistul care cunoaște baza — nu a culorii fenomenelor, — diferite de la individ la individ — cât a relațiilor dintre ele și care comportă un număr limitat de posibilități); ea ȋteră savantului terenul cel mai nou, a cărui explorare îi poate aduce încă descoperiri bogate. Dacă peștii disting, ca și estetul, parfumuri deschise și închise, iar dacă albinele clasifică intensitățile luminoase după greutate, — întunericul fiind pentru ele greu, iar lumina ușoară — opera pictorului, a poetului sau a muzicianului, miturile și simbolurile primitivului trebuie să ne apară, dacă nu ca o formă superioară a cunoașterii, cel puțin ca cea mai fundamentală, singura cu adevărat comună și față de care gândirea științifică nu reprezintă decît vîrfurile cel mai ascuțit: mai pătrunzătoare, fiindcă s-a frecat mai mult de ȋria faptelor, dar pierzînd astfel din substanță; eficacitatea ei constă în puterea de a pătrunde suficient de adînc pentru ca masa instrumentului să urmeze în întregime vîrfurile.

Sociologul își poate aduce contribuția la elaborarea unui umanism global și concret, marile manifestări ale vieții sociale avînd ca punct comun cu opera de artă faptul că se nasc la nivelul vieții înconștiente, în primul caz pentru că sînt colective, iar în al doilea în ciuda faptului că sînt individuale; această diferență rămîne însă un factor secundar și este doar aparentă, pentru că unele sînt produse *de cîtire* public, iar celelalte *pentru* public și că acest public este, pentru amîndouă, un numitor comun și le determină condițiile de formare.

Așa că nu vom compara doar metaforic — așa cum s-a făcut atît de des — un oraș cu o simfonie sau cu un poem, pentru că, de fapt, au aceeași natură. Ceva mai prețios poate, orașul se situează la granița dintre natură și artificiu. Congregația de animale care își închid în limitele ei propria lor istorie biologică, modelînd-o în același timp cu toate intențiile lor de ființe înzestrate cu gîndire, orașul, ca geneză și formă, rezultă, în același timp, dintr-o creație biologică, dintr-o evoluție organică și creație estetică. El este, în același timp, obiect al naturii și subiect al

culturii, individ și grup, trăit și visat, adică lucrul omenesc prin excelență.

În aceste orașe de sinteză ale Braziliei meridionale, voința ascunsă și încăpăținată dovedită de așezarea orașelor, de caracterul specializat al arterelor, de stilul în formare al cartierelor, părea cu atât mai semnificativă cu cât se opunea — ducându-l, însă, mai departe — capriciului din care se născuse. Londrina, Nova-Dantzig, Rolândia și Arapongas, create prin hotărîrea unei echipe de ingineri și de financieri, intrau încet în diversitatea concretă a unei ordini adevărate, așa cum se întîmplase mai înainte cu un secol cu Curitiba, oum se întîmplă, poate, astăzi cu Goiânia.

Curitiba, capitala statului Paraná, a apărut pe hartă în ziua în care guvernul a hotărît să clădească un oraș. Terenul, cumpărat de la un proprietar, a fost cedat în loturi suficient de ieftine pentru a se putea crea un aflux de populație. Același sistem s-a aplicat, mai târziu, pentru a înzestra statul Minas ou capitala sa Belo-Horizonte. Cu Goiânia s-a riscat mai mult, pentru că scopul a fost mai întii de a da Braziliei, *ex nihilo*, o capitală federală.

La aproximativ o treime din distanța care separă, în linie dreaptă, coasta meridională de cursul Amazoanelor, se întind vaste platouri uitate de om cu două secole în urmă. Pe timpul caravelor și al navigației fluviale le puteai traversa în câteva săptămîni pentru a urca de la mine spre nord; ajungeai, astfel, pe țărmurile râului Araguaia, pe care îl coborai cu barca pînă la Belém. Ultim martor al trecutei vieți provinciale, micuța capitală a statului Goiás, care i-a dat numele, dormita la 1 000 km de litoralul de care, practic, era izolată. Într-un loc copleșit de vegetație, dominat de silueta capricioasă a piscurilor cu panaș de palmieri, străzi cu case scunde coborau povîrnit pantele printre grădini și printre pietele în care caii pășteau în fața bisericilor cu ferestre ornamentale, pe jumătate hambare, pe jumătate clopotnițe. Coloanele, stucurile, frontoanele, mereu împrospătate cu o spoyală spumoasă ca albușul de ou bătut, colorat în crem, ocră, albastru sau roz, aminteau barocul pastoralilor iberice. Un rîu curgea printre cheiuri pline cu mușchi, uneori prăbușite sub greutatea lianelor, a bananierilor și palmierilor care invadaseră locuințele părăsite; dar această vegetație somptuoasă nu le punea pecetea decrepitudinii cît sporea tăcuta demnitate a fațadelor deteriorate.

Nu știu dacă trebuie să regreti absurdul sau să te bucuri de el; administrația se hotărîse să uite Goiás-ul, cîmpia lui, pantele sale și grația lui demodată. Totul era la scară prea mică, prea vechi.

Pentru punerea în aplicare a gigantului proiect visat se cerea un loc virgin. Fu găsit la circa 100 km spre est, în forma unui podiș acoperit doar de o iarbă aspră și de mărăciniș, lovit parcă de un flagel distrugător al oricărei forme și inamic al oricărei vegetații. Nici o cale ferată, nici un drum care să ducă acolo, doar cărările accesibile căruțelor. S-a trasat pe hartă un patrat simbolic de 100 km² corespunzător locului găsit, ce avea să fie sediul distric-tului federal în centrul căruia urma să se înalțe viitoarea capitală. Nici un accident natural nu împiedica arhitectii să lucreze pe teren ca pe planșete. Planul orașului fu desenat pe sol delimitându-i-se perimetrul și, în interior, diferitele zone : aceea a locuințelor, cea administrativă, comercială, industrială și cea consacrată distrac-țiilor. Acestea din urmă sînt întotdeauna importante într-un oraș pioner ; nu fusese o vreme, în jurul anului 1925, cînd în orașul Marilia, născut dintr-un proiect similar, din 600 de case clădite aproape 100 erau bordeluri, cele mai multe pentru acele *Fran-cesinhas* care, în secolul al XIX-lea, erau, împreună cu călugări-țele, cele două aripi de înaintare a influenței noastre în străinătate ? Quai d'Orsay-ul o știa foarte bine de îndată ce consacra în 1939 o parte substanțială din fondurile sale secrete difuzării unor reviste așa-zise ușoare. Unii dintre foștii mei colegi nu mă vor contrazice dacă reamintesc că fundarea Universității din Rio Grande do Sul, statul cel mai sudic al Braziliei și predominanța acordată acolo profesorilor francezi se datorează gustului pentru literatura și libertatea noastră pe care un viitor dictator le căpă-tase, în tinerețea lui, la Paris, de la o femeie de moravuri ușoare.

De la o zi la alta jurnalele s-au umplut cu reclame pe o pagină întregă : se anunța întemeierea orașului Goiânia ; în legătură cu planul detaliat, ca al unui oraș centenar, se enumerau avantajele promise locuitorilor : serviciul rutier, calea ferată, alimentarea cu apă, canalizare și cinematografe. Dacă nu mă înșel, la început, a fost chiar o perioadă, în 1935—1936, în care pămîntul se oferea gratuit celor care consimțeau să suporte cheltuielile pentru actele respective, notarii și speculanții fiind primii locuitori.

Am fost în Goiânia în 1937. O cîmpie fără sfîrșit, care avea ceva de maidan și totodată de cîmp de bătălie ; împînzită de stîlpii rețelei electrice și de țărșii de hotar, oferea privirii vreo sută de case noi răspîndite în cele patru puncte cardinale. Cea mai impor-tantă era hotelul, paralelipiped de ciment, care în mijlocul acestei întinderi plane părea o aerograră sau un mic fort. S-ar fi putut numi „Bastion al civilizației“ într-un sens direct, nu figurat, care

aici era deosebit de ironic. Căci nimic nu putea fi mai barbar, mai inuman decât această posesie a deșertului. Această construcție, lipsită de grație, era contrarul Goiás-ului; nici o istorie, nici o durată, nici un obicei nu-i umpluse golul, nu-i îndulcise asprimea; te simțeai ca într-o gară sau ca într-un spital, mereu în trecere, niciodată căpătuit. Doar teama de vreun cataclism putea justifica această cazemată. Într-adevăr, a și avut loc unul a cărui amenințare era întreținută de liniștea și nemișcarea din jur. Cadmus, civilizatorul, semănase dinții dragonului. Pe un pământ sfîrtecat și pîrjolit de suflul monstrului se aștepta să răsară oamenii.

14. COVORUL ZBURĂTOR

Astăzi, amintirea marelui hotel din Goiânia se suprapune altora care demonstrează, la cei doi poli, al luxului și al mizeriei, absurditatea raporturilor pe care omul acceptă să le aibă cu lumea sau, mai precis, cele pe care e constrins, din ce în ce mai mult, să le aibă. Am regăsit hotelul din Goiânia, dar mărit la o scară disproporționată, într-un alt oraș tot atât de arbitrar, dacă ținem seama de faptul că dislocarea sistematică a populației și calculele politice făcuseră în trei ani ca orașul Karachi să treacă de la 300 000 la 1 200 000 de locuitori în 1950 ; și asta, de asemenea, în plin deșert, la extremitatea răsăriteană a cîmpiei aride care se întinde din Egipt pînă-n India și care despoaie o imensă suprafață a globului de epiderma sa de viață.

La început un sat de pescari, apoi, o dată cu colonizarea britanică, mic port și oraș comercial, Karachi s-a văzut ridicat, în 1947, la rangul de capitală. Pe lungile bulevarde ale vechiului cantonament militar, mărginite cu cazărmile colective sau individuale — acestea din urmă, locuințe particulare ale funcționarilor sau ofițerilor — fiecare izolată în țarcul său de vegetație prăfuită, hoarde de refugiați dormeau sub cerul liber ducînd o existență mizeră pe trotuarul însîngerat de scuipaturile amestecate cu betel, în timp ce milionarii parsi clădeau palate babilonene pentru oamenii de afaceri occidentali. Luni de zile, din zori și pînă-n noapte, defila o procesiune de bărbați și de femei în zdrențe (într-o țară de religie musulmană separarea femeilor e mai puțin un obicei legat de religie cît o dovadă a prestigiului burghez, iar cei mai săraci n-au nici măcar dreptul de a avea un sex) fiecare cu un coș plin de beton proaspăt pe care-l varsă în cofraj și pe care se întorcea să-l umple lingă malaxoare, refăcînd, fără nici o pauză, un nou circuit. Fiecare aripă, abia terminată, era pusă la dispoziția clientelei, prețul pe zi al unei camere cu pensiune

fiind mai mare decît leafa lunară a unei muncitoare ; în felul acesta prețul de cost al unui hotel de lux se amortiza în nouă luni. Trebuia deci să se lucreze repede și contramaîștrilor nu le păsa dacă blocurile de beton erau sau nu bine racordate. Nu se schimbase, fără îndoială, nimic de pe timpul în care satrapii îi sileau pe sclavi să răstoarne noroiul și să stivuiască cărămizile pentru a înălța palatele șchioape, împodobite cu frize, pentru care ar fi putut lua ca model această procesiune a salahoarelor cu coșurile în spinare care de sus, de pe schelărie, se profilau acum pe cer.

Separată de viața băștinașilor (ea însăși, în acest deșert, creație artificială a colonizării) prin cîțiva kilometri de nestrăbătut din pricina umezelii insuportabile a unui muson mereu revărsat, și, mai mult încă, de teama dizenteriei — *Karachi tummy*, cum îi spun englezii — clientela, compusă din negustori, industriași și diplomați lîncezea în căldură și plictis în aceste căzi de ciment gol care le serveau drept cameră de locuit și al căror plan părea să fi fost determinat nu atît de dorința de a realiza economii, cît de a putea dezinfecța cît mai repede locul, după fiecare specimen uman care s-ar fi oprit acolo timp de cîteva săptămîni sau luni. Amintirea mea străbate îndată 3 000 km suprapunînd acestei imagini, alta, din templul zeiței Kali, cel mai vechi și mai venerat sanctuar din Calcutta. Acolo, lîngă o baltă stătută și în acea atmosferă de curte a miracolelor și de crîncenă exploatare comercială, în care se desfășoară viața religioasă a poporului indian, în preajma bazarelor încărcate cu cromolitografii pioase și divinități din ghips vopsit, se înalță modernul caravanserai construit de antreprenorii cultului pentru cazarea pelerinilor : un *rest-house*¹, lungă hală de ciment împărțită în două corpuri, unul pentru bărbați, altul pentru femei, în lungul căroră două antablamente, tot din ciment gol, servesc drept paturi ; îmi sînt înfățișate spre a le admira rigolele de scurgere și robinetele : după ce încărcătura umană s-a trezit și a fost trimisă să se roage pentru vindecarea șancrelor și ulcerelor, a supurațiilor și rănilor, totul e spălat cu furtunul iar priciurile sînt gata să primească un nou transport. Niciînd — poate cu excepția lagărelor de concentrare — nu s-a confundat în așa măsură omul cu vita de abator.

Și nu era decît un loc de trecere. Dar ceva mai departe, la Narayananj, cei ce prelucrau iuta munceau în imensa pînză de păianjen a firelor albicioase agățate de pereți și plutind în aer ; ieșind de acolo muncitorii se duc să se închidă în *coolie lines*, niște chichi-

¹ Casă de odihnă (în engleză). — I.V.

nețe din cărămidă pentru șase pînă la opt persoane, fără lumină și pardoseală, înșirate pe străduțe traversate de canale de scurgere în aer liber, care sînt udate cu apă de trei ori pe zi pentru a evacua murdăriile. Progresul social tinde să înlocuiască această formulă cu o alta, aceea a unor *worker's quarters*¹, adevărate închisori în care doi sau trei muncitori împart o celulă de 3 m pe 4. Ziduri de jur împrejur, polițiști înarmați păzind ușile, bucătăria și sala de mese comune : jgheaburi de ciment gol, ușor de spălat, în care fiecare-și aprinde focul și mănîncă apoi, pe jos, în întuneric.

Pe cînd funcționam în primul meu post de profesor în regiunea Landelor, mi s-au arătat, într-o zi, curțile pentru păsări, amenajate anume pentru îndopatul găștelor : fiecare găscă, închisă într-o cușcă strîmtă, era redusă la funcția de tub digestiv. Aici era același lucru cu diferența că locul găștelor fusese luat de bărbați și femei și că intenția nu era aceea de a-i îngrășa, ci mai curînd de a-i face să slăbească. În ambele cazuri însă crescătorul recunoștea pensionarilor săi dreptul la o singură activitate, în cazul găștelor, dorită, aici, inevitabilă : aceste alveole întunecate și lipsite de aer nu erau proprii nici odihnei, nici recreerii, nici amorului. Simple anexe ale canalelelor comunale, ele rezultau dintr-o concepție care reducea viața omului exclusiv la exercițiul funcțiilor excretoare.

Sărman Orient ! În misterioasa Dacca am vizitat case burgheze : unele, luxoase, care semănau cu magazinele anticarilor newyorkezi din *Third Avenue* ; altele, înstărite, cu mesețe din lemn de palmier, cu milieuri cu franjuri și porțelanuri, ca pavilionul de vară al unui pensionar din Bois-Colombes. Unele, vechi, semănînd cu cocioabele noastre cele mai sărace, au în fundul unei curticele pline cu noroi, un loc de bucătărie, o vatră din pămînt bătut ; și apartamente de cîte trei camere, pentru tinere perechi înstărite, în imobile aidoma celor pe care serviciile de reconstrucție le clădesc economic la Châtillon sur Seine sau la Givors, numai că la Dacca încăperile erau din ciment gol, ca și sala de baie, cu un singur robinet, iar mobilierul, de proporții mai reduse decît cel al unei camere de copil. Cinchit pe pardoseala de beton, luminat de un bec slab, atîrnat de plafon — oh, tu, „O mie și una de noapți !“ — am mîncat acolo, cu degetele, o cină cu suculențe ancestrale : mai întîi *khichuri*, orez cu mici boabe de linte, denumite în engleză *pulse*, pe care le găsești în piețe în saci plini cu boabe multicolore. Apoi *nimkorma* — tocană de pasăre ; *chingri cari* iahnie uleioasă și par-

¹ Locuințe muncitorești (în engleză). — I.V.

fumată de creveți uriași, și cea cu ouă tari, *dimer tak*, cu sos de castraveți — *shosha* ; în fine, desertul — *firni* — orez cu lapte.

Eram oaspetele unui tânăr profesor. În afară de noi mai era cumnatul său, care ne servea, o bună și un sugar ; în sfârșit, soția gazdei, care se emancipase de *pardah*. Tăcută, ca o căprioară speriată, pe care soțul ei, pentru a-i dovedi proaspăta libertate, o copleșea cu sarcasme a căror grosolanie mă făcea să sufăr tot atât de mult ca și pe dînsa, obligînd-o, pentru că eram etnograf, să-și scoată lenjeria de corp dintr-un dulap de fată de pension pentru ca eu să-l inventariez. Nu mai lipsea mult și ar fi dezbrăcat-o, atât era de dornic să plătească tribut unui Occident pe care nu-l cunoștea.

În valea Indus-ului am rătăcit printre austerile vestigii — după secole, nisipuri, inundații, praf de pușcă și invaziile arienilor — ale celei mai vechi culturi a Orientului : Mohenjo-Daro, Harappa, cu cuie din cărămizi și hîrburi. Ce spectacol dezolant, înfățișează aceste așezări ! Străzi trasate cu sfoară, întretăindu-se în unghi drept ; cartiere muncitorești cu locuințe identice ; ateliere pentru măcinatul făinii, pentru topirea și cizelarea metalelor, pentru fabricarea cănilor de argilă ale căror cioburi sînt împrăștiate peste tot ; podurile din clădirile municipale ocupînd (am spune, deplasîndu-se în timp și spațiu) mai multe „blocuri“ ; băi publice, canalizare ; cartiere de locuințe lipsite de confort și farmec. Nici un monument, nici o sculptură ; doar la 10 sau 20 m adîncime, bibelouri delicate și bijuterii prețioase, dovezile unei arte fără mistere și fără o credință adîncă, creată doar pentru satisfacerea nevoii de paradă și a senzualității celor bogați. Ansamblul acesta amintește vizitatorilor prestigiile și tarele unui mare oraș modern ; prefigurează formele mai avansate ale civilizației occidentale care, chiar și în cazul Europei — iau ca model Statele Unite ale Americii.

Ne place să credem că după patru sau cinci mii de ani s-a încheiat un ciclu istoric ; că civilizația urbană, industrială, burgheză inaugurată de orașele de pe Indus nu era atât de diferită ca spirit de aceea care avea să înflorească, după o lungă involuție în crisalida europeană, de cealaltă parte a Atlanticului. În tinerețe, cea mai Veche Lume schița deja profilul celei Noi.

Nu am deci nici o încredere în contrastele superficiale și în pitorescul vizibil ; se țin prea puțin de cuvînt. Ceea ce numim noi exotism este expresia unei anumite inegalități de ritm, caracteristică pentru o perioadă de cîteva secole și care marchează provizoriu un destin care ar fi putut tot atât de bine să nu fie deosebit, așa cum fusese pentru Alexandru și pentru regii greci de pe malurile Jumnei,

pentru imperiile scit și part, pentru expedițiile navale romane spre coastele Vietnamului și pentru curțile cosmopolite ale împăraților moguli. Cînd, după ce a traversat Mediterana, avionul ajunge deasupra Egiptului prima surpriză pentru ochi este simfonia gravă compusă din verdele-brun al plantațiilor de palmieri, verdele apei — al cărei nume, Nilul, pare în sfîrșit justificat — nisipurile bej și nămolul violet; și, mai mult încă decît peisajul, de planul satelor: scăpînd din perimetrul lor apar într-o dezordine complicată de case și ulicioare, mărturie a Orientului. Nu e oare opusul Lumii Noi, atît a celei spaniole cît și a celei anglo-saxone care, în secolul al XVI-lea ca și în secolul al XX-lea își afirmă preferința pentru planurile geometrice ?

După Egipt zborul deasupra Arabiei oferă o serie de variații pe aceeași temă : deșertul. Mai întîi, stînci care se înalță peste opalul nisipurilor ca ruinele unor castele din cărămizi roșii ; în altă parte, motivele complicate — parcă ale unor arbori orizontali sau, mai degrabă, ale unor alge sau cristale — desenate de scurgerea paradoxală a uedurilor care, în loc să-și unească apele, le împrăștie în ramificații fine. Mai departe, pămîntul pare călcat de un animal monstruos, înverșunat parcă să-i stoarcă seva cu lovituri furioase de copită.

Ce culori catifelate au nisipurile ! Ca piersica, sîdefii, trandafirii. La Aqubah apa, deși binefăcătoare, e de un albastru crud, iar inevitabilele masive stîncioase se topesc în tonuri de culori schimbătoare.

Spre sfîrșitul după-amiezii nisipurile dispar treptat în ceață, ea însăși nisip al cerului luînd partea pămîntului împotriva limpezimii verzi-albastre a boltei. Deșertul își pierde nuanțele și accidentele. Se confundă cu seara, imensă masă trandafirie, uniformă, cu foarte puțin mai densă decît cerul. Deșertul a devenit deșert față de sine însuși, absolut. Încetul cu încetul se pierde în ceață. N-a mai rămas nimic. Doar noaptea.

După esca de la Karachi întîmpinăm zorile deasupra deșertului Thar, lunar, de neînțeles ; ici, colo, apar mici cîmpuri izolate încă de lungi întinderi de nisip. O dată cu ziua ogoarele se unesc într-o suprafață continuă, în tonuri de roz și de verde ca cele, delicate, ofilite, ale unei foarte vechi tapiserii, uzate de o prea îndelungată întrebuintare și țesută la infinit. E India.

Parcelele sînt neregulate, însă nicidecum dezordonate ca formă și culoare. Oricum le-ai grupa formează un ansamblu echilibrat ca și cum poziția lor ar fi fost bine gîndită înainte de a ocupa locul

de acum : ceva în genul reveriei geografice a unui Klee. Totul este unic, de o prețiozitate extremă și arbitrară, deși revine aceeași temă triplă în care intră satul, rețeaua cîmpurilor și arbuștii din jurul cîte unei bălți.

Escala la Delhi oferă, în zbor razant, o scurtă imagine a unei Indii romantice : temple în ruină într-o vegetație de un verde aprins. Apoi începe inundațiile. Apa pare atît de imobilă, de densă, de nămoasă încît dă impresia de ulei plutind în dire pe suprafața unei ape care ar fi pămîntul însuși. Zburăm peste Bihar cu pădurile și colinele sale stîncioase ; apoi începe delta. Pămîntul e cultivat pînă la ultimul centimetru. Fiecare ogor pare o bijuterie de aur verde sclipind palid și mustind de apa care-l acoperă, prins în cercul perfect și sumbru al haturilor sale. Nu vezi unghi ascuțit ; toate chenarele sînt rotunjite și se potrivesc unele într-altele ca celulele unui țesut viu. În apropierea Calcuttei așezările se înmulțesc : cocioabe înghesuite ca ouăle de furnică în alveole de verdeață a cărei culoare intensă e scoasă și mai mult în evidență de țiglele de un roșu întunecat ale unor acoperișuri. Aterizînd, descoperi că plouă cu găleata.

După Calcutta se traversează delta fluviului Brahmaputra : fluviu monstru, masă atît de contorsionată încît pare un animal. De jur împrejur cîmpia dispare sub apa care se întinde cît vezi cu ochiul ; rămîn deasupra doar cîmpurile de iută. Din avion ele par niște pătrate de mușchi al cărui verde pare să fi ajuns, prin prospecție, la o intensitate maximă. Satele, împrejmuite de copaci, ies din apă ca niște buchete. Zărești ambarcațiile care mișună în jurul lor.

Între acest nisip fără oameni și acești oameni fără pămînt, fața Indiei, leagăn al omenirii, pare echivocă ! Părerea pe care mi-o pot face despre ea în timpul celor opt ore ale traversării de la Karachi la Calcutta, o separă definitiv de Lumea Nouă. Nu e nici carelajul riguros al *Middle-West*-ului sau al Canadei, compus din unități identice, avînd fiecare, pe una din laturi, mereu în același loc, șiragul precis al fermei ; nici, mai cu seamă, catifeaua sumbră a pădurii tropicale, din care pionerii abia încep să muște cu îndrăzneală bucată cu bucată. La început, spectacolul acestor pămînturi împărțite în parcele infime și cultivate pînă la ultimul pogon i se pare familiar europeanului. Dar tonurile care se topesc unele într-altele, conturul neregulat al ogoarelor și orezăriilor, reluat neconținut cu alte variante, marginile nedefinite și cîrpite parcă, aparțin uneia și aceleiași tapiserii, dar unei tapiserii pe care — comparînd-o cu formele și cu-

lorile mai precis delimitate ale ogoarelor europene — și se pare că o privești pe dos.

Simplă imagine, dar care traduce destul de bine poziția Europei și a Asiei față de civilizația lor comună (și a acesteia față de mlădița sa americană). Cel puțin din punctul de vedere al unor aspecte concrete una pare reversul celeilalte, una a fost întotdeauna câștigătoare, cealaltă a pierdut mereu ; ca și cum, în cadrul unei afaceri comune una și-a atras toate profiturile, cealaltă recoltând doar mizeria. În primul caz (dar pentru cât timp ?) o creștere demografică regulată a îngăduit progresul agricol și industrial, resursele înmulțindu-se mai repede decât consumatorii. În celălalt, aceeași revoluție a fost urmată, începînd din secolul al XVIII-lea, de o scădere constantă a cotei-părți individuale în raport cu o masă de bunuri rămasă mai mult sau mai puțin staționară. Europa, India, America de Nord și de Sud nu epuizează ele oare toate combinațiile posibile între cadrul geografic și factorul demografic ? Americii din regiunea Amazoanelor, tropice sărace și nepopulate (o lipsă compensînd-o parțial pe cealaltă) i se opune Asia de sud, regiune de asemenea tropicală și săracă, dar suprapopulată (condiții care se agravează reciproc) după cum în zona temperată a Americii de Nord, cu vaste resurse naturale și cu o populație relativ redusă se află într-o situație opusă Europei, ale cărei resurse naturale sînt relativ restrînse, dar care are un indice demografic mare. Oricum am interpreta aceste date, Asia de sud rămîne mereu un continent sacrificat.

15. MULȚIMI

Ne-am deprins să asociem valorile noastre cele mai înalte pe plan material și spiritual cu viața urbană, indiferent dacă este vorba de orașele mumificate ale Lumii Vechi sau de cele embrionare ale Lumii Noi. Marile orașe ale Indiei formează o zonă ; dar ceea ce nouă ni se pare a fi o țară rușinoasă, o lepră, constituie aici însuși faptul urban, redus la ultima lui expresie : un conglomerat de indivizi a căror rațiune este de a se aglomera cu milioanele, indiferent de condițiile obiective. Murdărie, dezordine, promiscuitate, strâmtoare ; ruine, barăci, noroi, gunoaie ; umori, balegă, urină, puroi, secreții, excreții : toate acele lucruri împotriva cărora viața urbană pare să ne ofere o protecție organizată, împotriva cărora ne asigurăm plătind un preț atît de mare, tot ceea ce urîm, toate acele infraproducte ale vieții în comun aici nu-i sînt niciodată o limită. Dimpotrivă, par să constituie mai de grabă mediul natural necesar prosperității orașului. Aici, fiecărui individ, străduță, drumeag sau ulicioară, îi sînt un fel de cămin în care șade sau doarme, în care-și adună hrana printre gunoaiile năclăite.

Ori de cîte ori ies din hotelul meu din Calcutta, asediat de vaci și cu ferestrele hulubare de hoitari, devin centrul unui balet care mi s-ar părea comic, dacă nu mi-ar trezi o milă atît de profundă. În acest balet poți distinge mai multe „intrări“, fiecare al cîte unui mare rol :

lustragiul care se aruncă la picioarele mele ;

băiețelul care se repede îngîmînd nazal : *one anna, papa, one anna !*

infirmul care umblă aproape gol pentru a-și etala toate cioturile ;
proxenetul : *British girls, very nice* ¹...

¹ „Englezoaice, foarte drăguțe...” (în engleză). — N.T.

vinzătorul de clarinete ;

hamalul din New-Market care te imploră să cumperi tot, nu pentru că ar fi direct interesat, dar pentru că annașii pe care-i va cîștiga urmărindu-mă îi vor permite să-și cumpere de mîncare. Înșiră tot catalogul cu aviditate, ca și cum toate aceste bunuri ar fi pentru el : *Suit-cases ? Shirts ? Hose ?*¹...

În sfîrșit. toată trupa mărunță : comisionarii care-ți procură rițe, gharii, taxiuri. Sînt o mulțime, pe o distanță de 3 m, în lungul trotuarului. Cine știe ? Poate că sînt un personaj atît de important încît nici nu-i voi băga în seamă... Fără să mai vorbim de cohorta de negustori, proprietari de dughene, vînzători ambulănți cărora trecerea ta pe stradă le anunță paradisul : poate le cumperi ceva.

Cel care, în fața acestui spectacol, ar fi tentat să rîdă sau să se supere, să se ferească, ca de un sacrilegiu. N-ar avea nici un sens să critici, ar fi nesăbuit să-ți bați joc de aceste gesturi groțești, de această stăruință plină de grimase, în loc să le interpretezi drept niște simptome clinice ale unei agonii. O singură obsesie, foamea, inspiră toate aceste acțiuni desperate ; aceeași foame care alungă mulțimile de la sate mărind în cîțiva ani numărul locuitorilor Calcuttei de la două la cinci milioane ; aceeași care îngrămădește fugarii în fundurile de gară în care-i zărești noaptea dormind pe pereane, înfășurați în stamba albă care azi le e veșmînt, iar mîine giulgiu ; aceeași care imprimă acea intensitate tragică privirii cerșetorului, cînd se încrucișează cu a voastră prin grilajul metalic al compartimentului de clasa I, fixat acolo — ca și soldatul înarmat de pe treptele vagonului — pentru a vă apăra împotriva revendicării mute a unui singur individ, care s-ar putea transforma însă într-o răscoală violentă atunci cînd mila călătorului imprudent ar trezi în acești condamnați speranța unei pomeni.

Europeanul care trăiește în America tropicală își pune probleme. Observă raporturile naturale dintre om și mediul geografic și înseși modalitățile vieții omenești îi sînt un neîncetat prilej de meditație. Dar raporturile de la om la om nu iau o formă nouă, sînt de același ordin ca cele cu care a fost obișnuit. În Asia meridională însă i se pare că se află dincoace sau dincolo de ceea ce omul e dator să pretindă lumii întregi și sie însuși.

Viața de fiecare zi pare o repudiere permanentă a noțiunii de relații umane.

¹ „Valize ? Cămăși ? Ciorapi ?...” (în engleză). — N.T.

Distanța între excesul de lux și excesul de mizerie sparge dimensiunea umanului. Rămîne o societate în care supraviețuiesc cei care nu au nimic și care speră totul (ce vis tipic oriental sînt geniile celor *O mie și una de nopți!*) și unde cei care cer totul nu oferă nimic.

În astfel de condiții nu este surprinzător ca niște relații umane, incomparabile cu cele pe care ne place să credem că ar defini civilizația occidentală, să ne apară prea adesea cînd iluzorii, cînd inumane, cînd subumane, ca cele pe care le observăm la nivelul activității infantile. Din anumite puncte de vedere cel puțin acest popor tragic ne pare infantil : mai întii prin drăgălășenia privirii și surisului lor. Apoi prin indiferența în ceea ce privește ținuta și locul în care se află, lucru izbitor la toți acești oameni care se așază sau se culcă în orice poziție ; prin gustul pentru zorzoane și cîrpe ; prin comportarea naivă și complezentă a oamenilor care se plimbă ținîndu-se de mîină, care urinează în public și sug chilamul cu fumul său dulceag ; prin prestigiul magic de care se bucură atestările și certificatele și prin acea credință comună că totul e posibil, credință care se traduce prin pretenții exagerate, repede satisfăcute cu un sfert sau o zecime. „De ce au a se plînge ?“ îi întrebă într-o zi, prin interpret, guvernatorul Bengalului Oriental pe băștinașii colinelor Chittagong, roși de boli, de mizerie, subalimentați și persecutați de musulmani. După o lungă chibzuință răspunseră : „De frig...“.

Orice european aflat în India se vede, vrînd nevrînd, înconjurat de un număr respectabil de oameni de serviciu, buni la toate, care aici se numesc *bearers*.

Am locuit cîteva zile la *Circuit House* din Chittagong, palat de lemn în stil de vilă elvețiană în care ocupam o cameră de 9 m pe 5 m și înaltă de 6 m. Aveam nu mai puțin de 12 comutatoare : plafoniere, aplice, lumină indirectă, sală de baie, *dressing-room*¹, oglindă, ventilatoare etc. Dar această țară nu este aceea a focurilor bengale ? Probabil că printr-un exces de electricitate vreun maharajah își rezervase plăcerea unui foc de artificii intim și cotidian.

Într-o zi, în orașul de jos, mi-am oprit mașina, pusă la dispoziție de șeful districtului, în fața unei prăvălii prezentabile în care am vrut să intru : *Royal Hair Dresser, High class cutting*² etc.

¹ Camera de toaletă (în l. engleză). — *N.T.*

² Frizeria Regală. Tuns de mare clasă (în l. engleză). — *N.T.*

Șoferul mă privi îngrozit : *How can you sit there!*¹ Într-adevăr, ce ar fi devenit prestigiul de care se bucura față de ai săi dacă *Master*-ul său se înjosea, înjosindu-l și pe el, pentru că s-ar fi așezat alături de cei din rasa lui... Descurajat îl las să organizeze el ceremonia tunsului unei făpturi superioare. Rezultat : o oră de așteptare în mașină pînă cînd frizerul a isprăvit cu clienții pe care-i avea și și-a strîns materialul ; ne întoarcem împreună în *Chevrolet*-ul nostru la *Circuit House*. Abia ajunși în camera mea cu 12 comutatoare *bearer*-ul dă drumul apei în baie pentru ca imediat după tuns să-mi spăl urmele murdare ale acestor mîini de sclav care mi-au atins părul.

Astfel de atitudini sînt profund înrădăcinate într-o țară a cărei cultură tradițională sugerează fiecăruia să devină rege în raport cu un altul, să devină rege în măsura în care ar putea să-și descopere sau să-și creeze un inferior. *Bearer*-ul va trata pe salahorul din *scheduled castes* — adică din castele cele mai joase, „înscrise“, despre care administrația engleză afirmă că ar avea dreptul la protecția sa, deoarece tradiția le refuza aproape orice calitate umană — așa cum el însuși și-ar fi dorit să-l trateze eu.

Într-o noapte, la Calcutta, ieșeam de la *Star Theater*, unde asistasem la reprezentarea unei piese bengaleze, inspirată de o temă mitologică, *Urboshi*. Puțin pierdut în acest cartier periferic al orașului în care sosisem cu o zi înainte, vrînd să opresc singurul taxi care trecea, m-am trezit că mi-o luase înainte o familie de localnici din marea burghezie. Șoferul însă nu era de acord : în discuția aprinsă dintre el și clientul lui, discuție în care revenea mereu cuvîntul *Sahib*, părea să sublinieze că nu li se cade să intre în concurență cu un alb. Indispusă, dar fără ostentație, familia porni pe jos în noapte, iar taxiul mă duse la hotel. Poate că șoferul aștepta un bacșiș mai gras, dar pe cît modestele mele cunoștințe de limba bengaleză îmi îngăduiseră să-mi dau seama, discuția se referea la cu totul altceva : la o ordine tradițională care trebuia respectată.

Am fost cu atît mai descumpănit cu cît seara respectivă îmi crease iluzia de a putea înfrînge anumite bariere. În acea vastă sală dărăpănată, care avea și ceva de hangar, ca și de teatru, deși eram singurul străin mă aflasem totuși în mijlocul societății locale. Toți acești proprietari de dughene, negustori, funcționari de o demnitate perfectă și deseori întovărășiți de soțiile lor a căror fermecătoare gravitate părea să dovedească că nu prea aveau obiceiul să

¹ Cum puteți sta acolo ! (în l. engleză). — N.T.

iasă în lume, îmi arătau o indiferență care avea ceva binefăcător după experiența zilei. Oricît de negativă le-ar fi fost atitudinea față de mine, și poate chiar pentru asta, crea între noi un fel de discretă fraternitate.

Piesa din care nu înțelegeam decît frînturi era un amestec de Broadway, de Châtelet și de *Belle Hélène*. Erau scene comice, slugarnice, scene patetice de dragoste ; Himalaya, un amant decepționat care trăia ca un pustnic și un zeu cu trident și cu o privire fulgerătoare care-l apăra împotriva unui general cu mustați mari. În fine, mai era și o trupă de *chorus girls*, din care unele păreau fete de garnizoană, altele prețioși idoli tibetani. În antract se servea ceai și limonadă în boluri de ceramică pe care le aruncaii după întrebuințare — așa cum se obișnuia acum 4 000 de ani la Harappa, unde le mai poți găsi încă cioburile — în timp ce difuzoarele transmiteau o muzică picantă și plină de vervă, ceva între muzica chineză și *paso doble*.

Privind la junele prim, al cărui costum sumar lăsa să se vadă părul creț, gușa și formele plinuțe, îmi aminteam o frază citită cu cîteva zile mai înainte în pagina literară a unei gazete locale și pe care o voi transcrie, fără să o traduc, pentru a nu pierde nimic din savoarea indescrribibilă a limbajului anglo-indian : *...and the young girls who sigh as they gaze into the vast blueness of the sky, of what are they thinking ? Of fat, prosperous suitors...*¹ această referire la „pretendenții grași“ mă surprinsese, dar contemplîndu-l pe acest erou prezentabil ce-și ondula pe scenă faldurile burții și amintindu-mi cerșetorii înfometaji pe care aveam să-i regăsesc la ușă, realizam mai bine valoarea poetică a formelor rotunde într-o societate care trăiește într-o intimitate atît de sfișietoare cu foametea. De altfel, englezii au înțeles că cel mai bun mijloc de a poza aici în supraoameni consta în a-i convinge pe indieni că le trebuie o cantitate de mîncare mult mai mare decît aceea a unui om obișnuit.

Călătorind printre colinele Chittagong-ului, la frontiera birmană, cu fratele unui rajah local, astăzi funcționar, am fost surprins de grija cu care ținea să fiu îmbuibat de către servitorii săi : în zori căpătăm *palancha*, adică „ceaiul în pat“ (dacă se pot numi astfel plașeurile din bambus împletit pe care dormeam în colibele băști-nașilor) ; două ore mai tîrziu un solid *break-fast*² ; apoi masa de

¹ ...și tinerele fete care suspină privind în vastul azur al cerului, la ce se gîndesc oare ? La pretendenți grași și prosperi... (în engleză). — N.T.

² Micul dejun (în engleză). — N.T.

prînz ; la ora 5 un ceai copios și, în fine, cina. Și toate acestea în cătune a căror populație se hrănea numai de două ori pe zi cu orez și dovleci fierți, garnisit la cei bogați, cu puțin sos de pește fermentat. După un timp n-am mai putut suporta regimul atît din motive fiziologice cît și morale. Însoțitorul meu, un aristocrat budist, crescut într-un colegiu anglo-indian și mîndru de genealogia sa de 46 de generații (își numea modestul *bungalow* „palat“, pentru că învățase la școală că așa se numeau locuințele principilor), era stupefiat și chiar puțin scandalizat de modestia de care dădeam dovadă : *Don't you take five times a day ?*¹. Nu, nu „luam“ de cinci ori pe zi, mai ales într-un mediu în care oamenii mureau de foame. Omul, care nu văzuse pînă atunci vreun alb nebritanic mă bombarda cu întrebări : ce se mănîncă în Franța ? din ce se compun mesele ? la ce intervale se mănîncă ? Încercam să-l informez ca un indigen conștiincios care ar răspunde anchetei unui etnograf și la fiecare din cuvintele mele vedeam transformarea care avea loc în mintea lui. Se modifica întreaga lui concepție despre lume : deci, în fond, un alb putea fi doar un om.

Și totuși trebuia atît de puțin pentru a crea aici un spirit de umanitate. Iată un meșteșugar șezînd pe un trotuar pe care și-a înșirat sculele și cîteva bucăți de metal. Face o treabă mărunță din care își cîștigă existența lui și a familiei sale. Dar ce existență ? În bucătăriile în aer liber bucăți de carne înghesuită în proțap se frig pe cărbuni ; produsele lactate erau puse la închegat în recipiente conice ; rondelle de frunze dispuse în spirală înfășurau betelul de mestecat ; grăunțele de aur ale *gramului* se coc în nisipul fierbinte. Un copil plimbă într-un vas cîteva boabe de năut, din care un om cumpără o cantitate cît o lingură de supă pe care se așază imediat să o mănînce, în aceeași poziție indiferentă față de trecători pe care și-o va lua, mai tîrziu, ca să urineze. În niște cîrciumi de scînduri cei fără treabă petrec ore întregi bînd ceai cu lapte.

Ca să exiști îți trebuie puțin : puțin spațiu, puțină hrană, puțină bucurie, cîteva scule și ustensile ; o viață într-o batistă, dar pare, dimpotrivă, că există mult suflet. Îi simți în freamătul străzii, în intensitatea privirilor, în violența oricărei discuții ; în amabilitatea surîsurilor la trecerea străinilor, surîsuri însoțite deseori, ca într-o țară musulmană, de un *salaam* cu mîna dusă la frunte. Cum să interpretez altfel firescul cu care acești oameni se situează în Cosmos ?

¹ Nu luați de cinci ori pe zi ? (în engleză). — N.T.

Iată adevărata civilizație a covorului de rugăciuni care reprezintă lumea, sau a pătratului desenat pe sol și care definește locul de rugăciune. Iată-i acolo, în plină stradă, fiecare în Universul micii sale tarabe, făcându-și calm treaba în mijlocul muștelor, al trecătorilor, al vacarmului : bărbieri, scriptologi, frizeri, meșteșugari. Pentru a putea rezista trebuie să existe o legătură foarte puternică, foarte personală, cu lumea supranaturală și în aceasta, poate, constă unul din secretele Islamului și al celorlalte culte din această regiune a lumii, în faptul că fiecare se simte în permanență în prezența Dumnezeului său.

Îmi amintesc o plimbare pe Clifton Beach de lângă Karachi, pe malul Oceanului Indian. După vreun kilometru de dune și mlaștini ajungi pe o lungă plajă de nisip sumbru, astăzi pustie, dar pe care, în zilele de sărbătoare, se adună mulțimea venită cu vehicule trase de cămile, mai împopoțonate decât stăpînii lor. Atunci oceanul era de un alb verzui. Soarele asfințea ; lumina părea că vine din nisip și din mare, de sub cer. Un bătrîn cu turban își improvizase o mică moschee individuală din două scaune de fier luate de la o tarabă vecină unde se frigea *kebab*. Singur pe plajă, se ruga.

16. PIETE

Involuntar, printr-un fel de *travelling* mental am ajuns cu gândul de la Brazilia la Asia de Sud, de la teritoriile cele mai recent descoperite la cele în care civilizația a apărut pentru prima oară, de la cele mai nepopulate, la cele mai aglomerate, dacă e adevărat că Bengalul este de 3 000 de ori mai populat decât Mato Grosso sau Goiás-ul. Recitind cele scrise îmi dau seama că e vorba de o diferență și mai mare. În America examinaseam, în primul rînd, așezările naturale sau urbane ; în ambele cazuri, obiecte definite prin formă, culoare, prin structurile lor particulare care le conferă o existență independentă de oamenii care le locuiesc. În India, aceste mari obiecte au dispărut, distruse de ani, reduse la o pulbere, fizică sau umană, acum singura realitate. Dacă acolo, în America, văzusem în primul rînd obiecte, aici nu mai văd decît ființe. O sociologie minată de acțiunea mileniilor se prăbușește făcînd loc unor raporturi multiple între persoane ; factorul demografic se interpune în așa măsură între privitor și obiect, încît dispăre. Expresia, atît de obișnuită acolo pentru acea parte a lumii, subcontinentul, apare astfel într-o lumină nouă. Nu mai desemnează o parte a continentului asiatic, ci se aplică unei lumi care abia își merită numele de continent, într-atît dezintegrează, dusă la limita extremă a ciclului său, a distrus structura ce menținuse cîndva, într-un cadru organizat, cîteva sute de milioane de particule : oamenii aruncați astăzi într-un neant creat de istorie, agitați în toate direcțiile de impulsurile cele mai elementare ale fricii, suferinței și foamei.

În America tropicală oamenii sînt rari și de aceea mai puțin evidenți ; dar chiar acolo unde s-au grupat în formații mai dense indivizii au rămas prinși, dacă ne putem exprima astfel, într-un relief încă puternic marcat de aglomerarea lor relativ recentă. Oricît de

jos ar fi nivelul de trai din interiorul țării sau chiar din orașe, el nu coboară niciodată atât încît să devină desperat cînd există posibilitatea de a trăi cu puțin pe un sol pe care oamenii au început să-l devasteze — și doar în unele locuri — abia acum 450 de ani. Dar în India agricolă și manufacturieră pădurile încep să dispară încă de acum 500 și 10 000 de ani ; lipsind lemnul, ei trebuie să ardă îngrășăminte pentru a-și pregăti hrana, în loc să le folosească în agricultură ; pămîntul arabil, spălat de ploii, se scurge spre mare ; vitele înfometate se reproduc mai încet decît oamenii și supraviețuiesc datorită restricțiilor pe care aceștia și le impun în consumarea lor.

Nimic nu ilustrează mai bine această diferență categorică între tropicele nelocuite și cele suprapopulate ca tîrgurile și piețele respective. În Brazilia, ca și în Bolivia sau în Paraguay, aceste mari prilejuri de viață colectivă sînt în evidență un mod de producție rămas încă într-un stadiu individual ; fiecare tarabă reflectă tipul original al posesorului ei. În Africa, de pildă, negustoreasa îi propune clientului prisosul mărunt rezultat din activitatea ei casnică : două ouă, un pumn de ardei, o legătură de zarzavaturi, un buchet de flori, două sau trei coliere din semințe sălbatice — „ochi de capră“ roșii cu mici puncte negre, „lacrimile Fecioarei“ cenușii și lucioase — culese și înșirate în clipe de răgaz ; un coș sau un obiect din ceramică, opera celei care le vinde, și cîte un talisman. Urmează, bineînțeles, un șir nesfîrșit de tocmești. Aceste obiecte neînsemnate, fiecare reprezintă o umilă operă de artă, exprimă o diversitate de gusturi și de activități, un echilibru specific fiecăruia, mărturii ale unei libertăți păstrate de fiecare. Trecătorul nu este chemat aici să asiste la spectacolul înfricoșător al vreunui trupscheletic sau mutilat, sau să asculte implorarea de a scăpa pe cineva de la moarte, ci pentru a i se propune — *tomar a barboleta*, adică „să ia fluturele“ — sau alt animal — la acea loterie numită *bicho*, „jocul animalului“, în care numerele se combină cu grațioase reprezentări de animale, reale sau legendare.

Despre un bazar oriental știi chiar înainte de a-l vizita, totul cu excepția a două lucruri : densitatea populației și cea a murdăriei ; ambele înimaginabile. Pentru a-ți da seama de ele trebuie să le fi cunoscut. Căci, dintr-o dată, realitatea le dă dimensiunile adevărate. În atmosfera aceea năpădită de punctele negre ale muștelor, în acel furnicar, recunoaștem un cadru natural al omului, cel în care,

de la Ur din Caldeea pînă la Parisul lui Filip cel Frumos, trecînd prin Roma imperială, s-a secretat lent ceea ce numim civilizație.

Am umblat prin toate piețele. Le-am văzut, la Calcutta, pe cea nouă și pe cele vechi ; *Bambay Bazar* din Carachi ; cele de la Delhi și Agra : *Sadar* și *Kunari* ; Dacca, un șir de *soukhs* în care trăiesc familii întregi ghemuite în strîmtele spații dintre dughene și ateliere ; *Riazuddin Bazar* și *Khatunganj* din Chittagong ; toate cele de la porțile Lahore-ului : *Anarkali Bazar*, *Delhi*, *Shah*, *Almi*, *Akbari*, și *Sadr*, *Dabgari*, *Sirki*, *Bajori*, *Ganj*, *Kalan* din Peshawar. În târgurile de țară din trecătoarea Khyber de la frontiera afgană și în cele de la Rangamati, de la porțile Birmaniei, am vizitat : piețele de fructe și legume cu mormane de pătlăgele vinete și de cepe trandafirii, de rodii plesnite, peste care plutește o aromă persistentă de goyava¹ ; piețele de flori în care florarii împletesc ghirlande de trandafiri și de flori de iasomie cu fire de beteală ; tarabele vînzătorilor de fructe uscate, maldăre ruginii și brune pe argintiul hîrtiei , am privit, am savurat nelipsitul *curry* și mirodenii, piramide de pulbere roșie, portocalie și galbenă ; munți de ardei, împrăștiind o aromă puternică de caisă uscată și de lavandă, care te îmbată de voluptate ; i-am privit pe cei care frigeau carnea, pe cei care fierbeau laptele și-l puneau la prins, pe cei care făceau clătite : *nân* sau *chapati* ; pe vînzătorii de ceai și de limonadă, pe angroșiștii de curmale în fața căpițelor de pulpă de fructe și de sîmburi ce par murdării ale vreunui dinozaur ; am văzut cofetari pe care-i iei mai de grabă drept vînzători de muște lipite pe tăvi de prăjituri ; căldărari pe care-i auzi de la o sută de metri prin bocănitul gălăgios al ciocanelor lor ; împletitori de coșuri și de frînghii cu maldăre de paie blonde și verzi ; pălărieri înșiruindu-și conurile aurii ale *kallas*-urilor, asemănătoare mitrelor regilor sassanizi, printre eșarfe pentru turbane ; dughene cu țesături în care stau atîrnate materialele proaspăt vopsite în albastru sau în galben și fularele roz sau de culoarea șofranului, țesute din mătase artificială, în stil Buhara ; tîmplari în abanos, sculptori și lăcuiorii lemnului pentru paturi ; tocilari trăgînd de sfoara pietrei lor de tocit ; tîrgul de fierărie, singuratic și posomorît ; neguțători de tutun cu grămezi de foi blonde alternînd cu melasa ruginie a *tombak*-ului, lîngă tuburile de chilam dispuse

¹ Fruct al arborelui *Goyava*, din familia Myrthaceae, ce crește în America de Sud. — N.T.

în fișii ; vânzători de sandale, aliniate cu sutele ca sticlele într-o cramă ; vânzători de brățări — *bangles* — intestine de sticlă în tonuri de bleu și roz împraștiindu-se în toate direcțiile ca ieșite dintr-un trup spintecat ; maghernițele olarilor în care stau înșirate vasele de chilam, lunguiete și lăcuite ; ulcioarele din argilă vopsite cu mică și cele în culori brune, albe și roșii, cu ornamente șerpuite pe fond arămiu ; ciorchinele cuptoarelor de chilam înșirate ca niște mătânii ; vânzători de făină care cern de dimineată pînă seara ; giuvaergii, cu vitrine mai puțin strălucitoare decît cele ale vecinilor lor, tinichigii, care cîntăresc în balanțe mici bucățele de panglici de aur și de argint, de galoane, meșteri în imprimatul țesăturilor care, cu o mișcare ușoară și lentă fac să rămînă pe pînza albă o delicată urmă colorată ; fierari în aer liber ; univers mișcător și ordonat deasupra căruia freamătă, ca niște arbori cu frunzele bătute de vînt, prăjinile zbîrlite ale moriștilor multicolore pentru copii.

Spectacolul este tot atît de surprinzător chiar și la țară. Călătoream o dată într-o barcă cu motor pe râurile Golfului Bengal. În mijlocul râului Buliganga, străjuit de bananieri și de palmieri, înconjurînd moschei de faianță albă ce par să plutească la suprafața apelor, ne oprisem pe o insuliță pentru a vizita un *hat* — piață de țară — asupra căruia ne atrăsese atenția mii de bărci și de *șampane*¹ ancorate la mal. Cu toate că nu se vedea nici o locuință, era acolo un adevărat oraș de o zi, cu o mulțime de oameni care se instalaseră în noroi, cu cartiere bine delimitate, rezervate fiecare pentru un anumit negoț : de orez nedecorticat, de vite, de ambarcații, prăjini de bambus, scînduri, de olărie, de țesături, de fructe, de nuci de betel, de vîrșe². Pe brațele fluviului circulația era atît de intensă încît te puteai crede pe niște străzi lichide. Vacile abia cumpărate se lăsau transportate, fiecare stînd în picioare în barca respectivă, defilînd prin fața unei lumi care o contempla.

Întreg ținutul este de o gingășie neînchipuită. Această verdeață smălțuită de albastrul zambilelor, aceste ape ale mlaștinilor și fluviilor pe care lunecă nenumărate șampane, emană o atmosferă pașnică, adormitoare ; te-ai lăsa liniștit să-ți sfîrșești veacul asemenea vechilor ziduri de cărămidă roșie, prăpădite de banyani³.

¹ Ambarcații cu un catarg folosite în Extremul Orient. — *N.T.*

² Unelte de pescuit, din plasă sau nuiete, în formă de pilnie. — *N.T.*

³ Smochin indian cu numeroase rădăcini adventive, verticale și aeriene. — *N.T.*

Dar, în același timp, gingășia aceasta are ceva neliniștitor ; peisajul nu e normal, are prea multă apă. Inundațiile anuale provoacă condiții de viață neobișnuite aducînd cu sine scăderea producției de legume și a pescuitului ; cresc apele, crește foamea. Chiar și vitele devin scheletice și mor, negăsind în zambilele mustind de apă ca un burete o hrană suficientă. Ciudată omenire, înconjurată mai mult de apă decît de aer, ai cărei copii învață o dată cu primii pași să se folosească de micile lor *dingi*¹ ; loc unde, din lipsă de orice alt combustibil, iuta, după topire și defibrare, e vîndută, în perioada creșterii apelor, cu 250 franci pachetul de 200 tulpini, unor oameni care cîștigă mai puțin de 3 000 franci pe lună.

Trebuie să mergi la țară ca să înțelegi situația tragică a acestei populații ale cărei obiceiuri, locuință și mod de viață se apropie de a celor mai primitive, dar ale căror țîrguri sînt tot atît de complexe ca și un mare magazin. A trecut doar un secol de cînd osemintele lor acopereau cîmpul ; în marea lor majoritate țesători, ei fuseseră condamnați la foame și moarte, deoarece colonialiștii vrînd să deschidă un debușeu pentru textilele aduse din Manchester le interziceau să-și practice meseria lor moștenită din moși-strămoși. Astăzi, fiecare centimetru de pămînt fertil, chiar dacă e supus inundațiilor timp de o jumătate de an, este cultivat cu iută care, după topire, e expediată spre uzinele din Narayanganj și din Calcutta, sau chiar direct spre Europa și America ; așadar, în alt mod, nu mai puțin arbitrar decît celălalt, acești țărani analfabeți și pe jumătate goi ajung să depindă, în ceea ce privește hrana zilnică, de fluctuațiile pieței mondiale. Dacă peștele și-l pescuiesc singuri, tot orezul cu care se hrănesc e importat ; pentru a-și completa puținul lor cîștig obținut din cultivarea iutei — doar un număr infim fiind proprietari de pămînt — ei își petrec zilele cu munci mizere.

Demra este o așezare aproape lacustră, atît de rare sînt dîmburile pe care se zăresc colibele adunate prin crînguri. Aici, întreaga populație, începînd de la copiii cei mai mici, țese de mînă, din zori pînă-n noapte, acele voaluri de muselină care duseseră cîndva faima orașului Dacca. Ceva mai departe, la Langalbund, o regiune întregă se îndeletnicește cu fabricarea nasturilor de sîdef din cei folosiți la noi pentru lenjeria bărbătească. O castă de barcagii, *bidyaya* sau *badia*, trăind în permanență în coliba de paie de pe

¹ Ambarcație în genul lotcilor. — N.T.

șampanele lor, adună și vînd scoicile de riu din care se scoate si-deful ; mormanele de cochilii noroioase dau cătunelor aspectul unor *placers* ¹. După ce au fost decapate într-o baie acidă, cochiliile sînt sfărîmate cu ciocanul în bucăți și apoi rotunjite pe o tocilă de mînă. Fiecare disc este așezat apoi pe un suport pentru a fi fasonat cu o bucată de pilă știrbă acționată de un sfredel de lemn manevrat cu arcușul ². Același instrument, dar ascuțit, servește la darea celor patru găuri. Copiii cos nasturii finisați pe cartoane acoperite cu poleială, în duzini, așa cum se vînd în merceriile noastre.

Înainte marilor transformări politice care au urmat dobîndirii independenței țărilor asiatice, această industrie modestă, care aproviziona piața indiană și insulele Pacificului, asigura hrana lucrătorilor, în ciuda exploatării la care erau — și continuă să fie — supuși de către acea clasă de cămătari și intermediari, *mahajan*-ii care dau cu împrumut materia primă și produsele pentru prelucrat. Prețul acestora a crescut de cinci sau șase ori, în timp ce producția regională, în urma închiderii pieței, a scăzut de la 60 000 groși ³ pe săptămîină la mai puțin de 50 000 pe lună ; în sfîrșit, concomitent, a scăzut cu 75% și prețul plătit de producător. Aproape de la o zi la alta, 50 000 de persoane au constatat că cîștigul, și așa derizoriu, scăzuse la o sutime din ceea ce fusese. Dar în ciuda formelor de viață primitive, indicele demografic, volumul producției și aspectul produsului finit fac să nu se poată vorbi de un artizanat în adevăratul înțeles al cuvîntului. În America tropicală — Brazilia, Bolivia, Mexic — termenul rămîne valabil fie pentru prelucrarea metalului, sticlei, lînii, bumbacului sau paiului. Materia primă este indigenă, tehnicile sînt tradiționale iar modul de producție casnic ; modul de întrebuițare și forma lor sînt, în primul rînd, determinate de gusturile, obiceiurile și nevoile producătorilor.

Aici însă unele populații trăiesc și acum în plin ev mediu, fiind aruncate într-o adevărată perioadă manufacturieră și date pradă pieței mondiale. Ele își trăiesc întreaga viață sub un regim de înstrăinare. Materia primă le este străină în întregime, țesătorilor din Demra, care folosesc fire importate din Anglia sau din Italia, în parte, meșteșugarilor din Langalbund pentru care doar cochiliile sînt din regiune, nu însă și produsele chimice, cartoanele și foile metalice

¹ Zăcămînt aurifer în aluviuni. — *N.T.*

² Instrument în formă de arc acționînd un sfredel. — *N.T.*

³ Două duzini dintr-o anumită marfă. — *N.T.*

indispensabile industriei lor. Pretutindeni producția e concepută *according to foreign standards*¹, acești nenorociți avînd abia ce înbrăca și, cu atît mai puțin, ce să încheie cu nasturi. Pe plaiurile înverzite, pe liniștilele canale mărginite de colibe aplecate, filigranată, fața hidoasă a fabricii, ca și cum evoluția istorică și economică ar fi reușit să fixeze și să suprapună fazele sale cele mai tragice în detrimentul acestor biete victime : lipsuri și epidemii medievale, o exploatare crîncenă ca la începuturile erei industriale, șomajul și specula capitalismului modern. Secolele XIV, XVIII și XX și-au dat întîlnire aici ca să-și bată joc de idilicul decor al naturii tropicale.

În aceste regiuni în care densitatea populației depășește uneori cifra de 1 000/km² am putut aprecia, „privilegiul istoric“ de care se mai bucură încă America tropicală (și, pînă la un anumit punct, întreaga Americă), acela de a fi rămas total sau aproape nepopulată. Libertatea nu e nici o invenție a juristilor, nici un tezaur al filozofilor, ci o proprietate iubită pe care unele civilizații, mai evolute decît altele, au știut să o dobîndească și să o păstreze. Ea rezultă dintr-o relație obiectivă între individ și spațiul pe care-l ocupă, între consumator și resursele de care dispune. Și încă nu'e sigur că una o compensează pe alta și că o societate bogată, dar prea densă, nu se otrăvește cu această densitate, ca acei paraziți ai făinii care reușesc să se extermină de la distanță, cu propriile lor toxine, chiar înainte de a-și fi epuizat hrana.

Se cere o mare doză de naivitate sau de rea-credință pentru a admite că oamenii își aleg credințele independent de condițiile în care trăiesc. Nu sistemele politice determină forma de existență socială, ci aceasta dă un sens ideologiilor care o exprimă. Semnele nu formează un limbaj decît în prezența obiectelor la care se referă. În prezent, neînțelegerea dintre Occident și Orient este, în primul rînd, de ordin semantic : formulele pe care i le aducem implică semnificații inexistente acolo, sau diferite. Dimpotrivă însă, dacă lucrurile s-ar putea schimba, puțin le-ar păsa acestor victime dacă aceasta ar avea loc într-un cadru pe care noi îl considerăm insuportabil. N-ar simți că devin sclavi ci, dimpotrivă, liberi ; liberi de a avea acces la munca forțată, la alimentația raționalizată și la gîndirea dirijată, deoarece aceasta ar reprezenta pentru ei posibilitatea, istoric consacrată, de a avea de lucru, de mîncare și de a putea gusta o

¹ „Conform unor etaloane străine“ — ironie la adresa colonialiștilor englezi care-și impun condițiile. — N.T.

viață intelectuală. Modalități care pot să pară privative dispar în fața evidenței unei realități date și pe care, pînă atunci, o refuzasem din pricina aspectului ei ¹.

Dincolo de orice remediu politic și economic imaginabil, problema care se pune în confruntarea regiunilor tropicale din Asia și America este aceea a înmulțirii populației pe o suprafață limitată. Cum să uiți că, în această privință, Europa ocupă o poziție intermediară între cele două lumi ? Această problemă — a numărului — India a atacat-o încă de acum 3 000 de ani încercînd, prin sistemul castelor, un mijloc de a transforma cantitatea în calitate, adică încercînd să diferențieze grupările umane pentru a le permite să conviețuiască. Gîndise, chiar, problema, în termeni mai largi : expansiunea, dincolo de limitele umane, spre toate formele vieții. Disciplina vegetariană pornește din aceeași grijă ca și regimul castelor de a împiedica *încălcarea*, unele de către altele, a grupurilor sociale și a speciilor animale, de a păstra fiecăruia o libertate posibilă prin renunțarea altora la libertăți contrare. Pentru om insuccesul acestei mari experiențe e tragic ; faptul că în decursul istoriei castele nu au reușit să atingă un nivel în care să fie egale, rămînînd totuși diferite — egale în sensul că ar fi fost incomensurabile — și că între ele a intervenit acea doză perfidă de omogenitate care permite comparații și o dată cu ele, crearea unei ierarhii. Căci dacă oamenii pot coexista, cu condiția de a se recunoaște, unii pe alții, ca oameni *în aceeași măsură*, dar *altfel*, ei o mai pot face și refuzîndu-și unii altora un grad comparativ de umanitate, adică subordonîndu-se.

Acest mare eșec al Indiei este o lecție : înmulțindu-se excesiv, cu toată genialitatea gînditorilor săi, o societate nu se perpetuează decît secretînd servitute ². Cînd oamenii încep să se simtă strîmtorați în spațiile lor geografice, sociale sau mentale, riscă să se lase atrași de o soluție simplă : aceea de a refuza unei părți a speciei calitatea sa umană. Timp de cîteva decenii ceilalți vor avea mîna liberă. Apoi va trebui să se treacă la o nouă eliminare. Privite în această lumină, evenimentele care au avut loc în Europa în ultimii douăzeci de

¹ Raporturile despre care e vorba aici au cauze adînci fiind vorba în fond de raporturi între societăți cu orînduiri sociale diferite. — *I.V.*

² Aparent s-ar părea că autorul intenționează să semnaleze pericolul pe care-l prezintă ideile de natură rasistă. Ignorînd însă rolul luptei de clasă în societate autorul pune în seama înmulțirii demografice a populației raporturile sociale, o substituie cauzelor reale provocate de exploatarea capitalistă. De aici provine și teama pe care o are în fața creșterii populației. — *I.V.*

ani, rezumînd un secol în care s-a dublat indicele demografic al populației, nu-mi mai par produsul aberant al unui popor, al unei doctrine sau al unui grup de oameni. Îmi pare mai de grabă semnul vestitor al unei evoluții către lumea finită a cărei experiență Asia de sud a făcut-o cu un mileniu sau două înaintea noastră și pe care, cu excepția unor mari hotărîri, nu o vom putea evita. Căci această sistematică devalorizare a omului de către om cîștigă teren și ar fi să dăm dovadă de prea multă ipocrizie și inconștiență dacă am înlătura problema justificînd-o printr-o contaminare de moment.

Ceea ce mă sperie în Asia este imaginea viitorului, pe care ea a anticipat-o. În America indiană iubesc reflexul, și acolo palid, al unei epoci în care specia umană era în acord cu Universul din care făcea parte și în care se menținea un raport fecund între semnele libertății și exercițiul ei.

PARTEA A CINCEA

CADUVEO

*

17. PARANÁ

Călători, poposiți în Paraná. Sau mai bine nu ; abțineți-vă și rezervați ultimelor localități turistice ale Europei hirtile voastre pătate de grăsime, sticlele incasabile și cutiile goale de conserve. Întindeți-vă acolo rugina corturilor. Dar dincolo de limita teritoriilor explorate și în timpul atît de scurt care ne mai separă de momentul devastării lor definitive mai respectați încă torenții biciuiți de spumă proaspătă ce coboară năvalnic, sărind pe treptele scobite în flancurile violete ale rocilor de bazalt. Nu călcați în picioare mușchiul răcoros vulcanic, și fie ca pașii voștri să șovăie în pragul pajiștilor virgine și al mării păduri umede în care coniferele străpungînd încâlceala lianelor și a ferigilor, ridică spre cer forme inverse celor ale brazilor noștri : nu conuri subțiate spre vîrf, ci, dimpotrivă — „vegetal regulat“ pe placul lui Baudelaire¹ — înălțînd în jurul trunchiului platourile hexagonale ale crăcilor, din ce în ce mai evazate, pînă la cel din urmă, deschis ca o gigantică umbrelă. Peisaj intact și solemn ce pare să fi păstrat nealterată în decursul a milioane de secole, înfățișarea carboniferului și pe care altitudinea — adăugîndu-i-se și depărtarea de tropice — îl ridică mai presus decît a fi confundat cu regiunea Amazoanelor, conferindu-i o măreție și o ordine pe care nu ni le putem explica altfel decît, poate, ca amprentă imemorială a unei rase mai cumiți și mai puternice decît a noastră ; rasă care, dispărînd, ne-a permis să pătrundem în acest parc sublim, astăzi lăsat în liniște și părăsire.

Pe aceste pămînturi, care domină cele două țărături ale rîului Ti-bagy, la aproximativ 1 000 m deasupra nivelului mării, am luat pri-

¹ Autorul se referă la poezia *Vis parizian* a lui Ch. Baudelaire din volumul *Les fleurs du mal* (Florile răului). — N.R.

mul contact cu băștinașii, însoțindu-l prin regiune pe șeful districtual din Serviciul de protecție a indienilor.

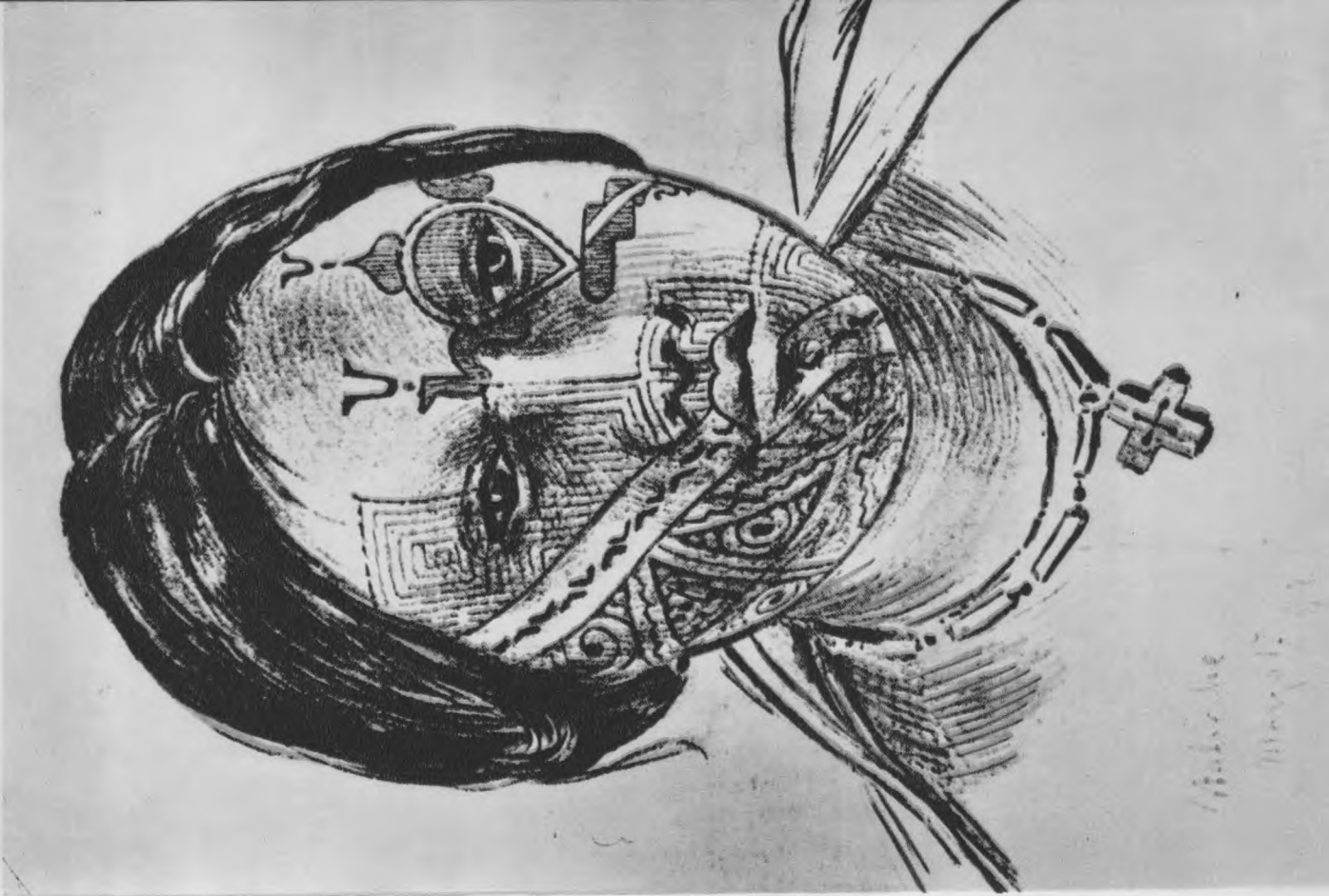
Pe vremea descoperirii ei, toată partea de sud a Braziliei era locuită de grupuri înrudite prin limbă și cultură și clasificate sub denumirea *Gé*. După toate aparențele, fuseseră împinse într-acolo de năvălitori mai recentți, de limbă tupi, care ocupau întregul țărm și împotriva cărora luptau. Apărându-se prin retragerea în regiuni greu accesibile, locuitorii *gé* din sudul Braziliei au supraviețuit timp de câteva secole tribului Tupi, lichidat repede de colonizatori. În pădurile statelor meridionale, Paraná și Santa Catarina, s-au menținut, pînă în secolul al XX-lea, mici cete de băștinași ; unele mai existau, poate, în 1935, dar fiind persecutate atît de crud în ultima sută de ani, nu se mai arătau.

În jurul anului 1914, majoritatea fusese redusă și fixată de guvernul brazilian în mai multe centre. La început, se făcuseră oarecari eforturi de a-i integra vieții moderne. Astfel, în satul São Jeronymo, care-mi servea drept bază, existase cîndva o lăcătușerie, un gater, o școală și o farmacie. Postul primea în mod regulat scule : securi, cuțite, cuie ; li se distribuiau îmbrăcăminte și pături. Douăzeci de ani mai tîrziu toate aceste încercări au fost abandonate. Limitîndu-i pe indieni la propriile lor resurse, Serviciul de protecție dovedea indiferența cu care era tratat de către organele de stat (de atunci și-a mai recăpătat o oarecare autoritate) și se vedea obligat, fără să o fi dorit, să încerce o altă metodă care să stimuleze inițiativa băștinașilor, forțîndu-i să se conducă din nou singuri.

Din efemera lor experiență de civilizație băștinașii nu au mai rămas decît cu îmbrăcămîntea braziliană, cu securea, cuțitul și acul de cusut. Tot restul s-a dovedit un eșec. Li se construiseră case, dar ei trăiau în aer liber. S-a încercat să fie adunați în sate, dar ei rămîneau nomazi. Și-au sfărîmat paturile pentru a-și aprinde focul și au dormit direct pe pămînt. Cirezile de vaci trimise de administrație rătăceau la voia împlîrării, băștinașii refuzînd cu scîrbă carnea și laptele. Pilonii de lemn, acționați mecanic prin umplerea și golirea alternativă a unui recipient fixat la un braț de pîrgnie (dispozitiv întîlnit frecvent în Brazilia, unde e cunoscut sub numele de *monjolo*, și pe care probabil ca portughezii să-l fi adus din Orient) putezeau nefolosîți, fiindcă se prefera pisatul cu mîna.

Spre marea mea dezamăgire, indienii din Tibagy nu erau nici „indieni adevărați“ și nici, mai cu seamă, „sălbatici“. Totuși, lipsind de poezie imaginea naivă pe care etnograful începător și-o face despre experiențele sale viitoare, ei îmi dădeau o lecție de prudență și obiec-

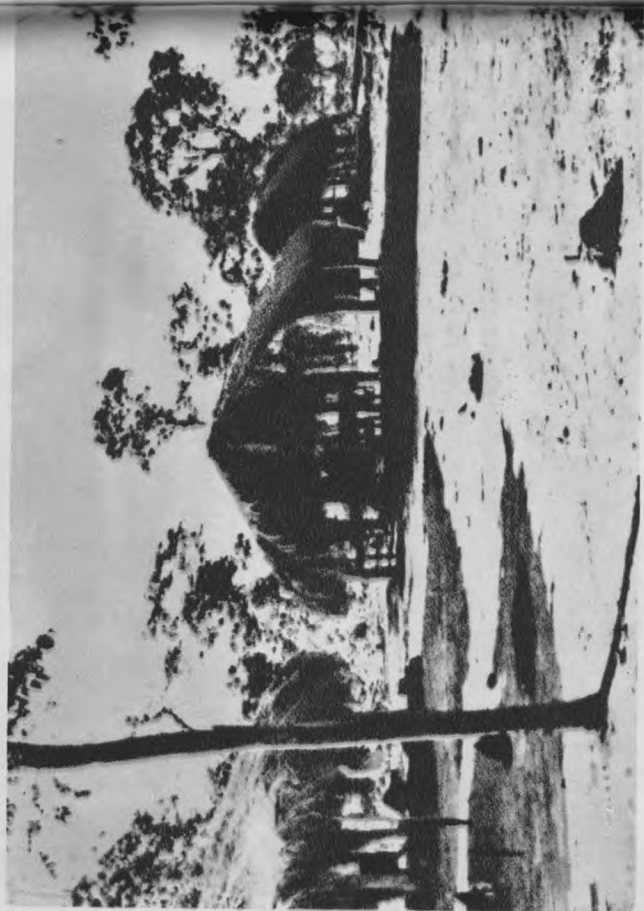

1906
Mexico

4

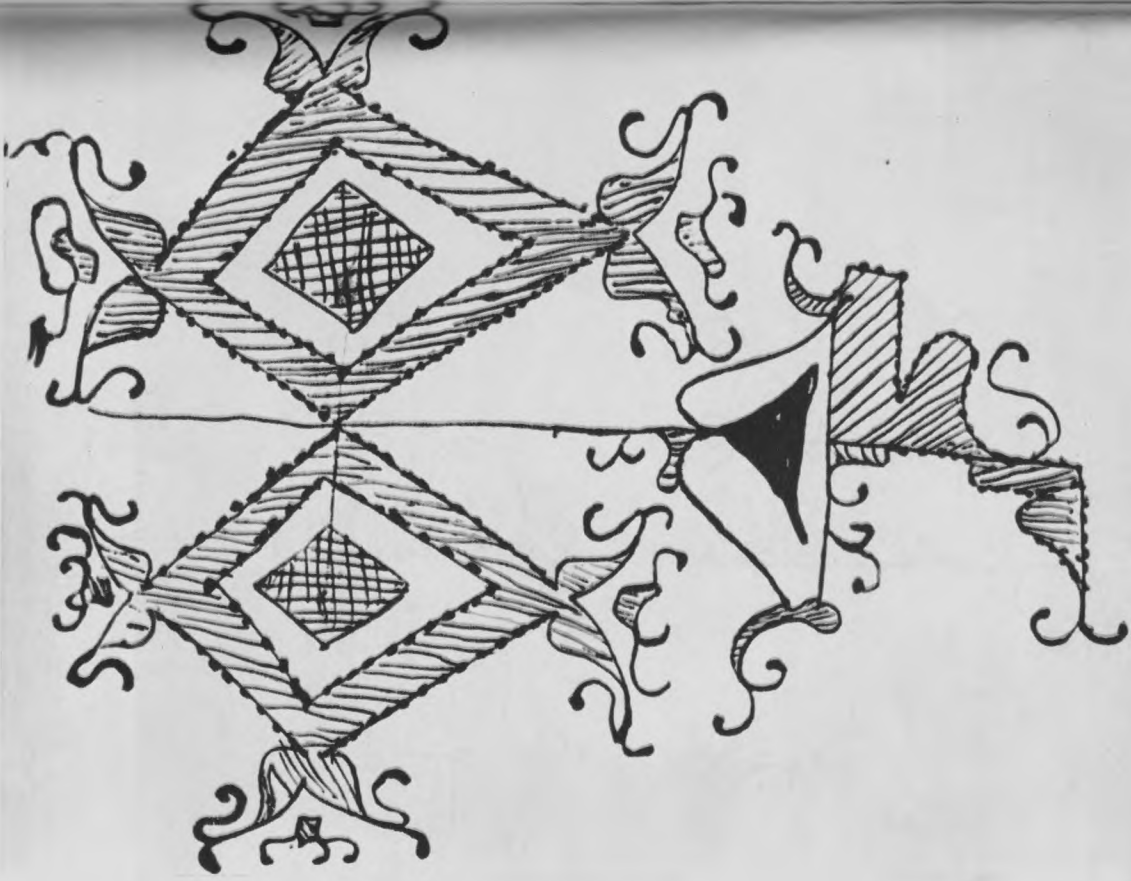
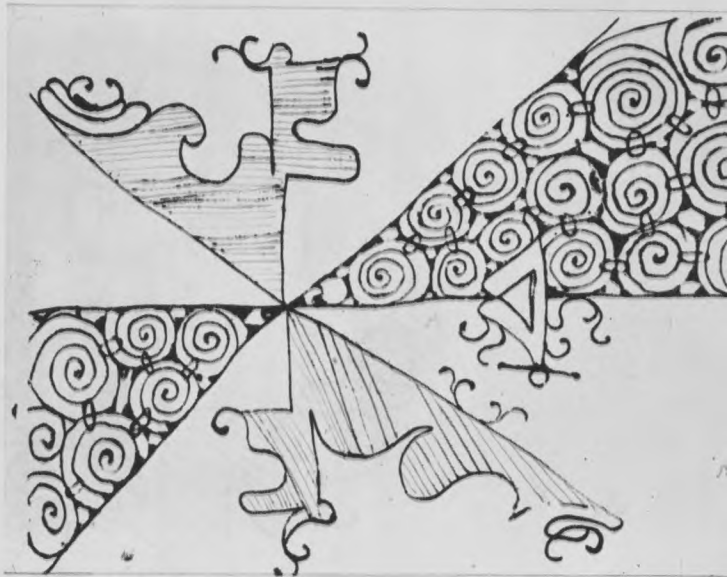
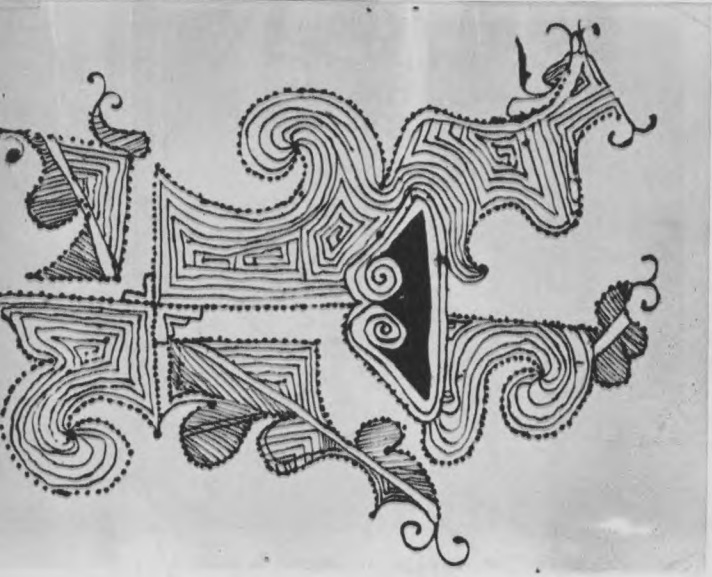

2

3

tivitate. I-am găsit mai puțin neatînși de civilizație decît speram, dar aveam să-i descopăr mai tainici decît m-ar fi lăsat să bănuiesc aspectul lor exterior. Reprezentau, într-adevăr, acea treaptă socială care avea să devină tipică pentru cercetătorul din a doua jumătate a secolului al XX-lea și anume, aceea a „primitivilor“ cărora civilizația le-a fost impusă cu brutalitate, dar care, deîndată ce s-a constatat că nu sînt atît de periculoși pe cît se crezuse, n-au mai interesat pe nimeni. Formată, pe de o parte, din vechi tradiții păstrate în pofida influenței albilor (ca de pildă practica pilirii și a încrustațiilor dentare, atît de frecventă încă la ei) pe de altă parte, din împrumuturi făcute civilizației moderne, cultura lor constituia un tot original ; studierea ei, oricît de lipsită de pitoresc, se dovedea o școală tot atît de interesantă ca și aceea a indienilor puri pe care aveam să-i cunosc mai tîrziu.

Dar mai ales de cînd acei indieni fuseseră reduși la propriile lor resurse, avusese loc o ciudată răsturnare a echilibrului superficial dintre cultura modernă și cea primitivă. Vechi moduri de viață, tehnici tradiționale reapăreau dintr-un trecut apropiat și viu și acest lucru nu trebuie să se uite. De unde provin acei stîlpi de piatră, admirabil lustruiți, pe care i-am găsit în casele indienilor alături de farfurii de fier emailate, de linguri de bazar și uneori chiar de resturile scheletice ale unei mașini de cusut ? Să fie oare rezultatul unor schimburi comerciale, făcute în taina pădurii cu populații de aceeași rasă, rămase încă în stare sălbatică, și a căror activitate războinică apăra întotdeauna, împotriva defrișării, anumite regiuni din Paranâ ? Pentru a putea răspunde ar trebui să cunoaștem cu precizie odiseea acelui bătrîn indian *bravo* care ieșea atunci la pensie în colonia administrației de stat.

Aceste obiecte care te fac să visezi au rămas încă în triburi, mărturii ale unei epoci în care indianul nu cunoștea nici casă, nici îmbrăcăminte, nici unelte metalice. Vechile tehnici se păstrează încă și în amintirile semiconștiente ale oamenilor. În locul chibriturilor, bine cunoscute, dar scumpe și greu de obținut, indianul preferă întotdeauna să rotească sau să frece două bucăți moi de lemn de *palmito*. Vechile puști și revolve, distribuite pe vremuri de către organele statului, rămîn deseori agățate în casa părăsită, în timp ce omul vinează minuind arcul și săgețile cu o tehnică tot atît de sigură ca și cea a populațiilor care n-au văzut niciodată arme de foc. Și în felul acesta vechile moduri de viață, îngropate superficial de eforturile oficiale, își fac din nou drum, tot atît de încet și de sigur ca acele coloane de indieni pe care le-am întîlnit mișunînd pe strîmtele

poteci ale pădurii, în timp ce în satele părăsite acoperișurile se prăbușeau.

Am călărit timp de 15 zile pe drumuri abia ghicite, străbătînd păduri întinse, atît de vaste încît deseori ajungeam noaptea, tîrziu, la coliba în care urma să poposim. Nu știu cum izbuteau caii să-și găsească drum în întunericul pe care vegetația, închizîndu-se la 30 m deasupra capetelor noastre, îl făcea de nepătruns. Îmi amintesc doar de orele de cavalcadă sacadată a buiestrului cailor noștri. Coborînd cîte un taluz abrupt ne trezeam aruncați înainte și pentru a nu cădea mîna trebuia să fie gata să se prindă de partea de sus a oblîncului șeii țărănești ; după răcoarea care venea de jos și după clipeoală bănuiai că treci printr-un vad. Sau, răsturnîndu-ne în sens invers, calul se urca, poticnindu-se, pe malul opus, și ai fi crezut din mișcările-i dezordonate și de neînțeles pe întuneric, că ar vrea să scape și de șa și de călăreț. Cînd îți restabileai echilibrul, trebuia să rămii mereu treaz pentru a beneficia de acea ciudată presimțire, care, cel puțin o dată din două cazuri, te face să-ți bagi capul între umeri la timp pentru a scăpa de biciuirea unei ramuri joase, pe care nu o văzuseși.

Nu după mult timp, în depărtare se deslușește un sunet ; nu mai este răgetul jaguarului, pe care-l auzisem o clipă, pe înserat, e un ciine care latră ; locul de popas e aproape. După cîteva clipe călăuza noastră schimbă direcția. Mergem în urma lui și pătrundem într-un mic loc defrișat unde trunchiuri de copac despicați, trîniți la pămînt, delimitează un ocol de vite. În fața unei colibe din palmieri, acoperită cu paie, se agită două ființe îmbrăcate în pînză subțire albă ; sînt gazdele noastre : bărbatul, uneori de origine portugheză, femeia, indiană. La lumina unei feștile înmuiată în petrol facem repede inventarul încăperii : podeaua din pămînt bătut, o masă, un pat din scînduri, cîteva lăzi care servesc drept scaune, iar în vatra de argilă obiectele de bucătărie compuse din bidoane și cutii goale de conserve. Ne grăbim să întindem hamacele trecînd frînghiile prin golurile din pereți, sau mergem afară să dormim în *paiol*, streășină care apără de ploaie recolta de porumb. Oricît ar părea de surprinzător, acest maldăr de știuleți de porumb uscați, dar încă nezgghiocați de foi, oferă un culcuș confortabil ; toate aceste corpuri lunguiețe alunecă unele lîngă celelalte și se modelează după forma trupului celui care doarme. Mirosul fin, de iarbă și dulceag, al porumbului uscat este ciudat de liniștitor. Frigul și umiditatea te trezesc, totuși, dis-de-dimineață. Din poiană se ridică o ceață lăptoasă ; intrăm repede în colibă, unde vatra strălucește în clar-obscurul permanent al acestei locuințe fără ferestre ai cărei pereți

sînt mai curînd un fel de împrejmuii ajurate. Femeia prepară cafeaua, prăjită, de un negru strălucitor, amestecată cu zahăr și *pipoca*, floricele din boabe de porumb cu bucățele de slănină. Adunăm caii, îi înșeuăm și pornim din nou la drum. Peste cîteva clipe, pădurea șiroind de apă se închide în jurul colibeii uitate.

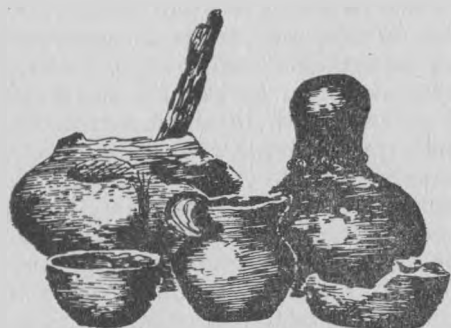
Rezervația de la São Jeronymo se întinde pe aproximativ 100 000 ha și e locuită de 450 de băștinași grupați în cinci sau șase cătune. Înaintea plecării, statisticile postului mi-au permis să stabilesc pagubele provocate de malarie, tuberculoză și alcoolism. De zece ani numărul total al nașterilor nu a depășit cifra de 170, în timp ce numai mortalitatea infantilă a ajuns la 140.

Am vizitat casele de lemn, construite de guvernul federal, reunite în cătune de cinci-zece focuri, la marginea cursurilor de apă ; am văzut, de asemenea, casele mai izolate, pe care și le construiesc uneori indienii ; o împrejmuire pătrată din trunchiuri de palmite, prinse între ele cu liane și avînd deasupra un acoperiș din frunze prins de perete numai la cele patru colțuri. În sfîrșit, am pătruns sub această streășină din crengi, unde trăiește uneori întreaga familie, alături de casa care rămîne nefolosită.

Locuitorii sînt strînși în jurul unui foc care arde zi și noapte. Bărbații, în general îmbrăcați cu o cămașă zdrențuită și cu un pantalon vechi, femeile cu o rochie de bumbac, purtată direct pe piele, sau uneori cu o simplă pînză înfășurată pe sub brațe, iar copiii complet goi. Toți poartă, la fel ca și noi în timpul călătoriei, pălării de paie cu borul larg, confecționarea acestora fiind singura lor îndeletnicire și singurul lor venit. La ambele sexe și la toate vîrstele, tipul este vădit mongoloid : statura mică, față lată și plată, pomeții obrajilor proeminenți, ochii pieziși, pielea galbenă, părul negru și lins, — pe care femeile îl poartă fie lung, fie scurt. Pilozitate rară, care deseori lipsește cu totul. Este locuită doar o singură cameră, în care se mănîncă, la orice oră, gulii dulci coapte sub cenușă, de unde se scot cu clești lungi de bambus ; tot acolo dorm pe un culcuș subțire din ferigi sau pe o rogojină din lujere de porumb, fiecare cu picioarele spre foc ; pe la miezul nopții, puținul jăratric rămas și pe rețele din trunchiuri prost îmbinate sînt un vag adăpost împotriva frigului înghețat de la 1 000 m altitudine.

Casele construite de băștinași se reduc la această piesă unică, dar și în cele ale administrației publice este folosită tot o singură cameră. În această încăpere este întinsă, chiar pe jos, toată averea indianului, într-o dezordine care le scandalizează pe călăuzele noastre, *caboclos*, din *sertão*-ul vecin, și în care cu greu distingî obiectele de origine

braziliană și pe cele de fabricație locală. Printre cele dintii se află, în general, securi, cuțite, farfurii smălțuite și vase de metal, cîrpe, ac și ață de cusut, uneori cîteva sticle și chiar și o umbrelă. Mobilierul este și el rudimentar : cîteva taburete scunde din lemn, de origine guaraneză, pe care le folosesc și *cabocloșii*, coșuri de toate mărimile și pentru toate folosințele ilustrînd tehnica „împletitunii în marchetaj“, atît de frecventă în America de Sud ; site pentru făină, piulițe de lemn, stîlpi de lemn sau de piatră, cîteva oale, în sfîrșit, o cantitate uimitoare de vase de forme și folosințe diverse, confecționate din *abobra* — tîgvă golită și uscată. Ce greu poți să faci rost de unul dintre aceste umile obiecte ! Distribuirea anticipată a

Olărie kaingang.

înelor, colierelor și broșelor de sticlă la întreaga familie este, adesea, insuficientă pentru a stabili indispensabilul contact prietenesc. Chiar oferindu-le o sumă mare de *milreis*¹, disproporționat de mare față de calitatea obiectului, proprietarul rămîne indiferent. Nu poate. Dacă obiectul ar fi fost făcut de el l-ar fi dat bucuros, dar el însuși îl are de mult, de la o femeie bătrînă, care numai ea știa să confecționeze lucruri de acest fel. Dacă îl dă, cum să-l înlocuiască ? Femeia bătrînă nu este, bineînțeles, niciodată acolo. Dar unde ? Nu știe, — gest vag — undeva în pădure... De altfel, ce valoare pot avea toți acești bani pentru bătrînul indian care tremură de friguri la 100 km de cel mai apropiat magazin al albilor. Ți-e rușine să iei acestor oameni atît de lipsiți o mică unealtă a cărei pierdere ar însemna o ireparabilă sărăcire...

¹ Monedă veche în Portugalia și Brazilia. — N.T.

Uneori însă lucrurile se petrec altfel. Ar vrea, oare, indiana asta să-mi vîndă această oală ? „Ba da, vrea“. Din nefericire însă nu e a ei. Nu ? Atunci a cui ? Tăcea. A soțului său ? „Nu !“ A fratelui său ? „Nici atît“. A fiului său ? „Nici a acestuia“. Oala e a nepoatei. Toate obiectele pe care vrem să le cumpărăm sînt inevitabil ale acesteia. O privim ! are trei sau patru ani și stă cinchită lîngă foc, complet absorbită de inelul pe care, cu o clipă mai devreme, i l-am pus în deget. Și atunci începem cu această domnișoară lungi negocieri la care părinții nu iau parte. Un inel de 500 de reis o lasă indiferentă ; o broșă și 400 de reis o hotărăsc.

Kaingang-ii cultivă și pămîntul, dar ocupațiile lor principale sînt pescuitul, vînătoarea și culesul. Procedeele lor de a pescui este o imitație atît de slabă a pescuitului practicat de albi încît eficacitatea lui este, probabil, foarte mică ; o ramură suplă, un cîrlig de undiță, brazilian, fixat cu rășină la capătul unui fir, uneori o simplă cîrpă în loc de plasă. Vînătoarea și culesul sînt baza acestei vieți nomade prin pădure, în care timp de săptămîni dispar familii întregi fără ca cineva să le poată da de urmă în ascunzișurile lor secrete, pe potecile lor atît de întortocheate. Am întîlnit uneori cîte o mică ceată, la cîte o cotitură a potecii, ieșind din pădure, ca să se afunde din nou în ea. Bărbații sînt în frunte, înarmați cu *bodog*-ul, arc cu care se pot proiecta mici bulgări rotunzi, servind la vînătoarea de păsări ; în bandulieră poartă tolba din nuiele cu proiectilele din argilă uscată. Îi urmează femeile, ducînd, cu o eșarfă țesută sau o curea lată, din scoarță de copac, trecută peste frunte, toată averea familiei. Așa sînt transportați și copiii și obiectele casnice. Schimbăm cîteva cuvinte oprind caii, ei încetinindu-și puțin mersul ; apoi pădurea se cufundă din nou în tăcere. Viitoarea casă va fi la fel de goală, ca atîtea altele. Pentru cît timp ?

Această viață nomadă poate dura zile sau săptămîni. Anotimpul de vînătoare și cel al culesului fructelor — *jaboticaba*, portocale și *lima* — provoacă deplasări în masă ale întregii populații. În ce adăposturi trăiesc oare în fundul pădurilor ? În ce ascunzișuri își regăsesc arcurile și săgețile, din care nu mai întîlnești decît, din întîmplare, cîteva exemplare uitate în vreun colț al casei ? Și la ce tradiții, rituri și credințe își reinnoadă ei legăturile ?

Grădinăritul ocupă cel din urmă loc în această economie primitivă. În plin codru, traversezi cîteodată locuri defrișate de băștinași. Între pereții înalți ai copacilor, un loc sărac, cultivat, ocupă cîteva zeci de metri pătrați : bananieri, gulii dulci, manioc și porumb. Grăunțele sînt uscate mai întîi la foc, apoi pisate în piuliță de către fe-

mei care muncesc singure sau câte două împreună. Făina se mănîncă așa cum este sau amestecată în grăsime, formînd astfel o masă compactă ; la această hrană se mai adaugă și fasolea neagră. Vinatul și porcul semidomesticit furnizează carnea care se frige întotdeauna înfiptă într-o creangă, deasupra focului.

Să nu uităm de *koro*, larvele palide care mișună în anumite trunchiuri de copaci putreziți. Indienii, luați în batjocură de albi, nu-și mai mărturisesc gustul pentru aceste gîngăanii și neagă cu vehemență că le-ar mîncă. Dar e suficient să străbați pădurea ca să vezi zăcînd la pămînt, lungă de 20—30 m, urma a ceea ce a fost un *pinheiro* doborît de furtună, sfirtecat, redus la o fantomă de copac. Pe acolo au trecut căutătorii de *koro*, iar cînd pătrunzi pe neașteptate într-o casă indiană, poți să zărești uneori prețioasa mîncare colcăitoare. Înainte ca vreo mînă agilă s-o fi putut ascunde.

Așadar, nu e ușor să asîști la extragerea viermilor *koro*. Ca niște adevărați conspiratori ne-am gîndit îndelung cum să procedăm. Un indian, bolnav de friguri, rămas singur într-un sat părăsit, pare a fi o pradă ușoară. I-am pus securea în mînă, l-am scuturat, l-am împins. Osteneală zadarnică. Pare că habar nu are ce vrem de la el. Să fie un nou eșec ? Atîta pagubă ! Lansăm ultimul argument : vrem să mîncăm *koro*. Reușim, în sfîrșit, să tîrîm victima în fața unui trunchi. O lovitură de secure dezgolește mii de canale săpate în adîncul lemnului. În fiecare e câte o larvă mare, gălbuie, destul de asemănătoare cu viermele de mătase. Acum trebuie să mă execut. Sub privirea impasibilă a indianului îmi decapitez prada. Din trupul ei iese o grăsime albicioasă pe care o gust nu fără a ezita ; are consistența și finețea untului și savoarea laptelui de cocos.

18. PANTANAL

După acest botez, eram pregătit pentru adevăratele aventuri. Prilejul avea să se ivească în timpul vacanțelor universitare, care, în Brazilia, au loc din noiembrie pînă în martie, adică în sezonul ploilor. Cu tot acest neajuns mi-am propus să iau contact cu două grupe de băștinași: Caduveo, de la frontiera paraguayana, foarte puțin studiat și poate pe trei sferturi dispărut, celălalt, Bororo, din Mato Grosso central, ceva mai bine cunoscut, dar încă foarte promițător. În plus, muzeul național din Rio de Janeiro îmi sugera să cercetez un punct arheologic care se afla în drumul meu și care fusese menționat în arhivă, fără ca cineva să fi avut prilejul să se ocupe de el.

Ulterior am circulat adesea între São Paulo și Mato Grosso, cînd în avion, cînd în camion, cînd, în sfîrșit, cu trenul și cu vaporul. Între 1935—1936 le-am folosit mai ales pe acestea din urmă. Într-adevăr, zăcămintul se găsea în vecinătatea căii ferate, nu departe de punctul ei terminus, Puerto Esperança, pe malul stîng al lui Rio Paraguay.

Despre această călătorie obositoare nu sînt multe de spus. Compania de cale ferată de la Noroeste te aducea mai întîi la Bauru, în plină zonă de pionierat; de aici se lua trenul de noapte către Mato Grosso, care traversa sudul țării. În total trei zile de călătorie într-un tren încălzit cu lemne, mergînd cu viteză redusă, care se oprea des și pentru mult timp pentru a se aproviziona cu combustibil. Vagoanele erau tot din lemn și destul de prăpădite; cînd te trezeai, aveai fața acoperită de o pojghiță de argilă întărită, formată de praful fin, roșu, din *sertão*, care pătrundea în fiecare încrețitură și în fiecare por. Vagonul-restaurant respecta cu fidelitate alimentația din interiorul țării servind carne proaspătă sau uscată, după împrejurare, orez și fasole neagră și, pentru a absorbi sucul

gastric, *farinha*, făină din porumb sau manioc, deshidratate la cald și măcinate mare. În sfârșit, nelipsitul desert brazilian, o felie de pastă de gutui sau de *goyave* cu brânză. În fiecare gară, băieți băștinași vindeau de câțiva bani fructe zemoase de ananas, galbene, providențial de răcoritoare.

În statul Mato Grosso intri puțin înainte de gara Tres Lagoas, după ce ai traversat Rio Paranã, un rîu atît de lat încît, deși începușeră ploile, în multe locuri i se mai zărea încă albia. Apoi începe să se desfășoare acel peisaj care îmi va deveni familiar, insuportabil și totuși indispensabil în timpul anilor mei de călătorie în interior, deoarece caracterizează Brazilia centrală de la Paranã pînă la bazinul Amazoanelor : platouri netede sau foarte ușor ondulate, întinderi nesfîrșite, vegetație de stepă tropicală, unde zărești din loc în loc cirezi de *zebu* care, la trecerea trenului, o iau la goană speriate. Mulți călători greșesc traducînd Mato Grosso cu „pădure mare“, deoarece pădure se exprimă prin femininul *mata*, în timp ce masculinul exprimă aspectul complementar al peisajului sud-american. Tradus întocmai, Mato Grosso înseamnă „vegetație de stepă mare“ și nici un alt termen nu s-ar potrivi mai bine acestui ținut sălbatic și trist, dar care în monotonia sa are ceva grandios și exaltant.

Este adevărat că termenul *brussa* se folosește și pentru *sertão*, dar el are o semnificație oarecum diferită. *Mato* se referă la un caracter obiectiv al peisajului : *brussa* în contrast cu pădurea ; *sertão* însă se referă la un aspect subiectiv : peisajul în raport cu omul. Prin *sertão* se înțelege, deci, *brussa* dar în contrast cu regiunile locuite și cultivate : sînt regiuni în care omul nu se stabilește pentru multă vreme. În argo-ul colonial echivalentul exact ar fi poate termenul *bled*¹.

Uneori, platoul e întrerupt de cîte o vale împădurită, ierboasă, aproape veselă sub cerul senin. Între Campo Grande și Aquidauana, o spărtură mai adîncă lasă să apară falezele scînteietoare ale *serrei* Maracaju, ale cărei chei adăpostesc, la Corrientes, un *garimpo*, adică un centru de căutători de diamante. Și iată că totul se schimbă. Cum treci de Aquidauana pătrunzi în *pantanal*, cea mai mare mlaștină din lume, care ocupă bazinul mijlociu al lui Rio Paraguay.

Văzută din avion această regiune cu rîuri șerpuint prin reliefuri netede îți oferă spectacolul unor arcuri și meandre în care apa stagnează. Chiar și albia fluviului apare ca un chenar de curbe palide de

¹ Localitate izolată, cu puține resurse. — N.T.

parcă natura ar fi existat înainte de a-i da actualul traseu, și el temporar. La nivelul solului *pantanalul* oferă o priveliște de vis în care turme de zebu se refugiază pe vârfurile movilelor ca pe niște corăbii ale lui Noe ; pe partea acoperită de apă, stoluri de păsări mari : flamingo, egrete, bitlani, formează insule compacte, albe și roze, cu mai puține pene decât frunzișul des, în evantai, al palmierilor *caranda* cu frunze care secretă o ceară prețioasă și ale căror crînguri rare sînt singurele care destramă falsa iluzie de paradis a acestui deșert acvatic.

Lugubrul Puerto Esperança, care nu-și merită numele, mi-a rămas în minte ca cea mai ciudată localitate de pe suprafața globului, cu excepția, poate, a lui Fire Island din statul New York, cu care-mi place s-o compar, ambele localități îmbinînd elementele cele mai contradictorii, fiecare însă într-o altă cheie. Exprimă aceeași absurditate geografică și umană, într-una comică, în cealaltă sinistă.

Să fi fost oare Swift acela care a inventat Fire Island-ul ? E o fișie de nisip lipsită de vegetație care se întinde în largul lui Long Island, mai mult lungă decât lată : are 80 km într-un sens și 200—300 m în celălalt. În partea dinspre ocean țărmlul e liber, dar apa este atît de agitată încît nu îndrăznești să te scalzi ; spre continent e întotdeauna liniștită, dar atît de puțin adîncă încît aproape că nu ai în ce să te cufunzi. Timpul ți-l petreci cu pescuitul unor pești necomestibili ; pentru a nu-i lăsa să putrezească, anunțuri așezate la intervale regulate în lungul plajelor atrag atenția pescarilor asupra îndatoririi de a-i îngropa în nisip deîndată ce i-au scos din apă. Dunele de la Fire Island sînt atît de instabile iar menținerea lor deasupra apei atît de nesigură încît alte anunțuri îți interzic să umbli pe ele pentru a nu le scufunda în valurile de dedesubt. Inversul Veneției, aici pămîntul e lichid iar canalele sînt solide. Pentru a putea circula, locuitorii cătunului Cherry Grove, care ocupă centrul insulei, trebuie să folosească o rețea de podiști din lemn, montate pe piloți.

Pentru a completa tabloul trebuie să mai adăugăm că Cherry Grove e locuit îndeosebi de perechi de bărbați, atrași, fără îndoială, de inversiunea generală existentă aici. Cum în nisip nu crește nimic altceva decât, în plăci mari, un fel de iederă otrăvitoare, aprovizionarea se face o dată pe zi la unicul negustor de lingă debarcader. În străduțele mai înalte și mai stabile decât duna întîlnești, așadar, perechi sterile în drum spre colibele lor, împingînd cărucioare de copii (singurele vehicule ce pot fi folosite aici din cauza

îngustimii drumurilor) încărcate doar cu sticlele de lapte pentru *week-end*, pe care, bineînțeles, nu-l va bea nici un sugaar.

Fire Island pare o farsă amuzantă în timp ce Puerto Esperanța o replică a lui pentru o populație mai blestemată. Nimic nu-i justifică existența, cu excepția liniei de cale ferată, lungă de 1 500 km, care străbate o regiune pe trei sferturi nepopulată; dincolo de ea comunicațiile cu interiorul nu se fac decât cu vaporul, iar șinele se opresc pe un mal noroios, insuficient întărit de scîndurile care servesc drept debarcader vaporaselor fluviale.

Populația e formată doar din funcționarii căii ferate și singurele case sînt ale lor; de fapt niște barăci de lemn construite în plină mlaștină. Pînă acolo ajuungi pe scînduri instabile care traversează zona locuită. Ne-am instalat într-o cabană pusă la dispoziție de Compania de cale ferată: cutie cubică compusă dintr-o mică încăpere, cocoțată pe piloți înalți și la care se ajunge urcînd pe o scară. Ușa se deschide în gol deasupra unei linii de garaj; în zori ne trezește brusc fluieratul locomotivei care ne va servi drept mijloc de locomoție, noi fiind singurii călători. Noptile sînt plicticoase: căldură umedă, țînțari mari de mlaștină care ne asaltează refugiul; plasele împotriva țînțarilor, prea savant concepute înainte de plecare, nu ne prea folosesc. Totul face aici somnul imposibil. La ora 5 dimineața, cînd aburul locomotivei pătrunde prin podeaua noastră subțire, încă mai stăruie căldura zilei precedente. Nu este ceață, în ciuda umezelii, dar cerul e plumburiu și atmosfera încărcată, ca și cum aerului i s-ar fi adăugat un element care-l face irespirabil. Din fericire locomotiva merge repede și, așezat în bătaia vîntului cu picioarele bălăbănindu-se deasupra grătarului locomotivei, reușești să alungi lîncezeala nopții.

Calea ferată simplă (trec două trenuri pe săptămîină) este așezată, fără prea multă grijă, de-a curmezișul mlaștinii, punte șubredă pe care locomotiva pare s-o părăsească în fiecare clipă. De o parte și de alta a șinelor, o apă noroioasă și respingătoare exală un miros anost; și totuși aceasta va fi apa pe care vom fi nevoiți să o bem timp de săptămîni.

În dreapta și în stînga se înșiruie, ca într-o livadă, mici arbuști; distanța îi face să pară pete sumbre sub ale căror ramuri, cerul reflectat de apă, face ochiuri sclipitoare. Totul pare să mocnească la o temperatură favorabilă unei lente maturări. Dacă ai putea rămîne timp de milenii în acest peisaj preistoric, urmărind fuga timpului, ai asista, fără îndoială, la transformarea materiei organice în turbă,

în huiul sau în țitei. Mi se părea chiar că-l văd mustind la suprafață, dînd apei irizații delicate. Lucrătorii noștri refuzau să creadă că facem, și că în același timp le impunem și lor, atîtea eforturi pentru cîteva cioburi ; stimulați de valoarea simbolică pe care o atribuiau căștilor noastre de plută, emblemă a „inginerilor“, ei au înțeles că arheologia servea de pretext pentru prospecțiuni mai valoroase.

Uneori liniștea era tulburată de animale pe care nu le înspăimîntă prezența omului : de cîte un *veado*, căprioară mirată, cu coada albă, de turmele de *emu* — struți mici — sau de zborul razant al egretelor albe la suprafața apei.

În drum, lucrătorii ajung din urmă locomotiva și se cocoată alături de noi. Haltă : sîntem la kilometrul 12. Calea ferată secundară se întrerupe și trebuie să ajungem la șantier mergînd pe jos. Îl zărim în depărtare cu aspectul său caracteristic de *capão*.

Contrar aparenței, apa din pantanal este ușor curgătoare ; cară scoici și mîl pe care le depune în anumite puncte unde vegetația prinde rădăcini. Pantanalul este presărat cu insule de verdeață, numite *capães*, unde vechii indieni își instalau taberele și ale căror urme le mai descoperim și acum.

În fiecare zi ajungem la *capão*-ul nostru pe un drumeag din lemn făcut de noi din traverse luate din mormanele de lîngă calea ferată. Acolo petreceam zilele copleșitoare respirînd anevoie și bînd apa din mlaștina încălzită de soare. În amurg venea să ne ia locomotiva sau unul dintre acele vehicule denumite diavol, pe care lucrătorii, stînd în picioare la cele patru colțuri, îl făceau să înainteze lovind puternic cu cîngile în balast, cum fac gondolierii. Obosiți și însetați ne reîntorceam acasă pentru a nu dormi în deșertul de la Puerto Esperança.

Mai departe, la 100 km, se afla o exploatare agricolă pe care o alesesem ca bază de plecare pentru a ajunge la Caduevo : *Fazenda francesa*, cum era denumită pe linia ferată, ocupa o fișie de 50 000 ha pe care trenul o străbătea pe o distanță de 120 km. Pe această întindere de mărăciniș și ierburi uscate rătăcea un șeptel de 7 000 de capete de vite (în regiunile tropicale 5—10 ha abia ajung pentru păscutul unei vite), exportat periodic spre São Paulo cu un tren care se oprea de două-trei ori la hotarele domeniului. Porțiunea ce deservea exploatarea se numea Guaycurus, după numele marilor triburi războinice care stăpîniseră odinioară aceste locuri și dintre care Caduevo sînt ultimii supraviețuitori pe teritoriul brazilian.

Întreprinderea era exploatată de doi francezi, ajutați de cîteva familii de văcari. Nu-mi mai amintesc numele celui mai tînăr ; celălalt, care se apropia de 40 de ani, se numea Felix R. — Don Felix, cum i se spunea în mod familiar. A murit acum cîțiva ani asasinat de un indian.

Gazdele noastre crescuseră sau luptaseră în primul război mondial. Temperamentul și aptitudinile lor îi îndreptăteau să devină coloniști marocani. Nu știu ce speculații nanteze îi duseseră spre o aventură mai nesigură, într-o regiune desmoștenită a Braziliei. Oricum, la 10 ani după înființarea ei, *Fazenda franceza* se ofilea din cauza insuficienței primelor capitaluri, investite în cumpărarea pămînturilor și nerămîind nimic disponibil pentru îmbunătățirea șep-telului și a echipamentului. Într-un vast *bungalow*¹ de tip englezesc, gazdele noastre duceau o viață austeră : jumătate crescători de vite, jumătate băcani. Într-adevăr, agenția comercială a Fazendei era singurul centru de aprovizionare pe o rază de aproximativ 100 km. *Empregadosii*, adică salariații — lucrători sau peoni — veneau să cheltuiască cu o mîină ceea ce cîștigaseră cu cealaltă. Un joc de scriptologie le putea transforma creanța în datorie și, din acest punct de vedere, orice întreprindere funcționa aproape fără bani. Deoarece, conform obiceiului, prețurile mărfurilor erau fixate la dublul sau triplul cursului normal, afacerea ar fi putut fi rentabilă, dacă acest aspect comercial nu ar fi trecut pe planul al doilea. Era destul de trist să vezi simbăta lucrătorii întorcîndu-se cu bruma de recoltă de trestie-de-zahăr adunată pe care o presau deîndată în *engenho*-ul fazendei — mașină făcută din trunchiuri cojite grosolan, în care tijele de trestie-de-zahăr sînt sfărîmate prin rotirea a trei cilindri de lemn, după care zeama se evaporă prin încălzire în bazine mari, metalice, înainte de a curge în forme, unde se întărește în blocuri de culoare roșietică, de o consistență granuloasă. devenind ceea ce se numește *rapadura*. Acest produs era depozitat în magazinul alăturat, unde, transformați în cumpărători, se duceau în aceeași seară să-l cumpere cu preț mare pentru a oferi copiilor lor acest unic dulce din *sertão*.

Gazdele noastre priveau cu filozofie această îndeletnicire de exploatatori ; neavînd un contact cu salariații lor, în afara lucrului și fără vecini din categoria lor socială (rezervația indiană separîndu-i de plantațiile cele mai apropiate de la frontiera paraguayana)

¹ Locuință cu un singur etaj înconjurată de verandă (în engleză). — N.T.

își impuneau o viață foarte strictă a cărei respectare era, fără îndoială, cea mai bună protecție împotriva descurajării. Singurele concesii făcute continentului erau îmbrăcămintea și băutura: în această regiune de frontieră, în care se amestecau tradițiile braziliene, paraguayene, boliviene și argentiniene au adoptat ținuta din pampas: pălărie boliviană din pai negru, fin împletit, cu boruri mari, întoarse și cu calotă înaltă, și *chiripa*, un fel de fașă pentru adulți din pânză colorată deschis, vărgată cu mov, roz sau bleu, care lasă descoperite coapsele și picioarele, pînă la cizmele albe de pînză groasă, lungi pînă aproape de genunchi. În zilele mai răcoaroase înlocuiesc *chiripa* cu *bombacha*, pantaloni bufanți ca ai zuavilor¹, foarte brodați în părțile laterale.

Își petreceau aproape toată ziua în ocolul vitelor pentru „a le lucra“, adică a le inspecta și a le tria pentru vînzarea, care avea loc cu prilejul adunărilor periodice. Dirijate de strigătele guturale ale *capatazi*-lor animalele treceau într-un nor de praf pe sub ochii stăpînilor pentru a fi separate în mai multe ocoluri. Zebu cu coarne lungi, vaci grase, viței înspăimîntați se încălecau trecînd prin strungile de scînduri, prin care, adesea, cîte un taur refuza să treacă. Patruzeci de metri de curea fin împletită, treceau atunci în vîrtej pe deasupra capului *lassoeiro*-ului și în aceeași clipă, pare-se, animalul se prăbușea, în timp ce calul se cabra triumfător.

De două ori pe zi însă, la ora 11,30 dimineața și la ora 7 seara, toată lumea se adună sub pergola care înconjură camerele de locuit pentru ritualul *chimarrão* care are loc de două ori pe zi, adică pentru a bea *matê*-ul cu paiul. Se știe că *matê*-ul este un arbust din aceeași familie cu yeusul² de la noi, ale cărui crăci, prăjite ușor la fumul unui foc îngropat, sînt măcinate pînă se transformă într-o pulbere grosolană de culoare verzuie care se păstrează timp îndelungat în mici butoiașe. Mă refer la adevăratul *matê*, căci produsul vîndut în Europa sub această denumire a suferit, în general, transformări atît de nefaste încît a pierdut orice asemănare cu cel original.

Matê-ul se bea în mai multe feluri. În timpul expediției, cînd, epuizați, doream nespus reconfortarea imediată pe care o aduce, ne mulțumeam să aruncăm un pumn plin în apă rece, fiartă la foc iute și pe care o luam la o parte la primul clocot (lucru esențial),

¹ Soldați dintr-un corp de infanterie franceză, creat în Algeria. — N.T.

² Specie de stejar care își păstrează frunzele verzi. — N.T.

căci altfel *maté*-ul își pierde toată savoarea. Obținem astfel *Cha de maté*, infuzie inversă, lichid de culoare verde închis și aproape uleios, ca o ceașcă de cafea tare. Când nu ai timp, te mulțumești cu o *terere*, adică aspiri cu o pipetă apa rece în care ai presărat un pumn de praf de maté. Dacă nu-ți place gustul lui amărui poți bea *maté doce*, ca frumoasele paraguayene : praful, amestecat cu zahăr, se caramelizează pe un foc intens, apoi peste amestec se toarnă apă clocotită și se strecoară. Dar nu cunosc amatori de maté care să nu considere superior tuturor acestor rețete, *chimarrão*-ul, în același timp rit social și viciu particular, așa cum se practica în fazenda.

Toată lumea se așază în cerc în jurul unei fetețe, *china*, purtătoarea unui ceainic, a unui reșou și a unei *cuia*, care poate fi când o tigvă de dovleac cu orificiul încercuit cu argint, când, ca la guaycuruși, un corn de zebu sculptat de un peon. Vasul este plin, pe două treimi, cu pulbere de maté pe care feteța o îmbibă, încetul cu încetul, cu apă clocotită. De îndată ce amestecul s-a transformat într-o pastă, cu tubul de argint terminat la partea inferioară printr-un bulb găurit, scobește cu grijă un fel de mică adâncitură în care se va strînge lichidul, astfel ca pipeta să stea cît se poate mai adînc în pastă, tubul putîndu-se mișca doar atît cît să nu strice echilibrul masei păstoase, și nu prea mult pentru că atunci apa nu s-ar mai amesteca. Pregătit astfel, *chimarrão*-ul trebuie doar saturat cu lichid înainte de a fi oferit stăpînului casei. După ce acesta a sorbit de două sau de trei ori și a înapoiat vasul, operația e repetată de toți invitații, mai întîi de bărbați, apoi de femei, dacă e cazul. Ceainicul este transmis astfel pînă ce se golește.

Primele înghițituri produc o senzație delicioasă — cel puțin celui obișnuit cu *chimarrão*, căci novicele se frige — în contactul puțin gras al argintului încălzit cu apa efervescentă, bogat înspumată, amară și totodată parfumată ca o întregă pădure concentrată în cîteva picături. Maté-ul conține un alcaloid de genul celor din cafea, ceai și ciocolată ; dozajul (și starea semi-crudă) explică, poate, proprietatea sedativă și totodată stimulentă a băuturii. După cîteva întrebunțări maté-ul își pierde savoarea, dar, înfigînd cu prudență, pipeta, în adîncituri încă nepătrunse, se prelungește plăcerea în mici explozii de amăreală.

Fără îndoială că maté-ul trebuie situat mult înaintea *guarana*-ei amazoniene, despre care voi vorbi cu alt prilej, și a neplăcutei *coca* din podișul bolivian : fadă rumegare a unor frunze uscate care se transformă repede într-un cocoloș fibros cu gust de ceai medicinal,

făcînd insensibilă mucoasa bucală și transformînd limba celui care o mestecă într-un corp străin. N-o pot compara decît cu foaia groasă de betel plină de mirodenii, care excită cerul gurii, neobișnuit, cu o salvă uluitoare de gusturi diferite și de parfumuri.

Indienii caduveo locuiau pe terenurile joase de pe malul stîng al râului Paraguay, separați de Fazenda francesa prin colinele *serrei* Bodoquena. Gazdele noastre îi considerau leneși și degenerați, hoți și bețivi și-i goneau cu brutalitate de pe pășuni de cîte ori încercau să pătrundă acolo. Expediția noastră li se părea condamnată dinainte și, în ciuda ajutorului generos pe care ni-l dădeau și fără de care nu ne-am fi putut realiza proiectul, o dezaprobau. Care nu le-a fost uimirea, cînd după cîteva săptămîni, ne-au văzut întorcîndu-ne cu boii încărcăți ca cei ai unei caravane : aduceam vase mari de ceramică pictate și gravate, piei de căprioară împodobite cu arabescuri, bucăți de lemn sculptat înfățișînd un panteon dispărut... Pentru ei a fost o revelație care avea să producă o schimbare neașteptată. Cu prilejul unei vizite pe care Don Felix avea să mi-o facă la São Paulo, doi sau trei ani mai tîrziu, am înțeles că atît el cît și tovarășul său, cîndva atît de trufași față de populația locală, deveniseră, cum spun englezii, *gone native*¹ : micul salon burghez al fazendei era acum tapisat cu piei pictate și în toate colțurile se aflau oale făcute de băștinași ; prietenii noștri se jucau de-a bazarul, sudanez sau marocan, ca orice bun administrator colonial — cum, dealtminteri, nu le-ar fi stat mai bine. Iar indienii, care deveniseră furnizorii lor, erau primiți acum în fazendă, fiind găzduite, familii întregi, în schimbul obiectelor aduse. Pînă unde s-a ajuns cu această intimitate ? E greu de admis că niște celibatari, cunoscîndu-le, să fi putut rezista farmecului fetelor indiene, jumătate goale în zilele de sărbătoare, cu trupurile împodobite cu mîgală în fine volute negre sau albastru deschis și a căror piele părea un furou din dantelă scumpă. Oricum, cred că Don Felix a fost omorît în 1944 sau 1945 de unul dintre noii săi prieteni și că a fost nu o victimă a indienilor cît a tulburării ce-l cuprinsese, cu zece ani mai înainte, în urma vizitei unor etnografi începători.

Magazinul din fazenda ne furnizează alimentele : carne uscată, orez, fasole neagră, făină de manioc, matê, cafea și *rapadura*. Ni s-au împrumutat și cai pentru oameni și boi pentru bagaje, fiindcă duceam cu noi material de schimb pentru colecțiile pe care urma

¹ A devenit băștinaș, (în engleză). — N.T.

să le adunăm : jucării pentru copii, șiraguri de mărgelă din sticlă, oglinzi, brățări, inele și parfumuri, în sfârșit, bucăți de pânză, pături, îmbrăcăminte și scule. Lucrătorii de la fazenda ne vor servi de călăuze, de altfel împotriva voinței lor, căci urmau să fie smulși din sînul familiilor lor în timpul sărbătorilor de Crăciun.

În sate eram așteptați ; încă de la sosirea noastră la fazenda *vaqueiros*-ii indieni o luaseră înainte ca să anunțe vizita străinilor, aducători de daruri. Această perspectivă le producea băștinașilor tot felul de griji, cea mai importantă fiind aceea că noi venim *to-mar conta* : pentru a le lua pămînturile.

19. NALIKE

Nalike, capitala ținutului Caduveo, se găsește la aproximativ 150 km de Guaycurus, adică la trei zile de drum călare. Boii de povară sînt trimiși înainte, fiindcă merg mai încet. Pentru prima etapă ne-am propus să urcăm pantele *Serrei* Bodoquena și să petrecem noaptea pe platou, la ultimul post al fazendei. Foarte repede te afunzi în văi strîmte, pline de ierburi înalte prin care caii își croiesc drum cu greutate. Mersul devine încă și mai anevoios din cauza noroiului mlaștinii. Calul alunecă, luptă, ajunge din nou la pămînt ferm, cum și unde poate, și te regăsești înconjurat de vegetație; ai grijă să nu te trezești că de pe o frunză, în aparență neprimejdioasă, se revarsă asupra ta vreun roi de *carrapates* adunate ghem pe dosul ei. Miile de gînganii portocalii ți se strecoară sub haine, îți acoperă corpul ca o pînză de apă și se înfig în piele. Pentru victimă, singurul mijloc de scăpare este de a le întrece în viteză sărind de pe cal, dezbrăcîndu-se de toate hainele și scuturîndu-le cu putere, în timp ce unul dintre cei ce-l însoțesc îi cercetează cu de-amănuntul pielea. Mai puțin primejdioși, paraziții mari, solitari, de culoare cenușie, se fixează, fără durere, în epidermă. Îi descoperi la pipăit cîteva ore sau zile mai tîrziu, cînd apar ca niște umflături pe corp, ce trebuie tăiate cu cuțitul.

În sfîrșit, mărcinișul se luminează făcînd loc unui drum pietros, care conduce în pantă lină pînă la o pădure uscată de copaci și cactuși. Furtuna care se pregătea de dimineață izbucnește cînd tocmai înconjurăm o culme presărată cu „lumînări”¹. Descălecăm și căutăm adăpost într-o crăpătură care se dovedește a fi o grotă umedă, dar protectoare. Abia am intrat că se și umple de uruitul

¹ Plantă grasă din Mexic cu tija în formă de lumînare. — N.T.

morcegos-ilor, liliicii care tapisează pereții și cărora le-am tulburat somnul.

De cum a încetat ploaia ne-am reluat drumul printr-o pădure deasă și întunecoasă, plină de miresme proaspete și de fructe sălbatică: *genipapo*, cu carnea grea și savoare aspră, *guavira* despre care se spune că potolește setea călătorului cu carnea ei întotdeauna rece, sau *caju*, urmă a vechilor plantații indigene.

Platoul acoperit de ierburi înalte, presărat cu copaci prezintă aspectul caracteristic din Mato Grosso. Ne apropiem de locul de popas străbătînd o zonă mlăștinoasă cu noroi uscat și crăpat de briză, prin care aleargă mici păsări cu picioroange; apoi un țarc, o colibă, și iată-ne la postul Largon, unde găsim o familie absorbită deuciderea unui *bezerro*, taur tânăr, pe care, în acel moment, îl tăiau în bucăți; în carcasa plină de sînge, folosită ca luntre, doi sau trei copii goi se rostogolesc și se leagănă scoțînd strigăte de plăcere. Deasupra focului în aer liber, ce strălucește în amurg, se frige *churrasco*, din care picură grăsime, în timp ce *urubu*, vulturi negri — mîncători de hoituri — coborîți cu sutele pe locul masacruului, își dispută cu cîinii sîngele și resturile.

Începînd de la Largon urmăm „calea indienilor”; *serra* e foarte abruptă la coborîre și trebuie să mergem pe jos ținînd de căpăstru caili enervați din cauza obstacolelor. Pista trece pe lîngă un torent pe care-l auzi fără să-l vezi, cum sare peste stînci și se prăvălește în cascade. Alunecăm pe pietrele umede sau în băltoacele noroioase, rămase de la ultimele ploii. În sfîrșit, în partea de jos a pantei ajungem într-o vale deschisă, *Campo dos indios*, unde ne odihnim o clipă caii, înainte de a pleca mai departe prin mlaștină.

De la ora 4 după-amiază trebuie să ne îngrijim de popas. Căutăm niște copaci între care să ne întindem hamacele cu plasele împotriva țîntarilor; călăuzele aprind focul și prepară cina din orez și carne uscată. Ne este atît de sete încît înghițim fără scîrbă litri din acel amestec de pămînt, apă și permanganat care ne servește drept băutură. Se înnoptează. Dincolo de țesătura murdară a plaselor împotriva țîntarilor contemplăm pentru un moment cerul în flăcări. Abia ne-a furat somnul că trebuie să plecăm din nou; la miezul nopții, călăuzele care au și înșeuat caii, ne scoală. În acest anotimp cald trebuie să cruți animalele și să profiți de răcoarea nopții. Sub clarul de lună reluăm drumul pe potecă, încă dormitînd, țepeni și tremurînd. Pentru noi timpul trece pîndind zorile, dar caii se poticnesc. Dimineața, către ora patru sosim la Pitoko, unde altădată fusese un post important al Serviciului de protecție:

a indienilor. Acum n-au mai rămas decît trei case dărăpănate între care abia îți poți agăța hamacele. Rio Pitoko curge liniștit ; iese din pantanal pentru a se pierde din nou în el peste cîteva kilometri. Acest curs de apă nesecat al mlaștinilor, fără izvor și fără gură de vărsare, adăpostește o mulțime de *piranhas*¹, un adevărat pericol pentru un imprudent, dar care nu-l împiedică pe indianul atent să se îmbăieze și să scoată apă ; căci acolo se mai află, risipite în mlaștină, cîteva familii de indieni.

Ne aflăm în plin pantanal : albiu inundate între creste împădurite sau întinderi vaste, noroioase, despădurite. Pentru călărie ar fi mai potrivit boul, deoarece acest animal greoi, pe care-l conduci cu ajutorul unei frînghii trecute printr-un inel fixat într-o nară, deși înaintează mai încet, suportă mai bine umbletul extenuant prin mlaștini, cufundat deseori, în apă, pînă la piept.

Sîntem într-o cîmpie ce se întinde, poate, pînă la Rio Paraguay și atît de plată încît apa nu reușește să se scurgă. Aici a izbucnit furtuna cea mai violentă pe care mi-a fost dat să o înfrunt. Nici un adăpost, nici un copac cît vezi cu ochii. Nu ne rămînea altceva de făcut decît să înaintăm, uzi learcă, cu apa șiroind pe noi și pe cai, sub trăsnetele ce cădeau în dreapta și în stînga ca proiectilele unui tir de baraj. După două ore de grea încercare ploaia s-a oprit ; străbătînd orizontul aversele se deplasau încet ca în largul mării. Dar iată că la extremitatea cîmpiei se profilează o terasă argiloasă, înaltă de cîteva metri, cu vreo zece colibe ale căror siluete se desprind pe fundalul cerului. Am ajuns la Engenho, în apropiere de Nalike. Ne hotărîsem să locuim mai degrabă aici decît în vechea capitală care, în 1935, se compunea doar din cinci colibe.

Pentru un ochi atent, aceste cătune se deosebeau cu foarte puțin de cele ale țăranilor brazilieni, cei mai apropiați cu care băștinașii se aseamănă atît ca port cît și, deseori, ca tip fizic, atît era de mare proporția de mețiși. În ceea ce privește limba lucrurile stăteau altfel : fonetica limbii guaicuru dă urechii o senzație plăcută : un debit precipitat și cuvintele lungi, cu vocale clare alternînd cu consonante dentale, guturale și o abundență de foneme, dulci sau curgătoare, dau impresia unui pîrîiaș sărind din piatră în piatră. Denumirea actuală, Caduveo (de altfel se pronunță *Cadiueu*), este o degradare a numelui pe care băștinașii și-l dau ei înșiși : *cadi-gueodi*. Nu se punea problema să le înveți limba într-un timp atît

¹ Pește foarte feroce. — N.T.

de scurt, deși portugheza noilor noastre gazde era foarte rudimentară.

Scheletul locuințelor era făcut din trunchiuri de copaci curățate de scoarță, înfipite în pământ; în furca primelor crengi, lăsată de către cel care-i tăia, se proptesc grinzii. Acoperișul cu pantă dublă, era format din ramuri îngălbenite de palmier; spre deosebire de colibe braziliene, locuințele nu aveau pereți. Construcțiile erau un fel de compromis între locuințele albilor (de la care au copiat forma acoperișului) și vechile adăposturi ale băștinașilor cu acoperișul plat peste care sînt puse rogojini.

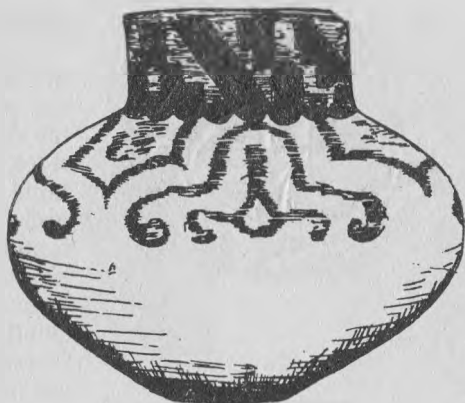
Dimensiunile acestor locuințe rudimentare erau mai semnificative: puține colibe adăposteau doar o singură familie; într-unele, un fel de șoproane lungi, locuiau pînă la șase familii, fiecare dispunînd de un sector delimitat de stîlpii scheletului și prevăzut cu lavițe din scînduri, cite una pentru fiecare familie, unde cei ce le ocupă își petrec timpul așezați, lungiți sau cînchiți printre pieile de căprioară, stambele, tîrtăcuțele, plasele, receptacolele din paie, întinse, îngrămădite, atîrnate peste tot. În unghere găseai vase mari pentru apă, ornamentate, fixate într-un suport format dintr-o furcă cu trei brațe înfipite în pământ, uneori sculptate.

Odinioară aceste locuințe fuseseră „case lungi“, în genul irochez. Ca aspect, unele își mai meritau încă această denumire, dar aici aglomerarea mai multor familii într-o singură comunitate de lucru nu mai rezulta dintr-o necesitate; nu mai erau, ca altădată, locuințe matrilocale, în care ginerii locuiau împreună cu soțiile lor în căminul socrilor.

De altfel, în acest cătun mizer te simțeai departe de trecut; părea să fi dispărut pînă și amintirea prosperității întîlnite, cu patruzeci de ani în urmă, de pictorul și exploratorul Guido Boggiani, care a locuit aici de două ori — în 1892 și 1897 — lăsînd din aceste călătorii două importante documente etnografice: o colecție, aflată la Roma, și un atrăgător jurnal de călătorie. Populația celor trei centre nu depășea 200 de persoane; trăia din vînătoare, din culesul fructelor sălbatice, din creșterea cîtorva boi și păsări de curte și din cultivarea maniocului pe parcelele pe care le zăreau dincolo de rîul de la poalele terasei. Acolo coboram ca să ne spălăm, în mijlocul roiturilor de țînțari sau ca să scoatem o apă gălbuie-lăptoasă, ușor dulceagă.

În afară de împletitul paielor, de țesutul brîurilor din bumbac, purtate de bărbați, și de ciocănitul monedelor — mai mult de

Vas pentru apă, decorat în roșu deschis și vernil de rășină neagră.

nichel decît de argint — din care se fac discurile și tuburile pe care le înșiră în coliere, activitatea principală o constituia olăritul. Femeile amestecau argila din Rio Pitoko cu cioburi pisate făcînd din pasta astfel obținută rulouri spirale pe care le băteau apoi ușor pînă dădeau piesei forma dorită. Crudă încă, era decorată cu urme, imprimate în negativ, de sforicele și colorată cu un oxid de fier care se găsește în *serra*. Apoi, piesa de ceramică era arsă în aer liber, după care nu mai rămînea decît decorarea la cald cu două lacuri din rășină topită : unul negru, din *pau santo*, altul galben, translucid, din *angico*. O dată răcită, piesa era pudrată cu un praf alb — cretă sau cenușă — pentru a scoate în evidență ornamentele.

Pentru copiii lor, femeile confecționau mici figurine reprezentînd personaje sau animale ; folosesc tot ce le cade sub mînă — argilă, ceară, căței de usturoi uscați — mulțumindu-se să corecteze forma inițială a materialului brut printr-un mic modelaj suplimentar.

Copiii se jucau și cu statuete din lemn sculptat, de obicei înveșmîntate în cirpe împodobite cu paiete, care le serveau drept păpuși, în timp ce altele, întru totul asemănătoare acestora, erau păstrate cu multă grijă de niște femei bătrîne, în fundul coșurilor lor. Ce erau ? jucării ? statuete reprezentînd divinități ? sau strămoși ? Era greu să-ți dai seama, dat fiind întrebuintările atît de contradictorii și, cu atît mai puțin cu cît aceeași statueta era folosită cînd într-un sens cînd într-altul. Semnificația religioasă a unora dintre ele — aflate acum în Muzeul Omului din Paris — e neîndoielnică,

Trei exemplare de ceramică
cuduveo.

fiindcă într-una o poți recunoaște, de pildă, pe Mama gemenilor, într-alta pe Micul bătrîn, Dumnezeu coborît pe pămînt și maltrat de oameni, pe care-i pedepsește, exceptînd doar o singură familie la care găsisese adăpost. Ar fi însă prea simplu să interpretăm faptul că acești *santos* sînt lăsați pe mîna copiilor ca pe un simptom al degenerării unui cult; situația, atît de precară pentru noi, fusese descrisă exact, cu 40 de ani mai înainte, de către Boggiani și cu zece ani după aceasta, de către Fritch, iar însemnări posteroare, cu alți zece ani, celor făcute de mine, dovedesc aceeași stare de fapt. O condiție care se prelungește fără întrerupere, timp de 50 de ani, trebuie să fie, dintr-un anumit punct de vedere, normală; în interpretarea ei trebuie să vedem nu atît o descompunere — de altfel certă — a valorilor religioase cît un mod, mai obișnuit decît am fi tentați să credem, de a trata raporturile dintre sacru și profan. Opoziția între acești termeni nu este nici atît de absolută, nici atît de continuă cum s-a afirmat deseori.

În coliba vecină celei în care locuiam se afla un vraci tîmăduitor ale cărui instrumente constau dintr-un scaun rotund, fără spe-tează, dintr-o coroană de pai, o sunătoare din tîgvă de dovleac acoperită cu o plasă perlată și o măturică din pene de struț pe care o folosea pentru a prinde „ani-

*Două statuete de lemn ;
la stînga, Micul bătrîn ;
la dreapta, Mama gemenilor*

malele“ — *bichos* — (citiți : spiritele rele), pricinile bolilor : tratamentul asigura gonirea lor cu ajutorul puterii potrivnice a *bicho*-ului personal al vraciului, adică al spiritului său păzitor și totodată conservator ; căci el e cel care a interzis protejatului său să-mi cedeze acele unelte prețioase „cu care era“, îmi răspunse, „obișnuit“.

În timpul șederii noastre acolo s-a sărbătorit pubertatea unei fete care locuia în altă colibă. Sărbătoarea a început prin îmbrăcarea ei după obiceiul tradițional : rochia de bumbac a fost înlocuită cu o bucată de pînză pătrată care-i înfășura trupul pînă la subțiori. Umerii, brațele și fața i-au fost pictate, iar de gît i s-au atîrnat toate colierele pe care le aveau. Toate acestea erau, de altfel, poate nu atît un sacrificiu pe altarul datinii cît o încercare de a „ne lua ochii“. Etnografilor tineri li s-a spus că băștinașii se tem să fie fotografiați și că e bine să le înșeli temerile și să-i despăgubești pentru ceea ce ei consideră a fi un risc, printr-un dar în obiecte sau bani. Populația caduveo adoptase un sistem mai perfecționat : nu numai că pretindeau să fie plătiți pentru a se lăsa fotografiați, dar chiar mă obligau să-i fotografiez ca să-i plătesc ; nu trecea o zi fără ca vreo femeie să nu mi se înfățișeze într-o îmbrăcăminte neobișnuită impunîndu-mi s-o onorez cu un declic al aparatului de fotografiat și cu cîțiva milreși. Pentru a-mi economisi pelicula, deseori mă mărgineam să simulez, și plăteam.

Din punct de vedere etnografic, să reziști acestor stratageme sau să le iei drept o dovadă de decadență sau de mercantilism, ar fi fost o greșeală. Căci, sub această altă formă, transpusă, apă-

Bijuterii caduceo din monede ciocănite
și degetare.

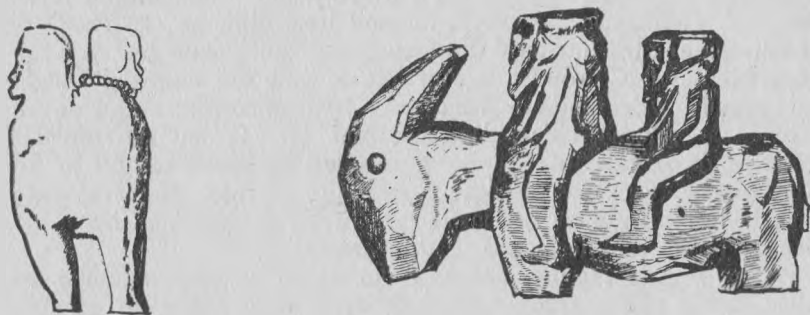

reau unele trăsături specifice ale băștinașilor : independența și autoritatea femeilor de familie bună, ostentație față de străini și revendicarea omagiului celor de jos. Ținuta putea fi fantezistă sau improvizată, dar conduita care o inspira își păstra întreaga ei semnificație, iar scopul meu era de a o situa în contextul instituțiilor tradiționale.

La fel și manifestările care au urmat ceremoniei îmbrăcării fetei : imediat după masă au început să bea *pinga* — alcool din trestie-de-zahăr — bărbații așezați în cerc, fălindu-se în gura mare cu grade ale ierarhiei militare, mai mult inferioare (singurele pe care le cunoșteau) : caporal, plutonier-major și de locotenent sau căpitan. Era, într-adevăr, unul dintre acele „chefuri solemne“, descrise încă din secolul al XVIII-lea, la care șefii erau așezați după rang, serviți de scutieri, în timp ce crainicii enumerau titlurile băutorului și recitau mărețele lui fapte. Caduceo reacționează curios la băutura : după o perioadă de excitație cad într-o tăcere posacă, apoi încep să plîngă. Atunci, doi dintre cei mai puțin beți îl iau de braț pe desperat și-l plimbă în lung și-n lat șoptindu-i cuvinte de consolare și afecțiune pînă cînd se hotărăște să vomite. Apoi, toți trei, își reiau locurile și cheful continuă.

În acest timp, femeile cîntau pe trei note o scurtă melopee, repetată la nesfîrșit, iar cîteva bătrîne, bînd și ele, se aruncau din cînd în cînd pe pămîntul bătătorit gesticulînd și vorbind, după cît se părea, fără nici o noimă, în mijlocul rîsetelor și glumelor batjocoritoare. Și aici am greși dacă am considera purtarea lor ca simplă

delăsare a unor bătrîne bețive: vechii autori afirmă că sărbătorile, în special cele care celebrează cele mai importante momente ale creșterii unui copil nobil, erau marcate de exhibiții ale femeilor travestite: defilări de războinici, dansuri și întreceri în lupte. Acești țărani zdrențăroși, pierduți în fundul mlaștinii lor, ofereau un spectacol foarte trist, dar însăși decăderea lor scotea în evidență, mai puternic, tenacitatea cu care-și păstrasera unele trăsături din trecut.

Două statuete, cea din stînga în piatră, cealaltă în lemn, reprezentînd personaje mitologice.

20. O SOCIETATE BĂȘTINAȘA ȘI STILUL EI

Ansamblul obiceiurilor unui popor este, întotdeauna, marcat de un stil; ele formează sisteme. Sînt convins că numărul acestor sisteme e limitat și că societățile omenești, ca și indivizii, în jocurile, visurile și delirurile lor nu creează niciodată, în mod absolut, ci aleg anumite combinații dintr-un repertoriu ideal, care poate fi reconstituit. Făcînd inventarul tuturor obiceiurilor observate, al tuturor celor imaginate în mituri, ca și al celor evocate de jocurile copiilor și ale adulților, al visurilor oamenilor sănătoși sau bolnavi și al comportărilor psiho-patologice, s-ar putea realiza un fel de tabel periodic, ca cel al elementelor chimice, în care toate obiceiurile reale sau, pur și simplu, posibile, pot fi grupate în familii și în care nu vom avea decît să le recunoaștem pe cele adoptate efectiv de societăți.

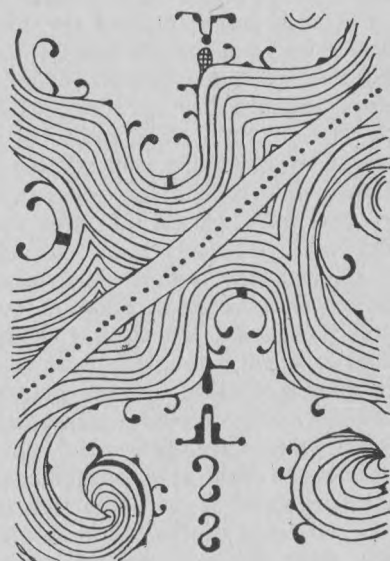
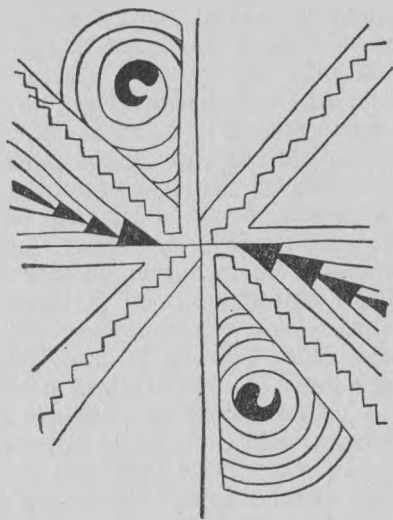
Aceste observații își găsesc confirmarea mai cu seamă în cazul locuitorilor din Mbaya-Guaicuru, dintre care caduveo din Brazilia, împreună cu toba și pilaga din Paraguay sînt astăzi ultimii reprezentanți. Civilizația lor evocă, în mod irezistibil, pe cea visată de societatea noastră într-unul din jocurile ei tradiționale și căruia fantezia lui Lewis Carroll¹ a izbutit atît de bine să-i desprindă modelul: acești cavaleri indieni semănau cu *figurile cărților de joc* — tră-sătură ce reieșea chiar din costumele lor, format din tunici și mantale de piele care-i făceau și mai lați în spete, căzînd în falduri țepene, decorate cu desene în negru și roșu, pe care vechii autori le comparau cu covoarele din Turcia și unde reapăreau motive în formă de pică, cupă, caro și treflă.

Aveau regi și regine; acestora din urmă, aidoma reginelor lui Alice, nu le plăcea nimic mai mult decît să se joace cu capetele

¹ Autorul cărții pentru copii *Alice în țara minunilor*. — N.T.

tăiate aduse de războinici. Bărbații și femeile nobile se distrau privind turnirurile ; erau scutiți de muncile de jos, care reveneau guanaiezilor, băștinași mai vechi, de limbă și cultură diferite. *Tereno*, ultimii lor reprezentanți, trăiesc, într-o rezervație a statului, nu departe de orașelul Miranda, unde m-am dus să-i vizitez. Acești guanaiezi cultivau pământul și plăteau un tribut în produse agricole stăpînitorilor *mbaya*, în schimbul protecției, mai mult pentru a fi scutiți de jafurile și prădăciunile bandelor de cavaleri înarmați. Un german din secolul al XVI-lea, care s-a aventurat în această regiune, compara aceste relații cu cele existente în timpul său, în Europa centrală, între feudali și iobagii lor.

Mbaya-ezii erau organizați în caste : în vârful scării sociale nobilii erau împărțiți în mari nobili ereditari și innobilați individuali, de obicei pentru a consfinți coincidența nașterii lor cu aceea a unui copil de nobil. Marea nobilime se mai împărțea în ramura primilor-născuți și ramurile secundare. Apoi, urmau războinicii, dintre care cei mai

Decorații caduceo.

buni erau admiși, după inițiere, într-o asociație care le dădea dreptul de a purta nume speciale și de a folosi un limbaj artificial, format prin adăugarea la fiecare cuvânt a unui sufix, ca în unele argo-uri. Sclavii *chamacoco* sau de altă origine și iobagii *guana* formau plebea, deși aceștia din urmă se împărțiseră și ei, din motive proprii, în trei caste, după modelul stăpînitorilor lor.

Nobilii își demonstau rangul prin picturile corporale executate cu un anume șablon sau prin tatuaje, ele avînd valoare de blazon. Își epilau fața în întregime, inclusiv sprîncenele și genele, iar pe europenii cu sprîncene stufoase îi numeau, cu dezgust, „frații strutilor”. Atît bărbații cît și femeile apăreau în public însoțiți de o suită de sclavi olienți, care-i înconjurau prevenitori scutindu-i de orice efort. Chiar și în anul 1935 babe monstruoase, fardate și înzorzonate — care erau însă și cele mai bune desenatoare — se scuzau că au trebuit să neglijeze arta ornamentației fiind lipsite de *cativas*, adică de sclavele care se aflaseră altădată în slujba lor. La Nalike mai existau încă unii dintre vechii sclavi *chamacoco*, integrați astăzi grupului, dar tratați cu condescendență.

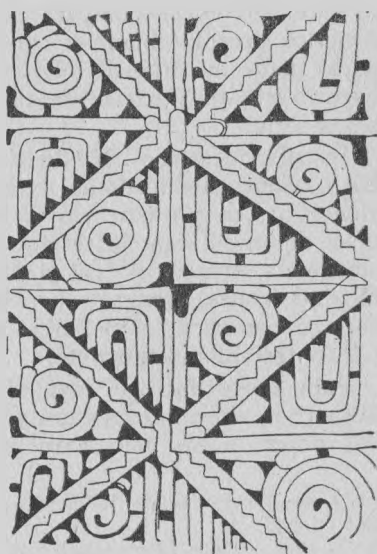
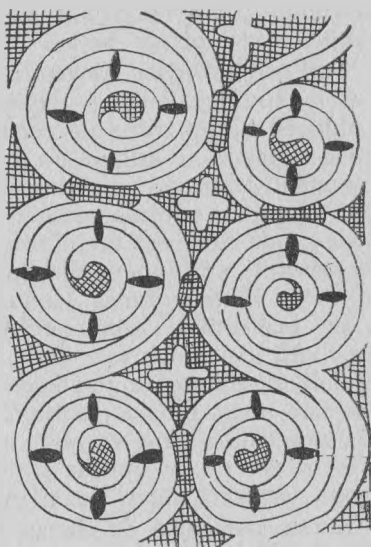
Trufia acestor stăpîni i-a intimidat pînă și pe cuceritorii spanioli și portughezi care le acordau titlurile de Don și Dona. Pe vremea aceea se povestea că o femeie albă nu avea să se teamă de nimic dacă ar fi fost capturată de mbaya, deoarece nici un războinic nu concepea să-și murdărească singele printr-o astfel de alianță. Unele doamne mbaya refuzară întîlnirea cu soția viceregelui pentru că, după părerea lor, doar regina Portugaliei era demnă a fi în relații cu ele. O alta, încă fetiță și cunoscută sub numele de Dona Catarina, n-a răspuns invitației la Cuiabá a guvernatorului din Mato Grosso deoarece, aflîndu-se la vîrsta căsătoriei, credea că seniorul îi va cere mîna, iar ea nu putea nici să accepte o mezalianță, nici să-l jighească pe acesta printr-un refuz.

Indienii despre care este vorba erau monogami, dar adolescentele preferau uneori să urmeze războinicii în aventurile lor ca scutiere, paji și amante. Cît despre doamnele nobile, ele întrețineau curtezani care, nu arareori le erau și amanți, fără ca soții să găsească de cuviință a-și arăta gelozia, pentru a nu-și pierde demnitatea. Societatea aceasta era foarte refractară la unele sentimente pe care noi le considerăm naturale; astfel, manifesta un marcat dezgust pentru procreație. Avortul și pruncuciderea erau practici aproape normale, așa că grupul se perpetua mai mult prin adopțiune decît prin nașteri, iar unul dintre scopurile principale ale expedițiilor războinice era acela de a-și procura copii. Din calcule făcute reiese că la

Începutul veacului al XIX-lea numai 10% din membrii unui grup gvaicuru se înrudeau prin sânge.

Copiii născuți totuși în sânul tribului nu erau crescuți de părinții lor; aceștia îi încredințau unei alte familii și nu-i vizitau decât la intervale rare. Până la vârsta de paisprezece ani — când erau inițiați, spălați, și li se rădea una din cele două coroane concentrice ale părului — erau pictați din cap pînă-n picioare cu vopsea neagră și desemnați cu un nume dat de băștinași negrilor, atunci când îi cunoscuseră pentru prima oară.

Cu toate acestea, nașterea copiilor de rang era un prilej de sărbătoare, repetat cu fiecare etapă a creșterii lor: înțărcațul, primii pași, participarea la jocuri etc. Crainicii anunțau titlurile familiei și proceau noului-născut un viitor glorios. Un alt copil, născut în același timp, era desemnat să devină fratele său de arme. Se organizau agape la care se servea hidromel în vase făcute din coarne sau din crani. Femeile, travestite în armurile imprumutate de la războinici, se înfruntau în lupte simulate. Așezați după rang, nobilii erau serviți de sclavi care nu aveau dreptul să bea pentru a putea să-și ajute, la nevoie, stăpînii

Motive de picturi corporale.

să vomite și a avea grijă de ei pînă ce adormeau în așteptarea adorabilelor viziuni ale beției.

Toți acești Davizi, Alexandri, Cezari, Carol cel Mare ; toate acele Rașele, Judithe, Pallas și Argine ; acei Hectori, Ogieri, Lanceloți și Lahiri își bazau trufia pe certitudinea că erau predestinați să conducă lumea. Le-o asigura un mit, din care nu ne-au mai rămas decît fragmente, dar care, purificat de secole, strălucește printr-o admirabilă simplitate : forma cea mai concisă a acelei evidențe — de care avea să mă convingă mai tîrziu călătoria mea în Orient — că gradul de servitute e în funcție de caracterul finit al unei societăți. Iată mitul : cînd ființa supremă, Gonoenhodi, s-a hotărît să creeze oamenii, a scos mai întîi din pămînt tribul guana și abia apoi pe celelalte. Celor dintîi le-a dat în dar agricultura, celorlalte, vînatul. Înșelătorul, cealaltă divinitate din panteonul băștinaș, a văzut că în fundul gropii fuseseră uitați mbaya ; porunci să fie scoși, dar cum lor nu le mai rămăsese nimic, le-a revenit dreptul la unica funcție încă disponibilă : aceea de a-i oprima și exploata pe ceilalți. Să fi existat oare vreun *Contract social*¹ mai profund decît acesta ?

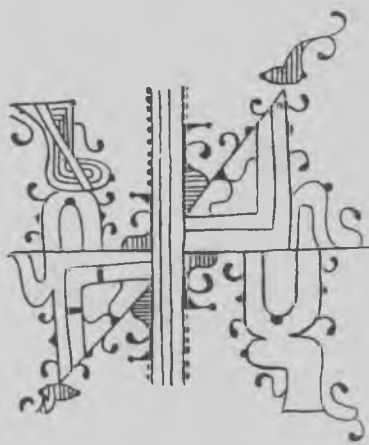
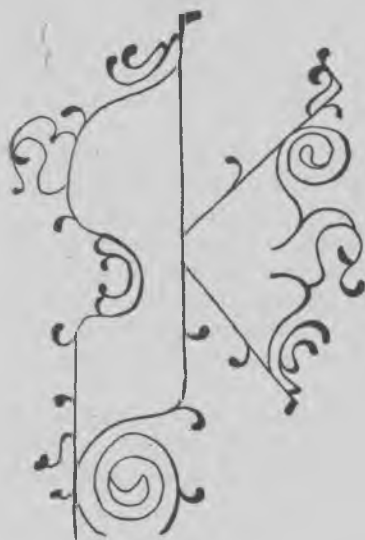
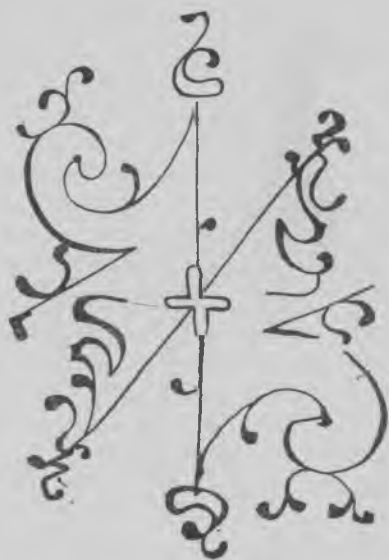
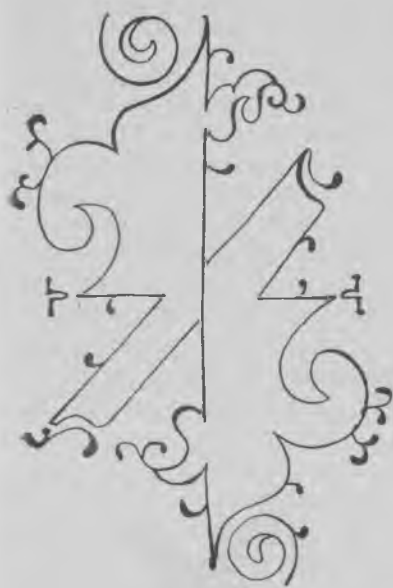
Aceste personaje de roman cavaleresc, absorbite de jocul crud al prestigiului și dominației în sînul unei societăți care merită de două ori să fie numită à *l'emporte-pièce*² au creat o artă grafică al cărei stil nu se compară cu nimic din ceea ce ne-a rămas din America precolumbiană și care nu poate fi asemănat cu nimic altceva decît cu figurile cărților noastre de joc. Am mai amintit această trăsătură extraordinară a culturii caduveo, dar acum aș vrea s-o descriu.

În tribul caduveo bărbații sînt sculptori, iar femeile, pictori. Bărbații fasonează din lemnul tare și albăstrui al gaiacului micile figurine votive despre care am vorbit mai sus ; decorează în relief coarnele de zebu, care le servesc drept cești, cu figuri de oameni, cu siluete de struți și de cai și desenează uneori, dar întotdeauna înfățișînd frunze, oameni sau animale. Femeilor le sînt rezervate decorarea ceramicii, a pieilor și pictura corporală, unele ajungînd la o incontestabilă virtuozitate.

Fața, uneori întregul corp, sînt acoperite cu o rețea de arabescuri asimetrice alternînd cu motive de o subtilă geometrie. Primul care le-a descris a fost misionarul iezuit Sanchez Labrador, care a trăit

¹ Autorul se referă la lucrarea lui Jean Jacques Rousseau, *Le Contrat social*. — N.T.

² În sens de netă, precis ierarhizată. — N. T

Alte motive de picturi corporale.

printre ei din 1760 pînă în 1770, dar pentru a vedea reproduceri exacte a trebuit să se mai aștepte un secol și pe Boggiani. În 1935 eu însumi am cules mai multe sute de astfel de motive, procedînd în felul următor: îmi propusesem mai întîi să le fotografiez fețele, dar pretențiile financiare ale frumoaselor acestui trib mi-ar fi epuizat repede toate resursele. Apoi am încercat să desenez chipuri pe foi de hîrtie sugerînd femeilor să le pieteze ca

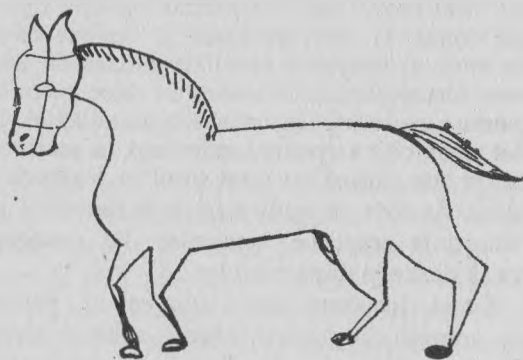
pe propriile lor fețe. Succesul se dovedi atît de mare încît am renunțat la crochiurile mele neîndemînatice. Desenatoarele nu erau de loc descumpănite în fața foilor albe de hîrtie, ceea ce dovedește indiferența artei lor față de arhitectura naturală a feței omenești.

Doar cîteva femei, foarte bătrîne, par să-și fi păstrat virtuozitatea de altădată și am rămas mult

Desene făcute de un băiețuș Caduveo.

timp cu convingerea că întreaga mea colecție fusese adunată în ultimul moment. Care nu mi-a fost surpriza când, acum doi ani, am primit o publicație ilustrată cuprinzând colecția adunată cu 15 ani mai târziu de către un coleg brazilian. Toate documentele dovedeau nu numai o execuție tot atât de sigură ca a celor culese de mine, dar chiar și motivele erau identice. În tot acest timp stilul, tehnica și inspirația au rămas neschimbate ca în cei 40 de ani care s-au scurs între vizita lui Boggiani și a mea. Acest conservatorism este cu atât mai remarcabil, cu cât nu se manifestă și în olărie, care, după ultimele exemplare culese și publicate, pare să fie într-o totală decădere. Aceasta e o dovadă a importanței excepționale pe care pictura corporală, și mai ales aceea a feței, o au în cultura băștinașă.

Odinioară, motivele erau tatuate sau pictate ; astăzi s-a păstrat doar cea de-a doua metodă. Femeia pictor lucrează direct pe fața sau pe corpul unei alte femei sau, uneori, pe a unui băiat. Bărbații părăsesc mai repede tradiția. Cu o spatulă fină din bambus, muiată în suc de *genipapo*, incolor la început, dar care prin oxidare devine de un albastru-negricios, artista improvizează pe viu, fără model, schiță, sau punct de reper. Impodobește buza superioară cu un motiv în formă de arc, terminat la ambele capete în spirală, după care împarte fața printr-o linie verticală, tăiată uneori pe orizontală. Împărțită în patru, orizontal sau oblic, fața este decorată apoi liber, cu arabescuri, neținându-se seama de amplasamentul ochilor, al nasului, al obrazilor, al frunții și al bărbiei, ci desfășurându-se ca pe

Alt desen de același autor.

Două picturi faciale ; se va remarca motivul format din două spirale alăturate care se aplică pe buza superioară.

un câmp continuu. Aceste compoziții savante, asimetrice și totuși echilibrate, pornesc dintr-un colț oarecare și sînt duse pînă la sfîrșit fără nici o ezitare sau ștersătură. Motivele sînt relativ simple : spirale, S-uri, cruci, romburi, ornamente grecești și volute, dar combinate astfel încît fiecare operă ajunge să aibă un caracter original. Din cele 400 de desene adunate în 1935 nu am găsit două la fel. Mai tîrziu însă comparînd colecția mea cu cea culeasă ulterior am ajuns la altă concluzie și anume că repertoriul, extraordinar de vast, al artistelor este totuși fixat de tradiție. Din nefericire nu ne-a fost posibil, nici mie, nici celor ce m-au urmat, să descoperim teoria care se află la baza acestei stilistici. Informatorii noștri ne-au dat doar cîțiva termeni referitori la motivele de bază, dar pretind că nu știu sau că au uitat totul în legătură cu decorațiile mai complexe. Aceasta se explică fie prin faptul că procedează în baza unor cunoștințe empirice, transmise din generație în generație, fie că țin să păstreze taina artei lor.

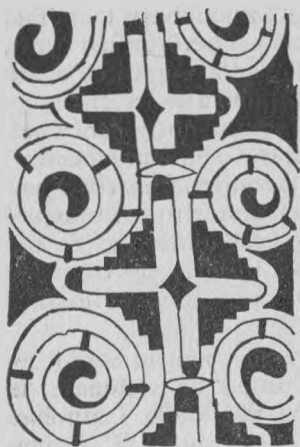
Astăzi, locuitorii din Caduveo se pictează numai de plăcere ; pe vremuri însă acest obicei avea o semnificație mai profundă. După mărturia lui Sanchez-Labrador, castele nobile nu-și pictau

decît fruntea și numai cei din clasa de jos își împodobeau toată fața. În acea vreme, de asemenea, numai femeile tinere urmau *moda*. „Este rar, scrie el, ca femeile bătrîne să-și piardă timpul cu aceste desene ; ele se mulțumesc cu acela pe care anii li le-au gravat pe fețe“. Misionarul părea alarmat de acest dispreț pentru opera Creatorului ; de ce schimbă oare băștinașii înfățișarea chipului omenesc ? El caută explicații : oare își petrec timpul desenînd arabescuri pentru a-și înșela foamea ? Sau pentru a nu fi recunoscuți de dușmani ? Oricum, pentru el e întotdeauna vorba de o înșelătorie. Dar de ce ? Oricît i-ar repugna aceste practici, pînă și un misionar își dă seama că tatuajele au pentru băștinași o importanță de prim ordin și că reprezintă, într-un sens, propriul lor sfîrșit.

De aceea denunță pierderea de timp a acestor oameni care-și petrec zile întregi pentru a se lăsa pictați, uitînd de vînătoare, de pescuit și de familiile lor. „De ce sînteți atît de stupizi, îi întrebau pe misionari ?“ „Și pentru ce găsiți că sîntem stupizi ?“ răspundeau aceștia tot printr-o întrebare. „Pentru că nu vă pieptănați ca *eyiguayegui-șii*“. Ca să fii om trebuia să fii pictat ; cel rămas așa cum l-a făcut natura era o brută.

E foarte probabil că, la ora actuală, persistența acestui obicei la femei să aibă un sens erotic. Reputația femeilor caduveo este bine stabilită pe cele două maluri ale rîului Paraguay ; mulți mețiși și indieni din alte triburi au venit să se instaleze și să se căsătorească la Nalike. Picturile faciale și cele corporale explică, toate, această atracție ; în orice caz, ele o întăresc și o simbolizează. Aceste conturări delicate și subtile, tot atît de sensibile ca trăsăturile feței — pe care, cînd le accentuează, cînd le trădează — dau femeii un farmec provocator. Această chirurgie picturală operează un fel de grefă a artei pe corpul omenesc. Iar oînd Sanchez-Labrador protestează îngrijorat că aceasta înseamnă „să opui grațiilor naturii o urîțenie înșelătoare“ el se contrazice deoarece, cîteva rînduri mai departe, afirmă că nici cele mai frumoase tapiserii nu ar putea rivaliza cu aceste picturi. Cred că niciodată efectul erotic al farfurilor nu a fost exploatat atît de sistematic și de conștiincios.

Prin picturile faciale ca și prin practica avorturilor și a infanticidului, mbayașii manifestau aceeași oroare față de natură. Arta băștinașilor dovedește un dispreț total față de argila din care sîntem plămădiți ; în acest sens, îl limitează pe om la păcat. Din punctul său de vedere de iezuit și de misionar, Sanchez-Labrador se arată

deosebit de perspicace întrevăzîndu-i partea demonică. El însuși subliniază aspectul prometeic al acestei arte sălbatice cînd descrie tehnica după care indigenii își acopereau corpurile cu motive în formă de stele : „astfel, fiecare eyiguayegui se considera ca un nou Atlant care nu numai cu umerii și brațele ci cu toată suprafața corpului susține un Univers stîngaci reprezentat“. Să fie aceasta explicația caracterului excepțional al artei caduveo : faptul că prin intermediul ei omul refuză să fie doar un reflex al imaginii divine ?

Considerînd motivele preferate ale acestei arte — bare, spirale și volute — gîndul te poartă inevitabil spre barocul spaniol, cu fierul forjat și stucaturile sale. Nu ne aflăm oare în prezența unui stil naiv, împrumutat de la cuceritori ? Fără îndoială că băștinașii și-au însușit unele teme și cunoaștem exemple ale unui astfel de procedeu. Cînd au vizitat primul vapor de război occidental care naviga, în 1857, pe Rio Paraguay, a doua zi marinarii de pe „Maraçanha“ îi văzură cu corpurile acoperite cu picturi în formă de ancoră ; un indian și-a pictat chiar pe tot bustul o uniformă de ofițer, reprodusă perfect cu nasturi, galoane, centiron și pulpanele de dedesubt. Toate acestea sînt o dovadă a faptului că mbayezii aveau obișnuința de a se picta și chiar atinseseră în această artă o mare virtuozitate. În plus, oricît ar fi fost de rar în America precolumbiană, stilul lor curbiliniar prezintă analogii cu unele do-

cumente arheologice dezgropate în diferite puncte ale continentului, și care precede, desigur, cu mai multe secole, descoperirea lor : Hopewell, în valea Ohio și olăria *caddo* în valea lui Mississippi ; Santarem și Marajo, la gurile Amazoanelor și Chavin, în Peru. Însăși prezența pe un teritoriu atît de vast a fenomenului este o dovadă de vechime.

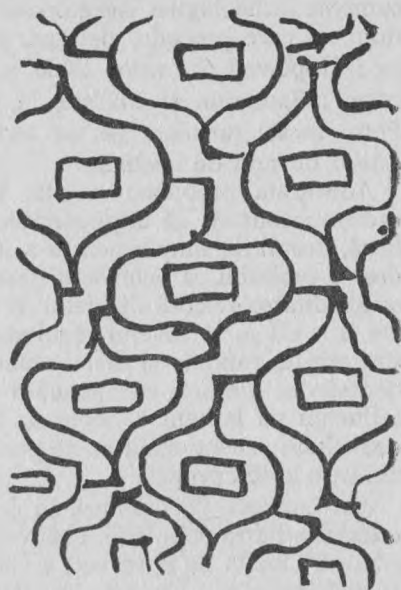
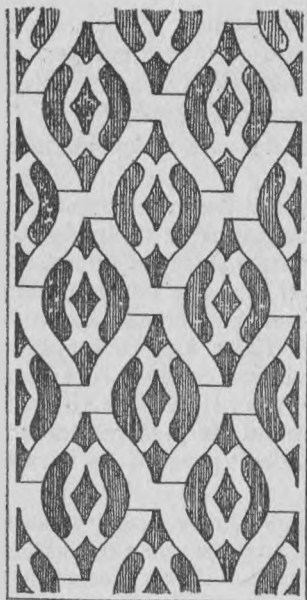
Adevărata problemă e alta. Cînd studiezi desenele populației caduveo constăți că originalitatea lor nu se datorește motivelor de bază, destul de simple pentru a fi fost inventate și nu împrumutate, deși e probabil ca cele două procedee să fi avut loc concomitent ; originalitatea rezultă din felul în care motivele sînt combinate între ele și o aflăm la nivelul rezultatului operei finite. Or, compozițiile sînt atît de rafinate și de sistematice, încît întrec cu mult corespondentele lor din arta europeană a epocii Renașterii care i-ar fi putut influența pe indieni. Oricare ar fi fost punctul de plecare, această dezvoltare excepțională nu se poate explica decît pornind de la rațiuni care le sînt proprii.

Am încercat, pe vremuri, să desprind unele dintre aceste rațiuni comparînd arta populației caduveo cu altele analoge ; cele din China arhaică, Coasta de nord-vest a Canadei și Alaskăi, Noua Zeelandă ¹. Ipoteza pe care o prezint aici este destul de diferită de interpretarea anterioară pe care însă nu o contrazice, ci o completează.

După cum notasem atunci, arta populației caduveo este marcată printr-un dualism : bărbați-femei. Unii sculptori, ceilalți pictori, primii fideli unui stil reprezentativ și naturalist, în ciuda stilizării, femeile consacrîndu-se unei arte nefigurative. Examinînd acum arta feminină, aș vrea să subliniez faptul că aici dualismul se extinde pe mai multe planuri.

Femeile practică două stiluri inspirate în egală măsură de decorativism și de abstracționism. Unul este unghiular și geometric, celălalt în linii curbe și liber. Cel mai adesea compozițiile se bazează pe o asociere sistematică a celor două stiluri. De exemplu, unul este întrebuițat pentru margini sau chenare, celălalt pentru decorația principală. Mai izbitoare e decorația oalelor : în general, cu un ornament geometric pe gîtul lor și cu altul, în linii curbe, pe corp sau invers. Stilul în linii curbe este adoptat în special pentru pictura

¹ Dedublarea reprezentării în artele Asiei și Americii, *Renașterea*, vol. II și III, New York, 1945, pp. 168, 186 (20 fig.).

Pictură corporală : la stînga : culeasă de Boggiani (1895) ; la dreapta, de autor (1935).

feței, iar stilul geometric pentru cea a corpului, în afară de cazul cînd printr-o împărțire suplimentară, fiecare regiune e împodobită cu o decorație care rezultă dintr-o combinație a celor două stiluri.

În toate cazurile, lucrul terminat dovedește o dorință de echilibru între alte două principii asociate : o decorație inițial liniară este reluată la sfîrșitul execuției, pentru a fi parțial transformată în suprafețe (prin umplerea unor anumite sectoare, așa cum procedăm cînd desenăm mecanic). Majoritatea operelor au la bază alternanța a două teme și aproape întotdeauna figura și fondul ocupă suprafețe aproximativ egale, astfel încît compoziția poate fi citită în două feluri diferite, inversînd grupurile, care vor juca, astfel, alternativ, un rol sau altul : fiecare motiv poate fi perceput în pozitiv sau negativ. În sfîrșit, decorația respectă adesea un dublu principiu de simetrie și asimetrie, aplicate simultan, ceea ce se traduce sub formă de registre opuse unul altuia, mai rar împărțite sau tăiate, de cele

mai multe ori retezate, despicate în patru sau alăturate. Întrebuințez voit acești termeni ai heraldicei, deoarece toate aceste reguli amintesc, fără doar și poate, principiile blazonului.

Să continuăm analiza cu ajutorul unui exemplu : iată o pictură de corp aparent simplă (fig. p. 198). E compusă din fișii ondulate, prinse între ele, formînd cîmpuri regulate fusiforme, al căror fond este umplut de mici motive, cîte unul pentru fiecare cîmp. Această descriere este iluzorie : să le examinăm mai de aproape. Descrierea redă, poate, aspectul general, ce rezultă după terminarea desenei. Desenatoarea însă nu a început prin a picta panglicile acestea ondulate pentru a împodobi apoi, cu cîte un motiv, fiecare spațiu gol. Metoda ei a fost alta, și este mai complicată. Ea a lucrat ca la un pavaj, construind cu elemente identice o succesiune de șiruri. Fiecare element este compus dintr-un sector de panglică format, la rîndul lui, din partea concavă a unei fișii și partea convexă a fișiei alăturate ; un cîmp fusiform și un motiv aflat în centrul acestui cîmp. Aceste elemente se îmbucă detașîndu-se, totuși, unele de altele și doar la sfîrșit figura își capătă acea aparență de stabilitate care confirmă și dezmente totodată procedeul dinamic prin care a fost realizat.

Stilul caduveo ne înfățișează, deci, o întregă serie de complexități. Există, în primul rînd, un dualism care se proiectează în planuri succesive ca într-o cameră cu oglinzi : bărbați și femei, pictură și sculptură, reprezentare și abstracție, unghi și curbă, geometrie și arabesc, gît și corp, simetrie și asimetrie, linie și suprafață, chenar și motiv, piesă și cîmp, figură și fond. Aceste opoziții ne apar însă mai tîrziu ; ele au un caracter static. Dinamica artei, adică modul în care motivele sînt imaginate și executate anulează, pe toate planurile, această dualitate fundamentală, căci temele primare sînt mai întii dezarticulate, apoi recompuse în teme secundare care dau o unitate provizorie fragmentelor celor dintii, iar acestea sînt juxtapuse astfel încît unitatea inițială a imaginii de ansamblu să reapară ca printr-un tur de prestidigitație. În fine, decorațiile complexe obținute prin acest procedeu sînt, ele însele, decupate din nou și alăturate prin despărțituri asemănătoare, celor ale blazoanelor în care, de pildă, două elemente sînt împărțite în patru sectoare, opuse două cîte două, sau repetate, sau colorate diferit.

Înțelegem atunci de ce această stilistică amintește — deși realizată cu un grad mai mare de subtilitate — pe acela al cărților noastre de joc. Fiecare figură a cărții are două funcții : aceea de obiect și de

Două motive de picturi faciale și corporale.

a servi unui dialog — sau unui duel — între doi parteneri care se înfruntă; pe de altă parte trebuie, de asemenea să joace rolul curenților fiecărei cărți în calitate de obiect al unei colecții: jocul. Această complexitate a sensurilor mai cere, pe de o parte, simetria cerută de funcție, pe de alta, asimetria cerută de rol. Problema este rezolvată prin adoptarea unei compoziții simetrice, însă după un ax oblic, evitând astfel formula de totală asimetrie care ar fi satisfăcut rolul, dar ar fi contrazis funcția, și formula opusă, a perfecte simetrii, care ar fi avut un efect contrar. Și aici este vorba de o situație complexă corespunzând la două forme contradictorii de dualitate și care se rezolvă printr-un compromis, adică aici, printr-o opoziție secundară între axul ideal al obiectului și cel al figurii pe care o reprezintă. Pentru a ajunge, însă, la această concluzie, a trebuit să depășim planul analizei stilistice. Pentru a înțelege stilul cărților de joc nu este suficient să le examinezi desenul; trebuie să te întrebi și la ce servesc. La ce servește, așadar, arta caduveo?

Am răspuns parțial la această întrebare sau, mai bine zis, băștinașii au făcut-o pentru noi. În primul rînd, pictura feței conferă individului demnitatea lui de om ; ea face trecerea de la natură la cultură, de la animalul „stupid“ la omul civilizată. Apoi, diferită în ceea ce privește stilul și compoziția după caste, se exprimă, într-o societate complexă, ierarhia stărilor ; are, deci, o funcție sociologică.¹

Oricît de importantă ar fi această constatare, ea nu explică întru totul originalitatea artei băștinașe ; cel mult îi explică existența. Să urmărim, deci, analiza structurii sociale. Mbaya erau împărțiți în trei caste, fiecare dominată de preocupări de etichetă. Pentru nobili, și într-o anumită măsură și pentru războinici, problema esențială era aceea a prestigiului. Vechile descrieri îi arată paralizați de grija de a-și ține rangul, de a nu-și încălca demnitatea de nobil și mai ales de a nu face o mezalianță. O astfel de societate este, deci, amenințată de pericolul segregăției. Fie voit, fie de nevoie, castele tindeau să se închidă în ele însele în detrimentul coeziunii întregului corp social. În special, endogamia castelor și nuanțarea excesivă a ierarhiei aveau să compromită posibilitățile de unire cerute de necesitățile concrete ale vieții colective. Numai astfel se explică situația paradoxală a unei societăți care, opunîndu-se procreației și din dorința de a evita riscurile mezalianței interne, practică un fel de rasism invers, adoptînd sistematic inamici sau străini.

În aceste condiții este semnificativ faptul că la frontierele extreme ale vastului teritoriu controlat de populația mbaya, respectiv la nord-est și sud-vest, întîlnești forme de organizări sociale aproape identice, în ciuda distanței mari dintre ele. Guana din Paraguay și bororo din Mato Grosso-ul central aveau (și mai au încă, în cel de-al doilea caz) o structură ierarhizată, foarte apro-

¹ Tatuajul are o largă răspîndire și în prezent la numeroase populații ce trăiesc atît pe continentul american cît și în alte regiuni ale lumii : în Polinezia, Melanezia, Micronezia, Asia, Australia, Africa. El e practicat îndeosebi de populații aflate pe treapta de dezvoltare a comunei primitive sau în stadii timpurii ale societății împărțite în clase. La diferite populații, tatuajul are semnificații diverse, de la indicarea apartenenței la o anumită comunitate sau de la o semnificație rituală, pînă la cea de relevare, în fața comunității, a unor calități deosebite cum sînt bărbăția și curajul. Semnificația socială a tatuajului, la care se referă autorul în cazul concret al acestei societăți, se întîlnește la o seamă de populații din America și Polinezia. Nu este însă obligatoriu ca la fiecare societate, aflată într-un stadiu mai avansat de dezvoltare istorică, tatuajul să aibă și o semnificație socială. — I.V.

Pictură facială.

piată de cea a mbaya-șilor ; ei erau, sau sînt, împărțiți în trei clase și acestea implicau — cel puțin acesta părea să fi fost cazul în trecut — stări diferite. Clasele erau ereditare și endogame. Dar pericolul menționat în legătură cu mbaya era parțial compensat, atît la guana cît și la bororo, printr-o altă împărțire, în jumătăți care, cel puțin la aceștia din urmă, știm că era mai presus de clase. Dacă membrii diferitelor clase nu se puteau căsători între ei, acele jumătăți aveau obligația contrară : un bărbat al unei jumătăți era obligat să se căsătorească cu o femeie din cealaltă jumătate, și viceversa. Se poate spune deci că asimetria claselor era, într-o anumită măsură, compensată de simetria jumătăților.

Această structură complexă, cu trei clase ierarhizate și două jumătăți echilibrate poate fi oare considerată a fi un sistem încheiat ? S-ar putea. Tot atît de tentant este să disociezi cele două aspecte și să atribui unuia dintre ele o prioritate în timp ; în acest caz nu ar lipsi argumentele nici în favoarea priorității claselor, nici în aceea a jumătăților.

Problema care ne interesează aici este însă de altă natură. Ori-cît de sumară ar fi fost descrierea sistemului guana și bororo (o voi relua mai tîrziu în legătură cu vizita mea la aceștia din urmă) e clar că oferă, pe plan sociologic, o structură analogă celei

desprinse, pe plan stilistic, din arta caduveo. În ambele cazuri avem de-a face cu o dublă opoziție. În primul caz, este vorba de opoziția dintre o organizație ternară și o alta binară, dintre una asimetrică și o alta simetrică, iar în al doilea rînd, de opoziția dintre mecanisme sociale fundate, unele pe reciprocitate, celelalte pe ierarhie. Efortul de a rămîne fideli acestor principii contradictorii a dus la diviziuni și subdiviziuni ale grupului social în grupuri secundare aliate și opuse. Ca un blazon reunind în cîmpul său prerogative ale mai multor ramuri, societatea este și ea divizată și subdivizată în planuri diferite. Este suficient să examinezi planul unui sat bororo (o voi face mai tîrziu) ca să observi că e organizat ca un desen caduveo.

Totul se petrece deci ca și cum, ajunși la o contradicție fundamentală în structura socială, guana și bororo ar fi reușit să o rezolve (sau să o mascheze) prin metode pur sociologice. Poate că-și aveau jumătățile înainte de a cădea în sfera de influență mbaya și deci una din soluții ; s-ar putea însă să le fi inventat mai tîrziu, sau să le fi împrumutat de la alții căci trufia aristocratică era mai mică la provinciali ; ar mai fi posibile și alte ipoteze. Această soluție i-a lipsit populației mbaya, fie pentru că nu o cunoscuseră (ceea ce e puțin probabil) fie, mai curînd, pentru că ar fi fost incompatibilă cu fanatismul lor. N-au avut, deci, șansa să-și poată rezolva contradicțiile, sau cel puțin să le disimuleze prin false instituții. Dar această soluție, care le-a lipsit pe plan social, sau pe care n-au vrut s-o întrevadă, nu putea, totuși, să le scape complet ; în mod indirect i-a tulburat. Și pentru că n-o puteau nici concepe, nici trăi, ea a trecut în planul imaginației. Deci, nu într-o formă directă care s-ar fi lovit de prejudecățile lor, ci, indirect, într-o formă transpusă și în aparență inofensivă : în arta lor. Căci dacă această analiză este exactă, trebuie să interpretăm arta grafică a femeilor caduveo, să-i explicăm misterioasa seducție și acea complexitate aparent gratuită, ca fantoma unei societăți, care caută, cu o pasiune nepotolită, mijlocul de a exprima simbolic instituțiile pe care le-ar putea avea, dacă n-ar împiedica-o interesele și superstițiile sale. Adorabilă civilizație a cărei fantasmă reginele o capetează în farduri : hieroglife descriind o vîrstă de aur inaccesibilă și pe care ele, necunoscîndu-i cheia, o celebrează în podoabele lor, dezvăluindu-i misterele o dată cu propriul lor trup.

PARTEA A ȘASEA

BORORO

BOFORD

21. AURUL ȘI DIAMANTELE

Corumbá, poartă a Boliviei, situată în fața lui Puerto Esperanza, pe malul drept al lui Rio Paraguay, pare a fi fost concepută ca un cadru pentru Jules Verne. Orașul e cocoțat pe culmea unei faleze calcaroase ce domină fluviul. Înconjurată de pirogi, câteva vapoare cu zburători, cu două rînduri de cabine așezate pe o cocă joasă, deasupra căreia se înalță un coș subțire, sînt amarete la cheiul de pe care începe să urce un drum. La început întîlnim câteva clădiri : vama, arsenalul, disproporționat de mari față de celelalte și care amintesc de timpurile cînd Rio Paraguay era o frontieră incertă, separînd state care abia își căpătaseră independența, clocotind de ambiții născînde și unde calea fluvială deservea un trafic intens între Rio de la Plata și interiorul țării.

Ajuns pe culmea falezei, drumul continuă sub formă de cornișă încă vreo 200 m, după care cotește în unghi drept și pătrunde în oraș, transformîndu-se într-o stradă lungă cu case joase și acoperișuri plate, spoite în alb sau în bej. Strada sfîrșește într-o piață pătrată pe care crește iarbă, între copaci *flamboyant*¹, în culori tipătoare, portocaliu și verde. După aceea urmează cîmpia pietroasă ce se întinde pînă la colinele care închid orizontul.

Există un singur hotel, întotdeauna plin ; câteva camere la localnici, la parter, unde se adună umezeala mlaștinilor și unde coșmarele, fidele realității, îl transformă pe cel ce doarme într-un fel de nou martir creștin, aruncat într-o groapă înăbușitoare, pradă ploșnițelor. Hrana este execrabilă, cîmpul, sărac și neexploatat, nefiind în stare să vină în ajutorul celor 2 000—3 000 de locuitori permanenți și călători care formează populația Corumbei. Totul este extrem de scump și agitația aparentă, contrastînd cu peisajul

¹ Arbore originar din Antile, cu flori roșii. — N.T.

plat și pustiu — burete cafeniu întinzându-se dincolo de fluviu — dă aceeași impresie de viață și de veselie asemenea orașelor pionere din California sau din Far-West, în urmă cu un secol. Seara, toată populația se adună pe faleză. Prin fața tinerilor tăcuți, așezați pe balustradă, cu picioarele atârând, fetele se plimbă șușotind în grupuri de trei sau patru. Parcă ai asista la o ceremonie : nimic mai ciudat decât această gravă paradă prenuptială, care se desfășoară la lumina unei electricități capricioase, la marginea a 500 de kilometri de mlaștină, în care struții și șerpii boa rătăcesc pînă la porțile orașului.

Corumbá se află chiar la 400 de kilometri, în linie dreaptă, de Cuiabá. Am asistat la dezvoltarea aviației între aceste două orașe, de la aparatele mici cu patru locuri, care parcurgeau distanța în două sau trei ore de zbor agitat, pînă la Junkerele cu 12 locuri din anii 1938—1939. În 1935, totuși, se putea ajunge la Cuiabá numai pe apă, iar cei 400 km erau sporiți la dublu de meandrele fluviului. În anotimpul ploilor îți trebuiau opt zile pentru a ajunge în capitala statului, iar în sezonul uscat, cînd vaporul, cu tot pescajul lui redus, eșua pe bancuri, uneori chiar trei săptămîni. Se pierdeau zile întregi pentru a-l face să plutească din nou cu ajutorul unui cablu prins de un trunchi de copac zdravăn de pe mal, de care motorul trăgea turbat. În biroul Companiei se afla etalat un seducător afiș turistic. Inutil să spun că realitatea nu corespundea cu descrierile din afiș.

Și totuși ce călătorie fermecătoare ! Pasagerii erau puțini : familii de crescători de vite, care mergeau la cirezile lor, negustori ambulanzii libanezi, militari făcînd parte din garnizoană, sau funcționari provinciali. Abia urcați la bord toți aveau ținuta de plajă din interiorul țării, adică pijamale vărgate, la cei eleganți din mătase, care nu reușeau să ascundă corpurile păroase și pantofii scîlciți. De două ori pe zi te așezai la masă în jurul aceluiași meniu, constînd dintr-o farfurie plină cu orez, o alta cu fasole neagră, o a treia cu făină de manioc, toate însoțite de carne de vacă, proaspătă sau conservată. Este ceea ce se numește *feijoada* de la *feijao* : fasole. Lăcomia tovarășilor mei de călătorie era pe măsura doar a discernămîntului dovedit în judecarea listei de bucate obișnuite. După felul meselor *feijoada* era proclamată *muito boa* sau *muito ruim*, adică „excelentă” sau „infectă”. De asemenea, n-aveau decât un singur termen pentru a califica desertul, compus din brînză grasă și pastă de fructe, care se mănîncă împreună, cu vîrfurile cuțitului : acesta era sau nu *bem doce* — dulce sau nu destul de dulce.

După fiecare aproximativ 30 km vaporul se oprea pentru a se aproviziona cu lemne de la un depozit și, la nevoie, așteptai două sau trei ore, adică timpul necesar slujbașului respectiv pentru a prinde o vacă pe pajiște, cu lasso-ul, pentru a o înjunghia și a o jupui cu ajutorul echipajului, care o ridica apoi la bord, aprovizionându-ne cu carne proaspătă pentru câteva zile.

În restul timpului vaporul aluneca ușor în lungul brațelor strâmte; acolo aceasta se cheamă „a negocia“ *estirões*-uri, adică a parcurge, unele după altele, acele unități de navigație constituite de porțiunile de fluviu delimitate de două curbe suficient de pronunțate pentru a nu putea vedea dincolo de ele. Uneori, datorită meandrelor, *estirões*-urile sînt atît de aproape unele de altele încît seara te trezești doar la cîteva metri de locul unde te aflaseși dimineața. Deseori, vaporul atinge, în trecăt, ușor, crengile pădurii inundate care domină malul. Zgomotul vaporului trezește nenumărate păsărele : *araras*, care în zbor par emailați în albastru, roșu și auriu, cormorani plonjori ale căror gîturi sinuoase par niște șerpi înaripați, papagali mari și mici care umplu văzduhul de strigăte destul de asemănătoare vocii pentru ca să-ți pară inumane. Apropiat și monoton spectacolul te captivează și-ți provoacă un fel de toropeală. Din cînd în cînd, un prilej mai rar de tulburare : vreun cuplu de cerbi sau de țapiri care trec fluviul înot ; cîte un *cascavel* — șarpe cu clopoței — sau vreun *giboya* — piton, răsucindu-se la suprafața apei, ușor ca un pai ; sau un grup mișunător de *jacaresi*, crocodili inofensivi de care te plictisești repede să-i tot dobori țintindu-i în ochi cu un glonț de carabină. Pescuitul fioresului *piranha* este mult mai agitat. Undeva pe fluviu se află un mare *saladeiro* : uscătorie de carne cu înfățișare de spînzurătoare, unde, printre osemintele care acoperă solul, cîteva bare paralele susțin hălci de carne învinețite, deasupra cărora se rotește un stol întunecat de hoitari. Fluviul e înroșit pe sute de metri de sîngele de la abator. E suficient să arunci o undiță pentru ca, fără să mai aștepte scufundarea cîrligului ei gol, peștii *piranha*, avizi de sînge, să se repeadă și ca unul dintre ei să-și agațe în el lancea aurie. Pescarul trebuie să fie prudent cînd desprinde prada din cîrlig ; o mușcătură a ei îi poate reteza degetele.

După ce ai trecut dincolo de confluentul lui São Lourenço, pe al cărui curs superior vom merge, pe pămînt, în întîmpinarea populației *bororo*, pantanalul dispăre. De-o parte și de alta a flu-

viului se desfășoară un peisaj de *campo* — savane ierboase — în care casele devin mai numeroase și unde rătăcesc cirezi de vite.

Foarte puține lucruri semnaleză navigatorului prezența Cuiabei : doar o rampă pavată, scăldată de fluviu și în susul căreia se întrezărește silueta vechiului arsenal. De acolo, o stradă lungă de 2 km și mărginită de case țărănești duce pînă în piața catedralei, albă și roză, care se înalță între două alei de palmieri imperiali. La stînga, palatul episcopal, la dreapta, cel al guvernatorului, iar în colțul străzii principale, hanul — singurul pe atunci — ținut de un libanez gras.

Am descoperit Goiás-ul și m-aș repeta dacă aș insista asupra Cuiabei. Poziția e mai puțin frumoasă, orașul are însă același farmec, cu casele sale austere, concepute ca intermediare între palat și colibă. Locul fiind vălurit, de la etajul superior al locuințelor vezi întotdeauna o parte a orașului : case albe cu acoperișuri de olană portocalie, de culoarea solului, cuprind între ele frunzișul des al grădinilor numite *quintaes*. În jurul pieței centrale, în formă de L, o rețea de ulicioare amintește vechiul oraș al coloniștilor veacului al XVIII-lea ; ele duc spre terenuri virane pe care poposesc caravanele, spre alei vagi, mărginite de manghieri și bananieri adăpostind colibe din chirpici. Apoi, foarte repede, ajungi în cîmpie unde pasc cirezi de boi gata să plece spre *sertão* sau de-abia veniți de acolo.

Cuiabá a fost fondată la mijlocul secolului al XVIII-lea. Către 1720, exploratorii pauliști¹, numiți *bandeirantes*, au pus pentru prima oară piciorul în această regiune, lăsînd la cîțiva kilometri de vatra orașului actual un mic post de coloniști. Regiunea era locuită de indieni *cuxipo* ; unii dintre ei au primit să lucreze la defrișări. Într-o zi, un colonist — Miguel Sutil, cel bine numit — a trimis cîțiva indieni să caute miere de pădure. Ei s-au întors chiar în aceeași seară cu mîinile pline de pepite de aur adunate de la suprafața pămîntului. Îndată, Sutil și un tovarăș al său numit Barbudo — bărbosul — îi urmară pe băștinași la locul unde aceștia adunaseră pepitele : era aur pretutindeni. Într-o lună au adunat 5 tone de pepite.

Să nu ne mire că împrejurimile Cuiabei amintesc, ici și colo, un cîmp de bătălie. Mobile acoperite de ierburi și de mărăcini sînt

¹ Membri ai unei congregații catolice din Statele Unite. — N.T.

dovada vechii febre. Și astăzi se mai întâmplă ca un localnic, cultivându-și legumele, să găsească o pepită. Aurul continuă să fie aici prezent și sub formă de paiete. La Cuiabá cerșetorii sînt căuțători de aur și îi vezi la lucru în albia pîrîului care traversează orașul de jos. O zi de eforturi le aduce destul pentru asigurarea hranei și mulți negustori mai folosesc mica balanță care servește pentru a schimba un pic de pulbere de aur pentru carne sau orez. După o ploaie mare, cînd apa curge șiroaie în văgăuni, copiii se năpustesc să scufunde în curentul apei cîte un bulgăre de ceară curată, așteptînd ca mici fărîme, strălucitoare, să se lipească de el. Locuitorii Cuiabei susțin, de altfel, că pe sub orașul lor trece un filon la o adîncime de mai mulți metri. El se află, pare-se, sub biroul modest al Băncii Braziliei, mai bogată datorită acestei comori decît sumele aflate spre păstrare în demodata ei casă de bani.

Din vechea sa glorie Cuiabá păstrează un stil de viață domol și ceremonial. Străinii își petrec prima zi într-un du-te-vino prin piața dintre han și palatul guvernamental : la sosire depui o carte de vizită ; peste o oră, aghiotantul, un jandarm mustăcios, îți întoarce politetea ; după somnul de după masă, de la ora 12 la ora 16, care cufundă întreg orașul într-un fel de moarte cotidiană, prezinți omagii guvernatorului (pe atunci „interventor”) care acordă etnografului o primire politicoasă și plictisită. În ceea ce-l privește, ar prefera, desigur, să nu mai existe indieni, căci îi amintesc, supărător, dizgrația politică în care a căzut ; nu sînt ei, oare, mărturia îndepărtării lui într-o circumscripție înapoiată ? În cazul episcopului, la fel : indienii, îmi explică el, nu sînt atît de feroci și de stupizi cum s-ar putea crede ; mi-aș putea imagina oare că o indiană bororo a intrat în rîndurile bisericii ? Că frații lui Diamantino au reușit — cu prețul cîtor eforturi — să facă din trei Paressi niște tîmplari acceptabili ? Pe plan științific misionarii au adunat, într-adevăr, tot ceea ce merită să fie menținut. Puteam bănui oare că incultul Serviciu de protecție scrie bororo cu accentul tonic pe vocala terminală, în timp ce cutare părinte a stabilit, încă de acum 20 de ani, că se găsește pe cea din mijloc ? În ceea ce privește legendele este cunoscută aceea a potopului, dovadă că Dumnezeu nu a voit ca ei să rămînă blestemați. Fie, n-am decît să mă duc la ei. Dar nu cumva să compromit opera preoților ; să nu le duc daruri frivole, oglinzi sau șiraguri de mărgele. Nimic altceva decît securi, acestor leneși trebuind să li se reamintească sfințenia muncii.

O dată scăpat de aceste formalități poți trece la lucruri serioase. Petrec zile întregi înfundat în prăvăliile negustorilor libanezi, numiți *turcos*: jumătate angroșiști, jumătate cămătari, care alimentează cu marchitanie, țesături și medicamente numeroase rude, clienți sau protejați; fiecare dintre aceștia, aprovizionați cu o încărcătură cumpărată pe credit, pleacă cu câțiva boi sau cu o pirogă să stoarcă ultimii milreși rătăciți în inima junglei sau de-a lungul râurilor (după 20—30 ani de existență, tot atât de grei atât pentru el cât și pentru cei pe care îi exploatează, el se va stabili datorită milioanelor adunate). Timpul trece, de asemenea, la brutar, care va prepara sacii cu *bolachas*, pâini rotunde din făină, fără plămădeală, frământată cu grăsimi: tari ca piatra — dar care se înmoaie la foc —, fărîmigate de zdruncinături și pătrunse de sudoarea boilor devin un aliment ce nu poate fi definit, tot atât de rînced ca și carnea uscată comandată la măcelar. Cel de la Cuiabá era un personaj nostalgic. Avea o singură ambiție și toate șansele să nu fie satisfăcută cîndva: va veni oare vreodată un circ la Cuiabá? Cît i-ar fi plăcut să privească un elefant: „atîta carne!..“

Erau, în sfîrșit, frații B..., francezi de origine corsicană, instalați de mult timp la Cuiabá; de ce, nu mi-au spus. Vorbeau limba maternă cu o voce stinsă, cîntată și cu ezitări. Înainte de a deveni proprietari de garaj fuseseră vînători de egrete și descriau tehnica lor care constă în așezarea pe sol a unor cornete de hîrtie albă pe care, aceste păsări mari, fascinate de culoarea lor imaculată — aceeași ca a penelor lor — veneau să le înțepe cu ciocul și, orbite de acest capșon, se lăsau prinse fără să se împotrivescă. Erau prinse în acest chip, pentru că penele frumoase se adună de pe pasărea vie în perioada împerecherii. La Cuiabá găseai dulapurile pline cu pene de egrete, nevandabile de cînd nu mai sînt la modă. Frații B... au devenit apoi căutători de diamante. În prezent se specializează în echiparea camioanelor pe care le lansează, ca pe vremuri vapoarele, pe oceane necunoscute, pe drumuri unde încărcătura și vehiculul riscă să cadă în fundul vreunei vîgăuni sau al vreunui rîu. Cînd însă ajungeau cu bine la liman, un beneficiu de 400% compensa toate pierderile dinainte.

Am străbătut deseori regiunea Cuiabá în camion. În ajunul plecării se proceda la încărcarea bidoanelor cu benzină, în cantitate cu atât mai mare, cu cît trebuia prevăzut consumul atât pentru dus cît și pentru întors, și pentru că se merge aproape tot timpul în viteză întîi și a doua. Proviiziile și materialul de camping erau

dispuse astfel încît să se dea călătorilor posibilitatea de a se așeza și adăposti în caz de ploaie. Pe părțile laterale trebuiau agățate cricurile, sculele și provizia de frînghii și de scînduri care urmau să înlocuiască podurile distruse. În zorii zilei următoare ne suiam în vîrfurile încercăturii, ca pe o cămilă și camionul pornea, legându-se. Încă de la jumătatea zilei începeau dificultățile : terenuri inundate sau mlăștinoase care trebuiau podite cu lemn. Mi-au trebuit trei zile pentru a deplasa astfel, din spate în față, un covor din lemne rotunde, lung de două ori cît camionul, pînă am trecut de acest loc dificil. Sau dădeam de nisip și săpam sub roți umplînd golurile cu frunziș. Cînd podurile erau intacte, trebuia să descărcăm totul pentru a ușura camionul și apoi să reîncărcăm, după ce treceam peste scîndurile desprinse. Cînd găseam podurile din junglă distruse de un foc, ne opream și le reconstruim mai întîi, pentru a le desface după aceea, scîndurile putînd să ne mai servească și altă dată. În fine, mai erau și rîurile mari, ce pot fi traversate numai pe bacuri formate din trei pirogi, legate prin traverse și care sub greutatea camionului, chiar cînd acesta era descărcat, se cufundau în apă pînă la bord ; și cu asta, uneori nu realizai altceva decît să duci vehiculul spre un mal prea abrupt sau prea noroios ca să-l poți urca ; atunci trebuia să improvizezi piste pe mai multe sute de metri, pînă la un loc de acostare mai bun sau pînă la un vad.

Oamenii care conduceau aceste camioane erau obișnuiți să călătorească săptămîni în șir, fără întrerupere, uneori chiar luni. În doi formau o echipă : șoferul și ajutorul ; unul la volan, celălalt cățărînd pe scară, pîndind obstacolele, supraveghînd înaintarea, ca marinarul de la provă care ajută pilotul să treacă o strîmtoare. Aveau întotdeauna la îndemînă carabina, căci nu rareori, în fața camionului se oprea cîte un căprior sau vreun tapir, mai mult curios decît speriat. Se trăgea la vedere și succesul hotăra etapa următoare : animalul trebuia jupuit, golit și bucățile de carne tăiate în fișii ca un cartof pe care-l cureți în spirală pînă în miezul lui. Apoi, bucățile de carne erau imediat frecate cu un amestec, întotdeauna gata pregătît, de sare, piper și usturoi pisat. Erau expuse la soare timp de cîteva ore, ceea ce îți permitea să aștepti ziua următoare pentru a reîncepe operația, care trebuia repetată și în zilele următoare. Se obține astfel *carne de sol*, mai puțin gustoasă decît *carne de vento*, care e uscată în vîrfurile unei prăjini, în plin vînt, cînd nu e soare, dar care se poate păstra mai puțin timp.

Ciudată viață mai duc și acești șoferi virtuoși, întotdeauna gata să facă cele mai dificile reparații, improvizînd și ștergînd drumul în trecerea lor, amenințați să rămînă săptămîni întregi în plină stepă tropicală, în locul în care li s-a defectat camionul, pînă cînd, din întîmplare, va trece un alt concurent care va da alarma la Cuiabá, de unde se va cere, la São Paulo sau la Rio, să li se expedieze piesa stricată. În tot acest timp se stă în tabără, se vinează, se spală rufe, se doarme și se așteaptă. Cel mai bun șofer al meu fugise de judecată după ce comisese o crimă la care nu făcea nici-odată aluzie. La Cuiabá lucrul era cunoscut, dar nimeni nu spunea nimic pentru că nu era altul care să-l fi putut înlocui pe acel tra-seu imposibil. În ochii tuturor, viața pe care și-o risca zilnic plătea din plin pentru aceea pe care o luase.

Cînd părăseam Cuiabá, către ora patru dimineața, era încă noapte. Întrezăream cîteva biserici împodobite cu stucaturi de jos pînă-n clopotniță; ultimele străzi mărginite de manghieri rotunjiți și pavate cu pietre de rîu zdruncinau camioanele. Aspectul caracteristic de livadă al savanei — din cauza intervalului regulat dintre copaci — dă încă iluzia unui peisaj organizat, cu toate că ești în plină stepă tropicală. Drumul devine însă, repede, destul de greu pentru a te convinge: se ridică deasupra fluviului în curbe pietroase, întrerupte de rîpe și vaduri noroioase, invadate de *capoeira*. După ce ai cîștigat puțin în altitudine descoperi o linie roșiatică prelungă și prea fixă pentru a putea fi confundată cu aurora. Mult timp te îndoiești de natura și realitatea ei, dar după trei sau patru ore de drum, în susul unei pante pietroase, ochii îmbrățișează un orizont mai vast, care te aduce în fața realității. De la nord la sud, un perete roșu se înalță la 200—300 m deasupra colinelor înverzite. Spre nord coboară încet pînă se confundă cu podișul; în partea de sud, de care ne apropiem, încep să se distingă amănunte. Acest perete, mai înainte aparent intact, ascunde hornuri strîmte, vîrfuri proeminente, ascuțite, cornișe și platforme. În această lucrătură a pietrei se află redute și defileuri. Camionului îi trebuie mai multe ore pentru a urca panta, abia îndreptată de mîna omului, care ne va conduce la marginea superioară a *chapa-dei* din Mato Grosso, de unde putem străbate 1 000 km din podișul numit *chapidão*, care coboară lin înspre nord, pînă la bazinul Amazoanelor.

În fața noastră se deschide o lume nouă. Iarba aspră, de un verde lăptos, abia reușește să acopere nisipul alb, roșiatic sau ocru, for-

mat prin descompunerea superficială a soclului de gresie. Verdeța se reduce la cițiva arbuști răzleți, noduroși, apărați împotriva secetei — care durează timp de șapte luni pe an — de scoarța lor groasă, de frunzele lustruite și de spini. Dar e suficient să cadă ploaia cîteva zile pentru ca această savană pustie să se transforme într-o grădină : iarba înverzește, copacii se acoperă cu flori albe și violete. Impresia dominantă rămîne însă, mereu, cea de imensitate. Solul este atît de continuu, pantele atît de line încît orizontul se întinde, fără vreun obstacol, pe zeci de kilometri ; îți trebuie o jumătate de zi pentru a străbate un peisaj, mereu același de la începutul dimineții, identic celui traversat în ajun, astfel încît impresia și amintirea se suprapun într-o obsesie de imobilitate. Ori-cît de departe ar fi pămîntul, el este atît de uniform, atît de lipsit de accidente, încît foarte adesea, pe cer, orizontul îndepărtat se confundă cu norii. Peisajul este prea fantastic pentru a părea monoton. Din cînd în cînd, camionul traversează ape fără mal care, mai curînd inundă platoul decît îl traversează, ca și cum acest teren — unul dintre cele mai vechi din lume și parte încă intactă din continentul Gondwana, care, în secundar, unea Brazilia cu Africa — ar fi prea tînăr pentru ca rîurile să-și fi putut săpa albia.

Europa, în lumină difuză, are forme precise. Aici rolul, tradițional pentru noi, al cerului și pămîntului, se inversează. Deasupra direi lăptoase a *campo*-ului, norii clădesc cele mai extravagante construcții. Aici cerul e zona formelor și volumelor, iar pămîntul păstrează moliciunea primelor vîrste.

Într-o seară m-am oprit nu departe de o *garimpo*, colonie de căutători de diamante. Curînd, în jurul focului nostru se iviră cîteva siluete : erau cițiva *garimpeiros*, care scoteau din traiste sau din buzunarele hainelor lor zdrențăroase mici tuburi de bambus golindu-le conținutul în palmele noastre : diamante brute, pe care sperau să ni le vîndă. Eram însă destul de informat, de către frații B... asupra obiceiurilor din *garimpo* pentru a ști că nimic din toate acestea nu poate fi într-adevăr interesant, deoarece *garimpo*-ul are legile sale nescrise, care nu sînt mai puțin stricte.

Acești oameni se împart în două categorii : aventurieri și fugari. Ultimul grup este mai numeros, ceea ce explică faptul că, o dată intrat în *garimpo*, este greu să mai ieși. Cursul piraieiilor, din nisipul cărora se adună diamantele, este controlat de primii ocupanți. Posibilitățile lor sînt insuficiente pentru a le permite să aștepte marea ocazie, care nu se întîlnește prea des. Sînt deci organizați

în bande, fiecare comandată de către un șef, care-și dă titlul de „căpitan“ sau de „inginer“. Acesta trebuie să dispună de capital pentru a-și înarma oamenii, pentru a-i echipa cu materialul indispensabil — găleată de fier cositorită pentru scoaterea prundișului, ciur, samar, câteodată chiar cască de scafandru, cu care să se poată coborî în bulboane și pompă de aer — și, mai ales, pentru a-i aproviziona regulat cu hrană. În schimb, omul se angajează să nu vîndă ceea ce găsește decît cumpărătorului împuternicit (acesta avînd legături cu marile ateliere de tăiat diamante, olandeze sau engleze) și să împartă beneficiul cu șeful lor.

Înarmarea nu se datorează numai rivalității, frecvente, dintre bande. Pînă de curînd, și chiar și astăzi, această înarmare interzicea accesul poliției în *garimpo*; în felul acesta zona diamantiferă forma un stat în stat, primul, uneori în război deschis cu cel de-al doilea. În 1935 se vorbea mereu de micul război dus timp de mai mulți ani de *Engenheiro* Morbeck și vitezii lui *valentões* împotriva poliției statului Mato Grosso și care s-a terminat printr-un compromis. Trebuie să spunem, în favoarea nesupușilor, că nenorocitul care se lăsa prins de poliție în împrejurimile unui *garimpo*, rareori mai reușea să mai ajungă pînă la Cuiabá. Un vestit șef de bandă, *capitão* Arnaldo, a fost prins împreună cu locotenentul lui. Au fost legați de gît, cu picioarele rezemate pe o scîndură, pînă cînd obo-seala i-a făcut să-și piardă echilibrul și să cadă spînzurați de capul unde au fost părăsiți.

Legea bandei este respectată cu atîta strictețe încît nu rareori la Lageado sau la Poxoreu, care sînt centrele *garimpo*-ului, poți vedea o masă de han plină cu diamante, părăsite în acel moment de către meseni. De cum e găsită, fiecare piatră e identificată prin formă, mărime și culoare. Aceste detalii rămîn atît de precise și încărcate de valoare emoțională, încît după ani, cel ce le inventariază își amintește încă aspectul fiecărei pietre: „Cînd o priveam, îmi povestea unul dintre vizitatorii mei, era ca și cum sfintei Fecioare i-ar fi căzut o lacrimă în palma mea...“ Dar aceste pietre nu sînt întotdeauna atît de pure; deseori sînt învelite în ganga lor și este imposibil să-ți dai seama imediat ce valoare au. Cumpărătorul autorizat își spune prețul (ceea ce se numește „cîntărirea“ diamantului) și după cum ești obligat să i-l vinzi, trebuie să-i accepți și prețul. Asistentului îi revine sarcina de a da semnalul cu lovitura de ciocan care va face cunoscut rezultatul speculației.

Am întrebat dacă nu se fac fraude ; fără îndoială, dar în zadar : propus unui alt cumpărător, sau fără știrea șefului de bandă un diamant va fi imediat „ars“, *queimado*, adică respectivul cumpărător va oferi un preț derizoriu care va scădea sistematic, cu fiecare încercare ulterioară de vânzare. Au existat *garimpeiros* de rea-credință care au murit de foame cu sacul plin.

După aceea, este altă treabă. Se pare că sirianul Fozzi s-a îmbogățit, obținând cu prețuri scăzute diamante impure, pe care le încălzea pe un primus înainte de a le înmuia într-un colorant. Procedeu dădea diamantul galben o nuanță superficială mai plăcută, pentru care era denumit *pintado* — diamant pictat.

Se mai practică și un alt fals, însă la un nivel mai mare și anume la export, pentru a nu plăti impozit statului brazilian. Am cunoscut la Cuiabá și la Campo Grande contrabandiști profesioniști numiți *capangueiros*, adică „prepuși“. Și despre aceștia se povestesc multe : ascund diamantele în pachete de țigări, pe care, cînd sînt prinși de poliție, le aruncă nepăsători într-un tufiș ca și cum ar fi goale, pentru ca imediat ce sînt eliberați să meargă să le caute, vă imaginați cu cită îngrijorare.

În seara aceea însă, în jurul focului nostru de tabără se vorbea despre incidentele zilnice la care erau supuși vizitatorii noștri. Învățam astfel limba pitorească din *sertão* care, pentru pronumele francez *on* (în românește „se“) folosește un număr extraordinar de variat de termeni : o *homem*, omul ; o *camarada*, tovarășul, sau o *collega*, colegul ; o *negro*, negrul, o *tal*, un oarecare, o *fulano*, tipul etc. Dacă ai avut ghinionul să aduni aur în samare, acesta este interpretat ca un semn rău pentru căutătorul de diamante. Singura scăpare este să-l arunci imediat în apă ; pe cel care-l păstrează îl așteaptă săptămîni de neazuri. Un altul, scoțînd pietrișul cu mîinile, a fost lovit de coada țepoasă a unui calcan veninos. Aceste răni sînt greu de vindecat. Trebuie găsită o femeie care să consimtă să se dezbrace goală pușcă și să urineze în rană. Cum în *garimpa* nu se găsesc decît țărânci prostituate, acest tratament naiv se încheie, de cele mai multe ori, cu contractarea unui sifilis deosebit de virulent.

Aceste femei sînt atrase de povestirile despre întîmplări norocoase devenite legendare. Îmbogățit de la o zi la alta, căutătorul de diamante, prizonier al cazierului său judiciar, este obligat să cheltuiască totul pe loc. Așa se explică traficul camioanelor încărcate cu lucruri de prisos. Dacă ajung la *garimpo* cu încărcătura,

lor, adevăta va fi vindută la orice preț, și nu atât de nevoie, cît ostentativ. Dis-de-dimineață, înainte de a pleca, m-am dus la coliba unui *camarada*, pe malul râului invadat de țînțari și alte insecte. Cu casca de scafandru, demodată, pe cap, el începuse să scormonească fundul. Interiorul colibeii era tot atât de sărăcăcios și de deprimant ca și locul în care se afla, dar într-un colț soția lui mi-a arătat, cu mîndrie, cele 12 costume de haine ale bărbatului și rochiile ei de mătase pe care le rodeau termitetele.

Noaptea a trecut în cîntece și taifas. Fiecare comesean era invitat „să prezinte un număr“ văzut într-o seară într-un local de noapte, cîte o amintire din trecut. Am regăsit acest decalaj între realitate și amintire pe drumurile de la granița Indiei, la ospăturile micilor funcționari. Aici, ca și acolo, se declamau monoloage sau ceea ce se numește în India „caricaturi“ — adică imitații: țăcănitul mașinii de scris, zgomotul motocicletei cînd trage din greu, urmat — contrast extraordinar — de zgomotul sugestiv al unui „dans al zînelor“, precedînd imaginea sonoră a unui cal în galop. Și, în încheiere, ceea ce numesc ca și francezii „grimase“.

Din seara pe care am petrecut-o cu *garimpeiros* am păstrat, într-un carnet de notițe, fragmentul unui cîntec de jale tradițional. Este vorba de un soldat nemulțumit de hrana care i se dă și face o reclamație către caporal. Acesta o transmite sergentului și operația se repetă la fiecare grad: locotenent, căpitan, maior, colonel, general, împărat. Acesta din urmă nu are altă cale decît să se adreseze lui Isus Cristos, care, în loc să trimită plîngerea mai departe Tatălui etern, „pune mîna pe condei și trimite toată lumea în iad“. Iată această mică probă de poezie din *sertão* :

„O Soldado...

O Offerece...

O Sargento que era un homem pertinente

Pego na penna, escreveu pro seu tenente

O Tenente que era homem muito bão

Pego na penna, escreveu pro Capitão

O Capitão que era homem dos melhor'

Pego na penna, escreveu pro Major

O Major que era homem como é

Pego na penna, escreveu pro Coroné

O Coroné, que era homem sem igual

Pego na penna, escreveu pro General

O General que era homem superior

Pega na penna, escreveu pro Imperador
O Imperador...
Pego na penna, escreveu pra Jesu' Christo
Jesu' Christo que e filho de Padre Eterno
Pego na penna et nando todos pros inferno.“¹

Totuși, nu putea fi vorba de o veselie adevărată. Nisipurile diamanterefere erau de mult timp pe cale de epuizare — regiunea era infectată de malarie, de leshmanioză și anchilostomiază. De câțiva ani apăruseră frigurile galbene ale pădurii. Numai două sau trei camioane pe lună urmau acum drumul în locul celor patru pe săptămână, de altădată.

Drumul pe care urma să ne angajăm fusese părăsit de când focurile din stepă distruseseră podurile. De trei ani, nici un camion nu mai trecuse pe acolo. Nu ni se putea da nici o informație despre starea ei, însă dacă am fi reușit să ajungem pînă la São Lourenço am fi ieșit din încurcătură. Pe malul fluviului se afla un mare *garimpo*, unde aveam să găsim tot ce ne trebuia : merinde pentru aprovizionare, oameni și pirogi pentru a putea merge pînă la satele bororo de pe Rio Vermelho, care este un afluent al lui São Lourenço.

Nu știu cum am trecut. Călătoria mi-a rămas în amintire ca un coșmar confuz. Opriri interminabile pentru a învinge obstacolele de câțiva metri, încărcări și descărcări, popasuri în care eram atît de epuizați din cauza mutării bucăților de lemn în fața camionului, de fiecare dată cînd reușea să înainteze puțin, încît adormeam chiar

¹ Cătana...

Căprarul...

Sergentul, precum se știe, bărbat foarte competent,

Apucă pana și-i scrise domnului locotenent

Care, cunoscut în lume ca un prea viteaz oștean,

Luă și el pana și scrise către domnu' căpitan.

Căpitanul, văzînd asta, dădu și el mare zor

Și-nmuind pana-n cerneală, scrise domnului maior.

Maiorul, un om de vază, — cine mai este ca el ?

Apucă pana și scrise către domnu' colonel.

Colonelul, vestit foarte ca om fără de egal,

Apucă pana și scrise către domnu' general

Care, fără doar și poate, socotit mare gradat,

Apucă pana și scrise tocmai către Împărat.

Împăratul...

Apucă pana și scrise Domnului Isus Cristos.

Domnul nostru, care-i fiul Tatălui ceresc și-etern,

Apucînd pana, trimise toată ceata în infern.

(din limba portugheză) — N.R.

pe pământul gol, pentru a ne deștepta, în mijlocul nopții, într-un vuiet venit din adâncuri : erau termitele care asaltau hainele noastre și care, pînă să ne trezim, ne și acoperiseră pelerinele cauciucate ce ne serveau drept impermeabile și covoare. În sfîrșit, într-o dimineață, camionul nostru a început să coboare spre São Lourenço, semnalat de ceața deasă din vale. Cu sentimentul că am îndeplinit un act de bravură ne anunțarăm sosirea, claxonînd puternic. Dar nici un copil nu veni în întîmpinarea noastră. Ajunserăm pe malul rîului, între patru sau cinci colibe cufundate în tăcere. Nimeni. Totul era nelocuit. Cătuțul era părăsit.

Ajunși la capătul răbdării, după toate eforturile zilelor precedente, eram deserați. Să renunțăm ? Înainte de a lua drumul întoarcerii vom face, totuși, o ultimă încercare. Fiecare va pleca în altă direcție cercetînd împrejurimile. Către seară ne-am întors cu toții, fără rezultat, în afară de șofer care descoperise o familie de pescari și-l adusese cu el pe bărbat. Omul, bărbos și cu pielea de o albeață nesănătoasă, ca și cum ar fi stat prea mult în apă, ne-a explicat că se îmbolnăviseră cu șase luni în urmă de friguri galbene, și că supraviețuitorii se împrăștiaseră. În amoutele rîului se mai găseau însă cîteva persoane și o pirogă. Va veni la noi ? Sigur că da. De luni de zile, el și familia lui, trăiau numai cu peștele pe care-l pescuiau din rîu. De la indieni își va procura manioc și frunze de tutun, de la noi va primi ceva bani. În aceste condiții ne asigura și de consimțămîntul celui alt om cu piroga, pe care urma să-l luăm cu noi cînd vom trece în drum.

Voi avea prilejul să descriu și alte călătorii cu piroga, drumuri care mi-au rămas mai vii în amintire. Voi trece, deci, repede peste cele opt zile în care am urcat pe rîul umflat de ploile ce cădeau zilnic. O dată luam dejunul pe o mică plajă cînd am auzit un fișuit. Era un șarpe boa, de 7 m, trezit de conversația noastră. Au trebuit mai multe gloanțe pentru a-i veni de hac, deoarece aceste reptile nu reacționează la rănile de pe corp ; trebuie lovite în cap. Jupuin-du-l, operație care ne-a luat o jumătate de zi, i-am găsit în măruntaie o duzină de pui aproape să se nască și care, deși vii, au pierit din cauza soarelui. Apoi, într-o zi, după ce tocmai trăsesem cu succes într-un bursuc din specia *irara*, am zărit pe mal doi oameni goi. Erau primii bororo pe care îi vedeam. Am tras pirogile la mal, am încercat să vorbim cu ei, dar nu știau decît un singur cuvînt portughez, *fumo* — tutun — pe care îl pronunță *sumo* (nu spuneau vecii misionari că indienii erau „fără credință¹, fără lege, fără rege“, deoarece nu

¹ În portugheză, credință = *fê*. — N.R.

recunoșteau în fonetica lor nici pe *f* nici pe *l* nici pe *r* ?). Cultivă și ei tutunul, dar produsul lor nu are concentrația tutunului fermentat și răsucit în formă de frînghie din care le-am dat cu mărinimie. Le-am explicat prin gesturi că ne ducem spre satul lor. Ei ne-au făcut să înțelegem că vom sosi acolo chiar în aceeași seară. Aveau să ne-o ia înainte ca să ne anunțe sosirea, și au dispărut în pădure.

Cîteva ore mai tîrziu am acostat la un mal argilos, pe buza căruia am zărit colibele. Vreo șase oameni goi, înroșiți cu *urucu* de la degetele picioarelor pînă-n creștetul capului, ne-au primit cu hohote de ris, ajutîndu-ne să debarcăm și să ne transportăm bagajele. Și iată-ne într-o colibă mare în care locuiesc mai multe familii ; căpetenia satului a eliberat un colț pentru noi, el urmînd să locuiască, în timpul șederii noastre acolo, pe celălalt mal al fluviului.

22. „SĂLBATICI” CUMSECADE

În ce ordine să povestești impresiile profunde și totodată confuze care te asaltează, abia sosit într-un sat băștinaș, cu o civilizație încă relativ intactă ? La băștinașii kaingang, ca și la caduveo, ale căror cătune seamănă cu cele ale țăranilor vecini, ceea ce-ți atrage în primul rînd atenția este mizeria cruntă în care trăiesc și prima reacție este de oboseală și descurajare. În fața unei societăți încă vii și credincioase tradiției, șocul este atît de puternic încît ești dezorientat : în acest caier cu mii de culori, ce fir trebuie urmărit și descurcat mai întîi ? Evocînd tribul bororo, prima mea experiență de acest gen, regăsesc sentimentele ce m-au cuprins în momentul în care am încercat-o pe cea mai recentă cîind, după ce urcasem ore întregi, de-a bușilea, pante transformate de ploile neîntreprute ale musonului într-un mîl lunecos, am ajuns în vîrfurile unui deal, într-un sat al populației *kuki* de la frontiera birmană : epuizare fizică, foame, sete și tulburare mintală. Amețeala, de natură, organică, este luminată însă, de perceperea formelor și culorilor. Locuințe impunătoare prin dimensiuni, în ciuda fragilității, la a căror construcție s-au folosit materiale și tehnici cunoscute de noi din exemple minore, pentru că ele nu sînt propriu-zis clădite cît innodate, împletite, țesute, brodate și decolorate de vreme. În loc să-l strivească pe cel care le locuiește, sub masa indiferentă a pietrelor, ele se adaptează cu suplețe prezenței și mișcărilor lui ; spre deosebire de ceea ce se petrece la noi, ele sînt întotdeauna subordonate omului. În jurul celor care-l locuiesc satul se ridică asemenea unei armuri ușoare și elastice, mai apropiată de pălăriile femeilor decît de orașele noastre : podoabă monumentală ce păstrează ceva din viața bolșilor și a frunzișurilor, a căror suplețe naturală constructorii au știut să o adapteze cu abilitate exigențelor respectivelor planuri.

Coliciunea locuitorilor pare protejată de pereții de iarbă catifelată și franjuri frunzelor de palmier ; cînd ies din casă, e ca și cum s-ar dezbrăca de un uriaș halat din pene de struț. Giuvaeruri ale acestor pufoase cutii de bijuterii, corpurile sînt fin modelate, iar tonul pielii e reliefat de strălucirea fardurilor și a picturilor, suporturi — am putea spune — destinate să pună în valoare podoabe mai splendide : petele lucioase și strălucitoare ale dinților și cele ale colților de animale sălbatice, asociate cu pene și flori. Ca și cum o întreagă civilizație s-ar întîlni într-o aceeași pasiune tandră pentru formele, substanțele și culorile vieții. Și, pentru a reține în jurul corpului uman esența ei cea mai bogată, ar recurge — din tot ceea ce produce ea — la cele de maximă rezistență sau de maximă fragilitate, ambele extreme fiind, printr-o ciudată apropiere, cele care o păstrau în starea ei cea mai pură.

Instalîndu-ne în colțul unei colibe vaste, m-am lăsat mai de grabă pătruns de aceste imagini decît să le înregistrez conștient. Totuși, cîteva detalii începeau să prindă contur. Dacă locuințele își mai păstrau încă forma și dimensiunile tradiționale, arhitectura lor suferise influența neobraziliană : planul lor nu mai era oval, ci dreptunghiular și cu toate că materialele de construcție ale acoperișului și pereților erau aceleași — crengi susținînd un acoperămint din frunze de palmier — ele erau, totuși, diferite, acoperișul, de pildă, fiind în două ape, nu rotunjit și coborînd pînă aproape de pămînt. Cu toate acestea, satul Kejara, unde sosiseră, rămînea, cu celelalte două — Pobori și Jarudori — care compun grupul Rio Vermelho, unul dintre ultimele în care nu s-a exercitat prea mult acțiunea salesienilor. Acești misionari, care, împreună cu Serviciul de protecție au reușit să pună capăt conflictului dintre indieni și coloniști, au făcut în același timp, excelente cercetări etnografice (cele mai bune surse ale noastre privitoare la bororo, după studiile mai vechi ale lui Karl von den Steinen) și au întreprins o acțiune metodică de exterminare a culturii băștinașe. Două fapte dovedesc că satul Kejara era unul dintre ultimele bastioane ale independenței. În primul rînd, este reședința șefului tuturor satelor din Rio Vermelho, personaj mîndru și enigmatic care nu cunoștea sau se făcea că nu cunoaște limba portugheză ; atent față de noi și speculînd prezența noastră, evita, atît din motive de prestigiu cît și de limbă, să comunice cu mine altfel decît prin intermediul membrilor sfatului său, împreună cu care lua toate deciziile.

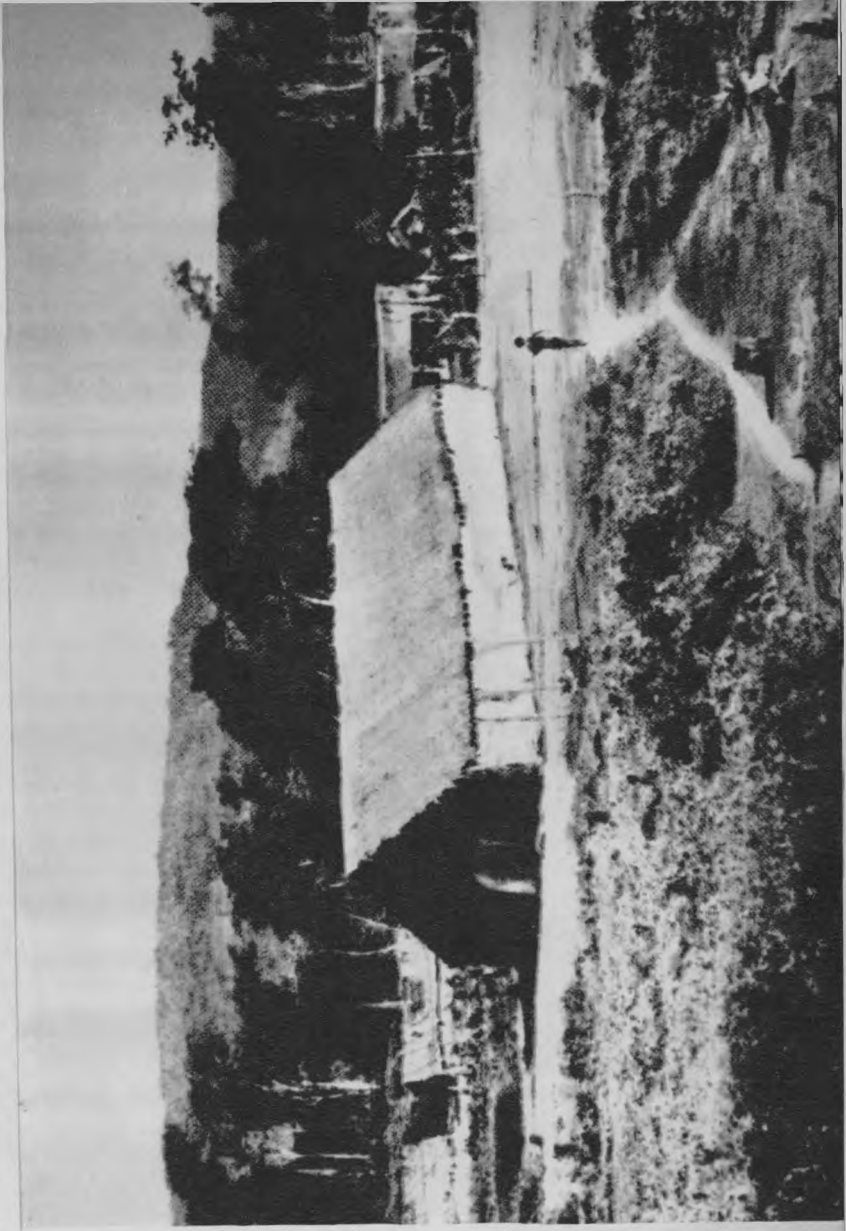
În al doilea rînd, la Kejara locuia un băștinaș care trebuia să fie interpretul și principalul meu informator. Acest om, de vreo 35 de ani, vorbea destul de bine portugheza. Dacă ar fi să-l credem. în-

vătase să citească și să scrie (cu toate că acum nu mai știa nimic), ca urmare a educației căpătate de la misionari. Mîndri de succesul lor, aceștia l-au trimis la Roma, unde a fost primit de Papă. La întoarcere se pare că au vrut să-l însoare după obiceiurile creștinești fără să se țină seama de tradiție. Această încercare i-a provocat o criză spirituală din care a ieșit recucerit de vechiul său ideal bororo : s-a instalat la Kejara unde ducea, de 10 sau 15 ani, o viață exemplară de sălbatic. Complet gol, pictat cu roșu, cu nasul și buza de jos străpunse de o bareță și un șirag de mărgele, împodobit cu pene, indianul papei se dovedi un minunat profesor de sociologie bororo.

Decamdată, eram înconjurați de cîteva duzini de băștinași care discutau între ei chicotind și înghiontindu-se. Bororo sînt cei mai înalți și mai bine legați dintre toți băștinașii Braziliei. Capul lor rotund, dar cu figura prelungă cu trăsături regulate și viguroase, constituția lor athletică, amintesc unele tipuri din Patagonia, cu care probabil că se înrudesesc din punct de vedere rasial. Acest tip armonios e mai rar la femei, care sînt, în general, mai mici de statură, plăpînde, cu trăsături neregulate. De la început, jovialitatea bărbaților contrastează ciudat cu atitudinea rebarbativă a reprezentanților celuilalt sex. În ciuda epidemiilor care pustiau regiunea, populația impresionia prin aparența de sănătate ; totuși, în sat se afla și un lepros.

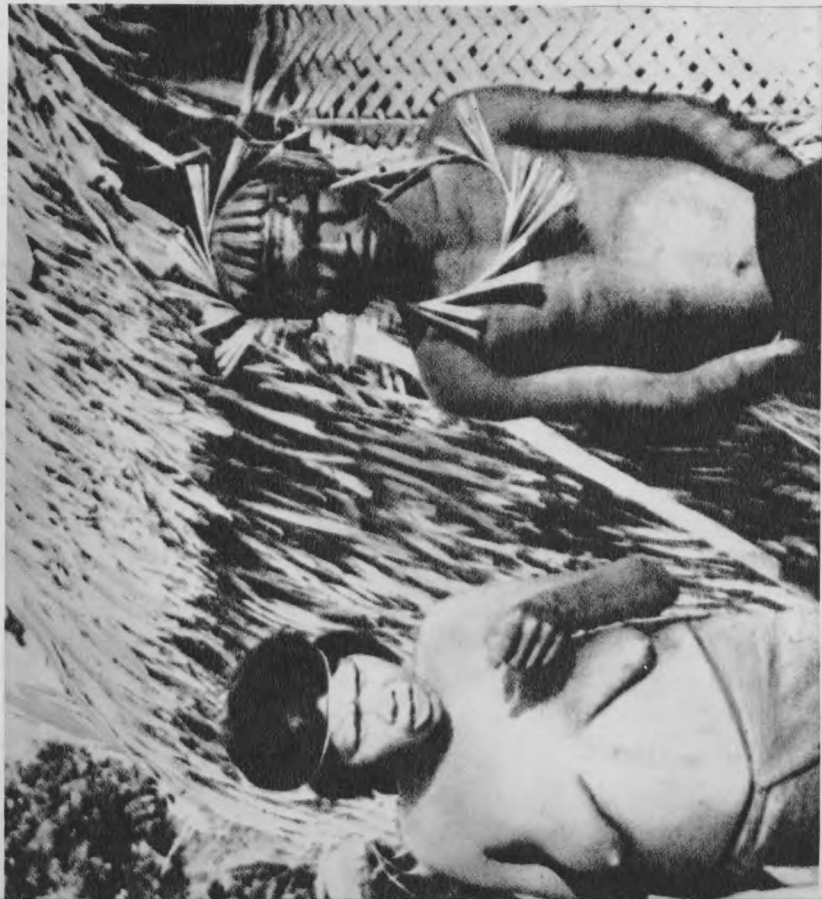
Bărbații erau complet goi, cu excepția micului cornet de paie care le acoperea extremitatea penisului și care era ținut de prepuțul, tras prin deschizătură și umflat în afară. Majoritatea se vopsiseră în roșu din cap pînă în picioare cu o vopsea făcută din grăunțe de urucu pisat în grăsime. Și părul, lăsat liber pe umeri, sau tăiat rotund la înălțimea urechilor, era acoperit cu această pastă, care îi da aspectul unei căști. Pe acest fond de culoare erau și alte ornamente colorate : o potcoavă din rășină neagră, strălucitoare, le acoperea fruntea și se termina pe cei doi obraji, la înălțimea gurii ; pe umeri și pe brațe își lipiseră niște barete de puf alb, sau își pudraseră umerii și bustul cu sidex pisat. Femeile purtau un șorț din pînză de bumbac impregnată cu urucu în jurul unei centuri rigide din scoarță de copac. Aceasta susținea o panglică albă mai suplă, din scoarță de copac bătătorită, care le trecea printre pulpe. Peste piept li se petreceau două fuioare din bumbac, fin împletite. Această ținută era completată de niște bențițe din bumbac strînse în jurul gleznelor, bicepsilor și încheieturii mîinilor.

Încetul cu încetul s-au retras cu toții. Noi împărțeam coliba, care măsura aproximativ 12 m pe 5 m, cu familia liniștită, dar ostilă, a

13

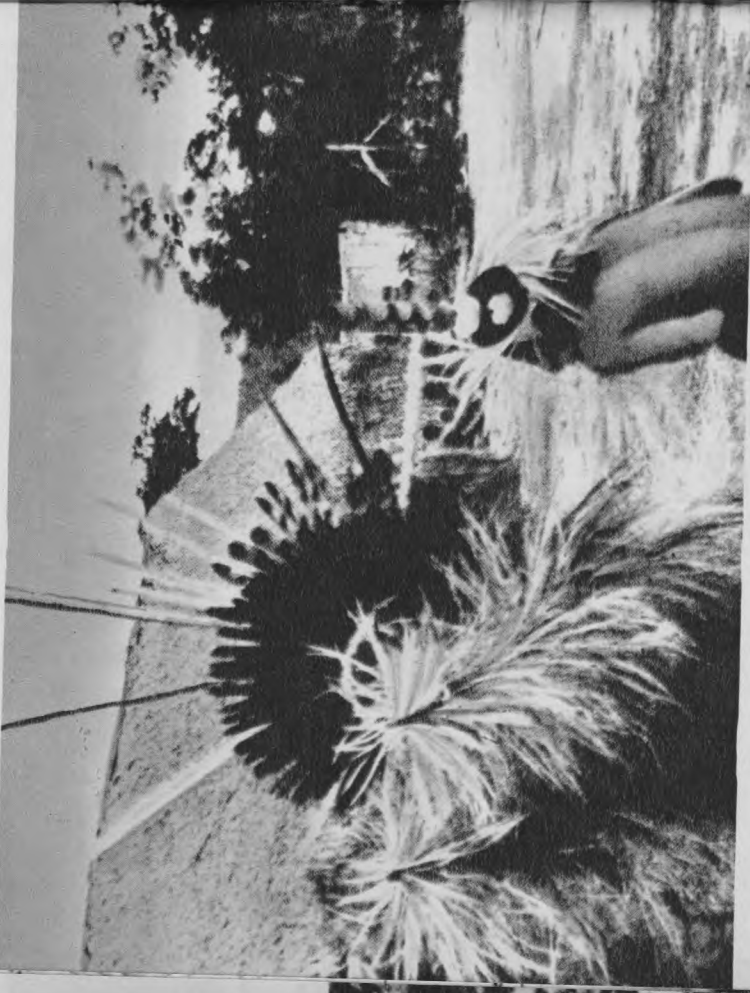
12

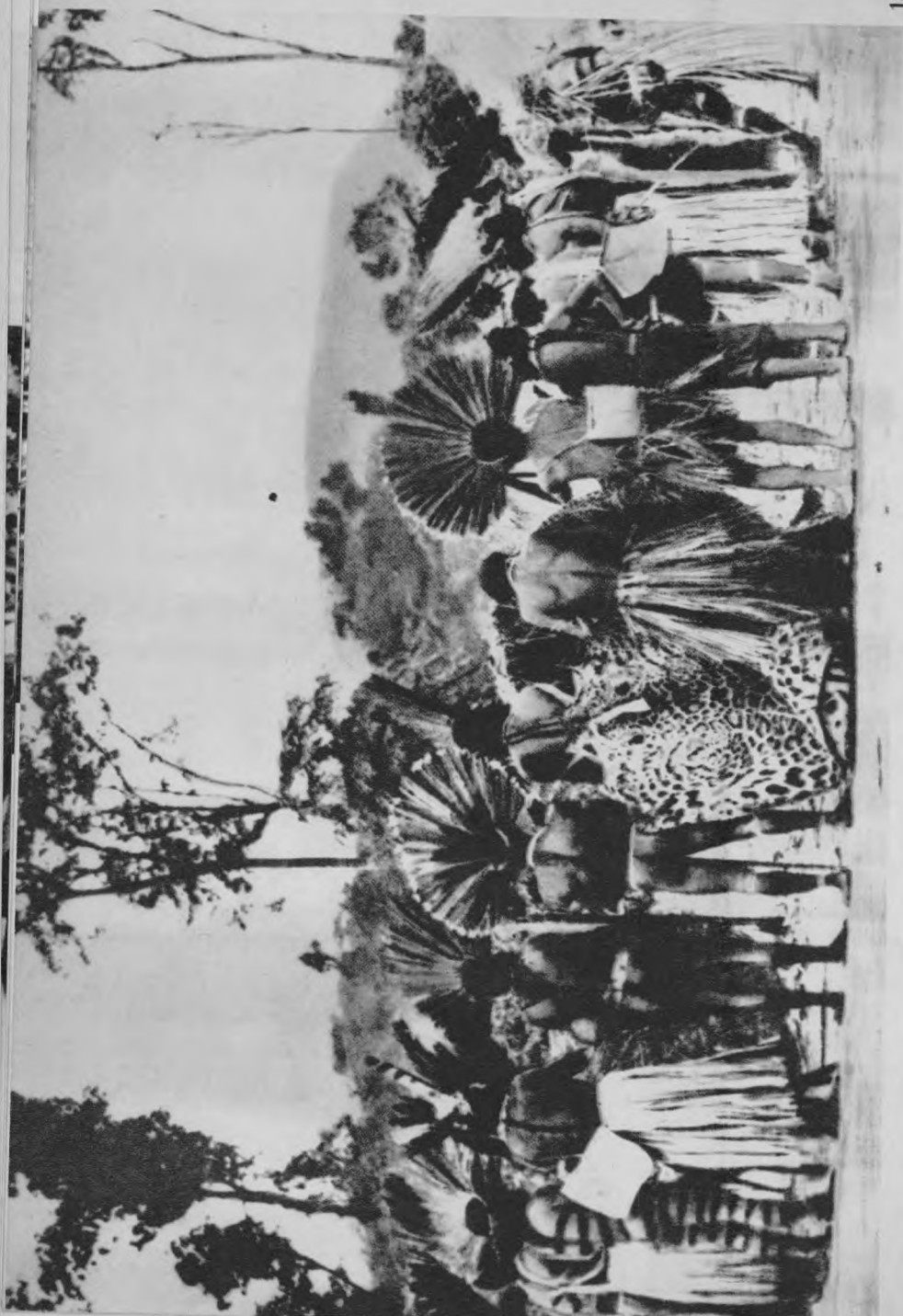

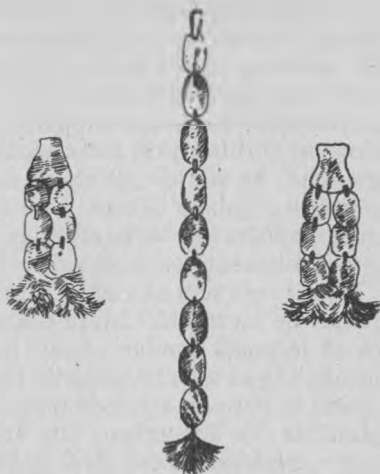
14

15

unui vrăjitor și cu o bătrînă văduvă întreținută din mila cîtorva rude, care locuiau în colibele vecine, dar care, mereu neglijată, îi jelea ore în șir pe cei cinci bărbați pe care i-a avut succesiv, și vremea fericită cînd nu-i lipseau maniocul, porumbul, vînatul și peștele.

Afară începeau să răsune pe un ton jos, sonor și gutural, cîntece cu articulații bine marcate. Cîntau numai bărbații ; și unisonul lor, melodiile simple și repetate de sute de ori, contrastul între solo-uri și ansambluri, stilul bărbătesc și tragic, aminteau corurile războinice ale vreunui *Männerbund* germanic. De ce toate aceste cîntece ? Din pricina *irarei*, mi se explică. Noi ne adusesem vînatul și înainte de a-l consuma trebuia să executăm un ritual complicat pentru liniștirea spiritului lui și consacrarea vînătoarei. Prea istovit pentru a mai fi un bun etnograf, pe înserat am căzut într-un somn agitat din cauza oboselii și a cîntecelor care au ținut pînă-n zori. De altfel, așa avea să fie pînă la sfîrșitul vizitei noastre ; nopțile erau închinatelor vieții religioase ; băștinașii dormeau de la răsăritul soarelui pînă în miezul zilei.

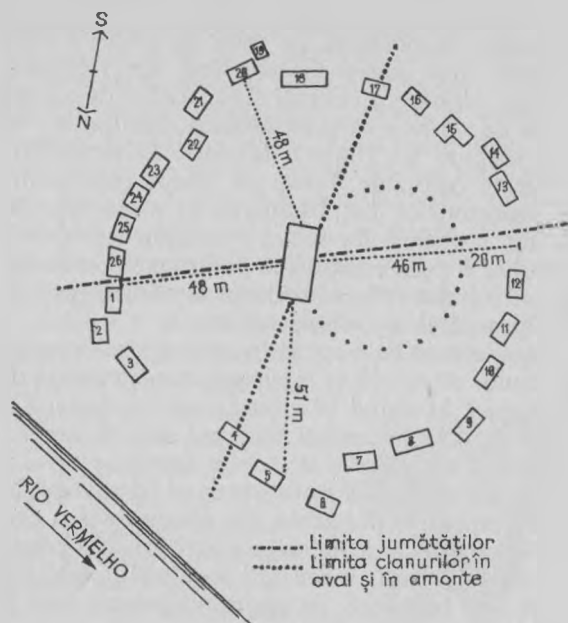
În afară de cîteva instrumente muzicale de suflat care și-au făcut intrarea în anumite momente prescrise de ritual, singurul acompaniament al vocilor era zdrăngănitul unei tărtăcuțe umplute cu pietriș și scuturată de dirijor. Era o încîntare să-i ascuți : cînd dezlănțuind, cînd oprindu-și brusc vocile, umplînd pauzele cu răpăitul instrumentului lor, modulată în *crescendo*-uri și *decrescendo*-uri prelungi, în

sfrîșit, dirijînd dansatorii prin alternanțe de liniște și zgomot, a căror durată, intensitate și calitate erau atît de variate, încît nici un dirijor al vreunui dintre marile noastre orchestre de concert n-ar fi știut mai bine să-i stăpînească. Nu e deci nimic surprinzător în faptul că, pe vremuri, băștinașii altor triburi și chiar misionarii, credeau că aud demoni vorbind prin intermediul acestor instrumente muzicale rudimentare. Se știe de altfel, că dacă vechi iluzii în legătură cu aceste preținse „limbaje bătute“ s-au spulberat, e totuși probabil că la anumite popoare ele se bazează pe un adevărat cod lingvistic, redus la cîteva elemente semnificative, exprimate simbolic.

În zori mă scol să vizitez satul ; la ușă mă împiedic de niște jalnice păsări de curte : sînt arara domestice pe care indienii le atrag în sat ca să le poată smulge penele pentru podoabele capului. Jumulte și incapabile să zboare, păsările par niște pui gata de pus în frigare, iar ciocul le pare cu atît mai enorm cu cît volumul corpului a scăzut la jumătate. Pe acoperișuri alte arara, care și-au refăcut podoaba, stau grave, embleme heraldice smălțuite cu roșu și azur.

Mă aflu în mijlocul unei poiene mărginite într-o parte de fluviu, iar de celelalte părți de parcele împădurite care ascund grădini lășînd să se întrevadă, printre copaci, un fundal de coline cu pante rîpoase de gresie roșie. Ocolul este ocupat de colibe — exact 26 — toate asemănătoare celei în care locuiesc, dispuse în cerc pe un singur rînd. În centru se află o colibă lungă de aproximativ 20 m și lată de 8 m, mult mai mare decît celelalte. E *baitemannageo*, casa bărbaților, în care dorm celibatarii și în care populația masculină își petrece ziua cînd nu este ocupată cu pescuitul și vînătoarea sau cînd nu ia parte la ceremoniile publice pe terenul de dansuri — un loc de formă ovală mărginit de stîlpi, situat în partea de vest a casei bărbaților. Intrarea în această colibă este absolut interzisă femeilor ; ele locuiesc în colibe periferice, iar bărbații lor fac de mai multe ori pe zi drumul, dus și întors, între „clubul“ lor și domiciliul conjugal, pe poteca ce le leagă, străbătînd mărăcinișul poienei. Văzut de sus, dintr-un copac sau de pe un acoperiș, satul bororo seamănă cu o roată de căruță în care casele familiale ar descrie cercul, cărările ar închipui razele, iar centrul, casa bărbaților.

Acest plan remarcabil era pe vremuri cel al tuturor satelor, numai că pe atunci populația depășea cu mult media actuală (aproximativ 150 de persoane la Kejara). Pe vremea aceea locuințele familiale se construiau în mai multe cercuri concentrice și nu într-unul singur. De altfel, nu numai băștinașii bororo au satele circulare ; cu mici variante în ceea ce privește detaliile, aceste sate sînt tipice pentru

toate triburile care fac parte din grupul lingvistic al populației gé¹, de pe podișul brazilian central, între râurile Araguayá și São Francisco, dintre care bororo sînt, probabil, reprezentanții cei mai meridionali. Știm însă că vecinii lor cei mai apropiați de la nord, Kayapo, care locuiesc pe malul drept al lui Rio dos Mortes și la care s-a ajuns doar de vreo zece ani, își construiesc casele în același fel, ca de altfel și triburile apinayé, sherenté² și canella.

¹ Principalele populații din această parte a continentului sud-american care fac parte din familia de limbi Gé sînt șavanții, sherenté, kayapo, suya, apinayé, timbira. — I.V.

² Etnografia unor grupuri ale populației kayapo ne este mai bine cunoscută datorită unor cercetări întreprinse anume în 1954 și 1955. Cunoscutul etnolog francez Alfred Métraux a făcut o cercetare staționară de două luni, în 1954, în satele Kayapo Gorotire și Kubenkränkeñ, continuate în anul ce a urmat de Simone Drayfus. Se cunoaște, de asemenea, existența a citorva grupuri de kayapo, anume dyare, kukraimore, šicri, me-tuktire, care însă sînt mai puțin studiați sau chiar de loc; dintre aceste grupuri cu dyore nu s-a putut încă stabili contact. — I.V.

Disponerea circulară a colibelor în jurul casei bărbaților are o asemenea importanță în ceea ce privește viața socială și practica cultului încît misionarii salesieni din regiunea Rio das Graças au învățat repede că cel mai sigur mijloc de a-i converti pe bororo este acela de a-i face să-și părăsească satul pentru un altul în care casele sînt dispuse pe rînduri paralele. Dezorientați în ceea ce privește punctele cardinale, lipsiți de planul care e un argument important al cunoștințelor lor, băștinașii își pierd repede sensul tradițiilor ca și cum sistemele lor social și religios (vom vedea că nu pot fi disociate) ar fi prea complicate pentru a se putea lipsi de schema pe care planul satului o face evidentă și căreia, prin gesturile lor zilnice, îi reîmprospătează mereu contururile.

Să admitem ca o scuză în favoarea salesienilor că și-au dat extrem de multă osteneală să înțeleagă acea structură dificilă și să-i păstreze amintirea. Mergînd la triburile bororo, trebuie mai întîi să le cunoști lucrările. Dar în același timp era absolut necesară confruntarea concluziilor lor cu altele la care se ajunsese într-o regiune în care ei nu pătrunseseră încă și unde sistemul își mai păstra vitalitatea. Ghidat de documentele publicate, am căutat deci să obțin de la informatorii mei o analiză a structurii satului lor. Ne petreceam zilele mergînd din casă în casă, recenzînd locuitorii, stabilindu-le starea civilă și trasînd cu bețișoare, pe pămîntul poienii, linii ideale delimitînd sectoarele de care sînt legate rețele complicate de privilegii, de tradiții, de grade ierarhice, de drepturi și obligații. Pentru a-mi simplifica expunerea voi face o elevație — dacă mă pot exprima astfel — a orientărilor, căci direcțiile spațiale, așa cum sînt concepute de băștinași, nu corespund niciodată cu precizie indicațiilor busolei.

Satul circular Kejara este tangent la malul stîng al lui Rio Vermelho. Acesta curge aproximativ în direcția est-vest. Diametrul satului, teoretic paralel cu fluviul, împarte populația în două grupe : la nord grupul cera, la sud tugaré. Se pare, dar nu este absolut sigur, că primul termen înseamnă slab, iar cel de-al doilea, puternic. Oricare ar fi împărțirea, este esențială din două motive : în primul rînd pentru că un individ aparține totdeauna aceleiași jumătăți din care face parte și mama lui ; apoi, pentru că el nu se poate căsători decît cu un membru al celeilalte jumătăți. Dacă mama mea este cera și eu voi fi cera, iar soția mea va fi tugaré.

Femeile locuiesc și moștenesc casele în care s-au născut. În momentul căsătoriei bărbatul băștinaș traversează poiana, trecînd peste diametrul ideal care separă jumătățile și se duce să locuiască în partea cealaltă. Casa bărbaților atenuază întrucîtva această deprădăci-

nare, deoarece poziția sa centrală încalcă teritoriile celor două jumătăți. Regulile locuirii explică însă că ușa care dă în teritoriul cera se numește ușă tugaré, iar cea care dă în teritoriul tugaré, ușă cera. Într-adevăr, folosirea lor este rezervată bărbaților și toți cei care locuiesc într-un sector sînt originari din cealaltă parte, și invers.

În locuințele de familie un bărbat însurat nu se simte, deci, nici odată la el acasă. Casa în care s-a născut, cea de care se leagă amintirile copilăriei, se află dincolo. E casa mamei și surorilor lui, acum locuită de bărbații acestora. Totuși, cînd vrea, se poate reîntoarce, sigur că va fi întotdeauna bine primit. Iar cînd atmosfera domiciliului conjugal îi pare grea (de exemplu dacă cumnații lui îl vizitează), poate merge să doarmă în casa bărbaților, unde își regăsește amintirile de adolescent, tovarășia masculină și o ambianță religioasă care nu exclude relațiile cu fete nemăritate.

Jumătățile reglementează nu numai căsătoriile, dar și alte aspecte ale vieții sociale. De fiecare dată cînd un membru al unei jumătăți descoperă că are un drept sau o datorie, este în profitul sau cu ajutorul celeilalte jumătăți. Astfel, funerariile unui cera sînt organizate de tugaré și invers. Cele două jumătăți ale satului sînt deci partenere și orice act social sau religios implică asistența celor aflați de partea cealaltă, al căror rol e complementar celui din partea opusă. Colaborarea nu exclude însă rivalitatea. Fiecare e mîndru să aparțină jumătății respective și geloziile sînt reciproce. Să ne imaginăm deci viața socială pe sistemul a două echipe de fotbal, care în loc să caute să-și opună tacticile lor respective, s-ar servi una pe alta și ar măsura avantajele după gradul de perfecțiune și de generozitate.

Să trecem acum la un alt aspect. Un alt diametru, perpendicular pe cel dintîi, împarte jumătățile după axa nord-sud. Toată populația născută la est de această axă

Măciucă din lemn pentru prins pește.

este numită cea de sus, iar aceea născută la vest, cea de jos. În loc de două jumătăți vom avea deci patru secții, cera și tugaré fiind în aceeași măsură, dintr-o parte și din cealaltă. Din nefericire nici un observator n-a reușit să înțeleagă încă rolul exact al acestei subdiviziuni.

Pe de altă parte, populația este împărțită în ginți. Acestea sînt formate din grupuri de familii care se consideră înrudite prin partea femeiască, pornind de la un strămoș comun. Strămoșul, de natură mitologică, este uneori uitat. Să admitem deci că membrii ginții se recunosc după numele lor comun. Probabil că în trecut gințile erau în număr de opt : patru cera și patru tugaré. Dar în decursul timpului unele ginți s-au stins, altele s-au subîmpărțit. Situația empirică este, deci, destul de confuză. Oricum, membrii unei ginți, cu excepția bărbaților însurați, locuiesc toți în aceeași colibă sau în colibe alăturate. Fiecare gintă își are deci poziția ei în cercul locuințelor ; ea va fi un cera sau un tugaré, din partea de sus sau din partea de jos, sau încă, repartizată în două grupe de această ultimă împărțire, care atît pentru o parte cît și pentru cealaltă, traversează locuințele unei ginți anumite.

Și ca și cum lucrurile nu ar fi îndeajuns de complicate, fiecare gintă mai cuprinde și subgrupe ereditare, tot pe linie femeiască. Astfel, în fiecare gintă există familii „roșii“ și „negre“. În plus, se pare că odinioară fiecare gintă era împărțită în trei grade : superiorii, mijlocii și inferiorii. Poate că această împărțire este reflectarea sau transpunerea castelor ierarhizate ale populațiilor mbaya-caduveo ; voi reveni asupra ei. Această ipoteză devine probabilă prin faptul că gradele par să fi fost endogame : un superior neputîndu-se căsători decît cu o superioară (din cealaltă jumătate), un mijlociu cu o mijlocie și un inferior cu o inferioară. Din cauza prăbușirii demografice a satelor bororo nu ne putem baza deci decît numai pe supoziții. Acum, cînd aceste sate au numai 100 pînă la 200 de locuitori în loc de 1 000 sau mai mulți, nu mai există destule familii pentru a reprezenta toate categoriile. Numai regula jumătăților este respectată strict (cu excepția, poate, a unor anumite ginți nobile), pentru celelalte băștinașii improvîzînd soluții de compromis, după posibilități.

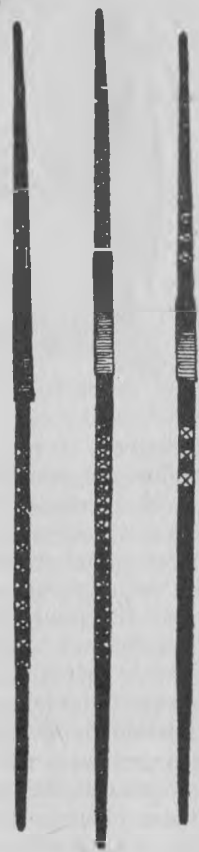
Împărțirea populației în ginți constituie, fără îndoială, cel mai important dintre acele „jocuri ale hazardului“ în care societatea bororo pare că se complace. Pe vremuri, în cadrul sistemului general de căsătorii între jumătăți, gințile se uneau prin anumite afinități : o

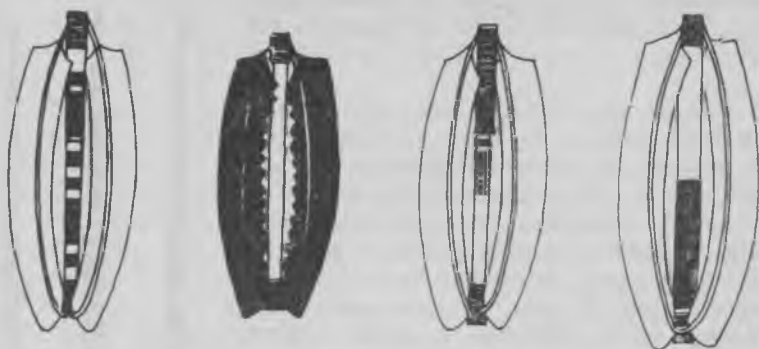
Arcuri ornate cu inele din scoarță de copac dispuse în maniera caracteristică clanului din care face parte posesorul ei.

gintă cera se alia, de preferință, cu una, două sau trei ginți tugaré și invers. În plus, gințile nu se bucurau de aceleași rînduieli. Șeful satului este ales în mod obligatoriu dintr-o gintă determinată din jumătatea cera, prin transmiterea ereditară a titlului, pe linie femeiască, de la unchiul dinspre mamă, la fiul surorii lui. Există, de asemenea, ginți „bogate” și ginți „sărace”. În ce constau aceste diferențe de avuție ? Să stăruim un moment asupra acestui punct.

Concepția noastră despre bogăție este, în principal, economică. Cu toate că nivelul de viață al populației bororo este modest, la ei, ca și la noi, nu este același pentru toți. Unii dintre ei sînt vînători sau pescari mai buni, mai norocoși sau mai întreprinzători decît ceilalți. La Kejara găsești urmele unei specializări profesionale. Astfel, un băștinaș se specializase în confecționarea pilelor de piatră, pe care le schimba cu produse alimentare, trăind, pare-se, confortabil. Totuși, aceste deosebiri rămîn individuale, deci trecătoare. Singura excepție o constituie șeful, căruia gințile îi pun la dispoziție gratuit hrana și obiectele manufacturate. Cum însă primirea acestora creează obligații, el este întotdeauna în situația unui bancher prin mîinile căruia trec multe bogății, pe care însă nu le posedă niciodată. Colecțiile mele de obiecte religioase sînt rezultatul acelor daruri pe care șeful s-a grăbit să le redistribuie între ginți și care i-au servit la reechilibrarea balanței sale comerciale.

Bogăția rînduielnică a ginților este de altă natură. Fiecare posedă un capital de mituri, tradiții, dansuri, funcții sociale și religioase. La rîndul lor, miturile stau la temelia unor privilegii tehnice care formează una dintre trăsăturile cele mai ciudate ale culturii bororo. Aproape pe toate obiectele se află blazoane care permit identificarea ginții și subginții din care face parte proprietarul obiectelor res-

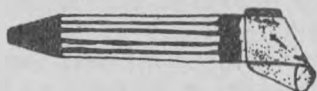
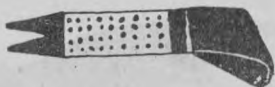

Aripi de săgeți cu blazon.

pective¹. Aceste privilegii constau în folosirea anumitor pene, sau culori ale penelor ; în modul de a le tăia sau a le arcui ; în aranjamentul penelor de specii și culori diferite ; în executarea anumitor lucrări decorative : împletirea fibrelor sau mozaic din pene ; în folosirea unor anumite motive etc. De pildă, arcurile pentru ceremonii se împodobesc cu pene sau inele din scoarță de copac după canoane prescrise pentru fiecare gință. Tijele săgeților au la bază, între penele aripilor, un ornament caracteristic. Părțile de sidex ale bețișoarelor labiale articulate sînt de forme diferite : ovale, în formă de pește, dreptunghiulare, variind după ginți ; și culoarea ciucurilor e diferită. Diademele de pene purtate la dansuri sînt prevăzute cu o insignă (în general o mică placă de lemn acoperită cu un mozaic din bucăți de pene lipite) reprezentînd gința proprietarului. În zilele de sărbătoare chiar cornetele peniene sînt împodobite cu o panglică rigidă din pai, decorată sau cizelată în culorile și în formele ginții.

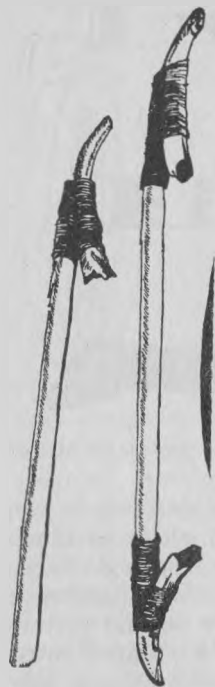
Toate aceste privilegii, care de altfel sînt negociabile, fac obiectul unei supravegheri invidioase și aprige. Se spune că e de neconceput ca una din ginți să acapareze prerogativele alteia : ar începe o luptă fratricidă. Din acest punct de vedere diferențele între ginți sînt enorme. Unele sînt bogate, altele sărace : pentru a te convinge era suficient să vezi mobilierul colibelor. Noi i-am împărțit însă, mai degrabă, în rustici și rafinați, nu în bogați și săraci.

¹ În fapt este vorba de proprietatea personală și de cea colectivă, dar nu de proprietate particulară. Semnele de proprietate personală cu însemnul ginții sau a unui grup al ei nu indică proprietatea particulară. — I.V.

Etu-iuri penienc cu blazon.

Bunurile materiale ale populației bororo se caracterizează prin simplitate și o execuție de o rară perfecțiune. Uneltele au rămas arhaice, în ciuda topoarelor și cuțitelor distribuite cândva de Serviciul de protecție. Dacă pentru muncile grele au recurs la unelte de metal, băștinașii continuă să-și facă măciuci cu care omoară peștele, arcuri și săgeți din lemn dur, ușor crestată cu o sculă amintind într-oțitva tesla și dalta și pe care o folosesc în toate ocaziile, cum folosim noi briceagul. Scula e confecționată dintr-un dinte curb de *capivar*, rozător care trăiește pe malul râurilor; dintele e fixat lateral, într-un mîner. În afară de rogojini și coșuri din nuiete, de armele și sculele din os sau lemn ale bărbaților, de bățul de săpat cu care femeile scormonesc pământul pentru a-l cultiva, uneltele unei colibe sînt puține: vase din tigve de dovleac, altele din ceramică neagră, lighene semisferice și străchini cu mîner, cum sînt polonicele. Obiectele au, toate, forme foarte pure, subliniate de materialul din care sînt făcute, și care este brut. Un amănunt ciudat: se pare că, odinioară, produsele de olărie ale populației bororo erau decorate și că această tehnică a dispărut în urma unei interdicții religioase relativ de dată recentă. Poate că tot astfel se explică și faptul că băștinașii nu mai execută picturi rupestre ca cele aflate în adăposturile în stîncă ale *chapadei* în care se mai pot recunoaște încă numeroase teme ale culturii lor. Ca să fiu mai sigur l-am rugat o dată să-mi decoreze o foaie mare de hîrtie. Un

Blid din ceramică neagră.

Două modele (simplu și dublu) ale „cutitului de buzunar” bororo.

băștinaș se puse pe lucru, cu pastă de urucu și rășină și, cu toate că bororo nu-și mai amintesc epoca în care se pictau pereții stîncoși și nu se mai duc la rîpele unde se mai află încă aceste picturi, tabloul executat părea o pictură rupestră la scară redusă.

În contrast cu simplitatea obiectelor de uz cotidian, bororo își desfășoară tot luxul și întreaga imaginație în costum sau — acesta fiind dintre cele mai sumare — în accesorii. Femeile au adevărate cutii de bijuterii, care se moștenesc din mamă în fiică. Bijuteriile sînt podoabe făcute din dinți de maimuță sau colți de jaguar, montate pe lemn și prinse cu legături fine. Deși strîng resturile vînătorii, consimt totuși ca bărbații să le smulgă părul de pe tîmple, din care aceștia împletesc benzi lungi pe care și le înfășoară pe cap în chip de turban. În zilele de sărbătoare bărbații poartă pandantive în formă de semilună, făcute din perechea de unghii ale vreunui *tatu* mai mare — animal scormonitor, mai înalt de 1 m și care

a evoluat foarte puțin față de ceea ce a fost în era terțiară — împodobite cu încrustații de sedef, cu ciucuri de pene și de bumbac. Din ciocurile lor — naturale sau artificiale — ies ciocuri de tucan fixate pe tije acoperite cu pene, jerbe de egrete, pene lungi din cozi de arara ieșind din teci de bambus ajurate și acoperite cu un puf fin alb, aidoma acelora de păr, susținând din spate diademele de pene cu care-și încing frunțile. Uneori podoabele se combină într-o coafură monumentală, care, pentru a fi așezată pe capul dansatorului necesită mai multe ore. Am achiziționat una pentru Muzeul Omului, în schimbul unei puști, după negocieri care s-au prelungit timp de opt zile. Era indispensabilă ritualului și băștinașii nu puteau să o cedeze decât după ce au strâns la vânătoare toate penele necesare pentru a confecționa alta. Părțile care o compun sînt : o diademă în formă de evantai, o vizieră din pene care acoperă partea superioară a feței, o coroană înaltă, cilindrică, care încinge capul, formată din bețe terminate cu pene de vultur și un disc din nuiele în care se înfige un mănunchi de tije pe care s-au lipit pene și fulgi ; ansamblul atinge o înălțime de aproape 2 m.

Chiar dacă nu poartă costum de ceremonie, gustul pentru podoabe este atât de puternic încît bărbații își improvizează neîncetat noi găтели. Mulți poartă coroane : benzi de blană împodobite cu pene, inele din nuiele, împletite și ele cu pene, unghii de jaguar,

*Podoabe capilare de o zi :
coroane din păr uscat și
pictat.*

*Pandantiv ornat cu
colți de jaguar.*

montate pe un cerc de lemn. Se mulțumesc însă și cu mai puțin : de pildă, o panglică împletită din paie culese de pe jos ; rotunjită și pictată ea devine o podoabă fragilă cu care cel ce o poartă se va fâli pînă cînd o va înlocui cu o fantezie inspirată de o nouă descoperire. Uneori, pentru același scop, se despoaie copacii de podoaba lor de flori. O bucată de scoarță, cîteva pene sînt pentru neobositele modiste pretextul unei senzaționale creații de cercei. Trebuie să fi pătruns în casa bărbaților pentru a-ți da seama de efortul cheltuit de acești robuști vlăjgani în scopul de a se face frumoși. În toate ungherele se decupează, se modelează, se cizelează, se lipește cîte ceva ; scoicile rîului se taie bucăți, se șlefuiesc bine cu tocila pentru a fi transformate în coliere și bețișoare labiale ; se montează eșafodaje fantastice din bambus și pene. Cu îndemînare de subretă, bărbați cu statura de hamal se transformă reciproc în pui abia ieșiți din găoace, lipindu-și direct pe piele puf de păsări.

Casa bărbaților e un atelier, dar mai este și altceva. Acolo dorm adolescenții, acolo-și fac siesta, în orele libere, bărbații însurați, flecărind și fumînd trabucuri groase înfășurate într-o frunză uscată de porumb. Tot acolo și prînzesc în anumite ocazii, sistemul riguros de corvezi obligînd gințile, rînd pe rînd, să servească *baitemanagero* : la intervale de aproximativ două ore cîte un bărbat merge să ia din coliba familiei sale o cratiță cu fiertură de porumb, numită *mingau*, pe care c pregătesc femeile. Apariția lui e salutată cu strigăte vesele — *au, u* — care întrerup liniștea zilei. Urmînd un ceremonial stabilit dinainte, respectivul invită șase sau opt bărbați și-i duce în fața mîncării, din care iau fiertura cu un blid de pămînt sau din scoici. Am spus mai înainte că femeile nu au voie să intre în aceste case. E vorba de femeile căsătorite ; adolescentele nemăritate evită singure să se apropie știind ce le-ar aștepta. De altfel, tot vor trebui să intre acolo, o dată, de bunăvoie, pentru a-și cere în căsătorie viitorul soț.

23. VIII ȘI MORTII

Atelier, club, dormitor și casă de plăceri *baitemannageo* este și un templu. Aici se pregătesc dansatorii sacri, aici se desfășoară unele ceremonii la care nu iau parte femeile¹, aici se confecționează și se rotesc *rhomb*-urile. Acestea sînt instrumente muzicale din lemn, cu picturi multe, avînd forma unui pește turtit; mărirea lor variază între aproximativ 30 cm și 1,5 m. Fixate la capătul unei sfori mici produc, prin rotire, un vuiet surd atribuit spiritelor care vizitează satul și de care femeile pare-se că se tem. Nenorocire celei care ar vedea un rhomb : și astăzi încă sînt foarte multe șanse ca ea să fie ucisă. Cînd am asistat pentru prima oară la confecționarea rhomburilor, băștinașii au încercat să mă convingă că sînt ustensile de bucătărie. Dificultatea cu care mi-au dat cîteva nu se datorește faptului că ar fi trebuit să facă altele, cît fricii ca eu să nu le trădez secretul. Am fost obligat să mă duc la casa bărbaților în plină noapte, cu o geantă mare. O dată împachetate, rhomburile au fost băgate în geantă, iar geanta a fost încuiată. Mi s-a cerut să promit că nu o voi deschide înainte de a ajunge la Cuiabá.

Aceste activități care au loc în casa bărbaților și care, unui european îi par, absurde, se armonizează totuși într-un mod aproape supărător. Puține popoare sînt atît de profund religioase ca populația bororo, puține au un sistem metafizic atît de elaborat. Dar credințele și obiceiurile cotidiene sînt îmbinate strîns și băștinașii nu au sentimentul că trec de la un sistem la altul. Am regăsit această religiozitate cuminte în templele budiste de la frontiera

¹ Fenomenul este frecvent la toate populațiile primitive la care se întîlnesc case ale bărbaților. Femeilor le este, peste tot, interzis cu desăvîrșire accesul în casa bărbaților, iar în timpul anumitor ritualuri se folosesc de instrumente anume pentru a teroriza populația de sex feminin. — I.V.

Un rhomb

birmană, unde bonzii slujesc și locuiesc în încăperea afectată cultului, rânduind la picioarele altarului oalele cu alifii și mica lor farmacie personală și unde, între două lectii de alfabet, nu se sfiesc să-și mîngie elevelle.

Această lipsă de jenă în fața supranaturalului mă mira cu atît mai mult cu cît singurul meu contact cu religia se situa mult în urmă, în copilăria deja atee, cînd locuiam — în timpul primului război mondial — la bunicul meu, rabin la Versailles. Casa de lîngă sinagogă era legată de aceasta printr-un lung coridor interior în care nu pătrundeai fără o oarecare teamă ; forma, el însuși, un fel de barieră de netrecut între lumea profană și cealaltă, căreia-i lipsea tocmai acea căldură umană care-ar fi putut-o face să ne apară sacră. În afara orelor de slujbă, sinagoga era goală ; vizitele însă nu erau niciodată suficient de lungi și destul de frecvente pentru a umple vidul dezolant ce părea să-i fie propriu și pe care slujbele păreau să-l turbure într-un mod necuviincios. Cultul familial suferea de aceeași uscăciune. Cu excepția rugăciunii mute a bunicului meu, dinaintea fiecărei mese, nimic nu dovedea copiilor că trăiau întru recunoașterea unei ordini superioare ; nimic decît, poate, banderola de hîrtie tipărită, fixată pe peretele sufrageriei și pe care puteai citi : „mestecați bine mîncarea, de asta depinde digestia“.

La bororo religia nu se bucura de prea mult prestigiu. Dimpotrivă, părea un lucru firesc. În casa bărbaților gesturile ritualului respectiv se făceau cu aceeași dezinvoltură ca toate celelalte ; ca și cum ar fi fost gesturi utilitare, făcute cu un scop și fără acel respect care i se impune pînă și necredinciosului cînd pătrunde într-un

sanctuar. Iată, astăzi după-amiază, în casa bărbaților se cîntă pregătindu-se ritualul public de seară. Într-un colț cîțiva băieți sfoarăie sau stau de vorbă. Doi sau trei bărbați cîntă agitînd sunători. Dacă vreunul dintre ei dorește să-și aprindă o țigară sau dacă i-a venit rîndul să întingă în fiertura de porumb, trece instrumentul său unui vecin care continuă să cînte ; sau continuă chiar el, agitîndu-l cu o mîină, scărpinîndu-se cu cealaltă. Cînd unul dintre dansatori se împăunează arătîndu-și ultima creație, toți se opresc și comentează. Slujba pare uitată pînă cînd, într-un alt ungher, incantația începe din punctul în care fusese întreruptă.

Și totuși casa bărbaților este mai mult decît acel centru al vieții sociale și religioase pe care am încercat să-l descriu. Structura satului are un rol mai complex decît acela de a permite jocul rafinat al instituțiilor : ea rezumă și asigură raporturile între om și Univers, între societate și lumea supranaturală, între vii și morți.

Înainte de a aborda acest nou aspect al culturii bororo trebuie să deschid o paranteză în legătură cu raporturile dintre morți și vii. Altfel nu am putea înțelege soluția cu totul particulară pe care gîndirea bororo o dă unei probleme universale, soluție surprinzător de asemănătoare celei pe care o putem întîlni la celălalt capăt al emisferei occidentale, la populațiile din pădurile și preiiile din nord-estul Americii de Nord — la ojibwa, menomini și winnebago.

Este probabil că toate societățile umane își tratează morții cu considerație. Chiar la limita inferioară a speciei, omul de Neanderthal își îngropa și el morții în morminte sumar amenajate. Fără îndoială că practicile funerare variază după grupuri. Să considerăm oare această diversitate neglijabilă în raport cu sentimentul general de la care pornește ? Chiar dacă încerci să simplifici la maximum atitudinea societăților omenești față de morți ești obligat să recunoști o mare diversitate, iar între polii acesteia trecerea făcîndu-se printr-o serie întregă de elemente intermediare.

Unele societăți își lasă morții să odihnească. În schimbul unor omagii periodice aceștia nu-i vor tulbura pe vii. Dacă vor reveni să-i vadă, o vor face-o la intervale și în împrejurări prevăzute dinainte. Vizita va fi binefăcătoare, protecția morților garantînd succesiunea regulată a anotimpurilor, rodul grădinilor și al femeilor. Totul se petrece ca și cum s-ar fi încheiat un contract între morți și vii. În schimbul cultului — rezonabil — care le e închinat, morții vor rămîne unde sînt, iar întîlnirile temporare dintre cele două grupuri vor sta întotdeauna sub semnul grijii pentru interesele celor în viață. O temă folclorică universală exprimă bine

această formulă : este aceea a *mortului recunoscător*. Un erou bogat răscumpără un cadavru de la creditorii acestuia care se opun înmormintării lui și dă mortului un loc de veci. Acesta îi apare în vis, promițînd să-i asigure succesul în viață, cu condiția, însă, de a împărți echitabil cu el avantajele obținute. Și într-adevăr, eroul ajunge să cîștige repede dragostea unei prințese pe care o scapă din multe primejdii ajutat de protectorul său supranatural. Va trebui oare să o împartă cu mortul ? Princesea însă e jumătate femeie, jumătate dragon sau șarpe. Mortul își revendică dreptul. Eroul se supune. Satisfăcut de această loialitate mortul se mulțumește cu partea primejdioasă a femeii, pe care și-o ia, lăsînd eroului o soție umanizată.

Acestei concepții i se opune o alta, ilustrată și ea de o temă folclorică pe care aș fi tentat să o numesc a *cavalerului îndrăzneț*. Aici eroul nu mai e bogat. Singura lui avere constă într-un bob de grîu pe care, prin viclenie, reușește să-l schimbe pe un cocoș, cocoșul pe un porc, porcul pe un bou, boul pe un cadavru, iar cadavrul pe o prințesă vie. Vedem deci că aici mortul devine obiect, nu subiect. Nu un partener cu care poți trata, ci un instrument folosit într-o speculație în care minciuna și șiretlicul își au locul lor. Unele societăți au față de morții lor atitudini de acest tip. Le refuză odihna, îi mobilizează — uneori în adevăratul înțeles al cuvîntului — ca în canibalism și necrofagie, ambele bazate pe ambiția de a-și însuși virtuțile și puterile defunctului. Alteori, simbolic, în societățile angajate în rivalități de prestigiu în care participanții trebuie să cheme în permanență, dacă mă pot exprima astfel, *morții în ajutor*, căutînd să-și justifice prerogativele prin invocări de strămoși și tot felul de falsuri genealogice. Mai mult decît altele, aceste societăți se simt tulburate de morții de care abuzează. Ele cred că aceștia le vor plăti cu aceeași monedă persecuțiile la care sînt supuși, că vor fi cu atît mai pretențioși și mai arțăgoși cu cît cei în viață vor profita mai mult de pe urma lor. Dar, fie că e vorba de o împărțire echitabilă, ca în primul caz, fie de o speculație fără limite, ca în cel de al doilea, ideea dominantă este aceea că în raporturile dintre morți și vii *împărțirea pe din două* este inevitabilă.

Găsim, între aceste poziții extreme, manifestări intermediare : astfel, indienii de pe coasta de vest a Canadei precum și melanezienii fac să apară toți strămoșii lor la ceremonii, obligîndu-i să depună mărturie în favoarea urmașilor lor ; sau în unele culte din China sau Africa își păstrează identitatea numai cîteva generații ; sau la indienii pueblo din sud-vestul Statelor Unite morții își pierd

imediat identitatea păstrînd însă — repartizate între ei — un anumit număr de funcții specializate. Pînă și în Europa, unde morții au devenit apatici și anonimi, folclorul mai păstrează urmele celeilalte posibilități o dată cu credința în existența a două categorii de morți: cei care au murit de moarte naturală și care formează grupul strămoșilor protectori, și cei care s-au sinucis, au fost asinați sau vrăjiți și care se transformă în spirite răufăcătoare și pizmașe.

Dacă ne limităm la evoluția civilizației occidentale constatăm că atitudinea speculativă a cedat din ce în ce mai mult în fața concepției contractuale a raporturilor dintre morți și vii, concepție urmată de o indiferență anunțată, poate, de formula Evangheliei: lăsați morții să-i îngroape pe cei morți. Dar nu avem nici un motiv să presupunem că evoluția aceasta ar corespunde vreunui model universal. Dimpotrivă, se pare că toate cultele au bânuit existența ambelor formule, punînd accentul pe cite una din ele, dar cău-tînd totodată să se asigure de partea cealaltă prin practica superstițiilor (așa cum mai procedăm și noi în ciuda credințelor sau a necredinței pe care le mărturisim). Originalitatea populației bororo, și a altora pe care le-am dat ca exemplu, constă în faptul că și-au formulat limpede cele două posibilități, că și-au construit un sistem de credințe și de rituri corespunzătoare fiecăreia, precum și mecanisme care le permit să treacă de la unul la altul în speranța de a reuși să le împace.

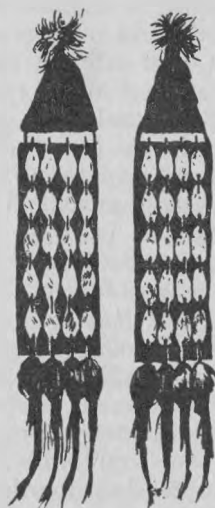
Ar fi incorectă afirmația că pentru bororo nu există moarte naturală. Pentru ei un om nu este un individ, ci o persoană. El face parte dintr-un univers sociologic — satul — care există dintotdeauna alături de Universul fizic, el însuși compus din alte ființe însuflețite: corpuri cerești și fenomene meteorologice. Aceasta cu tot caracterul temporar al satelor concrete care (în urma epuizării terenurilor cultivabile) rămîn rareori mai mult de 30 de ani în același loc. Satul nu e, deci, nici terenul respectiv, nici ansamblul de colibe, ci o anumită structură descrisă mai sus, reproducă de fiecare sat. Și atunci înțelegem de ce împotrivindu-se ordinii tradiționale a satelor, misionarii distrug totul.

În ceea ce privește viețuitoarele, ele țin, în parte, de lumea oamenilor — mai cu seamă păsările și peștii — în timp ce unele animale terestre țin de universul fizic. Bororo consideră deci că formelor omenească e tranzitorie, că se situează între cea a unui pește (cu numele căruia se denumesc) și aceea a ararei (sub forma căreia își vor încheia ciclul transmigrărilor).

Dacă acest mod de a gîndi al populației bororo (care se aseamănă în această privință cu cel al etnografilor) este dominat de opoziția fundamentală între natură și cultură, rezultă că, pentru ei — mai sociologi încă decît Durkheim și Comte — viața omească e de ordinul culturii. A considera moartea ca naturală sau nenaturală e un nonsens. De fapt, și de drept moartea este în același timp *naturală și anticulturală*. Adică fiecare moarte a unui dintre ei lovește întreaga societate, nu numai pe cei apropiați lui. Păcătuiind față de societate natura îi rămîne datoare : *datorie* exprimată destul de bine printr-o noțiune esențială la bororo, aceea de *mori*. Cînd un indigen moare, satul organizează o vînătoare colectivă condusă de jumătatea opusă celei din care făcea parte defunctul ; expediție împotriva naturii, cu care prilej să fie omorît un vînat mare — de preferință un jaguar — ale cărui piele, gheare și colți constituie *mori*-ul celui decedat.

Cînd am sosit la Kejara tocmai murise cineva ; din nefericire băștinașul era din alt sat, de departe. Nu puteam deci să am prilejul de a asista la dubla înhumare care constă în a depune mai întîi cadavrul în mijlocul satului, într-o groapă acoperită cu crengi, în care este ținut pînă ce putrezește, pentru ca apoi osemintele, spălate în apele fluviului, să fie pictate și împodobite cu un mozaic de pene lipite pe ele, înainte de a fi scufundate într-un coș, în fundul unui lac sau al unei ape curgătoare. Toate celelalte ceremonii la care am asistat, s-au desfășurat conform tradiției, implicînd sacrificările rituale ale rudelor pe locul în care ar fi trebuit săpat mormîntul provizoriu. Un alt ghinion : vînătoarea colectivă avusese loc în ajun sau în după-amiaza sosirii mele, nu știu precis ; sigur era că nu se vînașe nimic. Pentru dansurile funebre s-a folosit o piele veche de jaguar. Bănuiesc chiar că *irara* noastră a înlocuit vînatul care lipsea. Nu mi s-a spus niciodată și regret ; dacă lucrurile ar fi stat într-adevăr așa, aș fi putut să revendic calitatea de *uiaddo*, adică de șef al vînătorii, care reprezintă sufletul defunctului. Aș fi primit de la familia lui brasarda din păr de oameni și *poari*-ul, fluier mistic făcut dintr-o mică tîrtăcuță împodobită cu pene, avînd pavilionul prins de o tijă de bambus pe care-l făceau să răsune deasupra prăzii înainte de a-l lega de trupul neînsufletit. Aș fi împărțit, după tradiție, între rudele defunctului, carnea, pielea, colții, ghearele, iar aceștia mi-ar fi dat în schimb un arc și săgeți de ceremonie, un alt fluier care să-mi amintească de funcția îndeplinită și un colier cu discuri din scoici. Ar fi trebuit, fără îndoială, să mă vopsesc în negru pentru a nu fi recunoscut de sufletul răufăcă-

Cercei de ceremonie din elemente de sedef pe scoarță de copac, ornați cu pene și păr.

tor, care a provocat decesul și oare, după tradiția *mori*, se încarna în vînat oferindu-se ca un fel de compensație a pagubei, dar plin de o urmă vindicativă față de executorul său. Într-un sens, această natură ucigătoare este umană. Ea operează prin intermediul unei categorii speciale de suflete, care-i aparțin în întregime ei, nu societății.

Spuneam mai sus că împărțeam coliba cu un vrăjitor. *Barii* formează o categorie specială de ființe omenești care nu aparțin în întregime nici Universului fizic, nici orînduirii sociale și al cărei rol este de a media între cele două regnuri. Este posibil, dar nu sigur, ca toți să se fi născut în jumătatea tugară : era cazul vrăjitorului meu, deoarece coliba noastră era cera, iar el locuia, după cum se cuvenea, la femeia sa. Devii *bari* prin vocație și deseori în urma unei revelații al cărei motiv principal este un pact încheiat cu cîțiva membri ai unei colectivități foarte complexe de spirite răufăcătoare sau numai de temut, în parte cerești — și atunci sînt cei care au controlul asupra fenomenelor astronomice și meteorologice — în parte animale și în parte subterane. Aceste ființe, al căror număr crește regula, adăugîndu-li-se sufletele vrăjitorilor morți, răspund de mersul astrilor, de vînt, de ploaie, de boală și de moarte. Sînt descrise sub aparențe diverse și înspăimîntătoare : păroși, cu capetele găurite prin care iese fumul de tutun cînd fumează ; ca monștri aeriени care lasă ploaia să cadă prin ochi, prin nările sau prin

părul și unghiile lor nemăsurat de lungi ; sau cu un singur picior, cu burta mare și cu corpurile complet acoperite cu păr, ca liliicii.

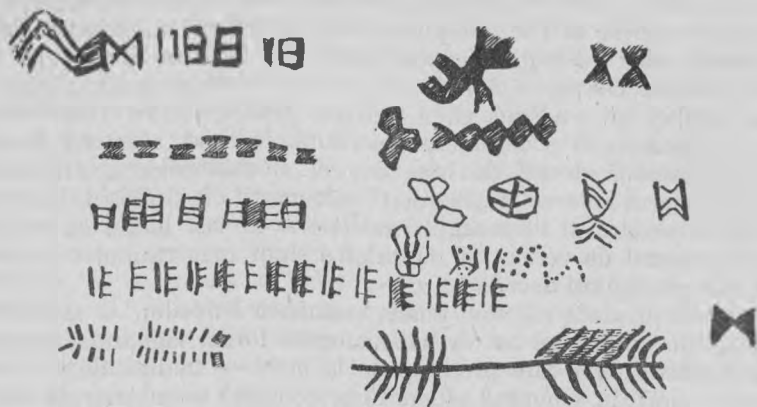
Bari este un personaj asocial.¹ Legătura sa personală cu unul sau mai multe spirite îi conferă anumite privilegii : un ajutor supranatural când pleacă neînsoțit la o expediție de vânătoare, puterea de a se transforma în animal, cunoașterea bolilor precum și darul profeției. Vînatul, primele recolte ale grădinilor, nu sînt bune de consumat pînă cînd nu și-a primit și el partea care i se cuvine. Această parte — *mori* — este datorată de cei vii spiritelor morților ; joacă deci, în sistem, un rol de pondere exact opus celui al vîntorii funerare, despre care am vorbit.

Dar *bari* este dominat și de spiritul sau spiritele lui păzitoare. Ele îl folosesc pentru a se încarna, iar *bari*-ul purtător al spiritului intră atunci în transe și convulsii. În schimbul protecției sale, spiritul exercită asupra unui *bari* o supraveghere neîncetată. El este adevăratul proprietar, nu numai al bunurilor, dar chiar și al corpului vrăjitorului. Acesta răspunde în fața spiritului de săgețile rupte, de cioburile vaselor sale, de resturile unghiilor și părului său. Nimic din toate acestea nu poate fi distrus sau aruncat ; *bari*-ul tîrăște după sine rămășițele trecutei sale vieți. Vechea maximă juridică : mortul pune stăpînire pe viu, are aci un sens teribil și neprevăzut. Legătura dintre vrăjitor și spirit are un caracter de invidie atît de pronunțat încît la încheierea contractului dintre cei doi parteneri, nu se știe niciodată pînă la urmă care este stăpînul și care servitorul.

Prin urmare, pentru bororo Universul fizic constă din puteri individualizate, dispuse într-o ierarhie complexă. Dacă li se afirmă precis natura personală, nu același lucru se petrece și cu celelalte atribute, căci aceste forțe sînt în același timp lucruri și ființe, vii și morți. În societate, vrăjitorii sînt articulația care leagă oamenii de universul echivoc al sufletelor, persoane și obiecte răufăcătoare.

Pe lîngă Universul fizic, Universul sociologic oferă caractere cu totul diferite. Sufletele oamenilor obișnuiți (vreau să spun cei care nu sînt vrăjitori) în loc să se identifice forțelor naturale viețuiesc ca și o societate, însă ele își pierd identitatea personală pentru a se confunda în ființa colectivă denumită *aroe*, termen care ca și *anaon*-ul vechilor bretoni trebuie, fără îndoială, tradus prin : societatea sufletelor. În fapt, aceasta este dublă, deoarece după funeralii

¹ Din descriere reiese că, în fapt, barii folosesc aceleași metode ca și șamanii altor triburi indiene din America de Sud. — I.V.

Pictură bororo reprezentind obiecte de cult.

sufletele se răspîndesc în două sate, unul la est și celălalt la vest, și asupra cărora veghează, respectiv cei doi mari eroi divizați de panteonul bororo : la vest cel mai vîrstnic — Bakororo — și la est cel mai tînăr — Itubore. Se va observa că axa est-vest corespunde cursului râului Vermelho. Pare deci verosimilă existența unei relații, încă neclarificată, între dualitatea satelor morților și împărțirea secundară a satului în jumătatea din avalul apei și jumătatea din amonteale ei.

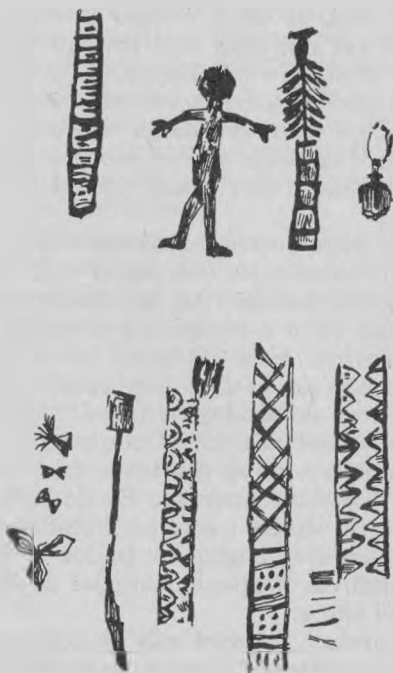
După cum *bari*-ul e un mediator între societatea omenească și sufletele răufăcătoare, individuale și cosmologice (am văzut că sufletele *bari*-ilor morți sînt toate acestea laolaltă), un alt mediator conduce relațiile între societatea celor vii și o societate a morților, binefăcătoare, colectivă și antropomorfică. Este „Stăpînul căii sufletelor“, sau *arottowaraare*. Se deosebește de *bari* prin caractere antitetice. De altminteri, ei se tem unul de altul și se urăsc. „Stăpînul căii“ nu are dreptul la ofrande, trebuie însă să respecte cu strictețe anumite prohibiții alimentare și o mare sobrietate în îmbrăcăminte. Podoabele și culorile vii îi sînt interzise. Pe de altă parte, nu există nici un pact între el și suflete : acestea îi sînt întotdeauna prezente și într-un fel oarecare, imanente. În loc să-l stăpînească atunci cînd cade în transă ele îi apar în vis ; iar dacă le invocă uneori, este numai în folosul altora.

Dacă *bari* prevede boala sau moartea, „Stăpînul căii“ îngrijește și vindecă. Se spune, de altfel, că *bari*, expresie a necesității fizice,

nu se dă în lături să-și confirme prevederile omorînd bolnavii care nu se grăbesc să i le îndeplinească. Dar trebuie subliniat că bororo nu au exact aceeași concepție ca noi despre raporturile între viață și moarte. Despre o femeie care zăcea cu febră mare într-un colț al colibeii mi s-a spus că e moartă, înțelegîndu-se, fără îndoială, prin aceasta, că o considerau pierdută. În fond, acest fel de a vedea seamănă destul de bine cu cel al militarilor noștri care în vocabularul lor trec la „Pierderi“ atît morții cît și răniții. Din punctul de vedere al eficacității imediate e același lucru, cu toate că din punctul de vedere al rănitului e sigur mai avantajos să nu fie trecut printre cei decedați.

În sfîrșit, dacă stăpînul poate, asemenea *bari*-ului, — să se transforme în animal, el nu va lua niciodată forma jaguarului mîncător de oameni, deci care pretinde de la *mori* — înainte de a fi omorît — morți în schimbul viilor. El se consacră animalelor de hrană : arara — culegător de fructe — vultur-scorpie — pescuitor de

pește — sau tapir, a cărui carne va desfăta tribul. *Bari* este posedat de spirite, *aroetto-waraare*-le se sacrifică pentru mîntuirea oamenilor. Chiar revelația care îl cheamă să-și îndeplinească misiunea este penibilă : cel ales se recunoaște mai întîi prin mirosul urît care îl urmărește, evocînd fără îndoială pe cel care invadează satul în timpul săptămînilor cînd cadavrul celui decedat este îngropat provizoriu, la adîncime mică, în mijlocul pieței de dans, dar care atunci este asociat unei ființe mitice, *aije*. Acesta este un monstru al adîncurilor acvatice, respingător, rău mirositor și afec-

Pictură bororo reprezentînd un ofician, trompete, o suzetă și diverse alte ornamente.

tuos care apare celui inițiat și îi îndură mîngîierile. Scena este imitată în timpul funeraliilor de tineri mînjiți cu noroi care strîng în brațe personajul costumat încarnînd tînărul suflet. Indigenii concep pe *aije* sub o formă suficient de precisă pentru a-l reprezenta în pictură și ei dau același nume rhomburilor, al căror vîjiit anunță ieșirea la suprafață a animalului și îi imită țipătul.

După aceasta, nu este de mirare că ceremoniile funerare durează mai multe săptămîni; funcțiile lor sînt foarte diferite. Ele se situează, în primul rînd, pe cele două planuri pe care le-am deosebit. Din punct de vedere individual fiecare mort este prilejul unui arbitraj între Universul fizic și societate. Forțele dușmănoase care-l constituie pe cel dintîi au provocat o pagubă societății și ea trebuie reparată; e rolul vîntorii funebre. După ce a fost răzbutat și răscumpărat de colectivitatea vîntătorilor, mortul trebuie încorporat în societatea sufletelor. Aceasta este funcția *roiakuriluo*-ului, cîntec funebru la care am avut norocul să asist.

În satul bororo există un anumit moment al zilei căruia i se dă o importanță specială: e chemarea de seară. De îndată ce se lasă noaptea, în piața dansurilor se aprinde un foc mare în jurul căruia se adună șefii de gîntă; cu glas puternic un crainic numește fiecare grup: *Badebjeba*, „șefii“; *O Cera*, „cei ai ibișilor“¹; *Ki*, „cei ai tapirului“; *Bokodori*, „cei ai marelui tatu“²; *Bakoro* (de la numele eroului Bakororo); *Boro*, „cei ai bețișoarelor de pus în nas“; *Ewaguddu*, „cei ai palmierului buriti“; *Arore*, „cei ai omizii“; *Paiwe*, „cei ai ariciului“; *Apibore* (sens îndoelnic)³... Pe măsură ce apar, se comunică celor interesați ordinele pentru ziua următoare, mereu pe acel ton ridicat, care pătrunde pînă la cele mai îndepărtate colibe. La acea oră, colibebele sînt, de altfel, goale sau aproape goale. Cînd se lasă seara și țîntarii dispar, bărbații ies din locuințele lor familiale la care se întorseseră în jurul orei șase. Fiecare poartă sub braț rogojina pe care o va întinde pe pămîntul bătătorit al mării piețe rotunde aflată în partea dinspre apus a casei bărbaților. Acolo se oulcă înveliți într-o pătură devenită portocalie prin contactul îndelungat cu corpurile spoite cu

¹ Pasăre cu cioc lung curbat în jos cu pene albe în afară de cap, gît și virful aripilor, vîntor de șerpi, venerată în Egipt. — *N.T.*

² Mamifer din America tropicală, cu corpul acoperit cu plăci cornoase, ce se rulează ca o bilă. — *N.T.*

³ Specialității în limba bororo vor contesta sau vor preciza unele dintre aceste traduceri; eu m-am condus aici după informațiile primite de la băștinași.

urucu, pătură în care Serviciul de protecție cu greu ar mai putea recunoaște unul din darurile sale. Se instalează pe rogojini mai mari, cite cinci sau șase, schimbînd vorbe puține. Unii sînt singuri ; se circulă printre toate aceste corpuri lungite pe jos. Pe măsură ce apelul se continuă, capii de familie numiți se ridică unul după altul, își primesc consemnul, se întorc și se întind iarăși cu fața la stele. Femeile au ieșit și ele din colibe și formează grupuri în pragul colibelor lor. Conversațiile lîncezesc și, încetul cu încetul, dirijate la început de doi sau trei oficianți, amplificîndu-se apoi pe măsură ce li se alătură și alții, încep să se audă din fundul casei bărbaților, apoi chiar în piață, cîntecele, recitativele și corurile care vor continua întreaga noapte.

Mortul aparținea jumătății cere ; oficiau deci populația tugară. În mijlocul pieței un morman de frunziș reprezenta mormîntul absent ; în dreapta și în stînga lui, mănunchiuri de săgeți în fața cărora se aflau castroane cu mîncare. Preoții¹ și cîntăreții — erau o duzină — purtau pe cap largi diademe de pene, în culori vii, care la alții atîrnau pe fese, deasupra evantaiului dreptunghiular din nuiete ce le acoperea umerii și care era ținut de o sfornică trecută împrejurul gîtului. Unii erau complet goi și vopsiți fie în roșu, — uniform sau în inele — fie în negru, fie acoperiți cu benzi de puf alb ; alții purtau o fustă lungă din pai. Personajul principal, încarnînd tînărul suflet, apărea în două ținute diferite, după diferitele momente : cînd înveșmîntat în frunziș verde avînd pe cap enorma podoabă pe care am descris-o și ducînd ca o trenă pielea de jaguar susținută de pajul ce-l urmează ; cînd gol și vopsit în negru, cu o singură podoabă, un obiect de pai asemănător unei rame de ochelari, care înconjură ochii. Acest amănunt este deosebit de interesant din pricina aceuiași motiv după care se recunoaște Tlaloc, divinitatea ploii din vechiul Mexic. Indienii pueblo din Arizona și Noul Mexic dețin poate cheia enigmei ; la ei sufletele morților se transformă în zeități ale ploii ; pe de altă parte au diferite credințe în legătură cu obiectele magice care apără ochii și îngăduie posesorilor lor să devină invizibili. Am remarcat adesea că ochelarii exercitau o vie atracție asupra indienilor sud-americiani ; ba chiar, în asemenea măsură încît, pornind în ultima mea expediție, m-am aprovizionat masiv cu rame de ochelari cu care am avut mare succes pe lîngă tribul nambikwara ; era ca și cum anumite credințe tradiționale i-ar fi predispus pe băștinași să pri-

¹ În sens de oficiant al ritualului. — N.T.

mească un accesoriu atît de neobişnuit. Ochelarii de pai nu au fost niciodată semnalati la bororo, dar cum culoarea neagră are proprietatea de a-l face invizibil pe cel care se unge cu ea, după toate aparenţele, ochelarii îndeplinesc aceeaşi funcţie pe care, de altfel, o au şi în miturile pueblo. În sfîrşit, la bororo, *butarico*, spiritele care răspund de ploii, sînt descrise ca avînd un aspect înfricoşător : cu colţi şi mâini încîrligiate ce caracterizează la populaţiile maya pe zeiţa apei.

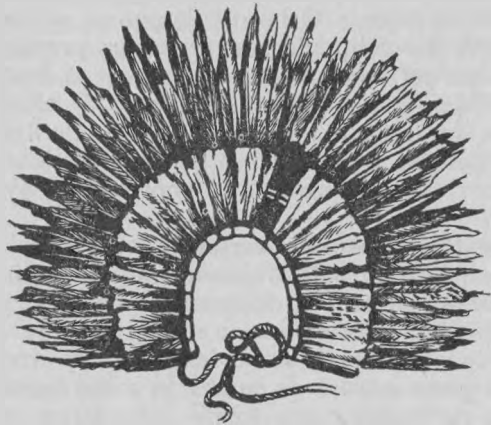
În primele nopţi am asistat la dansurile diverselor ginţi¹ tugaré : *ewoddo*, dansul ginţilor palmierului, *paiwe*, dansul ginţilor ariciului. În ambele, dansatorii erau acoperiţi cu frunze din cap pînă în picioare şi cum nu li se vedea faţa, şi-o închipuiau mai sus, la nivelul diademei de pene, deasupra costumului, astfel încît, fără să vrei, credeai că personajele sînt peste măsură de înalte. În mâini ţineau prăjini cu cununi din foi de palmier sau toiege împodobite cu frunze. Dansau două feluri de dansuri : la început dansatorii apăreau singuri, formînd două cadriluri, faţă în faţă, la extremităţile terenului ; alergau unul spre celălalt strigînd „ho ! ho !” şi învărtindu-se, pentru a trece apoi unul în locul celuilalt. Mai tîrziu, printre dansatorii bărbaţi se amestecau şi femeii ; se pornea atunci o interminabilă farandolă : se forma, înainta sau bătea pasul pe loc, condusă de corifeii goi, care mergeau de-a-ndaratelela agitînd sunătorile în timp ce alţi bărbaţi, stînd pe vine, cîntau.

După trei zile ceremoniile au fost întrerupte pentru a pregăti partea a doua : dansul *mariddo*.² Grupuri de bărbaţi au pornit în pădure să adune braţe de ramuri verzi de palmier pe care întii le-au curăţat de frunze, apoi le-au tăiat în bucăţi de aproximativ 30 cm lungime. Cu ajutorul unor legături grosolane, făcute din frunziş uscat, băştinaşii le uniră în grupuri de două sau trei, ca barele unei scări suple, lungă de cîţiva metri. S-au confecţionat astfel două scări de lungimi diferite, care apoi au fost făcute colac. Formau două discuri pline, înalte de aproximativ 1,5 şi 1,3 m aşezate fiind pe muchie. Părţile laterale au fost decorate cu frunziş, prins cu o reţea de sforicele făcute din păr împletit. Obiectele fură apoi depuse solemn în mijlocul pieţei, unul lîngă altul. Sînt

¹ Rezultatele cercetărilor pe care le-a întreprins Claude Lévi-Strauss la indienii nambikwara au făcut obiectul unui amplu studiu special asupra vieţii lor familiale şi sociale, publicat în „Journal de la Société des americanistes”, Nouvelle série, tome XXXVII, Musée de l'Homme, 1948. — I.V.

² Dans provensal. — N.T.

Diademă din pene de arara,
galbene și bleu, cu blazonul
clanului.

mariddo-urile, respectiv mascul și femelă, a căror confecționare re-
venea de drept ginții *ewaguddu*.

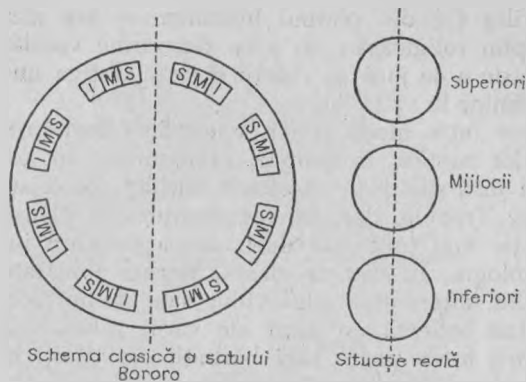
Spre seară, două grupuri de câte cinci sau șase bărbați au plecat,
unul spre apus, celălalt spre răsărit. I-am urmat pe cei dintii și la
vreo 50 m de sat mi-a fost dat să asist la pregătirile lor, ascunse
privitorilor de perdeaua de copaci. Își acoperiră trupurile cu frun-
ziș, ca dansatorii, și-și fixară diademele. De data aceasta însă ca-
racterul secret al pregătirilor se explica prin rolul pe care-l aveau :
ca și celălalt grup, ei reprezentau sufletele morților, venite din
satele lor, de la răsărit și de la apus, pentru a-l primi pe noul
decedat. Când totul fu gata, se îndreptară fluierînd spre piața în
care grupul de la răsărit sosise mai înainte (căci unii urcă simbolic
fluviul, în timp ce ceilalți îl coboară, mergînd astfel mai repede).

Printr-un mers ce trăda teamă și șovăire își exprimau admirabil
natura lor de umbre ; mă gîndeam la Homer, la Ulisse și la greu-
tatea cu care stăpîneau fantomele unite prin sînge. Ceremonia s-a
însuflețit imediat : bărbații apucau pe rînd câte un *mariddo* (cu
atît mai grele cu cît frunzele lor sînt mai proaspete) îl ridica cu
brațul întins și dansau cu această greutate pînă cînd, istoviți, îl lă-
sau pe un altul să i-l smulgă din mînă. Scena nu mai avea caracte-
rul mistic de la început : devenea un fel de bilcă în care tineretul
își punea în valoare musculatura într-un vîlmășag de sudoare,
ghionturi și ghidușii. Și totuși, acest joc ale cărui variante profane
ne sînt cunoscute de la populațiile înrudite — ca de pildă alergă-

rile cu butuc ale triburilor Gê din platoul brazilian — are aici semnificația cea mai deplin religioasă; în acea dezordine veselă, băștinașii au sentimentul de a se juca cu morții și de a câștiga împotriva lor dreptul de a rămâne în viață.

Această mare înfruntare între morți și vii se exprimă mai întâi prin împărțirea locuitorilor satului, în timpul ceremoniilor, în actori și spectatori. Actorii însă sînt prin excelență bărbați, protejați de secretul casei comune. Trebuie, deci, să recunoaștem că planul satului are o semnificație mai profundă decît aceea pe care i-o atribuisem pe plan sociologic. În caz de deces, fiecare jumătate joacă una față de cealaltă, alternativ, rolul viilor sau al morților, dar acest joc de cumpănă reflectă un altul ale cărui roluri sînt distribuite o dată pentru totdeauna: căci bărbații constituiți în confrerie în *baitemannageo*, simbolizează societatea sufletelor, în timp ce colibebele periferice, proprietate a femeilor, excluse de la ritualele cele mai sacre și, dacă se poate spune astfel, destinate a fi spectatoare, constituie auditorii celor vii și reședința care le este rezervată.

Am văzut că lumea supranaturală este ea însăși dublă, cuprinzînd atît domeniul proiectului cît și pe cel al vrăjitorului. Acesta din urmă este stăpînul puterilor cerești și telurice, începînd din cel de al zecelea cer (bororo cred într-o pluralitate de ceruri suprapuse) pînă în adîncurile pămîntului; forțele pe care le controlează, și de care depinde, sînt deci dispuse după o axă verticală, în timp ce preotul, stăpînul căilor sufletelor, prezidează axa orizontală care unește răsăritul cu apusul, unde sînt situate cele două sate ale morților. Or, numeroasele indicații care pledează în favoarea unei certe origini tugaré a *bari*-lor și a originii cera a *aroettowaraare*-ului sugerează că și împărțirea în jumătăți exprimă această dualitate. E izbitor faptul că toate miturile bororo ne prezintă eroii tugaré drept creatori și demigurgi, iar pe cei de origine cera ca pacificatori și ordonatori. Primii răspund de existența lucrurilor: ape, riuri, pești, vegetație, obiecte confecționate, pe cînd ceilalți au organizat creația; ei sînt cei care au scăpat umanitatea de monștri și au indicat fiecărui animal hrana specifică. Există chiar un mit care povestește că puterea supremă aparținea pe vremuri triburilor tugaré, care au renunțat la ea în favoarea triburilor cera, ca și cum gîndirea băștinașă, opunînd jumătățile, ar fi încercat să exprime astfel trecerea de la natura dezlănțuită la societatea ordonată.

Schemă ilustrând structura socială aparentă și reală a satului bororo.

Înțelegem atunci acel aparent paradox prin care cere, deținătorii puterii politice și religioase, sînt numiți „slabi” iar tugaré — „puternici”. Aceștia din urmă sînt mai aproape de Universul fizic, ceilalți de Universul uman, care, totuși, nu este cel mai puternic dintre cele două. Ordinea socială nu poate înșela întru totul ierarhia cosmică. Chiar la bororo natura nu poate fi învinsă decît cunoscîndu-i puterea și acordînd fatalităților partea ce li se cuvine. Într-un sistem sociologic ca al lor, nu e de ales : un bărbat nu va putea aparține aceleiași jumătăți ca tatăl și fiul său (acesta ținînd de cea a mamei sale), el va fi deci rudă de jumătate numai cu bunicul și cu nepotul său. Dacă cere vor să-și justifice puterea printr-o afinitate exclusivă cu eroii fondatori, ei acceptă în același timp să se îndepărteze de ei cu o generație. În felul acesta devin, în raport cu marii înaintași, „nepoți”, iar tugaré „fii”.

Dar băștinașii nu sînt ei oare induși în eroare și prin altceva decît prin logica sistemului lor ? În ultimă instanță nu pot evita sentimentul că uimitorul cotilion metafizic la care am asistat se reduce în fond la o farsă destul de sinistră. Confreria bărbaților are pretenția să reprezinte morții pentru a da celor vii iluzia că sînt vizitați de suflete ; femeile sînt excluse de la ritualuri și înșelate în ceea ce privește adevărata lor natură pentru a sancționa împărțirea care le acordă prioritatea în materie de stare civilă și de reședință, rezervînd misterele religiei numai bărbaților. Dar creduli-

tatea lor, reală sau presupusă, are și o funcție psihologică : aceea de a da — în avantajul ambelor sexe — un conținut afectiv și intelectual acestor marionete, cărora, altfel, bărbații le-ar trage poate sforile cu mai puțină îndemânare. În fond și noi lăsăm copiii noștri să creadă în Moș Gerilă nu numai pentru a-i amăgi : fervoarea lor ne încălzește, ne ajută să ne amăgim pe noi înșine și să credem — fiindcă ei cred — că o lume întrutotul generoasă nu este total incompatibilă cu realitatea. Și totuși oamenii mor, nu se mai întorc niciodată și toată ordinea socială se apropie de moarte în sensul că cea dintâi reduce ceva în schimbul căreia nu-i dă nimic echivalent.

Moralistului, societatea bororo îi dă o lecție ; să-i asculte pe formatorii băștinași ; aceștia îi vor descrie — cum mi l-au descris și mie — baletul prin care cele două jumătăți ale satului încearcă să trăiască și să respire una prin cealaltă, una pentru alta, schimbînd între ele femeile, bunurile și oficiile, cu o ferventă reciprocitate ; căsătorindu-și copiii între ei, înmormîntîndu-și reciproc morții, asigurîndu-se unii pe alții că viața este eternă, că lumea e dispusă să te ajute, că societatea e dreaptă. Pentru a-și dovedi aceste adevăruri și a-și întreține aceste convingeri, înțelepții lor au elaborat o cosmologie grandioasă pe care au înscris-o în planul satelor lor și în modul în care sînt dispuse locuințele. Contradicțiile de care s-au lovit au fost luate și reluate, neacceptîndu-se niciodată o opoziție decît pentru a o nega în favoarea alteia, tăind și împărțind grupurile, asociindu-le și confruntîndu-le, făcînd din toată viața lor socială și spirituală un blazon în care simetria și asimetria se echilibrează reciproc, la fel ca în savantele desene cu care o frumoasă caduveo, torturată de aceeași grijă, își crestează obrazul. Dar ce rămîne din toate astea, din jumătăți și din contrajumătăți, din ginți și subginți, în fața acestei constatări impusă de observațiile recente ? Într-o societate atît de complicată, fiecare gintă este împărțită în trei grupuri : superior, mijlociu și inferior, iar pe deasupra tuturor reglementărilor planează aceea care îl obligă pe superiorul unei jumătăți să se căsătorească cu un superior din cealaltă jumătate, un mijlociu cu un mijlociu, un inferior cu un inferior : adică, faptul că sub masca unor instituții frățești satul bororo se reduce, în ultimă instanță, la trei grupuri ai căror membri se căsătoresc întotdeauna între ei. Trei societăți, care, fără să-și dea seama vor rămîne pentru totdeauna distincte și izolate, fie-

care închistată într-un orgoliu ascuns propriilor lor ochi, de către instituții înșelătoare, și asta într-o asemenea măsură încât fiecare este victima inconștientă a unor artificii al căror obiect nu-l mai poate descoperi. Dacă bororo a putut să-și desfășoare sistemul printr-o personificare înșelătoare, n-au reușit totuși, mai mult decât alții, să aducă o dezmințire adevărului conform căruia modul în care o societate își reprezintă raportul dintre vii și morți se reduce la un efort pentru a ascunde, pentru a înfrumuseța sau a justifica, pe planul gândirii religioase, adevăratele relații care domnesc între cei vii.

PARTEA A ȘAPTEA

NAMBIKWARA

THE
JAMES W. WARR
1870-1871

24. LUMEA PIERDUTĂ

La intersecția străzilor Réaumur-Sébastopol¹ se pregătește o expediție etnografică în Brazilia centrală. Și-au dat acolo întâlnire angroșiști în articole de croitorie și de modă; acolo poți spera să descoperi produsele cele mai potrivite pentru a satisface gustul pretențios al indienilor.

La un an după vizita la bororo fuseseră îndeplinite toate condițiile cerute pentru a face din mine un etnograf: binecuvântarea unor Lévy-Bruhl, Mauss și Rivet, acordată ulterior; expunerea colecțiilor mele într-o galerie din cartierul Saint-Honoré; conferințe și articole. Grație lui Henri Laugier, care călăuzea tânărul destin al serviciului de cercetare științifică, am obținut fonduri suficiente pentru o expediție de mare amploare. Trebuia mai întâi să mă echipez; cele trei luni de intimitate cu băștinașii mă informaseră asupra pretențiilor lor, surprinzător de asemănătoare de la un capăt la celălalt al continentului sud-american.

Într-un cartier din Paris, care-mi rămăsese tot atât de necunoscut ca și Amazoanele, m-am dedat, așadar, la ciudate exerciții, sub ochii unor importatori cehoslovaci. Necunoscînd nimic din comerțul lor, îmi lipseau termenii tehnici cu care să precizez ce-mi trebuia. Puteam doar să mă servesc de criteriile băștinașe. Din mărgelele de brodat numite *rocaille*, ale căror șiraguri grele umpleau sertarele, le-am ales pe cele mai mici, am încercat să le sparg în dinți ca să le verific rezistența; le-am supt pentru a vedea dacă erau colorate în întregime și dacă nu cumva aveau să se decoloreze la primul scăldat în rîu; îmi selecționez loturile dozînd culorile după canoanele indiene; în primul rînd, albul și negrul, în cantități egale, apoi roșul, și, în sfîrșit, mult mai puțin galbenul și,

¹ Numele a două străzi din Paris. — N.T.

doar așa ca să fie, puțin albastru și puțin verde, care vor fi, probabil, disprețuite.

Motivele tuturor acestor preferințe sînt ușor de înțeles. Confectionîndu-și manual mărgelile proprii indienii le acordă o valoare cu atît mai mare cu cît sînt mai mici, adică pe măsura în care cer mai multă muncă și îndemînare ; ca materie primă folosesc solzii negri ai nucilor de palmier, sideful lăptos al scoicilor de rîu și caută să obțină un efect prin alternarea celor două culori. Ca toată lumea, apreciază mai ales ceea ce cunosc ; voi avea deci succes cu albul și negrul. Galbenul și roșul le sînt cunoscute adesea sub aceeași denumire din cauza diferitelor nuanțe ale vopselei de urucu care, după calitatea și gradul de maturitate al grăunțelor, variază între roșul viu și galbenul portocaliu ; roșul păstrează totuși un avantaj prin intensitatea lui cromatică, intensitate cu care i-au obișnuit unele grăunțe și pene. Cît despre albastru și verde, aceste culori reci se găsesc în stare naturală mai ales în plante, care sînt perisabile ; dublu motiv care explică indiferența băștinașilor și imprecizia vocabularului lor în ceea ce privește aceste culori ; în unele limbi albastrul e asimilat negrului sau verdelui.

Acele trebuie să fie destul de groase pentru ca prin urechile lor să treacă un fir rezistent, însă nu prea gros, mărgelile fiind mici. Firul îl voiam bine vopsit, preferabil în roșu (indienii colorîndu-l cu urucu) și bine răsucit pentru a avea un aspect artizanal. În general învățasem să mă feresc de marfa proastă : exemplul tribului bororo mi-a lăsat un profund respect pentru tehnicile băștinașe. La primitivi obiectele sînt supuse unor încercări grele. Oricît ar părea de paradoxal, ca să nu mă discreditez în ochii primitivilor, îmi trebuiau oțelurile cele mai bine călite, sticlăria colorată în întregime și fire care să nu fi fost refuzate nici de șelarul curții regale a Angliei.

Cîteodată dădeam peste negustori care se entuziasmau pentru acest exotism, legat de cunoștințele lor. Undeva, pe lîngă canalul Saint-Martin, un fabricant de cîrlige de undițe mi-a cedat foarte ieftin toate cîrligele scoase la solduri. Timp de un an am cărat prin stepa tropicală mai multe kilograme de cîrlige de undiță pe care însă nu le voia nimeni fiind prea mici pentru peștii demni de un pescar amazonian. Am scăpat, în sfîrșit, de ele, la frontiera boliviană. Toate aceste mărfuri trebuie să aibă două calități : să fie daruri și obiecte pentru troc cu indienii și totodată un mijloc de a-ți asigura hrana și ajutorul în regiunile îndepărtate în care negustorii pătrund rar. Epuizîndu-mi resursele la sfîrșitul expediției, am reușit să-mi prelungesc șederea cu cîteva săptămîni deschizînd

o tarabă într-un cătun al căutătorilor de cauciuc. În schimbul unui șirag de mărgele prostituatele locale îmi dădeau, nu fără a se tocmi, două ouă.

Îmi propuneam să petrec un an întreg în aceste regiuni și ezitaseam mult timp în ceea ce privește obiectivul. Fără să bănuiesc că rezultatul mi-ar putea stinjeni planul, mai preocupat să înțeleg America decît să aprofundez natura umană și pornind de la un caz particular, m-am hotărît să operez un fel de secțiune prin etnografia — și geografia — braziliană, traversînd partea occidentală a podișului de la Cuiabá la Rio Madeira. Pînă nu de mult, această regiune era cea mai puțin cunoscută din Brazilia. Exploratorii pauliști din secolul al XVIII-lea nu trecuseră mai departe de Cuiabá, descurajați fiind de peisajul dezolant și de sălbăticia indienilor. La începutul secolului al XX-lea cei 1 500 km care separă Cuiabá de Amazoane erau încă o zonă interzisă, și în așa măsură încît, pentru a merge pe fluviu, de la Cuiabá la Manaus sau la Belém, cel mai simplu era să treci prin Rio de Janeiro și să continui drumul spre nord, pe mare și apoi pe fluviu în sus, pornind de la estuar. Abia în 1907 generalul (pe atunci colonel) Candido Mariano da Silva Rondon începu înaintarea în aceste regiuni; acțiunea avea să dureze opt ani, timp necesar explorării și instalării unui fir telegrafic de interes strategic, care unea pentru prima dată, prin Cuiabá, capitala federală cu porturile de la frontiera din nord-vest.

Rapoartele Comisiei Rondon (care nu sînt publicate în întregime), cîteva conferințe ale generalului, amintirile din călătorie ale lui Theodore Roosevelt care l-a însoțit în una din expedițiile sale și, în sfîrșit, o încîntătoare carte a regretatului Roquette-Pinto (pe acea vreme director al muzeului național) intitulată *Rondonia* (publicată în 1912) dădeau cîteva indicații sumare asupra populației foarte primitive descoperite în această zonă. Dar de atunci, podișul pare să fi recăzut sub vechiul blestem. Nici un etnograf de profesie nu-l străbătuse. Urmînd linia telegrafică sau ce mai rămăsese din ea, erai tentat să cauți a afla cine era într-adevăr tribul nambikwara și, mai departe spre nord, acele populații enigmatice pe care nimeni nu le mai văzuse de cînd Rondon le semnalase prezența.

În 1939, interesul, care pînă atunci se limitase la triburile de pe coastă și la marile orașe fluviale — căi tradiționale de pătrundere în interiorul Braziliei — începea să se deplaseze spre indienii de

pe podiș. La bororo m-am convins de excepționalul grad de rafinament pe plan sociologic și religios al triburilor considerate pe vremuri ca avînd o cultură foarte rudimentară. În același timp se lua cunoștință de primele rezultate ale cercetărilor unui german, azi dispărut, Kurt Unkel, care adoptase numele indigen Nimuendaju și care, după ani petrecuți în satele Gê din Brazilia centrală, confirma faptul că bororo nu erau un fenomen deosebit, ci o variație pe o temă fundamentală comună și altor populații. Savanele Braziliei centrale erau deci ocupate, pe aproape 2 000 km în interior, de supraviețuitoarii unei culturi remarcabil de omogene, caracterizată printr-o limbă cu dialecte din aceeași familie și printr-un nivel de viață materială relativ scăzut în raport cu o organizare socială și gîndire religioasă foarte dezvoltate. N-ar trebui oare să recunoaștem în ei pe primii locuitori ai Braziliei care au fost, fie uitați în inima pădurilor lor, fie, cu puțin timp înainte de descoperirea lor, împinși înapoi, pe pămînturile cele mai sărace, de către populațiile războinice, plecate nu se știe de unde spre a cuceri coasta și văile fluviale ?

Pe coastă, călătorii din secolul al XVI-lea au întîlnit aproape pretutindeni reprezentanți ai mării culturi tupi-guarani care ocupau și ei aproape întreg Paraguayul și cursul Amazoanelor, descriind un fel de cerc cu diametrul de 3 000 km, întrerupt abia la frontiera Paraguayului cu Bolivia. Acești tupi care au afinități obscure cu aztecii, populație instalată ceva mai tîrziu în valea Mexicului, erau ei înșiși nou-veniți ; în văile din interiorul Braziliei așezarea lor s-a continuat pînă în secolul al XIX-lea. Poate că înaintea descoperirii migraseră timp de cîteva sute de ani, împinși de credința că există undeva un pămînt în care nu domnesc nici răul și nici moartea. Aceasta le era încă convingerea la capătul migrării lor, la sfîrșitul secolului al XIX-lea. S-au revărsat în mici grupuri pe coasta paulistă înaintînd sub conducerea vracilor, dansînd, lăudînd prin cîntece țara unde nu se moare și postînd perioade lungi pentru a o merita. În orice caz, în secolul al XVI-lea se luptau violent pentru ocuparea coastei cu cei care o locuiseră mai înainte, despre care știm puține, deși sînt, poate, populațiile noastre — Gê.¹

¹ Istoria cunoaște mai multe cazuri în viața triburilor tupiguarani și altele din această parte a continentului sud-american, cînd grupuri de oameni sub influențe mesianice au plecat în „căutarea“ locului unde nu e rău și moarte. Alfred Métraux care a studiat această problemă arată că asemenea deplasări s-au desfășurat inclusiv în secolul trecut și în secolul nostru. Însă nu se poate

În nord-vestul Braziliei, tupii trăiau împreună cu alte popoare ; caraibii sau caribii, apropiați mult de ei prin cultură, diferiți însă ca limbă, și care încercau să cucerească Antilele. Mai erau și arawacii. Aceștia formau un grup destul de misterios. Mai vechi și mai rafinat decât celelalte două, alcătuia partea cea mai mare a populației Antilelor și înaintase pînă în Florida. Deosebindu-se de populația Gê printr-o cultură materială foarte dezvoltată — mai ales ceramica și lemnul sculptat — ei se apropiau totuși de aceștia prin organizarea socială, care părea să fie de același tip. Caribii și arawacii au pătruns, pare-se, pe continent înaintea triburilor tupi. În secolul al XVI-lea erau masați în Guyana, în estuarul Amazoanelor și în Antile. Dar în interior au mai rămas încă mici colonii pe unii afluenți de pe partea dreaptă a Amazoanelor : Xingu și Guaporé. Arawacii au descendenți pînă și în nordul Boliviei. Probabil că ei sînt cei care au introdus arta ceramicii la mbaya-caduveo, căci guanarii, care le-au devenit sclavi, vorbesc un dialect arawac.

Traversînd partea cea mai puțin cunoscută a podișului speram să-i găsesc în savană pe reprezentanții cei mai vestici ai grupului Gê și o dată ajuns în bazinul Madeira, să pot studia urmele necunoscute ale celorlalte trei familii lingvistice, la marginea mării căi de pătrundere : Amazoanele.

Speranța mea nu s-a realizat decât în parte din cauza simplismului cu care interpretăm istoria precolumbiană a Americii. Astăzi, după unele descoperiri recente, și în ceea ce mă privește grație anilor consacrați studiului etnografiei nord-americane, înțeleg mai bine că emisfera occidentală trebuie considerată ca un tot. Organizarea socială, credințele religioase ale populațiilor Gê sînt aceleași ca ale triburilor din pădurile și preriile Americii de Nord ; de altfel, fuseseră semnalate de mult — fără însă a li se înțelege consecințele — analogiile între triburile din Chaco (ca guaicuru) și cele de pe cîmpiile Statelor Unite și ale Canadei. Navigația în lungul coastelor Pacificului a creat, fără îndoială, o legătură între civilizațiile din Mexic și din Peru, în mai multe perioade ale istoriei lor. Toate aceste elemente au fost întrucitva neglijate, pentru că cercetările americane au întreținut mult timp ideea că pătrun-

accepta ideea că această credință ar fi stat la baza migrației lor în ansamblu. Alfred Métraux aduce importante precizări și în privința numărului de oameni ce au luat parte la asemenea deplasări, și care formau, în fapt, grupuri mici.
— I.V.

derea în continent era de dată foarte recentă — adică abia cu 5 000 sau 6 000 ani înaintea erei noastre — și au atribuit-o în întregime popoarelor asiatice venite prin strîmtoarea Bering.

Dispuneam deci numai de cîteva mii de ani pentru a explica modul în care acești nomazi își făcuseră loc de la un capăt la celălalt al emisferei occidentale, adaptîndu-se unor clime diferite ; modul în care au descoperit, domesticit și răspîndit pe întinderi enorme speciile sălbatice, care au devenit în miinile lor : tutunul, fasolea, maniocul, gulia, cartoful, arahidele, bumbacul și mai ales porumbul ; cum, în sfîrșit, s-au născut și s-au dezvoltat succesiv — în Mexic, în America Centrală și în Anzi — civilizații ale căror moștenitori îndepărtați sînt aztecii, maya-șii și incașii. Pentru a ajunge acolo trebuia să reduci fiecare etapă de dezvoltare astfel încît să încapă într-un interval de cîteva secole ; istoria precolumbiană a Americii devenea o succesiune de imagini caleidoscopice, unde capriciul teoreticianului făcea să apară, în fiecare clipă, spectacole noi. Totul dădea impresia că specialiștii de dincolo de Atlantic căutau să impună Americii băștinașe acea lipsă de profunzime ce caracterizează istoria contemporană a Lumii Noi.

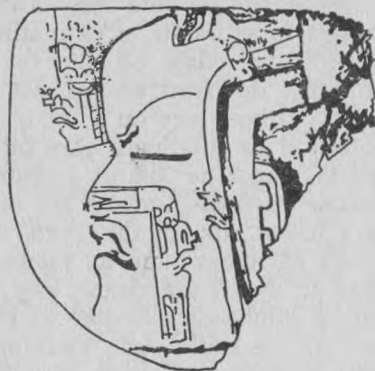
Aceste perspective au fost zdruncinate de descoperirile, care situează mult în urmă data la care omul a pătruns pe continent. Știm că el a cunoscut și a vînat o faună astăzi dispărută : leneșul terestru, mamutul, cămila, calul, bizonul arhaic, antilopa, cu osemintele cărora s-au găsit armele lui și unelte de piatră. Prezența unora dintre aceste animale în locuri ca valea Mexicului implică condiții climatice foarte diferite de cele de astăzi și pentru modificarea cărora au fost necesare mai multe milenii. Radioactivitatea folosită pentru determinarea datei rămășițelor arheologice a furnizat indicații în același sens. Trebuie deci să admitem că omul exista în America încă acum 20 000 de ani, că în anumite locuri cultiva porumbul cu mai mult de 3 000 de ani în urmă. În America de Nord se găsesc aproape pretutindeni rămășițe vechi de 15 000—20 000 de ani. Totodată, măsurîndu-se radioactivitatea reziduală a carbonului s-a stabilit că principalele zăcăminte arheologice de pe continent se situează cu 500—1 500 ani mai devreme decît se presupunea. Ca florile japoneze de hîrtie presată, care se deschid cînd sînt puse în apă, istoria precolumbiană a Americii a căpătat deodată amploare.

Dar tocmai datorită acestui fapt ne aflăm în fața unei dificultăți diferite de cea pe care o întîmpinaseră cei dinaintea noastră : cum să umplem aceste imense perioade ? E limpede că mișcările

de populație pe care încercasem să le urmăresc mai înainte se situează în suprafață și că marile civilizații din Mexic sau din Anzi au fost precedate de altceva. În Peru și în diferite regiuni ale Americii de Nord s-au și dat la iveală vestigii ale primilor ocupanți: triburi care nu se ocupau de agricultură, urmate de așezări sătești și de grădinari, care nu cunoșteau însă nici porumbul, nici olăria; apoi au apărut grupuri care sculptau piatra și prelucrau metale prețioase, într-un stil mai liber și mai inspirat decât tot ce le-a urmat. Incașii din Peru, aztecii din Mexic, despre care credeam că reprezentau un moment de înflorire și totodată un rezumat al istoriei americane, sînt tot atît de departe de aceste surse vii, ca stilul nostru *Empire de Egipt și Roma*, de la care a împrumutat atît de mult. Arte totalitare, toate trei, avide de un colosal, obținut cu greutate și în mare sărăcie, expresii ale unui stat dornic să-și afirme puterea prin concentrarea resurselor pe altceva (război sau administrație) decât pe propriul său rafinament. Chiar și monumentele maya ne apar ca expresii de strălucitoare decadență a unei arte care și-a atins apogeul cu un mileniu înaintea lor.

De unde veneau fondatorii? După certitudinile de altădată, noi sîntem obligați să mărturisim că nu știm nimic. Migrațiile populației în regiunea strîmtorii Bering au fost foarte complexe: eschimoșii au luat parte recent, precedați fiind, timp de aproximativ 1 000 de ani, de paleoeschimoșii a căror cultură amintește China arhaică și pe sciți; apoi, pe o perioadă foarte îndelungată — care se întinde, poate, de la cel de-al VIII-lea mileniu pînă în preajma erei creștine — au mai existat acolo diferite populații. Prin unele sculpturi datînd din primul mileniu dinaintea erei noastre, știm că vechii locuitori ai Mexicului se deosebeau fizic foarte mult de indienii actuali: orientali grași, cu fața spîină, puțin modelată și personaje bărboase cu trăsături acviline, care evocă profiluri ale Renașterii. Lucrînd cu materiale de alt gen, geneticienii afirmă că cel puțin 40 de specii vegetale, sălbatice sau cultivate, ale Americii precolumbiene, au aceeași compoziție cromozomică ca speciile corespunzătoare din Asia, sau o compoziție derivată din aceasta. Trebuie oare să tragem concluzia că porumbul, care figurează pe această listă, provine din sud-estul Asiei? Dar cum e posibil cînd americanii îl cultivau încă acum 4 000 de ani, într-o epocă în care arta navigației era, fără îndoială, rudimentară?

Fără a-l urma pe Heyerdahl în ipotezele sale îndrăznețe, după care Polinezia ar fi fost populată de băștinași americani, după călătoria lui pe pluta „Kon-Tiki“, trebuie să admitem totuși că au

Antichități mexicane. La stînga : Mexicul de sud-est (American Museum of Natural History ; la dreapta : coasta Golfului (Exposition d'Art Mexicain, Paris, 1952).

putut avea loc unele contacte transpacifice și chiar des. Dar, în epoca în care în America înfloreau mari civilizații, către începutul primului mileniu înaintea erei noastre, insulele din Pacific erau nelocuite ; cel puțin nu s-a găsit nimic datînd din această epocă îndepărtată.¹ Dincolo de Polinezia, ar trebui deci să privim spre Melanezia — poate deja populată — și spre coasta asiatică, în general. Astăzi sîntem siguri că legăturile dintre Alaska și insulele Aleutine, pe de o parte, și Siberia, pe de altă parte, nu au fost întrerupte niciodată. Deși în Alaska, la începutul erei creștine nu se cunoștea metalurgia, se întrebuițau totuși unelte de fier. Începînd din regiunea marilor lacuri americane pînă în Siberia centrală întîlnim aceeași ceramică, aceleași legende, aceleași rituri și aceleași basme. În timp ce Occidentul trăia închis în el însuși, se pare că toate popoarele nordice, din Scandinavia pînă în Labrador, trecînd prin Siberia și Canada, întrețineau cele mai strînse contacte. Dacă celții au împrumutat unele mituri de la această civilizație subarctică, despre care nu știm aproape nimic, am înțelege de ce ciclul Graal-ului este mai înrudit cu miturile indienilor din pădurile Ame-

¹ În ultimul deceniu și jumătate săpăturile arheologice efectuate în insulele Oceanului Pacific s-au înmulțit în mod simțitor, la săpături luînd parte specialiști din mai multe țări. Cele mai vechi urme de locuințe în Polinezia orientală datează încă dinaintea erei noastre, iar cele din Polinezia occidentală se situează la începuturile mileniului I. î.e.n. — I.V.

ricii de Nord decât cu oricare alt sistem mitologic. Și iarăși, probabil că nu întâmplător laponii își construiesc corturi de formă conică, identice cu cele ale indienilor din America de Nord.

În sudul continentului asiatic civilizațiile americane trezesc alte ecouri. Populațiile de la frontierele sudice ale Chinei, pe care aceasta le califică drept barbare, și mai mult încă, triburile primitive din Indonezia au afinități extraordinare cu americanii. În interiorul insulei Borneo (Kalimantan) s-au cules mituri identice celor mai răspândite din America de Nord. Or, specialiștii au atras de mult atenția asupra asemănarilor dintre documentele arheologice provenite din Asia de sud-est și cele aparținând protoistoriei Scandinaviei. Există deci trei regiuni : Indonezia, nord-estul Americii și țările scandinave care formează deci, într-o oarecare măsură, punctele trigonometrice ale istoriei precolumbiene a Lumii Noi.

Nu am putea concepe oare că apariția civilizației neolitice, acest eveniment major în viața umanității, în care se generalizează olăritul și țesutul, în care-și au începutul agricultura și creșterea ani-

La stînga : Chavin, în nordul Perului (după Tello) ; la dreapta : Monte Alban, în sudul Mexicului (basoreliev numit „dansatorii”).

Hopewell, estul Statelor Unite (după Ch. C. Willoughby, The Turner Group of Earthworks, Peabody Museum, Harvard University, vol. VIII. nr. 3, 1922).

malelor, în care au loc primele încercări de metalurgie — circumscrisă inițial în Lumea Veche, între Dunăre și Indus — a constituit un fel de stimulent pentru popoarele mai puțin evolute din Asia și din America ?

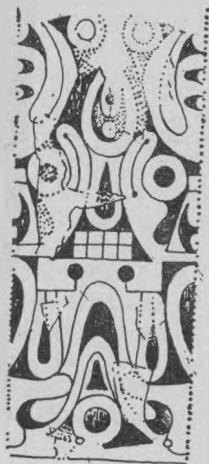
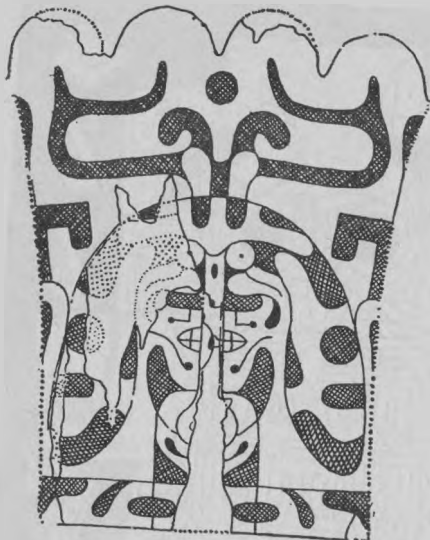
Este greu să înțelegem originea civilizațiilor americane dacă nu admitem ipoteza unei activități intense pe toate coastele Pacificului — asiatică sau americană — care s-a propagat în decursul mai multor milenii, dintr-un loc în altul, grație navigației de coastă. Refuzam cândva Americii precolumbiene o dimensiune istorică, fiindcă America postcolumbiană n-o avea. Va trebui, poate, să corectăm o a doua eroare, aceea de a crede că America a rămas separată de lumea întreagă timp de 20 000 de ani doar pentru că a fost izolată de Europa occidentală. Totul sugerează însă mai de grabă că mării tăceri atlantice îi răspundea, pe toate țărmurile Pacificului, freamătul unui roi.

Oricum ar fi, se pare că la începutul primului mileniu dinaintea erei noastre un hibrid american ar fi dat trei grefe, puternic altoite pe varietățile rezultate dintr-o evoluție mai veche : în genul rustic, cultura Hopewell care a ocupat sau s-a răspândit pe toată acea parte din Statele Unite aflată la est de câmpii, și care răspunde culturii Chavin din nordul Perului (al cărei ecou, în sud, este cultura Paracas); pe de altă parte, cultura Chavin se aseamănă cu primele manifestări ale civilizației denumită Olmecă, prefigurând cultura maya. În toate trei cazurile ne aflăm în prezența unei arte cursive a cărei suplețe și libertate, al cărei gust intelectual pentru dublul sens (la Hopewell ca și la Chavin, anumite motive se citesc diferit,

Chavin, nordul Perului (după Tello).

*Hopewell, estul S.U.A.
(după W. K. Moorehead,
Field Museum, Chicago, Anthropol.
Series, vol VI. nr. 5, 1922).*

după cum sînt privite pe dos sau pe față) încep abia să tindă spre rigiditatea anguloasă și imobilismul pe care noi ne-am obișnuit să le atribuim artei precolumbiene. Încerc uneori să mă conving că desenele caduveo perpetuează în felul lor această tradiție îndepărtată. Oare aceasta să fie începutul divergenței civilizațiilor americane ? Cînd Mexicul și Peru-ul au preluat inițiativa înaintînd cu pași gigantici, în timp ce restul stagna sau rămînea chiar în urmă recăzînd într-o semisălbăticie ? Nu vom ști niciodată cu precizie ce s-a petrecut în America tropicală, din cauza condițiilor de climă care nu erau favorabile păstrării vestigiilor arheologice. Tulburător e însă faptul că organizarea socială a triburilor Gê și chiar și planul satelor bororo seamănă cu ceea ce studiul anumitor zăcăminte preincase, ca acela de la Tiahuanaco din regiunea înaltă a Boliviei, ne-a permis să reconstituim ceva din aceste civilizații dispărute.

Cele de mai sus m-au îndepărtat destul de mult de la descrierea pregătirii unei expediții în vestul regiunii Mato Grosso. Erau, le cred totuși necesare pentru ca cititorul să poată respira această atmosferă pasionată care impregnează orice cercetare a țărimurilor americane, indiferent dacă au loc pe plan arheologic sau pe plan etnografic. Amploarea problemelor este atît de mare, căile de care dispunem atît de fragile și de puțin consistente, trecutul e distrus, irevocabil, pe perioade atît de mari, baza însăși a speculațiilor noastre este atît de precară încît la fiecare recunoaștere pe teren cercetătorul se află într-o situație instabilă, oscilînd între resemnare și ambiții nemăsurate : știe că esențialul s-a pierdut și că eforturile sale se vor reduce la a zgîria suprafața. Totuși, nu va întîlni el oare un indiciu, păstrat prin cine știe ce miracol și cu care se va face lumină ? Nimic nu este imposibil ; deci, totul este posibil. Noaptea în care bîjbîim este prea întunecată pentru ca să îndrăznim să ne pronunțăm asupra ei ; nici măcar nu putem afirma că e sortită să dureze.

25. ÎN SERTÃO

În această Cuiabá în care revin după o absență de doi ani, încerc să aflu care este situația exactă a liniei telegrafice la 500—600 km spre nord.

În Cuiabá populația urăște această linie; motivele sînt mai multe. De la fundarea orașului, în secolul al XVIII-lea, rarele contacte cu nordul se făceau pe Amazoane, în direcția cursului mijlociu al fluviului. Pentru a-și procura stimulentele lor preferate, *guarana*, locuitorii din Cuiabá organizau spre Tapajós expediții cu pirogile care durau mai mult de șase luni. *Guarana* este o pastă tare, de culoare maronie, preparată aproape exclusiv de indienii maué din fructele zdrobite ale unei liane *Paullinia sorbilis*. Un cîrnat compact din această pastă este ras pe limba osoasă a peștelui *pirarucu*, scoasă dintr-o trusă din piele de cerb. Aceste detalii își au importanța lor, căci folosirea unei răzătorii metalice sau a unei alte piei pentru trusă ar dăuna proprietăților prețioasei substanțe. În același spirit cei din Cuiabá explică faptul că tutunul în funie trebuie rupt și fărîmițat cu mîna și nu tăiat cu cuțitul, ca să nu se trezească. Praful de *guarana* este vărsat în apă îndulcită, unde rămîne în suspensie fără să se dizolve. Acest amestec cu un ușor gust de ciocolată se bea. Personal, nu am simțit nici cel mai mic efect, dar pentru oamenii din centrul și nordul regiunii Mato Grosso *guarana* ocupă un loc asemănător cu cel al *maté*-ului în sud.

Totuși, însușirile *guaranei* justifică truda și eforturile depuse. Înainte de a ne apropia de vîltori lăsăm cîtiva oameni pe mal care defrișau un colț de pădure pentru a planta porumb și manioc. Expediția putea găsi astfel, la înapoiere, hrană proaspătă. Dar de cînd s-a dezvoltat navigația cu abur *guarana* ajungea mai repede la Cuiabá și în mai mare cantitate de la Rio de Janeiro, unde era adusă pe mare, în lungul coastei, de la Manaus și Belém. Expedi-

țiile de-a lungul lui Rio de Tapajós aparțineau deci unui trecut eroid, aproape uitat.

Și totuși, când Rondon a anunțat că va deschide drum civilizației în regiunea din nord-vest, aceste amintiri s-au redeșteptat. Se cunoșteau puțin împrejurimile podișului, unde două tirgușoare vechi, Rosário și Diamantino, situate respectiv la 100 și 170 km la nord de Cuiabá, lincezesc de când au secătuit filoanele și nisipurile. Dincolo de ele traversarea ar fi trebuit să fie făcută pe uscat, trecând peste cursurile de apă ce formează afluenții Amazoanelor, în loc să le coboare în pirogi, expediție periculoasă pe un traseu atît de lung. Către anul 1900 podișul nordic rămăsese o regiune legendară, unde se spunea chiar că s-ar găsi un lanț de munți, Serra do Norte, care mai figurează încă pe aproape toate hărțile.

Această ignoranță, la care se adăugau povestirile recentelor expediții în Far West-ul american și goana după aur, dădea speranțe nebunești populației din Mato Grosso și chiar celei de pe coastă. În urma oamenilor lui Rondon, care așezau firul telegrafic, un val de emigranți avea să invadeze aceste teritorii cî resurse nebănuite pentru a clădi vreun nou Chicago brazilian. Au fost dezamăgiți : în partea de nord-est unde se află pămînturile blestemate ale Braziliei, descrise de Euclides da Cunha în *Os sertões*, Serra do Norte avea să se dovedească o savană semipustie și una dintre zonele cele mai ingrate ale continentului. Pe deasupra, descoperirea radio-telegrafiei, care coincidea, către 1922, cu terminarea liniei telegrafice, făcea ca aceasta din urmă să-și piardă toată valoarea, rămășiță arheologică a unei perioade științifice depășite încă din momentul în care fusese terminată. Ea a cunoscut totuși o clipă de glorie, în 1924, cînd insurecția din São Paulo împotriva guvernului federal întrerupsese comunicația telegrafică cu interiorul. Rio a continuat să comunice telegrafic cu Cuiabá, *via* Belém și Manaus. Apoi începu declinul : mănunchiul de entuziaști care încercaseră să-și găsească de lucru se retraseră sau fură uitați. La sosirea mea ei nu mai fuseseră aprovizionați cu nimic de mai mulți ani. Nu îndrăzneau să închidă linia, deși nu mai interesa de mult pe nimeni. Stîlpii puteau să cadă, sîrma să ruginească, ultimii supraviețuitori de la posturi, care nu avuseseră curajul de a pleca și nici mijloacele să o facă, se stingeau încet roși de boli, de foame și singurătate.

Această situație era cu atît mai împovărătoare pentru conștiința locuitorilor din Cuiabá cu cît iluzoriile speranțe de la început avu-

seseră totuși un rezultat modest, dar palpabil, acel al exploatării personalului liniei. Înainte de a pleca pe traseu funcționarii trebuiau să-și aleagă la Cuiabá un *procurador*, adică un împuțernicit, care urma să le încaseze lefurile și să le întrebuițeze conform instrucțiunilor beneficiarilor. Aceste instrucțiuni se limitau, în general, în a comanda gloanțe pentru puști, petrol, sare, ace de cusut și țesături. Toate aceste mărfuri erau trecute în contul acestora la prețul maxim în urma unei înțelegeri între *procuradori*, negustorii libanezi și organizatorii de caravane. Așa că nenorociții pierduți în pădure nu mai puteau să se înapoieze la Cuiabá, pentru că după câțiva ani se vedeau înecați în datorii mai mari decât veniturile lor. Fără îndoială, era mai bine să se uite existența acestei linii și planul meu de a o folosi ca bază a fost puțin încurajat. Căutam subofițeri pensionați, din cei care l-au însoțit pe Rondon, dar nu puteam scoate de la ei altceva decât o jalnică tînguială : *um pais ruim, muito ruim, mais ruim que qualquer outro...* (O țară infectă, absolut infectă, mai infectă decât oricare alta). Să nu cumva să mă bag.

Apoi mai era problema indienilor. În 1931, postul telegrafic din Parecis, situat într-o regiune relativ populată, la 300 km nord de Cuiabá și la numai 80 km de Diamantino, fusese atacat și distrus de indienii necunoscuți veniți din valea Rio do Sangue care se crezuse că e nelocuită. Acești sălbatici fuseseră numiți *beijos de pau*, (boturi de lemn), din cauza plăcilor rotunde pe care le purtau fixate în buza inferioară și în lobii urechilor. De atunci, incursiunile lor s-au repetat la intervale neregulate, astfel încît pista a trebuit să fie mutată cu aproximativ 80 km spre sud. Cît privește relațiile triburilor nomade nambikware, cu albi, care din anul 1909 frecventau, cu întreruperi, posturile, acestea au fost marcate prin întîmplări diferite. Relativ bune la început, ele s-au înrăutățit progresiv pînă în 1925, cînd șapte lucrători au fost invitați de băștinași să le viziteze satul, unde au dispărut. Din acest moment indienii nambikwara și oamenii liniei se evitau. În 1933 o misiune protestantă s-a instalat nu departe de postul Juruena și se pare că raporturile s-au alterat repede, băștinașii fiind nemulțumiți de darurile — insuficiente, după părerea lor, — cu care misionarii i-au răsplătit pentru ajutorul dat la construirea casei și plantarea grădinii. Cîteva luni mai tîrziu, un indian care avea febră s-a prezentat la misiune unde, de față cu alții, primi două pastile de aspirină, le înghiți, apoi se scaldă în rîu, făcu o congestie și muri. Cum nambikwara sînt experți în administrarea otrăvurilor au conchis că tovarășul lor a fost asasinat. Dezlănțuiră un atac împotriva mi-

siunii omorînd șase dintre membrii ei, între care un copil de doi ani. O expediție de ajutor trimisă din Cuiabá a mai găsit în viață doar o femeie. Povestirea ei, așa cum mi-a fost relatată, coincidea întru totul cu aceea a înșiși autorilor atacului, care mi-au fost, timp de mai multe săptămîni, însoțitori și informatori.

De la acest incident și de la cîteva altele ce i-au urmat, atmosfera în lungul liniei era foarte încordată. De îndată ce am reușit să comunic de la Direcția Poștelor din Cuiabá cu principalele stațiuni (pentru aceasta fiind necesare, de fiecare dată, mai multe zile) am primit vești dintre cele mai deprimante : într-un loc indienii făcuseră o incursiune amenințătoare ; în altul nu fuseseră văzuți de trei luni, ceea ce era, de asemenea, un semn rău ; în altul, încă unde lucraseră altă dată, redeveniseră *bravos*, adică sălbatici etc. Singura indicație încurajatoare, sau cel puțin care mi-a fost dată ca atare, era faptul că, de cîteva săptămîni, trei preoți iezuiți încercau să se instaleze la Juruena, în marginea ținutului locuit de nambikwara, la 600 km nord de Cuiabá. Voi putea oricînd să mă duc la ei ca să mă informez și numai după aceea să-mi fac planurile definitive.

Am stat deci o lună la Cuiabá pentru a organiza expediția. Mă lăsau să plec, așa că eram hotărît să merg pînă la capăt : șase luni de drum în anotimpul secetos, pe un podiș care mi-a fost descris ca un pustiu fără pășuni și fără vînat. Trebuia deci să ne aprovizionăm cu toată hrana necesară nu numai oamenilor, dar și catîrilor pe care-i vom călări pînă vom ajunge în bazinul rîului Madeira, de unde putem continua drumul în pirogă, deoarece catîrul care nu este hrănit cu porumb nu are destulă putere. Pentru transportul merindelor ne-ar fi trebuit boi, fiind mai rezistenți și mulțumindu-se cu ce găsesc : ierburi uscate și frunze. Dar era de așteptat ca o parte din boi să piară de foame și oboseală, așa că trebuia să mi-i procur în număr suficient. Și cum trebuie și boari ca să-i mîne, să-i încarce și să-i descarce la fiecare etapă, grupul însoțitorilor ar fi crescut o dată cu numărul catîrilor, precum și cantitatea de alimente care, la rîndul lor, necesita alți boi etc. Se creaa un cerc vicios. În sfîrșit, după parlamentări cu experții, vechi slujbași ai liniei și conducători de caravane, m-am oprit la un număr de 15 oameni, tot atîția catîri și vreo 30 de boi. În ceea ce privește catîrii, nu aveam de ales, deoarece pe o rază de 50 km în jurul Cuiabei nu se găseau de vînzare mai mult de 15 catîri ; i-am cumpărat pe toți la prețuri variînd între 150 și 1 000 franci bucata, la cursul din 1938, după frumusețea lor. Ca șef al expediției l-am ales pe cel

mai măreț : un catîr mare, alb, luat de la nostalgicul măcelar, amator de elefanți, despre care am mai vorbit.

Adevărata problemă începea însă cu alegerea oamenilor : expediția se compunea inițial din patru persoane formînd personalul științific ; știam bine că reușita, singuranța și chiar viața noastră depindeau de fidelitatea și competența echipei pe care aveam s-o angajez. Mi-au trebuit zile întregi ca să scap de drojdia Cuiabei : haimanale și aventurieri. În cele din urmă, un bătrîn „colonel“ din împrejurimi îmi atrase atenția asupra unui fost bouar de al său care trăia într-un sat pierdut și despre care mi-a spus că e sărac, cuminte și virtuos. M-am dus să-l vizitez și m-a cucerit prin acea noblețe înăscută, pe care o au, adesea, țărani din interior. În loc să mă implore, ca toți ceilalți, să-i acord privilegiul excepțional al salariului pe un an, mi-a pus condiții : să fie singurul care să aleagă oamenii și boii și să-i dau voie să mai ia niște cai pe care nădăjduia să-i vîndă bine în nord. Cumpărasem deja 10 boi de la un conducător de caravane din Cuiabá, încîntat de înălțimea lor și mai ales de samarul și hamul din piele de tapir, de un stil deja învechit. În plus, episcopul din Cuiabá îmi impusese ca bucătar pe unul din protejații lui ; după ce am parcurs cîteva etape s-a descoperit că era un *veado branco* — căprior alb — adică homosexual, bolnav de hemoroizi în asemenea hal încît nu se putea ține călare. A fost fericit să ne părăsească. Dar boii superbi (care fără știrea mea străbătuseră 500 km) nu mai aveau pe corp nici un pic de grăsime. Unul după altul începură să sufere din cauza samarului care le rănea pielea. Cu toată abilitatea *arreieros*-ilor, pielea de pe șira spinării începea să li se jupoaie și se căscău guri mari sîngerînde, pline de viermi, lăsînd descoperită șira spinării. Aceste schelete pline de puroi au fost primele pierderi.

Din fericire, șeful meu de echipă, Fulgencio (se pronunța Frugencio) a știut cum să completeze animalele cu altele neaspectuoase dar care au mers mai toate pînă la capăt. Pe oameni i-a ales din satul lui și din împrejurimi, adolescenți pe care îi știa de mici și care îl respectau pentru priceperea lui. Cei mai mulți proveneau din vechile familii portugheze instalate în Mato Grosso cu un secol sau două în urmă și în care se păstrase o tradiție de austeritate.

Oricît ar fi fost de săraci, fiecare avea un șervet brodat, împodobit cu dantelă — dăruit de mamă, soră sau logodnică — și pînă la sfîrșitul călătoriei nu ar fi consimțit să-și șteargă fața cu altceva. Dar cînd le-am propus prima oară să pună zahăr în cafeaua lor mi-au răspuns cu mîndrie că nu sînt *viciados* (pervertiți). Am avut

oarecare greutatea cu ei, deoarece aveau în toate idei tot atât de ferme ca și ale mele. Astfel, abia am evitat o răsccoală din cauza alimentelor pentru drum. Erau convinși că vor muri de foame dacă ele constau din altceva decât din orez și fasole. Dacă nu se putea altfel, ei admiteau și carnea uscată, deși erau convinși că vînatul nu ne va lipsi niciodată. Zahărul, fructele uscate, conservele însă îi scandalizau. S-ar fi lăsat omorîți pentru noi, dar ne tutuiau într-un mod grosolan și nu ar fi acceptat să spele o batistă ce nu le aparținea, spălatul fiind o treabă pentru femei. Condițiile contractului nostru erau următoarele: în timpul expediției fiecare va primi cu împrumut un cal echipat și o pușcă; în afară de hrană, va fi plătit cu echivalentul a 5 franci pe zi la cursul din 1938. Pentru fiecare din ei cei 1 500—2 000 franci agonisiți la sfîrșitul expediției (deoarece nu voiau să primească nimic pe parcurs) reprezentau un capital permițînd unuia să se însoare, altuia să-și înjghebeze o crescătorie de vite... Ne înțelesesem cu Fulgencio ca acesta să angajeze și cîțiva indieni paressi, tineri, semicivilizați, atunci cînd vom traversa vechiul teritoriu al acestui trib, din care, în prezent, se recrutează cea mai mare parte a personalului de întreținere a liniei telegrafice, la marginea ținutului locuit de populația nambikwara.

Așa se contură expediția, încetul cu încetul, din grupuri de cîte doi, trei oameni și cîteva animale, răspîndiți prin sătulețele din împrejurimile Cuiabei. Întîlnirea trebuia să aibă loc într-o zi din luna iunie a anului 1938, la marginea orașului, de unde boii și călăreții urmau să pornească la drum sub comanda lui Fulgencio, cu o parte din bagaje. Un bou de transport duce greutatea între 60—120 kg, după puterea sa, așezate în dreapta și în stînga lui, în două baloturi de greutate egală, pe un samar de lemn căptușit cu paie, totul acoperit cu o piele uscată. Distanța de parcurs în fiecare zi este de aproximativ 25 km, însă după fiecare săptămînă de drum animalele trebuie să se odihnească cîteva zile. Am hotărît, deci, ca animalele să plece înainte, cît mai puțin încărcate, iar eu să fac drumul cu un camion mare, cît îmi va permite pista, adică pînă la Utiariti, la 500 km nord de Cuiabá, post al liniei telegrafice aflat pe teritoriul nambikwara, pe malul lui Rio Saturniná (Papagaio), unde un bac, prea șubred, nu permitea trecerea camionului. După aceea va începe aventura.

Opt zile după plecarea *tropei* (o caravană de boi se numește o *tropa*), s-a pus în mișcare și camionul nostru. Nu străbătusem nici 50 km cînd ne-am găsit oamenii și animalele poposind liniștit în

savană în timp ce îi credeam la Utiariti, sau în apropiere de acesta. Acolo m-a cuprins prima furie, care nu avea să fie singura. Dar îmi vor mai fi necesare și alte decepții ca să ajung să înțeleg că noțiunea de timp nu-și avea locul în Universul în care intram. Nu eu conduceam expediția, nici Fulgencio, ci boii : vitele grele deveneau tot atâtea ducese, căroră trebuia să le supraveghezi nazurile și momentele de oboseală. Un bou nu te previne că e obosit sau că încărcătura lui e prea grea : continuă să înainteze pentru a se prăbuși dintr-o dată mort sau atît de istovit, încît i-ar trebui șase luni de repaus ca să se refacă, și în acest caz singura soluție e de a-l părăsi. Bouarii sînt, deci, la discreția vitelor lor. Fiecare dintre ele poartă nume după culoare, purtarea sau temperamentul lui. Vitele mele se numeau : *Piano* (instrument muzical) ; *Maça-Barro* (strivește noroi) ; *Salino* (gustă-sare) ; *Chicolate* (oamenii mei, care nu mîncaseră niciodată ciocolată, numeau astfel un amestec de lapte cald îndulcit și cu gălbenuș de ou) ; *Taruma* (un palmier) ; *Galão* (cocoș mare) ; *Ramalhete* (bucchet) ; *Rochedo* (roșietic) ; *Lavrado* (ocru-roșu) ; *Lambari* (un pește) ; *Açanhaço* (o pasăre albastră) ; *Carbonate* (diamant cu impurități) ; *Galala* (?) ; *Mourinho* (metis) ; *Mansinho* (mic-dulce) ; *Correto* (corect) ; *Duque* (duce) ; *Motor* (motor deoarece conducătorul lui îmi explica „că merge foarte bine“) ; *Paulista Navigante* (navigator) ; *Moreno* (brun) ; *Figurino* (model) ; *Brioso* (sprinten) ; *Barroso* (pămîntiu) ; *Pai de Mel* (albină) ; *Araça* (un fruct sălbatic) ; *Bonito* (frumos) ; *Brinquedo* (jucărie) ; *Pretinho* (negricios).

Cînd bouarii o cred de cuviință, toată trupa se oprește. Vitele sînt descărcate una cîte una și se așază bivuacul. Dacă terenul e sigur, boii sînt lăsați să se împrăștie pe cîmp ; în caz contrar trebuie *pastorear*, adică să-i duci la pășunat, sub supraveghere. În fiecare dimineată, cîțiva oameni străbat ținutul, cîțiva kilometri de jur împrejur, pînă cînd au reperat poziția fiecărui animal. Asta se numește *campiar*. *Vaqueiros* atribuie vitelor lor intenții perverse ; scapă deseori, din răutate, se ascund și nu pot fi găsite cîteva zile. Nu am fost o dată imobilizat timp de o săptămînă, fiindcă unul din catirii noștri — cel puțin așa mi s-a spus — plecase în *campo* mergînd mai întîi într-o parte, pe urmă de-a-ndaratele, în așa fel încît să nu poată fi reperat după *rastos* — urmele lăsate ?

O dată adunate vitele, trebuie să li se examineze rănile, să fie unse cu alifii mutînd samarele, pentru ca greutatea să nu lovească părțile rănite. În sfîrșit, trebuie înhămate și încărcate. Atunci în-

cepe o nouă dramă : patru-cinci zile de odihnă sînt de ajuns pentru ca boii să se dezobișnuiască de muncă : cum simt samarul, unii încep să zvîrle din picioare și să se cabreze aruncînd cît colo încărcătura atît de greu echilibrată ; totul trebuie luat de la început și poți fi mulțumit cînd un bou, o dată liberat, n-o ia razna în trap peste cîmp. Căci atunci trebuie să poposești din nou, să descarci, *pastorear*, *campiar* etc., pînă cînd toată trupa a fost iarăși adunată pentru o reîncărcare repetată uneori de cîte cinci sau șase ori, pînă cînd — de ce oare ? — am obținut o supunere totală.

Mai puțin răbdător decît boii, mi-au trebuit săptămîni ca să mă resemnez la acest marș capricios. Lăsînd trupa în urma noastră am ajuns la Rosário-Oeste, orașel de vreo mie de locuitori, în cea mai mare parte negri, pitici și gușați, locuind în *casebres*, cocioabe din chirpici de un roșu aprins, sub acoperișuri de ramuri de palmier de culoare deschisă, mărgininî alei drepte pe care cresc ierburi înalte.

Îmi amintesc mica grădină a gazdei mele : părea o cameră de locuit, atît de minuțios era organizată. Pămîntul fusese bătătorit și măturat, iar plantele erau dispuse îngrijit, ca mobilierul unui salon : doi portocali, un lămîi, un rond de ardei, zece tulpini de manioc, doi sau trei *chiabos* (gombos-urile noastre, adică un hibiscus comestibil), tot atîtea rădăcini de mătase vegetală, doi trandafiri, un pîlc de *bananieri* și altul de trestie-de-zahăr. În sfîrșit, într-o colivie un papagal mic și trei pui legați de picioare de un pom.

La Rosário-Oeste mîncarea de sărbătoare este formată din jumătăți : ni s-a servit o jumătate de pui fript, cealaltă, rece cu sos picant, o jumătate de pește fript, cealaltă fiartă. La sfîrșit *cachaça*, alcool din trestie-de-zahăr pe care îl primești cu formula rituală : *cemiterio, cadeia, cachaça, não e feito para uma so pessoa*, adică : „cimitirul, pușcăria și rachiul (Cele trei C)¹ nu sînt făcute pentru aceeași persoană“. Rosário se află în plină pădure ; populația se compune din vechi căutători de cauciuc, de aur și diamante, care puteau să-mi dea indicații utile asupra itinerarului meu. În speranța că voi pescui ici, colo, cîteva informații, ascultam aventurile povestite de cei care mă vizitau și în care se amestecau legendele și experiența.

N-am ajuns să mă conving dacă în nord existau *gatos valentes*, acele pisici voinice, ieșite din încrucișarea pisicilor domestice cu

¹ În portugheză : *cemiterio, cadeia, cachaça*. — N.R.

jaguarii. Dar din altă poveste pe care mi-o spune acel cu care vorbesc poate este ceva de reținut, chiar dacă, la urma urmei, nu ar fi decît stilul și spiritul din *sertão*.

La Barra dos Bugres, orașel din Mato Grosso de vest, pe Paraguayul superior, trăia un *curandeiro*, tămăduitor, care vindeca mușcăturile de șarpe; el începea prin a înțepa antebrațul bolnavului cu dinți de *sucuri*, șarpe boa. Apoi desena pe pămînt o cruce cu praf de pușcă, căruia îi dădea foc pentru ca bolnavul să țină brațul întins în fum. Lua, în sfîrșit, bumbac ars de la *artificio* (cremene a cărei iască e făcută din scamă îndesată într-un tub făcut dintr-un corn) îl îmbiba cu *cachaça*, pe care o da bolnavului să o bea. Și cu aceasta se termina totul.

Într-o zi, șeful unei *turma de poaieros* (grup de culegători de *ipecacuanha*, plantă medicinală) asistînd la acest tratament a cerut acestui vindecător ca să aștepte pînă duminica următoare sosirea oamenilor lui, care, desigur, vor dori cu toții să se vaccineze (plata fiind de 5 milreis de fiecare om, adică 5 franci din 1938). Vraciul acceptă. Sîmbătă dimineață se auzi un ciine urlînd afară din *barracão* (cabană colectivă). Șeful turmei a trimis în recunoaștere un *camarada*; e un *casavel*, șarpe cu clopoței, înfuriat. Șeful ordonă vraciului să prindă reptila; acesta refuză, șeful se supără și îi spune vraciului că dacă nu-l prinde, oamenii lui nu se vor mai vaccina. Vraciul face ce i s-a poruncit, întinde mîna spre șarpe, este mușcat și moare.

Cel ce mi-a istorisit această poveste mi-a explicat, că el a fost vaccinat de *curandiero* și după aceea s-a lăsat mușcat de un șarpe, pentru a controla eficacitatea tratamentului, cu un succes deplin. Este însă adevărat că șarpele ales nu era veninos.

Redau această poveste pentru că ilustrează amestecul de malițiozitate și naivitate — în legătură cu incidente tragice luate ca mici întîmplări ale vieții cotidiene — și care caracterizează mentalitatea populară din interiorul Braziliei. Nu trebuie să ne înșelăm în ceea ce privește absurditatea aparentă a concluziei. Povestitorul judecă, cum de altfel l-am auzit mai tîrziu procedînd pe șeful secției neomusulmane a Ahmadiilor, în timpul unui dîneu la care mă invitase, la Lahore. Ahmadii se deosebesc de ortodoxie mai ales prin afirmația că toți cei ce s-au proclamat mesii de-a lungul istoriei (între care ei îi numără pe Socrate și pe Buda) au fost, cu siguranță, mesii adevărate, pentru că altfel Dumnezeu i-ar fi pedepsit pentru obrăznicia lor. La fel gîndea, fără îndoială, locuitorul din Rosário cu care vorbeam, despre puterile supra-

naturale declanșate de vrăjitor, căci dacă magia lui n-ar fi fost reală, puterile l-ar fi dezmințit făcînd șarpele veninos, chiar dacă în realitate nu era. Tratamentul fiind considerat magic, tot pe plan magic fusese controlat experimental.

Fusesem prevenit că drumul care duce la Utiariti va fi plin de surprize: în orice caz, nimic nu se putea compara cu aventurile avute cu doi ani mai înainte, pe drumul ce duce spre São Lourenço. Totuși, ajungînd în vîrfurile lui Serra do Tombador, în locul numit Caixa Furada — Cutie găurită — s-a rupt un pinion al arborelui de transmisie. Ne găseam la aproximativ 30 km de Diamantino; șoferii noștri s-au dus pe jos ca să telegrafieze la Cuiabá, de unde vor comanda la Rio să li se trimită piesa prin avion; un camion ne-o va aduce de îndată ce va fi livrată. Dacă totul va decurge normal, operația va dura opt zile; boii vor avea timp să ne depășească.

Iată-ne, deci, poposind în vîrfurile Tombador; acest colț stîncos termină *Chapada* deasupra bazinului paraguayean pe care-l domină de la 300 m; în partea cealaltă, pîraiele se și varsă în afluenții Amazoanelor. Ce altceva poți face în aceasă savană spinoasă, după ce ai găsit cîteva arbori, între care să agăți hamacurile și plasele împotriva țîntarilor, decît să dormi, să visezi și să vînezi? Anotimpul secetos începuse de o lună; eram în iunie; afară de cîteva slabe precipitații în august, *chuvas de caju* (care în acest an lipseau), nu cădea nici o picătură înainte de septembrie. Savana își luase înfățișarea de iarnă: plante veștejite și uscate, uneori arse de focurile pădurii și lăsînd să se vadă nisipul, în plăci mari, sub rămurelele arse. Este epoca în care puțînul vînat care rătăcește pe podiș se adună în nepătrunsele crînguri rotunde, *capões*, ale căror vîrfuri indică locul izvoarelor unde se găsesc pășuni mici încă verzi.

În timpul sezonului ploios — din octombrie pînă în martie — cînd ploile cad aproape zilnic, temperatura se ridică: 42°—44° în timpul zilei, mai răcoroasă noaptea și chiar cu o scădere bruscă și rapidă spre ziuă. Sezonul uscat se caracterizează prin variații mari ale temperaturii; deoseori se întîmplă să treci, ziua, de la un maxim de 40° la un minim de 8° sau 10° noaptea.

Bînd maté-ul în jurul focului nostru îi ascultam pe cei doi frați care ne slujeau și pe șoferi, depănîndu-și aventurile din *sertão*. Ei explică cum se face că marele mîncător de furnici, *tamandua*, devine inofensiv în *campo*, unde nu poate să-și mențină echilibrul. În pădure se sprijină cu coada de un arbore și strînge de gît

cu labela din față pe oricine se apropie de el. Noaptea nu se teme de atacuri, „pentru că doarme cu capul lăsat de-a lungul corpului și nici jaguarul nu reușește să i-l găsească“. În sezonul ploios trebuie să fii atent mereu la porcii sălbatici (*caetetu*), care umblă în cete de aproximativ 50 și mai mulți și al căror scrișnet de dinți se aude la mai mulți kilometri (de unde și numele lor : *queixada* de la *queixo* („bărbie“). La auzul acestui zgomot, vânătorul n-are altceva de făcut decât să fugă imediat, deoarece, dacă unul dintre animale este omorât sau rănit, toate celelalte atacă. Trebuie să se urce într-un copac sau pe un *cupim*, termitieră.

Cineva povestește că într-o noapte, călătorind cu fratele lui, a auzit strigăte. Ezită să pornească în ajutor de frica indienilor. Au așteptat amândoi pînă la ziuă, în timp ce strigătele continuau. În zori au găsit un vânător, cățărât într-un copac ; pușca zăcea pe pămînt, iar el era înconjurat de porci mistreți.

Această întîmplare e mai puțin tragică decât cea a altui vânător, care auzind în depărtare o *queixada* s-a refugiat pe un *cupim*. Porcii mistreți l-au înconjurat. A tras pînă și-a terminat munițiile, după care s-a apărat cu *facão*, sabia de ucis vînatul. A doua zi s-a plecat în căutarea lui și a fost descoperit repede după *urubii* (hoitarii) care zburau deasupra. Pe jos nu mai erau decât craniul său și porci spintecați, fără mațe.

Apoi trecem la povești hazlii. Acea a unui *seringueiro*, căutător de cauciuc, care a întîlnit un jaguar înfometat ; s-au învîrtit unul după altul în jurul unui desiș de pădure pînă cînd, printr-o manevră greșită a omului, se treziră deodată nas în nas. Nici unul nu îndrăznește să facă vreo mișcare ; omul nici măcar nu riscă să strige. „Doar după o jumătate de oră, prins de o crampă, face o mișcare involuntară, atinge patul puștii și își dă seama că este înarmat“.

Din nefericire locul era bîntuit de obișnuitele insecte : viespi *maribondo*, țînțari, *piums*, *borrachudos* — musculițe infime, zburînd în roiuri, care sug sîngele — și *pais de mel*, tatăl mierii, adică albinele. Speciile sud-americane nu sînt veninoase, dar sîcîcie într-alt fel : avide de nădușeală se luptă pentru locurile cele mai bune, adică colțul buzelor, ochii și nările unde, ca îmbătate de secrețiile victimelor lor, se lasă mai bine omorîte pe loc, decât să zboare, iar trupurile lor, strivite pe piele, atrag mereu alți consumatori. De aici și porecla de *lambe-olhos*, linge-ochi. Este adevăratul supliciu al stepei tropicale, mai rău decât infecția datorită

țințarilor și musculițelor, cu care organismul reușește să se obișnuiască în câteva săptămîni.

Dar cine spune albină, spune miere, pe care o poți culege fără pericol, spărgînd adăposturile speciilor terestre, sau descoperind într-o scorbură de copac fagurii cu celule sferice, de mărimea unui ou. Toate speciile produc miere cu gusturi diferite — am deosebit treisprezece — dar întotdeauna atît de puternice încît după exemplul populației nambikwara am învățat repede să le diluăm cu apă. Aceste parfumuri puternice se miros în mai mulți timpi, ca vinurile de Bourgogne și ciudățenia lor dezorientează. Le-am găsit echivalentul într-un condiment din Asia de sud-est extras din glandele libărcii și prețuind cît aurul. Cu o nimica toată parfumezi o mîncare. Se aseamănă mult și cu mirosul răspîndit de o coleopteră franceză, de culoare închisă, numită „*procuste chagriné*”.

În sfîrșit, sosește camionul de ajutor cu piesa nouă și cu mecanicul care o va monta. Plecăm, străbatem Diamantino pe jumătate în ruină, în valea care se deschide în direcția lui Rio Paraguay, suim din nou pe podiș — de data aceasta fără incidente — trecem pe lîngă Rio Arifios, care își trimite apele în Rio Tapajós și pe urmă în Rio Amazonas, cotim spre vest către văile accidentate ale rîurilor Sacre și Papagaio, care contribuie și ele la formarea lui Rio Tapajós, în care se aruncă prin căderi de 60 m. La indienii paressi ne oprim să inspectăm armele abandonate de *Beijos de Pau*, care au fost semnați din nou în împrejurimi. Ceva mai departe petrecem o noapte albă într-un teren mlăștinos, îngrijorați de focurile băștinașilor, ale căror fumuri verticale le zărim la cîțiva kilometri, pe cerul limpede al anotimpului secetos. Ne mai trebuie încă o zi pentru a vedea căderile de apă și să culegem cîteva informații într-un sat de indieni paressi. Iată și Rio Papagaio, lat de 100 m, rostogolind la firul ierbii ape atît de limpezi, încît îi poți vedea albia stîncoasă la adîncimea la care se află. Pe partea cealaltă vreo duzină de colibe de paie și cocioabe lipite cu pămînt : este postul telegrafic din Utiariti. Descărcăm camionul, trecem proviziile și bagajele pe bac. Ne luăm rămas bun de la șoferi. Pe malul celălalt zărim două corpuri goale : sînt doi nambikwara.

26. PE LINIE

Cel care trăiește de-a lungul liniei Rondon s-ar putea crede în lună. Imaginați-vă un teritoriu tot atît de mare ca al Franței, pe trei sferturi neexplorat, cutreierat numai de cete mici de băștinași nomazi dintre cei mai primitivi pe care îi poți întîlni în lume și străbătut de la un capăt la celălalt de o linie telegrafică. Drumul abia defrișat care o însoțește — *picada* — este unicul mijloc de reper pe o întindere de 700 km, deoarece, cu excepția unor explorări ale Comisiei Rondon, la nord și la sud, necunoscutul începe la cele două margini ale *picadei* — și asta, cînd urma ei poate fi deosebită în junglă. Este drept că există firul telegrafic, dar acesta, devenit inutil aproape de îndată ce a fost montat, se destinde între stîlpii care nu mai sînt înlocuiți cînd putrezesc, victime ale termitelor sau ale indienilor, care iau zbirniitul caracteristic al liniei telegrafice drept cel al unui stup cu albine sălbatice care roiesc. Ici și colo, firul atîrnă la pămînt sau e agățat neglijent de arbuști învecinați. Oricît de surprinzător ar putea să pară, linia mai mult întregește decît dezmente dezolarea din jur.

Peisajele, complet virgine, sînt atît de monotone încît sălbăticia lor nu mai are valoare semnificativă. Ele se refuză omului, dispar sub privirea lui în loc să-l sfideze. În timp ce în această junglă, mereu reînnoită, adîncitura *picadei*, siluetele contorsionate ale stîlpilor, arcurile inverse ale firului care îi leagă, par tot atîtea obiecte bizare plutind în singurătate ca în tablourile lui Yves Tanguy. Atestînd trecerea omului și inutilitatea efortului lui, ele marchează mai clar decît dacă nu ar fi existat limita extremă, pe care acesta încercase să o depășească. Veleitățile care au stat la baza organizării expediției, înfrîngerea cu care a fost încununată sînt cele care conferă valoarea pustiurilor înconjurătoare.

Personalul liniei se compune din câteva sute de persoane : pe de-o parte din indieni pareasii, recrutați odinioară acolo de Comisia telegrafică și instruiți de armată în ceea ce privește întreținerea firului și mînuirea aparatelor (fără ca ei să fi renunțat la vînătoarea cu arcul și săgețile) ; pe de alta, din brazilieni, atrași pe vremuri în aceste regiuni noi de speranța de a găsi fie un *Eldorado*, fie un nou *Far West*. Speranță deșartă : pe măsură ce înaintezi pe platou, „formele“ diamantului devin din ce în ce mai rare.

„Formele“ sînt mici pietre colorate sau cu structură specială care anunță prezența diamantului ca urmele unui animal : „Cînd le găsești înseamnă că pe acolo a trecut diamantul. Sînt *emburradas* (pietricele colțuroase), *pretinhas* (mici negrese), *amarelinhas* (gălbenele), *figados do gallinha* (ficat de găină), *sangues de boi* (sînge de bou), *fejões reluzentes* (fasole strălucitoare), *dentes de cão* (dinți de câine), *ferragens* (unelte) și *carbonates, lacres, friscas de ouro, faceiras, chiconas* etc.

În lipsa diamantului, pe aceste pămînturi nisipoase pustiite de ploii jumătate din an și lipsite de apă în cealaltă jumătate nu cresc decît arbuști spinoși și chinuiți, iar vînatul lipsește. Abandonați astăzi de unul dintre acele valuri de populație atît de frecvente în istoria Braziliei centrale, care aruncă spre interior, într-o mare mișcare entuziastă o mînă de căutători de aventuri, de spirite neli-niștite și nevoiașe, pentru a-i uita repede, lăsîndu-i fără nici o legătură cu centrele civilizate, acești nefericiți ajung să se adapteze — prin tot atîtea nebunii, provocate de starea lor de izolare — în mici posturi, compuse fiecare din câteva colibe de paie, aflate la distanțe de 80 sau 100 km unele de altele, distanțe ce nu pot fi străbătute decît pe jos.

În fiecare dimineață, telegraful trăiește o viață efemeră. Se transmit ultimele vești : cutare post a zărit focurile de tabără ale unei cete de indieni ostili care se pregătește să-l distrugă ; în altul, doi pareasii au dispărut de mai multe zile, victime, și ei, ai triburilor nambikwara, a căror reputație este bine stabilită pe întreaga linie și care i-au trimis, fără îndoială, *na invernada do ceu* (în hibernările cerești)... Cu un umor destul de macabru, sînt evocați misionarii asasinați în 1933, sau acel telegrafist care a fost găsit îngropat pînă la brîu, cu pieptul ciuruit de săgeți și cu manipulatorul așezat pe cap. Indienii exercită asupra personalului liniei o fascinație morbidă : reprezintă un pericol de fiecare zi amplificat de imaginația locală. Dar vizitele acestor mici cete nomade

constituie și unica lor distracție, ba, mai mult încă, singurul prilej de legătură cu oamenii. Când au loc, o dată sau de două ori pe an, între ucigașii posibili și candidații la masacru încep glumele în neverosimilul jargon al liniei, care se compune în total din 40 de cuvinte seminambikwara, semiportugheze.

În afară de aceste desfătări care fac să se înfioare ambele părți, fiecare șef de post are un stil propriu. De pildă, exaltatul, ai cărui soție și copii mor de foame, pentru că el nu se poate abține, ori de câte ori se dezbracă pentru a se scălda în riu, să nu tragă cinci focuri de armă ca să-i intimideze pe băștinașii pe care îi bănuiește ascunși pe amîndouă malurile, gata să-l atace prin surprindere și să-l măcelărească, epuizîndu-și astfel muniții ce nu mai pot fi înlocuite; această risipă se numește *quebrar bala* (a prăpădi gloanțele); sau bulevardierul care după ce a părăsit Rio ca student în farmacie continuă să persifleze în sinea lui pe Largo do Ouvidor; dar cum nu mai are nimic de spus, conversația lui se reduce la gesturi, plescăituri de limbă, pocniri din degete, priviri pline de subînțelesuri: în cinematograful mut l-ai fi crezut încă *carioc*. La aceștia ar trebui să-l mai adăugăm și pe înțelept: acesta reușise să-și mențină familia în echilibru biologic cu o turmă de căprioare care veneau la un izvor vecin; în fiecare săptămîină împușca o căprioară, niciodată mai multe. Vînatul se menține, postul la fel, dar de opt ani (dată de la care a început treptat să se întrerupă aprovizionarea anuală a posturilor prin caravanele cu boi) nu au mîncat decît căprioare.

Călugării iezuiți care ne-o luaseră înainte cu cîteva săptămîni și care tocmai își terminau instalarea lîngă postul Juruena, aflat la aproximativ 50 km de Utiariti, adăugau priveliștii un pitoresc de alt gen. Erau trei: un olandez care se ruga lui Dumnezeu, un brazilian care se pregătea să civilizeze indienii și un ungur, vechi nobil și mare vînat, al cărui rol era să aprovizioneze misiunea cu vînat. La puțin timp după sosirea lor au primit vizita provincialului, un francez bătrîn, care graseia și părea uitat de pe timpul lui Ludovic al XIV-lea; după tonul serios cu care vorbea de „sălbatici” — nu vorbea niciodată altfel despre indienii — ai fi crezut că debarcase în vreo Canadă alături de Cartier sau de Champlain.

De-abia sosise acolo, cînd ungurul — împins la apostolat par-se de căința pentru păcatele unei tinereți furtunoase — intră într-o criză de genul celor pe care coloniștii francezi o numesc

*coup de bambou*¹. Prin pereții locuinței misiunii îl auzeau insul-tindu-și superiorul care, mai mult ca oricînd fidel personajului său, se ruga pentru el făcînd de nenumărate ori semnul crucii și rostind *Vade retro, Satanas!*² În fine, scăpat de diavol, ungurul fu pus 15 zile la post cu pîine și apă; bineînțeles simbolic, căci la Juruena nu se găsea pîine.

Caduveo și bororo constituiau, la moduri diferite, ceea ce, fără să ne jucăm cu cuvintele, am fi tentați să numim societăți savante; Nambikwara readuc observatorul la ceea ce acesta ar fi tentat să ia — greșit însă — drept o copilărie a omenirii. Noi ne stabilisem la marginea cătunului, sub un șopron de paie, în parte dărîmat, sub care fuseseră adăpostite materialele de construcție în timpul instalării liniei telegrafice. Ne aflam, așadar, la cîteva metri de tabăra băștinașă care reunea vreo 20 de persoane, grupate în șase familii. Mica ceată sosise aici cu cîteva zile înaintea noastră în cursul uneia dintre peregrinările perioadei ei nomade.

La nambikwara anul se împarte în două perioade distincte. În sezonul ploios, din octombrie pînă în martie, fiecare grup locuiește pe o mică ridicătură care domină un rîuleț. Acolo, băștinașii își construiesc colibe grosolane din crăci sau ramuri de palmier. Deschid, prin incendiere, culoare, în pădurea care acoperă fundul umed al văilor, plantează și cultivă în grădini mai ales maniocul (dulce și amar), diferite soiuri de porumb, tutun, uneori fasole, bumbac, arahide și tărtațuțe. Femeile rad maniocul pe scînduri în care s-au înfipt ghimpii anumitor palmieri, iar cînd e vorba de specii otrăvitoare, le storc sucul presînd fructul proaspăt într-o bucată de coajă răsucită. Grădinăritul oferă suficiente resurse alimentare pentru o parte a vieții sedentare. Indienii nambikwara păstrează chiar și turtele de manioc îngropîndu-le în pămînt, de unde le scot, pe jumătate putrede, după cîteva săptămîni sau luni.

La începutul sezonului secetos satul este părăsit și fiecare grup se desface în mai multe cete nomade. Timp de șapte luni, aceste cete vor pribegi prin savană în căutarea vînatului, îndeosebi a micilor vietăți de genul larvelor, păianjenilor, lăcustelor, rozătoarelor, șerpilor, șopîrlelor; caută și fructe, grăunțe, rădăcini sau miere sălbatică, adică tot ce poate să-i împiedice să moară de foame. Bivuacurile lor, instalate pentru una sau mai multe zile, uneori chiar săptămîni, sînt adăposturi rudimentare pentru fiecare fa-

¹ Lovitură de bambus (din franceză). — N.T.

² Piei satană! (în portugheză). — N.T.

seam cu stupoare fețele aproape caucaziene ale unor statui și basoreliefuri din regiunea Vera Cruz, atribuite astăzi celor mai vechi civilizații din Mexic.

Această apropiere devenea și mai tulburătoare datorită sărăciei culturii materiale care te îndreptăța să-i consideri mai degrabă ca supraviețuitori ai epocii pietrei decât avînd vreo legătură cu cele mai înaintate culturi ale Americii Centrale sau de Nord. Îmbrăcămintea femeilor se reducea la un șirag subțire de mărgele din scoici, înnodat în jurul taliei, și din alte cîteva purtate în gen de coliere, sau atîrnate în bandulieră, la cercei din sîdef sau pene, la brățări tăiate din carapacea *tatu*-ului mare și cîteodată la cîteva fișii înguste de bumbac (țesute de bărbați) sau de paie, strînse în jurul bicepsilor și al gleznelor. Îmbrăcămintea masculină era și mai sumară, redusă la un pompon de pai, agățat uneori la brîu, deasupra sexului.

În afară de arc și de săgeți, armele mai constau dintr-un fel de țepușă turtită a cărei întrebuițare pare a fi atît magică cît și războinică ; nu l-am văzut folosit decît pentru a goni furtuna sau pentru a ucide, aruncînd în direcția dorită, *atasu*-urile — încarnarea spiritelor răufăcătoare ale pădurii. Băstinașii numesc la fel stelele și boii, de care le e foarte frică (deșiucid și mîncă, de pildă, catirii, pe care i-au cunoscut în același timp). Ceasul meu brățară era și el un *atasu*.

Întreg avutul populației nambikwara încapă ușor în coșul purtat în spinare de femei, în viața lor nomadă. Coșurile sînt făcute din fișii de bambus țesute din șase fire (două perechi perfect perpendiculare între ele și o pereche oblică) care formează o rețea cu ochiuri largi și stelate ; ușor evazate în partea superioară, se termină în jos în formă de deget de mînușă. Dimensiunile lor pot ajunge la 1,50 m, adică sînt cîteodată înalte cît persoana care le poartă. În fundul lor se pun cîteva turte de manioc, acoperite cu frunze, și deasupra, mobilierul și uneltele : vase din tigve de do-vleac, cuțite făcute dintr-o țandără tăioasă din bambus, pietre tăiate grosolan sau bucăți de fier obținute prin schimb și fixate cu ceară și sforicele între două lațuri de lemn formînd un mîner ; burghie din piatră sau fier prinse de capătul unei nuiele pe care o rotesc între palme. Băstinașii au topoare și securi de metal primite de la Comisia Rondon, iar topoarele lor de piatră nu mai servesc decît drept nicovală pentru fasonarea obiectelor din scoici sau os ; mai folosesc încă rîșnițe și lustruitoare din piatră. Olăria nu este cunoscută de grupurile răsăritene (la care am început cer-

cetarea); ea rămîne, de altfel, grosolană peste tot. Nambikwara nu au pirogi și traversează cursurile apelor înot, ajutîndu-se uneori de legături de crengi pentru a se menține la suprafața apei.

Aceste unelte sînt primitive și nu pot fi considerate obiecte manufacturate. În coșurile populației nambikwara se găsesc, mai ales, materiile prime din care se confecționează, pe măsura trebuințelor, obiectele necesare: lemn de diferite esențe, în special cele care servesc pentru aprinderea focului prin frecare, blocuri de ceară sau de rășină, fuioare din fire vegetale, oase, dinți și gheare de animale, bucăți de blană, pene, țepi de arici, coji de nucă și scoici de fluviu, pietre, bumbac și grăunțe. Toate acestea au un aspect atît de inform încît îl descurajează pe colecționar, care le privește nu atît ca pe un rezultat al activității omenești, cît al muncii, privită parcă prin lupă, a unei specii de furnici gigantice. Într-adevăr, nambikwara par o coloană de furnici mergînd în monom prin ierburile înalte, fiecare femeie ducîndu-și coșul din nuiele de culoare deschisă, asemenea furnicilor cînd își poartă ouăle.

La indienii din America tropicală, care au inventat hamacul, sărăcia este dovedită de ignorarea acestui obiect sau al oricărui altuia care ar servi pentru odihnă sau dormit. Nambikwara dorm pe pămînt, goi. Cum în sezonul secetos nopțile sînt răcoroase, ei se încălzesc strîngîndu-se unii într-alții, sau se întind lîngă focurile bivuacului, care abia mai mocnesc, atît de aproape încît în zori se trezesc tăvăliți în cenușa, călduță încă, a focului. Pentru aceasta paressi i-au poreclit *uikoakoré* (cei ce dorm pe pămînt).

Cum am mai spus, ceata cu care ne învecinam la Utiariti și apoi la Juruena se compunea din șase familii: aceea a șefului, care cuprindea pe cele trei neveste ale acestuia și pe fiica sa adolescentă, celelalte cinci fiind compuse, fiecare, dintr-o pereche căsătorită și unul sau doi copii. Toți se înrudeau între ei, nambikwara căsătorindu-se de preferință cu o nepoată, fiică de soră, sau o vară din categoria numită de etnologi „încrucșată”: fiica surorii tatălui sau a fratelui mamei. Verilor, care fac parte din această categorie, de cum se nasc, li se dă un nume ce înseamnă soț sau soție, pe cînd ceilalți veri (a doi frați sau două surori și pe care etnologi îl numesc, pentru acest motiv, „paraleli“) se consideră, unii pe alții, frați și surori și nu se pot căsători între ei. Relațiile între băștinași păreau să fie foarte cordiale; dar chiar și un grup atît de mic, compus din 23 de persoane — între care se numărau și copiii — avea dificultăți; astfel, un tînăr vădov se căsătorise cu

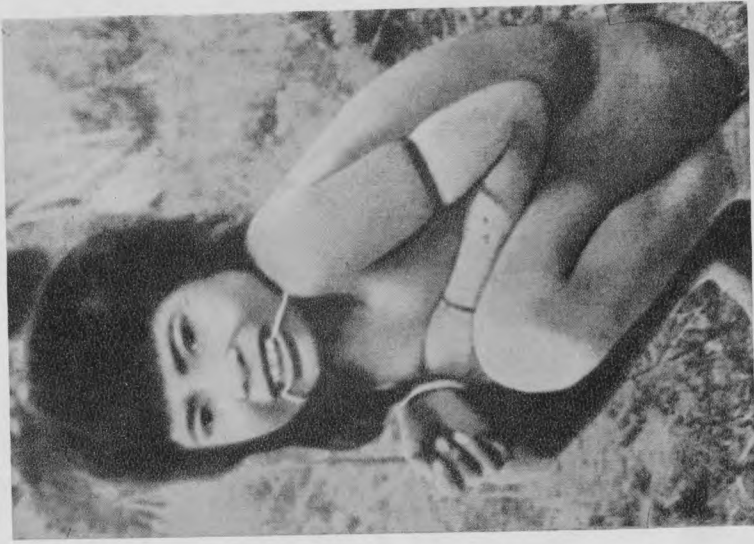

19

f

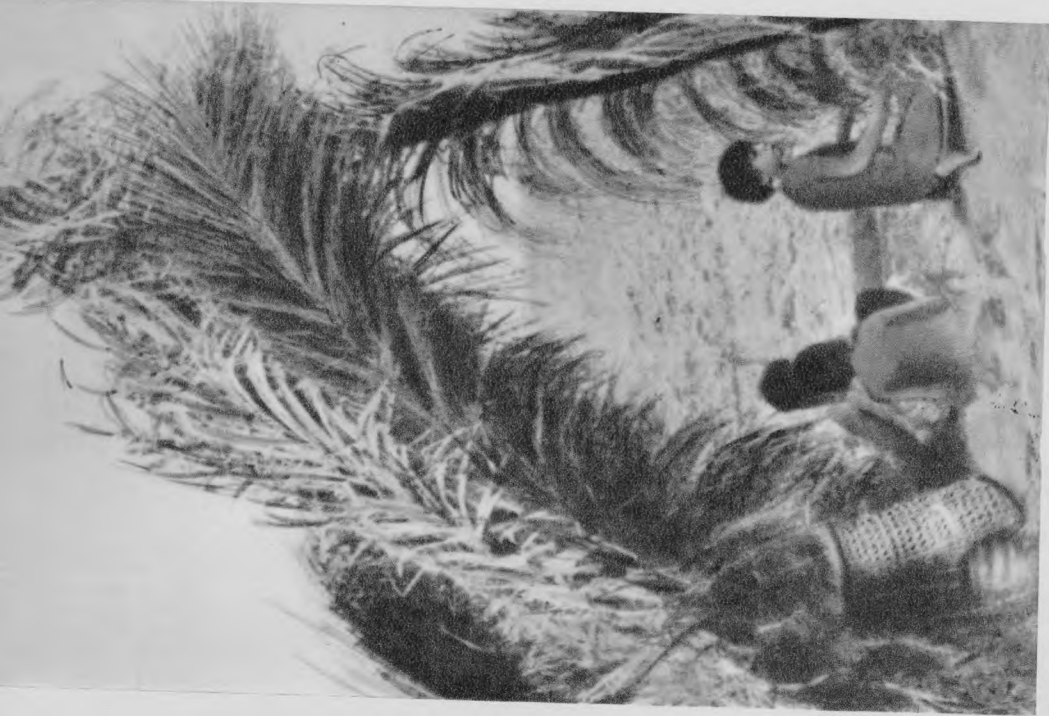
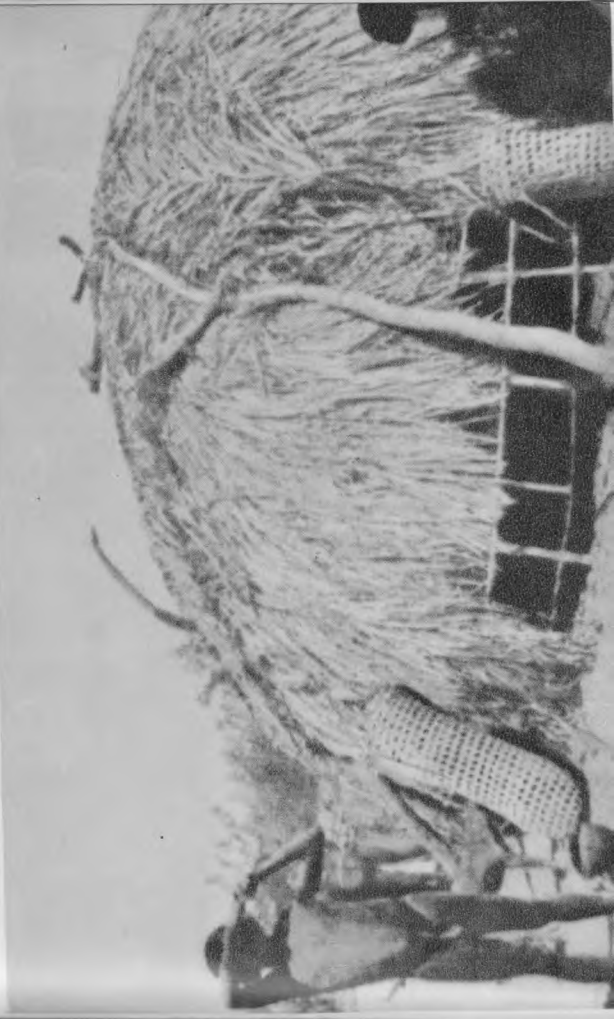
20

22

23

21

27

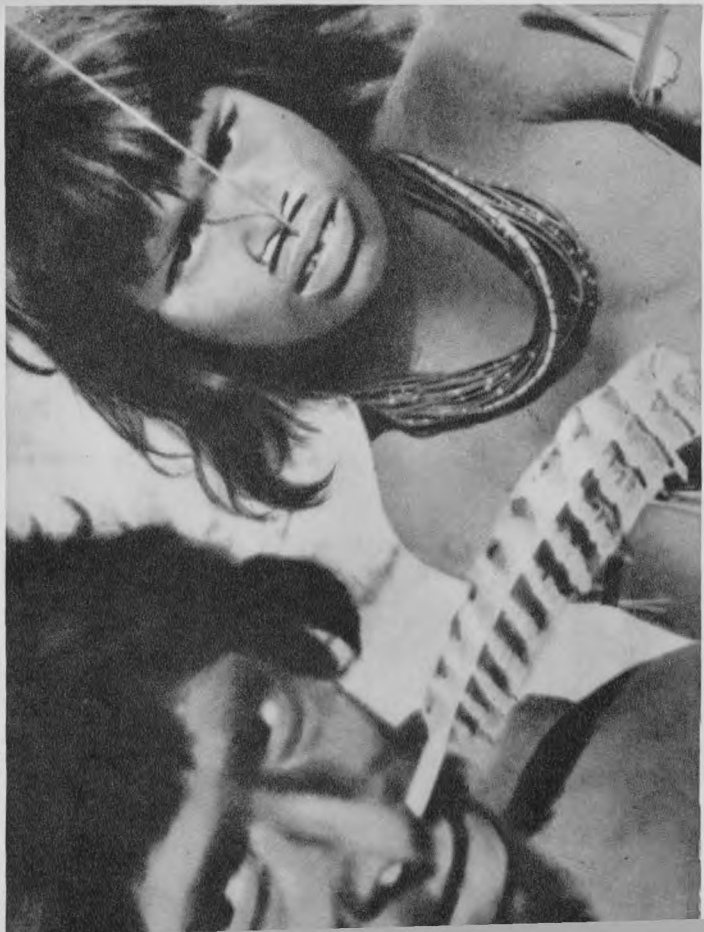
}

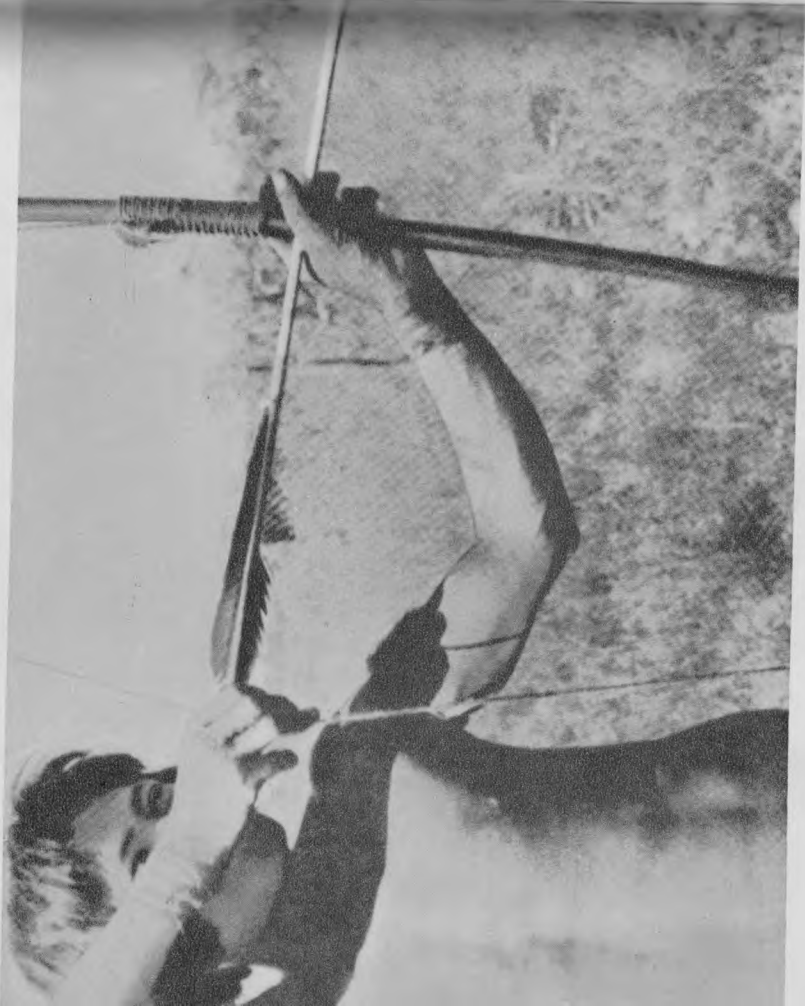
26

25

24

o fată destul de ușuratică și care refuza să îngrijească de copiii din prima căsătorie : două fetițe, una de aproximativ șase ani, cealaltă de doi sau trei. Cu toată drăgălășenia celei mari, care o îngrijea pe sora ei mai mică aidoma unei mame, copilul era foarte neglijat. Îl treceau de la o familie la alta, nu fără necaz. Adulții ar fi vrut ca eu să o adopt, dar copiii erau pentru o altă soluție care le părea grozav de comică : mi-au adus fetița, care abia începea să meargă, și, prin gesturi fără echivoc, mă îndemneau s-o iau de nevastă.

O altă familie se compunea din părinți la care venise să locuiască fiica lor însărcinată, după ce fusese părăsită de soțul ei (lipsea în acel moment). În sfârșit, o tânără pereche, cu femeia alăptînd, se găsea în stare de interdicție la care sînt supuși proaspeții părinți : foarte murdari, fiindcă nu le era îngăduit să se scalde în rîu, slabi, pentru că cea mai mare parte a alimentelor le era interzisă, și reduși la trîndăvie, părinții unui copil încă neîntărcat neavînd voie să participe la viața colectivă. Bărbatul se ducea cîteodată singur să vîneze ori să adune fructe sau rădăcini sălbatice ; femeia primea hrana de la soț sau de la părinții ei.

Oricît de ușor ar fi fost contactul cu nambikwara, indiferenți la prezența etnografului, la carnetul lui de note și la aparatul fotografic, activitatea noastră era complicată din motive lingvistice. În primul rînd, la ei nu e îngăduită folosirea numelor proprii ; pentru identificarea persoanelor trebuia urmat obiceiul personalului liniei, acela de a cădea de acord cu băștinașii asupra numelor de împrumut pe care urmau să le poarte. Fie nume portugheze ca : Julio, José-Maria, Luiza, fie porecle : *Lebre* (iepure), *Assucar* (zahăr). Am cunoscut chiar unul pe care Rondon, sau unul dintre însoțitorii lui, îl botezase Cavaignac, din cauza bărbuței sale, rară la indieni, care, în general, sînt spîni.

Într-o zi, cînd mă jucam cu un grup de copii, una din fetițe fu lovită de o alta. Ea se refugie lîngă mine și îmi șopti în mare taină, ceva la ureche. N-am înțeles și a trebuit s-o pun să repete de mai multe ori așa că adversara ei descoperi mișcarea și veni, la rîndul ei, furioasă, să dezvăluie ceea ce părea să fie un secret solemn ; după cîteva ezitări și întrebări interpretarea incidentului nu mai lăsa nici o îndoială. Prima fetiță, pentru a se răzbuna, venise să-mi dezvăluie numele adversarei, iar aceasta, cînd și-a dat seama, mi-a comunicat și ea, din răzbunare, numele celeilalte. Din acest moment mi-a fost foarte ușor — deși dovedeam poate

o oarecare lipsă de scrupule — să le aflu numele, ațîțind copiii unul împotriva celuilalt. După care, creîndu-se astfel o mică complicitate, mi-au dezvăluit, fără dificultate, numele adulților. Cînd aceștia au înțeles despre ce vorbeam cu copiii, i-au certat și izvorul informațiilor mele a secat.

În al doilea rînd, nambikwara folosesc mai multe dialecte, care sînt toate necunoscute. Se deosebesc prin terminația substantiveilor și prin anumite forme verbale. Pe linie, oamenii folosesc un fel de *pidgin* care ne putea ajuta numai la început. Grație bunăvoinței și sprintenelii mintale a băștinașilor am învățat o nambikwară rudimentară. Din fericire, limba cuprinde cuvinte magice — *kititu* în dialectul oriental, *dige*, *dage*, sau, în alte părți, *ciore* — căroră este de ajuns să le adaugi substantivelor pentru a le transforma în verbe, completînd cazul printr-o particulă negativă. Reușești astfel să spui tot ce vrei, chiar dacă acest nambikwara rudimentar nu-ți permite să exprimi gîndurile cele mai subtile. Băștinașii știu bine acest lucru, deoarece inversează acest procedeu cînd încearcă să vorbească portugheza : astfel, „ureche“ și „ochi“ înseamnă, respectiv, să auzi — sau să înțelegi — și să vezi și ei traduc noțiunile contrare spunînd *orelha acabo* sau *olho acabo* (ureche, sau ochi, am terminat...).

Consonanța limbii nambikwara e puțin surdă, ca și cum limba ar fi aspirată sau șoptită. Femeilor le place să accentueze acest fel de a vorbi și deformează unele cuvinte (astfel *kititu* devine în vorbirea lor *keduitsu*) ; articulînd din vîrfurile buzelor afectează un fel de bolboroseală care amintește vorbirea copiilor. Exprimarea lor dovedește un manierism și o prețiozitate de care sînt perfect conștiente. Cînd nu reușesc să le înțeleg și le rog să repete, exagerează cu malițiozitate stilul, care le este propriu. Descurajat, renunț. Atunci pufnesc în rîs, și încep glumele : au reușit.

Aveam să-mi dau repede seama că, pe lîngă sufixul verbului, nambikwara mai folosesc încă vreo alte zece care împart ființele și lucrurile în tot atîtea categorii : păr, blană și pene ; obiecte ascuțite și orificii ; corpuri alungite, rigide sau suple ; fructe, grăunțe, obiecte rotunjite ; lucruri care atîrnă sau care tremură ; corpuri umflate sau pline cu lichid ; scoarțe, piei și alte îmbrăcămîți etc. Această observație mi-a sugerat o comparație cu o familie lingvistică din America Centrală și nord-vestul Americii de Sud : chibcha (citește cibcea) care a fost limba unei mari civilizații a

Columbiei de astăzi, intermediară între cele din Mexic și Peru și a cărei limbă nambikwara ar putea fi o mlădiță meridională. Încă un motiv în plus ca să nu ne încredem în aparențe. Cu toate lipsurile, băștinașii, care prin tipul lor fizic reamintesc pe cei mai vechi mexicani, iar prin structura limbii lor regatul Chibcha, au puține șanse să fie adevărați primitivi. Un trecut despre care nu știm încă nimic iar asprimea mediului lor geografic de astăzi va explica, poate, într-o zi, acest destin de copii minune cărora istoria le-a refuzat vițelul gras.

27. ÎN FAMILIE

Nambikwara se trezesc o dată cu zorile, ațîță focul, se încălzesc cum pot după frigul nopții, și mănîncă puțin din resturile rămase din ziua precedentă. Ceva mai tîrziu, bărbații pleacă în grup sau separat, la vînătoare. Femeile rămîn în tabără, unde se ocupă de bucătărie. Primul scăldat are loc cînd soarele își începe urcușul pe bolta cerului. Femeile și copiii se scaldă adesea, împreună, în joacă și uneori aprind un foc și se ghemuiesc lîngă el pentru a se încălzi cînd ies din apă, exagerînd cu plăcere tremurul firesc. În cursul zilei se vor mai îmbăia de cîteva ori. Ocupațiile zilnice variază puțin. Prepararea hranei este aceea care cere cel mai mult timp și cea mai multă grijă : maniocul trebuie ras și stors, iar carnea lui trebuie uscată și coaptă ; nucile de *cumaru*, care dau aproape tuturor mîncărilor un parfum de migdale amare, trebuie cojite și fierte. La nevoie femeile și copiii pleacă la cules sau adunat hrana. Cînd proviziunile sînt îndestulătoare, femeile torc, stînd cinchite, pe jos sau în genunchi, cu șezutul pe călcîie, sau taie, lustruiesc cercei sau alte podoabe și înșiră mărgelile din scoici, nuci sau ghiocuri. Dacă lucrul le plictisește, se despăduchează una pe alta, se plimbă sau dorn.

În orele cele mai calde, tabăra amuțește : locuitorii, tăcuți sau adormiți, se bucură de umbra puțină a adăposturilor. Restul timpului lucrează stînd de vorbă. Mai totdeauna veseli și zîmbitori, băștinașii aruncă glume, și uneori vorbe obscene sau scabroase, salutate cu hohote de rîs. Lucrul este deseori întrerupt de vizite sau de alte întîmplări : cînd doi cîini sau două păsări se împerechează, toată lumea se oprește și privește actul cu o atenție fascinantă ; apoi, după un schimb de păreri asupra acestui important eveniment, lucrul reîncepe.

Copiii lenevsc o mare parte din zi ; fetițele fac uneori aceleași treburi ca și cele mai vîrstnice, în timp ce băieții trîndăvesc sau pescuiesc pe malul apei. Bărbații rămași în tabără împletesc coșuri din nuiele, confecționează săgeți și instrumente muzicale făcînd uneori și mici treburi casnice. În general, în sinul familiei domnește buna înțelegere. Spre orele 3 sau 4, ceilalți bărbați se întorc de la vînătoare. Tabăra se însuflețește, conversațiile devin mai vii, se formează grupuri, diferite de adunările familiale. Se mănîncă turte de manioc și tot ce s-a mai adunat în timpul zilei. În amurg, cîteva femei, desemnate în fiecare zi să facă acest lucru, se duc să adune sau să taie din pădurea învecinată lemnele pentru noapte. Le ghi-cești întorcerea la asfințit, auzindu-le cum se poticnesc sub povara care le întinde chinga încărcată. Ca să descarce lemnele, ele se cinchesc, aplecîndu-se puțin pe spate, pînă cînd legătura de bambus se așază pe pămînt, ca să poată desprinde legătura de pe frunte.

Toate crengile sînt îngrămădite într-un colț al taberei și fiecare se aprovizionează după nevoie. Grupurile familiale se refac în jurul focurilor care încep să strălucească. Seara trece stînd de vorbă sau în cîntece și dansuri. Uneori aceste distracții se prelungesc foarte tîrziu în noapte, dar, în general, după cîteva dezmierdări și lupte amicale, perechile se alătură mai strîns. Mamele strîng la piept copilul adormit. Tăcerea se așterne peste tot, iar în noaptea rece nu se mai aude decît trosnetul unui buștean în foc, pasul ușor al unui pazniț, lătratul cîinilor sau plînsul unui copil.

Nambikwara au copii puțini ; după cum aveam să remarc mai tîrziu există multe perechi fără copii. Cifra normală pare să fie de unul sau doi copii și doar în mod excepțional găsești într-o căsnicie mai mult de trei. Relațiile sexuale între părinți sînt interzise pînă la înțarcarea ultimului născut, adesea pînă cînd acesta împlinește trei ani. Mama își ține copilul călare pe pulpa piciorului prins cu o chingă lată din scoarță de copac sau de bumbac ; în afară de coșul său de spate, pe care îl poartă, i-ar fi imposibil să mai ducă un al doilea. Exigențele vieții nomade, sărăcia locului, impun băstinașilor o mare prudență ; la nevoie, femeile nu ezită să recurgă la mijloace mecanice sau la plante medicinale ca să-și provoace avortul.

Totuși, indigenii poartă și arată copiilor lor o dragoste vie la care aceștia răspund în aceeași măsură. Dar aceste sentimente sînt cîteodată mascate de o anumită nervozitate și nestatornicie. Un băiețaș suferă de o indigestie ; îl doare capul, vomită, o parte din timp geme, o parte doarme. Nimeni nu-i dă vreo atenție ; e lăsat singur ziua întregă. Pe înserat mama sa vine lîngă el, îl despăduchează

încet, în somn, face semn celor din jur să nu înainteze și-l leagă în brațe.

Sau, o mamă tânără se joacă cu copilașul ei dîndu-i pămîțe ușoare pe spate ; copilul începe să ridă și ea se prinde într-atîta în joc încît îl lovește din ce în ce mai tare pînă cînd copilul începe să plîngă. Atunci se oprește și-l mîngîie.

Am văzut-o pe mica orfană, depre care am mai vorbit, de-a dreptul călcată în picioare în timpul unui dans ; în excitația generală căzuse și nimeni n-o băgase în seamă.

Deseori, cînd sînt contrariați, copiii își bat mama fără ca aceasta să se opună. Copiii nu sînt pedepsiți și niciodată nu am văzut ca vreunul să fie bătut ; nu fac nici măcar gestul de a lovi decît, uneori, în glumă. Cîteodată copilul plînge fiindcă s-a lovit, s-a certat cu un altul sau îi este foame, sau pentru că nu vrea să se lase despăduchiat. Dar acest caz e rar, deoarece despăducherea pare să-l încinte pe pacient în aceeași măsură ca și pe executant. De altfel, operația e considerată și o dovadă de interes și afecțiune. Cînd vor să fie despăduchiați, copilul, sau soțul, își pun capul pe genunchii femeii, prezentîndu-i succesiv cele două părți ale capului. Ea împarte părul în cărări sau examinează fiecare șuviță privind în transparentă. Păduchele prins e strivit imediat. Copilul care plînge e consolată de un membru al familiei sau de un copil mai mare ca el.

Și spectacolul unei mame cu copilul ei este plin de veselie și prosperitate. Mama întinde printre paiele adăpostului un obiect și-l trage înapoi în clipa cînd copilul crede că l-a prins : „Prinde-l prin față ! prinde-l pe la spate !“ Sau apucă copilul și, rîzînd în hohote, se face că îl aruncă jos ; *amadam nom tebu* (te arunc) ; *nihui* (nu vreau !) răspunde copilul cu glas pițigăiat.

La rîndul lor, copiii își înconjură mama cu o dragoste plină de grijă și exigență ; ei veghează ca ea să-și primească partea din produsele vînătorii. Copilul a trăit mai întîi lîngă mama sa. În călătorii l-a purtat în brațe pînă cînd a început să umble ; mai tîrziu merge pe lîngă ea. Rămîne cu ea în tabără sau în sat, cînd tatăl pleacă la vînătoare. După cîtiva ani însă, trebuie să se facă deosebirea între sexe. Un tată arată mai mult interes față de fiul său decît față de fiică, deoarece trebuie să-l învețe ceea ce face un bărbat și același lucru se întîmplă între mamă și fiică. Dar relațiile tatălui cu copiii lui dovedesc aceeași dragoste și grijă pe care am arătat-o mai înainte. Tatăl își plimbă copilul, purtîndu-l pe umăr, și-i confecționează arme pe măsura micului său braț.

Tot tatăl este cel care povestește copiilor miturile tradiționale transpunându-le mai pe înțelesul lor. „Toată lumea murise ! Nu mai era nimeni ! Nici un om ! Nimic !“ Așa începe versiunea copilărească a legendei sud-americane despre potop de care se leagă prima distrugere a omenirii.

În cazul căsătoriilor poligame, între copiii din prima căsătorie și tinerele mame vitrege există relații speciale. Mamele vitrege trăiesc cu ei într-o prietenie ce se răsfrînge asupra tuturor fetelor din grup. Oricît de restrîns ar fi grupul, se poate, totuși, observa la el o grupare aparte a fetițelor și a femeilor tinere, care se îmbăiază împreună în râuri și tot împreună se duc în tufărișuri ca să-și facă nevoile, fumează, glumesc și se dedau împreună la jocuri de un gust îndoielnic, de pildă acela de a se scuipa în obraz. Aceste relații sînt strînse, apreciate, dar lipsite de politețe ca cele ale băieților tineri din societatea noastră. Implică rareori servicii sau atenții ; au însă o consecință destul de neașteptată : aceea că fetele devin independente mai repede decît băieții. Le urmează pe femeile tinere, iau parte la treburile lor, în timp ce băieții, lăsați în voia lor, încearcă sfioși, dar fără mare succes, să alcătuiască grupuri similare și rămîn mai bucușoși, cel puțin în prima copilărie, pe lîngă mama lor.

Micii nambikwara nu cunosc jocurile. Uneori confecționează obiecte din paie răsucite sau împletite, dar nu cunosc altă distracție decît luptele sau farsele pe care și le fac unul altuia, și duc o existență asemănătoare cu cea a adulților. Fetele învață să toarcă, lenevesc, rîd și dorm ; băieții încep mai tîrziu (la 8 sau 10 ani) să tragă cu mici arcuri și să se inițieze în activitățile masculine. Dar și unii și alții devin foarte repede conștienți de problema fundamentală și adesea tragică a vieții nambikwara, aceea a hranei și a ceea ce va fi rolul lor. Iau parte cu mult entuziasm la adunatul și culesul hranei. În perioade de foamete nu este exclus să-i vezi căutîndu-și hrana în jurul taberei, încercînd să dezgroape rădăcini sau umblind prin iarbă în virful picioarelor, în mîna cu o cracă cu frunze, căutînd să strivească lăcuste. Fetele cunosc rostul femeilor în viața economică a tribului și sînt nerăbdătoare să se facă demne de el.

De pildă, întilnesc o fetiță care plimbă un cățeluș în chinga de purtat, folosită de mama ei pentru micuța surioară. Îi spun : „Mîngîi cățelușul ?“ Ea însă îmi răspunde grav : „Cînd voi fi mare voi ucide mistreți, maimuțe ; pe toți îi voi ucide, cînd o să latre el“.

Ea face, de altfel, o greșeală de gramatică pe care tatăl o subliniază rîzînd : trebuia să fi spus *tilondage*, „cînd voi fi mare“, în loc de masculinul *ihondage* pe care l-a întrebuițat. Greșeala este in-

teresantă, pentru că arată dorința femeilor de a ridica activitățile economice specifice sexului lor la nivelul celor care reprezintă privilegiul bărbaților. Cum sensul exact al termenului întrebuințat de fetiță este „să ucidă lovind cu o ghioagă sau cu un băț (aici bățul de scormonit pământul) se pare că ea încearcă să identifice inconștient culesul și strânsul, care se fac numai de femei (limitate numai la prinderea animalelor mici) cu vînătoarea, ocupație masculină care se face cu arcul și săgețile.

O categorie specială de relații o constituie raportul dintre veri, care se vor numi între ei „soț“ și „soție“. Uneori se poartă ca adevărați soți, plecînd seara din sînul familiei, ducînd într-un colț al taberei tăciuni cu care-și aprind focul. Apoi se instalează și se comportă, pe măsura posibilităților, ca adulții, care privesc scena amuzați.

Nu pot să las deoparte copiii fără să vorbesc și de animalele domestice cu care trăiesc în mare intimitate și care sînt tratate la fel: mănîncă împreună și primesc aceleași dovezi de dragoste și interes — despăducherea, jocuri, vorbe și mîngîieri — ca și oamenii. Nambikwara au multe animale domestice: în primul rînd cîini, găini și cocoși din prăsila adusă în ținutul lor de Comisia Rondon, maimuțe, papagalii, păsări de diverse specii, cîteodată porci și pisici sălbatice sau coati¹. Singur cîinele pare să fi devenit folositor femeilor, la vînătoarea cu bățul; bărbații nu-l folosesc de loc la vînătoarea cu arcul. Celelalte animale sînt crescute de plăcere. Indigenii nu le mănîncă și nu consumă nici ouăle găinilor, care, de altfel își fac cuibare în pădure. Nu ezită însă să mănînce o pasăre tînără, dacă aceasta moare după o încercare de aclimatizare.

În călătorie, afară de animalele care pot umbla, toate celelalte sînt îmbarcate împreună cu bagajele. Maimuțele, agățate de părul femeilor, le împodobesc cu o grațioasă cască vie, prelungită de coada înfășurată în jurul gîtului. Papagalii și găinile stau cocoțate pe coșuri, iar alte animale sînt ținute în brațe. Nici unuia nu i se dă o hrană prea abundentă, totuși, chiar în timp de foamete își primesc porția lor. În schimb, ele sînt pentru grup prilej de distracție și veselie.

Să ne ocupăm acum de adulți. Atitudinea populației nambikwara în problemele de dragoste se poate rezuma prin următoarea formulă: *tamindige mondage*, tradus literal, dacă nu cu eleganță „e

¹ Mamifer carnivor din America de Sud care se hrănește cu șopîrle și insecte. — N.T.

bine să faci dragoste !” Am notat atmosfera erotică de care e impregnată viața zilnică. Problemele de dragoste rețin în cel mai înalt grad interesul și curiozitatea băștinașilor ; sînt avizi să vorbească despre acest subiect, iar părerile schimbate în tabără sînt pline de aluzii și subînțelesuri.

Adevăratul răspunzător pare să fie mai curînd temperamentul băștinașilor.

Pentru a înțelege mai bine atitudinea celor două sexe, unul față de celălalt, trebuie să nu pierzi din vedere caracterul fundamental al *perechii* la Nambikwara ; este o unitate economică și psihologică prin excelență. Printre aceste cete nomade, care se formează și se desfac neîncetat, perechea apare ca o realitate stabilă (cel puțin teoretic) și totodată singura care asigură existența membrilor ei. Nambikwara trăiesc sub o dublă economie : a vînătorii și grădinaritului pe de-o parte, a culesului pe de alta. Prima este asigurată de bărbat, cea de a doua, de femeie. În timp ce grupul masculin pleacă pentru o zi întregă la vînătoare înarmat cu arcuri și săgeți, sau lucrează în grădini în timpul sezonului ploios, femeile, luînd cu ele bețe de răscolit, rătăcesc împreună cu copiii prin savană și adună, smulg, ucid, capturează, prind tot ce întîlnesc și le poate servi ca hrană : semințe, fructe, fructe de pădure, rădăcini, tubercule, ouă, diferite animale mici. La sfîrșitul zilei perechea se reunește în jurul focului. Cînd maniocul e copt, și atîta timp cît mai au din el, bărbatul aduce un mănunchi de rădăcini pe care femeia le rade și le presează pentru a face turte, iar dacă vînătoarea a fost îmbelșugată, bucățile de vînat sînt fripte imediat, fiind acoperite cu cenușa fierbinte a focului familial. Dar timp de șapte luni din an, maniocul se găsește rar ; cît despre vînătoare, în aceste nisipuri aride, unde puținul vînat nu părăsește umbra și pășunile de la izvoare, separate unele de altele prin distanțe considerabile, de pădurea pe jumătate pustie, ea este o problemă de șansă, așa că familia va trebui să supraviețuiască mulțumită hranei adunate de femei.

Am împărțit adesea aceste mese de păpuși diabolice care, pentru nambikwara reprezintă, timp de jumătate de an, singura speranță de a nu muri de foame. Cînd bărbatul, obosit și tăcut se înapoiază acasă și aruncă arcul și săgețile rămase neîntrebuintate, din coșul femeii se scoate un înduioșător amestec : cîteva fructe porcocalii din palmierul *buriti*, doi păianjeni mari veninoși, ouă mitite de șopîrlă, și cîteva din aceste animale : un liliac, nuci mici de palmier *bacaiuva* sau *uaguassu*, o mîna de lăcuste. Fructele

cărnoase sînt strivite cu mîna într-o tărtăcuță umplută cu apă, nucile sînt sparte cu lovituri de piatră, animalele și larvele îngroapate claie peste grămadă în cenușă, și oamenii, veseli, mănîncă cu poftă această masă care nu ar ajunge să potolească foamea unui alb și care aici hrănește o familie.

Nambikwara au un singur cuvînt atît pentru *frumos* cît și pentru *tinăr* și altul pentru *urît* și *bătrîn*. Părerile lor estetice sînt, deci, fondate, în esență, pe valori omenești, și în special sexuale. Dar interesul unui sex pentru celălalt este de natură complexă. Bărbații consideră femeile, în general, întrucîtva diferite de ei și le tratează, după caz, cu dorință, admirație sau dragoste; confuzia termenilor de mai sus constituie prin ea însăși un omagiu. Totuși, deși diviziunea muncii după sexe atribuie femeilor un rol capital (deoarece hrana familiei se sprijină, într-o mare măsură, pe colectarea și recoltarea ei de către femei), acesta reprezintă un tip inferior de activitate. Viața ideală e concepută pe modelul producției agricole sau al vîntătorii. Să ai mult manioc și vînat mare este un vis mereu dorit, dar foarte rar realizat, pe cînd hrana, cu trudă recoltată, e privită ca — și chiar este — mizeria zilnică. În folclorul nambikwara expresia „să mănînci lăcuste“, adunate de copii și femei, echivalează în franțuzește cu expresia *manger de la cache enragée*¹. Femeia este privită, în același timp, ca un bun iubit și valoros, dar de rangul al doilea. Bărbații obișnuiesc să vorbească despre femei cu bunăvoință ușor compătimitoare și să li se adreseze cu o indulgență puțin ironică. Unele expresii revin deseori în convorbirea bărbaților, ca bunăoară: „copiii nu știu, eu știu, femeile nu știu“, iar despre grupul *doçu*, al femeilor, cu glumele și conversațiile lor, se vorbește pe un ton tandru și zeflemitor. Dar aceasta nu este decît o atitudine socială. Cînd bărbatul rămîne singur cu femeia lui lîngă focul de tabără, îi va asculta plîngerile, va reține cererile ei, îi va cere ajutorul în ne-numărate treburi; pălăvrăgeala masculină dispore în fața colaborării celor doi parteneri, conștienți de importanța unuia față de celălalt.

Această ambiguitate a atitudinii masculine față de femei își află un corespondent exact în comportarea, și ea bivalentă, a grupului feminin. Femeile se consideră o colectivitate și o dovedesc în mai multe feluri: s-a văzut că ele vorbesc altfel decît bărbații. În special femeile tinere, care nu au copii și concubinele.

¹ A mînca răbdări prăjite. — N.R.

Mamele și femeile în vîrstă accentuează mai puțin aceste diferențe, deși apar și la ele, ocazional. Pe lângă aceasta, femeilor ti-nere le place societatea copiilor și a adolescenților, se joacă și glumesc cu ei ; femeile sînt acelea care au grijă de animale în acel fel uman, propriu unor indieni sud-americiani. Toate acestea creează în jurul femeilor, în interiorul grupului, o atmosferă specială, totodată copilărească, veselă, manierată și provocatoare, la care se asociază bărbații cînd se reîntorc de la vînătoare sau din grădini.

Dar atitudinea femeilor este cu totul alta atunci cînd trebuie să facă față uneia dintre activitățile ce li se cuvin de drept.

Strînse roată în tabăra liniștită, întorcîndu-și spatele una alteia, ele lucrează obiecte de artizanat cu îndemînare și răbdare. În timpul călătoriilor duc voinicește greu coș cu proviziile și avutul întregii familii și legăturile de săgeți, țepușa de lemn, sau bățul de săpat, pîndind fuga unui animal sau căutînd vreun pom cu fructe. Le vezi atunci cu fruntea încinsă cu chinga de cărat, cu spinarea acoperită de coșul îngust, în formă de clopot răsturnat, străbătînd kilometri cu pasul lor caracteristic, cu pulpele strînse, cu genunchii împreunați, cu gleznelor îndepărtate, cu tălpile înspre înăuntru, sprijinindu-se pe partea dinafară a piciorului și mișcîndu-și și soldurile ; curajoase, energice și vesele.

La nambikwara raporturile dintre bărbați și femei sînt determinate de cei doi poli în jurul cărora se organizează existența lor : de o parte viața sedentară, agricolă, bazată pe dubla activitate masculină a construcției colibelor și a grădinăritului, de cealaltă, perioada nomadă în timpul căreia hrana este asigurată în special de culesul de către femei ; una reprezentînd siguranța și belșugul, cealaltă aventura și sărăcia. La aceste două forme de existență, de iarnă și de vară, nambikwara reacționează în feluri foarte deosebite. Ei vorbesc de prima cu melancolia acceptării conștiente și resemnate a condiției umane față de monotona repetare a unor acte identice ; pe cealaltă o descriu cu excitare, pe tonul exaltat al descoperirii.

Totuși, concepțiile lor metafizice inversează aceste raporturi. După moarte, sufletele bărbaților se încarnează în jaguari ; cele ale femeilor și ale copiilor sînt însă luate în atmosferă unde se risipesc pentru totdeauna. Această distincție explică faptul că femeilor le este interzisă participarea la ceremoniile cele mai sacre, care constau, la începutul perioadei agricole, în confecționarea unor flaute de bambus „hrănite” cu ofrande, cu care bărbații cîntă,

dar destul de departe de adăposturi pentru ca femeile să nu-i poată zări.

Deși sezonul nu era prielnic, doream mult să aud flautele și să obțin câteva exemplare. Cedînd insistenței mele, un grup de bărbați plecă într-o expediție; bambușii groși nu cresc decît în păduri îndepărtate. Trei sau patru zile mai tîrziu am fost trezit în plină noapte; cei plecați așteptaseră ca femeile să adoarmă. M-au dus apoi la o distanță de 100 m, unde, ascunși în tufăriș, începură mai întîi să confecționeze flautele apoi să cînte din ele. Patru dintre ei cîntau la unison, dar cum instrumentele nu dau exact același sunet rezultatul era o armonie confuză. Melodia diferea de cîntecele nambikwara cu care eram obișnuit și care, prin mărimea și intervalele lor, aminteau horele noastre sătești; diferea și de sunetele stridente scoase din ocarinele nazale cu trei găuri, făcute din două bucăți de tîrtăcuțe unite cu ceară. În timp ce ariile cîntate din flaute, limitate la cîteva note, se deosebeau printr-un cromatism și variații de ritm care aminteau într-o măsură uimitoare unele pasaje din *Sacre*¹, mai ales modulațiile suflătorilor în partea intitulată „Acțiunea rituală a strămoșilor“. Nici o femeie nu trebuia să se aventureze printre noi: fățiș sau din neatenție, ar fi fost ucisă. Ca la populația bororo, asupra elementului feminin planează un adevărat blestem metafizic, dar spre deosebire de femeile acestora, femeile nambikwara nu se bucură de un statut juridic privilegiat (deși se pare că și la nambikwara filiația se transmite pe linia maternă). Într-o societate atît de puțin organizată, aceste tendințe rămîn subînțelese, iar sinteza se săvîrșește mai curînd începînd de la conduite difuze și nuanțate.

Cu aceeași dragoste cu care și-ar mîngîia soțiile, bărbații evocă felul de viață, definit prin adăpostul temporar și coșul permanent în care, zilnic, se extrage, se culege, se prinde cu lăcomie hrana cea mai bizară, în care trăiesc expuși vînturilor, frigului și ploii, și care, totuși, nu lasă mai multe urme decît sufletele risipite de vînt și furtuni ale femeilor, de activitatea cărora depînd, în special. Sub un cu totul alt aspect concep viața sedentară (al cărei caracter vechi și specific e dovedit de speciile originale pe care le cultivă), dar căreia imuabilul lanț de munci agricole îi conferă aceeași permanență ca și sufletele reîncarnate ale bărbaților, ca trainicele case de iarnă și terenul de cultură care va reîncepe să viețuiască și să producă „atunci cînd moartea celui care l-a lucrat mai înainte va fi uitată“.

¹ Oratoriu cîntat cu prilejul unor ceremonii religioase. — N.R.

Trebuie oare să interpretăm în același fel extraordinarea instabilitate a populației nambikwara care trece repede de la cordialitate la ostilitate ? Puținii observatori care s-au apropiat de ei au fost descumpăniți. Ceata de la Utiariti era aceea care, cu cinci ani mai înainte, îi asasinase pe misionari. Informatorii mei masculini descriau acest masacru cu plăcere și își disputau gloria de a fi dat cele mai bune lovituri. Într-adevăr, nu puteam să le port pică. Am cunoscut mulți misionari, și am apreciat valoarea omenească și științifică a mai multora. Dar misionarii americani protestanți care căutau să pătrundă în Mato Grosso central, în jurul anului 1930, aparțineau unei categorii aparte ; membrii lor proveneau din familii țărănești din Nebraska sau Dakota, unde adolescenții erau crescuți să creadă în infern și în cazanele cu smoală fierbinte. Unii se făceau misionari ca și cum ar fi contractat o asigurare și astfel, liniștiți în ceea ce privește mîntuirea lor, credeau că nu aveau nimic altceva de făcut pentru a o merita, decît să dovedească, în exercițiul profesiei lor, o asprime și o lipsă de omenie revoltătoare.

Cum de a putut să se producă incidentul masacrului ? Mi-am dat singur seama cu ocazia unei stîngăcii care putea să mă coste scump. Nambikwara au cunoștințe toxicologice. Ei fabrică *curara* pentru săgețile lor plecînd de la infuzia peliculei roșii care acoperă rădăcina anumitor plante *strychnos*¹, pe care o evaporă la foc pînă ce amestecul ia consistența unei paste ; mai folosesc și alte otrăvuri vegetale pe care fiecare le poartă cu sine, sub formă de pulbere, închise în tuburi din pene sau bambus, învelite în fire de bumbac sau în scoarță de copac. Ei folosesc aceste otrăvuri cînd vor să se răzbune, în scopuri comerciale sau de dragoste, asupra cărora voi reveni.

În afară de aceste otrăvuri cu caracter științific, pe care băștinașii le prepară fățiș, fără nici una dintre precauțiile și complicațiile magice care însoțesc prepararea curarei, mai la nord, nambikwara mai au și altele, dar înconjurate de mister. În tuburi identice cu cele ce conțin otrăvuri adevărate, adună particule de rășină exsudată de un arbore din specia *bombax*, cu trunchiul umflat în partea de mijloc. Ei cred că aruncînd o părticică pe dușman îi vor provoca o stare fizică la fel cu cea a arborelui : victima se va umfla și va muri. Fie că este vorba de otrăvuri adevărate sau de substanțe magice, băștinașii nambikwara le numesc pe toate *nandé*. Această denumire în-trece semnificația îngustă pe care o dăm noi otrăvii. Ea implică di-

¹ Gen de *Loganiaceae* veninoase, care conțin stricnină, curara etc. — N.R.

ferite acțiuni amenințătoare, și, totodată, produsele sau obiectele folosite în astfel de acțiuni.

Aceste explicații sînt necesare pentru a înțelege ceea ce va urma. Luasem cu mine în bagaje cîteva dintre acele baloane multicolore, din hîrtie de mătase subțire, pe care le umpli un aer cald agățînd la partea lor inferioară o mică făclie și care, în Brazilia, sînt lansate cu sutele cu prilejul sărbătoririi sfîntului Ion. Într-o seară mi-a venit ideea nefericită să dau un spectacol băștinașilor. Primul balon, care a luat foc pe pămînt, a stîrnit o mare ilaritate ca și cum cei ce asistau ar fi avut idee de ce s-ar fi putut produce. Lansarea celui de-al doilea a fost, însă foarte reușită : balonul s-a ridicat repede urcîndu-se atît de sus încît flacăra lui se confundă cu stelele ; apoi rătăcii mult deasupra noastră și dispăru. Dar veselia de la început făcu loc altor sentimente ; bărbații priveau spectacolul cu atenție și ostilitate, iar femeile, cu capul în mîini și înghesuite una într-alta, erau îngrozite. Cuvîntul *nadé* revenea cu insistență. A doua zi dimineața o delegație de bărbați a venit la mine cerîndu-mi insistent să inspectez toate baloanele ca să vadă dacă nu cumva se găsește *nandé*. Le-au examinat cu multă minuțiozitate, iar pe de altă parte, datorită spiritului remarcabil de pozitiv (cu toate cele ce s-au spus) al băștinașilor nambikwara, demonstrația puterii de ridicare a aerului cald cu ajutorul a mici bucățele de hîrtie lăsate să cadă deasupra unui foc a fost, dacă nu înțeleasă, măcar primită. Ca de obicei cînd este vorba să scuze un incident, s-a pus totul în circa femeilor „care nu pricep nimic“ sau „le este frică“ și bănuiesc mii de nenorociri.

Nu-mi făceam iluzii : lucrurile puteau să se termine foarte rău. Totuși, acest incident și altele pe care le voi povesti mai departe, nu au stîrbit cu nimic prietenia mea cu nambikwara, pe care numai o lungă intimitate o putea inspira. De aceea, am fost mișcat cînd am citit recent, într-o publicație a unui coleg străin, relatarea întîlnirii lui cu aceeași ceată de indigeni cu care, cu zece ani mai înainte de a fi vizitat-o el, am împărțit traiul la Utiariti. Cînd a fost la ei, în 1949, a găsit două misiuni : iezuiții de care am vorbit și niște misionari americani protestanți. Ceata de băștinași nu mai număra decît 18 membri, despre care autorul nostru se exprimă după cum urmează :

„Dintre toți indienii pe care i-am văzut în Mato Grosso, în această ceată se adunaseră cei mai mizerabili. Din opt bărbați unul era sifilitic, altul avea pîntecele infectat, altul, o rană la picior, încă unul era cuprins de sus pînă jos de o boală de piele solzoasă și mai era și un surdomut. Totuși femeile și copiii păreau sănătoși. Cum nu

folosesc hamacul și dorm pe sol, sînt întotdeauna plini de pămînt. Cînd nopțile sînt reci împrăstie focul și dorm în cenușa caldă. Îmbracă haine numai cînd le primesc de la misionari și cînd aceștia îi obligă să le poarte. Repulsia lor față de baie nu permite numai formarea unei cruste de praf și cenușă pe piele și păr, ci sînt mînjiți și cu resturi putrede de carne și pește, care-și adaugă duhoarea la cea de nădușeală acră, făcînd vecinătatea lor respingătoare. Par infectați de paraziți intestinali căci au stomacul umflat și dau, fără încetare, vînturi. De mai multe ori, lucrînd laolaltă cu băștinașii înghesuiți într-o încăpere mică, am fost obligat să-mi întrerup lucrul pentru a o aerisi.

„Nambikwara sînt arțăgoși și nepoliticoși pînă la grosolănie. Cînd îl vizitam pe Julio la locuința lui îl găseam deseori culcat lîngă foc ; văzîndu-mă că mă apropiu îmi întorcea spatele spunînd că nu dorește să-mi vorbească. Misionarii mi-au povestit că un nambikwara care dorește un obiect îl va cere de mai multe ori și dacă i se va refuza va încerca să-l ia fără voie. Pentru a-i împiedica pe indieni să intre ei, coborau uneori paravanul de frunziș, care servea drept ușa, dar dacă nambikwara voia să pătrundă, spărgea acest perete subțire pentru a-și deschide o trecere.

„Nu trebuie să rămîn mult timp la nambikwara pentru a cunoaște sentimentele lor adînci de ură, de teamă și de desperare care trezesc la cel ce-i observă o stare depresivă din care nu este complet exclusă simpatia“¹.

În ceea ce mă privește, eu îi cunoscusem într-o epocă în care fuseseră decimați de bolile aduse de omul alb dar cînd, după încercările mereu pline de omenie ale lui Rondon, nimeni nu izbutise să-i supună ; acum aș vrea să uit această descriere sfîșietoare, să nu-mi mai amintesc nimic în afara acestui tablou luat din carnetul meu de note scrise la repezeală, puțin citeț, la lumina lămpii mele de buzunar :

„În savana întunecoasă scînteiază focurile bivuacului. În jurul focului, singura protecție împotriva frigului care coboară, în spatele fragilului paravan din ramuri de palmier și de ramuri împlîntate, în grabă, în pămînt, în partea dinspre care se tem că va bate vîntul sau

¹ K. Oberg, Indian Tribes of Northern Mato Grosso, Brazil, „Smithsonian Institution, Institute of Social Anthropology“, nr. 15, Washington, 1953, pp. 84—85.

ploaia, lingă coșurile umplute cu sărăcăcioasele obiecte ce constituie întregul lor avut pămîntesc, culcați pe pămîntul gol, care se întinde de jur împrejur, bîntuit de alte cete tot atît de ostile și de temătoare, soții, strîns înlănțuiți, par să fie, unul altuia, stîlpul, consolarea, unicul ajutor împotriva greutăților zilnice, a visătoarei melancolii care, din cînd în cînd, le umple sufletul. Vizitatorul care poposește prima oară în pădure, cu indienii, e cuprins de grijă și de milă în fața acestei umanități atît de dezarmate, zdrobită, pare-se, pe solul unui pămînt ostil, de vreun cataclism implacabil, goală, tremurînd de frig lingă focurile care pîlpiie. El umblă cu teamă printre tufe, evitînd să lovească vreo mîină, vreun braț, vreun trup, ale căror calde reflexe se ghicesc la lumina focurilor. Dar această mizerie este animată de șoapte și rîsete. Perechile se îmbrățișează, parcă pradă nostalgiei unei unități pierdute : mîngîierile nu se întrerup la trecerea străinului. Ghicești la toți o imensă, profundă drăgălășenie, o inconștiență, o satisfacție animalică, naivă și încîntătoare și, adunînd aceste sentimente diferite, ceva care pare a fi expresia cea mai emoționantă și mai veridică a tandreței omenești“.

28. LECȚIE DE SCRIERE

Doream ca cel puțin indirect să-mi dau seama de numărul aproximativ al populației nambikwara. În 1915, Rondon o evaluase, exagerînd probabil, la 20 000, dar la această epocă cetele ajungeau la vreo cîteva sute de membri și toate datele adunate de-a lungul liniei telegrafice indicau o scădere rapidă a populației ; cu 30 de ani în urmă, partea cunoscută a grupului Sabane se compunea din mai mult de 1 000 de persoane. În 1928, cînd acest grup s-a dus la stațiunea telegrafică din Campos Novos au fost recenzați 127 de bărbați plus femeile și copiii. În noiembrie 1928, cînd grupul poposise pe locul numit *Espirro*, a început să bîntuie o epidemie de gripă. Boala evoluă spre o formă de edem pulmonar ; 300 de indigeni au murit în 48 de ore. Tot grupul s-a risipit, lăsînd în urmă bolnavii și muribunzii. Din cei 1 000 de sabanezi, cunoscuți odinioară, în 1938 supraviețuiau doar 19 bărbați, cu soțiile și copiii lor. Ca să explicăm aceste cifre ar trebui să adăugăm epidemiei și războiul început de sabanezi acum cîteva ani cu unii vecini răsăriteni. Dar un grup mare, instalat, nu departe de Tres Buritis, a fost decimat de gripă în 1927 ; au supraviețuit doar șase-șapte persoane, dintre care numai trei mai erau încă în viață în 1938. Grupul Tarundé, altădată unul dintre cele mai importante, număra în 1936 numai 12 bărbați (plus femeile și copiii) ; dintre aceștia, în 1939 mai erau în viață doar patru.

Care era situația acum ? Fără îndoială că nu rămăseseră mai mult de 2 000, răspîndiți pe tot teritoriul. Nu mă puteam gîndi la un recensămînt sistematic din cauza ostilității permanente a unor grupuri și a deplasării tuturor cetelor în timpul perioadei nomade. Am încercat însă să-i conving pe prietenii mei din Utiariti să mă ducă spre satul lor după ce vor fi organizat un fel de întîlnire cu alte cete, înrudite sau aliante ; în felul acesta mi-aș fi putut da seama de dimensiunile actuale ale unei adunări comparînd-o, în valoare relativă,

cu cele de mai înainte. Făgăduiam să aduc daruri, să facem troc. Șeful cetei șovăia : nu era sigur de invitații săi, iar dacă însoțitorii mei și eu însumi am fi dispărut în această regiune, unde nici un alb nu mai intrase de când, în 1925, fuseseră uciși șapte lucrători ai liniei telegrafice, pacea, și așa destul de precară, risca să fie compromisă pentru un timp îndelungat.

În sfârșit, primi cu condiția să ne reducem echipajul : vom lua numai patru boi care să transporte darurile. Dar chiar și în aceste condiții va trebui să renunțăm la obișnuitele piste din fundul văilor, năpădite de vegetație, prin care vitele n-ar fi putut trece. Vom merge peste podiș urmînd un itinerar improvizat.

Această călătorie, foarte riscantă, îmi apare astăzi ca un episod grotesc. Abia părăsisem Juruena cînd tovarășul meu brazilian observă lipsa femeilor și a copiilor ; doar bărbații ne însoțeau, înarmați cu arcuri și săgeți. Din literatura de specialitate, o astfel de situație anunță un atac iminent. Înaintăm, deci, pradă unor sentimente contradictorii, verificînd din cînd în cînd poziția revolverelor noastre „Smith“ și „Wesson“ (oamenii noștri pronunțau Semit Vecetone) și a carabinelor. Teamă nejustificată : pe la miezul zilei am regăsit și restul grupului pe care șeful, prevăzător, îl pornise din ajun știindu-i pe catirii noștri mai rapizi decît femeile încărcate cu coșuri și înțetinite de ceata copiilor.

Totuși, puțin timp după aceea, indienii s-au rătăcit : noul itinerar nu era atît de simplu cum crezuseră. Spre seară a trebuit să ne oprim ca să înnoptăm în pădure ; ni se făgăduise vînat. Băștinașii, conțind pe carabinele noastre, nu luaseră nimic, iar noi nu aveam decît strictul necesar, care nu putea fi împărțit la toți. O turmă de căprioare, care trecea pe lîngă un izvor, a fugit cînd ne-am apropiat. A doua zi domnea o nemulțumire generală, vizîndu-l fățiș pe șef, pe care-l făceau răspunzător de o situație aranjată între el și mine. În loc să organizeze o vînațoare sau o expediție de cules, fiecare se hotărî să se culce la umbra adăposturilor lăsîndu-l pe șef să găsească singur soluția problemei. El dispăru însoțit de una dintre femeile sale ; spre seară îi văzurăm revenind, pe amîndoi, cu coșurile pline de lăcuste, pentru adunarea cărora le trebuise o zi întregă ; cu toate că pateleu de lăcuste nu este o mîncare prea apreciată, toți au mîncat cu poftă regăsidu-și buna dispoziție. A doua zi pornirăm din nou la drum.

În sfârșit, am ajuns la locul de întîlnire. Era o terasă nisipoasă dominînd un rîu, înconjurată de copaci între care se piteau grădinile băștinașilor. Grupurile soseau cu intermitență. Spre seară se adunaseră acolo 75 de persoane, reprezentînd 17 familii, grupate

sub 13 adăposturi, nu mult mai solide decât cele din tabere. Mi se explică că în timpul ploilor, toți aceștia aveau să fie repartizați în cinci colibe rotunde, construite pentru a rezista câteva luni. Mai mulți băștinași păreau să nu fi văzut niciodată albi și primirea lor ostilă, ca și vădita nervozitate a șefului, ne făceau să bănuim că li se forțase întrucitva mîna. Noi nu eram prea liniștiți, iar indienii și mai puțin ; noaptea se anunța friguroasă și cum locul nu era împădurit, am fost nevoiți să ne culcăm pe jos, ca băștinașii. N-a dormit nimeni ; am petrecut noaptea supraveghindu-ne discret unii pe alții.

N-ar fi fost înțelept să prelungim aventura. Am insistat pe lângă șef ca să procedăm fără întârziere la schimburi. Atunci a intervenit o întâmplare extraordinară care mă obligă să revin puțin în urmă. E neîndoios că nambikwara nu știu să scrie ; dar nici nu desenează, cu excepția doar a unor linii punctate, sau în zigzag, pe tărtăcuțele lor. Așa cum am procedat și la caduveo, le-am împărțit și lor foi de hîrtie și creioane cu care, la început, nu făcură nimic ; într-o zi, însă, i-am văzut pe toți trăgînd pe hîrtii linii orizontale ondulate. Ce voiau să facă ? A trebuit să mă supun realității : scriau sau mai precis căutau să dea creionului aceeași întrebuintare ca și mine, singura pe care erau atunci în stare să o conceapă, pentru că nu încercasem încă să-i distrez cu desene. La cea mai mare parte dintre ei efortul se oprea aici, dar șeful cetei vedea mai departe. Probabil că singur el pricepuse rostul scrisului. De aceea mi-a cerut să-i dau un bloc-notes : cînd lucrăm împreună avem acum aceleași instrumente. Informațiile pe care i le cer nu mi le comunică, ci desenează pe hîrtia lui linii sinuoase și mi le arată ca și cum ar trebui să citesc răspunsul. S-a prins el însuși pe jumătate în acest joc ; de cîte ori termină cîte o linie, o examinează cu îngrijorare ca și cum semnificația ei ar fi trebuit să fie limpede și pe față i se citește dezamăgirea. Dar n-o recunoaște și între noi există înțelegerea tacită că mîzgăleala lui are un sens pe care mă prefac a-l descifra ; comentariul verbal urmează imediat și mă scutește să mai cer lămuririle necesare.

Or, de îndată ce adună toată lumea, scoase dintr-un coș o hîrtie acoperită cu linii întortocheate, pe care se prefăcu că o citește și pe care căuta, cu ezitare afectată, lista obiectelor pe care aveam să o dau în schimbul darurilor oferite : cutăruia un arc cu săgeți, un *machette*, altuia mărgele pentru colierele sale. Această comedie se prelungi timp de două ore. Ce sperase ? Să se înșele pe sine însuși ? Poate, dar mai degrabă să-și uimească tovarășii, să-i convingă că mărfurile treceau prin mîna lui, că-și aliase albul și că împărțea tainele lui. Eram grăbiți să plecăm și momentul cel mai de te-

mut era, fără îndoială, acela în care toate minunățiile pe care le adusesem se vor fi adunat în alte mâini. N-am mai încercat să caut sensul incidentului și ne-am reluat drumul, conduși tot de indieni.

Vizita nereușită, mistificarea al cărei instrument involuntar fusem, creaseră o atmosferă de enervare. În plus, catîrul meu suferea de aftă ; înainta cu nerăbdare sau se oprea brusc, așa că am intrat în conflict. Fără să-mi dau seama m-am trezit deodată singur în pădure ; pierdusem direcția.

Ce să fac ? Cum scrie în cărți, să dau alarma către grosul trupei printr-un foc de pușcă ? Descaltec și trag. Nimic. La o a doua lovitură mi se pare că mi se răspunde. Trag un al treilea, care înspăimîntă catîrul ; el pleacă în trap și se oprește la o oarecare distanță.

Lepăd metodic armele și materialul meu fotografic și depun totul la rădăcina unui copac al cărui loc îl reperez. Alerg să prind catîrul, pe care îl văd din nou în apele lui. Mă lasă să mă apropiu și fugе în clipa în care crede că pun mâna pe hăț ; reîncepe această manevră de mai multe ori și izbutește să mă ducă. Desperat, fac un salt și mă prind cu amîndouă mâinile de coada lui. Surprins de acest procedeu neobișnuit, renunță să mai fugă ; mă ridic din nou în șa și mă duc să-mi recuperez materialul. Ne învîrtisem, însă, atât de mult încît nu l-am mai putut găsi.

Demoralizat de această pierdere, am încercat, atunci, să-mi regăsesc trupa. Nici catîrul, nici eu nu știam unde se află. Cînd porneam hotărît într-o direcție, cu catîrul care mă urma fără voie, cînd îi lăsam lui frîu liber și începea să se rotească în cerc. Soarele cobora la orizont. Arme nu mai aveam și mă așteptam tot timpul să primesc o ploaie de săgeți. Poate nu eram eu primul care pătrundeam în această zonă ostilă, dar cei dinaintea mea nu se mai întorseseră și, lăsîndu-mă pe drum, catîrul oferea astfel o pradă foarte tentantă unor oameni care nu prea au ce să îmbuce. Tot rumegînd aceste gînduri sumbre, pîndeam clipa în care soarele avea să apună, intenționînd să dau foc pădurii, pentru că doar chibriturile îmi mai rămăseseră. Cu puțin înainte de a o face, auzii voci : doi nambikwara se întorseseră de îndată ce mi se observase lipsa și mă urmăreau de la prînz ; să-mi găsească materialul a fost pentru ei un joc de copii. La căderea nopții mă aduseră în tabără, unde mă aștepta toată trupa.

Încă frămîntat de acest incident ridicol, nu puteam dormi și-mi omoram nesomnul reamintîndu-mi scena schimburilor.

Scrisul își făcuse, deci, apariția la populația nambikwara, dar nu cum s-ar fi putut crede, după o lungă ucenicie. Îi împrumutaseră simbolul, dar realitatea le rămînea străină. Și aceasta într-un scop

mai degrabă sociologic decît intelectual. Nu se punea problema de a cunoaște, de a reține sau de a înțelege, ci de a spori prestigiul și autoritatea unui individ — sau al unei funcții — în detrimentul altuia. Un băștinaș aflat încă în epoca pietrei ghicise că marele mijloc de înțelegere, chiar neînțeles, putea servi unor altor scopuri. În fond, timp de milenii, și chiar și astăzi, într-o mare parte a lumii, scrisul există ca o instituție în societăți ai căror membri, în imensa lor majoritate, nu îi cunosc modul de întrebuițare. Satele în care am locuit, dintre colinele Chittagong din Pakistanul de est, sînt pline de analfabeți ; fiecare își are, totuși, scribul care își îndeplinește funcția pe lingă indivizi și colectivitate. Toți cunosc scrisul și îl folosesc la nevoie, dar dinafară și ca un mediator străin cu care comunică prin metode orale. Or, scribul este rareori un funcționar al grupului : știința sa e dublată de putere în așa măsură, încît același individ întrunește, deseori, funcțiile de scrib și totodată de cămătar ; nu fiindcă ar avea nevoie de scris și de citit pentru a-și face meseria, ci pentru că astfel este sub un dublu aspect, acel care are influență asupra celorlalți.

Scrisul e un lucru ciudat. S-ar părea că n-ar fi putut să existe fără să determine modificări profunde în condițiile de viață ale omenirii și că aceste transformări ar fi trebuit să fie mai ales de natură intelectuală. Cunoașterea scrisului mărește considerabil posibilitatea oamenilor de a păstra cunoștințele. Ai fi tentat să o concepi ca o memorie artificială a cărei dezvoltare ar trebui să fie însoțită de o conștiință mai clară a trecutului, deci de o mai mare capacitate de a organiza prezentul și viitorul. După eliminarea tuturor criteriilor propuse pentru a distinge barbaria de civilizație, ai vrea să-l reții măcar pe acesta : popoare cu sau fără scris, unele capabile să acumuleze achiziții vechi și să progreseze din ce în ce mai repede către țelul propus, în timp ce altele, incapabile să rețină trecutul dincolo de acea limită pe care o poate fixa memoria individuală, ar rămîne prizonierele unei istorii fluctuante, căreia i-ar lipsi întotdeauna o origine și conștiința durabilă a unui proiect.

Totuși, nimic din ceea ce știm despre scris și despre rolul lui în evoluție, nu justifică o astfel de concepție. Una dintre fazele cele mai creatoare ale istoriei umanității se situează la începutul neoliticului, cînd încep agricultura, domesticirea animalelor și alte arte. Pentru a ajunge la aceasta a trebuit, timp de milenii, ca mici colectivități umane să observe, să experimenteze și să transmită rodul reflecțiilor lor. Această imensă activitate s-a desfășurat cu o rigoare

și o continuitate justificate de succes, atunci cînd scrisul era încă necunoscut. Dacă acesta a apărut între cel de-al patrulea și cel de-al treilea mileniu înaintea erei noastre, trebuie să vedem în el un rezultat îndepărtat (și fără îndoială indirect) al revoluției neolitice, dar nu și condiția sa. De ce mare inovație e legat oare ? În domeniul tehnicii nu putem cita decît arhitectura. Dar cea a egiptenilor sau a sumerienilor nu era superioară operelor unor americani care nu cunoșteau scrisul în momentul descoperirii. Și invers, de la inventarea scrisului pînă la nașterea științei moderne, lumea occidentală a trăit vreo 5 000 de ani, timp în care cunoștințele sale mai mult au fluctuat decît s-au îmbogățit. S-a remarcat deseori că între genul de viață al unui cetățean grec sau roman și acel al unui burghez european din secolul al XVIII-lea, diferența nu este atît de mare. În neolitic, omenirea a mers cu pași gigantici fără să recurgă la scris¹; cu scrisul însă, civilizațiile istorice ale occidentului au stagnat mult timp. Fără îndoială, n-am putea concepe înflorirea științifică a secolelor XIX și XX fără scris. Dar această condiție necesară nu este suficientă pentru a o explica.

Dacă vrem să legăm apariția scrisului de anumite trăsături caracteristice ale civilizației, trebuie să ne îndreptăm spre altceva. Unicul fenomen care a urmat-o fidel este formarea cetăților și imperiilor, adică integrarea într-un sistem politic a unui număr considerabil de indivizi și ierarhizarea lor în caste și clase. În orice caz, aceasta este evoluția caracteristică la care asistăm, începînd cu Egiptul pînă la China, în momentul apariției scrisului : el pare să favorizeze mai mult exploatarea omului decît luminarea lui. Această exploatare, care permite să aduni mii de lucrători pentru a-i pune la munci extenuante, explică mai bine nașterea arhitecturii decît acea relație directă despre care am vorbit mai înainte. Dacă ipoteza mea este exactă, trebuie să admitem că funcția primară a comunicației scrise este aceea de a ușura asuprarea. Întrebuințarea scrisului în scopuri dezinteresate, pentru satisfacții de ordin intelectual sau estetic, este un rezultat secundar ; cînd nu se reduce, așa cum se întîmplă cel mai des, la un mijloc pentru a-l întări, a-l justifica sau a-l ascunde pe celălalt.

¹ Opoziția făcută între „neolitic“ și „civilizațiile istorice“ decurge din modul, frecvent încă în occident, de a privi istoria ca începînd de la istoria scrisă. Perioada anterioară, care corespunde, în linii generale, cu perioada orînduirii comunei primitive, e numită cu termenul „preistorie“. — I.V.

Există totuși și excepții la regulă : Africa băștinașă a cunoscut imperii grupînd mai multe sute de mii de supuși¹ ; în America precolumbiană, acel al incașilor reunea milioane. Dar, pe cele două continente, aceste tentative s-au dovedit la fel de precare. Se știe că imperiul incașilor a fost fundat în jurul secolului al XII-lea. Soldații lui Pizzaro n-ar fi putut, fără îndoială, să triumfe atît de ușor dacă nu l-ar fi găsit, trei secole mai tîrziu, în plină descompunere. Oricît de puțin am cunoaște vechea istorie a Africii, bănuim o situație analogă : mari formații politice se nășteau și dispăreau în intervalul citorva decenii. S-ar putea deci ca aceste exemple să confirme ipoteza în loc să o contrazică. Dacă scrisul nu a fost de ajuns pentru a consolida cunoștințele, era poate neapărat necesar pentru a întări dominațiile. Să privim mai aproape de noi : acțiunea sistematică a statelor europene în favoarea învățămîntului obligator, care se dezvoltă în cursul secolului al XIX-lea, are loc în paralel cu extinderea serviciului militar și cu proletarizarea. Lupta împotriva analfabetismului se confundă, astfel, cu creșterea controlului puterii asupra cetățenilor. Căci toți trebuie să poată citi pentru ca cea dintîi să poată spune : nimeni nu poate să nu cunoască legea.

De pe plan național, acțiunea a trecut pe plan internațional grație acelei solidarități dintre tinerele state, ce au de înfruntat probleme care au fost și ale noastre acum un secol sau două — și o societate internațională îngrijorată de amenințarea pe care o reprezentau pentru stabilitatea sa reacțiile unor popoare, greșit antrenate de cuvîntul scris, să gîndească în formule modificabile după dorință și să acorde importanță eforturilor de cunoaștere. Ajungînd la cunoașterea adunată în biblioteci, aceste popoare devin vulnerabile la minciunile pe care documentele tipărite le răspîndesc într-o proporție încă mai mare. Fără îndoială, sortii au fost aruncați. Dar în satul meu Nambikwara, încăpățînații au fost totuși cei mai cumînți. Cei care se desolidarizară de șeful lor, după ce acesta încercase să facă pe civilizatul (după vizita mea fu părăsit de majoritatea alor săi) sesizau în mod confuz că scrisul și perfidia pătrundeau la ei împreună. Refugiați în unghere mai îndepărtate ale pădurii, și-au oferit un răgaz. Geniul șefului lor, care-și dăduse seama dintr-o dată de sprijinul pe care-l constituia scrisul pentru controlul ce-l putea exercita asupra semenilor săi, ajungînd astfel, fără să cunoască mo-

¹ A se vedea în această privință lucrările apărute în limba română : Basil Davidson, *Redescoperirea Africii vechi*, Editura Științifică, București, 1964 ; Günter Linde, Edmund Brett Schneider, *Înainte de venirea omului alb*, Editura Științifică, București, 1967. — I.V.

dul de întrebuințare, în însuși fondul problemei, era de admirat. Totodată, episodul îmi atrăgea atenția asupra unui nou aspect al vieții nambikwara : mă refer la relațiile politice dintre persoane și grupuri. În curînd aveam să le observ mai de aproape.

Cînd ne aflam încă la Utiariti, printre băștinași se declanșase o epidemie de oftalmie purulentă. Această infecție, de origine gonococică, îi atingea pe toți, pe rînd, provocîndu-le dureri îngrozitoare și o orbire care risca să fie definitivă. Băștinașii se îngrijeau cu o apă, în care lăsaseră să macereze scoarța unui anumit copac, picurînd-o în ochi cu ajutorul unei frunze pe care o răsuceau în formă de cornet. Boala contamină și grupul nostru : în primul rînd, soția mea, care participase la toate expedițiile anterioase și care studia cultura materială a popoarelor cercetate, fu atinsă atît de grav încît a trebuit evacuată definitiv ; urmă apoi majoritatea oamenilor trupei și tovarășul meu brazilian. În curînd n-am mai avut cum să înaintăm ; grosul efectivului fu lăsat în repaus, împreună cu medicul nostru, care avea să le dea îngrijirea necesară, iar eu, cu doi oameni și cîteva animale, am plecat spre stația de la Campos Novos, în vecinătatea, căreia fuseseră semnalate mai multe cete de băștinași. Acolo am petrecut 15 zile de semiactivitate culegînd fructele pe jumătate coapte ale unei livezi devenită din nou în starea de sălbăticie : *goyave*, a căror savoare aspră și textură pietroasă se maturizează mai tîrziu decît se ivește mireasma, și *caju*-uri viu colorate, ca papagalii, cu miezul dur, ale căror celule spongioase conțin un suc astringent, cu gust puternic. Pentru a găsi ceva de mîncare era destul să mergi în zori într-unul din crîngurile aflate la cîteva sute de metri de tabără, unde veneau de îndată porumbei sălbatici care se lăsau ușor împușcați. La Campos Novos am întîlnit două cete, sosite din nord, atrase de speranța de a primi ceva din darurile aduse de mine.

Aceste cete erau ostile una alteia și, amîndouă, mie. Încă de la început, darurile mele au fost nu atît solicitate cît pretinse. În primele zile, la fața locului se aflau o singură ceată și un băștinaș din Utiariti, care mi-o luase înainte. Arăta el, oare, prea mult interes unei tinere din grupul gazdelor ? Cred că da. Relațiile între străini și oaspetele lor se strică aproape imediat și acesta începu să vină în tabăra mea pentru a afla o atmosferă mai prietenoasă ; împărteam cu el și mesele. Faptul nu trecu neobservat și într-o zi, cînd plecase la vînătoare, primii vizita a patru băștinași, care formau un fel de delegație. Pe un ton amenințător îmi cerură să torn otravă în mîncarea comeseanului meu ; îmi aduseseră, de altfel, tot ce trebuia : patru tubulețe legate între ele printr-un fir de bumbac, pline cu o

pulbere cenușie. Eram foarte contrariat : dacă refuzam categoric, mă expuneam ostilității ceteei, ale cărei intenții malefice mă îndemneau la prudență. Preferai deci să-mi exagerez ignoranța în ceea ce privește limba lor și simulai o neînțelegere totală. După mai multe tentative în cursul cărora mi se repeta neconținut că protejatul meu era *kakore*, foarte rău, și că trebuia să mă debarsez de el cât mai repede, delegația se retrase arătându-și nemulțumirea. L-am prevenit pe cel în cauză, care dispăru imediat ; nu aveam să-l revăd decât peste câteva luni, atunci când m-am reîntors în regiune.

Din fericire, cea de-a doua ceată sosi în ziua următoare și băștinașii descoperiră în ea un alt obiect al ostilității lor. Întilnirea avu loc în tabăra mea, care era un teren neutru și totodată ținta tuturor acestor deplasări. Mă aflam, așadar, în loja de rangul întâi ! Bărbații veniseră singuri ; foarte repede se încinse o discuție lungă între șefii respectivi, discuție care consta, mai degrabă, dintr-o succesiune de monologuri alternate pe un ton plângăreț și nazal pe care nu-l mai auzisem pînă atunci. „Sîntem foarte iritați ! Sînteți dușmanii noștri !” gemeau unii. Ceilalți îi răspundeau mai mult sau mai puțin că : „Nu sîntem iritați ! Sîntem frații voștri ! Sîntem prieteni ! Prieteni ! Putem să ne înțelegem !” etc. O dată terminat acest schimb de provocări și de proteste se organiză o tabără comună alături de a mea. După câteva cîntece și dansuri, în timpul cărora fiecare grup își deprecia propria manifestare, comparînd-o cu cea a adversarului — „Tamainde-ii cîntă bine ! Noi, noi cîntăm prost !” — cearta reîncepu pe un ton din ce în ce mai ridicat. Abia se lăsase noaptea cînd discuțiile, amestecate cu cîntecele, făceau un zgomot extraordinar a cărui semnificație îmi scăpa. Se schițau gesturi de amenințare, uneori începeau chiar încăierări, în timp ce alți băștinași intervineau ca mediatori. Toate amenințările se reduc, în fapt, la gesturi referitoare la părțile sexuale. Acestea sînt preludivul la o agresiune îndreptată împotriva persoanei în cauză ca pentru a-i smulge tufa din pai de *buriti* legată în partea din față a centurii, deasupra sexului. Acesta „este ascuns de pai” și „se bat pentru a smulge paiul”. Acțiunea este pur simbolică, deoarece împletitura din pai este făcută dintr-un material atît de fragil și este atît de sumară încît nici nu asigură protecția, nici nu ascunde organele sexuale. Ei încearcă, de asemenea, să ia și să pună deoparte arcul și săgețile adversarului. În toate aceste acțiuni atitudinea băștinașilor este extrem de încordată ; pare a fi o stare de furie violentă și reținută. Aceste hărțuievli degenerază, cîteodată, în conflicte generalizate ; de data aceasta însă se potoliră în zori. Mereu în aceeași stare de aparentă iritare,

cu gesturi brutale, adversarii începură să se examineze unii pe alții, pipăindu-și cerceii lungi, brățărilor din bumbac, micile ornamente de pene, mormăind pe un ton repezit : „Dă-mi... dă-mi... uite... aia... e frumos !“ în timp ce proprietarul protesta : „E vechi... e urit... stricat !...“

Această „inspecție de împăcare“ marchează sfârșitul conflictului. Într-adevăr, ea introduce un alt gen de relații între grupuri : schimburile comerciale. Oricît de sumară ar fi cultura materială a populației nambikwara, produsele industriei fiecărei cete sînt foarte apreciate afară. Triburile răsăritene au nevoie de ceramică și de semințe ; cele nordice consideră că vecinii lor din sud fac coliere deosebit de prețioase. De aceea, atunci cînd înțîlnirea a două grupe se poate desfășura într-un mod pașnic, are drept urmare schimbul reciproc de cadouri ; conflictul face loc tirgului.

De fapt, cu greu poți admite că se efectuează schimburi ; în dimineața care a urmat cerței de mai sus, fiecare își vedea de treburile obișnuite, iar obiectele sau produsele treceau de la unul la altul, fără ca cel ce dădea să sublinieze gestul prin care își depunea darul și fără ca cel ce primea să dea vreo atenție noului său bun. În felul acesta se schimbau : bumbac decortecat și sculuri de fire ; blocuri de ceară sau de rășină ; pastă de urucu ; scoici, cercei, brățări și coliere ; tutun și semințe ; pene și șipci de bambus pentru virfurile săgeților ; sculuri din fibre de palmieri, aoe din țepi de porc mistreț ; oale întregi sau cioburi de ceramică ; tărtăcuțe. Această misterioasă circulație a mărfurilor se prelungi timp de o jumătate de zi, după care grupurile se separară și fiecare plecă în direcția sa.

În felul acesta nambikwara se lasă în voia generozității partenerului. Ideea că s-ar putea evalua, discuta sau tocmi, că s-ar putea cere sau recupera le este întru totul străină. Oferisem unui indigen o *machette* pentru a-i plăti astfel faptul că dusesese un mesaj unui grup vecin. Cînd s-a întors, am uitat să-i dau imediat recompensa stabilită, crezînd că va veni însuși să o ia. N-a făcut-o, iar a doua zi n-am putut să-l gădesc. Plecase foarte supărat, după cum mi-au spus tovarășii săi, și nu l-am mai revăzut. A trebuit s-o dau unui alt băștinaș. În aceste condiții, nu e surprinzător faptul că o dată terminate schimburile, unul dintre grupuri se retrage nemulțumit de cele primite și acumulează, timp de săptămîni sau de luni (făcînd inventarul achizițiilor și amintindu-și darurile proprii) o amărăciune care va deveni din ce în ce mai agresivă. De multe ori, războaiele nu au altă origine ; bineînțeles că mai sînt și alte cauze, de pildă un asasinat sau răpirea vreunei femei, care trebuie întreprinse sau răzburate.

Dar se pare că ceata nu simte nevoia colectivă de a trece la represalii pentru o pagubă provocată unuia dintre membrii săi. Totuși, din pricina animozității dintre grupuri, aceste pretexte sînt acceptate bucuros, mai ales cînd se simt în putere. Proiectul e prezentat de un războinic, care își arată păsul pe același ton și în același gen ca discursurile de întîlnire : „Hai ! Veniți încoace ! Hai ! Sînt iritat ! Foarte iritat ! Săgeți ! Săgeți mari !”

Purtînd podoabe speciale : smocuri din pai de *buriti* împetritate cu roșu, căști din piele de jaguar, bărbații se adună sub conducerea șefului și dansează. Trebuie îndeplinit un ritual divinatoriu. Șeful sau vrăjitorul, în grupurile unde există, ascund în pădure o săgeată. Va fi căutată a doua zi. Dacă e mînjită cu sînge, se hotărăște războiul ; dacă nu, se renunță. Multe expediții începute astfel sfîrșesc după cîțiva kilometri de umblet. Excitarea și entuziasmul scad. Trupa se întoarce la vatră. Unele merg însă pînă la executarea planului, care poate fi sîngeroasă. Populația nambikwara atacă în zori și-și întind capcane, împrăștiindu-se în pădure. Semnalul de atac e dat din ce în ce mai aproape, cu fluierul pe care băștinașii îl poartă atîrnat de gît. Acest instrument, compus din două tuburi de bambus legate între ele cu un fir de bumbac, reproduce, mai mult sau mai puțin fidel, țîriitul greierului, fapt pentru care, probabil, poartă numele respectivei insecte. Săgețile de război sînt identice celor folosite de obicei la vînătoarea de animale mari, numai că în vîrfurile lor lanceolat s-au crestat dinți. Săgețile înveninate, cu curara, folosite în mod curent la vînătoare, nu sînt niciodată întrebuițate în astfel de cazuri. Cel lovit și le-ar scoate ușor înainte ca otrava să-i fi pătruns în corp.

29. BĂRBAȚI, FEMEI, ȘEFI

Dincolo de Campos Novos, postul de la Vilhena — aflat pe culmea podișului — se compunea, în 1938, dintr-un grup de colibe așezate în centrul unui lung teren defrișat, lat de câteva sute de metri, marcînd locul pe care (în imaginația constructorilor liniei) avea să se înalțe orașul Chicago din Mato Grosso. Se pare că pe locul acela se află acum un aerodrom militar. Pe timpul meu, populația se reducea la două familii care fuseseră lipsite de orice aprovizionare timp de opt ani și care, așa cum am mai spus, reușiseră să-și mențină echilibrul biologic datorită unei turme de căprioare, care le procurau hrana fără bani.

Acolo am întîlnit alte două cete, dintre care una, compusă din 18 persoane, folosea un dialect apropiat de cele pe care începeam să le cunosc; cealaltă, numărînd 34 de membri, vorbea o limbă necunoscută pe care nici ulterior n-am putut s-o identific. Fiecare dintre ele era condusă de cîte un șef cu atribuții strict profane, sau cel puțin așa reieșea în primul caz. Șeful cetei celei mai importante avea să se dovedească însă curînd un fel de vrăjitor. Grupul său se numea Sabané, celălalt Tarundé.

Nimic nu-i deosebea, cu excepția limbii: aveau același aspect fizic, și aceeași cultură. Aceeași situație și la Campos Novos, numai că aici, în loc să-și arate o ostilitate reciprocă, cele două cete din Vilhena trăiau în bună înțelegere. Deși focurile lor de tabără erau separate, călătoreau împreună, poposeau una lângă alta și păreau să-și fi unit destinele. Surprinzătoare asociație, dacă ținem seama de faptul că băștinașii nu vorbeau aceeași limbă și că șefii lor nu puteau comunica decît prin intermediul uneia sau a două persoane din fiecare grup, care jucau rolul de interpreți.

Unirea lor trebuie să fi fost de dată recentă. Am menționat că între 1907 și 1930, epidemiile provocate de sosirea albilor i-au deci-

mat pe indieni. În consecință, mai multe cete au fost atât de împuținate încît nu mai puteau duce o existență independentă. La Campos Novos observasem antagonismele interne ale societății Nambikwara, văzusem forțele de dezorganizare în acțiune. La Vilhena, dimpotrivă, asistam la o încercare de reconstrucție. Căci fără îndoială, băștinașii cu care poposeam elaboraseră un plan în această privință. Toți bărbații adulți ai uneia dintre cete le numeau „surori” pe femeile celeilalte. Iar acestea îi numeau „frați” pe bărbații ce ocupau poziția simetrică. Bărbații celor două cete foloseau reciproc un termen care, în limbile respective, înseamnă văr prin alianță și corespunde unei relații de alianță pe care am putea-o traduce prin „cumnat”. Date fiind regulile de căsătorie nambikwara, această nomenclatură are ca rezultat situarea tuturor copiilor unei cete în situația de „soți potențiali” ai copiilor celeilalte cete și invers. Astfel, prin jocul intercăsătoriilor, cele două cete s-ar fi putut contopi în generația viitoare.

În calea acestui plan mai existau încă obstacole. O a treia ceată, ostilă populației tarundé, circula în împrejurimi. Uneori îi zăreai focurile de tabără și erai gata pentru orice s-ar fi întimplat. Cum înțelegeam, mai mult sau mai puțin, dialectul tarundé, dar nu și pe cel sabané, eram mai aproape de primul grup ; celălalt, cu care nu puteam comunica, îmi dovedea și el mai puțină încredere. Nu pot deci să prezint punctul lui de vedere. În orice caz, grupul Tarundé nu era prea sigur că prietenii săi acceptaseră formula unirii fără gînduri ascunde. Se temeau de cel de-al treilea grup și, mai mult încă, ca grupul sabané să nu se hotărască brusc să treacă de partea cealaltă.

Un curios incident avea să dovedească în curînd cît de îndreptățite le erau temerile. Într-o zi, pe cînd bărbații plecaseră la vînătoare, șeful sabané nu se întoarce la ora obișnuită. Nimeni nu-l văzuse toată ziua. Noaptea coborî și către orele 9 sau 10 în toată tabăra domnea stupeoarea, mai ales în căminul celui dispărut, unde cele două soții și copilul plîngeau dinainte, îmbrățișați, moartea soțului și a tatălui. Atunci am hotărît să cercetez împrejurimile însoțit de cîțiva băștinași. N-am făcut nici 200 m și l-am descoperit pe omul nostru, chircit pe pămînt și tremurînd în întuneric. Era complet gol, adică fără coliere, brățări, cercei și centură și la lumina lămpii mele de buzunar îi puteam ghici expresia tragică și fața descompusă. Fără a opune vreo rezistență se lăsă dus în tabără, unde se așeză mut, impresionant de copleșit.

Asistența îngrijorată reuși să-i smulgă povestea : fusese luat de tunet, pe care nambikwara îl numesc *amon* (în ziua aceea se pornise o furtună prevestitoare a sezonului ploios) ; acesta îl ridicase în văzduh, ducându-l pînă într-un punct aflat la o depărtare de 25 km de tabără (Rio Ananaz), îl despuise de toate podoabele readucându-l apoi pe aceeași cale și depunîndu-l în locul în care l-am descoperit. Toată lumea adormi comentînd evenimentul, iar a doua zi dimineață șeful sabanê își regăsise nu numai obișnuita bună dispoziție, ci și toate podoabele, lucru care nu miră pe nimeni și asupra căruia nu dădu nici o explicație. În zilele următoare a început să se zvonească, de către tarundé, o versiune foarte diferită. Spuneau că, sub scutul relațiilor sale cu lumea cealaltă, șeful începuse de fapt tratative cu ceata de indieni din vecinătate. Aceste insinuări n-au fost, de altfel, niciodată duse mai departe, versiunea oficială rămînînd cea admisă fățiș. Totuși, în unele discuții cu caracter particular, șeful tarundé lăsa să transpire preocupările sale. Cum cele două grupuri ne părăsiră puțin timp după asta, n-am putut afla niciodată sfîrșitul împlinirii.

Legîndu-l de ceea ce observasem mai înainte, incidentul mă făcea să meditez asupra naturii cetelor nambikwara și asupra influenței politice pe care șefii o puteau exercita în sînul lor. Nu există o structură socială mai firavă și mai efemeră decît aceea a cetei nambikwara. Dacă șeful pare prea exigent, dacă-și revendică prea multe femei sau dacă e incapabil să găsească o soluție satisfăcătoare problemei aprovizionării într-o perioadă de foamete, se naște nemulțumirea. Indivizi, familii întregi, se vor separa de grup alăturîndu-se altor cete care se bucură de o reputație mai bună. S-ar putea ca respectiva ceată să aibă o hrană mai abundentă datorită descoperirii unor noi terenuri de vînătoare sau de cules ; sau că are mai multe podoabe și instrumente grație schimburilor comerciale efectuate cu grupuri vecine sau chiar că devenise mai puternică în urma unei expediții victorioase. Într-o zi, însă, șeful se va găsi în fruntea unui grup prea mic ca să mai poată face față greutăților zilnice și ca să-și mai poată apăra femeile de străini. Atunci nu va mai avea altă soluție decît să renunțe la șefie și să se alătore, împreună cu ultimii săi tovarăși, unui grup mai norocos. Vedem, deci, că structura socială nambikwara e labilă. Ceata se formează, se dezorganizează, crește și dispăre. În interval de cîteva luni compoziția, efectivul și distribuția devin uneori de nerecunoscut. Intrigi politice în interiorul aceleiași cete și conflicte între cete vecine impun un anume

ritm variațiilor, iar creșterea și decadența, atât a indivizilor cât și a grupurilor, se succed în moduri deseori surprinzătoare.

Pe ce bază se face, deci, repartizarea în cete ? Din punct de vedere economic sărăcia resurselor naturale și marea suprafață necesară pentru a hrăni un individ în perioada nomadă fac aproape obligatorie împărțirea în mici grupuri. Problema nu e de a cunoaște cauza acestei împărțiri, ci modul în care se produce. În grupul inițial se află bărbați care sînt recunoscuți șefi : ei constituie nucleul în jurul căruia se formează cetele. Importanța cetei, caracterul ei, mai mult sau mai puțin permanent, pe o anumită perioadă de timp, depind de talentul fiecărui șef de a-și păstra rangul și de a-și întări poziția. Puterea politică nu apare ca un rezultat al necesităților colectivității ; grupul își creează singur caracterele : formă, volum și chiar origine, de la șeful potențial care-i preexistă.

Am cunoscut doi șefi de acest fel : cel de la Utiariti, a cărui ceată se numea Wakletoçu, și șeful tarundê. Cel dintîi era de o inteligență remarcabilă, conștient de răspunderile sale, activ și ingenios. Anticipa consecințele unei noi situații : alcătua un itinerar în funcție de interesele mele, îl descria la nevoie, desenînd în nisip o hartă geografică. Ajungînd în satul său am găsit, înfipti în pămînt, parii de care aveau să fie legate vitele noastre și pentru care trimisese cîteva oameni înaintea noastră, fără să fi fost rugat.

E un informator prețios, care înțelege problemele, care își dă seama de dificultăți și se interesează de munca noastră. Funcțiile sale însă îl absorb și dispare zile întregi la vînătoare, în recunoaștere sau pentru a verifica starea pomilor cu semințe și cu poamele coapte. Pe de altă parte, e chemat de femeile sale pentru jocuri amoroase, la care participă bucuros.

În general, atitudinea sa reflectă o logică, o continuitate în planuri, cu totul excepțională la nambikwara care sînt, de cele mai multe ori, nestatornici și capricioși. În ciuda condițiilor de viață precare și dispunînd de mijloace derizorii se dovedește un organizator priceput, răspunzînd singur de destinul grupului său, pe care îl conduce cu competență, deși speculîndu-l întrucîtva.

Șeful tarundê, și el în vîrstă de vreo 30 de ani, era tot atât de inteligent, dar în alt fel. Șeful wakletoçu îmi apăruse ca un personaj prevăzător și plin de resurse, meditînd mereu cîte o combinație politică. Al doilea nu era un om de acțiune, ci mai degrabă un contemplativ, înzestrat cu spirit poetic, plin de farmec și de o mare sensibilitate. Era conștient de decăderea poporului său și această convingere făcea să emane o umbră de melancolie din vorbele sale :

„Înainte făceam același lucru, acum s-a sfârșit...” spuse amintindu-și zilele mai fericite cînd grupul său nu fusese încă redus la un pumn de indivizi incapabili să-și mențină obiceiurile, ci număra mai multe sute de membri fideli tuturor tradițiilor culturii nambikwara. Curiozitatea sa în ceea ce privește moravurile noastre și cele pe care le văzusem la alte triburi nu era mai prejos de a mea. Cu el munca etnografică nu este niciodată unilaterală : o concepce ca pe un schimb de informații și cele pe care i le aduc sînt întotdeauna binevenite. Adesea chiar îmi cere — și păstrează cu grijă — desene reprezentînd ornamente din pene, podoabe de cap, arme văzute de mine la populațiile vecine sau mai îndepărtate. Spera el oare să poată perfecționa cu ajutorul acestor informații utilajul material și intelectual al grupului său ? Se prea poate, deși temperamentul său visător nu-l predispunea la realizări. Totuși, într-o zi cînd îi ceream informații în legătură cu flautul lui Pan¹ pentru a verifica aria de răspîndire a acestor instrumente, îmi răspunse că nu văzuse niciodată așa ceva, dar că ar vrea să aibă desenul. Ghidîndu-se după schița mea reuși să fabrice un astfel de instrument, cam grosolan, dar utilizabil.

Calitățile excepționale ale celor doi șefi țineau de condițiile în care fuseseră numiți.

La nambikwara puterea politică nu este ereditară. Cînd un șef îmbătrînește, se îmbolnăvește sau devine incapabil să-și mai asume grelele răspunderi, își alege singur succesorul : „Acesta va fi șeful...” Totuși, această putere autocratică e mai mult aparentă decît reală. Vom vedea mai departe cît de slabă e autoritatea șefului și cum, într-un caz, ca și în toate celelalte, hotărîrea definitivă pare să fi fost precedată de un sondaj al opiniei publice : moștenitorul desemnat este în același timp și cel mai favorizat de majoritate. Dar alegerea noului șef nu e limitată doar de dorințele și privilegiile grupului ; ea trebuie să corespundă și planurilor celui în cauză. Nu rareori propunerea întîmpină un refuz vehement : „Nu vreau să fiu șeful”. În acest caz va trebui să aibă loc o nouă alegere. Într-adevăr, puterea nu pare să facă obiectul unei competiții aprinse, iar șefii pe care i-am cunoscut nu se mîndreau atît cu respectiva funcție cît se plîngeau de grelele sarcini și de multiplele răspunderi. Care erau deci privilegiile șefului și obligațiile sale ?

¹ Flautul lui Pan este un instrument muzical a cărui construcție este asemănătoare cu cea a naiului. — I.V.

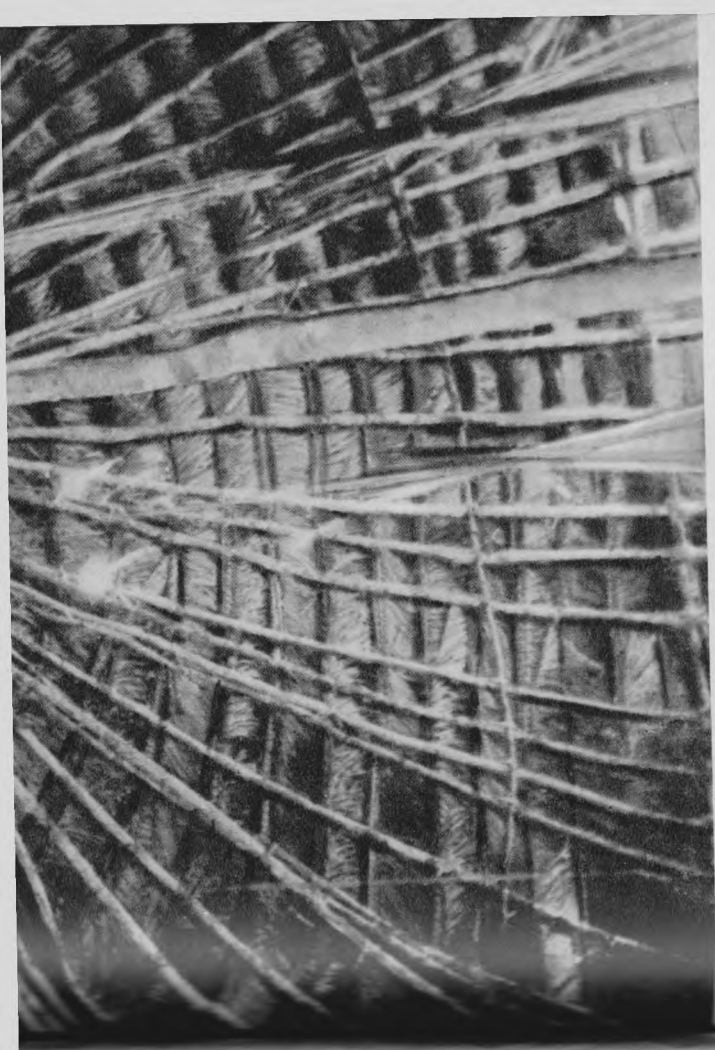

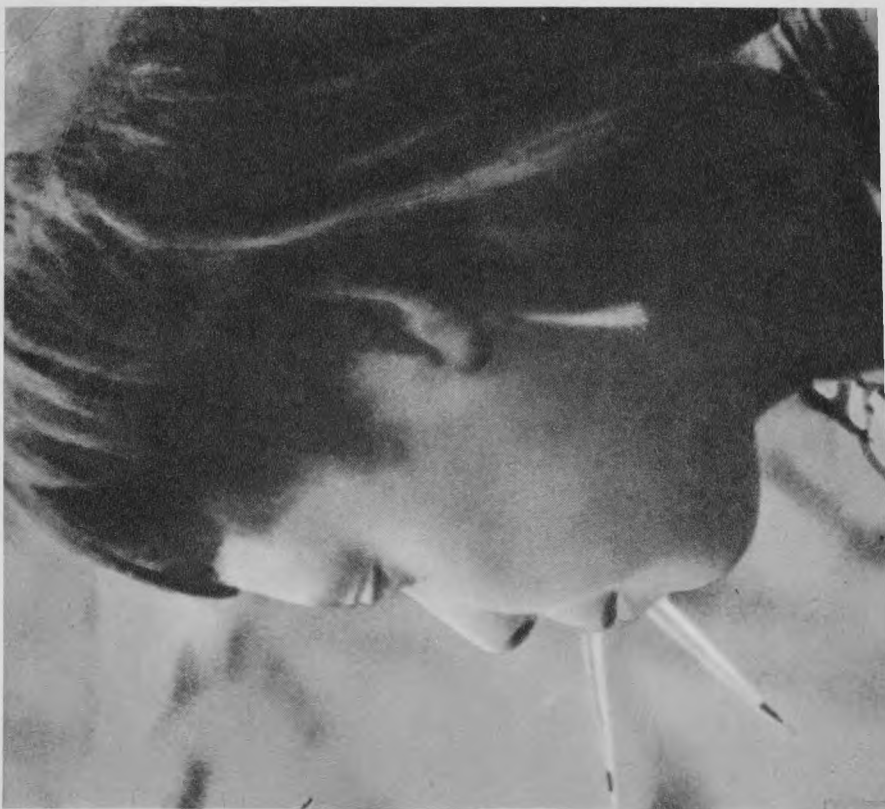
34

33

36

35

Cînd, în jurul anului 1560, Montaigne întîlni la Rouen trei indieni din Brazilia, aduși de un navigator, îl întrebă pe unul dintre ei care erau în țara sa privilegiile șefului ? (îl numise „rege“). Băstinașul, el însuși șef, îi răspunse că privilegiul consta în a porni la război primul. Montaigne relatează întîmplarea într-un celebru capitol al *Esseurilor* sale minunîndu-se de această definiție plină de mîndrie. Faptul că am primit, patru secole mai tîrziu, exact același răspuns a fost pentru mine un prilej și mai mare de uimire și de admirație. Țările civilizate nu dau dovadă de o asemenea constanță în filozofia lor politică ! Oricît de izbitoare ar părea, formula e mai puțin semnificativă chiar decît numele dat șefului în limba nambikwara. *Ulikandé* pare să însemne „cel ce unește“ sau „cel ce leagă“. Etimologia sugerează faptul că mentalitatea băstinașă e conștientă de fenomenul pe care-l subliniasem mai înainte, adică de faptul că șeful lor apare ca însăși cauza dorinței grupului de a se constitui ca grup și nu ca un efect al necesității — resimțită de grupul deja constituit — al unei autorități centrale.

Prestigiul personal și capacitatea de a inspira încredere sînt bazele puterii în societatea nambikwara. Ambele sînt indispensabile celui care va deveni ghidul acestei aventuroase experiențe și anume, viața nomadă în perioada de secetă. Timp de șase sau șapte luni șeful își va asuma răspunderea totală a conducerii cetei sale. El organizează plecarea în viața nomadă, alege itinerarele, fixează etapele și durata popasurilor. Hotărăște expedițiile de vînătoare, de pescuit, de cules și politica cetei față de grupurile vecine. Cînd șeful cetei este în același timp și șeful satului (înțelegînd prin sat așezarea semipermanentă din perioada ploilor) îndatoririle sale cresc. El hotărăște momentul și locul vieții sedentare ; conduce grădîrîrul și alege culturile ; în general, orientează activitățile grupului în funcție de necesități și de posibilitățile sezoniere.

Trebuie să menționăm că pentru aceste multiple funcții șeful nu-și găsește sprijin nici într-o putere precis definită, nici într-o autoritate public recunoscută. La baza puterii stă consimțămîntul și tot el îi întretine legitimitatea. O comportare necorespunzătoare (din punct de vedere băstinaș, se înțelege) sau dovezi de rea-voință din partea cîtorva nemulțumiți pot compromite programul șefului și bunăstarea micii sale comunități. Dar într-o astfel de eventualitate șeful nu dispune de nici o posibilitate de constrîngere. Nu se poate debarasa de elementele nedorite decît în măsura în care reușește să-i convingă pe toți de dreptatea punctului său de vedere. Îi trebuie deci o abilitate de politician, care încearcă să-și asigure o majori-

tate nehotărîtă și nu una de suveran atotputernic. Nu e suficient să mențină doar coeziunea grupului. Deși ceata trăiește, practic, izolată pe tot timpul perioadei nomade, ea nu uită existența grupurilor vecine. Șeful nu trebuie numai să acționeze just, ci să și încerce — și grupul contează pe el în acest sens — să facă mai bine decît ceilalți.

Cum își îndeplinește șeful toate aceste îndatoriri ? Primul și cel mai important instrument al puterii este generozitatea. La majoritatea popoarelor primitive, îndeosebi în America, ea e un atribut esențial al puterii ; joacă un rol important chiar și în culturile elementare, în care toate bunurile se reduc la obiecte dintre cele mai grosolane. Cu toate că șeful nu pare să se bucure de o situație privilegiată din punct de vedere material, el trebuie să aibă la dispoziție un surplus de hrană, de unelte, de arme și podoabe care, oricît de puține, dobîndesc totuși o valoare considerabilă datorită sărăciei generale. Cînd un individ, o familie sau o întreagă ceată are vreo dorință sau nevoie, apelează la șef. Generozitatea este, deci, prima calitate cerută noului șef. E struna, mereu atinsă, al cărei sunet armonios sau discordant, dă amploare consimțămîntului. Bineînțeles că, în această privință, capacitatea șefului va fi exploatată pînă la capăt. Căpeteniile cetelor erau pentru mine cei mai buni informatori și, conștient de poziția lor dificilă, îmi plăcea să-i răsplătesc din plin, dar rareori vreunul dintre darurile mele a rămas în mîinile lor mai mult de cîteva zile. De fiecare dată cînd părăseam vreuna dintre cete, după cîteva săptămîni de viață în comun, băștinașii avuseseră tot timpul să devină proprietarii securilor, cuțitelor, mărgelilor etc. Dar, în general, șeful rămînea tot atît de sărac cum fusese la sosirea mea. El și fusese jumulit de tot ce primise (și era cu mult mai mult decît media darurilor distribuite fiecăruia). Această aviditate colectivă duce șeful la un fel de desperare. Refuzul de a da ocupă atunci, în această democrație primitivă, un loc similar celui al chestiunii de încredere care se pune într-un parlament modern. Cînd șeful ajunge să spună : „Ajunge cu datul !“ „Destul cu generozitatea ! Să fie altul generos în locul meu !“ trebuie să fie, într-adevăr, sigur de putere, căci domnia lui trece printr-o criză dintre cele mai grave.

Ingeniozitatea e forma intelectuală a generozității. Un șef bun dă dovadă de inițiativă și de îndemînare. El e acela care prepară otrava săgeților. Tot el confecționează mînea din cauciuc sălbatic, folosită în jocurile ocazionale. Șeful trebuie să cînte și să danseze bine, să fie vesel, gata oricînd să-și distreze ceata și să rupă monotonia zil-

nică. Aceste funcții duc ușor la șamanism și unii șefi sînt atît tămăduitori cît și vrăjitori. Totuși, la nambikwara preocupările mistice rămîn mereu pe plan secundar, iar atunci cînd se manifestă, aptitudinile magice devin atribute secundare ale puterii. De cele mai multe ori cea temporală și cea spirituală se împart între doi indivizi. Din acest punct de vedere, nambikwara se deosebesc de vecinii lor din nord-vest, tribul Tupi-kawahib, al căror șef este și un șaman cu vise prevestitoare, cu viziuni, transe și dedublări.

Deși merg într-o direcție mai pozitivă, îndemînarea și ingeniozitatea șefului nambikwara nu sînt mai puțin surprinzătoare. El trebuie să cunoască perfect teritoriile pe care le străbate grupul său și grupurile vecine, terenurile de vînătoare și păduricile de arbori cu fructe sălbatice, să le cunoască perioada cea mai favorabilă, să-și poată face o idee aproximativă despre itinerarele cetelor vecine, amicale sau ostile. El pleacă tot timpul în recunoaștere sau în explorare și pare mai curînd să se agite în jurul cetei sale decît să o conducă.

Cu excepția unuia sau a doi oameni fără o reală autoritate, dar gata oricînd să colaboreze în schimbul unei recompense, pasivitatea cetei contrastează izbitor cu dinamismul conducătorului ei. Ai crede că ceata, cedînd șefului anumite avantaje, așteaptă ca el să răspundă întru totul de interesele și securitatea sa.

Această atitudine e perfect ilustrată de episodul relatat mai înainte al călătoriei în cursul căreia ne rătăcisem și nu aveam cu noi proviziile necesare; băștinașii se culcară în loc să plece la vînătoare lăsînd șefului și femeilor acestuia grija de a găsi soluția problemei.

Am menționat de mai multe ori femeile șefului. Poligamia, care reprezintă practic privilegiul său, este compensația morală și sentimentală a grelelor sarcini ce-i revin și-i dă totodată posibilitatea de a le îndeplini. Cu rare excepții, doar șeful și vrăjitorul (și atunci numai în cazul în care aceste funcții sînt împărțite între doi indivizi) pot avea mai multe femei. Atunci însă avem de-a face cu un tip de poligamie destul de special. În locul unei căsătorii plurale — în sensul propriu al termenului — putem vorbi mai degrabă despre o căsătorie monogamă la care se mai adaugă și alte relații de natură diferită. Prima femeie joacă rolul obișnuit al soției monogame din căsătoriile obișnuite. Se conformează normelor diviziunii muncii între sexe, îngrijește de copii, gătește, culege produsele sălbatice. Legăturile ulterioare sînt căsătorii recunoscute, dar de alt ordin. Soțiile de-al doilea sînt de obicei mai tinere. Pentru

prima soție ele sînt „fiice“ sau „nepoate“. De asemenea, ele nu se supun regulilor diviziunii sexuale a muncii, participînd atît la muncile bărbaților cît și la cele ale femeilor. În tabără refuză treburile casnice, rămîn inactive, cînd jucîndu-se cu copiii — care sînt de altfel din aceeași generație — cînd mîngîindu-și soțul, în timp ce prima soție se ocupă de casă și de bucătărie. Cînd însă șeful pleacă într-o expediție de vînătoare sau explorare, sau pentru vreo altă treabă bărbătească, femeile sale de al doilea îl însoțesc acordîndu-i ajutor material și moral. Aceste fete cu aspect băiețesc, alese dintre cele mai frumoase și mai sănătoase din grup, sînt pentru șef mai mult concubine decît soții. Trăiește cu ele în baza unei camaraderii sentimentale ce contrastează flagrant cu atmosfera conjugală a primei căsătorii.

Bărbații și femeile nu se îmbăiază împreună. Dar uneori poți vedea un soț și femeile sale poligame scăldîndu-se împreună, pretext pentru mari bătălii în apă, farse și nenumărate glume. Seara se joacă cu ele, fie dragăstos — tăvălindu-se în nisip înlănțuiți cite doi, trei sau patru — fie pueril : de pildă, șeful wakletocu și cele două femei ale sale mai tinere, întinși pe spate așa încît să formeze o stea cu trei brațe, ridică picioarele în sus lovindu-și-le reciproc talpă de talpă, după un ritm regulat.

Legătura poligamă se prezintă deci ca o suprapunere a unei forme plurale de prietenie amoroasă peste căsătoria monogamă și, în același timp, ca un atribut înzestrat cu valoare funcțională a puterii publice atît din punct de vedere psihologic cît și economic. Femeile trăiesc, de obicei, în bune raporturi unele cu altele și, deși soarta celei dintîi poate să pară ingrată — ea muncește în timp ce alături soțul ei rîde cu micile sale iubite și asistă chiar la relații mai intime între aceștia — nu arată nici un fel de supărare. În fond, această distribuție a rolurilor nu este nici imuabilă, nici riguroasă și uneori, dar nu atît de des, bărbatul se joacă și cu prima lui soție ; ea nu e exclusă de la jocurile nevestelor. În plus, faptul că participă mai puțin la prietenia amoroasă e compensat de un mai mare respect și de o oarecare autoritate asupra tinerelor sale tovarășe.

Sistemul are consecințe grave asupra vieții grupului. Sustrăgînd periodic tinere femei din ciclul regulat al căsătoriilor, șeful provoacă un dezechilibru între numărul băieților și cel al fetelor nubile. Principalele victime ale acestei situații sînt băieții, care se văd condamnați să rămînă celibatari un timp mai îndelungat, să se căsătorească cu văduve și cu femei bătrîne, izgonite de soții lor, sau să

practice raporturi de homosexualitate, care poartă numele poetic de *tamindige kihandige*, adică „dragostea minciună“.

Raporturile homosexuale sînt îngăduite doar adolescenților care se află în relații de veri prin alianță, adică doar unui cuplu în care unul urmează în mod normal să se căsătorească cu sora celuiilalt. Cînd întreb un băștinaș despre raporturile de acest gen, răspunsul e mereu același : „Sînt veri (sau cumnați) care fac dragoste“. Chiar și adulți, cumnații continuă să manifeste o mare libertate. Nu rareori întîlnești doi sau trei bărbați căsătoriți și capi de familie, plimbîndu-se seara înlănțuiți cu tandrețe.

Oricare ar fi aceste soluții de substitut, privilegiul poligamic care le face necesare reprezintă o importantă concesie făcută de grup șefului. Ce înseamnă ea însă din punctul lui de vedere ? În primul rînd, accesul la fete tinere și frumoase îi dă o satisfacție nu atît fizică (din motivele pe care le-am văzut) cît sentimentală. Îndeosebi, căsătoria poligamă și atributele ei specifice constituie mijlocul oferit de grup șefului pentru a-l ajuta să-și îndeplinească funcțiile. Singur i-ar fi greu să facă mai mult decît ceilalți. Femeile sale de-al doilea, liberate printr-un statut special de servituțile sexului lor, îl ajută și îl susțin. Sînt, în același timp, recompensa puterii și instrumentele ei. Dar, din punctul de vedere al băștinașilor, prețul merită el, oare, să fie plătit ? Pentru a putea răspunde trebuie să examinăm problema dintr-un punct de vedere mai larg și să vedem ce date ne oferă ceata nambikwara — considerată o structură socială elementară — în ceea ce privește originea și funcția puterii.

Vom trece repede peste o primă remarcă. Datele culese la nambikwara se adaugă altora pentru a infirma vechea teorie sociologică — în timp reactualizată de psihanaliză — conform căreia șeful primitiv și-ar găsi prototipul într-un părinte simbolic, în această ipoteză formele elementare ale statului dezvoltîndu-se progresiv, începînd cu familia. La baza formelor mai primitive ale puterii am găsit o atitudine hotărîtoare, care introduce un element nou în raport cu fenomenele biologice : *consimțămîntul*. Consimțămîntul reprezintă, în același timp, originea și limita puterii. Raporturi aparent unilaterale, ca în gerontocrație, în autocrație sau în alte forme de guvernămînt, pot avea loc în grupări cu o structură inițial mai complexă. Sînt însă de neconceput în forme simple de organizare socială ca cele descrise pînă acum, unde, dimpotrivă, relațiile politice se reduc la un fel de arbitraj între — pe de o parte — talentele și autoritatea șefului și — pe de alta — volumul, coeziunea și

bunăvoința grupului. Toți acești factori exercită unii asupra altora o influență reciprocă¹.

Am dori să putem arăta sprijinul considerabil adus în această privință de etnologia contemporană tezelor filozofilor din veacul al XVIII-lea. Fără îndoială că schema lui Rousseau diferă de relațiile cvasicontractuale dintre șef și tovarășii săi. Rousseau avea în vedere un alt fenomen, cu totul diferit, și anume, renunțarea individului la autonomia sa în favoarea voinței generale. Totuși, Rousseau și contemporanii săi au dat dovadă de o profundă intuiție sociologică atunci când au înțeles că atitudini și elemente culturale de tipul „contractului” și al „consimțământului” nu reprezintă funcții secundare, așa cum pretindeau adversarii lor și în special Hume : ele sînt materiile prime ale vieții sociale și apar, fără excepție, în toate formele de organizare politică.

O altă observație rezultă din cele de mai sus : *consimțământul* este baza psihologică a puterii, dar în viața cotidiană ea își găsește expresia în jocul prestărilor și contraprestărilor dintre șefi și tovarășii săi ; ea face din noțiunea de *reciprocitate* un alt atribut fundamental al puterii. Șeful are puterea, dar trebuie să fie generos. Are îndatoriri, dar poate obține mai multe femei. Între el și grupul său se stabilește un echilibru mereu reînnoit de prestări și privilegii, de servicii și obligații.

În cazul căsătoriei, însă, se mai petrece ceva. Acordînd șefului privilegiul poligamiei grupul face un schimb între *elementele individuale de securitate*, garantate de legea monogamă și *securitatea colectivă* pe care o așteaptă de la respectiva autoritate. Fiecare bărbat își primește femeia de la un alt bărbat, șeful însă primește mai multe de la întregul grup. În schimb, oferă o garanție împotriva nevoii și a pericolului, nu pentru cei ale căror surori sau fiice îi vor fi soții, nici chiar pentru aceia care, din pricina dreptului la poligamie, rămîn fără femei ; pentru grup, luat ca un tot și aceasta fiindcă grupul, în totalitatea lui, a abolit dreptul comun în favoarea lui. Aceste

¹ Autorul respinge în mod îndreptățit vechea teorie burgheză conform căreia formele elementare ale statului s-ar fi dezvoltat progresiv, începînd cu familia. La baza autorității de care se bucură căpeteniile triburilor se află, în ultimă instanță, raporturile generate de proprietatea comună asupra mijloacelor de producție, munca în comun, repartitia comună a bunurilor obținute. Engels sublinia că autoritatea sahemului, adică a căpeteniei, era „de natură pur morală ; el nu dispunea de mijloace de constrîngere” (Friedrich Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Editura Politică, București, 1961, p. 87). — I.V.

observații pot prezenta un interes pentru studiul teoretic al poli-gamiei. Mai interesant însă este că ele reamintesc de faptul că statul conceput ca un sistem de garanții — concepție reactualizată de discuțiile în legătură cu un sistem național de asigurări (de tipul planului Beveridge și al altora) — nu este o idee modernă, ci revine-na la natura fundamentală a organizării sociale și politice.

Acesta e punctul de vedere al grupului asupra puterii. Care va fi atitudinea șefului însuși față de funcțiile sale ? Care sînt motivele ce-l determină să accepte o sarcină nu întotdeauna plină de satisfacții ? Șefului cetei nambikwara i se impune un rol dificil ; trebuie să facă eforturi susținute pentru a-și ține rangul. Mai mult încă, dacă nu-l perfecționează neîncetat riscă să piardă ceea ce a cucerit în decursul lunilor și al anilor. Așa se explică faptul că mulți refuză puterea. Atunci de ce unii o acceptă și chiar o caută ? E greu să judeci mobilele psihologice și aceasta devine aproape o imposibilitate în cazul unei culturi foarte diferite de a noastră. Putem afirma totuși că principiul poligamiei, oricît de atrăgător ar fi din punct de vedere sexual, sentimental sau social, nu ar fi suficient pentru a determina o vocație. Căsătoria poligamă e o condiție tehnică a puterii ; din punct de vedere al satisfacțiilor intime nu poate prezenta decît o importanță secundară. Trebuie să existe ceva în plus. Cînd încerci să-ți amintești trăsurile morale și psihologice ale diferiților șefi nambikwara și cînd încerci să surprinzi acele nuanțe fugitive ale personalității lor (care scapă analizei științifice, dar sînt puse în valoare de comunicarea intuitivă între oameni și de experiența prieteniei) ajungi în mod cert la următoarea concluzie. Există șefi pentru că, în orice grup omenesc există oameni care, spre deosebire de semenii lor, îndrăgesc prestigiul ca atare, se simt atrași de responsabilități și pentru care viața publică își aduce cu ea răsplata. Aceste deosebiri individuale sînt fără îndoială dezvoltate și folosite de diferite culturi și într-o măsură inegală. Existența lor într-o societate ca nambikwara, atît de puțin animată de spiritul de competiție, dovedește că originea lor nu este pe de-a-tregul socială. Fac mai degrabă parte din acele materiale psihologice brute cu care se edifică orice societate. Oamenii nu seamănă toți între ei și chiar în triburile primitive pe care sociologii le-au descris ca apă-sate de o tradiție atotputernică, deosebirile individuale sînt surprinse cu aceeași finețe și exploatare cu tot atîta îndemînare ca în civilizația noastră așa-zis „individualistă“.

Iată deci, sub o altă formă, „miracolul“ la care se referise Leib-nitz în legătură cu primitivii din America, ale căror moravuri, așa

cum fuseseră descrise de către vechii călători, îl învățaseră să „nu ia niciodată drept demonstrații ipotezele filozofiei politice“. În ceea ce mă privește, plecasem la capătul pământului în căutarea a ceea ce Rousseau numește „progresul aproape imperceptibil al începuturilor“. Dincolo de vâlul prea complicatelor legi ale populațiilor cadu-veo și bororo continuasem să caut o stare care — așa cum o spune tot el — „nu mai există și poate că nici nu a existat, care probabil că nu va exista niciodată și despre care trebuie totuși să avem noțiuni precise pentru a cîntări bine starea noastră actuală“. Mai favorizat decît Rousseau, credeam că o descoperisem într-o societate în agonie și consideram că e inutil să mă mai întreb dacă era într-adevăr un vestigiu : căci, tradițională sau degenerată, oricum ar fi fost, mă puneă în prezența uneia din formele cele mai simpliste de organizare socială și politică din cîte se pot concepe. Nu mai era necesar să mă refer la acea istorie care o menținuse — sau, mai precis, o redusese — la acest stadiu elementar. Era de ajuns să examinez experiența sociologică ce se desfășura sub ochii mei.

Și totuși, tocmai ea îmi scăpa. Căutasem o societate redusă la expresia ei cea mai simplă. Cea nambikwara era atît de simplă încît nu mai găsisem decît oameni.

PARTEA A OPTA

TUPI-KAWAHIB

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

30. ÎN PIROGĂ

Plecasem din Cuiabá în iunie și iată-ne în septembrie. De trei luni rătăcesc în lungul și-n latul podișului poposind împreună cu indienii în timp ce animalele se odihnesc, sau punînd cap la cap etapele parcurse și întrebîndu-mă asupra rostului expediției pe care o întreprind, în timp ce mersul nărăvaș, în buiestru, al catîrului îmi întreține vînatăile cu care m-am obișnuit în așa măsură încît au ajuns să facă parte din propria mea ființă și aproape că mi-ar lipsi, dacă nu le-aș regăsi în fiecare dimineață. Aventura s-a lungit în plictiseală. Sînt săptămîni de cînd în fața ochilor mei se desfășoară aceeași savană aspră și atît de aridă încît abia deosebești plantele vii de frunzele uscate, rămase ici și colo de la vreun bivuac părăsit. Urmele înnegrite ale focurilor din pădure par sfîrșitul natural al acestui mers general spre calcinare.

Am mers de la Utiariti la Juruena, apoi la Juiná, la Campos Novos și Vilhena; acum ne îndreptăm spre ultimele poziții ale podișului: Tres Buritis și Barão de Melgaço, care se află chiar la poalele lui. La fiecare etapă, sau aproape la fiecare, am pierdut unul sau doi boi, morți de sete, de oboseală sau de *hervado*, adică otrăviți de pășuni veninoase. Traversînd un rîu, pe un podeț putred mai mulți au căzut în apă împreună cu bagajele, iar noi am salvat cu mare trudă tezaurul expediției. Dar asemenea incidente sînt rare. În fiecare zi repetăm aceleași gesturi: instalăm bivuacul, agățăm hamacurile și plasele împotriva țînțarilor, așezăm bagajele și samarele la adăpost de termite, supraveghem animalele, iar în ziua următoare, facem pregătirile în sens invers. Sau, cînd pe neașteptate apare vreo ceată de băștinași, avem o altă preocupare: recensămînt, nume ale părților corpului, grade de rudenie, genealogii, inventare. Simt că devin un birocrat al evadării.

Nu a plouat de cinci luni și vînatul a fugit. Sîntem fericiți chiar cînd izbutim să împușcăm vreun papagal jigărit sau să prindem vreo șopîrlă mare *tupinambis* pe care s-o fierbem în orez, să frigem în carapacea ei vreo broască țestoasă sau un *tatu* cu carnea uleioasă și neagră. Adesea trebuie să te mulțumești cu *xarque* : carnea uscată, preparată cu luni în urmă de un măcelar din Cuiabá și pe care, în fiecare dimineață, o întindem la soare ca s-o curățăm de stratul gros de viermi, deși o regăsim a doua zi în aceeași stare. O dată totuși, cineva a vînat un porc sălbatic ; carnea lui proaspătă, sîngerîndă, ni se păru mai îmbătătoare decît vinul ; fiecare a înghițit pe nerăsuflăte cîte o jumătate de kilogram și am înțeles atunci așa-numita lăcomie a primitivilor pe care atîția călători o citează ca pe o dovadă a grosolăniei lor. Dar era de ajuns să fi împărțășit felul lor de trai ca să știi ce înseamnă o astfel de foame, a cărei potolire îți dă mai mult decît senzația de sătul, chiar fericire.

Încetul cu încetul privesc devenea alta. Vechile roci cristaline sau sedimentare care formau podișul central făcea acum loc unor terenuri argiloase. După savană începeai să străbați zone cu păduri uscate de castani (nu ca cel din țările noastre, ci specia braziliană *Bertholletia excelsa*) și de *copayers*, arbori mari care secretă un balsam. Pînă acum limpezi, rîulețele devin mocirloase cu ape galbene și rău mirositoare. Peste tot dai de surpături : dealuri măcinate de eroziuni la poalele cărora se formează mlaștini cu *sapézals* (ierburi înalte) și *buritizaes* (plantații de palmieri). Pe malurile lor țopăie catîri, prin cîmpuri de ananas sălbatici : mici fructe de culoare galbenă-portocalie cu carnea plină de sîmburi mari, negri, și al căror gust se poate situa între cel al ananasului de cultură și al zmeurei foarte coapte. Pămîntul exală acel parfum pe care-l uitasem de luni de zile, de cald sirop de ciocolată, care nu este altceva decît acela de vegetație tropicală și de descompunere organică. Un miros care deodată te face să înțelegi cum de poate acest pămînt să dea naștere arborelui-de-cacao, după cum uneori, în Haute Provence, mireasma unui cîmp de levănțică pe jumătate veștejită te face să înțelegi că pe același pămînt pot crește și ciuperci (trufe). O ultimă treaptă duce la marginea unei preii care coboară în pantă abruptă spre postul telegrafic de la Barão de Melgaço și cît vezi cu ochii se desfășoară valea Machado, pînă în pădurea amazoniană. Aceasta nu se va sfîrși decît după 1 500 km, la frontiera cu Venezuela.

La Barão de Melgaço existau prerii cu ierburi verzi înconjurate de păduri umede în care răsunau, puternice, sunetele de trompetă ale *jacu*-lui, pasărea-ciine. Era destul să stai acolo două ore ca să te întorci în tabără cu brațele încărcate de vînat. Furăm cuprinși de o adevărată frenezie alimentară. Trei zile în șir n-am făcut decît să gătim și să mîncăm. Acum nu vom mai duce lipsă de nimic. Prețioasele rezerve de zahăr și alcool, păstrate cu grijă, s-au topit pe măsură ce gustam din mîncărurile amazoniene, în special acele *tocari*, sau nuci de Brazilia, al căror miez răzuit îngroșa sosurile cu o cremă albă și untoasă. Iată-le amănunțite, așa cum le regălesc în notele mele, aceste exerciții de gastronomie :

- colibri (pe care portughezii o numesc *beija-flor*, sărută-floare) la proțap, flambat cu whisky ;
- coadă de caiman friptă ;
- papagal fript și flambat cu whisky ;
- mîncare de *jacu* în compot, din fructe de palmier *assai* ;
- tocană de *mutum* (un fel de curcan sălbatic) și din muguri de palmier, cu sos de *tocari* și cu piper ;
- *jacu* glasat cu caramel.

După aceste orgii și după băile nu mai puțin necesare — căci deseori trecuseră zile întregi fără să ne putem scoate salopeta, care împreună cu căștile și cizmele reprezentau ținuta noastră — am început să fac planurile pentru cea de-a doua parte a călătoriei. De acum înainte vom prefera rîurile *picadas*-urilor din pădure, năpădite de vegetație. În plus, nu mi-au mai rămas decît 17 boi din cei 31 de la început și starea în care se aflau îi făcea incapabili să continue drumul chiar pe un teren ușor practicabil. Ne vom împărți în trei grupuri. Șeful meu de echipă și cu cei cîțiva oameni care-l însoțesc vor continua pe uscat, spre primele centre ale căutătorilor de cauciuc, unde sperăm să ne vindem caii și o parte din catîri. Alții vor rămîne cu boii la Barão de Melgaço pentru a le da timpul să se refacă pe pășunile de *capim-gordura*, iarbă grasă. Tiburcio, bătrînul bucătar, îi va conduce, cu atît mai bucuros cu cît este iubit de toți.

Cînd boii se vor fi restabilit, echipa se va întoarce pînă la Utia-riti, fără greutate, credem, deoarece animalele vor fi eliberate de poverile lor și pentru că ploile, iminente, vor fi transformat deșertul în prerie. În sfîrșit, personalul științific al expediției și ultimii rămași vor prelua bagajele pe care le vor transporta cu piro-

gile pînă în regiunile locuite, unde ne vom împrăştia. În ceea ce mă priveşte, sper să trec în Bolivia prin Madeira, să traversez ţara cu avionul şi să ajung, prin Corumbá, în Brazilia, de unde mă voi reîntoarce la Cuiabá şi apoi, în jurul lunii decembrie, la Utiariti, unde-mi voi regăsi *comitiva* — echipa şi animalele — pentru a încheia expediţia.

Şeful postului din Melgaço ne împrumută două *galiotes* — bărci uşoare din scînduri — şi vislaşi. Adio catiri ! Nu ne mai rămîne decît să ne lăsăm duşi de apele lui Rio Machado. Nepăsători după atîtea luni de secetă, am neglijat, în prima seară, să ne acoperim hamacurile, mulţumindu-ne să le agăţăm între copacii de pe mal. În plină noapte se dezlănţuie o furtună ca un tropot de cai în galop. Pînă să ne trezim, hamacurile s-au transformat în adevărate băi. Bîjbîim prin întuneric şi desfacem o prelată sub care să ne adăpostim, dar nu putem să o întindem sub acest potop. Cît despre somn, nici vorbă. Ghemuiţi în apă şi cu prelata pe cap trebuie să avem grijă de buzunare ca să nu intre apă în ele. Ca să treacă timpul oamenii spun istorioare. Am reţinut-o pe cea a lui Emydio.

Povestea lui Emydio.

Un om vădov avea un singur fiu, adolescent. Într-o zi îl cheamă la el şi-i spune că i-a venit timpul să se însoare.

— Ce trebuie să faci ca să te însori ? întrebă fiul.

— Foarte simplu, îi spuse tatăl, n-ai decît să te duci la vecini şi să cauţi să plăci fetei.

— Dar nu ştiu cum poţi să plăci unei fete !

— Ei bine, cîntă la chitară, fii vesel, rizi şi cîntă !

Băiatul face întocmai cum i se spusese, dar soseşte în momentul în care tatăl fetei murise. Purtarea lui e considerată indecentă şi e alungat cu pietre. Se reîntoarce acasă şi se plînge de cele întîmplate. Tatăl său îi explică cum trebuie să se poarte în astfel de cazuri. Fiul merge din nou la vecini, cînd tocmai se tăia un porc. Respectînd cu fidelitate ultima lecţie primită, începe să plîngă în hohote :

— Vai ce jale ! Era atît de bun ! Îl iubeam atîta ! Niciodată nu se va mai găsi un altul atît de bun !

Exasperaţi, vecinii îl alungă. Povesteşte tatălui său această nouă păţanie şi primeşte din nou sfaturi cum trebuie să se poarte. La cea de-a treia vizită vecinii tocmai curăţă de omizi grădina. Mereu în urmă cu lecţia tînărul exclamă :

— Ce bogăție ! vă doresc ca toate aceste animale să se înmulțească pe pământurile voastre ! Să nu vă lipsească niciodată ! Bineînțeles, e alungat din nou.

După această a treia încercare neizbutită, tatăl îi porunci fiului său să construiască o colibă. Acesta se duce în pădure ca să taie lemnele necesare. În timpul nopții un priculici trece pe acolo și găsește locul foarte potrivit pentru a-și face casă, punându-se de îndată pe lucru. A doua zi dimineța băiatul se întoarce și găsește coliba aproape gata : „Dumnezeu mă ajută !“ gîndi el mulțumit. Și construiesc așa, completîndu-se unul pe altul, băiatul ziua, priculiciul noaptea. În cele din urmă coliba e terminată.

Pentru inaugurare băiatul hotărăște să-și ofere ca ospăț o căprioară, priculiciul, un mort. Unul aduce căprioara ziua, celălalt cadavrul, în timpul nopții. Cînd, a doua zi, tatăl vine să ia parte la ospăț în locul fripturii găsește pe masă un cadavru :

— Hotărît lucru, fiule, nu vei fi niciodată bun de nimic, spuse el.

Ziua următoare mai ploua încă și sosirăm la postul din Pimenta Bueno golind bărcile de apă. Postul e situat la confluența râului cu același nume și a lui Rio Machado. Se compunea din vreo 20 de persoane, cîtiva albi din interior și indieni de diverse origini care lucrau la întreținerea liniei : cabishiana, din valea Guaporé și tupi-kawahib de pe Rio Machado. Aveau să-mi dea informații importante. Unele, referitoare la tupi-kawahibi, încă în stare primitivă, și despre care, în urma unor vechi rapoarte, se credea că ar fi dispărut complet ; la aceștia voi reveni. Celelalte priveau un trib necunoscut care trăia, pare-se, la o distanță de cîteva zile de mers cu piroga pe Rio Pimenta Bueno. Mi-am propus să plec imediat în recunoaștere. Dar cum ? Tocmai se ivi o ocazie ; la post se găsea, în trecere, un negru pe nume Bahía, negustor ambulant, cam aventurier și care în fiecare an făcea o călătorie extraordinară : cobora pînă la Madeira pentru a-și procura mărfurile din depozitele de pe malul râului, urca apoi în pirogă, în amonte, Rio Machado și apoi, timp de două zile, Rio Pimenta Bueno. Acolo, un drum cunoscut bine de de el îi îngăduia să-și tirească, timp de trei zile, pirogile și mărfurile prin pădure pînă ce ajungea la un mic afluent al lui Guaporé, unde-și putea vinde marfa la prețuri cu atît mai exagerate cu cît regiunea era neaprovizionată. Bahía se declară gata să meargă în lungul lui Rio Pimenta Bueno, dincolo de itinerarul său obișnuit, cu condiția ca să-l plătesc în mărfuri și nu în bani. Pentru el era vorba de o speculație avantajoasă, deoarece prețurile mărfurilor cu ridicata din

regiunea Amazoanelor erau mai mari decît cele cu care cumpărașem mărfurile la São Paulo. I-am cedat, deci, mai multe bucăți de flanelă roșie, de care mă scîrbisem de cînd, oferind una băștinașilor nambikwara la Vilhena, îi văzui a doua zi pe toți înfășurați, din cap pînă-n picioare, în flanelă roșie și nu numai pe ei dar și cîinii, maimuțele și porcii mistreți domesticiți. Drept este că o oră mai tîrziu, sfîrșindu-se plăcerea farsei, zăceau împrăștiate prin pădure, unde nimeni nu le mai da nici un fel de importanță, bucăți de flanelă ruptă.

Echipajul nostru se compunea din două pirogi împrumutate la post, patru vîslași și doi oameni de-ai noștri. Eram gata să pornim în această aventură improvizată.

Pentru un etnograf nu există perspectivă mai plină de exaltare decît aceea de a fi primul alb care pătrunde într-o comunitate băștinașă. Dar această supremă răsplată nu puteai s-o mai ai, încă din anul 1938, decît în unele regiuni ale lumii, și acestea atît de rare încît le poți număra pe degetele unei mîini. De atunci încoace au devenit și mai rare. Retrăiam deci experiența călătorilor de demult și prin ea, acel moment crucial al gîndirii moderne pe care, grație marilor descoperiri, o omenire ce se credea completă și de-săvîrșită, primi deodată, ca o revelație, vestea că nu e singură, că era o parte dintr-un întreg mai vast și că, pentru a se cunoaște, trebuia mai întii să-și contemple acea imagine de nerecunoscut într-o oglindă în care o frîntură uitată de vreme avea să-și arunce, peste secole, numai pentru mine, primul și ultimul reflex.

Acest entuziasm mai are, oare, vreun rost în secolul al XX-lea ? Oricît de puțin cunoscuți ar fi fost indienii din Pimenta Bueno nu mă puteam aștepta din partea lor la șocul pe care-l resimțiseră marii autori : Léry, Staden, Thevet, care, cu 400 de ani în urmă, au pus piciorul pe teritoriul brazilian. Ceea ce au văzut atunci, ochii noștri n-or mai privi niciodată. Civilizațiile pe care ei le-au descoperit primii se dezvoltaseră urmînd alte căi decît ale noastre. Ele atinseră, totuși, o plenitudine și o perfecțiune pe măsura naturii lor, în timp ce societățile pe care le putem studia astăzi — în condiții incomparabile cu cele de acum patru secole — nu mai sînt decît organisme slăbite și forme mutilate. În ciuda distanțelor enorme și a tot felul de elemente intermediare (de o ciudățenie ueori dezarmantă, cînd ajungi să le reconstitui șirul) ele au fost lovite de acel cataclism monstruos și de neînțeles ce a reprezentat, pentru o parte atît de mare și de neștiutoare a omenirii, dezvoltarea civilizației occidentale ; aceasta ar greși dacă ar uita că îi compune o

a doua față, nu mai puțin adevărată și de neșters decît cealaltă.

Cu toată lipsa de oameni condițiile călătoriei au rămas aceleași. După exasperanta cavalcadă de-a curmezișul podișului îmi ofeream acum plăcerea navigării pe un rîu surîzător al cărui curs nu figurează pe nici o hartă, dar care îmi reamintea în cele mai mici detalii povestiri dragi.

Trebuia, în primul rînd, să ne refacem antrenamentul la viața fluvială, pe care-l avuseserăm cu trei ani mai înainte pe rîul São Lourenço, care consta în cunoașterea diferitelor tipuri de pirogi și a calităților lor, pirogi construite din trunchiuri de copaci sau din scînduri asamblate, care se numesc, după formă și mărime : *montaria*, *canoa*, *uba* sau *igaritê* ; obiceiul de a sta ore întregi cinchiți în apa care se infiltrază printre crăpăturile lemnului și pe care o scoți mereu cu o mică tărăcuță ; extrema încetineală și marea prudentă a fiecărei mișcări, datorită anchilozării care riscă să răstoarne ambarcația. *Água não tem cabelos*, „apa nu are păr“. Dacă ai căzut peste bord nu ai nimic de care să te agăți ; în sfîrșit, răbdarea, la fiecare accident al albiei rîului, de a descărca proviziile și materialul atît de minuțios arimate și de a le transporta pe malul stîncos împreună cu pirogile, pentru a reîncepe operația cu cîteva sute de metri mai departe.

Accidentele rîului sînt de diferite tipuri : *seccos*, albie fără apă ; *cachoeiras*, vîltori ; *saltos*, căderi de apă ; fiecare dintre ele primește repede cîte un nume evocator : detaliul de peisaj, ca de pildă *castanhal*, *palmas* ; un incident de vînătoare, de pildă *veado*, *queixada*, *araras* ; sau exprimînd o legătură mai personală a călătorului, *criminoso* („criminală“), *cncrenca*, substantiv intraductibil care exprimă faptul de a fi înțepenit ; *apertada hora*, „ora strînsă“ (cu sensul etimologic de oră înspăimîntătoare) ; *vamos ver* („vom vedea...“).

Plecarea, deci, nu are nimic inedit. Lăsăm vislașii să-și desfășoare ritmurile prescise : mai întîi o serie de lovituri scurte : pluf, pluf, pluf... apoi demarajul cu două lovituri seci pe marginea pirogii intercalate între mișcărilor lopeților : tra-pluf, tra ; tra-pluf, tra... și, în sfîrșit, ritmul de călătorie cînd lopata nu se mai scufundă decît o dată din două, a doua fiind ca o mîngîiere a suprafeței apei, însoțită însă de cîte o bătaie și despărțită de mișcarea următoare printr-o alta : tra-pluf, tra, șș, tra ; tra-pluf, tra, șș, tra... În felul acesta, lopețile își arată alternativ cînd fața albastră, cînd fața portocalie, ușoare pe apă ca acel reflex, la care par reduce, al zborului larg al arașilor ce traversează fluviul făcînd să le strălucească, la fiecare voltă, cînd burțile aurii, cînd spinările albastre. Aerul și-a pierdut

transparența din anotimpul secetos. În zori, totul se confundă într-o densă spumă trandafirie, ceața dimineții care se înalță încet de pe fluviu. Îți este cald, dar încetul cu încetul această căldură difuză se precizează, devenind insolație pe cutare sau cutare parte a feței sau a mâinilor. Începi să știi de ce transpiri. Trandafiriul își îmbogățește nuanțele. Apar zonele albastre. Se pare că ceața devine mai deasă și când colo ea se risipește.

Urcăm din greu în susul apei și vîslașii trebuie să se odihnească. Ne petrecem dimineața scoțind din apă cu ajutorul unei undițe grosolane și a unei momeli din fructe sălbatiche de pădure, cantitatea de pește necesară *peixadei*, ciorba de pește amazoniană : *pacusii*, galbeni de grăsimă pe care-i mănînci în felii ținute de osul șirei spinării ca un cotlet ; *piracanjubași* argințați și cu carnea roșie ; dorade roz-aurii ; *casquodoși* blindați ca un homar, dar cu carcasa neagră ; *piaparași* bălțați ; *mandi*, *piava*, *curimbata*, *jatuarama*, *matrinchão*... ; dar atenție la calcanii veninoși și la peștii electrice — *puraké* — care se pescuiesc fără momeală, dar a căror descărcare electrică poate să omoare un catîr. Și mai multă atenție încă, spun oamenii, la acei peștișori minusculi care sînt în stare să se urce la imprudentul ce ar urina în apă, în lungul jetului de lichid, pînă în vezică... Sau pîndești în acel uriaș mucegai verde care este pădurea de pe mal, brusca agitație a unei cete de maimuțe cu mii de nume : *guariba* urlătoare, *coata* cu membrele diafane, *capucinul* sau maimuța „cu cui“, *zog-zog*, care scoală întreaga pădure cu strigătele sale cu o oră înainte de răsăritul soarelui : cu ochii săi mari și migdalați, cu ținuta sa mîndră, cu blana sa mătăsoasă și bufantă ai spune că e un prinț mongol ; și toate acele cete de maimuțele : *saguinul*, pentru noi *ouistiti*¹ ; *macaco da noite*, „măimuță de noapte“, cu ochii ca o gelatină sumbră ; *macaco de cheiro*, „măimuța parfumată“ ; *gogo de sol*, „gîtlej de soare“ etc. Cu un singur glonț tras în aceste trupe săltărețe ai imediat o bucată de vînat ; friptă, seamănă cu mumia unui copil cu mîinile crispate, iar în tocană are gustul cărnii de gîscă.

Către ora trei după-amiază tunetul bubuie, cerul se întunecă, iar ploaia acoperă cu o mare bară verticală jumătatea cerului. Va cădea ea, oare ? Bara se striază, se destramă și de cealaltă parte apare o licărire, mai întii aurie, apoi de un albastru spălăcit. Singur centrul orizontului e încă prins de ploaie, dar norii se topesc,

¹ Nume vulgar dat unor maimuțe mici din America (din franceză).
— N.R.

pînza de apă descrește în dreapta și-n stînga, apoi dispăre. Rămîne un cer negru-albastru, suprapus pe un fond albastru și alb. E momentul, înaintea viitoarei furtuni, să acostăm la un mal pe care pătura pare mai puțin deasă. Ne facem repede un mic luminiș cu machetele : *fação* sau *terçado*. Verificăm copacii doborîți pentru a vedea dacă printre ei nu se află : *pau de novato*, copacul novicelui, numit astfel pentru că naivul care și-ar prinde de el hamacul s-ar vedea asaltat de o armată de furnici roșii ; *pau d'algo*, cu miros de usturoi, sau *cannela merda* cu miros urît, al cărui nume e suficient de elocvent. Și poate, cu puțină șansă, *sovcira*, al cărui trunchi incizat în cerc dă în cîteva minute mai mult lapte decît o vacă, lapte untos și spumos, dar care, cînd este băut crud, acoperă cavitatea bucală cu o peliculă de cauciuc ; *araça* cu fructul violaceu, de mărimea unei cireșe și cu iz de terebentină, ușor acid, astfel încît apa în care a fost strivit pare gazoasă ; *inga* cu păstăile pline de un puf fin și dulceag ; *bacuri* care pare o pară furată din livezile paradisului ; în sfîrșit *assai*, suprem deliciu al pădurii care, fiert, formează un sirop gros de culoarea zmeurei, iar după un interval de o noapte se prinde devenind o brînză acrișoară și parfumată.

În timp ce unii se ocupă de bucătărie, ceilalți instalează hamacurile sub streșini de crengi acoperite cu un strat subțire de frunze de palmier. E clipa povestirilor în jurul focului, toate pline de fantome și vedenii : *lobis-homem*, priculiciul ; calul fără cap sau baba cu cap de schelet. În echipă e întotdeauna cîte un fost *garimpeiro* care a păstrat nostalgia acestei vieți mizere, luminată zilnic de speranța în noroc : „Eram pe punctul de a „scrie“ — adică de a tria pietrișul — cînd am văzut căzînd în troacă un mic bob de orez. Era ca o adevărată lumină. *Que cousa bounita!* Nu cred că poate să existe *cousa mais bounita*, un lucru mai frumos... Cînd îl priveai parcă s-ar fi descărcat electricitatea în corpul oamenilor ! „Începe o discuție : Între Rosário și Laranjal, pe o colină se află o piatră care scînteiază. O poți vedea de la kilometri, dar mai ales noaptea. -- E poate vreun cristal ? — Nu, cristalul nu luminează noaptea, numai diamantul. Și nu se duce nimeni să-l ia ? — O, la diamante de felul ăsta momentul descoperirii lor și numele celui care le va avea sînt însemnate de mult !“

Cei care nu vor să doarmă stau cîteodată pînă în zori pe malul rîului, unde au descoperit urmele mistrețului, ale *capivara*-ului sau ale tapirului ; încearcă — fără rezultat — vînătoarea cu *batuque* care constă în a lovi pămîntul la intervale regulate cu un băț gros : pum... pum... pum... Animalele cred că au căzut fructe și sosesc

într-o ordine care e mereu aceeași : mai întâi mistrețul, apoi jaguarul.

De cele mai multe ori ne mărginim să întreținem focul pentru noapte. După ce am comentat incidentele zilei și am luat pe rînd ceaiul nu ne mai rămîne altceva de făcut decît să ne vîrîm, fiecare, în hamacurile izolate de plasa împotriva țîntarilor, întinsă cu ajutorul unui sistem complicat de bețișoare și sfori : ceva între coconul viermelui de mătase și zmeul cu care se joacă copiii și pe care ai grijă, după ce-ai luat loc înăuntru, să-i ridici poalele, pentru ca nici o parte să nu atingă pămîntul, formînd un fel de buzunar care va fi ținut închis cu ajutorul unui pistol greu, aflat astfel la îndemînă. Imediat începe să cadă ploaia.

31. ROBINSON

Timp de patru zile urcaserăm pe râu în sus ; viltorile erau atît de numeroase încît am fost nevoiți să descărcăm, să transportăm și să reîncărcăm chiar de cîte cinci ori pe zi. Apa curgea între formați stîncose care o împărțeau în mai multe brațe ; la mijloc, stîncile opriseră copacii luați de apă, cu toate crengile lor, cu pămînt și cu grămezi de verdeață. Pe aceste insulițe improvizate vegetația renăștea atît de repede încît nu părea de loc stînjenită de starea haotică în care se aflase după ultima revărsare. Copacii creșteau în toate sensurile, de-a curmezișul cascadelor se zăreau flori. Nu mai știai dacă râul servea pentru a iriga această grădină impresionantă sau dacă avea să fie copleșit de înmulțirea vertiginosă a plantelor și a lianelor care, dispărînd obișnuitele limite între pămînt și apă, aveau acum la dispoziție toate dimensiunile spațiului, nu numai pe cea verticală. Nu mai exista râu, nici mal, doar un labirint de buchete udate de curent, în timp ce pămîntul creștea la nivelul spumei. Această frăție între elemente cuprindea și ființele. Pentru a exista, triburilor băștinașe le trebuie suprafețe imense ; dar aici surplusul de viață animală dovedea că de zeci de ani omul nu putuse să schimbe orînduiala naturii. Copacii fremătau de maimuțe aproape mai mult decît de frunze. S-ar fi putut crede că pe ramurile lor jucau fructe vii. Era destul să întinzi mîna spre stîncile care se iveau la suprafața apei ca să atingi penele negre și lucioase ale marilor *mutum*, cu cioc de chihlimbar sau de coral și *jacamini* cu ape albastrii ca și pasărea labrador. Păsările acestea nu fugeau de noi. Giuvaeruri vii trecînd printre lianele ude și torrenții înfrunziți reconstituiau în fața ochilor mei mirajii acele ta-

blouri din atelierul fraților Brueghel¹ în care Paradisul, înfățișînd o gingașă intimitate între plante, animale și oameni, ne readuce în vremurile în care universul ființelor era strîns laolaltă.

În după-amiaza celei de a cincea zi o pirogă îngustă, amarată la mal, semnală sosirea. Pentru instalarea taberei ni se oferea o pădurice rară. Satul indian se afla la un kilometru în interior: grădina, de cel mult 100 m, pe un teren destelenit de formă ovoidală, pe care se înălțau trei colibe comune, semisferice, deasupra cărora se ridica stîlpul central ca un catarg. Cele două colibe principale se înălțau față în față, în partea cea mai largă a terenului; între ele se afla terenul de dansuri cu pămîntul bătătorit. În virful elipsei, legată de piață printr-o potecă ce străbătea grădina, se afla cea de-a treia.

Populația se compunea din 25 de persoane, plus un băiețandru de vreo 12 ani care vorbea altă limbă și care, după cît am înțeles, era un prizonier de război, tratat, de altfel, ca și copiii tribului. Atît portul bărbaților cît și cel al femeilor era la fel de sumar ca și portul băștinașilor nambikwara, cu excepția faptului că toți bărbații purtau un toc penian conic, identic cu cel al populației bororo și că pomponul de paie purtat deasupra sexului, ca la nambikwara, era mai răspîndit. Bărbații și femeile purtau la buze barete din rășină întărită, cu aspect de chihlimbar, și coliere din discuri sau din plăci de sidex lucitor, sau chiar scoici întregi, lustruite. Încheieturile mîinilor, bicepsii, pulpele și gleznelor erau strînse cu fișii de bumbac. În fine, femeile aveau septul nazal găurit pentru a putea introduce în el o baretă din discuri înșirate strîns, unul alb, unul negru, pe o fibră rigidă.

Aspectul fizic diferă foarte mult de cel al populației nambikwara: trupuri bondoace, picioare scurte și pielea de culoare deschisă. Aceasta, și trăsăturile ușor mongoloide, conferă unora dintre ei un aspect caucazian. Indienii se epilau cu foarte multă meticulozitate: genele, cu mîna, sprîncenele, cu ceară, pe care înainte de a o smulge o lăsau să se întărească cîteva zile. În față părul era tăiat (sau mai precis, ars) formînd un breton rotunjit care lăsa fruntea liberă. Tîmplele se dezgoleau printr-un procedeu pe care nu l-am mai întîlnit nicăieri și anume introducînd părul în nodul unei sfori răsucite. Un capăt al acesteia era prins între dinți, cu

¹ Familie de pictori flamanzi celebri: Pierre Brueghel, le Vieux, tatăl; Pierre Brueghel, le Jeune și Jean Brueghel, de Velouro — fiii primului, care au trăit în secolele XVI—XVII. — *N.R.*

o mină era ținut nodul, iar cu cealaltă se trăgea de capătul liber astfel încît cele două capete ale sforii să se încolăcească mai strîns, smulgînd părul cînd se desfăceau.

Acești indieni, care se denumeau ei înșiși *mundé*, nu fuseseră menționați niciodată în literatura etnografică. Vorbesc o limbă veselă în care cuvintele se termină prin silabe accentuate: *zip, zep, pep, zet, tap, kat* subliniindu-și vorbirea parcă cu lovituri de țimbal. Această limbă seamănă cu dialectele, astăzi dispărute, de pe Rio Xingú Inferior, și cu altele care au fost descoperite recent pe afluenții malului drept al râului Guaporé de ale cărui izvoare populația *mundé* este foarte aproape. După cîte știu nimeni nu i-a mai văzut pe băștinașii *mundé*, după ce i-am vizitat eu, cu excepția unei misionare care a întîlnit cîțiva în jurul anului 1950 pe Rio Guaporé Superior, unde se refugiaseră trei familii. Am petrecut în mijlocul lor o săptămînă plăcută, căci rareori mi-a fost dat să întîlnesc gazde mai simple, mai răbdătoare și mai prietenoase. Mă duceau să le admir grădinile în care creșteau porumb, manioc, patate dulci, arahide, tutun, tărtațuțe și diferite specii de bob și de fasole. Cînd deștelenesc pămîntul, feresc buștenii de palmieri în care mișună larve mari și albe pe care le mănîncă cu plăcere: ciudată ogradă în care se îmbină agricultura cu creșterea animalelor.

Colibele rotunde lasă să pătrundă printre despicături o lumină difuză a razelor de soare. Erau construite cu grijă din prăjini înfipte în cerc și curbate astfel încît să se sprijine în furca unor alte prăjini, fixate oblic în pămînt, formînd în interior un fel de contraforturi între care erau agățate vreo zece hamacuri din fire de bumbac înnodate. Toate prăjinile se întîlneau la circa 4 m înălțime, unde erau prinse de un stîlp central care traversa acoperișul. Scheletul era completat de crăci formînd cercuri orizontale, pe care se sprijinea o cupolă din frunze de palmier îndoite pe aceeași parte, astfel încît să se acopere unele pe altele ca olanele. Diametrul colibei celei mai mari era de 12 m. Era locuită de patru familii care dispuneau, fiecare, de cîte un sector delimitat de două contraforturi. Acestea erau în număr de șase, dar cele două sectoare corespunzînd ușilor opuse erau libere pentru a permite circulația. Acolo îmi petreceam zilele așezat pe una din micile bănci de lemn folosite de băștinași, bănci formate dintr-o jumătate de butuc de palmier scobit și așezat cu suprafața plană în partea de jos. Mîncam grăunțe de porumb prăjite pe o placă de pămînt ars, beam *chicha* de porumb — băutură intermediară între bere și

supă — în tărtăcuțe înnegrite în interior cu o spoială de cărbune și decorate în exterior cu linii drepte sau frunte, cu cercuri și poligoane incizate sau pirogravate.

Chiar fără să le cunosc limba și fără interpret puteam să întrevăd unele aspecte ale gândirii și societății băștinașe: modul în care se compunea un grup, legăturile și numele de rudenie, numele părților corpului, termenii folosiți pentru culori după o scară de care nu mă despărțeam niciodată. Termenii de rudenie, cei care se referă la părțile corpului, culorile și formele (între care și cele gravate pe tărtăcuțe) au deseori proprietăți comune care le situează între vocabular și gramatică: fiecare grup formează un sistem, iar maniera în care diferitele limbi separă sau confundă legăturile exprimate permit un oarecare număr de ipoteze din care se pot deduce cu aproximație caracterele distinctive ale unei societăți.

Începută cu entuziasm aventura îmi dădea totuși o senzație de gol.

Doriseam să ajung la punctul extrem al primitivismului și nu aveam oare tot ce doriseam la acești simpatici băștinași pe care nimeni înaintea mea nu-i văzuse și nimeni după mine nu-i va mai vedea? La capătul unei călătorii exaltante îi găsisem, dar, vai, erau prea sălbatici. Nu le descoperisem existența decît în ultimul moment și nu-mi putusem rezerva timpul necesar pentru a-i cunoaște. Resursele mele limitate, starea fizică proastă în care ne aflam, eu și tovarășii mei — stare care avea să fie agravată încă de frigurile provocate de ploi — nu-mi îngăduiau decît o scurtă escapadă în locul cîtorva luni de studiu. Ei erau acolo, dispuși să-mi vorbească despre obiceiurile, credințele lor, iar eu nu le cunoșteam limba. Îmi erau aproape ca o imagine în oglindă, puteam să-i ating dar nu să-i și înțeleg.

Dacă aș putea măcar să-i sesizez și-ar pierde caracterul straniu: aș fi putut tot atît de bine să rămîn în satul meu. Iar dacă, așa cum e cazul aici, și-l păstrează, nu-mi servește la nimic, pentru că nici măcar nu sînt în stare să-mi dau seama ce-l face să fie astfel. Între aceste două extreme ce cazuri echivoce ne creează scuzele din care trăim? Din tulburarea trezită în cititorii noștri de aceste observații — uneori suficient de amănunțite pentru a le face inteligibile și totuși oprite la jumătate de drum, prin faptul că surprind ființe întru totul asemănătoare celor pentru care aceste obiceiuri sînt un lucru firesc — cine e păcălit pînă la urmă? Cititorul care ne crede sau noi înșine care nu avem nici un drept

să fim satisfăcuți înainte de a fi reușit să înlăturăm acest balast care nu face altceva decît să dea apă la moara vanității noastre ?

Să vorbească deci, acest pămînt în locul oamenilor care refuză să o facă. Și dincolo de prestigiul care m-a sedus în tot lungul acestui drum, să-mi răspundă în sfîrșit și să-mi dezvăluie formula virginității sale. Unde se află ea dincolo de aceste aspecte confuze care sînt, în același timp, tot și nimic ? Examinez scenele, le deucez ; să fie acest copac, această floare ? Ar putea să se afle în altă parte. E oare minciună acest întreg care mă exaltă, dar din care fiecare parte luată izolat îmi scapă ? Dacă trebuie să-l consider real vreau măcar să-l pot cuprinde în întregime pînă la ultimul său element. Resping imensul peisaj, îl concentrez, îl restrîng pînă la această plajă de argilă, pînă la acest fir de iarbă : nimic nu dovedește că ochiul meu, lărgind perspective, n-ar recunoaște pădurea de la Meudon în jurul acestei neînsemnate parcele bătută zilnic de cea mai autentică populație primitivă și unde lipsește, totuși, amprenta lui Vineri¹.

Coborîrea se făcu neașteptat de repede. Încă sub influența farmecului gazdelor noastre vîslașii refuzau să care. La fiecare vîltoare îndreptau capul pirogii spre apa învolburată. Timp de cîteva secunde ne credeam opriți pe loc : eram scuturați cu putere, iar peisajul gonea parcă. Apoi brusc totul se calma : ne aflam în apele moarte, trecuserăm de vîltoare și abia atunci ne apuca amețeala.

În două zile am ajuns la Pimenta Bueno, unde am elaborat un alt plan despre care trebuie mai întîi să dau cîteva lămuriri. Spre sfîrșitul călătoriei sale de explorare, în 1915, Rondon descoperise mai multe grupări băștinașe de limbă tupi și reușise să ia contact cu trei dintre ele, celelalte arătîndu-se net ostile. Grupul cel mai important se afla pe cursul superior al rîului Machado, cale de două zile de mers pe malul stîng și apoi pe un afluent secundar Igarapê do Leitão (sau „pîriul purcelului de lapte“). Era ceata, sau clanul takwatip „al bambusului“. Nu e sigur că li se poate atribui termenul de clan căci cetele tupi-cawahib formau, în general, un singur sat posesor al unui teritoriu de vînătoare ale cărui frontiere le păzeau cu strășnicie și practicau exogamia mai mult pentru a se alia cu cete vecine decît ca urmare a vreunei

¹ Autorul se referă la un personaj din *Robinson Crusoe* de D. de Foe, tînăr băștinaș primitiv, servitor și însoțitor credincios al lui Robinson, care l-a salvat de la o moarte groaznică, fiind, în cele din urmă, civilizată. — N.R.

reguli stricte. Populația takwatip era condusă de șeful Abaitara. Pe aceeași parte a râului se mai aflau : în nord, o ceată necunoscută cu excepția numelui șefului său, Pitsara. În sud, pe Rio Tamuripa, băștinașii ipotiwat (numele unei liane) al căror șef se numea Kamandjara. Apoi, între acest râu și Igarapê din Cacoal, jabotifet, „oamenii broaștei țestoase“, șef fiind Maira. Pe malul stîng al lui Machado, în valea râului Muqui, se afla populația *paranawat*, „oameni ai fluviului“, care mai există încă dar răspund cu săgeți oricărei încercări de a te apropia de ei și, ceva mai la sud, pe Igarapê o altă ceată necunoscută, de *itapici*. Acestea au fost informațiile pe care le-am putut culege în 1938 de la căutătorii de cauciuc instalați în această regiune din perioada explorărilor lui Rondon ; în rapoartele acestuia asupra tupi-kawahibiilor, nu au apărut decît informații fragmentare.

Discutînd cu tupi-kawahibii civilizați de la postul din Pimenta Bueno am reușit să măresc lista numelor de clanuri la vreo 20. Pe de altă parte, cercetările întreprinse de Curt Nimuendaju, un etnograf erudit, lămuresc întrucîtva trecutul tribului. Termenul kawahib evocă numele unui vechi trib tupi, Cabahiba, deseori citat în documente ale secolelor XVIII și XIX, și localizat atunci pe cursul superior și mijlociu al lui Rio Tapajos. Se pare că tribul a fost alungat încetul cu încetul de către un alt trib tupi, Mundurucu, și că deplasîndu-se către vest s-a scindat în mai multe grupuri, dintre care singurele cunoscute sînt Parintintin de pe cursul inferior al lui Rio Machado și Tupi-Kawahib, mai la sud. Este deci foarte posibil ca acești indieni să fie ultimii urmași ai marilor populații tupi de pe cursul mijlociu și inferior al Amazoanelor, ele însele înrudite cu cele de pe coastă, care fuseseră cunoscute în perioada lor de glorie de către călătorii secolelor XVI și XVII, ale căror povestiri stau la originea etnografiei timpurilor moderne. Căci, datorită influenței lor involuntare, filozofia politică și morală a Renașterii a urmat calea care avea s-o ducă la Revoluția franceză. A pătrunde, primul poate, într-un sat tupi încă intact, însemna să-i întîlnești, după un interval de 400 de ani, pe Lery, Staden, Soares de Souza, Thevet, chiar și pe Montaigne care medita în *Eseurile* sale, la capitolul despre canibali, asupra unei conversații avute cu indieni tupi întîlniți la Rouen. Ce tentație !

În momentul în care Rondon a luat contact cu tupi-kawahibii, takwatipii, împinși de un șef ambițios și energic, se aflau pe punctul de a-și extinde hegemonia asupra unui număr de alte cete.

După luni întregi petrecute în singurătatea aproape deșertică a podișului, tovarășii lui Rondon au fost uluiți de „kilometrii“ (limbajul din *sertão* folosește lesne hiperbole) de plantații deschise de oamenii din Abaitara în pădurea umedă sau pe *igapos* — maluri inundabile — pe unde li s-au adus alimente exploratorilor care, pînă atunci, trăiseră sub amenințarea foamei.

După doi ani, Rondon i-a convins pe takwatipi să-și mute satul pe malul drept al lui Rio Machado, în punctul care se mai numește încă *aldeia dos indios*, la vărsarea râului São Pedro (11,5° latitudine sudică și 62,3° longitudine vestică) pe Harta internațională a lumii, la scara de 1 000 000. Astfel putea să-i supravegheze mai bine, să facă aprovizionarea mai lesne și să-și asigure colaborarea indienilor ca mînuitori de pirogi, căci pe aceste rîuri tăiate de vîltori, căderi de apă și strîmtori se dovedeau navigatori neîntrecuți în ușoarele lor ambarcații din scoarță de copac.

Am mai putut să obțin încă o descriere a acestui nou sat, astăzi dispărut. Așa cum notase și Rondon cînd vizitase satul din pădure, colibele erau dreptunghiulare, fără pereți, formate dintr-un acoperiș din frunze de palmier alcătuit din două panouri susținute de trunchiurile plantate în pămînt. Vreo 20 de colibe (de aproximativ 4/6 m) erau dispuse într-un cerc cu diametrul de 20 m în jurul a două locuințe mai spațioase (18/14 m) ocupate, una de Abaitara cu femeile și copiii săi cei mai mici, cealaltă, de fiul său cel mai tînăr, căsătorit. Cei doi fii ai săi mai mari, neînsurați, trăiau ca restul populației în colibele mărginașe și, ca și ceilalți celibatari, își primeau hrana din casa șefului. În spațiul liber dintre casele din centru și cele periferice se aflau mai multe cotețe.

Sintem departe de vastele case tupi descrise de autorii din secolul al XVI-lea, dar și mai departe încă de cei 500—600 de locuitori ai satului lui Abaitara față de situația actuală. Abaitara a fost asasinat în 1925. Moartea acestui împărat de pe cursul superior al lui Rio Machado avea să fie începutul unei perioade de violențe într-un sat cu o populație împutînată de epidemia de gripă din 1918—1920, la 25 de bărbați, 22 de femei și 12 copii. În același an 1925, patru persoane (între care și asasinul lui Abaitara) și-au găsit moartea în urma unor răzburări, îndeosebi sentimentale. Puțin timp mai tîrziu supraviețuitorii se hotărîră să părăsească satul pentru postul de la Pimenta Bueno, aflat la două zile distanță cu piroga în amonteale râului. În 1938 nu mai erau decît cinci bărbați, o femeie și o fetiță, care vorbeau o portugheză

rustică și păreau să se fi contopit cu populația neobraziliană de prin partea locului. S-ar fi putut crede că se încheiase istoria tribului tupi-kawahib, cel puțin în ceea ce-l privește pe cel de pe malul drept al lui Rio Machado, exceptând vigurosul grup Paranawat, aflat pe malul stîng, în valea râului Muqui.

Cu toate acestea, ajungînd în octombrie 1938 la Pimenta Bueno am aflat că pe rîu apăruse, cu trei ani în urmă, un grup tupi-kawahib necunoscut. Au fost văzuți din nou, doi ani mai tîrziu și ultimul fiu al lui Abaitara (care purta numele tatălui său și pe care-l voi numi astfel în povestirea mea), instalat la Pimenta Bueno se dusese în satul lor, care era izolat în mijlocul pădurii, la două zile de drum, pe malul drept al lui Rio Machado, lipsit de orice cale de acces. Abaitara obținuse de la șeful acestui grup promisiunea de a veni cu oamenii săi în anul următor, adică aproximativ în perioada în care noi înșine aveam să ajungem la Pimenta Bueno. Promisiunea era deosebit de importantă pentru băștinașii de la post, care duceau lipsă de femei (o femeie adultă la cinci bărbați), deoarece din cele povestite de Abaitara reieșea că în acel sat necunoscut ar fi vorba de un excedent de femei. El însuși văduv de mai mulți ani, spera ca o dată cu stabilirea unor relații amicale cu cei de același neam cu el, dar primitivi, să-și ia o nevastă. Acestea erau condițiile în care, nu fără oarecare dificultăți (căci se temea de urmările aventurii) am reușit să-l hotărâsc să grăbească întîlnirea și să-mi servească drept călăuză.

Punctul din care trebuia să pătrundem în pădure pentru a ajunge la tupi-kawahibi se află la cale de trei zile cu piroga în josul postului de la Pimenta Bueno, la vărsarea lui Igarapé do Porquinho, mic rîuleț care se unește cu Rio Machado. Nu departe de acest afluent am reperat un mic luminăș natural, ferit de inundații deoarece în acest punct malul se înălța cu cîtiva metri deasupra apei. Acolo ne-am debarcat materialul: cîteva lădițe cu daruri pentru băștinași și provizii de carne uscată, fasole și orez. Ne instalăm o tabără ceva mai stabilă decît de obicei, deoarece va trebui să reziste pînă la întoarcere. Ziua trece ocupată cu aceste organizări ale locului și călătoriei. Situația este destul de complicată. După cum am spus, mă separasem de o parte din echipa mea. Printr-un ghinion în plus, Jehan Vellard, medicul expediției, care făcuse un acces de paludism, trebuise să ne-o ia înainte, odihnindu-se la cale de trei zile cu piroga în aval (cînd mergi în amonte un rîu dificil trebuie să dublezi sau să triplezi timpul), într-un mic centru de căutători de cauciuc. Efectivul nostru se va

reduce, deci, la Luis de Castro Faria, tovarășul meu brazilian, Abaitara, eu și încă cinci oameni, dintre care doi vor rămîne să păzească tabăra, iar trei ne vor urma în pădure. Astfel împuținați și ducînd fiecare cîte un hamac, plasa împotriva țînțarilor și pătura, în afara armelor și munițiilor, nu se mai punea problema să mai luăm cu noi alte alimente decît ceva cafea, carne uscată și *farinha d'agua*. Aceasta e făcută din monioc macerat în rîu (de unde îi vine și numele), apoi fermentat, prezentîndu-se sub forma unor bucăți tari ca piatra, dar care, bine umezite, au un savuros gust de unt. În rest, contam pe *tocari* — nuci de Brazilia — abundente pe aceste meleaguri, din care un singur *ouriço* — „arici“ (această găoace sferică și dură care poate omori un om cînd se desprinde de pe crăcile înalte, de la 20—30 m de pămînt) ținut între picioare și sfărîmat cu îndemînare printr-o lovitură de *terçado* oferă o masă substanțială pentru mai mulți oameni cu cele 30 sau 40 de nuci mari, triumghiulare, cu miezul lăptos și albăstrui.

Plecarea a avut loc înainte de ivirea zorilor. Mai întii am străbătut *lageiros*, spații aproape pustii în care roca podișului care se cufundă treptat sub solul aluvial, mai apare ca niște plăci, apoi cîmpuri cu ierburi înalte lanceolate, *sapezals*. După două ore am pătruns în pădure.

32. ÎN PĂDURE

Din copilărie marea îmi inspiră un amalgam de sentimente. Litoralul și acea fișie, cedată periodic de reflux, care-l prelungește, și a cărei stăpînire este o veșnică dispută cu omul, mă atrag prin sfidarea ce o aruncă înfăptuirilor noastre, prin universul neprevăzut pe care-l ascund, prin acele promisiuni de investigații și descoperiri care stimulează imaginația. Ca Benvenuto Cellini, de care mă simt mai atras decît de maeștrii *Quattrocento*-ului, îmi place să vagabondez pe prundișul părăsit de marea și să urmăresc în conturul unei coaste abrupte itinerarul pe care ni-l impunea ea, adunînd pietre găurite, scoici roase, cu noi forme geometrice sau rădăcini de trestie, adevărate himere, resturi cu care să-mi încropesc un muzeu. Pentru un anumit timp nu este mai prejos de cele în care s-au adunat capodopere ; acestea sînt rezultatul unei munci creatoare care — prin faptul că-și are originea în spirit și nu în afara lui — nu este, poate, total diferită de cea în care se complace natura.

Nefiind însă nici marinar nici pescar, nu mă simt păgubit de această apă care-mi fură jumătate din Univers și poate chiar mai mult, căci imensa ei prezență răsună dincoace de coastă, modificînd adesea peisajul în sensul unei mai mari austerități. Mi se pare doar că marea distruge obișnuita diversitate a uscatului, oferind ochiului spații vaste și culori suplimentare, dar cu prețul unei monotonii apăsătoare și a unei uniformități în care nici o vale ascunsă nu ne poate rezerva acele surprize care-mi hrănesc imaginația.

În plus, farmecele mării ne sînt astăzi refuzate. Ca un animal ce îmbătrînește și a cărui carapace se îngroașă formînd în jurul trupului său o crustă impermeabilă ce nu mai îngăduie epidermei să respire, accelerînd astfel procesul de îmbătrînire a țesuturilor,

majoritatea țărilor europene își lasă coastele să fie năpădite de vile, hoteluri și cazinouri. În loc să schițeze, ca altădată, o imagine care prefigurează singurătățile oceanice, litoralul devine un fel de front în care oamenii își mobilizează, periodic, toate forțele pentru a porni la asaltul unei libertăți al cărei preț îl dezmint prin înseși condițiile în care acceptă să o piardă. Plajele, pe care marea ne oferea roadele unei munci milenare, uimitoare galerie în care natura se situa întotdeauna în avangardă, călcate în picioare de mulțimi, nu mai servesc decât depunerii și expunerii unor rebuturi.

Prefer, deci, mării muntele, și în decursul anilor această predilecție a luat forma unei afecțiuni exclusive. Îi detestam pe cei care-mi împărtășeau preferința pentru că primejduiau acea solitudine atât de prețioasă pentru mine; și-i disprețuiam pe ceilalți pentru care muntele reprezintă, în special, oboseală excesivă și un orizont închis, care sînt deci incapabili să resimtă emoțiile pe care mi le trezește. Ar fi trebuit ca întreaga societate să recunoască superioritatea muntelui și o dată cu ea dreptul meu exclusiv de a-l poseda! Trebuie să adaug că această pasiune nu include munții înalți; aceștia mă decepționaseră prin caracterul ambiguu al plăcerilor — totuși indiscutabile — pe care le procură: intense din punct de vedere fizic și chiar organic atunci cînd ai în vedere efortul ce trebuie depus, dar formale și aproape abstracte în măsura în care atenția, captivată de preocupări prea complexe se lasă, în plină natură, închisă în speculații care țin de domeniul mecanicii și geometriei. Iubeam acei munți numiți „ai vacilor” și mai ales zona cuprinsă între 1 400 și 2 200 m: prea joasă pentru a i se sărăci peisajul, așa cum se întîmplă mai sus, altitudinea pîrînd să provoace în natură o viață mai contrastată și mai intensă, dar descurajînd, în același timp, orice cultură a solului. Pe aceste terase înalte ea menține spectacolul unui pămînt mai puțin domesticit decît văile și asemănător celui pe care ne place să credem — probabil fără temei — că-l cunoscuse omul la începuturile sale.

Dacă marea oferă privirii mele un peisaj diluat, muntele îmi apare ca o lume concentrată. Așa și este, la propriu, deoarece pămîntul încrețit și cutat adună o suprafață mai mare pe o întindere similară. Iar promisiunile acestui univers mai dens se epuizează mai încet, clima instabilă și diferențele datorite altitudinii, expunerii și naturii solului favorizează contraste puternice între diferitele versante, niveluri și anotimpuri. Spre deosebire de ațiția alții,

pe mine nu mă deprima șederea într-o vale îngustă în care pantele, atât de apropiate, iau aspectul unor ziduri și nu lasă să se întrevedă decît o frîntură de cer pe care soarele o străbate în cîteva ore. Dimpotrivă. Acest peisaj vertical îmi părea viu. În loc de a mi se oferi pasiv contemplării, ca un tablou ale cărui detalii îți apar de la distanță, fără să-ți solicite imaginația, mă invita la un soi de dialog în care ar fi trebuit să aducem, el și cu mine, tot ce aveam mai bun. Efortul fizic cerut pentru a-l parcurge era, din partea mea, o concesie prin care existența lui se făcea simțită. Rebel și provocator totodată, ascunzîndu-mi întotdeauna o parte din el pentru a-mi încînta privirea din nou cu alta, prin perspectiva complementară a urcușului și coborișului, peisajul montan mi se alătura într-un fel de dans pe care aveam sentimentul că îl conduc cu atât mai în voie cu cît izbutisem să pătrund marile adevăruri pe care mi le inspira.

Și totuși, astăzi sînt nevoit să recunosc că, pe nesimțite, mă transform, că această dragoste pentru munte se detașează de mine ca un val ce se retrage pe nisip. Gîndurile mi-au rămas aceleași, muntele e cel care mă părăsește. Plăceri mereu aceleași scad în intensitate pentru că le-am căutat prea îndelung și cu prea multă ardoare. Pe aceste cărări, pe care le-am urmat atât de des, chiar și surpriza a devenit obișnuită ; nu mă mai cațăr pe stînci printre ferigi, ci printre fantomele propriilor mele amintiri. Își pierd, deci, de două ori farmecul : mai întîi prin obișnuința care le-a luat orice inedit și mai ales pentru că plăcerea, de fiecare dată mai atenuată, se obținea cu prețul unui efort din ce în ce mai mare, cu fiecare an. Îmbătrînesc. Nimic nu mi-ar spune-o dacă nu s-ar toci unghiurile, altădată ascuțite, ale proiectelor și inițiativelor mele. Le mai pot repeta încă, dar nu de mine depinde ca îndeplinirea lor să-mi aducă satisfacția pe care mi-o procuraseră de atîtea ori, cu atîta fidelitate.

Ce mă atrage acum este pădurea. Îi găsesc același farmec ca și muntelui, dar sub o formă mai liniștită și mai ospitalieră. Faptul că am străbătut savanele pustii ale Braziliei centrale a izbutit să-i redea întregul său preț acestei naturi rudimentare pe care o iubeau cei de demult : iarba tînără, florile și prospețimea umedă a tufișurilor. De atunci înainte nu mai puteam păstra stîncoșilor Cevenni aceeași dragoste intransigentă ; înțelegeam că entuziasmul generației mele pentru regiunea Provence nu era decît o capcană în care căzusem, după ce ne-am creat-o noi înșine. Pentru a des-

coperi — supremă bucurie pe care civilizația ne-o răpea — sacrificam ineditului obiectul care-l justifică. Această natură fusese neglijată atita timp cît ne puteam înfrupta dintr-o alta. Lipsiți de cea mai autentică trebuia să ne reducem ambițiile pe măsura celei rămase disponibile, să glorificăm uscăciunea și ariditatea, fiindcă doar aceste forme ne mai rămăseseră.

Dar în acest marș forțat uitaserăm pădurea. Densă ca și orașele noastre, era populată de alte ființe care formau o societate ce ne ținuse la distanță cu mai multă rigoare decît deșerturile în care pătrundeam nebunește, culmile înalte sau pădurile rare și însorite ale Mediteranei. O colectivitate de arbori și de plante ține omul la distanță, se grăbește să acopere urmele trecerii sale. De-seori greu de străbătut, pădurea cere celui care o pătrunde acele concesii pe care muntele le reclamă cu mai multă brutalitate celui care-l urcă. Mai limitat decît cel al marilor lanțuri muntoase, orizontul său repede închis delimitează un univers redus care izolează omul tot atît de mult ca întinderile deșerturilor. O lume de ierburi, de flori, de ciuperci și insecte duce acolo o viață liberă și independentă în care, ca să fim primiți, depinde doar de răbdarea și modestia noastră. Cîteva zeci de metri de pădure sînt suficienți pentru a aboli lumea exterioară, un univers îl înlocuiește pe altul, mai puțin plăcut privirii decît auzului și mirosului; aceste simțuri, mai apropiate inimii, își găsesc răsplata. Bunuri pe care le-am crezut dispărute renasc: liniștea, prospețimea, pacea. Intimitatea cu lumea vegetală ne acordă ceea ce marea astăzi ne refuză și ceea ce, în cazul muntelui, trebuie plătit prea scump.

Pentru a mă convinge a trebuit, poate, ca pădurea să-mi impună mai întii forma sa cea mai agresivă pentru ca să-mi apară trăsăturile sale universale. Căci între pădurea în care pătrundeam în căutarea tribului tupi-kawahib și cea a cimei noastre distanța este atît de mare încît cu greu o poți exprima.

Văzută dinafară, pădurea Amazoanelor pare o grămadă de bule înțepenite, o îngrămădeală pe verticală de cucuie verzi; s-ar părea că peisajul fluvial a suferit, în întregime, de tulburări patologice. Dar cînd spargi învelișul de suprafață și pătrunzi în interior, totul se schimbă: văzută dinăuntru, această masă confuză devine un univers monumental. Pădurea încetează să mai fie o dezordine terestră; ai lua-o drept o altă lume planetară, tot atît de bogată ca a noastră, pe care ar fi înlocuit-o.

De îndată ce ochiul s-a deprins să recunoască aceste planuri apropiate și nu te mai simți, ca la început, strivit, începe să se

desprindă un sistem complicat. Distingi etaje suprapuse care, cu toate rupturile de nivel și amestecurile intermitente, reproduc aceeași arhitectură; mai întâi vîrfurile plantelor și ale ierburilor, care ajung la înălțimea omului; mai sus, trunchiurile palide ale copacilor și lianele, bucurîndu-se, pe scurte porțiuni, de un spațiu liber; și mai sus aceste trunchiuri dispar, ascunse de frunzișul arbuștilor sau de florile roșii ale bananierilor sălbatici *pacova*; apoi trunchiurile reapar pentru o clipă din această spumă, pentru a se pierde din nou în frunzișul des al palmierilor; ies iarăși încă mai sus, de unde se desprind primele ramuri orizontale, fără frunze, dar supraîncărcate, cu plante epifite — orhidee și bromeliacee, ca niște nave cu pînzele sus; și, departe, acolo unde nu-l mai putem cuprinde cu privirea, universul acesta e închis de vaste cupole, cînd verzi, cînd desfrunzite, dar pline de flori albe, galbene portocalii, roșii sau violete. Europeanul se minunează regăsind aici răcoarea primăverilor sale, dar la o scară atît de mare încît pentru el singurul termen de comparație poate fi măreța explozie de vîlvătaii autumnale.

Acestor etaje aeriene le corespund altele aflate chiar la picioarele călătorului. Căci e o iluzie să crezi că mai calci pe pămînt; acesta e ascuns sub învîlmășeala instabilă a rădăcinilor, lăstarilor, tufelor și mușchiului. Ori de cîte ori piciorul nu calcă pe un teren solid riști să cazi în adîncimi care, uneori, te descumpănesc. Iar prezența Lucindei face înaintarea și mai dificilă.

Lucinda este o maimuță agățătoare mică, femelă; are pielea violetă și o blană ca de jder; face parte din genul *Lagothryx*, numită în mod obișnuit *barrigudo*, din cauza burții sale mari. Am căpătat-o, cînd avea numai cîteva săptămîni, de la o indiană *nambikwara* ce o hrănea și o purta zi și noapte agățată în părul ei, care pentru micul animal ținea locul blănii și spinării materne (mămuțele-mame își poartă puii pe spinare). Biberoanele cu lapte condensat au înlocuit îmbucăturile introduse direct în gură, iar cele cu whisky, care adormeau imediat bietul animal, au reușit să mă libereze în timpul nopții. Ziua însă mi-a fost imposibil să obțin de la Lucinda mai mult decît un compromis; a consimțit să renunțe la părul meu trecînd pe cizma mea stîngă, de care se ținea agățată de dimineața pînă seara cu cele patru membre, chiar deasupra piciorului. Cînd călăream, această poziție era posibilă, în pirogă, era acceptabilă, dar la mersul pe jos era altceva; fiecare mărăcină, fiecare cracă joasă sau surpătură, smulgeau Lucindei țipete ascuțite.

Toate eforturile mele de a o face să accepte brațul, umărul, chiar și părul, s-au dovedit zadarnice. Îi trebuia cizma stîngă, singura protecție, singurul punct sigur în această pădure în care se născuse și trăise, dar care numai după cîteva luni de conviețuire cu un om îi devenise tot atît de străină, ca și cum ar fi crescut în rafinamentele civilizației. Șchiopătînd, deci, cu piciorul stîng și cu urechile rănite de sfișietoare reproșuri aduse la fiecare pas greșit, încercam să nu scap din ochi spinarea lui Abaitara în penumbra verde în care călăuza noastră înainta cu pași repezi și scurți, ocolind copacii mari care te făceau uneori să crezi că a dispărut, croind cu lovituri de machete poteci prin tufăriș și liane, deviind la dreapta și la stînga un drum pentru noi de neînțeles, dar care ne purta mereu mai înainte.

Ca să uit de oboseală lăsam mintea să lucreze în gol. În ritmul mersului, în minte mi se înfiripau mici poeme pe care le rume-gam ceasuri de-a rîndul, ca pe o îmbucătură fără gust de atîta mestecat, dar pe care eziți să o scuipi sau să o înghiți din cauza micii societăți prezente. Ambianța de acvariu din pădure dădu naștere acestui catren :

Dans la forêt céphalopode
gros coquillage chevelu
de vase, sur les rochers roses qu'érode
le ventre des poissons-lune de Honolulu ¹.

Sau, probabil, prin contrast, evocam amintirea ingrătă a periferiilor.

On a nettoyé l'herbe paillason
les pavés luisent savonnés
sur l'avenue les arbres sont
de grands balais abandonnés. ²

¹ În pădurea cefalopodă
o mare scoică păroasă de nămol,
pe stînci trandafirii roase
de burta peștilor-lună din Honolulu. — *N.T.*

² S-a curățat iarba gazon
pavajele lucesc săpunite,
pe alee arborii sînt
mari mături părăsite. — *N.T.*

Și, în sfârșit, acesta, care niciodată nu mi s-a părut terminat, deși era cel mai nimerit împrejurărilor, mă mai chinuie încă și astăzi atunci când pornesc la un drum lung :

Amazone, chère amazone
vous qui n'avez pas de sein droit
vous nous en racontez de bonnes
mai vos chemins sont trop étroits.¹

Spre sfârșitul dimineții, în spatele unui tufiș, ne-am trezit deodată față în față cu doi băștinași care mergeau în direcția opusă. Cel mai vîrstnic, de vreo 40 de ani, îmbrăcat într-o pijama ruptă, avea părul lung pînă la umeri. Celălalt, cu părul tuns scurt, era complet gol, în afara micului cornet de paie care-i acoperea sexul ; purta în spinare un vultur mare într-un coș din frunze verzi de palmier strîns legat în jurul corpului animalului ce arăta jalnic, ca un pui jumulit, în ciuda penelor vărgate în cenușiu și alb și a capului său cu un puternic cioc galben, încununat cu o coroană de pene zbîrlite. Fiecare băștinaș ținea în mîină un arc și săgeți.

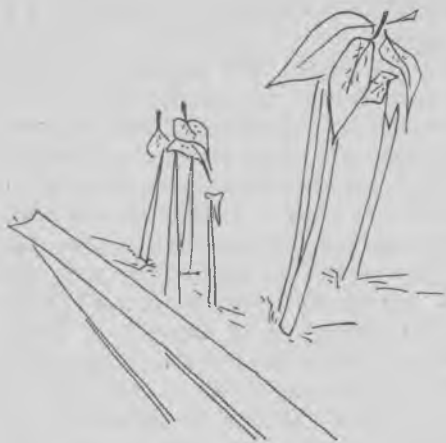
Din conversația care se încinse între ei și Abaitara a reieșit că erau șeful satului, pe care-l căutam, și locotenentul său ; că îi precedau pe ceilalți locuitori, care rătăceau undeva în pădure ; că se îndreptau cu toții spre Machado pentru a face postului Pimenta Bueno vizita promisă cu un an înainte și, în fine, că vulturul era un dar pentru gazdele lor. Toate acestea nu erau în avantajul nostru, căci noi nu doream doar să-i întîlnim, pe băștinași, ci să le vizităm satul. A trebuit deci, promițîndu-le numeroasele daruri care îi așteptau la locul de tabără din Porquinho să ne convingem interlocutorii să se întoarcă, să ne însoțească și să ne primească în sat (lucru pe care în mod vădit nu-l doreau) după care să reluăm cu toții, împreună, calea rîului. Înțelegerea fiind perfectată, vulturul legat fedeleș a fost aruncat, nici una, nici două, pe malul unui pîriu, unde era limpede că va pieri repede de foame sau pradă furnicilor. Nu s-a mai vorbit despre el în următoarele 15 zile decît pentru redactarea actului său de deces. „A murit, vulturul“.

¹ Amazoană, dragă amazoană,
tu care nu ai sînul drept,
ne povestești multe comédii
dar căile îți sînt prea strîmte. — N.T.

Cei doi kawahibi dispărură în pădure ca să anunțe familiilor lor sosirea noastră și marșul reîncepu.

Întîmplarea cu vulturul dădea de gîndit. Mai mulți autori din vechime relatează că tupi creșteau vulturi și îi hrăneau cu maimuțe pentru a-i jumuli din timp în timp ; Rondon semnalase acest obicei la tribul Tupi-Kawahib, iar alți observatori, la anumite triburi din Xingú și Araguaya. Nu era deci nimic surprinzător în faptul că un grup de tupi-kawahibi îl păstrase și nici că vulturul, considerat drept proprietatea lor cea mai de preț, era dus în dar dacă băștinașii noștri (așa cum începusem să bănuiesc și cum am verificat ulterior) se hotărîseră, într-adevăr, să-și părăsească definitiv satul pentru a se alătura civilizației. Dar aceasta nu făcea decît mai de neînțeles hotărîrea lor de a lăsa vulturul pradă unui jalnic destin. Și totuși toată istoria colonizării, atît în America de Sud cît și în alte părți ale lumii, trebuie să țină seamă de aceste renunțări totale la valorile tradiționale, de aceste dezagregări ale unui mod de viață în care pierderea anumitor elemente atrage după sine o depreciere imediată a tuturor celorlalte fenomene, din care observasem, poate, un exemplu caracteristic.

Un prînz sumar compus din cîteva hălci fripte, nedesărate, de *xarque* a fost completat cu produse ale pădurii : nuci *tocari*, fructe cu carnea albă, acidă și parcă spumoasă, ale arborelui de cacao sălbatic, boabele pomului *pama*, fructe și semințe de *caju* de pădure. Toată noaptea a plouat pe streășinele din frunze de palmier care adăposteau hamacurile. În zori pădurea, tăcută toată ziua, răsună cîteva minute de țipetele maimuțelor și ale papagalilor. Reluarăm acel marș în care fiecare încearcă să nu piardă din vedere spatele celui dinaintea lui știind că este de ajuns să se abată din drum doar cu cîteva metri pentru ca orice reper să dispară, pentru ca nici un strigăt să nu se mai audă. Căci unul dintre aspectele cele mai izbitoare ale pădurii este faptul că pare cufundată într-un mediu mai dens decît aerul : lumina nu pătrunde decît înverzită și slăbită, iar vocea nu se aude departe. Extraordinara tăcere care domnește aici, poate ca rezultat al acestei situații, l-ar cuprinde, prin contagiune, pe călător, dacă marea atenție pe care trebuie să o consacre drumului nu l-ar îndemna ea însăși la tăcere. Supraadăugată stării fizice, starea psihică contribuie la crearea unui sentiment de apăsare aproape intolerabil.

Din cînd în cînd călăuza noastră se apleca la marginea nevăzutei sale cărări ca să ridice, cu un gest iute, o frunză și ca să ne arate dedesubt o așchie de bambus în formă de lance, băgată oblic în pămînt astfel ca piciorul inamicului să se înfigă în ea. Aceste arme pe care tupi-kawahib le numesc *min* apără împrejurimile satului lor ; vechii tupi foloseau unele mai mari.

În cursul după-amiezii am ajuns la un *castanhal*, pîlc de castani în jurul cărora băștinașii (care exploatează metodic pădurea) deschiseseră un mic luminiș pentru a culege mai ușor fructele căzute. Acolo poposise grosul populației satului : bărbații goi, purtînd cornetul penian pe care-l observasem și la însoțitorul șefului, femeile, și ele goale, cu excepția bucății de pînză țesută, cîndva vopsită în roșu cu *urucu*, acum roșietică din pricina uzurii, cu care-și acopereau șoldurile.

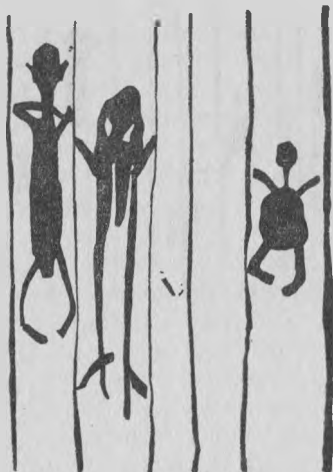
În total erau șase femei, șapte bărbați, dintre care unul adolescent, și trei fetițe care păreau de unu, doi și trei ani ; era, fără îndoială, unul din grupurile cele mai mici din cîte se poate concepe că s-a putut menține timp de cel puțin 13 ani (adică de la dispariția satului lui Abaitara) rupt de orice contact cu lumea exterioară. Dintre ei doi aveau membrele inferioare paralizate : o tînără femeie care se sprijinea pe două toiege și un bărbat, tînăr și el, care se țira pe pămînt ca un olog. Genunchii îi ieșeau în relief deasupra pulpelor descărnate, umflate pe fața internă și parcă pline de serozități ; degetele piciorului stîng îi erau paralizate, cele de la piciorul drept

își păstraseră mobilitatea. Totuși, cei doi infirmi reușeau să umble prin pădure și chiar să facă, aparent fără greutate, drumuri lungi. Oare poliomielita sau vreun alt virus să fi precedat contactul permanent cu civilizația? Era dureros să-ți amintești, privind acești nenorociți, singuri în mijlocul naturii celei mai ostile din câte i-a fost dat omului să le înfrunte, paginile lui Thevet care îi vizitase pe tupii de pe coastă în secolul al XVI-lea, și în care scrie cu admirație că acest popor „compus din aceleași elemente ca noi... n-a fost... niciodată... atins de lepră, paralizie, letargie, boală venerică, nici de ulcere sau alte vătămări ale corpului care se văd pe deasupra și dinafară“. Nu bănuia că el și însoțitorii săi aveau să fie primii transmitători ai acestor boli.

33. SATUL CU GREIERI

Spre sfârșitul după-amiezii am ajuns în sat. Se afla într-o poiană artificială dominînd îngusta vale a unui torent, pe care aveam să-l identific mai târziu ca fiind Igarapê de Leitão, afluent pe malul drept al lui Rio Machado în care se varsă la cîțiva kilometri în aval de confluența cu Muqui.

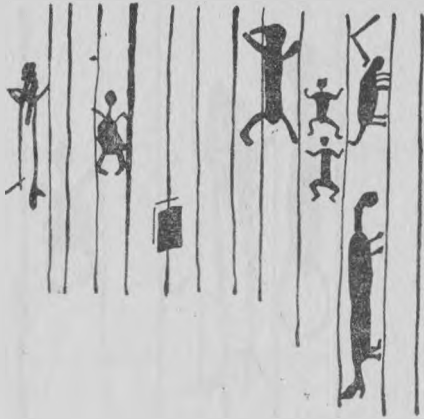
Satul se compunea din patru case, mai mult sau mai puțin pătrate și așezate toate într-un șir paralel cursului torentului. Două din ele — cele mai mari — erau locuite, după cum o dovedeau hamacurile din sfoară de bumbac înnodată, agățate între stîlpi, celelalte două (din care una se afla între primele două) nu mai erau de mult locuite și păreau niște șoproane sau adăposturi. O cercetare superficială ar fi putut duce la concluzia că aceste case sînt de același tip cu locuințele braziliene din regiune. În realitate, însă, erau concepute altfel, planul stîlpilor de susținere a acoperișului (înalt, din frunze de palmier, cu pantă dublă) fiind mai mic și înscris în interiorul celui al acoperișului propriu-zis, conferind astfel clădirii forma unei ciuperci pătrate. Structura era însă ascunsă de zidurile false, ridicate pe verticala acoperișului, la care însă nu ajungeau. Aceste îngrădiri — căci asta erau de fapt — constau din trunchiuri de palmier despicați și înfipti unul lîngă altul (legați între ei) cu partea convexă în afară. La casa principală — cea aflată între șoproane — trunchiurile erau scobite, formînd ferestruici pentagonale, iar peretele exterior era acoperit cu picturi executate sumar, în roșu și negru, cu *urucu* și rășină. După explicațiile băștinașilor, aceste picturi reprezentau: un personaj, femei, un vultur, copii, un obiect în formă de ferestruică, un broscoi, un cîine, un patruped mare, neidentificat, două rînduri de

linii în zigzag, doi pești, două patrupede, un jaguar și în sfârșit un motiv simetric compus din pătrate, din semilune și arce.

Aceste case nu se asemănau întru nimic cu locuințele băștinașe ale triburilor vecine. Este probabil însă că reproduceau o formă tradițională. Când Rondon a descoperit tribul Tubi-Kawahib casele lor erau de atunci pătrate sau dreptunghiulare și aveau acoperișul cu pantă dublă. În plus, construcția în formă de ciupercă nu corespunde nici unei tehnici neobraziliene. Aceste case cu acoperișuri înalte sînt, de altfel, înscrise în diferite documente arheologice ca provenind din mai multe civilizații precolumbiene.

Altă trăsătură a băștinașilor tupi-kawahib : ca și verii lor parintini, nici ei nu cultivă tutunul, și nici nu fumează. Văzînd cum despachetam provizia noastră de tutun în funie, șeful satului strigă ironic : *ianeapit* (excremente !...). Rapoartele Comisiei Rondon arată chiar că pe timpul primelor contacte, prezența fumătorilor îi irita atît de mult pe băștinași încît aceștia smulgeau țigările și țigaretetele. Dar, spre deosebire de parintintini, tupi-kawahib aveau o denumire pentru tutun : *tabak*, aceeași ca a noastră, derivată din vechi dialecte băștinașe din Antile și, probabil, de origine caribă. S-ar putea găsi o eventuală legătură cu dialectele din Gua-porê, care folosesc același termen, fie împrumutat din spaniolă (portughezul spune : *fumo*), fie pentru că acele culturi din Gua-

porē sînt vîrful cel mai înaintat înspre sud-vest al unei vechi civilizații antiloguianeze (cum, de altfel, o dovedesc atîtea alte indicii) care ar fi lăsat amprente în valea inferioară a Xingú-ului. Trebuie să mai adăugăm și faptul că nambikwara sînt fumători inveterați de țigarete, pe cînd ceilalți vecini cu tupi-kawahib : kepkiwiat și mundê aspiră tutunul prin tuburi. Prezența în centrul Braziliei a unui grup de triburi fără tutun constituie, deci, o enigmă, mai ales dacă se ține seama de faptul că vechii tupi foloseau mult acest produs.

În lipsă de *petun*¹, vom fi primiți în sat cu ceea ce călătorii din veacul al XVI-lea numeau *cahuin* sau *kauî*, cum îi spun tupi-kawahib, adică un chef cu *chicha* din acel porumb din care băștinașii cultivau mai multe varietăți în pîrloagele defrișate la marginea satului. Vechii autori au descris oalele înalte cît omul în care se prepara lichidul și rolul fecioarelor tribului, care scuipau în ele salivă din abundență pentru a provoca fermentația. Oalele populației tupi-kawahib erau, oare, prea mici sau satul nu avea destule fecioare ? Cele trei fetițe au fost aduse și puse să scuipe în fier-tura de semințe pisate. Cum delicioasa băutură, hrănitoare și răcoritoare, a fost consumată chiar în seara aceea fermentația nu s-a mai produs.

¹ Tutun (în Brazilia). — N.T.

Vizitînd grădinile am găsit — în jurul mării cuşti de lemn ocupată mai înainte de vultur şi încă presărată cu oase — arahide, fasole, diverşi ardei, mici igname, cartofi dulci, manioc şi porumb. Băştinaşii îşi completeau aceste resurse culegînd şi produse sălbătice. De pildă, o graminee de pădure din care legau mai multe tije la vîrf în așa fel încît grăunțele căzînd să formeze mici grămezi. Aceste boabe sînt încălzite pe plăci de pămînt ars pînă ce pocnesc, ca floricelele cu care seamănă la gust.

În timp ce cahuinul trecea prin ciclul complicat de amestecuri şi fierberi, mestecat de femei cu polonice în jumătăţi de tigve, am profitat de ultimele ore ale zilei pentru a-i studia pe băştinaşi.

Pe lîngă cămăşuţa de bumbac femeile purtau în jurul încheieturii mîinii şi a gleznelor bentiţe înfăşurate strîns şi coliere din dinţi de tapir sau plăcuţe din oase de căprior. Faţa le era tatuată cu sucul negru-albăstrui de *genipa*: pe obraz cite o linie groasă în diagonală, de la urechi pînă în colţurile gurii, marcată cu patru mici linii verticale, iar pe bărbie, patru linii orizontale suprapuse, fiecare împodobită în partea inferioară cu franjuri de striuri. Părul, în general scurt, era adesea pieptănat cu o ţesală sau cu un instrument mai fin făcut din beţişoare împreunate cu un fir de bumbac.

La bărbaţi, singurul obiect vestimentar era cornetul penian conic despre care am vorbit mai sus. Un indian tocmai îşi confecţiona unul nou. Cele două laturi ale unei frunze proaspete de *pacova* au fost rupte de pe nervura centrală, curăţate de marginea exterioară tare şi îndoite pe lungime. Îmbinînd cele două bucăţi (de 7/30 cm), astfel încît cele două îndoituri să se împreuneze în unghi drept, se obţine un fel de echer, format din două grosimi de foi pentru părţi şi din patru în vîrf, unde cele două benzi se încrucişează; apoi această parte se răsfrînge pe diagonală şi cele două braţe se taie şi se aruncă; atunci meşterul nu mai are în mînă decît un mic triunghi isoscel format din opt grosimi; acesta e răsucit în jurul degetului mare, dinainte înapoi; vîrfurile celor două unghiuri inferioare sînt secţionate şi marginile laterale se cos cu aţă vegetală şi ac de lemn.

Locuinţele erau aproape goale. Se vedeau hamacurile din sfoară de bumbac; cîteva oale de pămînt şi un lighean în care se uscau pe foc boabe de porumb sau tuberculi de manioc; recipiente din tîgvă, piuliţe şi pisăloage din lemn; răzătoare pentru manioc, din

lemn încrustat cu ghimpi ; site de vînturare din împletitură de nuiele ; dălți din dinți de rozătoare ; fuse, cîteva arcuri lungi de aproximativ 1,70 m. Săgețile erau de mai multe feluri ; fie cu vîrf de bambus, ascuțite, pentru vînătoare sau tăiate în dinți de ferăstrău, pentru război, fie cu mai multe vîrfuri, pentru pescuit. În sfîrșit, cîteva instrumente de muzică : nauri cu 13 țevi și flajeolete cu patru găuri.

Spre seară, șeful ne-a adus cu mare pompă cahuinul și o tocană din fasole uriașă și ardei, de la care îți lua gura foc ; mîncare reconfortantă după șase luni petrecute în mijlocul populației nambikwara care nu cunosc sarea și ardeul și care au cerul gurii atît de delicat încît pretind chiar ca mîncărurile să fie udate cu apă pentru a fi răcite înainte de a le consuma. O mică tărăcuță conținea sarea băștinașă, o apă maronie și atît de amară încît șeful, care se mulțumea să ne privească mîncînd, a ținut să o guste în fața noastră pentru a ne asigura că nu e otravă, cum părea să fie. Acest condiment se prepară cu cenușa de lemn de *toari branco*. Cu toată simplitatea mesei, demnitatea cu care ne-a fost oferită îmi reamintea faptul că vechii șefi tupi obișnuiau să țină masă deschisă, după expresia unui călător.

Amănunt și mai surprinzător : după o noapte petrecută într-unul din șoproane am constatat că centura mea de piele fusese roasă de greieri. Nu avusesem niciodată de suferit din pricina acestor insecte care treceau neobservate la toate triburile în mijlocul căroră trăisem un timp : Kaingang, Caduveo, Bororo, Paressi, Nambikwara, Mundé și tocmai la Tupi mi-a fost dat să trăiesc o întâmplare neplăcută pe care o cunoscuseră, cu 400 de ani mai înainte, Yves d'Évreux și Jean de Léry : „și pentru ca să descriu pe scurt aceste gîngăanii... fără a fi mai mari decît greierașii noștri, ieșind ca și ei noaptea în stoluri, pe lingă foc, iar dacă găsesc ceva nu se lasă pînă nu-l rod. Dar principalul era că în afară de faptul că tăbărau astfel pe ghetetele și pelerina de marochin, mînceau totodată partea de deasupra ; posesorii lor le găseau de dimineată pe toate albe și curățate la suprafață“. Cum greierii (spre deosebire de termite și de alte insecte distrugătoare) se mulțumeau să roadă pojghița de suprafață a pielii mi-am găsit și eu cureaua „toată albă și curățată la suprafață“, dovadă a unei asociații ciudate și unice, de mai multe ori seculară, între o specie de insecte și o grupare omenească.

De îndată ce a răsărit soarele, un om de-al nostru a plecat în pădure ca să vîneze ciîva porumbei ce zburau la marginea ei. La puţin timp după aceea se auzi un foc de puşcă pe care nimeni nu-l luă în seamă, dar curînd sosi un băştinaş în fugă, palid şi foarte agitat ; încercă să ne explice ceva, dar Abaitara nu era lîngă noi ca să ne traducă. Dinspre pădure se auzeau ţipete puternice care se apropiau şi curînd omul plecat la vînătoare traversă în goană plantaţiile susţinîndu-şi cu mîna stîngă antebraţul drept de care atîrna mîna sfişiată ; se proptise în puşcă şi aceasta s-a descărcat. Luis şi cu mine ne-am consultat în privinţa a ceea ce era de făcut. Trei degete erau aproape secţionate, palma părea zdrobită iar amputarea părea indispensabilă. Totuşi, nu aveam curajul să o facem şi să-l lăsăm infirm pe însoţitorul nostru, pe care-l recrutasem, împreună cu fratele său, într-un mic sat din împrejurimile Cuiabei şi de care ne simţeam cu atît mai răspunzători cu cît era foarte tînră şi ne cîştigase prin loialitatea şi fineţea sa ţărănească. Pentru el, a cărui meserie era să se ocupe de vitele de povară, cerîndu-i-se deci, o mare îndemînare manuală pentru încărcarea greutăţilor pe spinarea catirilor şi a boilor, amputarea ar fi fost o catastrofă. Nu fără teamă, ne-am hotărît să repunem, mai mult sau mai puţin aproximativ, degetele la loc, să facem un pansament cu mijloacele de care dispuneam şi să ne întoarcem. De îndată ce vom sosi în tabără, Luis avea să-l conducă pe rănit la Urupá, unde se afla medicul nostru şi dacă băştinaşii aveau să accepte acest proiect voi rămîne cu ei pe marginea rîului aşteptînd ca barca să revină să mă ia după 15 zile (trebuiau trei zile ca să cobori rîul şi aproape o săptămînă ca să-l urci). Îngroziţi de accident şi temîndu-se ca din cauza lui să nu ne schimbăm atitudinea prietenoasă faţă de ei, indienii acceptară tot ce li s-a propus ; luîndu-le-o înainte, în timp ce ei îşi reîncepeau preparativele, ne-am întors în pădure.

Călătoria a decurs într-o atmosferă de coşmar şi mi-au rămas puţine amintiri. Rănitul a delirat tot drumul şi a mers atît de repede încît nu reuşeam să-l urmăm ; luase conducerea, chiar înaintea călăuzei, fără cea mai mică ezitare, pe un drum care părea că se închisese în spatele nostru. Am reuşit să-l facem să doarmă noaptea, dîndu-i somnifere. Noroc că, nedeprins cu medicamentele, acestea şi-au produs tot efectul. Cînd am ajuns în tabără, a doua zi după-masă, am constatat că mîna îi era plină de viermi şi asta-i provoca dureri de nesuportat. Dar cînd, trei zile mai tîrziu, fu arătat doctorului, rana era salvată de gangrenă — pentru că viermii

consumaseră treptat cărnurile putrede. Amputarea nu mai era, deci, necesară și după o lungă serie de mici intervenții chirurgicale, care au durat aproape o lună și în care Vellard și-a pus în aplicare priceperea sa de chirurg și de entomolog, Emydio și-a recăpătat o mână acceptabilă. Ajungînd la Madeira în decembrie, l-am trimis pe convalescent, cu avionul, la Cuiabá, pentru a-i menaja puterile. Dar cînd m-am întors în acele locuri, în ianuarie, pentru a-mi regăsi grosul trupei și i-am vizitat părinții, aceștia mi-au făcut tot soiul de reproșuri, nu pentru suferințele îndurate de fiul lor, care pentru ei reprezentau un incident banal al vieții din *sertão*, ci pentru că am avut barbaria de a-l expune văzduhului, situație diabolică la care nu concepeau că poate fi expus un creștin.

34. FARSA JAPIMULUI

Iată și membrii noii mele familii : mai întâi Taperahi, șeful satului și cele patru femei ale lui : Maruabai, cea mai în vîrstă, și Kunhatsin, fiica ei dintr-o căsătorie precedentă ; Takwame și Iano-pamoko, tînăra paralică. Acest menaj poligam creștea cinci copii : Camini și Pwereză, băieți ce păreau să aibă respectiv 17 și 15 ani, și trei fetițe mici : Paerai, Topeka și Kupekahi.

Adjutantul șefului, Potien, în vîrstă de aproximativ 20 de ani, era fiul lui Maruabai dintr-o căsătorie precedentă. Mai erau acolo o femeie bătrînă, Wirakuru, cei doi fii ai săi adolescenți : Takwari și Karamua, primul celibatar, cel de al doilea însurat cu nepoata sa Penhana, abia ajunsă la vîrsta pubertății ; în sfîrșit, vărul lor, un tînăr paralic, Walera.

Spre deosebire de nambikwara, tupi-kawahib nu-și ascund numele care, de altfel, au un înțeles, după cum au observat și călătorii care au vizitat tribul în secolul al XVI-lea. „Cum facem și noi cu cîinii și alte animale — remarcă Lery — tot astfel și ei își dau la întîmplare nume de lucruri pe care le cunosc, de pildă : Sarigoy, animal cu patru picioare ; Arignan, găină ; Arabouten, copac din Brazilia ; Pindo, o iarbă înaltă și altele asemănătoare“.

Observația s-a verificat de fiecare dată cînd băștinașii mi-au dat explicații în legătură cu numele lor. Taperahi ar fi, pare-se, o pasăre mică cu pene albe și negre ; Kunhatsin ar însemna femeie albă sau cu pielea deschisă ; Takwame și Takwari ar fi termeni derivați din *takwara*, o specie de bambus ; Potien o crevetă de apă dulce ; Wirakuru, un mic parazit al omului (în portugheză *bicho de pè*) ; Karamua, o plantă ; Walera, de asemenea o specie de bambus.

Staden, alt călător din secolul al XVI-lea, scrie că femeile „iau de obicei nume de păsări, de pești și de fructe“ și adaugă că de fiecare dată cînd bărbatul ei omoară un prizonier atît el cît și fe-

meia lui iau alt nume. Însoțitorii mei mai practicau acest obicei ; astfel, Karamua se mai numește Janaku, deoarece, mi s-a explicat, el a omorât deja un om“.

Băștinașii mai primesc alte nume și atunci cînd trec de la copilărie la adolescență și cînd devin adulți. Fiecare poartă, deci, două, trei sau patru nume, pe care mi le comunică bucuroși. Aceste nume sînt de un interes considerabil ; fiecare ramură folosește, de preferință, anumite părți, formate, plecînd de la aceleași rădăcini și care se referă la clan. Locuitorii satului pe care l-am studiat făceau, în majoritate, parte din clanul *Mialat* (al porcului mistreț), dar satul se formase prin căsătorii cu membri ai altor clanuri : *Paranawat* (al fluviului), *Takwatip* (al bambusului) și alte cîteva. Or, toți membrii ultimului clan citat aveau nume derivate din eponime : Takwame, Takwarume, Takwari, Walera (o specie de bambus mare), Topehi (fruct din aceeași familie) și Karamua (tot c plantă, neidentificată însă).

Trăsătura cea mai pregnantă a organizării sociale a indienilor noștri era monopolul aproape total al șefului asupra femeilor grupului. Din șase femei pubere patru erau nevestele lui. Și avînd în vedere că din cele două care mai rămăseseră, Penhana îi era soră — deci interzisă — iar cealaltă, Wirakaru, o bătrînă care nu mai putea interesa pe nimeni, rezulta că Taperahi avea atîtea femei cît îi era materialmente posibil să posede. În gospodăria lui, rolul principal îi revenea lui Kunhatsin care, cu excepția infirmei Ianopamoko, era cea mai tînără și — părerea băștinașilor venind să confirme aprecierea etnografului — de o mare frumusețe. Din punct de vedere ierarhic Maruabai este o soție secundară și fiuca ei îi trece înainte.

Soția principală pare să-și asiste bărbatul mai direct decît celelalte. Acestea se ocupă de treburile casei : bucătăria, copiii, care fiind crescuți în comun trec de la un sin la altul fără nici o deosebire, așa că n-am putut stabili cu certitudine care erau mamele respective. Soția principală însă își însoțește bărbatul în deplasări, îl ajută să primească străinii, păstrează darurile primite, conduce toată casa. Situația este inversă celei observate la nambikwara, la care soția principală poartă răspunderea căminului în timp ce tinerele concubine sînt strîns asociate la activitatea bărbatului.

Privilegiul șefului asupra femeilor grupului pare să se bazeze, în primul rînd, pe ideea că șeful este o făptură ieșită din comun. I se atribuie un temperament excesiv ; cade în transe, în cursul căroră, deseori, trebuie să fie împiedecat cu forța să nu comită

crime (voi da mai departe un exemplu) ; are darul profeției și alte talente ; în sfârșit, pofta lui sexuală depășește normalul și cere, pentru a fi satisfăcută, un număr mare de soții. În cele două săptămâni în care am locuit împreună cu băștinașii, am fost adesea uimit de purtarea anormală — în raport cu cea a tovarășilor lui — a șefului Taperahi. Astfel, pare să sufere de manie ambulatorie : de trei ori pe zi, cel puțin, schimbă locul hamacului și al streșinei din frunze de palmier care îl apără de ploaie, urmat, de fiecare dată, de femeile lui, de locotenentul Potien și de copiii. În fiecare dimineață dispare în pădure cu femeile și copiii, pentru împreunare, spun băștinașii. O jumătate de oră sau o oră mai târziu îi vezi revenind și pregătind o nouă mutare.

În al doilea rînd, privilegiul poligamiei șefului este compensat, într-o oarecare măsură, prin faptul că-și împrumută femeile tovarășilor lui și străinilor. Potien, de pildă, nu este numai un aghiotant ; el ia parte la viața de familie a șefului, de la care-și primește hrana, îndeplinește uneori rolul de dădacă a copiilor acestuia, bucurîndu-se totodată și de alte favoruri. Cît despre străini, toți autorii din secolul al XVI-lea s-au referit la liberalismul șefilor tupinamba. Această ospitalitate avea să se manifeste încă de la sosirea mea în sat, în folosul lui Abaitara, care a primit-o cu împrumut pe Ianopamoko, care era însărcinată și care, pînă la plecarea mea, a împărțit cu el hamacul, primind tot de la el și hrana.

După mărturisirile lui Abaitara, această mărinimie nu era lipsită de calcul. Taperahi i-a propus lui Abaitara să i-o cedeze definitiv pe Ianopamoko în schimbul fetiței lui, Topehi, pe atunci în vîrstă de aproximativ opt ani ; *Karijiraen taleko ehi nipoka*, „șeful vrea să se însoare cu fata mea“. Abaitara nu era prea entuziasmat, deoarece Ianopamoko, infirmă, nu-i putea fi tovarășă de viață. „Nu este nici măcar în stare, zicea el, să aducă apă de la rîu“. Apoi, schimbul părea prea inegal între o adultă fizic redusă și o fetiță sănătoasă și plină de promisiuni. Abaitara avea alte pretenții ; în schimbul lui Topehi o voia pe micuța Kupekahi, în vîrstă de doi ani și pentru asta ținea să sublinieze că ea era fata lui Takwame, deci făcea și ea parte din clanul Takwatip, iar el și-ar fi putut exercita astfel privilegiul său de unchi. După cum plănuiise, însăși Takwame urma să fie cedată unui alt băștinaș de la postul Pimenta Bueno. În felul acesta s-ar fi restabilit, în parte, echilibrul matrimonial, Takwari fiind și el „logodit“ cu micuța Kupekahi și o dată terminate toate aceste tranzacții, Taperahi ar fi pierdut două femei din patru, dar cu Topehi ar fi recîștigat o a treia.

Nu știu care a fost rezultatul acestor discuții, dar în timpul celor cincisprezece zile de viață în comun ele au creat o tensiune între protagoniști și situația devenea uneori neliniștitoare. Abaitara ținea nebunește la logodnica lui în vîrstă de doi ani, care i se părea, în ciuda celor 30 sau 35 de ani ai săi — o soție pe gustul lui. Îi dădea mici daruri și cînd ea zburda de-a lungul rîului nu mai înceta să o admire și să mă facă să-i admir micile forme robuste ; ce fată frumoasă va fi peste zece sau doisprezece ani ! Cu toți anii lui de văduvie, această lungă așteptare nu-l speria ; este drept că pentru acest interval conta pe Ianopamoko. În emoția tandră pe care i-o inspira fetița se îmbinau inocente visări erotice, îndreptate către viitor, un sentiment foarte părintesc de răspundere pentru mica ființă și camaraderia afectuoasă a unui frate mai mare căruia i s-ar fi născut mai tîrziu o surioară.

Un alt corectiv al inegalității în repartitia femeilor e căsătoria între cumnat și cumnată : moștenirea de către frate a femeii. În acest fel fusese însurat și Abaitara împotriva voinței lui cu soția fratelui său mai mare decedat, trebuind să cedeze ordinului tatălui său și insistenței femeii care-i dădea mereu tîrcoale. Pe lîngă această căsătorie între cumnați, populația tupi-kawahib practică poliandria fraternală, un exemplu fiind cel al micuței Penhana care, slăbuță și abia ajunsă la pubertate, se împărțea între bărbatul — Karamua — și cumnații ei — Takwari și Walera, acesta din urmă frate „clasificator“ al celorlalți doi : „Își împrumută (femeia lui) fratelui său“, deoarece „fratele nu este gelos pe frate“. De obicei, cumnații și cumnatele, fără a se evita, păstrează, totuși, unii față de ceilalți, o atitudine rezervată. În ziua cînd femeia a fost împrumutată se observă o anumită familiaritate în raporturile cu cumnatul. Sporovăiesc și rîd împreună, iar cumnatul ei îi dă de mîncare. Într-o zi în care Takwari o împrumutase pe Penhana, el prînzea cu mine. Începînd să mănînce ceru fratelui său, Karamua, să i-o aducă pe Penhana ca să mănînce și ea. Penhanei însă nu-i era foame ; mîncase cu bărbatul ei. Veni totuși, luă o îmbucătură și plecă de îndată. La fel proceda și Abaitara, care mă părăsea lînd cu el prînzul pe care-l împărțea cu Ianopamoko.

O combinație de poligamie și de poliandrie rezolvă, deci, la tupi-kawahibi problema pusă de prerogativele șefului de grup în materie conjugală. La numai cîteva săptămîni de cînd părăsisem tribul nambikwara mă uimea, să constat în ce măsură, grupuri foarte apropiate din punct de vedere geografic, diferă în soluționarea unor probleme identice. Am văzut că și la nambikwara șeful se

bucură de privilegiul poligamiei, ceea ce provoacă același dezechilibru între numărul bărbaților tineri și cel al femeilor disponibile. În loc însă de a recurge, ca tupi-kawahibii, la poliandrie, nambikwara permit adolescenților practicarea homosexualității. Pentru aceste obiceiuri tupi-kawahibii au cuvinte injurioase, deci le condamnă. Dar, cum remarca malițios Léry referindu-se la strămoșii lor: „Deoarece citeodată, certându-se între ei, se numesc *Tyvire* (tupi-kawahibii folosesc un termen foarte apropiat: *teukuruwa*) adică ticălos, se poate presupune (deoarece nu afirm nimic) că și ei comit acest păcat îngrozitor“.

La tupi-kawahibi, șefia era obiectul unei organizări complexe de care satul nostru mai era încă legat în mod simbolic, într-un fel ca la acele mici curți princiare decăzute la care un fidel se silește să joace rolul de șambelan pentru a salva prestigiul demnității regale. Acesta părea să fie și rolul jucat de Potien pe lângă Taperahi; prin silința pe care și-o dădea în a-și servi stăpînul, prin respectul pe care i-l arăta și prin deferența cu care, pe de altă parte, era tratat de ceilalți membri ai grupului s-ar mai fi putut crede uneori că Taperahi comandă — cum comandase pe vremuri Abaitara — cîteva mii de supuși sau de înfeudați. În acel timp, curtea avea cel puțin patru grade ierarhice: șeful, garda, ofițerii subalterni și însoțitorii. Șeful avea dreptul de viață și de moarte. Cum în secolul al XVI-lea pedeapsa capitală era moartea prin înecare, executarea ei revenea ofițerilor subalterni. Șeful însă poartă de grijă oamenilor lui; duce tratativele cu străinii și, cum aveam să constat, nu fără prezență de spirit.

Aveam o oală mare de aluminiu în care fierbeam orezul. Într-o dimineață, Taperahi, însoțit de Abaitara ca interpret, a venit să-mi ceară oala pe care, în schimb, se angaja să ne-o țină la dispoziție plină cu cahuin pe tot timpul cît vom fi împreună. Am încercat să-i explic că nu ne puteam dispensa de acest obiect de bucatărie, dar în timp ce Abaitara traducea, vedeam, spre marea mea surprindere, cum pe fața lui Taperahi se menține un suris fericit ca și cum cuvintele mele ar fi corespuns într-un totul dorințelor lui. Și, într-adevăr, cînd Abaitara a terminat expunerea motivelor prin care-mi justificam refuzul, Taperahi, tot surizător, luă oala și o puse între ustensilele lui. Nu-mi mai rămînea decît să mă supun. De altfel, credincios promisiunii făcute, Taperahi îmi aduse, timp de o săptămînă, un cahuin de lux compus dintr-un amestec de porumb și de *tocari* din care am consumat cantități prodigioase, limitate doar de grija de a menaja glandele salivare, ale celor trei copii

mici. Incidentul mi-a reamintit un pasaj din Yves d'Évreux : „Dacă vreunul dintre ei dorește un obiect care aparține altuia, îi spune cinstit ce vrea ; și obiectul trebuie să fie foarte scump celui care îl posedă dacă nu-l dăruiește numaidecît, cu condiția însă ca, dacă cel care cere, posedă un alt lucru la care ține, cel ce dă să i-l ofere cînd îi va fi cerut“.

Tupi-kawahibi au o concepție foarte diferită de nambikwara în ceea ce privește rolul șefului. Cînd sînt siliți să se pronunțe asupra acestei probleme spun „Șeful este totdeauna voios“. Extraordinarul dinamism pe care îl manifesta în toate ocaziile Taperahi e cel mai bun comentariu al acestei formule și totuși ea nu se explică doar prin aptitudinile individuale, căci, spre deosebire de nambikwara, șefia la tupi-kawahibi este ereditară în linie bărbătească : Pwereză ar urma să fie succesorul tatălui său ; or, Pwereză părea mai tînăr decît fratele său Kamini, și am mai cules și alte dovezi ale unei întîietăți posibile a mezinului față de fratele său mai mare. În trecut, una dintre sarcinile care îi revenea de drept șefului era aceea de a da serbări în cadrul cărora era numit „stăpîn“, sau „proprietar“. Bărbații și femeile își acopereau corpul cu picturi (și anume cu suc de puternic al unei frunze neidentificate, care era folosit și la pictarea oalelor), și se țineau adunări de dans cu cîntece și muzică : acompaniamentul consta din patru sau cinci clarinete mari, confecționate din bucăți de bambus, lungi de 1,20 m, la capătul cărora un mic tub de bambus, prevăzut cu o țevușoară tăiată într-o parte, era menținut, în interior, cu ajutorul unui tampon din fibre. „Stăpînul sărbătorii“ dădea ordinul ca bărbații să se întreacă în a purta pe umeri un flautist, competiție care amintește de ridicarea *mariddo*-ului la bororo și alergările cu butuci ale gè-ilor.

Invitațiile erau făcute din timp, pentru ca participanții să aibă timp să-și procure și să afume mici animale ca : șobolani, maimuțe, veverițe, pe care le purtau înșirate în jurul gîtului. Jocul cu roata împărțea satul în două tabere : mezini și vîrstnicii. Echipele se grupau la extremitatea vestică a unui teren circular, în timp ce doi aruncători, cîte unul din fiecare tabără, luau loc, respectiv în partea de nord și în cea de sud. Își aruncau, rostogolindu-l, un fel de cerc plin făcut dintr-o secțiune de trunchi de copac. În momentul în care trecea prin fața trăgătorilor, fiecare încerca să-l atingă cu o săgeată. Pentru fiecare lovitură în plin cîștigătorul lua cîte o săgeată a adversarului. În America de Nord există jocuri de o asemănare izbitoare.

În sfârșit, se trăgea la țintă într-un manechin, și nu fără pericol căci cel a cărui săgeată s-ar fi înfipt în stîlpul de suport era hărăzit unui destin fatal, de origine magică, ca și cei care ar îndrăzni să sculpteze un manechin de lemn cu formă omenească, în loc să facă o păpușă din paie sau un manechin care să reprezinte o maimuță.

Și așa treceau zilele, adunînd resturile unei culturi care fascinase Europa și care avea să dispară, poate, de pe malul drept al cursului superior al lui Rio Machado o dată cu plecarea mea ; în clipa în care puneam piciorul pe corăbioara cu pînze și lopeți, întoarsă de la Urupá — la 7 noiembrie 1938 — băștinașii plecau spre Pimenta Bueno pentru a-și întîlni tovarășii și familia lui Abaitara.

Totuși, spre sfârșitul acestei triste lichidări a activului unei culturi muribunde mă aștepta o surpriză. Era pe înserat, cînd fiecare profită de ultimele scipiri ale focului de tabără pentru a se pregăti de culcare. Șeful Taperahi se și lungise în hamac ; el începu să cînte cu o voce îndepărtată și șovăitoare, pe care abia i-o puteai recunoaște. Îndată, doi bărbați (Walera și Kamini) i s-au așezat la picioare și un fior străbătu micul grup. Walera scoase cîteva strigăte ; cîntecul șefului se preciză, glasul îi deveni mai sigur. Și deodată am înțeles la ce asistam : Taperahi începuse să joace o piesă de teatru, sau mai bine zis o operetă, un amestec de cîntec și de text vorbit. El singur încarna o duzină de personaje, dar fiecare se deosebea printr-un ton aparte al vocii : ascuțit, în falset, gutural, sau înfundat, și printr-o temă muzicală care forma un adevărat leitmotiv. Melodiile erau surprinzător de înrudite cu cîntecul gregorian. După „Sacru“ evocat de flautele nambikwara, îmi părea că ascult o versiune exotică a „Nunților“.

Cu ajutorul lui Abaitara — atît de atent la reprezentație, încît era greu să-i smulgi comentarii — mi-am putut face o părere vagă despre subiect. Era vorba despre o farsă al cărei personaj principal era pasărea *japim* (o oriolă¹ cu pene negre și galbene, al cărei cînt modulat dă iluzia unui glas omenesc) ; avea ca parteneri animale : broască țestoasă, jaguar, șoim, furnicar, tapir, șopîrlă etc. ; obiecte : bită, stîlp etc. și spirite, ca de pildă, fantoma Maira. Fiecare se exprima într-un stil atît de conform naturii sale, încît după puțin timp am reușit să le identific singur. Intriga se învîrtea în jurul aventurilor *japim*-ului care, la început amenințat de celelalte animale, le păcălea în diferite feluri și termina prin a le învinge. Re-

¹ Pasăre din familia grangurului (*Oriolidae*, care cuprinde mai ales specii tropicale). — N.R.

prezentația, care a fost repetată (sau continuată ?) două nopți de-a rîndul a durat, de fiecare dată, aproximativ patru ore. Uneori, Taperahi părea inspirat, vorbea și cînta mult : hohote de rîs izbucneau din toate părțile. Alteori, părea istovit, glasul îi slăbea și încerca diferite teme fără a se fixa la vreuna. Atunci, unul dintre recitatori, sau amîndoi, îi veneau în ajutor, fie reînnoind strigătele care dădeau un răgaz actorului principal, fie propunîndu-i cîte o temă muzicală, fie preluînd, temporar, unul din roluri, așa încît, pentru un moment, asistai la un adevărat dialog. Readus la linia de plutire Taperahi pornea mai departe, cu un nou episod.

Pe măsură ce se lăsa noaptea, simțeai cum creației poetice îi urmează o pierdere a cunoștinței, cum actorul e depășit, încetul cu încetul, de personajele sale. Diferitele lui voci îi deveneau străine, fiecare căpăta un caracter atît de pronunțat, încît era foarte greu de crezut că aparțineau aceluiași individ. La sfîrșitul celei de a doua ședințe, Taperahi, continuînd să cînte, se ridică brusc din hamacul lui și începu să umble încolo și încoace, fără rost, cerînd cahuin ; fusese „apucat de spirit“ ; deodată, înșfăcă un cuțit și se năpusti asupra lui Kunhatsin, principala lui soție, care abia reuși să scape fugind în pădure, în timp ce bărbații îl domoliră și-l forțară să se lungească din nou în hamac, unde adormi pe dată. A doua zi totul reveni la normal.

35. AMAZONIA

Ajungînd la Urupá, unde începe navigația cu motor, mi-am găsit tovarășii instalați într-o spațioasă colibă din paie, cocoțată pe piloți și despărțită prin pereți subțiri în mai multe încăperi. Nu aveam altceva de făcut decît să vindem populației locale resturile materialelor noastre sau să le schimbăm pe găini, pe ouă și lapte — căci erau și cîteva vaci — să trîndăvim refăcîndu-ne forțele în așteptarea momentului cînd rîul, umflat de ploi, va îngădui primei bărci, în acest anotimp, să urce pînă acolo ceea ce ar cere, fără îndoială, trei săptămîni. În fiecare dimineață, muind în lapte rezervele noastre de ciocolată, luam micul dejun privind cum Vellard extrăgea țândări de oase din mîna lui Emydio, căreia îi dădea din nou forma. Spectacolul avea ceva dezgustător și totodată fascinant ; în mintea mea el se asocia cu cel al pădurii, plină de forme și pericole. Am început să desenez (luînd ca model mîna mea stîngă), peisaje formate din miini ieșind din corpuri, contorsionate și încîlcite ca lianele. După o duzină de schițe, care au dispărut aproape toate în timpul războiului — în ce pod or fi zăcînd astăzi uitate ? — m-am simțit ușurat și am revenit la observarea lucrurilor și a oamenilor.

De la Urupá pînă la Rio Madeira, posturile liniei telegrafice sînt legate cu cătunele căutătorilor de cauciuc, care justifică populara sporadică a malurilor. Ele par mai puțin deplasate decît cele de pe podiș și felul de viață care se duce acolo începe să nu mai semene cu un coșmar. Măcar variază și se nuanțează în funcție de resursele locale. Găsești grădini de zarzavat cu pepeni : zăpadă răco-roasă și rouă a tropicelor ; curți în care sînt ținute broaște țestoase captive, care asigură familiei echivalentul unui pui duminical. În zilele de sărbătoare acesta apare chiar sub forma de *gallinha em molho pardo* (găină în sos brun) și e completat cu un *bolo podre* (în traducere fidelă prăjitură putredă), cu un *cha de burro* (infuzie de

măgar, adică fiertură de porumb cu lapte) și cu *baba de moça* („scuipat de domnișoară“ : brânză albă pe cremă cu miere). Sucul de manioc, fermentat timp de săptămîni cu ardei, dă un sos tare și catifelat. E o adevărată abundență : *Aqui so falta o que não tem* (aici nu lipsește decît ceea ce nu ai).

Toate aceste mîncăruri sînt „coloși“ de delicii, vorbirea amazoniană complăcîndu-se în superlative. În general, un remediu, un desert sînt bune, rele „ca dracul“ ; o cădere de apă este „vertiginosă“, un vînat e „un monstru“ ; o situație „abisinică“. Conversația este o savuroasă mostră de deformări țărănești, de pildă inversiunea fonemelor : *percisa* în loc de *precisa*, *prefeitamente* în loc de *perfeitamente* : *Tribucio* în loc de *Tiburcio*. E însoțită, de asemenea, de lungi tăceri, întrerupte doar de interjecții solemne : *Sim Senhor!* sau *Disparate!* care se referă la tot felul de gînduri confuze și obscure ca pădurea.

Rarii negustori ambulanți, *regatão* sau *mascate* — de obicei sirieni sau libanezi care circulă în pirogă — aduc, după săptămîni de călătorie, medicamente și ziare vechi, deteriorate de umiditate. Un ziar părăsit în coliba unui căutător de cauciuc m-a informat, cu patru luni întîrziere, asupra acordurilor de la München și a mobilizării. De aceea și fantezia celor ce trăiesc în pădure este mai bogată decît a locuitorilor din savană. Sînt printre ei poeți ca în acea familie în care tatăl și mama, care se numesc Sandoval și Maria, compun numele copiilor pornind de la silabele din care sînt formate numele lor, adică pentru fete : Valma, Valmaria, Valmarisa, iar pentru băieți : Sandomar și Marival ; iar pentru generațiile următoare : Valdomar și Valkimar. Pedanții își numesc copiii Newton și Aristotel și practică degustarea medicamentelor atît de populare în Amazonia ca Tinctura prețioasă, Tonicul oriental, Specificul Gordona, Pilulele Bristol, Apa engleză și Balsamul ceresc. Cînd nu absorb, cu consecințe fatale, biclorhidrat de chinină în loc de sulfat de sodiu ajung la o obișnuință atît de mare încît trebuie să înghită dintr-o dată un tub întreg de aspirină pentru a calma o durere de dinți. De fapt, un mic depozit, observat pe cursul inferior al rîului Machado pare, în mod simbolic, că nu expediază în pirogă în amonte acestui rîu decît două feluri de mărfuri : grilaje de cimitir și clistire.

Pe lingă această medicină „savantă“, există și o alta, populară, care constă în *resguardos* („interdicții“) și în *orações* (predici). În timpul sarcinii, femeia nu e supusă nici unei restricții alimentare. După naștere și în primele opt zile poate să mănînce carne de

găină și de prepeliță. Pînă la a patruzecoa zi, la acestea se mai adaugă carnea de cerb și cîteva specii de pește (*pacu, piava, sardinha*). Începînd din a patruzeci și una zi își poate relua raporturile sexuale și să adauge la regimul alimentar de pînă atunci carnea de porc mistreț și pește zis alb. Timp de un an îi sînt interzise : tapi-rul, broasca țestoasă de uscat, cerbul roșu, *mutum*-ul, peștii „cu piele“ : *jatuarama* și *curimata*. Ceea ce informatorii comentează astfel : *Isso e mandamento da lei de Deus, isso e do inicio do mundo, a mulher so e purificada depois de 40 dias. Si não faz, o fim e triste. Depois do tempo da menstruação, a mulher fica imunda, o homen que anda com ella fica imundo tambem, e a lei de Deus para mulher*¹. Ca explicație finală : *E uma cousa muita fina, a mulher*².

Iată acum, la limita magiei negre, *Oração do sapo secco*, Rugăciunea broaștei uscate, care se găsește într-o carte răspîndită, *Livro de Saõ Cypriano*. Se ia o broască mare, *cururu* sau *sapo leiteiro*, se îngroapă într-o zi de vineri pînă la gît și i se dă jeratic pe care-l înghite tot. Opt zile mai tîrziu poți s-o cauți : a dispărut. Dar în același loc crește „un trunchi de copac cu trei ramuri“, în trei culori. Ramura albă este pentru dragoste, cea roșie pentru despe-rare, cea neagră pentru doliu. Numele rugăciunii vine de la faptul că broasca se usucă, pentru că nici măcar hoitarul nu o mănîncă. Atunci ramura care corespunde intenției celui ce oficiază e ruptă și ascunsă de toți : *e cousa muita occulta*. Rugăciunea se spune la înmormîntarea broaștei :

Eu te enterro com palma de chão la dentro
 Eu te prende baixo de meus pes ate como for o possivel
 Tem que me livras de tudo quanto e perigo
 So soltarei voce quando terminar minha missão
 Abaixo de São Amaro sera o meu protetor
 As undas do mar serão meu livramento
 Na polvora do sol sera meu descanso
 Anjos da minha guarda sempre me acompanham
 E o Satanaz não tera farça me prender
 Na hora chegada no pinga de meio dia

¹ Este porunca legii lui Dumnezeu, s-a petrecut la începutul lumii, femeia e purificată abia în a patruzecoa zi. Dacă aceasta nu se face, sfîrșitul e trist. După menstruație femeia e necurată, bărbatul care o frecventează devine și el necurat, e legea făcută de Dumnezeu pentru femeie. — *N.T.*

² E un lucru foarte delicat, femeia. — *N.T.*

Esta Oração sera ouvida
São Amaro voce e supremes senhores dos animaes crueis
Sera o meu protetor Mariterra (?)
Amen. ¹

Se mai obișnuiește și *Oração da fava* (a fasolei) și *Oração do morcego* („a liliacului“).

În vecinătatea râurilor navigabile pentru ambarcații mici cu motor, adică acolo unde civilizația, reprezentată prin Manaus, nu mai este o amintire aproape ștearsă, ci o realitate cu care se poate relua legătura, de două sau poate de trei ori în cursul unei existențe înfilnești frenetici sau inventatori. De pildă, cutare șef de post care, pentru el, pentru soția și cei doi copii ai săi practică singur, în plină pădure culturi gigantice, montează patefoane și prepară butoaie de rachiu și împotriva căruia destinul se înverșunează. Calul îi e atacat în fiecare noapte de lilieci din specia vampirilor. Îi face o armură din pînză de cort, dar calul o sfîșie de crengi ; atunci încearcă să-l ungă cu ardei iute, apoi cu sulfat de cupru, dar vampirii „șterg totul cu aripile lor“ și continuă să sugă sîngele bietului animal. Singurul mijloc eficace s-a dovedit acela de a travesti calul în mistreț cu ajutorul a patru piei tăiate și cusute. Imaginația sa, nicidecum dezarmată, îl ajută să treacă peste o mare decepție : vizita la Manaus, unde toate economiile pe care le-a făcut dispar în mîinile medicilor care-l exploatează, la hotelul unde flămînzește și datorită copiilor săi care golesc magazinele cu complicitatea furnizorilor.

Aș dori să evoc mai îndelung aceste triste personaje ale vieții amazoniene, hrănite cu excentricitate și desperare. Eroi sau sfinți, ca Rondon și însoțitorii lui, care presară harta teritoriilor neexplo-

¹ Te îngrop la un picior de pămînt, acolo dedesubt,
Te iau sub picioarele mele atît pe cît se poate,
Tu trebuie să mă scapi de tot ce e pericol,
Te voi libera doar cînd îmi voi încheia misiunea,
Sub invocarea sfîntului Amaro se va afla protectorul meu,
Valurile mării îmi vor fi mîntuirea,
În pulberea pămîntului odihna mea.
Ingeri care mă păziți, însoțiți-mă întotdeauna
Și satana nu va avea puterea să mă prindă.
Cînd va sosi ora, exact de amiază
Această rugă va fi auzită.
Sfîntul Amaro, tu și stăpînii supremi ai crudelor animale
Va fi protectorul meu Mariterra (?)
Amin. — N.T.

rate cu nume din calendarul pozitivist și dintre care unii au preferat să se lase masacrați decât să riposteze atacurilor indienilor. Entuziaști care aleargă în adâncul pădurilor, către întâlniri stranii cu triburi pe care doar ei le cunosc, jefuindu-le modestele recolte înainte de a cădea victimă săgeților lor. Visători care clădesc în cîte o vale părăsită un imperiu efemer. Maniaci desfășurînd în singurătate o activitate care, în alte vremuri a adus altora titlul de vicerege. Victime în sfîrșit, ale unei beții, întreținută de alții mai puternici și cărora, pe Rio Machado, la marginea pădurilor ocupate de populațiile mundé și tupi-kawahib, căutătorii de aventuri le prezic ciudatul destin.

Voi transcrie aici o povestire stîngace, dar nu lipsită de măreție, pe care am tăiat-o într-o zi dintr-un ziar amazonian.

Extras din *A Pena Evangelica* (1938).

„În 1920 prețul cauciucului brut a scăzut brusc și marele șef (colonelul Raymundo Pereira Brasil) părăsi *seringaes*-urile care aici, pe malul lui Igarapê São Thomê rămîneau virgine sau aproape virgine. Timpul trecea. De cînd părăsisem pămînturile colonelului Brasil sufletul meu de adolescent păstrase, gravat în caractere ce nu pot fi șterse, amintirea acestor păduri fertile. Mă trezeam din apatia în care ne cufundase căderea năprasnică a prețului cauciucului și eu, care fusesem totuși bine antrenat și obișnuit cu *Bertholletia Excelsa*, mi-am amintit deodată de *castanhaes* pe care le vedeam la São Thomê.

La Grand Hotel, din Belém-do-Para l-am întîlnit într-o zi pe fostul meu patron, colonelul Brasil. Purta încă urmele vechii lui bogății. I-am cerut permisiunea să lucrez pe plantațiile „sale“ de castani. Mă autoriză cu bunăvoință, vorbi și spuse : Toate acestea sînt părăsite ; e foarte departe și nu au mai rămas acolo decît cei care nu au reușit să evadeze. Nu știu cum trăiesc și nici nu mă interesează. Poți să te duci.

Am adunat ceva bani, am cerut *aviação* (așa se numesc mărfurile luate pe credit) caselor J. Adonias, Adelino G. Bastos și Gonçalves Pereira et C-ie, mi-am luat un bilet pe un pachebot al lui *Amazon River* și am plecat în direcția Tapajos. La Itaituba m-am întîlnit cu Ruffino Monte Palma și Malentino Telles de Mendonça. Fiecare dintre noi aducea cu el 50 de oameni. Ne-am asociat și am reușit. Am ajuns curînd la vărsarea lui Igarapê São Thomê. Acolo am găsit o întreagă populație părăsită și jalnică : bătrîni abrutizați, femei aproape goale, copii anchilozăți și sperioși. O dată construite adăposturile și cînd totul fu gata mi-am adunat tot personalul și toată această familie

și le-am spus : Iată *boia* pentru fiecare : cartușe, sare și făină. În bordeiul meu nu-i nici pendulă, nici calendar ; lucrul începe cînd putem distinge conturul mîinilor noastre noduroase, iar ora odihnei vine o dată cu noaptea pe care ne-a dat-o Dumnezeu. Cei care nu sînt de acord nu capătă de mîncare ; vor trebui să se mulțumească cu fiertură de nuci-de-cocos și cu sare din mugurii de *anaia* (din mugurii acestui palmier se extrage, prin fierbere, un praf amar și sărat). Avem provizii pentru șaizeci de zile și trebuie să profităm de ele : nu putem pierde nici o singură oră din acest timp prețios. Asociații mei mi-au urmat exemplul și 60 de zile mai tîrziu aveam 1 420 butoiașe (fiecare butoiaș are aproximativ 130 litri) pline cu castane. Am încărcat pirogile și am coborît cu echipajul necesar pînă la Itaituba. Am rămas cu Ruffino Monte Palma și cu restul grupului pentru a lua vaporul cu motor „Santelmo“ pe care l-am așteptat timp de 15 zile. Ajunși în portul Pimental ne-am îmbarcat cu castanele și cu tot resul pe gaiola „Sertanejo“, iar la Belém am vîndut castanele cu 47 milreis hectolitru (2 dolari și 30 cenți) ; din nefericire, patru persoane au murit în cursul călătoriei. Nu ne-am mai întors niciodată. Dar acum, cu prețurile care se ridică pînă la 220 milreis pe hectolitru, cel mai ridicat care s-a atins vreodată, după documentele pe care le posed, ce avantaje am putea avea, în sezonul 1936—37, de pe urma cultivării castanelor — lucru sigur și pozitiv — nu ca diamantul din pămînt veșnic necunoscut. Iată, prieteni din Cuiabá, cum se face treabă cu castanele de la Pará în statul Mato Grosso.

Și, încă, aceștia au cîștigat în 60 de zile pentru 150—170 de persoane, un total de 3 500 dolari. Ce să mai spunem atunci de căutătorii de cauciuc la agonia cărora am asistat în ultimele săptămîni de ședere acolo ?“

36. SERINGAL

Cele două specii principale de arbori de latex, *Hevea* și *Castilloa*, sînt numite în dialect local respectiv *seringa* și *caucha*, prima fiind și cea mai importantă; ea nu crește decît în vecinătatea râurilor, ale căror maluri formează un domeniu neprecizat, cedat printr-o vagă autorizație a guvernului, nu unor proprietari, ci unor „patroni”; acești *patrões de seringal* țin cîte un depozit cu alimente și diferite provizii, fie pe cont propriu, fie în calitate de concesionari ai unui antreprenor sau ai unei mici companii de transport fluvial, care deține monopolul navigației pe rîu și pe afluenții acestuia. Căutătorul de caucuc este, în primul rînd, și în mod semnificativ, un „client”; se numește *freguez*, adică un client al magazinului din zona în care se instalează și de la care se angajează să cumpere toate mărfurile, *aviação* (nici o legătură cu aviația) și să-i vîndă întreaga recoltă în schimbul unui împrumut în unelte de lucru și hrană pentru un sezon, împrumut trecut de îndată în contul lui, precum și al unui loc numit *collocação*, grup de circuite, *estradas*, în formă de laț, care duc toate la coliba construită pe mal și care sînt, totodată, căile de acces la cei mai importanți copaci producători, reperați mai înainte, în pădure, de alți angajați ai patronului: *matteiro* și *adjudante*.

În fiecare dimineață, devreme (căci e mai bine, pare-se, să se lucreze în întuneric), *seringueiro* parcurge unul din circuite, înarmat cu *faca*, un cuțit încovoiat, și cu *coronga*, o lampă pe care o poartă prinsă de pălărie ca minerii. Crestează *seringas*, folosind tehnici delicate denumite „în steag” sau „în os de pește”, căci arborele prost crestat riscă fie să nu secreteze, sau să se epuizeze.

Pînă spre ora 10 dimineața s-a lucrat la 150—180 de copaci; după ce a mîncat, *seringueiro* se întoarce pe același traseu și adună

latexul care s-a scurs în cursul dimineții în vasele de zinc fixate de trunchiul arborilor și al căror conținut îl deșartă într-un sac confecționat de el, din pînă grosolană impregnată cu cauciuc. La înapoiere, către ora 5 seara, începe cea de a treia fază, angresajul bulgărelui rotund de cauciuc în curs de formare: „laptele“ este încorporat încetîșor în masa prinsă pe un baston așezat transversal, agățat deasupra focului. Fumul îl coagulează în straturi subțiri care se egalizează rotind încet bulgărele în jurul axei sale. Bulgărele e gata cînd a atins o greutate standard, ce variază, după regiune, între 30 și 70 kg. Cînd arborii sînt oboșiți formarea unui bulgăre poate dura mai multe săptămîni. Bulgării (care sînt de mai multe feluri, după calitatea latexului și tehnica fabricării) sînt depuși în lungul fluviului, de unde sînt colectați în fiecare an de patron pentru a fi presăți în depozitul lui; acolo iau forma unor „piei de cauciuc“ — *pelles de borracha* — care sînt amarate pe plute; se vor sfărîma la trecerea peste cascade, dar vor fi reconstituite cu răbdare și operația se repetă pînă ce ajung la Manaus sau Belém.

În felul acesta, pentru a simplifica o situație, deseori complexă, *serigueiro* depinde de patron, iar acesta, la rîndul lui, de compania de navigație care controlează căile principale. Acest sistem este o consecință a prăbușirii prețurilor, care s-a produs începînd din 1910, cînd cauciucul de pe plantațiile asiatice a început să concureze recolta braziliană. În timp ce exploatarea propriu-zisă nu mai prezenta interes decît pentru cei lipsiți de mijloace, transportul fluvial a rămas cu atît mai lucrativ cu cît mărfurile puteau fi vîndute în seringal cu aproape de patru ori prețul pieței. Cei mai înstăriți au abandonat cauciucul, rezervîndu-și transportul, care le asigură controlul fără riscuri al sistemului, *patrão* depinzînd dublu de cel care face transportul, fie pentru că-i mărește tarifele, fie pentru că refuză să-și aprovizioneze clientul. Un patron cu magazia goală își pierde clienții: aceștia, sau fug fără să-și plătească datoria, sau cînd rămîn pe loc, mor de foame.

Patronul este la cheremul celui care face transporturile iar clientul este la cheremul patronului. În 1938, prețul cauciucului era de 50 de ori mai mic decît la sfîrșitul perioadei de mare boom (înflorire economică). În ciuda unei creșteri temporare a cursului în timpul ultimului război mondial, în prezent situația nu este mai stră-

lucită. În Machado recolta unui culegător variază de la an la an între 200 și 1 200 kg. În cazul cel mai favorabil câștigul îi permitea, în 1938, să cumpere aproximativ jumătate din cantitatea de mărfuri de bază : orez, fasole neagră, carne uscată, sare, gloanțe, gaz și pînzeturi de bumbac, care sînt indispensabile traiului. Diferența este acoperită, în parte, de vînat, în parte de datoriile care încep încă înainte de instalarea lui, și, de cele mai multe ori, continuă să crească pînă la moarte.

Cred că nu e lipsit de interes bugetul lunar al unei familii de patru persoane pe care-l transcriu aici, așa cum fusese stabilit în 1938. Variațiile prețului kilogramului de orez permit să se recalculeze, eventual, în valoare-aur.

	<i>Preț unitar în milreis</i>	<i>Preț global în milreis</i>
4 kg. grăsime de gătit	10,500	42
5 kg zahăr	4,500	22,500
3 kg cafea	5	15
1 l gaz	5	5
4 bare săpun	3	12
3 kg sare (pentru săratul vînatului)	3	9
20 gloanțe cal. 44	1,200	24
4 livre de tutun	8,500	34
5 carnete foiță de țigară	1,200	6
10 cutii chibrituri	0,500	5
100 g piper (pentru sărături)	3	3
2 căpățîni de usturoi	1,500	3
4 cutii lapte condensat (pentru sugari)	5	20
5 kg orez	3,500	17,500
30 kg „făină” de manioc	2,500	75
6 kg <i>xarque</i> (carne uscată)	8	48
<i>Total</i>		341

În bugetul anual mai trebuie adăugate pînzeturile de bumbac, un coupon valorînd, în 1938, între 30 și 120 milreis ; încălțăminte, între 40 și 60 milreis perechea ; pălăria, 50—60 milreis și, în sfîrșit, acele, nasturii și ața, și medicamentele al căror consum este înspăimîntător.

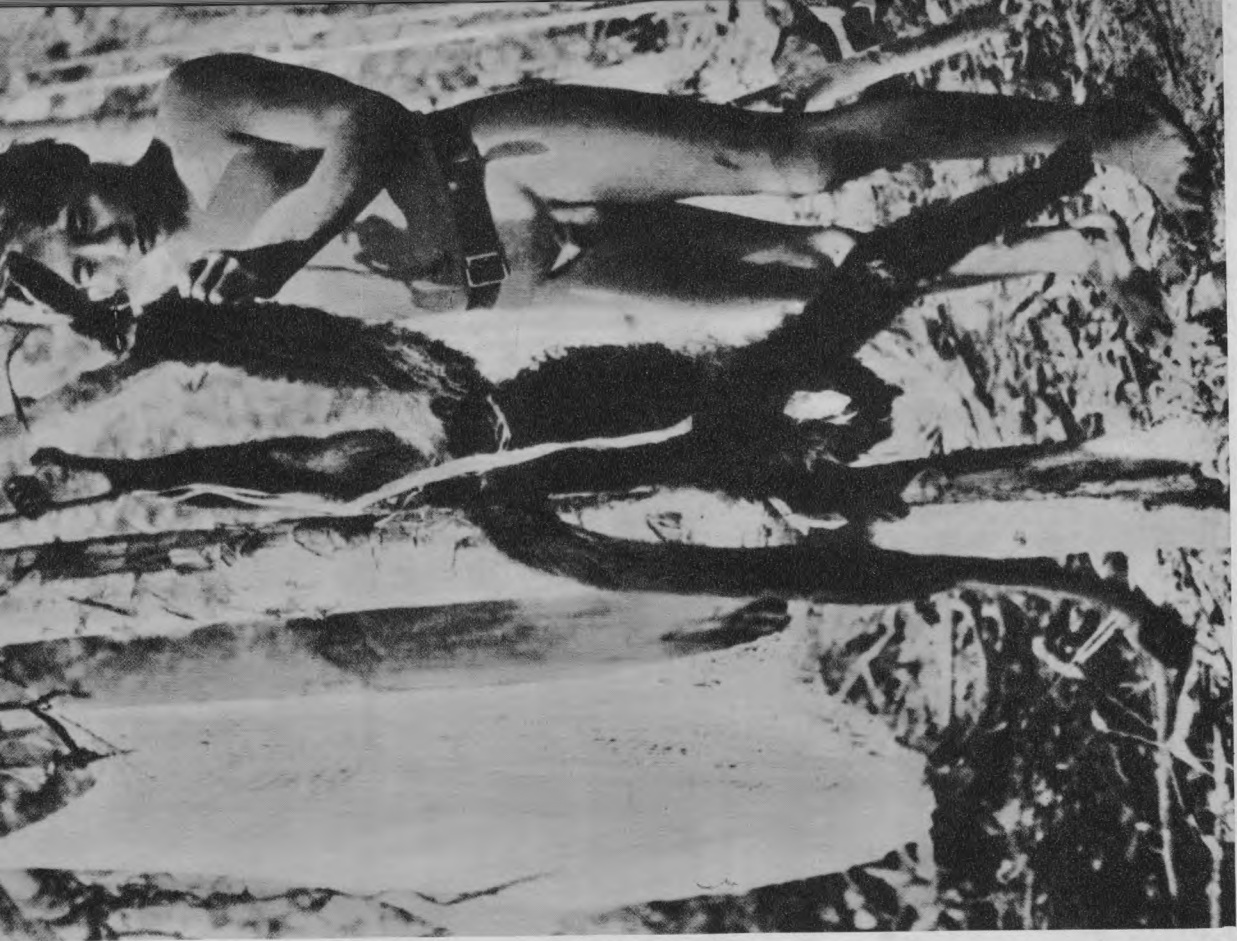
Cu titlu de informație, comprimatul de chinină (ar fi necesar câte unul pe zi pentru fiecare membru al familiei) sau de aspirină, costă un milreis. Amintim că în aceeași perioadă pe Machado un „sezon“ foarte bun (recoltarea cauciucului se face din aprilie pînă în septembrie, pădurea fiind de nepătruns în timpul ploilor) aduce un venit de 2 500 milreis (*fină* se vindea la Manaus, în 1936, cu aproximativ 4 milreis kg, din care producătorul primește jumătate). Dacă *seringueiro* nu are copii mici, dacă nu mănîncă decît numai ceea ce a vînat și „făina“ din maniocul pe care îl cultivă și-l prelucrează el însuși pe lîngă munca sa sezonieră, bugetul lui minim pentru alimente absoarbe în întregime această excepțională rețetă.

Fie că lucrează pe cont propriu sau nu, patronul trăiește terorizat de spectrul falimentului, care-l amenință în cazul în care clienții săi ar dispărea înainte de a fi înapoiat avansurile primite. De aceea, supraveghetorul lui, înarmat, veghează asupra fluviului. La cîteva zile după ce i-am părăsit pe tupi-kawahibi, o întîlnire stranie pe rîu va rămîne în amintirea mea ca însăși imaginea *seringal*-ului. Transcriu însemnările din carnetul meu de drum de la data de 3 decembrie 1938 : „Către ora 10 timp blînd cu cerul acoperit. În întîmpinarea pirogilor noastre a ieșit o mică *montaria*, condusă de un om slab cu femeia sa — o mulatră grasă cu părul creț — și un copil de aproximativ 10 ani. Sînt epuizați și femeia își înecă frazele în plîns. Se întorc dintr-o expediție de șase zile în Machadinho trecînd peste 11 *cachoeiras* (cascade), dintre care, la una, Jaburu, au trebuit să *varação por terra* (să transporte ambarcația de-a lungul malului) în căutarea unuia dintre *freguezes* care a fugit împreună cu soția lui luînd cu ei o pirogă și lucrurile lui, după ce mai înainte și-a procurat *aviação* și a lăsat un bilet în care scria că : „*a mercadoria e muito cara e não tem coragem pagar a conta*“ (marfa e prea scumpă și nu are curajul să achite nota de plată). Oameni angajați de *Compadre Gaetano*, scoși din minți de răspunderea care le incumbă, au pornit în căutarea fugarului pentru a-l prinde și a-l preda patronului. Au un rifle“.

Rifle e carabina — de obicei o Winchester de calibrul 44 — folosită la vînătoare și, uneori, și la altceva.

Cîteva săptămîni mai tîrziu am remarcat următorul text afișat pe ușa magazinului de la *Calama Limitada*, situat la confluența rîurilor Machado și Madeira :

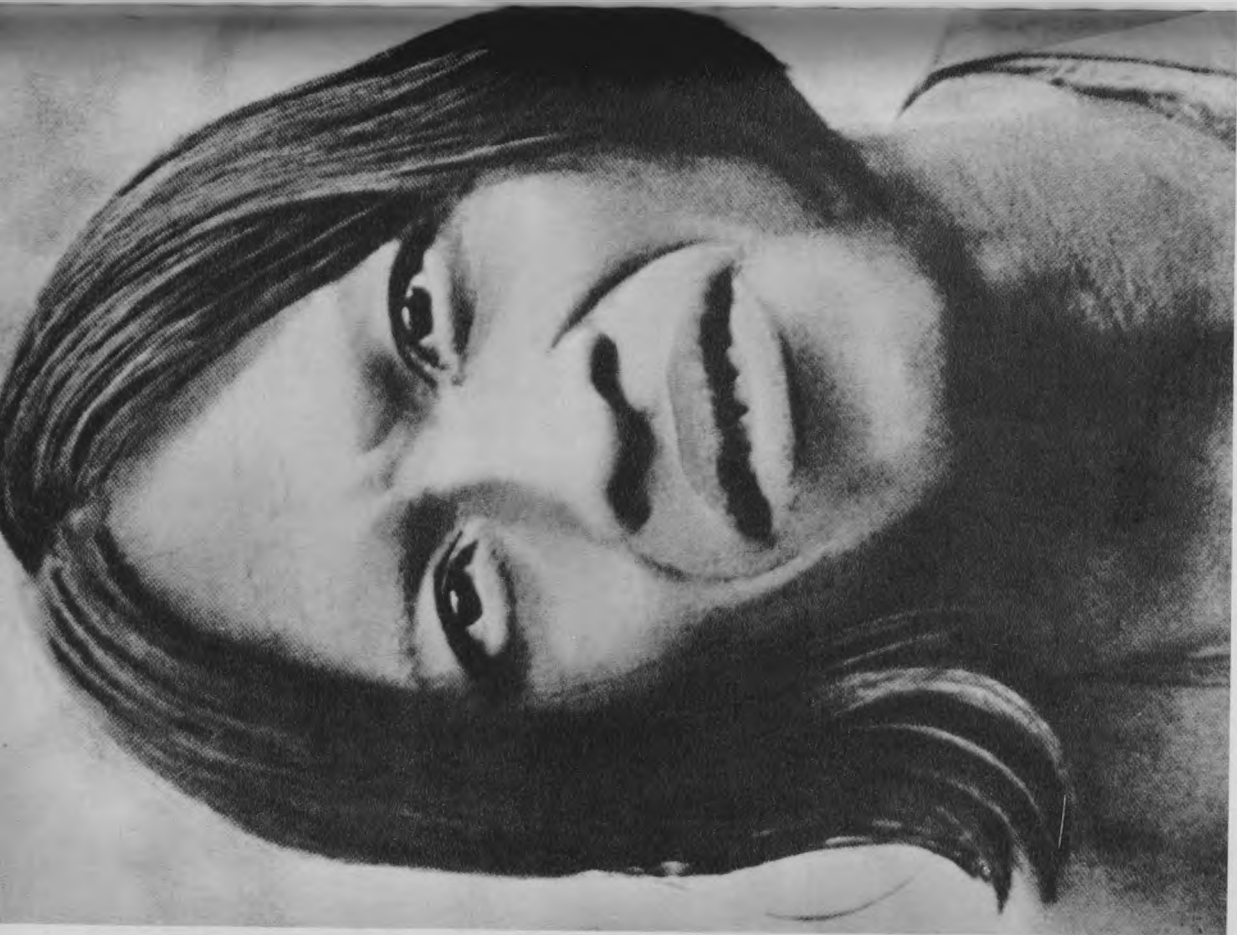

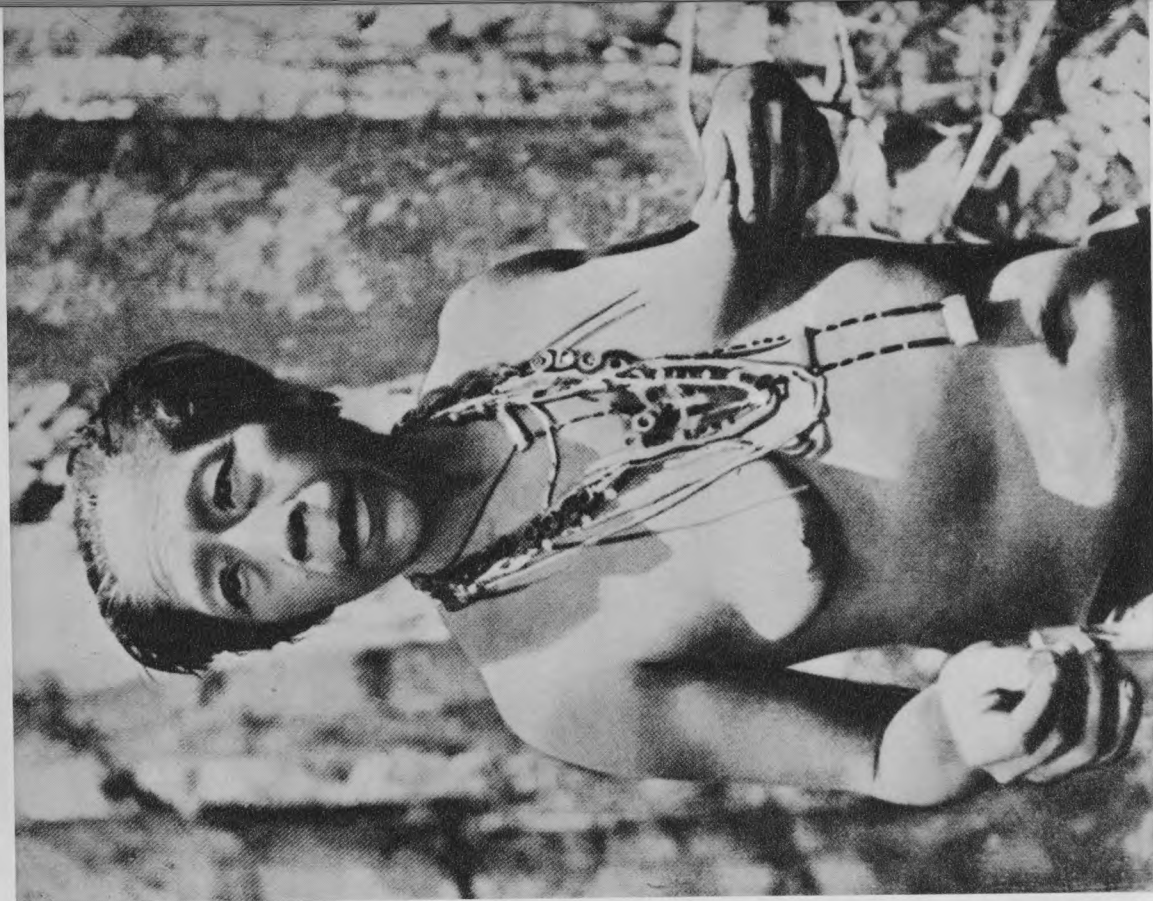

42

41

47

45

46

EXTRAORDINARUL ARTICOL DE LUX

conținând găsime, unt și lapte
se vor vinde numai pe credit
printr-un ordin special al patronului.

În caz contrar
se vor vinde pe loc
contra bani sau altă marfă echivalentă

și, imediat dedesubt, alt afiș :

PAR LINS

Chiar la persoanele de culoare !

oricît de creț sau ondulat,
Chiar la persoanele de culoare
părul devine lins prin folosirea continuă
a celui mai nou preparat

Alisante

De vânzare la „Grande Bouteille“
strada Uruguayana, Manaus.

Într-adevăr, obișnuința bolii și a mizeriei e atît de mare încît uneori viața în *seringal* reușește să nu mai fie chiar atît de sinistă. Desigur, sîntem departe de timpul în care prețul mare al cauciucului făcuse posibilă instalarea, la confluența rîurilor, a unor hanuri din scînduri — tripouri gălăgioase în care *seringueiros* pierdeau într-o singură noapte tot ceea ce agoniseră timp de cîțiva ani ; a doua zi cereau patronului (*patrão*) milos un *aviação* și plecau să reia totul de la început. Am văzut unul din aceste tripouri, astăzi în paragină — Vaticanul — rămasișă a bunăstării de odinioară. Localnicii mai mergeau la „Vatican“ duminica, în pijamale de mătase vărgată, cu pălării moi și pantofi de lac, să asculte cîțiva soliști virtuoși interpretînd tot felul de arii în pocnetul pistoalelor de diferite calibre. Astăzi, în *seringal*, nimeni nu-și mai poate cumpăra o pijama de lux. Ce se mai importă încă, e un anumit farmec echivoc prin acele tinere femei care duc existența nesigură de concubine a *speringueiros*-ilor. Concubinajul e numit *casar na igreja verde* — „a se mărita în biserică verde“. *Mulherada*, adică grupul femeilor, cotizează uneori pentru a organiza un bal, dînd fiecare cîte 5 milreis sau cafeaua, sau zahărul, cedîndu-și baraca puțin mai încăpătoare decît celelalte,

sau felinarul alimentat pentru noapte. Sosesc la bal în rochii subțiri, fardate și coafate, iar la intrare sărută mîna stăpînilor casei. Fardul nu e atît pentru înfrumusețare cît pentru a da iluzia sănătății. Sub roșu și pudră și-au ascuns urmele variolei, tuberculozei și paludismului. Au venit din *barracão*, din casa unui *seringueiro*, în care stau cu „bărbatul“, tot anul în zdrențe, cu părul vîlvoi, acum, pentru o seară, dichisite, pe tocuri înalte. Au străbătut, în rochie de bal, doi sau trei kilometri de cărare noroioasă prin pădure. Iar pentru a se găti s-au spălat, îmbrăcate de seară, în *igarapes* (pîrîiașe) sordide, în ploaie, căci a plouat toată ziua. Contrastul între aceste șubrede aparențe de civilizație și realitatea monstruoasă care le așteaptă la ușă, e tulburător.

Rochiile, croite stîngaci, scot în evidență, forme tipic indiene : sîni foarte înalți, aproape de subțiori, striviți de materialul întins, care trebuie să comprime un pîntec proeminent ; brațe mici și picioare slabe, cu linii frumoase ; încheieturi foarte fine. Bărbatul, în pantaloni de pînză albă, cu pantofi mari și vestă de pijama își invită partenera. (Cum am spus mai sus aceste femei nu sînt măritate. Sînt *companheiras* : cînd *amaziadas*, adică „trăind în concubinaj“, cînd *desocupadas*, adică „neocupate, disponibile“). O conduce, ținînd-o de mînă, pînă-n mijlocul *palanca*-ei din pai de *babassu*, luminată de o zgomotoasă lampă cu gaz, *pharol*. Ezită cîteva secunde așteptînd măsura foarte marcată de *caracacha*, cutia cu cuie scuturată de un dansator liber, și pornesc : 1, 2—3 ; 1, 2—3 ; etc. Picioarele se tîrîie pe podeaua cocoțată pe piloți și care răsună sub frecături.

Se dansează cu pași din alte vremuri. Mai ales *desfeitera* compusă din riturnele între care muzica acordeonului (care acompaniază uneori alte instrumente, *violão* sau *cavaquinho*) se oprește pentru a permite dansatorilor să improvizeze, fiecare la rîndul lui, cîte un distih plin de subînțelesuri ironice sau amoroase la care partenererele trebuie să răspundă în același mod, de altfel nu fără dificultate, că sînt *com vergonha* — rușinoase. Unele se sustrag îmbujorîndu-se, altele plasează repede, ca niște fete care-și spun lecția, cîte un cuplet ininteligibil. Iată cupletul improvizat într-o seară, la Urupá, la adresa noastră :

*Um e médico, outro professor, outro fiscal do Museu
Escolhe entr'os três qual e o seu.*¹

¹Unul e medic, celălalt profesor, celălalt inspector de muzeu
Alege între cei trei pe cel ce va fi al tău. — N.T.

Din fericire, biata fată căreia îi era adresat nu știu ce să răspundă.

Cînd balul ține mai multe zile, femeile își schimbă toaleta în fiecare seară.

După nambikwara, rămași la epoca pietrei, nu mai eram acum nici în acel al XVI-lea veac în care mă întorsesem urmîndu-i pe tupi-kawahibi; eram în veacul al XVIII-lea, așa cum ni-l imaginăm că putea să arate în micile porturi din Antile sau de pe coastă. Străbătusem un continent, dar apropiatul sfîrșit al călătoriei l-am simțit abia prin această revenire din străfundul timpurilor.

PARTEA A NOUA

REÎNTOARCEREA

37. APOTEOZA LUI AUGUSTUS

Una din etapele călătoriei mele fusese deosebit de deprimantă : Campos Novos. Izolat de tovarășii mei din pricina epidemiei care-i imobilizase cu 80 km în urmă nu-mi rămăsese altceva de făcut decât să aștept lângă un post în care o duzină de oameni se stingeau de malarie, leishmanioză, ankilostomiază și, mai ales, de foame. Înainte de a-și începe lucrul, femeia paressi pe care o angajasem la spălătul rufelor îmi cerea, pe lângă săpun, și un prînz, fără de care — spunea ea — n-ar fi avut destulă putere. Și, într-adevăr, așa era : acești oameni pierduseră capacitatea de a trăi. Prea slabi și prea bolnavi pentru a lupta încercau să-și reducă activitatea și necesitățile, intrînd într-o stare de toropeală care le cerea un efort fizic minim făcîndu-i, în același timp, mai puțin conștienți de mizeria în care trăiau.

La acest climat deprimant indienii mai contribuiau și în alt mod. Cele două grupuri rivale care se întîlniseră la Campos Novos, mereu pe punctul de a se încăiera, nu aveau nici față de mine sentimente mai prietenoase. Trebuia să fiu mereu în alertă și în aceste condiții orice activitate etnografică devenea imposibilă. Chiar în condiții normale cercetarea pe teren este dificilă : trebuie să te scoli înainte de a se face ziuă ; să veghezi pînă ce au adormit toți băștinașii și, uneori, să le pîndești somnul ; să încerci să treci neobservat fiind totuși mereu prezent ; să vezi, să reții, să-ți însemni totul, să fii de o indiscreție umilitoare, să cerșești informații unui mucos, să fii gata oricînd să profiți de o clipă de bunăvoință sau de neglijență ; sau să știi să-ți stăpînești, zile întregi, curiozitatea și să stai într-o expectativă impusă de cîte o bruscă schimbare de dispoziție a tribului. Practicînd această meserie cercetătorul se frămîntă : și-a părăsit mediul, prietenii, obiceiurile, a cheltuit sume și eforturi considerabile, și-a compromis sănătatea, și toate acestea pentru ce ?

Pentru ca o mîină de oameni nenorociți, sortiți să dispară în curînd, ocupați mai ales cu despăducheatul și cu dormitul să-i ierte prezența de intrus, de capriciul lor depinzînd succesul sau insuccesul cercetării sale ? Cînd băștinașii sînt net ostili, cum era cazul la Campos Novos, situația era și mai grea : indienii îți refuză pînă și prezența, dispărînd, fără să te fi prevenit, zile întregi la vînătoare sau în vreo expediție de cules. Sperînd să se poată restabili contactul realizat cu prețul atîtor eforturi, aștepți, te sucești, te răsucești, recitești vechi însemnări, le recopiezi, le interpretezi ; sau începi o treabă pe cît de minuțioasă pe atît de inutilă, adevărată caricatură a meseriei, ca măsurarea distanței dintre locuințe sau inventarierea, una cîte una, a crengilor cu care s-au construit adăposturile părăsite.

Și, mai ales, te întrebă ce cauți pe acele meleaguri ? Sperînd ce ? În ce scop ? Și, în fond, ce este o cercetare etnografică ? Exercițarea normală a unei profesiuni, ca oricare alta, în care însă îți ai biroul sau laboratorul la cîteva mii de kilometri de casă ? Sau rezultatul unei hotărîri mai categorice care implică punerea sub semn de întrebare a însuși sistemului în care te-ai născut și ai crescut ? Părăsisem Franța de aproape cinci ani, renunșasem la cariera universitară ; în tot acest răstîmp, colegii mei, mai cuminți, urcau treptele ierarhiei sociale ; cei care înclinaseră, cum o făcusem și eu pe vremuri, spre o activitate politică erau astăzi deputați, aveau să fie miniștri. Eu însă străbăteam pustiurile în căutarea unor rămășițe ale omenirii. Cine, ce mă îndemnase să-mi schimb cursul firesc al vieții ? Nu cumva era un șiretlic, o fentă abilă care să-mi permită într-o zi să-mi reiau cariera cu un plus de avantaje, care-mi vor fi luate în considerare ? Sau hotărîrea mea dovedea o incompatibilitate profundă cu grupul social din care făceam parte și de care, oricum, aveam să mă izolez din ce în ce mai mult ? Printr-un ciudat paradox, în loc să-mi deschidă un nou univers viața mea aventuroasă avea, mai curînd, să mă readucă în sînul celui vechi, iar universul la care voisem să ajung mi se destrăma printre degete. Pe măsură ce locurile și oamenii pe care pornisem să-i cuceresc își pierdeau, o dată aflate, semnificația dorită, în aceeași măsură imaginile prezente, dar care mă dezamăgeau, erau înlocuite de altele pe care trecutul meu le pusese în paranteză și care atunci îmi părușeră fără valoare. Cînd treceam prin regiuni pe care puțini ajunșeră să le vadă, cînd împărtășeam umila existență a unor populații a căror mizerie era prețul — plătit în primul rînd de ei — pentru ca eu să pot face cale întoarsă de-a lungul mileniilor, mi se întimpla

să nu le mai bag de seamă : îmi apăreau atunci imagini ale pămîntului francez, de care mă îndepărtasem, sau frînturi dintr-o muzică și dintr-o poezie care erau expresiile cele mai convenționale ale civilizației împotriva căreia optasem — sau, cel puțin, trebuia să mă conving că optasem pentru a nu dezminți sensul pe care-l dădusem vieții mele. Săptămîni întregi, pe acest podiș din Mato Grosso apusean mă obsedase nu ceea ce mă înconjura și n-aveam să mai revăd vreodată, ci o melodie uzată pe care amintirea o banaliza și mai mult : Studiul nr. 3, *opus* 10, de Chopin. Printr-o ironie, a cărei amărăciune îmi apărea limpede, mi se părea că rezumă tot ceea ce lăsasem în urmă.

De ce tocmai Chopin, pentru care nu avusesem niciodată o predilecție deosebită ? Crescut în cultul lui Wagner, îl descoperisem de curînd pe Debussy ; după ce *les Noces*¹ — pe care le ascultasem la cea de-a doua sau a treia reprezentație — îmi dărimaseră întreg universul muzical și-mi revelaseră, prin Strawinski, o lume care-mi părea mai reală și mai valabilă decît savanele Braziliei centrale. Cînd mă pregăteam să părăsesc Franța hrana mea spirituală mi-o furniza Pelléas². De ce atunci aici, în pustiu, mă urmărea Chopin și opera sa cea mai banală ? Mai preocupat de această problemă decît de alte cercetări care mi-ar fi justificat prezența în acele locuri, îmi spuneam că progresul pe care-l reprezintă pentru auditor trecerea de la Chopin la Debussy e poate mai mare decît calea inversă. Frumusețile pentru care-l preferasem pe Debussy mă încîntau acum la Chopin ; dar ele erau implicite, se aflau într-o formă încă neconturată și atît de discretă încît treceau neobservate atunci, la început, cînd am mers direct la forma lor cea mai evidentă. Pentru mine, deci, progresul era dublu : adîncind opera premergătorului ajungeam acum să-i recunosc frumuseți care rămîn ascunse celui ce nu l-a cunoscut pe Debussy. Pe Chopin îl apreciam acum printr-un plus și nu printr-o lipsă de termeni de comparație, cum se întîmplă cuiva pentru care Chopin încheie evoluția limbajului muzical. Pe de altă parte, pentru a trezi în mine anumite emoții nu-mi mai trebuia lanțul întreg al excitației : semnul, aluzia, ințuiția anumitor forme îmi erau de ajuns.

Leghe după leghe îmi cînta în memorie aceeași obsedantă frază melodică. Îi descopeream mereu farmece noi. Foarte laxă la început, mi se părea că-și răsuțește treptat firul ca pentru a-și ascunde ca-

¹ Nunțile (în franceză). — N.T.

² *Pelléas et Mélisande*, dramă lirică de Claude Debussy. — N.T.

pătul final. Incolăcirea devenea atât de complicată încît mă întrebam cum avea să se rezolve. Dintr-o dată o notă dădea soluția întregului, iar calea ocolită apărea mai îndrăzneată decît compromițătoarea tentativă de mai înainte, care o făcuse posibilă și necesară. Prin ea căile de pînă atunci dobîndeau un alt sens : căutările nu mai erau arbitrare, pregăteau acea soluție neașteptată. Să fie asta, o călătorie ? O explorare a întinderilor memoriei mele și nu a celor ce mă înconjură ? Într-o după-amiază cînd, în căldura coplesitoare totul dormea, întins într-un hamac și apărat de „ciume“ — cum li se spunea acolo — de plasa deasă care te face să respiri și mai greu, mă gîndeam că problemele care mă preocupă pot fi materialul unei piese de teatru. O aveam în minte ca și cînd aș fi scris-o. Indienii dispăruseră ; timp de șase zile am scris de dimineață pînă seara pe dosul foilor pe care-mi notasem vocabulare, genealogii, schițe. Apoi inspirația mă părăsi deodată, în plin lucru, și n-avea să mai revină niciodată. Recitind ciornele de atunci nu cred că am ce regreta.

Piesa mea se intitula *Apoteoza lui Augustus* și apărea ca o nouă versiune a clasicei *Cinna*¹. Protagonisții erau doi bărbați, prieteni din copilărie, care se regăseau, fiecare într-un moment crucial al carierei lor. Unul, care credea că optase împotriva civilizației, descoperă că luase o cale complicată pentru a se reîntoarce la ea, folosind o metodă care anula, în fond, semnificația și valoarea intrinsecă a alternativei în fața căreia crezuse că se află. Celălalt, destinat de la naștere vieții sociale și onorurilor ei ajunge să înțeleagă că toate eforturile depuse tindeau spre un rezultat final care reprezintă însăși anihilarea lor. Și amîndoi vor căuta, distrugîndu-se unul pe celălalt, să salveze — fie și cu prețul morții — valoarea trecutului lor.

Piesa începe în momentul în care Senatul, vrînd să-i acorde lui Augustus un titlu de glorie mai important decît cel de împărat votează apoteoza acestuia, pregătindu-se să-l așeze de viu în rîndul zeilor. În grădinile palatului doi străjeri discută evenimentul speculînd din punctul lor de vedere asupra consecințelor lui. Oare meseria de paznic nu va dispărea ? Cum poți să protejezi un zeu care are privilegiul să se transforme în insectă și chiar de a se face nevăzut și de a paraliza pe cine pofteste ? Întrevăd posibilitatea unei greve. În orice caz, însă, merită un spor de salariu.

¹ *Cinna* sau *Clemența lui Augustus*. Tragedie de Pierre Corneille.
— N.T.

Apare șeful gărzii și le explică unde greșesc : garda nu are o misiune care o deosebește de cei pe care-i servește. Indiferent de scopuri ea se confundă cu persoana fizică și interesele stăpînilor ei, strălucește de gloria lor. Garda unui șef de stat divinizat va fi și ea divină. Ca și el, va putea totul. Cînd i se va înțelege adevărata natură, se va putea spune și despre ea, folosind limbajul agențiilor de detectivi : *vede tot, aude tot, n-o știe nimeni*.

Scena se umple cu personaje care ies din Senat comentînd ședința ce tocmai avusese loc. Mai multe tablouri scot în evidență moduri contradictorii de a concepe trecerea de la umanitate la divinitate. Reprezentanții marilor interese financiare fac speculații cu privire la noile posibilități de îmbogățire. Augustus, foarte imperial, se gîndește numai la confirmarea puterii sale care, de acum înainte, se va afla la adăpostul intrigilor și speculațiilor. Pentru soția sa, Livia, apoteoza este încununarea unei cariere : „A meritat-o din plin“ ; adică Academia Franceză... Camelia, sora mai mică a lui Augustus, îndrăgostită de Cinna, îi aduce la cunoștință reîntoarcerea acestuia după zece ani de viață aventuroasă. Ar dori ca Augustus să-l vadă sperînd ca acest personaj, dintotdeauna capricios și poetic, să-l atragă pe fratele ei care e mereu de partea legii. Livia însă se opune : în cariera lui Augustus, Cinna n-a adus decît un element de dezordine ; e un revoltat care se complăce doar printre sălbatici. Augustus înclină să-i dea dreptate, cînd o serie de delegații compuse din poeți, pictori și preoți încep să-l tulbure. Toți aceștia concep divinitatea lui Augustus ca o expulzare din lume. Preoții își fac socoteala că grație apoteozei vor reintra în posesia puterii lumefști în calitatea lor de intermediari între zei și oameni. Artiștii vor să facă din persoana lui Augustus un mit. Spre indignarea cuplului imperial, care se vede confruntat cu imaginea lor proprie, înfrumusețată, în statui uriașe de marmură, propun tot felul de reprezentări în formă de vîrtejuri sau de poliedre. Confuzia generală este sporită prin apariția unui grup de femei ușoare — Leda, Europa, Alcmena, Danae — care-i propun lui Augustus să profite de experiența lor în raporturile cu divinitatea.

Rămas singur, Augustus se trezește față în față cu un vultur : nu e pasărea convențională, atribuit al divinității, ci o fiară sălbatică, molie și rău mirositoare. E vulturul lui Jupiter, cel care l-a răpit pe Ganimed după o luptă sîngeroasă din care adolescentul încercă zadarnic să scape. Vulturul explică neîncredătorului Augustus că viitoarea lui divinizare va consta tocmai în a scăpa de repulsia

care-l încearcă acum, cînd mai e încă om. Augustus avea să simtă că a devenit zeu nu atunci cînd avea să strălucească sau să facă minuni, ci cînd va fi în stare să suporte, fără repulsie, prezența unei fiare sălbatice, cînd îi va tolera putoarea și excrementele cu care va fi acoperit. Tot ce e hoit, putregai, secreție îi va părea familiar : „Fluturii ți se vor împreuna pe ceafă și vei putea dormi pe orice pămînt ; nu-l vei mai vedea, ca astăzi, plin de mărcini, mișunînd de insecte și molime“.

În actul al doilea, Augustus, pe care spusele vulturului l-au confruntat cu problema raporturilor dintre natură și societate, s-a hotărît să-l revadă pe Cinna care cîndva preferase natura spre deosebire de el, care, alegînd societatea, ajunsese la imperiu. Cinna e descurajat. În tot timpul celor zece ani de aventură gîndul îi fusese doar la Camelia, sora prietenului său din copilărie și pe care doar de el depindea dacă avea sau nu să o ia de soție. Augustus i-ar fi dat-o bucuros. El însă n-o putea dobîndi urmînd regulile vieții sociale ; o voia împotriva ordinei, nu prin ea. De unde și această căutare a unui prestigiu dobîndit în afara legii și care să-i permită să forțeze mîna societății — pentru a primi, în ultimă instanță, tot de la ea, ceea ce ea însăși era dispusă să-i acorde.

Acum cînd s-a reîntors, încărcat de miraculos : explorator pe care oamenii de lume se bat să-l aibă la dineuri, e singurul care știe că această glorie, atît de scump plătită, se bazează pe minciună. Nimic din ceea ce se crede că ar fi cunoscut nu e adevărat. Călătoria e o înșelătorie. Totul poate să pară adevărat celor care nu i-au văzut decît umbra. Gelos pe destinul promis lui Augustus, Cinna își dorește un imperiu mai vast : „Îmi spuneam că nici o minte omenească, nici chiar cea a lui Platon, nu poate concepe nesfîrșita diversitate a tuturor florilor și frunzelor lumii, dar că eu, le voi cunoaște ; voi culege senzațiile de frică, de frig, de foame și oboseală pe care voi, cei ce trăiți în case bine închise, cu poduri pline de bucate, nici măcar nu le puteți concepe. Am mîncat șopîrle, șerpi, lăcuste și altele la gîndul căroră ți se face greață ; mă apropiam de toate acestea cu emoția neofitului, convins că aveam să creez o nouă legătură între mine și univers“. Dar la capătul eforturilor Cinna n-a găsit nimic. „Am pierdut totul — spuse — și chiar și ce era mai omenesc a devenit pentru mine inuman. Ca să umplu golul zilelor fără sfîrșit recitam versuri din Sofocle și Eschil ; unele din ele mi-au devenit atît de apropiate încît atunci cînd merg la teatru nu le mai regăsesc frumusețea. Fie-

care replică îmi amintește drumeaguri prăfuite, ierburi arse, ochi înroșiți de nisip“.

Ultimele scene ale actului al doilea scot în evidență contradicțiile în care se închid Augustus, Cinna și Camelia. Aceasta își admiră exploratorul care încearcă, zadarnic, să o facă să înțeleagă tot falsul povestirilor : „Degeaba pun în vorbele mele tot golul, toată lipsa de sens a fiecărei întâmplări ; de cum se încheagă într-o povestire uimesc și nasc visuri. Și totuși nu era nimic ; pământul de acolo semăna cu cel de aici, firele de iarbă cu cele ale pajiștei pe care o vedeți“. Camelia e revoltată de această atitudine ; simte prea bine că în ochii iubitului ea, ca ființă, e o victimă a lipsei lui de interes. Cinna nu e legat de ea ca de o persoană, ci ca de un simbol al unicei legături posibile cu societatea. Cît despre Augustus, el recunoaște cu spaimă în Cinna cuvintele rostite de vultur. Dar nu poate da înapoi, de apoteoză fiind legate prea multe interese politice ; în plus, îl revoltă gîndul că pentru un om de acțiune nu există o limită absolută în care să-și afle atît răsplata cît și odihna.

Actul al treilea începe într-un climat de criză. În ajunul ceremoniei, Roma e invadată de divinități ; zidurile palatului imperial se umplu de crăpături prin care pătrund plante și animale. Ca după un cataclism, orașul redevine natură. Camelia s-a despărțit de Cinna și pentru acesta ruptura e dovada ultimă a eșecului de care, de altfel, era convins. Ura lui se îndreaptă acum împotriva lui Augustus. Oricît de vană i-ar apărea acum destinderea din natură în comparație cu bucuriile mai intense oferite de societatea oamenilor, vrea să fie singurul care să le fi gustat : „Nu-i nimic, o știu prea bine, dar acest nimic îmi e cu atît mai scump cu cît am optat pentru el“. Gîndul că Augustus ar putea cumula totul, natura și societatea, că o poate obține pe cea dintîi ca pe un premiu acordat de societate și nu cu prețul unei renunțări, i se pare insuportabilă. Îl va asasina deci pe Augustus pentru a demonstra necesitatea opțiunii.

Acesta e momentul în care Augustus cere ajutorul lui Cinna. Cum să împiedice desfășurarea unor evenimente independente de voința lui, rămînînd totuși fidel personajului său ? Într-o clipă de exaltare găsesc soluția : da, Cinna are să-l asasineze pe împărat, așa cum intenționa și fiecare va dobîndi imortalitatea dorită. Augustus, pe cea oficială, a cărților, statuilor, cultelor, iar Cinna, neagra imortalitate a regicidului prin care va regăsi societatea, fără însă a fi încetat să i se opună.

Nu-mi mai amintesc exact cum se terminau toate acestea, ultimele scene rămânând neterminate. Dacă nu mă înșel, Camelia aducea, fără să vrea, deznodământul. Revenind la primele ei sentimente își convingea fratele că interpretase greșit situația și că Cinna — și nu vulturul — era mesagerul zeilor. Atunci Augustus începu să întrevadă o soluție politică. Dacă ar reuși să-l înșele pe Cinna i-ar înșela și pe zei. Deși se înțeleseseră ca gărzile să fie suspendate, și că el se va oferi, fără apărare, loviturilor prietenului său, în taină Augustus le dublează. Cinna nici nu va reuși să ajungă pînă la el. Ca o confirmare a cursului acelor cariere, Augustus va reuși și această ultimă inițiativă : va fi zeu, printre oameni, și-l va ierta pe Cinna. Pentru acesta va fi un eșec în plus.

38. UN PĂHĂREL CU ROM

Fabula de mai sus nu are decît o singură scuză : ilustrează acea dezlegare a spiritului unui călător supus, un timp mai îndelungat, unor condiții anormale de existență. Problema însă rămîne : ce soluție poate găsi un etnograf contradicției rezultate din condițiile opțiunii sale ? Sub ochii săi, la dispoziția sa se află o societate : societatea lui. Atunci de ce se hotărăște să o disprețuiască și să dea altor societăți — dintre cele mai depărtate și mai diferite — o răbdare și un devotament pe care le refuză concetățenilor săi ?¹ Nu întîmplător are etnograful rareori, față de propriul său grup o atitudine neutră. Cînd e misionar sau administrator e de presupus că a acceptat să se identifice unei ordini pînă la a se consacra propagării ei ; cînd își exercită profesiunea pe plan științific și universitar sînt multe șanse să găsești în propriul lui trecut factori obiectivi dovedind o inadaptare — parțială sau totală — la societatea în care s-a născut. Asumîndu-și rolul a căutat un mod practic de conciliere a apartenenței sale la un grup, cu rezervele pe care le are față de grupul respectiv sau, pur și simplu o manieră de a

¹ Autorul abordează o problemă de maximă însemnătate, anume explicația meseriei înseși de etnograf. Unele opinii expuse, explicații și interpretări ale autorului în această privință trezesc rezerve impuse de înțelegerea materialist-dialectică a lucrurilor. Nu s-ar putea spune că etnografii, chiar și cei din Franța, optează toți pentru cercetarea altor societăți din care ei înșiși fac parte, sau că, în general, etnograful ar avea doar o poziție neutră față de propriul său grup. Dimpotrivă, valorile tradiționale ale culturii populare, aspectele specifice ale modului de viață tradițional sînt definite mai cu limpezime de cercetările întreprinse de etnografii fiecărei țări. Firește, avîndu-și aceeași obîrșie de neam cu comunitatea studiată, în fața etnografului se pun alte probleme, ca metodă de cercetare, decît cele cărora trebuie să le facă față etnografii care studiază alte popoare, și mai ales cei care cercetează populațiile primitive. — I.V.

profita de detaşarea iniţială, care-i înlesneşte apropierea de alte societăţi diferite, el aflându-se deja pe o poziţie intermediară.

Cînd însă e de bună-credinţă se ridică o problemă : importanţa pe care o acordă societăţilor exotice — importanţă, pare-se, cu atît mai mare cu cît exotismul e mai pronunţat — nu-şi are baza în ea însăşi. E o funcţie a dispreţului şi uneori chiar a ostilităţii faţă de obiceiurile mediului său. Gata de subversiune printre ai săi, răzvrătit împotriva obiceiurilor tradiţionale, etnograful le respectă pînă la conservatorism, în altă societate, diferită de a sa ¹. Or, avem de-a face cu altceva decît cu un capriciu. Cunosc şi etnografi conformişti. Sînt însă conformişti prin derivaţie pentru că-şi asimilează societatea o dată cu cea pe care o studiază. Sînt mereu înfeudaţi acesteia din urmă, iar atunci cînd revin asupra revoltei iniţiale faţă de societatea lor, aceasta se datoreşte faptului că ajung să o trateze pe cealaltă aşa cum ar dori să fie tratate toate celelalte. Dilema este inevitabilă : etnograful poate să accepte normele grupului din care face parte şi atunci toate celelalte nu fac decît să stîrnească o curiozitate de moment, din care nu va lipsi niciodată dezaprobarea, sau va adera total la ele şi atunci nu va mai putea fi obiectiv pentru că, vrînd nevrînd, pentru a se dăruii tuturor societăţilor trebuie să se fi refuzat cel puţin uneia din ele : şi astfel va cădea tocmai în păcatul pe care-l reproşează celor ce contestă caracterul privilegiat al vocaţiei sale.

Această îndoială m-a încercat pentru prima oară în timpul acelei şederi forţate în Antile, despre care am vorbit la început. Vizitasem în Martinica fabricile primitive şi părăginite de rom, în care se foloseau tehnici şi o aparatură rămase aceleaşi din veacul al XVIII-lea. În Puerto Rico însă, uzinele companiei care deţine un fel de monopol al întregii producţii de trestie, îmi ofereau spectacolul rezervoarelor lor smălţuite cu alb şi al ţevărilor cromate. Şi totuşi romul din Martinica, degustat lingă hirdaiele de lemn cu cheaguri de deşeu, erau catifelate şi parfumate, în timp ce sorturile puertoricane sînt vulgare şi aspre. Fineţea celor dintii rezultă, deci, din impurităţi întreţinute de un mod de preparare arhaic ? Acest contrast ilustrează în ochii mei paradoxul civilizaţiei ale cărei farmece ţin, în special, de reziduurile pe care le transportă în fluxul

¹ Poziţia etnografului faţă de cultura populară are la temelul ei concepţia sa filozofică. Etnografii marxisti nu adoptă şi nu au atitudini diferite faţă de valorile tradiţionale ale diferitelor popoare, indiferent de treapta de dezvoltare istorică pe care s-ar afla ele. — I.V.

ei, flux pe care-l dorim pur. Avem de două ori dreptate și totuși trebuie să ne mărturisim vina. Căci e drept să fim raționali, să urmărim creșterea producției și scăderea prețului de cost. Dar avem dreptate și când îndrăgim imperfecțiunile pe care ne străduim să le înlăturăm. Această contradicție tinde să dispară când examinăm alte societăți, căci antrenați în fluxul propriei noastre societăți participăm întrucîtva la el. Nu de noi depinde să dorim sau să nu dorim ceea ce poziția noastră ne obligă să realizăm. În fața unor societăți diferite totul se schimbă. Obiectivitatea, imposibilă în primul caz, acum ne este aproape oferită. Nemaifiind agent, ci spectator al transformărilor¹ care au loc, e cu atît mai simplu să punem în balanță trecutul și viitorul cu cît ele rămîn pentru noi pretexte de contemplare estetică și de speculație intelectuală, în loc să se actualizeze ca problemă morală.

Raționînd astfel am reușit, poate, să limpezesc contradicția. Am arătat care-i este originea și cum ajungem să o acceptăm. Desigur, n-am rezolvat-o. Să fie oare imuabilă? Uneori, în acuzările ce ni s-au adus, s-a spus și asta. Dovedind, prin această vocație a noastră, predilecția pentru forme sociale și culturale foarte diferite de ale noastre, supraevaluîndu-le pe cele dintîi în detrimentul acestora din urmă, am da, pare-se, dovadă de o totală inconsecvență. Cum am putea oare susține valabilitatea acestor societăți fără a ne baza pe valorile societății de la care am pornit în cercetările noastre? Incapabili de a ne sustrage vreodată de la regulile care ne-au format, efortul nostru de a situa în perspectivă diferitele societăți — inclusiv societatea noastră — ar fi încă un mod rușinos de a mărturisi superioritatea acesteia din urmă.

Îndărățul argumentelor acestor buni apostoli nu stă decît un calambur ieftin: vor să facă din mistificarea (la care se dedau) un revers al misticismului (de care, în mod greșit, ne acuză). Ancheta arheologică sau etnografică arată că unele civilizații, contemporane sau dispărute, au știut sau mai știu să-și rezolve problemele mai bine decît noi care am încercat să obținem aceleași rezultate. Să luăm doar un exemplu: cunoaștem doar de cîtiva ani principiile fizice și fiziologice pe care se bazează concepția îmbrăcămintei și

¹ Cercetarea unei societăți dinlăuntru sau dinafara ei pune într-adevăr pe cercetător în situații cu totul diferite. Studiarea în mod obiectiv a problemelor nu incumbă însă necesarmente numai atitudinea de spectator al transformărilor ce se petrec în viața contemporană. În fond, ceva mai departe însuși autorul relevă necesitatea de a se asigura o poziție obiectivă evitînd aprecierile de gen subiectiv. — I.V.

locuinței eschimoșilor și modul în care aceste principii, ignorate de noi, și nu deprinderea sau o constituție excepțională le permit să trăiască în condiții climatice aspre. Aceasta e atât de adevărat încât am ajuns să înțelegem și de ce pretinsele perfecționări aduse de exploratori costumului eschimoșilor s-au dovedit a fi mai mult decât inoperante. Soluția băștinașă era perfectă ; pentru a ne convinge, ne lipsea doar cunoașterea teoriei pe care se întemeiază.

Dificultatea nu se află aici. Dacă judecăm realizările grupurilor sociale în funcție de finalități comparabile cu ale noastre, va trebui, uneori, să ne înclinăm în fața superiorității lor. În același timp însă câștigăm și dreptul de a le judeca și deci, implicit, de a condamna toate finalitățile care nu coincid cu cele pe care le aprobăm. Recunoaștem atunci și societății noastre, uzanțelor, normelor ei, o poziție privilegiată, căci un observator al unui alt grup social va da, în fața aceluiași exemple, verdicte diferite. În aceste condiții, cum ar fi oare posibil ca studiile noastre să pretindă a fi științifice ? Pentru a reveni la o poziție obiectivă trebuie să evităm orice apreciere de acest gen. Trebuie să admitem că, în gama posibilităților deschise societăților omenești, fiecare a făcut o alegere și că aceste alegeri nu sînt comparabile ci echivalente. Atunci se pune o nouă problemă : căci, dacă în primul caz, riscam să cădem în obscurantism, refuzînd toate elementele străine nouă, acum riscăm să cedăm unui eclecticism care ne va împiedica să mai respingem ceva, indiferent de cultură ; pînă și cruzimea, nedreptatea și mizeria împotriva cărora se ridică însăși societățile respective. Or, cum aceste abuzuri există și la noi, în numele cui le vom combate cînd e de ajuns să se producă aiurea pentru ca noi să le admitem ?

Opoziția între cele două atitudini ale etnografului : cea critică, acasă, și cea conformistă, afară, ascunde, deci, o alta, mai greu de evitat. Dacă vrea să contribuie la îmbunătățirea regimului social din propria sa societate, el trebuie să condamne, oriunde s-ar afla, condiții similare celor pe care le combate și atunci își pierde obiectivitatea și imparțialitatea. Pe de altă parte, detașarea impusă de scrupulul moral și de rigoarea științifică îl împiedică să-și critice propria-i societate cînd pentru a le cunoaște pe toate nu vrea să judece nici una¹. Acționînd la tine acasă renunți să mai înțelegi restul, iar dacă vrei să înțelegi totul, renunți să mai schimbi ceva.

¹ Acest mod de a privi lucrurile este străin concepției materialiste asupra lumii și societății. Cercetătorul marxist nu se ferește să arate aspectele negative constatate în propria sa societate, atunci cînd datele științifice le relevă. — I.V.

Dacă această contradicție ar fi de neînviș etnograful n-ar trebui să șovăie în fața finalității alternativei care-i incumbă : este și s-a dorit etnograf ; va trebui deci să accepte acele limitări inerente vocației sale. I-a ales pe ceilalți și trebuie să suporte consecințele acestei opțiuni. Rolul său va consta în a-i înțelege pe aceștia în numele cărora n-ar putea acționa pentru că-i sînt străini, deci pentru că nu poate să gîndească, să vrea în locul lor, adică să se identifice cu ei. În plus, va renunța să mai acționeze în propria lui societate din teama de a lua o poziție în fața unor valori pe care le va putea întîlni și în alte societăți, ceea ce ar însemna să și falsifice gîndirea cu prejudecăți. Ceea ce-i rămîne e doar opțiunea inițială pe care nu trebuie să o justifice : act pur, nemotivat, iar dacă poate fi motivat, atunci doar din considerente exterioare, care țin de caracterul sau istoria personală a fiecăruia.

Din fericire noi nu am ajuns atît de departe. După ce am întrevăzut prăpastia care ne amenință să ne fie îngăduit să căutăm soluția. Ea depinde de cîteva elemente : de cumpătare în aprecieri, de organizarea dificultăților în două etape.

Nici o societate nu este perfectă. Toate au, prin însăși natura lor, o anumită impuritate incompatibilă cu normele pe care le proclamă și care se traduc concret prin anumite nedreptăți, printr-o oarecare insensibilitate și cruzime. Cum putem evalua această latură ? Cercetarea etnografică o poate face. Căci dacă prin compararea unui număr redus de societăți acestea apar foarte diferite unele de altele, diferențele dispar proporțional cu lărgirea cîmpului de investigații. Descoperi atunci că nici o societate nu este fundamental bună ; că nici una nu este într-adevăr rea¹ ; că toate oferă membrilor lor anumite avantaje, în ciuda aceluia balast de nedreptate a cărei importanță pare să se mențină oarecum constantă și care corespunde, poate, unei inerții specifice, care s-ar opune, în planul vieții sociale, eforturilor de organizare.

Această frază îl va surprinde, poate, pe amatorul de povestiri de călătorie, emoționat de obiceiurile „barbare“ ale cutărui sau cutărui trib. Și totuși, aceste reacții superficiale nu rezistă în fața unei aprecieri corecte a faptelor și a prezentării lor într-o perspectivă mai

¹ În această înțelegere a lucrurilor, societățile omenești sînt puse pe același plan, indiferent de orînduirea lor, de nivelul lor de dezvoltare istorică, iar contradicțiile sociale, lupta de clasă sînt reduse la inexistență. „Nedreptatea“ socială, așa cum pare a rezulta din context, de fapt însă exploatarea omului de către om, apare în acest fel doar ca rezultatul unei „inerții specifice“, ceea ce nu are, de fapt, nimic comun cu realitatea. — I.V.

amplă. Să luăm, de pildă, cazul antropofagiei care, dintre toate obiceiurile primitive este, fără îndoială, aceea care ne inspiră o mai mare oroare și dezgust. În primul rînd, va trebui să disociem formele propriu-zis alimentare, adică acela în care gustul pentru carnea omenească se explică printr-o carență de altă hrană de origine animală, cum era cazul în unele insule polineziene.

Rămîn atunci formele de antropofagie ce pot fi numite pozitive, adică cele de origine mistică, magică sau religioasă : de pildă, ingestia unei părțicele din corpul vreunui personaj puternic sau din cadavrul unui dușman pentru a încorpora o dată cu ea virtuțile sale sau pentru a-i neutraliza puterea. În afară de faptul că acest gen de rituri se practică, de cele mai multe ori, pe ascuns și cu cantități minime de materie organică, pulverizată sau amestecată cu alte alimente, trebuie să recunoaștem, chiar cînd apar sub forme mai manifeste, că o condamnare morală adusă acestor obiceiuri presupune fie credința în reînvierea corporală — reînviere compromisă prin distrugerea materială a cadavrului — fie afirmarea unei legături între corp și suflet și a respectivului dualism ; adică, de fapt, convingeri de aceeași natură cu cele în numele cărora se practică ingestțiile rituale și pe care nu am avea dreptul să le preferăm. Cu atît mai mult cu cît dezinvoltura față de memoria defunctului — de care poate fi acuzat canibalismul — nu este mai mare, ba chiar, dimpotrivă, decît cea pe care o tolerăm la noi, în amfiteatrele de disecție.

Mai cu seamă însă trebuie să fim convinși că unele dintre obiceiurile noastre, privite din punctul de vedere al unei alte societăți, pot să pară de aceeași natură ca acea antropofagie, pentru noi aparent străină oricărei noțiuni de civilizație. Am în vedere practicile noastre judiciare și penitenciare. Examinîndu-le dinafară ai fi tentat să deosebești două tipuri de societăți : cele care practică antropofagia, adică cele care văd în absorbirea unor indivizi deținători de puteri redutabile singurul mijloc de a le neutraliza, ba chiar de a le folosi ; și cele care, ca a noastră, adoptă ceea ce am putea numi *antropoemie* (din grecescul *emein* — a vomă). Confruntate cu aceeași problemă au ales soluția diametral opusă, aceea de a expulza din corpul social ființele periculoase, izolîndu-le temporar sau pentru totdeauna, lipsindu-le de contactul cu oamenii, în stabilimente create în acest scop. La mai toate societățile pe care le numim primitive, aceste obiceiuri ar inspira o oroare profundă, ne-ar considera

tot atît de barbari pe cît sîntem noi tentați să-i considerăm pe ei, din pricina obiceiurilor lor simetrice.

Societăți care, sub anumite aspecte par feroce apar, privite din alte unghiuri, umane și bune. Să luăm de pildă indienii Americii de Nord care sînt de două ori semnificativi : mai întii, pentru că au practicat unele forme moderate de antropofagie și apoi, pentru că sînt unul dintre rarele popoare primitive cu o poliție organizată. Această poliție (care era și un organ de justiție) n-ar fi conceput niciodată o pedeapsă traducîndu-se printr-o rupere a legăturilor sociale. Dacă unul din băștinași a contravenit legilor tribului e pedepsit prin distrugerea bunurilor sale : corturi și cai. În același timp însă, poliția contractează o datorie față de el în sensul că are îndatorirea de a organiza restituirea de către colectiv a pagubei suferite de delincvent prin pedeapsa primită. Această restituire făcea din delincvent un îndatorat față de grupul căruia trebuia să-i dovedească recunoștința prin daruri pe care toată colectivitatea, inclusiv poliția, îl ajuta să adune, ceea ce inversa din nou raporturile. Și așa mai departe pînă cînd se crea un echilibru și se revenea la ordinea inițială, la capătul unei serii de cadouri și contracadouri. Astfel de obiceiuri sînt mai umane decît ale noastre și totodată mai logice, chiar dacă formulăm problema în termenii psihologiei noastre moderne : într-o logică corectă „infantilizarea“ delincventului, implicită noțiunii de pedeapsă, impune recunoașterea pentru acesta a unui drept echivalent unei gratificații, drept fără de care pedeapsa își va pierde eficacitatea, putînd chiar antrena rezultate contrare celor scontate. Pentru ei culmea absurdității ar fi să trateze delincventul, cum o facem noi, ca pe un copil — adică așa încît să-l putem pedepsi — și totodată ca pe un adult — adică refuzîndu-i orice consolare. Să mai credem atunci că am realizat un mare progres spiritual cînd, în loc să consumăm pe cîtiva dintre semenii noștri îi mutilăm fizic și moral ?

Acest fel de analize, conduse cu sinceritate și metodă, ne duc spre două rezultate. Pe de o parte, introduc un element de pondere și de obiectivitate în aprecierea obiceiurilor și modurilor de viață celor mai diferite de ale noastre, cărora nu vom mai fi tentați să le atribuim virtuți absolute, pe care nici o societate nu le are. Pe de altă parte, reduc acea certitudine pe care o avem în legătură cu propriile noastre obiceiuri, fie pentru că nu cunoaștem altele, fie pentru că le cunoaștem parțial și tendențios. E adevărat că analiza etnologică ridică în ochii noștri societățile diferite de a noastră iar

pe aceasta, o coboară ; în acest sens e contradictorie, dar dacă ne gândim bine, această contradicție este mai mult aparentă decât reală.

S-a spus că societatea occidentală e singura care a dat etnografi, că în aceasta rezidă superioritatea ei — în lipsa altora pe care etnografii i le contestă ; de altfel, singura superioritate care le impune, pentru că fără ea etnografii nu ar exista. Dar tot atât de bine s-ar putea susține și contrarul : dacă Occidentul a produs etnografi, aceasta se datorește probabil unor puternice remușcări care l-au silit să-și confrunte imaginea cu aceea a unor societăți diferite, în speranța de a găsi aceleași tare sau pentru că l-ar ajuta să-și explice cum s-au format aceste tare în sinul lui. Și totuși, chiar dacă prin compararea societății noastre cu celelalte — contemporane sau dispărute — i se prăbușesc bazele, altele vor avea aceeași soartă. Acea medie generală despre care vorbeam mai sus scoate la lumină cîțiva căpcăuni printre care se pare că ne numărăm și noi ; desigur, nu întîmplător, căci dacă n-am fi existat și dacă în acest trist concurs n-am fi meritat locul întii, etnografia nu ar fi apărut printre noi ; nu i-am fi simțit nevoia. Etnografului îi este cu atât mai greu să se dezintereseze de civilizația sa, să se desolidarizeze de greșelile ei, cu cît însăși existența lui nu poate fi înțeleasă decât ca o încercare de răscumpărare ; e însuși simbolul ispășirii. Dar și alte societăți au luat parte la păcatul originar ; n-au fost, ce e drept, prea numeroase, ba dimpotrivă, cu atât mai rare cu cît coborîm scara progresului. Ar fi de ajuns să citez aztecii, rană vie în coasta americanismului, pe care o obsesie maniacă a sîngelui și torturii (obsesie, în fond, universală, dar mai evidentă la ei în acea *formă excesivă* pe care comparația o poate defini) — și oricît de explicabilă ar face-o nevoia de a domestici moartea — îi situează alături de noi ; nu ca pe singurul exemplu de nedreptate, ci pentru că au fost, nedrepti, în maniera noastră, *fără măsură*.

Totuși această condamnare a noastră, prin noi înșine, nu implică acordarea unui premiu de excelență vreunei societăți prezente sau trecute, precis localizată în timp și spațiu. Aceasta ar fi, într-adevăr, o nedreptate căci, procedînd astfel, n-am mai recunoaște că dacă am face și noi parte din această societate ea ni s-ar părea de nesuportat ; am condamna-o în aceeași măsură ca pe a noastră. Atunci la ce ajungem, la condamnarea oricărei orînduiri sociale ? La glori ficarea unei stări naturale pe care orînduirea socială nu face decât să o corupă ? Diderot spunea : „Nu vă încredeți în cel care vine să facă ordine“ ; aceasta era poziția lui. Pentru el „scurta istorie“ a

omenirii putea fi rezumată în felul următor : „Cîndva a existat un om natural ; în el s-a introdus un alt om, artificial ; și în cavernă a început un război fără sfîrșit care ține toată viața“. Această concepție e absurdă. Cine spune om spune limbaj și limbajul înseamnă societate. Polinezienii lui Bougainville (ca „supliment al călătoriei“ căruia Diderot ne propune teoria sa) trăiau și ei în societate. Să pretinzi altceva înseamnă să urmezi o cale opusă analizei etnografice și sensului pe care aceasta ne invită să-l explorăm.

Examinînd aceste probleme ajung la convingerea că nu au alt răspuns decît cel dat de Rousseau. Acel Rousseau atît de contestat, mai greșit înțeles decît a fost vreodată, acuzat în mod ridicol de a fi glorificat starea naturală — eroarea lui Diderot, nu a lui —, cînd de fapt a afirmat exact contrarul și a fost singurul care a arătat cum se pot soluționa contradicțiile în care ne zbatem pe urma adversarilor săi ; Rousseau, cel mai etnograf dintre filozofi ; căci, chiar dacă nu a călătorit în țări îndepărtate, documentarea lui era cît se poate de completă pentru un om al timpului său și el știa să-i dea viață — spre deosebire de Voltaire — printr-o curiozitate plină de simpatie pentru obiceiurile țăranilor și gîndirea populară ; Rousseau maestrul, fratele nostru, cu care am fost atît de ingrați, căruia ar fi putut să-i dedic fiecare filă a cărții mele, dacă acest omagiu ar fi fost demn de memoria sa. Căci din această contradicție inerentă poziției etnografului nu vom putea ieși decît refăcînd pe cont propriu calea care l-a dus de la ruinele lăsate de *Discursul despre originea inegalității*¹ la ampla construcție a *Contractului Social*² al cărui secret îl dezvăluie *Émile*.³ Lui îi datorăm faptul că știm, după ce am distrus orice fel de orînduire, cum să mai descoperim principiile care ne vor îngădui să creăm o ordine nouă.

Rousseau nu a comis niciodată eroarea lui Diderot, aceea de a idealiza omul natural. Nu a confundat starea naturală cu cea socială ; știa că aceasta din urmă este inerentă omului, că aduce cu sine rele, dar că singura problemă este de a ști dacă aceste rele sînt inerente

¹ *Discurs despre originea și bazele inegalității între oameni* de J. J. Rousseau, scris în 1755, în care autorul demonstrează cum viața socială, creînd inegalități între oameni, duce la coruperea naturii lor, inițial bune. — *N.T.*

² *Despre Contractul Social*, lucrare teoretică de J. J. Rousseau, scrisă în 1762, în care autorul susține că viața socială are la bază un contract între individ și societate : fiecare contractant își cedează libertatea comunității față de care se angajează. Lucrare importantă pentru bazele teoretice ale Revoluției Franceze. — *N.T.*

³ *Émile*, sau *Despre Educație*, roman pedagogic de J. J. Rousseau, scris în 1762. — *N.T.*

statului. Dincolo de abuzuri și de crime vom căuta, deci, baza de neclintit a societății omenești.

La această căutare metoda comparativă etnografică contribuie în două moduri. Arată că această bază nu poate fi găsită în civilizația noastră ; din toate societățile cercetate ea fiind aceea care s-a îndepărtat cel mai mult. Pe de altă parte, dezvăluind caracterele comune majorității societăților omenești, contribuie la constituirea unui tip pe care nici una din societăți nu-l redă fidel, dar arată direcția spre care vor trebui să se îndrepte investigațiile. Rousseau credea că modul de viață pe care îl numim astăzi neolitic este imaginea experimentală cea mai apropiată de tipul respectiv. Poți să fii sau să nu fi de acord cu el. Sînt tentat să cred că avea dreptate. În neolitic omul realizase cea mai mare parte a invențiilor necesare securității sale. Am văzut de ce, din toate acestea putem să excludem scrisul ; a spune că e o armă cu dublu tăiș nu e a da dovadă de primitivism ; ciberneticienii moderni au redescoperit acest adevăr. În neolitic omul s-a pus la adăpost de frig și de foame ; și-a cîștigat răgazul de a gîndi ; fără îndoială că luptă prost împotriva bolilor, dar la urma urmei nu-i chiar atît de sigur că progresul igienei i-a dat mai mult decît să lase altor mecanisme — marile foamete sau războaiele de exterminare — sarcina de a menține un echilibru demografic, funcție pe care epidemiile nu o îndeplineau mai brutal decît celelalte ¹.

În acea epocă a miturilor omul nu era mai liber decît este astăzi ; numai partea lui de umanitate făcea din el un sclav. Cum autoritatea sa asupra naturii era foarte mică se apăra, și într-o oarecare măsură, se elibera prin vise. Pe măsură ce visele deveneau cunoaștere, puterea omului creștea ; cîștigînd însă — dacă ne putem exprima astfel — o „priză directă“ asupra universului, care era, în realitate, acea putere de care sîntem atît de mîndri ? Ce altceva decît o conștiință subiectivă a unei sudări progresive a umanității la universul fizic, ale cărui mari determinisme nu mai acționează ca forțe străine și înfricoșătoare ; ele acționează acum prin intermediul gîndirii, făcînd din noi colônii și agenții unei lumi tăcute.

Rousseau avea, fără îndoială, dreptate să creadă că pentru fericirea noastră ar fi fost mai bine dacă omenirea păstra „acea cale de mijloc între indolența stării primitive și efervescenta activitate

¹ Punctul de vedere exprimat aici cu privire la funcțiile războiului, și anume că războaiele de exterminare ar avea, chipurile, sarcina de a menține un echilibru demografic este complet greșit. — I.V.

a amorului nostru propriu“ ; că această stare era „cea mai bună pentru om“ și că, pentru a o depăși a fost necesar acel „funest hazard“ în care se poate recunoaște fenomenul de două ori excepțional — unic și totodată tardiv — al apariției civilizației mecanice. E totuși limpede că această stare intermediară nu e cîtuși de puțin o stare primitivă, că presupune și îngăduie un anumit progres și că nici una din societățile descrise nu prezintă această stare privilegiată, chiar dacă „exemplul primitivilor, găsiți aproape toți în această stare, pare să confirme faptul că specia umană era făcută să se mențină la acel nivel“.

Studiul acestor primitivi ne mai oferă și altceva decît revelația unei stări naturale, utopice, sau descoperirea societății perfecte în inima pădurii. Ne ajută să construim un model teoretic al societății omenești, model care nu corespunde nici unei realități întîlnite, dar cu ajutorul căruia putem ajunge să deosebim „ceea ce e originar și ceea ce e artificial în actuala natură a omului și să cunoaștem o stare care nu mai este, care poate că nu a fost, care probabil că nu va fi niciodată, dar despre care trebuie să avem noțiuni precise pentru a putea aprecia starea noastră actuală“. Am mai citat această formulă pentru a desprinde semnificația anchetei mele la tribul Nambikwara. Căci gîndirea lui Rousseau, luînd-o în toate privințele înaintea timpului său, nu a disociat sociologia teoretică de ancheta în laborator sau pe teren, înțelegîndu-le necesitatea. Omul natural nu e nici anterior, nici exterior societății. Nouă ne revine sarcina de a-i reconstitui forma în sînul orînduirilor sociale în afara cărora condiția umană nu poate fi concepută ; cu alte cuvinte, sarcina de a trasa programul experiențelor „necesare pentru a ajunge la cunoașterea omului natural“ și a determina „mijloacele de a face aceste experiențe în sînul societății“.

Acest model însă — era soluția găsită de Rousseau — este etern și universal. S-ar putea ca celelalte societăți să nu fie mai bune decît a noastră ; chiar dacă am fi tentați să o credem nu dispunem de nici o metodă pentru a o dovedi. Dar cunoscîndu-le mai bine, dobîndim un mijloc de a ne detașa de societatea în care trăim, nu pentru că ea ar fi întru totul sau singura rea, ci pentru că e singura de care trebuie să ne eliberăm : sîntem ceea ce sîntem prin starea celorlalți. În felul acesta ne pregătăm să abordăm cea de-a doua etapă, care constă în a utiliza toate societățile, fără să ne oprim la vreuna în parte, pentru a extrage acele principii ale vieții sociale pe care le vom putea folosi ulterior la reforma pro-

priilor noastre obiceiuri și nu ale altor societăți străine. În virtutea unui privilegiu invers putem transforma, fără să o distrugem, doar societatea din care facem parte ; căci toate aceste modificări, pe care vrem să le introducem, vin în ultimă instanță și de la ea.

Situînd în afara spațiului și timpului modelul ales riscăm să subevaluăm adevărul progresului. Poziția noastră constă în a arăta că oamenii au avut întotdeauna, peste tot și plecînd de la același obiect, același scop și că pe parcursul evoluției lor doar mijloacele pe care le-au folosit au fost altele. Trebuie să mărturisesc că această atitudine nu mă neliniștește ; pare cea mai conformă realităților revelate de istorie și de etnografie și, mai cu seamă, mi se pare a fi cea mai fecundă. Entuziaștii progresului riscă să nu acorde importanța cuvenită și deci să nu vadă imensele bogății acumulate de omenire de-o parte și de cealaltă a liniei înguste asupra căreia își ațintesc privirile. Supraevaluînd importanța unor eforturi trecute nu mai apreciază la justa ei valoare ceea ce mai avem de îndeplinit. Dacă oamenii nu au încercat decît un lucru : să construiască o societate în care se poate trăi, forțele care i-au animat pe strămoșii noștri îndepărtați există și în noi. Nu s-a pierdut nimic, totul poate fi reînceput. Ceea ce s-a împlinit și s-a greșit poate fi refăcut : „Virsa de aur pe care o superstiție oarbă o situase în urma (sau înaintea) noastră este în noi“. Fraternitatea umană se concretizează atunci cînd ne confruntă cu propria noastră imagine confirmată în mijlocul tribului celui mai sărac și cu o experiență pe care, asociînd-o cu atîtea altele, o putem asimila. Le vom descoperi chiar o veche prospețime. Știînd că de milenii omul n-a făcut altceva decît să se repete, vom ajunge la acea noblețe a gîndirii care constă în a da meditațiilor noastre — dincolo de toate reluările — ca punct de plecare, acea indefinisibilă grandoare a începuturilor. Căci a fi om înseamnă, pentru fiecare din noi, apartenența la o clasă, la o societate, la o țară, la un continent, la o civilizație ; că pentru noi, europeni și pămînteni, aventura în inima Lumii Noi este o dovadă că acea lume nu e a noastră și că purtăm cu noi crima distrugerii ei ; și mai înseamnă ceva : că nu va mai exista o alta. Revenînd, prin această confruntare, la noi înșine, să știm măcar să o exprimăm în termenii săi de început — adică într-un loc — raportîndu-ne la un timp în care lumea noastră a pierdut șansa de a-și alege misiunea.

39. TAXILA

La o oarecare depărtare de poalele munților Kashmir, între Rawlkpindi și Peshawar se găsește localitatea Taxila, la câțiva kilometri de calea ferată. Folosindu-mă de aceasta m-am făcut răspunzător de o mică dramă. Unicul compartiment de clasa întâi în care m-am urcat era de tip vechi — sleep 4, seat 6¹ — ceva între furgonul pentru vite, un salon și, prin grilajul de protecție de la ferestre, închisoare. Am găsit instalată o familie musulmană : bărbatul, nevasta și doi copii. Soția era *pardah*. În ciuda unei încercări de a se izola ghemuită în pat, învelită cu *burkah* și întorcându-mi ostentativ spatele, această promiscuitate i s-a părut totuși prea scandaloaasă și familia a trebuit să se separe ; soția și copiii s-au dus în compartimentul pentru doamne singure, în timp ce bărbatul a continuat să ocupe locurile ce le erau rezervate, asasinându-mă cu privirea. Incidentul a fost, de altfel, mult mai puțin surprinzător decât spectacolul pe care mi l-a oferit la sosire, în timp ce așteptam un mijloc de transport, sala de așteptare a stației care comunica cu un salon cu pereții acoperiți cu lemnărie maron, în lungul căruia erau dispuse vreo 20 de latrine așteptând parcă reuniunile vreunui cenanclu enterologic.

Până la punctul arheologic m-a dus, pe un drum prăfuit, mărginit de case joase din chirpici așezate între eucalipti, tamariști, duzi și arbuști de piper, o trăsurică trasă de un cal, *gharry*, în care te așezi cu spatele la vizitiu și din care riști să fii aruncat la fiecare zduncinătură. Livezile de lămâi și de portocali se întindeau la poalele unei coline de piatră albăstrie, presărată cu măslini sălbatici. Depășeam țărani îmbrăcați în culori deschise : alb, roz, violet și galben, cu turbane în formă de turtă pe cap. Am ajuns în sfârșit la pavilioanele administrației care înconjură muzeul. Fusese stabilit că voi sta puțin

¹ Cușete patru, locuri de stat șase. — N.T.

acolo, doar timpul necesar pentru a vizita depozitele arheologice ; cum însă telegrama „oficială și urgentă“, trimisă de la Lahore în ajun pentru a-mi anunța venirea nu a parvenit directorului decît cinci zile mai tîrziu, din pricina inundațiilor care pustiau Punjabul, aș fi putut tot atît de bine să vin neanunțat.

Localitatea Taxila, care pe vremuri purta numele sanscrit Takshasilâ — orașul cioplitorilor în piatră — ocupă un circ glaciari dublu de aproape 12 km adîncime, format din văile convergente ale râurilor Haro și Tamra-Nala : Tiberio-Potamos din vechime. Cele două văi și creasta care le separă, au fost locuite de către om timp de 10 sau 12 secole fără întreruperi, de la fundarea celui mai vechi sat dezgropat, care datează din secolul al VI-lea î.e.n. pînă la distrugerea mănăstirilor budiste de către hunii albi, care au invadat regatele Kushan și Gupta între anii 500 și 600 e.n. Urcînd văile cobori cursul istoriei. Bhir Mound, situat la poalele crestei mediane, este localitatea cea mai veche ; cîțiva kilometri mai sus se găsește orașul Sirkap care și-a avut momentul de înflorire sub parți și imediat în afara incintei, templul zoroastrian de la Jandial, pe care l-a vizitat Apollonius din Tyana ; mai departe încă se află orașul Kushan Sirsuk și, de jur împrejur, pe înălțimi, monumentele funerare și mănăstirile budiste de la Mohra Moradu, Jaulian, Dharmarâjikâ, pline de statui de lut ; (pe vremuri lutul fusese crud, însă incendiile aprinse de către hunii l-au păstrat, din întîmplare, arzîndu-l).

Prin veacul al V-lea î.e.n., în locul acela se afla un sat care fusese încorporat imperiului ahmenid și a devenit un centru universitar. În drumul său spre Jumna (Yamuna), Alexandru cel Mare s-a oprit timp de cîteva săptămîni, în anul 326, chiar în locul unde se află astăzi ruinele Bhir Mound. Un secol mai tîrziu, împărații mauryeni domneau asupra Taxilei, unde Asoka, cel care a ridicat cel mai mare stupa ¹ — a favorizat introducerea budismului. Imperiul maurya s-a prăbușit în anul 231, la moartea sa, și locul îi fu luat de regii greci din Bactriana. Către anul 80 î.e.n. s-au instalat sciții ; aceștia ceară locul parților al căror imperiu se întindea, în jurul anului 30 e.n., de la Taxila la Doura-Europos. În acel moment a avut loc vizita lui Apollonius. Însă, cu încă două secole în urmă, popoarele kushan au pornit din nord-vestul Chinei, pe care o părăsesc în jurul anului 170 î.e.n., ajungînd la Bactriana, Oxus, Kabul și, în sfîrșit, în India de nord, pe care au ocupat-o către anul 60, avînd, un timp, ca vecini pe parți. Incepînd să decadă din secolul al III-lea, kushanii au dis-

¹ Monument funerar. — N.T.

părut sub loviturile hunilor, 200 de ani mai târziu. Când, în secolul al VII-lea, pelerinul chinez Hsuan Tsang a vizitat Taxila nu a mai găsit decât rămășițele unei splendori apuse.

În centru Sirkap-ului, ale cărui ruine își desenează pe sol planul dreptunghiular și străzile în linie dreaptă, un monument dă întregul său sens Taxilei ; este altarul numit „al vulturului cu două capete“, pe soclul căruia se văd trei portice sculptate în basorelief unul cu fronton, în stil greco-roman, altul în formă de clopot în stil bengali, cel de-al treilea, fidel stilului budist arhaic al portalurilor de la Bharhut. Dar ar însemna să subapreciem Taxila, dacă am limita-o doar la locul pe care, timp de câteva secole, au coexistat trei dintre cele mai mari tradiții spirituale ale lumii vechi : elenismul, hinduismul, budismul ; căci era prezentă și Persia lui Zoroastru și împreună cu parții și sciții, această civilizație a stepelor a fost îmbinată aici cu inspirația greacă pentru a crea cele mai frumoase bijuterii ivite vreodată din mâna unui bijutier ; aceste amintiri nu erau încă uitate când Islamul a invadat regiunea pentru a nu o mai părăsi. Cu excepția creștinismului găsim aici adunate toate influențele de care este pătrunsă civilizația Lumii Vechi. Izvoare îndepărtate și-au amestecat apele. Eu însumi, vizitator european, care mediteză pe aceste ruine, sînt un martor al tradiției care lipsea și unde, dacă nu în această localitate care îi prezintă microcosmosul, omul Lumii Vechi, reînnoind legăturile cu istoria, s-ar putea mai bine verifica ?

Rătăceam într-o seară prin incinta Bhir Mound-ului, mărginită de un taluz de pământ. Acest sat modest, din care au rămas numai temeliiile, nu mai depășește nivelul străduțelor geometrice, prin care treceam. Mi se părea că-i privesc planul de la mare înălțime sau de la o mare depărtare, și această iluzie sporită de lipsa de vegetație adăuga o nouă dimensiune perspectivei istoriei. În aceste case au trăit, poate, sculptorii greci care-l urmau pe Alexandru, creatori ai artei Gandhara și care au insuflat vechilor budiști îndrăzneala de a da chip dumnezeului lor. Mă opri un reflex strălucitor la picioarele mele ; era o mică piesă de argint, scoasă la lumină de către ploile recente, purtînd inscripția greacă : MENANDR U BASILEUS SÔTEROS. Ce ar fi fost astăzi Occidentul, dacă încercarea de unire a lumii mediteraneene cu India ar fi reușit să dureze ? Ar mai fi existat oare creștinismul, Islamul ? Mă tulbura mai ales prezența Islamului ; nu pentru că trăisem lunile dinainte în mediul musulman ; dar aici, confruntat cu marile monumente ale artei greco-budiste, privirea și spiritul meu purtau încă amintirea palatelor mongole cărora le consacrasem ultimele săptămîni la Delhi, Agra și Lahore. Informat insu-

ficient asupra istoriei literaturii Orientului, operele mi se impuneau (ca la acele popoare primitive la care ajunsesem fără să le cunosc limba) și-mi ofereau singura trăsătură izbitoare de la care îmi puteam începe meditațiile.

După Calcutta, cu mahalalele ei murdare credeam că voi găsi la Delhi seninătatea istoriei. Mă vedeam dinainte instalat, ca la Carcassonne sau la Semur¹, într-un hotel desuet, cuibărit în vechile ziduri meditând la lumina lunii; când mi s-a spus că trebuie să aleg între orașul nou și cel vechi n-am ezitat și am ales la întâmplare un hotel din cel de-al doilea. Care nu mi-a fost surpriza când am traversat în taxi, cale de 30 km, un peisaj inform despre care mă întrebam dacă nu cumva e un câmp vechi de bătălie, ale cărui ruine se întrezăreau la rare intervale prin vegetație, sau vreun șantier părăsit. Când am ajuns, în sfârșit în așa-zisul oraș vechi, deziluzia a fost și mai mare: ca pretutindeni de altfel, era un cantonament englez. În zilele următoare am înțeles că, în loc să găsesc trecutul concentrat într-un spațiu mic, ca în orașele europene, Delhi îmi va apărea ca o junglă deschisă în bătaia tuturor vânturilor cu monumentele risipite ca zarurile pe un covor. Fiecare suveran a vrut să-și construiască orașul său propriu părăsind și dărâmându-l pe cel dinainte pentru a-i folosi materialele. Nu exista un Delhi, ci 12 sau 13, pierdute la zeci de kilometri unele de altele, într-o câmpie în care ghiceai, ici și colo, tumuli, monumente și morminte. Islamul mă deruta printr-o atitudine față de istorie cu totul opusă atitudinii noastre și contradictorie în ea însăși; grija de a funda o tradiție era însoțită de un impuls distructiv față de toate tradițiile anterioare. Fiecare monarh a vrut să creeze durabilul, desființând durata.

Ca un turist cuminte am parcurs distanțe enorme pentru a vizita monumente, care păreau să fi fost construite, fiecare, în deșert.

Fortul Roșu este mai curînd un palat în care rămășițele Renașterii (de pildă mozaicuri din *pietra dura*) se îmbină cu un embrion de stil Ludovic al XV-lea care, aici ajungi să crezi că s-a născut din influențele mongole. Cu toată somptuozitatea materialelor și rafinamentul decorului, nu eram mulțumit. În toate acestea nu era nimic arhitectural care să dea impresia unui palat; mai degrabă un complex de corturi montate „în dur“ într-o grădină care ar fi ea însăși un loc de popas idealizat. Toate creațiile imaginației par derivate din arta țesutului: baldachine din marmură amintind faldurile unei perdele,

¹ Localitate din Franța unde se mai păstrează încă ansambluri de fortificații din evul mediu. — N.R.

jali, care sînt într-adevăr (și nu metaforic) „dantele de piatră”. Uraniscul imperial din marmură, este copia unui uranic demontabil, din lemn, acoperit cu draperii. Ca și modelul său, e separat de sala de audiențe. Chiar și mormîntul lui Humayun, deși arhaic, dă vizitatorului acea nemulțumire care rezultă din lipsa unui element esențial. Ansamblul este armonios, fiecare detaliu este încîntător, dar este imposibil să afli vreo legătură organică între întreg și părți.

Marea moschee — Jamma Maşjid — care datează din secolul al XVII-lea, îl satisface mai mult pe vizitatorul occidental atît prin structură cît și prin culoare. Ești gata să admiti că a fost concepută și dorită ca un tot unitar. Pentru suma de 400 de franci mi s-au arătat cele mai vechi exemplare ale Coranului, un fir de păr din barba Profetului, fixat de o pastilă de ceară în fundul unei cutii de sticlă umplută cu petale de trandafiri, și sandalele sale. Un biet credincios s-a apropiat și el ca să privească, dar ghidul l-a îndepărtat cu scîrbă. Pentru că nu a plătit 400 de franci sau pentru că aceste relice sînt prea încărcate de putere magică pentru un credincios ?

Ca să te integrezi acestei civilizații trebuie să mergi la Agra, căci sînt multe de spus despre Taj Mahal și farmecul său ieftin de carte poștală în culori. Poți să ironizezi procesiunea tinerilor căsătoriți britanici, cărora li s-a acordat privilegiul să-și petreacă luna de miere în templul din dreapta, cel din gresie roză, și pe bătrînele domnișoare, tot atît de anglo-saxone, care vor păstra cu drag pînă la moarte amîntirea despre Taj-ul strălucitor sub stele și reflectîndu-și umbra albă în Jumma. Este perioada 1900 a Indiei. Cînd reflectezi însă asupra ei îți dai seama că se bazează mai mult pe afinități profunde decît pe hazardul istoriei și pe cuceriri. Fără îndoială că India s-a europeanizat în jurul anului 1900 și a păstrat această amprentă în vocabularul său și în obiceiurile ei victoriene. Și, invers, aici constăți că anii 1900 au fost „perioada hindusă” a Occidentului : luxul celor bogați, indiferența față de mizerie, gustul pentru formele molatice și încărcate, senzualitate, predilecție pentru flori și parfumuri și pînă și mustățile subțiri, bucele și zorzoanele.

La Agra domnesc umbrele Persiei medievale și Arabiei savante sub o formă pe care mulți o consideră convențională. Totuși, desfid pe orice vizitator, care și-a păstrat încă o anumită prospețime sufletească, să nu fie tulburat atunci cînd străbate, o dată cu incinta Taj-ului, distanțe și veacuri, intrînd dintr-o dată în universul celor *O mie și una de nopți* ; fără îndoială, mai direct decît la Itmadud Daulah — perla, bijuterie, comoară în alb, bej și galben sau la mormîntul trandafiriu de la Akbar, populat doar de maimuțe, de papa-

gali și antilope, la capătul unei câmpii nisipoase pe care verdele palid al mimozelor se contopește cu solul : peisaj însuflețit seara de către papagalii verzi și gaițele de culoarea peruzelelor, de zborul greoi al păunilor și de pălăvrăgeala maimuțelor așezate sub copaci.

Dar ca și palatele Fortului Roșu, ca mormîntul Jehangir de la Lahore, Taj-ul este un eșafodaj de draperii imitat în marmură. Se mai recunosc încă stîlpii destinați pînzelor de cort. La Lahore acestea sînt chiar copiate în mozaic. Etajele nu sînt compuse, sînt repetate. Care să fie oare rațiunea profundă a acestei mari lipse în care se ghicește sursa disprețului de astăzi al musulmanilor pentru artele plastice ? La universitatea din Lahore am întîlnit o englezoaică, măritată cu un musulman, care conducea departamentul artelor frumoase. Numai fetele au voie să urmeze acest curs ; sculptura e interzisă, muzica se studiază pe ascuns, pictura e predată ca o artă de agrement.

Idolatria — dînd acestui cuvînt sensul său precis care indică înșăși prezența lui Dumnezeu în statuie — în India e mereu vie. Atît în acele bazilici din beton armat care se înalță în îndepărtatele mahalale ale Calcuttei, închinatelor unor culte recente ai căror preoți cu capul ras, desculți și îmbrăcați într-un văl galben, primesc în spatele mașinii de scris, în birourile foarte moderne care înconjură sanctuarul, unde administrează beneficiile ultimei călătorii misionare în California, cît și în cartierele joase de la Kali Ghat : „templu din secolul al XVII-lea“, îmi spun preoții ghizi *business-like*, de fapt placat cu faianță datînd de la finele secolului al XIX-lea. La această oră sanctuarul este închis ; dacă aș reveni într-o dimineață aș putea să zăresc dintr-un loc precis, care mi se arată prin ușa întredeschisă, între două coloane, zeița. Aici, ca și în marele templu al lui Krishna de pe malurile Gangelui, templul este altarul unui zeu care nu primește decît în zile de sărbătoare ; cultul obișnuit constă în a poposi pe coridoare culegînd de la slujitorii sacri cancanuri în legătură cu dispozițiile marelui stăpîn. Mă mulțumesc deci să hoinăresc prin împrejurimi, pe ulicioarele pline de cerșetori care așteaptă momentul în care-și vor putea primi hrana pe cheltuiala cultului — justificare a unui comerț rapace de cromolitografii și statuete de ipsos înfățișînd divinități cu, ici și colo, mărturii mai directe : acest trident roșu, aceste pietre rezemate de trunchiul noduros al unui *banyan*, este Siva ; acest altar înroșit, Laksmi, acest copac de ramurile căruia sînt agățate nenumărate ofrande : pietricele și bucăți de stofă, este locuit de Ramakrishna care vindecă femeile sterile ; și sub acest altar înflorit veghează zeul dragostei, Krishna.

Acestei arte de bazar religios, neînchipuit de viu, musulmanii îi opun pe singurul lor pictor oficial Chaghtai, acuarelist englez care se inspiră din miniaturile rajput. Pentru ce arta musulmană se prăbușește atât de total de îndată ce și-a atins apogeul ? Ea trece fără tranziție de la palat la bazar. Nu este oare aceasta o consecință a repudierii imaginilor ? Lipsit de orice contact cu realitatea, artistul perpetuează o convenție atât de anemiată încît nu mai poate fi reîmprospătată sau fecundată. Se sprijină pe aur sau se prăbușește. La Lahore, eruditul care mă însoțea nu are decît dispreț pentru frescele *sikh* care împodobesc fortul : *Too showy, no colour scheme, too crowded* (prea țipătoare, fără organizare cromatică, prea încărcată) ; fără îndoială că sîntem foarte departe de tavanul fantastic din oglinzi de la Shish Mahal ce scînteiază ca un cer înstelat ci, așa cum adesea India contemporană, în fața Islamului, e vulgară, ostentativă, populară și încîntătoare.

Cu excepția forturilor, musulmanii n-au construit în India decît temple și morminte. Forturile însă erau palate locuite, în timp ce mormintele și templele sînt palate neocupate. Realizezi aici încă o dată dificultatea pe care o întîmpină Islamul de a concepe singurătatea. Pentru el viața este în primul rînd comunitate, și moartea își află loc întotdeauna în cadrul unei comunități lipsite de participanți.

Este un contrast izbitor între splendoarea mausoleelor, cu dimensiunile lor vaste și concepția îngustă a pietrelor funerare pe care le adăpostesc. Sînt morminte foarte mici, unde trebuie să te simți în strîmtoare. La ce servesc atunci sălile, galeriile ce le înconjură și de care se bucură doar trecătorii ? Mormîntul european este pe măsura celui care îl ocupă : mausoleele sînt rare, iar arta și ingeniozitatea se exercită asupra mormîntului însuși pentru a-l face somptuos și confortabil.

În Islam mormîntul se compune dintr-un mausoleu splendid, de care mortul nu profită și un mormînt meschin (format de altfel din două părți : un cenotaf vizibil și un mormînt ascuns) în care mortul pare a fi prizonier. Problema odihnei de pe cealaltă lume își găsește o soluție de două ori contradictorie : pe de o parte, confort extravagant și ineficace, de cealaltă, o reală lipsă de confort, primul compensîndu-l pe cel de-al doilea. Nu este oare însăși imaginea civilizației musulmane care asociază rafinamentele cele mai rare : palate din pietre prețioase, fîntîni cu apă de trandafir, mîncăruri acoperite cu foițe de aur, tutun amestecat cu perle pisate, care, toate, constituie un paravan al moravurilor fruste și al bigoteriei de care e împregnată gîndirea morală și religioasă ?

Pe plan estetic, puritanismul islamic renunțănd la îngrădirea senzualității s-a mulțumit s-o reducă la formele ei minore : parfumuri, dantele, broderii și grădini. Pe plan moral te lovești de același echi-voc al unei toleranțe afișate în ciuda unui prozelitism cu un evident caracter inchizitor. În fapt, contactul cu nemusulmanii îi neliniștește. Modul lor de viață provincial se continuă sub presiunea unor alte moduri mai libere și mai suple și care riscă să-l altereze prin continuitate.

De altfel, vorbind despre toleranță ar fi mai corect să spui că această toleranță, în măsura în care există, este o victorie perpetuă asupra lor înșiși. Preconizînd-o, Profetul i-a plasat într-o situație de criză permanentă, rezultată din contradicția între universalitatea revelației și admiterea unei pluralități a credințelor, o situație „paradoxală” în sens pavlovian, pe de o parte generatoare de neliniște, pe de alta de complezență față de sine însuși ajungînd să se creadă capabili, grație Islamului, să depășească un asemenea conflict. În zadar, de altfel : după cum îmi spunea într-o zi un filozof indian, musulmanii se mîndresc cu faptul că acordă valoare universală marilor principii : libertate, egalitate, toleranță, dar în același timp revo-că însuși creditul la care pretind afirmînd că sînt singurii care le pun în aplicare.

Într-o zi, la Karachi, eram în compania unor înțelepți musulmani, universitari sau preoți. Auzindu-i cum laudă superioritatea sistemului lor eram uimit cu cită insistență reveneau ei la unul și același argument : *simplitatea* lui. Legislația islamică în materie de moștenire este mai bună decît cea hindusă, fiindcă este mai simplă. Vrei să schimbi interdicția tradițională a împrumutului cu dobîndă : este de ajuns să închei contract de asociere între depozitar și bancher și dobînda se va rezolva printr-o participare a primului la întreprinde-rea celui de-al doilea. Cît despre reforma agrară se poate soluționa aplicînd legea musulmană sistemului de moștenire a pămînturilor arabile pînă cînd acestea vor fi suficient de împărțite, după care, neavînd caracter de dogmă, pentru a evita o îmbucătățire excesivă nu va mai fi aplicată : *There are so many ways and means* ¹.

Islamismul pare într-adevăr să fie în totalitate o metodă pentru a crea în mintea credincioșilor conflicte nerezolvabile, chiar dacă îi salvezi după aceea propunîndu-le soluții de o foarte mare (chiar prea mare) simplitate. Cu o mîină îi arunci, cu cealaltă îi reții pe marginea prăpastiei. Vă neliniștește virtutea soțiilor sau a fetelor voastre cînd

¹ Există atîtea căi și mijloace (în engleză). — N.T.

sînteți în război ? Nimic mai simplu. Acoperiți-le cu văluri și închi-deți-le în casă. Așa s-a ajuns la *burkah*-ul modern, asemănător unui aparat ortopedic, cu tăietură complicată, cu despicături de ceaprază-rie, pentru vedere, cu capse și șireturi și țesătură grea, făcută să se adapteze exact conturului corpului omenesc, ascunzîndu-l totodată cît se poate mai bine. Dar în felul acesta bariera grijilor n-a fost în-lăturată, ci mutată, pentru că acum vă dezonoarează o simplă atingere a femeii voastre și vă zbuciumați și mai mult. O discuție deschisă cu tineri musulmani te învață două lucruri : în primul rînd, că sînt obsedați de virginitatea prenupțială și de fidelitatea ulterioară și apoi că *pardah*-ul, adică segregăția femeilor ridică într-un sens un obstacol intrigilor amoroase, dar pe alt plan le favorizează, atribuind femeilor o lume proprie ale cărei meandre sînt singurele a le cunoaște. Spărgători de haremuri cînd sînt tineri, au motive serioase să le pă-zească după ce s-au căsătorit.

Hindușii și musulmanii din India mănîncă cu degetele. Primii de-licat, ușurel, luînd mîncarea într-o bucată de *chapati* — clătită mare, prăjită repede, prin lipirea de peretele interior a unui chiup îngro-pat în pămînt și umplut pe trei sferturi cu jar. La musulmani mîncat-ul cu degetele devine un sistem : nimeni nu apucă osul pentru a roade carnea. Cu singura mină utilizabilă (cea stîngă, impură, fiind rezervată spălăturilor intime) se frămîntă sau se smulg bucățile și cînd le este sete apucă paharul cu mîna plină de grăsime. Observînd aceste maniere, nu mai prejos decît altele, dar care din punct de ve-dere occidental par să exprime o nepăsare ostentativă, te întrebî în ce măsură obișnuința, și nu reminiscențele arhaice, rezultă dintr-o re-formă voită de Profet : „Să nu faceți ca celelalte popoare care mă-nîncă cu cuțitul“, inspirată de aceeași grijă, fără îndoială inconștientă, de sistematică infantilizare a comunității prin promiscuitatea ritualu-rilor de curățire după masă, cînd toată lumea își spală mîinile, face gargară, rîgîie și scuipe în același lighean, punînd în comun, cu o indiferență teribil de *autistă*, aceeași teamă de impuritate și același exhibiționism. Voința de contopire este, de altfel, însoțită de dorința de singularizare ca grup, de unde, *pardah*-ul : „iar femeile voastre să fie voalate, pentru a le deosebi de celelalte“.

Fraternitatea islamică are o bază culturală și religioasă, și nu un caracter economic sau social. Fiîndcă avem același dumnezeu, bunul musulman va fi acela care-și va împărți *hooka* cu măturătorul de stradă. Într-adevăr, cerșetorul îmi e frate, mai ales în sensul de a îm-părți frățește, aprobînd-o, aceeași inegalitate care ne separă ; de aici și acele două specii, atît de remarcabile din punct de vedere so-

ciologic : musulmanul germanofil și germanul islamizat. Dacă un corp de gardă ar putea fi religios i s-ar părea islamismul religia ideală, cu stricta sa respectare a regulilor religioase (rugăciuni de cinci ori pe zi, fiecare însoțită de 50 de mătăanii) cu trecerea în revistă a tuturor detaliilor și grija de curățenie (spălatul ritual), cu promiscuitatea masculină atît în viața spirituală cît și în îndeplinirea funcțiunilor organice ; și fără femei.

Acești anxioși sînt și oameni de acțiune ; prinși între sentimente incompatibile ei compensează sentimentul de inferioritate cu formele tradiționale de sublimare¹, asociate dintotdeauna cu sufletul arab ; gelozie, mîndrie, eroism. Dar această voință de a rămîne între ei nu se explică decît parțial prin comunitatea de credință religioasă și tradiție istorică. Este o realitate socială actuală și ea trebuie interpretată ca atare : ca o dramă de conștiință colectivă care a constrîns milioane de oameni la o alegere irevocabilă, aceea de a-și părăsi pămînturile, deseori chiar averea, uneori rudele, profesiunile, proiectele de viitor, pămîntul strămoșilor și mormintele lor pentru a rămîne între musulmani, fiindcă nu se simt la largul lor decît între musulmani. Religie profundă care se bazează mai puțin pe evidența unei revelații decît pe neputința de a înfiripa legături în afară. Față de bunăvoința universală a budismului, de dorința creștină a dialogului, intoleranța musulmană adoptă o formă inconștientă la cei care o practică, căci dacă ei nu caută întotdeauna să-i forțeze pe ceilalți să împărtășească adevărul în care cred sînt însă (și aceasta e mai grav) incapabili să suporte existența altora, ca indivizi. Singurul lor mijloc de a se pune la adăpost de îndoieli și umilință constă într-o anihilare² a celuilalt, considerat ca martor al unei alte credințe și al unui alt comportament. Fraternitatea islamică este o confrerie unită întru excluderea necredincioșilor și care nu-și poate mărturisi acest caracter, deoarece aceasta ar însemna implicit a-i recunoaște ca fiind.

¹ În sens freudian. — N.T.

² În originalul francez *neantisation* : „reducere la neant“. — N.T.

40. VIZITA LA KYONG

Cunosc prea bine cauzele acestei neliniști pe care mi-o provoacă Islamul : regăsesc în el universul din care fac parte. Islamul este Occidentul Orientului. Mai precis, a trebuit să întâlnesc Islamul pentru a evalua pericolul care amenință astăzi gândirea franceză. Mi-e greu să-i trec cu vederea celui dintii faptul că mă pune în fața propriei noastre imagini, că mă obligă să constat în ce măsură Franța începe să devină musulmană. Constat atît la musulmani, cît și la noi aceeași atitudine livrescă, același spirit utopic și acea convingere încăpățînată că este suficient să rezolvi problemele pe hîrtie pentru a te debarasa de ele. Și noi ne construim la adăpostul unui raționalism juridic și formalist o imagine a lumii și a societății în care toate dificultățile se rezolvă printr-o logică artificioasă fără să mai realizăm că universul nu se mai compune din obiectele despre care vorbim. Ca Islamul, împietrit în contemplarea unei societăți care a existat într-adevăr acum șapte secole și într-un anumit mod pentru a rezolva problemele pentru care concepute atunci soluții eficace, nici noi nu mai ajungem să gîndim dincolo de cadrul unei epoci depășite de un secol și jumătate și în care am știut să ne acomodăm istoriei — și încă pentru un timp foarte scurt, căci Napoleon, acest Mahomed al Occidentului, nu a izbutit acolo unde a reușit celălalt. Ca și lumea Islamului, Franța Revoluției a avut destinul revoluționarilor pocăiți, devenind conservatorii plini de nostalgie ai unei stări de lucruri prin raport cu care se situaseră o dată în sensul progresului.

Față de popoarele și culturile care sînt încă sub influența noastră, ne găsim prizonierii acelorași contradicții ca și ale Islamului în raport cu protejații săi și cu restul lumii. Noi nu putem concepe ca anumite principii care au fost fecunde pentru propria

noastră înflorire să nu fie respectate de către alții și asta într-atît încît să-i îndemne la renunțare, atît de mare ar trebui să le fie, credem noi, recunoștința lor față de noi, cei dintîi care le-am imaginat. Așa și Islamul care a introdus intoleranța în Orientul Apropiat nu iartă celor de altă credință că nu o abjură devenind musulmani, pentru că ea are asupra tuturor celorlalte superioritatea zdrobitoare de a le respecta. În cazul nostru, paradoxul este că majoritatea acelorora cu care vrem să începem un dialog sînt musulmani și sfîrșitul care ne animă, atît pe unii cît și pe ceilalți, prezintă prea multe trăsături comune pentru a nu ne opune; bineînțeles, pe plan internațional, deoarece diferențele se datoresc celor două burghezii care se înfruntă. Asuprirea politică și exploatarea economică nu au dreptul să-și caute scuze la victimele lor. Dacă, totuși, o Franță de 45 de milioane de locuitori s-ar deschide larg pentru a primi 25 de milioane de cetățeni musulmani, în baza egalității în drepturi și chiar dacă mulți dintre aceștia sînt analfabeți, acțiunea n-ar fi mai îndrăzneată decît aceea datorită căreia America nu a rămas o mică provincie a lumii anglo-saxone. Cînd, cu un secol în urmă, cetățenii Noii Anglii au luat hotărîrea de a permite imigrarea din regiunile cele mai înapoiate ale Europei și a oamenilor din clasele sociale cele mai dezmoștenite, lăsîndu-se copleșiți de acest val, ei au făcut și cîștigat un pariu a cărui miză era tot atît de importantă ca aceea pe care noi refuzăm să o riscăm.

Vom putea-o face vreodată? Însumîndu-se, două forțe regresive își pot oare schimba sensul? Și dacă, întărindu-ne eroarea cu cea simetrică ei, ne-am resemna să reducem patrimoniul Lumii Vechi la cele zece sau cincisprezece secole de sărăcire spirituală, cărora jumătatea occidentală a acestei lumi le-a fost scena și agentul, ne-am putea oare salva pe noi înșine sau, mai curînd, ne-am consacra pieirea? Aici, la Taxila, în aceste mănăstiri budiste, pe care influența greacă le-a umplut de statui, iată-mă confruntat cu acea șansă efemeră a Lumii Vechi de a rămîne una; sciziunea nu s-a produs încă. Ar mai fi posibil și un alt destin, tocmai cel interzis de Islam, cînd a pus o barieră între un Occident și un Orient, care, fără el, n-ar fi pierdut, poate, legătura cu solul comun în care-și află rădăcinile.

Fără îndoială că atît Islamul cît și budismul s-au opus, fiecare în felul lui, acestui fond oriental, opunîndu-se concomitent unul altuia. Dar pentru a le înțelege raporturile Islamul și budismul nu trebuie comparate din punct de vedere al formei istorice pe care

o aveau în momentul în care au luat contact ; unul împlinea atunci cinci secole de existență, celălalt aproape 20. În ciuda acestui interval, trebuie reduse fiecare la perioada respectivă de înflorire care, în cazul budismului, apare cu întreaga ei strălucire în primele lui monumente, cât și în cele mai umile manifestări de astăzi.

Nu-mi place să disociez templele țărănești de la frontiera birmană de stelele funerare de la Bharhut, care datează din secolul al II-lea î.e.n. și ale căror fragmente împrăștiate trebuie să le cauți la Calcutta sau Delhi. Stelele funerare, ridicate într-o epocă și într-o regiune asupra cărora nu se exercitase încă influența greacă, au fost prima surpriză a observatorului european, ca tipar în afara spațiului și timpului, ca și cum sculptorii lor, aflați în posesia unei mașini care suprimă timpul, ar fi reușit să concentreze în opera lor 3 000 de ani de istorie a artelor și — aflându-se la aceeași distanță, în timp, de Egipt ca și de Renaștere, — ar fi reușit să surprindă într-o clipă o evoluție ce începe într-o epocă pe care n-au putut-o cunoaște și se termină într-o alta care încă nu a început. Dacă există o artă veșnică, atunci e, fără îndoială, aceasta : a împlinit cinci milenii sau doar o zi, nu se poate ști. Apartine piramidelor, dar și caselor noastre ; forțele omenesci modelate în această piatră fină și trandafirie s-ar putea desprinde și intra în societatea noastră. Nici o artă statuară nu-ți inspiră un sentiment mai adânc de pace și familiaritate, ca aceea de aici, cu femeile sale de o castă impudoră și senzualitate maternă care se complăce în opunerea mamelor-amante fetelor-maici și ambele, amantelor-maici ale Indiei nebudiste : feminitate placidă și parcă liberată de conflictul dintre sexe, stare pe care o amintesc de altfel și bonzii din temple, confundându-se prin capetele lor rase, împreună cu călugărițele, într-un al treilea sex, semiparazit, semiprizonier.

Dacă budismul caută, ca și Islamul, să stăpânească exacerbară cultelor primitive, o poate face doar printr-o împăcare unificatoare, care aduce cu sine promisiunea unei reveniri la sînul matern ; astfel, indirect, reintegrează erotismul după ce l-a liberat de frenezie și de neliniște. Islamul, dimpotrivă, se dezvoltă în sensul unei orientări masculine. Închizînd femeile, închide și accesul la sînul matern : din lumea femeilor bărbatul face o lume închisă. Speră, fără îndoială, ca în felul acesta să-și cîștige și liniștea, dar o angajează prin excluderi : excluderea femeii din viața socială și a necredincioșilor din comunitatea spirituală. Budismul, în schimb,

o concepe mai degrabă ca o fuziune cu femeia, cu umanitatea și printr-o reprezentare asexuată a divinității.

Nu se poate imagina un contrast mai puternic decât cel între Înțelept și Profet. Nici unul nici celălalt nu sînt dumnezei : iată unicul lor punct comun. Dintre toate celelalte puncte de vedere sînt opuși : unul e cast, celălalt, cu patru soții, e potent ; unul e androgin, celălalt bărbos ; unul pașnic, celălalt bătăios ; unul exemplar, celălalt mesianic ; e drept, însă, că-i separă un interval de 1200 de ani. Din nefericire pentru conștiința occidentală, creștinismul — care dacă s-ar fi născut mai tîrziu ar fi putut realiza o sinteză a lor — a apărut „înainte de termen“, prea devreme, nu ca o conciliere *a posteriori* a două extreme, ci ca o trecere de la unul la celălalt : termen median al unei serii destinate, prin însăși logica sa internă, prin geografie și istorie, să se dezvolte de atunci încolo în sensul Islamului ; pentru că acesta — și în aceasta constă triumful musulmanilor — reprezintă forma cea mai evoluată a gândirii religioase, fără însă a fi și cea mai bună ; dimpotrivă — așa spune chiar tocmai din acest motiv — cea mai neliniștitoare dintre cele trei.

Oamenii au făcut trei mari încercări religioase de a se elibera de persecuția morților, de influența malefică a lumii de dincolo și de spaima magiei. Rînd pe rînd, la intervale de aproximativ cîte o jumătate de mileniu, au conceput budismul, creștinismul și islamismul ; și e izbitor faptul că fiecare etapă reprezintă mai degrabă un pas în urmă decît un progres față de cea care i-a precedat. Pentru budism nu există lume transcendentală ; totul se reduce la o critică radicală — cum omenirea nu o va mai putea face — la capătul căreia înțeleptul ajunge la un refuz total al sensului lucrurilor și ființelor ; disciplină care desființează Universul desființîndu-se ea însăși, ca religie. Cedînd din nou fricii, creștinismul restabilește lumea transcendentală cu speranțele, amenințările și judecata ei de apoi. Islamului nu-i mai rămîne decît să o lege de lumea de aici : și iată, reunite, lumea temporală și cea spirituală. Ordinea socială beneficiază de prestigiul ordinei supranaturale, politica devine teologie. În ultimă instanță, spiritele și fantomele — cărora superstițiile nu reușiseră să le dea viață — au fost înlocuite cu stăpîni, și așa mult prea reali, cărora acum li se va mai îngădui și monopolul lumii de dincolo care-și adaugă greutatea la aceea, suficient de copleșitoare de aici, de pe pămînt.

Acest exemplu justifică ambiția etnografului de a pătrunde mereu pînă la izvoare. Creația omului nu este, într-adevăr, mare,

decît la început : în toate domeniile doar prima încercare este integral valabilă. Toate cele care-i urmează oscilează, revin, încearcă să recupereze, bucătică cu bucătică, terenul depășit. Florența, pe care am vizitat-o după New York, nu m-a surprins la început : recunoșteam, atît în arhitectura cît și în operele sale de artă plastică, Wall-Street-ul veacului al XV-lea. Comparînd primitivii cu maeștrii Renașterii și pe pictorii din Sienna cu cei florentini aveam sentimentul unei decadențe : căci aceștia din urmă nu făcuseră, oare, decît exact ceea ce n-ar fi trebuit să facă ? Și totuși sînt admirabili. Măreția începuturilor e atît de certă încît pînă și greșelile ulterioare — cînd sînt noi — ne copleșesc încă prin frumusețe.

Astăzi contemplan India prin prisma Islamului ; India budistă dinaintea lui Mahomed, care pentru mine, europeanul, — și tocmai pentru că sînt european — se ridică între modul nostru de a gîndi și doctrinele cele mai familiare nouă ca în acele hore țărănești în care cineva împiedică mîinile să se unească : aici, cele ale Occidentului și ale Orientului sînt, totuși, predestinate să se întîlnească. Ce greșală aveam să comit imitîndu-i pe acei musulmani care se proclamă creștini și occidentali și situează în Orient granița între cele două lumi ! Aceste lumi sînt mai aproape una de alta decît, fiecare în parte, de acea parte din ele care a devenit anacronică. Evoluția rațională e inversă celei a istoriei : Islamul a tăiat în două o lume mai civilizată. Ceea ce i se pare actual e de fapt dintr-o epocă depășită ; trăiește un decalaj de milenii. A știut să înfăptuiască o operă revoluționară, dar cum o aplica unei fracțiuni întîrziate a umanității, fecundînd realul, a sterilizat virtualul : a determinat un progres care e reversul unui proiect.

Ar fi bine ca Occidentul să urce pînă la originea rupturii sale : interpunîndu-se între budism și creștinism Islamul a reușit să ne islamizeze atunci cînd Occidentul s-a lăsat antrenat în cruciade și i s-a opus, procedînd astfel în sensul lui în loc să încerce — dacă Islamul n-ar fi existat — acea lentă osmoză cu budismul, osmoză care ne-ar fi creștinat cu atît mai profund cu cît am fi reușit să ne întoarcem și să depășim creștinismul propriu-zis. Acela a fost momentul în care Occidentul a pierdut unica șansă de a rămîne fecundabil.

Privind lucrurile astfel înțeleg mai bine echivocul artei mogulilor. Emoția pe care o trezește nu are nici o legătură cu arhitectura : e mai degrabă din domeniul muzicii și al poeziei. Dar oare nu tocmai datorită cauzelor expuse mai sus arta musulmană avea să

rămână fantasmagorică ? Despre Taj Mahal se spune că ar fi „un vis în marmură“ și această formulă de *Baedeker* ascunde un adevăr profund. Arta, mogulii și-au visat-o, au creat literalmente palate din vise ; n-au construit, au transcris. De aceea monumentele respective te tulbură, atît prin caracterul liric cit și prin aspectul iluzoriu de castele din cărți de joc sau din scoici. Par nu atît palate reale, solid ancorate în pămînt, cît machete care încearcă — zădarnic — să-și afle existența prin duritatea și prețiozitatea materialului.

În templele Indiei idolul *este* divinitatea ; el locuiește în ele, iar prezența sa reală face templul prețios și de temut justificînd astfel toate precauțiile cucernice : de pildă, faptul că exceptînd zilele în care divinitatea primește, porțile stau zăvorîte.

Islamismul și budismul au concepții diferite în ceea ce privește divinitatea. Cel dintîi exclude idoli și-i distruge ; moscheile sînt goale și animate doar de congregația credincioșilor. Cel de-al doilea înlocuiește idoli cu imagini și nu se sfiește să le multiplice pe acestea din urmă pentru că ele nu sînt, ci doar evocă divinitatea și pentru că această multiplicare stimulează imaginația. În timp ce sanctuarul hindus e locuit de un idol, moscheea, excep-tînd prezența umană, e pustie, iar templul budist adăpostește o multime de efigii. Centrele greco-budiste în care se circulă anevoie printr-o pădure de statui, de capele și pagode anunță modestul *kyong* de la frontiera birmană în care stau, aliniate, figurine, mereu aceleași, fabricate în serie.

În septembrie 1950 mă aflam într-un sat *mogh* pe teritoriul Chittagong. De cîteva zile priveam femeile cum duc în fiecare dimineață la templu hrana bonzilor. În orele de repaus ascultam loviturile de gong care scandau rugăciunile și glasurile de copii ce îngînau alfabetul birman. *Kyong*-ul se află la marginea satului, în virful unui delușor împădurit, de genul celor reprezentate cu predilecție de pictorii tibetani în fundalurile peisajelor lor. La poalele delușorului se afla *jedi*-ul — pagoda — care, în acest sat sărac, era o construcție circulară din pămînt, compusă din șapte paliere concentrice, înălțîndu-se în trepte într-un țarc pătrat din împletitură de bambus. Ne descălțaserăm ca să urcăm dealul și piciorul gol călca cu plăcere fina argilă umedă. De o parte și de alta a drumului povîrnit vedeam puietii de ananas care, în ziua precedentă, fuseseră smulși de sătenii șocați de faptul că preții lor își permiteau să cultive fructe, deși populația locală le asigura toate cele necesare traiului. Virful dealului ne apărea ca o piațetă

pătrată înconjurată pe trei laturi de hangare din pai ; adăposteau niște mari obiecte din bambus pe care era întinsă hirtie multicoloră — ca niște zmeie — și destinate a împodobi procesiunile. Pe cea de-a treia latură se înălța templul, pe piloți, ca și colibele satului, de care nu se deosebeau decît prin dimensiunile ceva mai mari și prin partea pătrată cu acoperiș de pai care domina corpul principal al clădirii. După urcușul în noroi, spălatal ritual, obligatoriu, părea un lucru de la sine înțeles și lipsit de orice semnificație religioasă. Intrarăm. Singura lumină era aceea care cădea din partea de sus a lanternei turnului central, aflat chiar deasupra altarului și cea care se strecura prin pereții de pai. Pe altarul pe care atîrnau un fel de stindarde din cîrpe și rogojini erau îngheșuite vreo 50 de statuete din alamă ; alături, era agățat gongul ; pe pereți, cîteva cromolitografii religioase și coarnele unui cerb. Podoaba din bambus împletit, lustruită de tălpile goale, erau sub pașii noștri mai mătăsoasă decît un covor. Domnea aici o pașnică atmosferă de hambar și aerul mirosea a fin. Sala, simplă și spațioasă, cu aspectul ei de șură goliță de paie, curtoazia celor doi bonzi, în picioare, lîngă priciurile lor cu saltele de paie, grija înduioșătoare cu care se făcuseră și adunaseră accesoriile cultului, toate acestea mă apropiau — mai mult ca niciodată — de ideea pe care mi-o puteam face despre un sanctuar. „Nu e nevoie să faceți ca mine“, îmi spuse tovarășul meu, prosternîndu-se de patru ori la rînd în fața altarului. L-am ascultat, nu atît din amor propriu cît din discreție : știa că sînt de alt crez și nu aș fi vrut să abuzez de gesturile rituale dîndu-i impresia că le luam drept pure convenții. De astă dată însă nu aș fi fost de fel jenat să le îndeplinesc ; între mine și cultul respectiv nu intervenea nici un echivoc. Aici nu se punea problema să te prosternezi în fața unor idoli și să adori o pretinsă ordine supranaturală, ci doar să aduci un omagiu gîndirii hotărîtoare a unui om — sau a societății care-i crease legenda — elaborată cu 25 de secole în urmă, gîndire la care civilizația mea nu mai putea contribui într-alt mod decît confirmînd-o.

Și în fond ce am învățat de la dascălii pe care i-am ascultat, de la filozofii pe care i-am citit, de la societățile pe care le-am vizitat și chiar de la acea știință cu care se mîndrește Occidentul ? Ce altceva decît fragmente de lecții care, puse cap la cap, nu fac altceva decît să reconstituie meditația Înțeleptului la picioarele copacului ? Orice efort de înțelegere distruge obiectul de care ne atașasem în favoarea unui obiect a cărui natură e alta și care,

la rîndul lui, ne cere un nou efort ce-l va anula în favoarea unui al treilea, și așa mai departe pînă ajungem la singura prezență durabilă, aceea în care se anulează antinomia sens-non-sens, aceea chiar de la care pornisem. Iată, s-au scurs 2 500 de ani de cînd oamenii au descoperit și formulat aceste adevăruri. De atunci nu am mai găsit nimic decît, poate — încercînd rînd pe rînd toate ieșirile posibile — tot atîtea demonstrații întregind concluzia pe care dorisem să o evităm.

Cu toate acestea, soluțiile istorice ale moralei budiste te aduc în fața unei alternative înfricoșătoare și anume : cel care a dat un răspuns afirmativ problemei precedente se închide într-o mănăstire ; celălalt, găsește o satisfacție ieftină practicînd virtuți egoiste.

Și totuși nedreptatea, mizeria și suferința există și ele ne oferă o soluție intermediară. Căci nu sîntem singuri și nu numai noi hotărîm dacă vrem sau nu să rămînem surzi și orbi față de ceilalți oameni sau dacă luăm asupra noastră înșine păcatele umanității. Budismul își poate păstra coerența acceptînd totuși să răspundă chemărilor dinafară. Poate chiar că într-o vastă regiune a lumii a găsit veriga ce lipsea lanțului. Căci dacă ultima fază a dialecticii, care duce la revelație, este valabilă, atunci toate cele care o preced și îi seamănă sînt și ele valabile. Refuzul absolut al sensului lucrurilor e stadiul final al unei succesiuni de etape din care fiecare în parte ne conduce de la o semnificație de amploare mai mică la o alta de o amploare mai mare. Ultima etapă căreia, pentru a se realiza îi sînt necesare toate celelalte, le validează pe toate cele care o preced ; și fiecare, în felul ei, pe planul ei, corespunde unui adevăr. Între critica marxistă, care eliberează omul de primele sale lanțuri — învățîndu-l că sensul aparent al condiției sale dispare cînd acceptă să-și lărgească sfera problemei — și critica budistă, care desăvîrșește eliberarea, nu e nici opoziție nici contradicție. Ambele procedează la fel, dar la nivele diferite. Trecerea între cele două extreme e asigurată de toate progresele cunoașterii realizate de omenire în decursul a două milenii printr-un flux continuu al gîndirii dinspre Orient către Occident, de la cel dintîi spre cel de-al doilea (și poate, doar, pentru a-și confirma originea). După cum superstițiile și credințele se destramă cînd se examinează adevăratele raporturi dintre oameni, tot astfel și morala cedează în fața istoriei, formele fluide făcînd loc structurilor și creația, neantului. E de ajuns să confrunți începuturile pentru a le descoperi simetria ; etapele depășite nu anulează valoarea celor premergătoare, ci o verifică.

Deplasându-se în cadrul său omul duce cu sine toate pozițiile prin care a mai trecut și pe toate cele prin care va trece. E pretutindeni, în același timp, recapitulînd cu fiecare moment toate etapele parcurse. Căci trăim în mai multe lumi, fiecare mai adevărată decît aceea pe care o cuprinde și, totodată fiecare falsă în raport cu cea în care e cuprinsă. Unii ajung să se cunoască prin acțiuni, alții își consumă existența gîndindu-le doar ; dar aparenta contradicție a coexistenței acestor modalități se rezolvă prin obligația de a găsi un sens celor mai apropiate de noi și prin refuzul celor mai îndepărtate, deși în realitate avem de-a face cu o amplificare progresivă a semnificației, dar în sens invers și mergînd pînă la anihilarea ei.

Ca etnograf nu mai sînt singurul care suferă din pricina unei contradicții care este a întregii omeniri și care poartă în sine rațiunea de a fi. Contradicția rămîne contradicție numai atunci cînd izolez extremele, adică atunci cînd îmi pun următoarea întrebare : ce rost mai poate avea acțiunea cînd gîndirea care o călăuzește duce la descoperirea lipsei de semnificație (a acțiunii — *N.T.*) ? Dar la această descoperire nu ajungi imediat ; trebuie să o gîndești și nu o poți concepe dintr-o dată ; și, oricîte ar fi — douăsprezece, ca în Boddhi, mai mult sau mai puțin numeroase — etapele există și pentru a ajunge la capătul lor trebuie să trăiesc neconținut situații care, toate, solicita cîte ceva în mine : trebuie să mă dau oamenilor după cum trebuie să mă dau cunoașterii. Istoria, politica, universul economic și social, lumea fizică și cerul însuși mă strîng în cercuri concentrice din care nu pot evada prin gîndire fără a lăsa, în fiecare din ele, cîte o părticică din persoana mea. Ca piatra ce străbate unda unei ape lăsînd la suprafața ei cercuri concentrice tot astfel și eu, ca să pot atinge fundul, trebuie mai întii să mă arunc în apă.

Lumea a început prin a exista fără om și va sfîrși fără el. Instituțiile, moravurile și obiceiurile pentru inventarierea și înțelegerea cărora mi-a trebuit o viață întregă sînt florile efemere ale unei creații, și, raportate la aceasta, ele nu par să aibă alt sens decît, poate, cel de a permite umanității să-și joace, prin ele, rolul. Și acest rol, departe de a-i asigura independența — cînd efortul omului, chiar condamnat, constă în a se opune fără speranță unei decăderi universale — apare ca un mecanism, poate mai perfecționat decît altele, care lucrează la dezagregarea unei ordini primordiale și care conduce o materie puternic organizată spre o

inertie din ce în ce mai mare care, într-o bună zi, se va dovedi definitivă. De când a început să respire și să se hrănească și pînă cînd a inventat dispozitivele atomice și termonucleare, trecînd prin descoperirea focului, omul n-a făcut altceva — exceptînd autoreproducerea — decît să disocieze miliarde de structuri pentru a le reduce la o stare în care integrarea nu mai e posibilă. A construit, bineînțeles, orașe, a cultivat pămîntul, dar în fond aceste obiecte sînt ele însele destinate să producă inertie la un ritm și într-o proporție mult mai mare decît organizarea pe care o presupun. Cît despre creațiile spiritului omenesc, ele nu au sens decît raportate la el și vor fi înghițite de dezordinea generală, cînd acesta va dispărea. Privită în ansamblu, civilizația poate să ne apară ca un mecanism uimitor de complex, în care sîntem tentați să căutăm șansa de supraviețuire a universului nostru — dacă n-am ști însă că funcția ei este de a produce ceea ce fizicienii numesc entropie, adică inertie. Fiecare discuție, fiecare rînd tipărit stabilesc o comunicație între doi interlocutori, egalizînd un nivel, organizînd deci ceea ce fusese mai înainte o denivelare a informației. În loc de antropologie ar fi, poate, mai nimerit, să numim „entropologie“ disciplina care studiază acest proces de dezintegrare în manifestările sale cele mai înalte.

Și totuși, exist. Desigur, nu ca individ; căci ce sînt oare, sub acest raport, decît miza — pusă de fiecare dată sub semn de întrebare — a luptei între o altă societate, formată din cîteva miliarde de celule nervoase adăpostite în termitiera craniului și trupul meu care-i servește drept robot? Nici psihologia, nici metafizica, nici arta nu mai pot fi pentru mine un refugiu; sînt mituri expuse, de acum înainte, și din interior, unei sociologii de alt gen, care se va naște într-o zi și nu le va fi mai favorabilă decît cea dinainte. Eul nu e numai detestabil, el nu-și mai află locul între noi și nimic. Iar dacă pînă la urmă optez pentru acest „noi“ — deși e doar o aparență — o fac pentru că nu am de ales decît între această aparență și nimic — exceptînd autodistrugerea, act care suprimă însăși posibilitatea opțiunii. Or, e suficient să aleg pentru ca prin însăși această alegere să-mi asum, fără rezerve, condiția mea de om. Eliberîndu-mă astfel de un orgoliu intelectual a cărui deșertăciune e comparabilă cu cea a obiectului său, accept totodată să-i subordonez pretențiile condițiilor obiective ale descătușării unei mulțimi de oameni lipsite de posibilitatea unei astfel de alegeri.

După cum un individ nu este singur în grup, după cum o societate nu e singură printre celelalte, omul nu e singur în Univers. Când curcubeul culturilor omenesti se va fi pierdut în vidul creat de furia noastră, cât timp vom exista și va exista o lume, acest arc fragil care ne leagă de inaccesibil se va menține, arătându-ne calea cea opusă sclaviei; cale a cărei contemplare poate oferi omului — când n-o parcurge — singura favoare pe care o merită: aceea de a putea zăbovi în cale, de a-și reține impulsul care-l îndeamnă să astupe, una după alta, fisurile apărute în zidul necesității și să-și desăvârșească opera, zăvorînd în același timp propria-i închi-soare; favoarea la care rîvnește orice societate, indiferent de credințele sale, de regimul său politic, de nivelul de civilizație; care reprezintă răgazul, plăcerea, odihna și libertatea sa; șansă, de o importanță vitală pentru viață, posibilitate de a *se detașa*, de a surprinde — adio oameni primitivi! adio călătorii! — în scurtele intervale cînd specia noastră suportă să-și întrerupă activitatea de stup, esența a ceea ce a fost și continuă să fie, dincolo de gîndire și dincolo de societate: în contemplarea unui mineral mai frumos decît toate operele noastre; într-un parfum, mai subtil decît cărțile noastre, respirat în potirul unui crin; sau într-un clipit de ochi în care intră răbdare, seninătate și îngăduință reciprocă și pe care, uneori, printr-o înțelegere tacită, îl poți schimba cu o piscică.

12 octombrie 1954—5 martie 1955.

The first part of the report is devoted to a general survey of the situation in the country, and to a description of the various departments. The second part contains a detailed account of the operations of the different branches of the service, and of the progress of the various works. The third part is a summary of the results of the operations, and of the state of the different departments at the end of the year. The fourth part contains a list of the names of the officers and of the persons who have been employed in the service during the year, and of the names of the persons who have been promoted, or who have been appointed to new offices. The fifth part is a list of the names of the persons who have been employed in the service during the year, and of the names of the persons who have been promoted, or who have been appointed to new offices.

The sixth part is a list of the names of the persons who have been employed in the service during the year, and of the names of the persons who have been promoted, or who have been appointed to new offices. The seventh part is a list of the names of the persons who have been employed in the service during the year, and of the names of the persons who have been promoted, or who have been appointed to new offices. The eighth part is a list of the names of the persons who have been employed in the service during the year, and of the names of the persons who have been promoted, or who have been appointed to new offices. The ninth part is a list of the names of the persons who have been employed in the service during the year, and of the names of the persons who have been promoted, or who have been appointed to new offices. The tenth part is a list of the names of the persons who have been employed in the service during the year, and of the names of the persons who have been promoted, or who have been appointed to new offices.

BIBLIOGRAFIE

1. Boggiani, G. *Viaggi d'un artista nell' America Meridionale*, Roma, 1895.
2. Bougainville, L. A. de, *Voyage autour du monde*, Paris, 1771.
3. Colbacchini, A., *I Bororos orientali*, Torino, 1925.
4. d'Évreux, Y., *Voyage dans le Nord du Brésil fait durant les années 1613—1614*, Leipzig și Paris, 1864.
5. Gaffarel, P., *Histoire du Brésil français au 16e siècle*, Paris, 1878.
6. Lery, J. de, *Histoire d'un voyage fait en la terre du Brésil*, n. ed. (de P. Gaffarel), Paris, 1880, 2 vol.
7. Monbeig, P., *Pionniers et planteurs de São Paulo*, Paris, 1952.
8. Nimuendaju, C., a) *The Apinayê*, Anthropological series, Catholic University of America, nr. 8, 1939; b) *The Serente*, Los Angeles, 1942.
9. Oberg, K., *Indian Tribes of Northern Mato Grosso, Brasil*, Smithsonian Institution, Institute of Social Anthropology, Publ. nr. 15, Washington, D.C., 1953.
10. Ribeiro, D., *A arte dos indios Kadiueu*, Rio de Janeiro, 1950.
11. Rondon, C.M. da Silva, *Lectures Delivered by...*, Publication of the Rondon Commission, nr. 43, Rio de Janeiro, 1916.
12. Roquette-Pinto, E., *Rondonia*, Rio de Janeiro, 1912.
13. Roosevelt, Th., *Through the Brazilian Wilderness*, New York, 1914.
14. Sanchez-Labrador, J., *El Paraguay Catolico*, Buenos Aires, 1910—1917, 3 vol.
15. Stewart, J., *Handbook of South American Indians*, Smithsonian Institution, Washington, D.C., 1946—1950, 6 vol.
16. Steinen von den, K., a) *Durch Zentral Brasilien*, Leipzig, 1886; b) *Unter der Naturvölkern Zentral Brasilien*, Berlin, 1894.
17. Strauss-Lévi, C., *Contribution à l'étude de l'organisation sociale des*

Indiens Bororo, *Journal de la Société des Américanistes*, vol. 28, 1936.

18. Idem, *La Vie familiale et sociale des Indiens Nambikwara*, Société des Américanistes, Paris, 1948.
19. Idem, Le syncrétisme religieux d'un village mogh du territoire de Chit-tagong (Pakistan), „Revue de l'Histoire des religions“, 1952.
20. Tello, C., Julio, Wira Kocha, *Inca*, vol. I, 1923. Discovery of the Chavin culture in Peru, „American Antiquity“, vol. IX, 1943.
21. Thevet, A., *Le Brésil et les Brésiliens*, în: Les classiques de la colo-nisation, 2 ; texte alese și note de Suzanne Lussagnet, Paris, 1953.

LEGENDELE PLANȘELOR

CADUVEO

1. Pădure virgină în Parana
2. Pantanal
3. Nalike, capitala așezării Caduveo
4. O frumoasă caduveo din 1895 (după Boggiani)
- 5-6. Femei caduveo cu fața pictată
7. Pictură facială ; desen original al unei femei caduveo
8. Altă pictură ; desen băștinaș
9. Altă pictură , desen băștinaș
10. Adolescență caduveo împodobită pentru sărbătorirea pubertății

BORORO

11. Satul bororo Kejara : în centru, casa bărbaților ; în fund, o parte din colibe jumătății Tugaré
12. Cuplu bororo
13. Cel mai bun informator al autorului în ținută de ceremonie
14. Prinz în casa bărbaților
15. Dans funebru
16. Dans al clanului Paiwe
17. Ieșirea lui Mariddo
18. Ceremonie funerară

NAMBIKWARA

19. Ceată nambikwara în expediție
20. ...și odihnindu-se
21. Un adăpost de crengi în sezon secetos

22. Fetiță cu maimuță
23. Construirea colibei pentru anotimpul ploios
24. Doi bărbați nambikwara (se va observa țigara răsucită într-o frunză, trecută prin brățara prinsă de bicepsii)
25. Vrăjitorul sabanê
26. Șeful wakletoçu
27. Prepararea *curarei*
28. Poziție nambikwara a mîinii drepte pentru tragerea cu arcul (anumită poziție secundară, a se compara cu fig. 37).
29. Băiețuș nambikwara purtînd o baretă nazală și o fibră tare sub formă de labretă
30. Visătoarea
31. Surfis nambikwara

TUPI KAWAHIB

32. Urcînd pe Rio Pimenta Bueno
33. Satul mundê printre culturi
34. În piața satului mundê
35. Bărbat mundê purtînd labrete de rășină întărită
36. Cupola colibei mundê văzută din interior
37. Arcaș mundê ; se va remarca poziția mîinii drepte (numită mediteraneană) care diferă de cea comună băștinașilor bororo și nambikwara (cea mai des întîlnită în America ; a se vedea fig. 28)
38. Două tinere mame mundê
39. O femeie mundê și copilul său (ale cărui sprincene sînt acoperite ou ceară pentru epilare)
40. Lucinda
41. Tabără împărțită cu tupi—kawahib pe malul lui Rio Machado
42. Un bărbat tupi-kawahib (Potien) jupuind o maimuță (a se observa centura — un dar primit de curînd)
43. Portretul lui Taperahi, șeful tupi-kawahib
44. Kunhatsin, soția principală a lui Taperahi, ducîndu-și copilul
45. Pwereză, fiul lui Taperahi
46. Penhana, tînăra soție a doi frați
47. Maruabai, co-soție a șefului Taperahi
48. Transportul ambarcațiilor la trecerea unei căderi de apă pe Rio Gi-Paraná.

CUPRINSUL

Prefață	5
PARTEA ÎNȚI	
SFIRȘITUL CALĂTORIILOR	
1. Plecarea	19
2. Pe vapor	25
3. Antilele	33
4. În căutarea puterii	41
PARTEA A DOUA	
FOI DE DRUM	
5. Privind în urmă	51
6. Cum devii etnograf	55
7. Apusul soarelui	66
PARTEA A TREIA	
LUMEA NOUĂ	
8. Calmurile ecuatoriale	77
9. Guanabara	85
10. Trecerea tropicului	94
11. São Paulo	100
PARTEA A PATRA	
PĂMÎNTUL ȘI OAMENII	
12. Orașe și sate	118
13. Zona de pionerat	125

14. Covorul zburător	133
15. Mulțimi	140
16. Piețe	147

PARTEA A CINCEA

CADUVEO

17. Paraná	159
18. Pantanal	167
19. Nalike	177
20. O societate băștinașă și stilul ei	186

PARTEA A ȘASEA

BORORO

21. Aurul și diamantele	207
22. „Sălbatici“ cumsecade	222
23. Viii și morții	237

PARTEA A ȘAPTEA

NAMBIKWARA

24. Lumea pierdută	257
25. În Sertão	270
26. Pe linie	282
27. În familie	292
28. Lecție de scriere	305
29. Bărbați, femei, șefi	316

PARTEA A OPTA

TUPI-KAWAHIB

30. În pirogă	331
31. Robinson	341
32. În pădure	350
33. Satul cu greieri	360
34. Farsa japimului	367
35. Amazonia	375
36. Seringal	381

PARTEA A NOUA

REÎNTOARCEREA

37. Apoteoza lui Augustus	391
38. Un păhărel cu rom	399
39. Taxila	411
40. Vizita la Kyong	421
<i>Bibliografie</i>	433
<i>Legendele planșelor</i>	435

REDACTOR RESP. DE CARTE : SANDA STOIAN
TEHNOREDACTOR : GHEORGHE POPOVICI

DAT LA CULES 23.11.1967.

BUN DE TIPAR 04. 05. 1968.

TIRAJ 33 000+79 EX. BROȘATE, 5 000+60+30 EX. LEGATE $\frac{1}{2}$
HIRTIE SCRIS II B 63 g/m².

FORMAT 61×86/16. COLI EDITORIALE 28,20.

COLI TIPAR 27,50+5 COLIȚE A 8 PAG. A. 17440

INDICI DE CLASIFICARE ZECIMALĂ : PENTRU BIBLIO-
TECILE MARI 91 (.), PENTRU BIBLIOTECILE MICI 91.

TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA NR. 70 844 LA COM-
BINATUL POLIGRAFIC „CASA SCINTEII“, PIAȚA SCINTEII
NR. 1, BUCUREȘTI — REPUBLICA SOCIALISTĂ
ROMÂNIA

